

SZABÓ ERVIN

Hol az igazság!?

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta
REMETE LÁSZLÓ

A szerkesztő bizottság elnöke
RÉVÉSZ FERENC

tagjai
ERÉNYI TIBOR
LITVÁN GYÖRGY
MUCSI FERENC
SOÓS PÁL

Az előszót írta
LITVÁN GYÖRGY

SZABÓ ERVIN

Egy évben született, és csaknem egy időben szállt sírba Ady Endrével. A magyar századelő két nagy forradalmi egyénisége közül az egyik csak halálos betegen, szinte emberi roncsként, a másik még így sem érthette meg a nagy földindulást, a gyűlölt úri világ összeomlását, a sóvárogva várt új Magyarország megszületését.

Korai haláluk szinte sorsszerű kifejeződése volt közös, tragikus életérzésüknek, a „magyar Messiások” keserűségének, akik, noha a legtöbbet tették kortársaik közül, úgy érzik:

*„Ezerszer is meghalnak
S üdve nincs a keresetnek,
Mert semmit se tehettek,
Oh, semmit se tehettek”*

1907-ben, egy reményekkel teli, nagy korszak küszöbén született ez a vers. És Szabó Ervin ugyanabban az évben, az orosz forradalom kapcsán, ezt írta: „öröm az érzésünk, ha Oroszországot nézzük, fájdalmas melankólia, ha Magyarországot vetjük vele össze. Mi még mindig sinyeljük azt a pusztítást, amelyet országunk politikai szervezetének, életének utolsó harminc esztendeje népünk cselekvő energiáiban tett, a félszabadságnak és félszolgaságnak semmi nagyobb lendületet teljes kifejlésre nem engedő, értelmileg és érzelmileg korrumpáló állapotát...”

A kor legnagyobb magyar szellemei mélyebbre és messzebbre láttak másoknál, s a változás erői mögött a mozdulatlanság, a tehetetlenség tényezőit is észrevették.

De Ady legalább azt érezhette, s mindvégig érezte is: „Ifjú szívekben élek s mindig tovább”, míg Szabóra nem csupán az akkori magyar élet általános elmaradottsága nehezedett: ő a maga környezetében, a szocialista mozgalomban is egyre fojtogatóbb elszigeteltséggel küszködött. A „fél-

szabadság és félszolgaság” viszonyai között fejlődő munkásmozgalom, érthető módon, idegenkedéssel és gyanakvással fogadott csaknem minden értelmiségit, de különösen azokat, akik újító, forradalmi törekvéseikkel veszélyeztethették az elért vívmányokat, a fáradságos munkával kiépített szervezeteket, így történhetett, mint egy tanítványa, Bárd Imre már fél századdal ezelőtt megírta, hogy: „Szabó Ervin, aki nemcsak magyar, de nemzetközi vonatkozásokban is a szocializmus egyik legkiválóbb tudósa volt, akinek nevére a világ minden országának proletariátusa csak büszke lett volna, nálunk mindig félreértve, sokszor megbántva, végleg elkeserítve, kénytelen volt attól a szellemi munkától visszavonulni, ami őt a tehetségénél és káprázatos tudásánál fogva megillette volna, (és) a magyar munkásság jóformán csak a sírjánál találkozott vele, amidőn ráeszmélt, hogy legkiválóbb és legönzletlenebb szellemi harcosát vesztette el benne már életében, harcos munkásságának teljében.”

Pedig pályája, az induláskor, éppolyan ígéretesnek tűnt, mint maga az akkor kezdődő, új évszázad.

1899-ben hazatér egy fiatalember Bécsből, ahol kiegészítette egyetemi tanulmányait, s egyben szocialista eszmei és mozgalmi felkészültségét. Egykor jómódú családja teljesen elszegényedett, így sürgősen kereset után kell néznie. Ő azonban igényes: olyan helyet keres, ahol minden irányban megőrizheti szellemi függetlenségét, s erejét a tudományos munkának és a hazai szocialista mozgalom megújításának szentelheti. Volt professzorai és idősebb barátai tanácsára és segítségével végül a könyvtárosi pályára lép, s ugyanakkor bekapcsolódik a Szociáldemokrata Párt agitációs és sajtómunkájába. Néhány hónap múlva, 1900-ban már mindkét területen önálló feladatot kap: az egyikben megbízzák a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának újjászervezésével, a másikon pedig rábízják a *Népszava* – ma így neveznénk – kulturális és ideológiai rovatát. Két évvel később, huszonöt évesen, már ismert bibliográfus, a *Huszedik Század* társszerkesztője, a szocialista diákok és a forradalmi gondolkodású fiatal értelmiségiek tanító mestere. 1904-ben már „a párt szellemi vezére”, a marxizmus nemzetközileg elismert magyar „letéteményese”, első tudományos művelője, egyszersmind az új Városi Könyvtár vezetője s a magyar könyvtárügy merész újítója. Ebben az évben tartja nagy sikerű előadását a szocializmusról a Társadalomtudományi Társaság vitaciklusán, fejezi be Marx és Engels Válogatott Művei első kötetének szerkesztését, miközben egy végül

félbemaradt nagy monográfián is dolgozik, melynek „A társadalmi osztályok és az osztályharc elmélete” címet szánja. 1907-ben – még mindig csak harminc éves! – a Társadalomtudományi Társaság alelnöke (hamarosan, Pikler Gyula visszavonulása miatt, tulajdonképpen elnöke), a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának egyik vezetője, állandó előadója.

E bámulatosan gyors „beérkezéshez” az a körülmény is hozzájárult, hogy a magyar szocialista mozgalomban hiányzott egy Bebelhez, Kautskyhoz vagy Plehanovhoz hasonló, idősebb, tapasztalt tanítómester, s ezt az űrt kellett betöltenie a fiatal Szabónak, akiről a még fiatalabbak rögtön megérezték, hogy műveltségben és moralitásban valami egészen más szintet képvisel, mint a Szociáldemokrata Párt vezető gárdája. Mintha ez a vézna, beteges alkatú, de lobogó tekintetű, önmagával és másokkal szemben egyaránt szigorú, megpihenést és megalkuvást nem ismerő, Nietzsche-bajuszú férfi egy személyben Mehring tudományosságát, Kautsky nemzetközi kitekintését s az orosz forradalmárok heroizmusát hozta volna a meglehetősen szűk horizontú és prakticista magyar mozgalomba.

Mindez nemcsak képletesen vagy viszonylagosan értendő. Szabó Ervin az egyetlen magyar szocialista ezekben az években, aki ismerte kora egész szociológiai és közgazdaságtani irodalmát, s az egyetlen szociológus, aki otthonos volt Marx és Engels életművében és a II. Internacionálén belüli ideológiai küzdelmekben. Könyvtári munkája lehetővé tette, hogy minden jelentős új könyvet meghozasson, elolvasson vagy legalább átlapozzon, s tizenhat – német, francia, angol és olasz nyelvű – szociológiai és szocialista folyóiratot kövessen rendszeresen figyelemmel. Ezek jó részébe maga is írt cikkeket, szemléket, könyvismertetések, s eközben személyes kapcsolatba került az akkori Európa (sőt, Észak-Amerika) számos kimagasló tudósával és szocialista teoretikusával. De – jóllehet egész életét könyvtárban töltötte, s szüntelenül, egészségét is pusztítva írt, jegyzetelt, olvasott, sőt, őszintén lelkesedni tudott minden szépen bekötött könyvért vagy ritkaságért – minden inkább volt, mint könyvmoly vagy szobatudós. „Forradalmár hitvallása erősebb volt benne, mint tudományos törekvése – írta róla barátja, Jászi Oszkár. – Tanulmányait mindig az a szempont vezette, hogy új fegyvereket szolgáltatasson a munkásság osztály harcának.”

Még egyetemi éveiben, a század végi Bécsben, főként orosz forradalmi emigránsok körében szívta magába az áldozatkész és cselekvő forradalmiság szellemét. Orosz barátai – zömmel ökonomisták és szociálforradalmá-

rok – bizalmukba fogadták, s hazatérése után is ellátták tanácsokkal és feladatokkal. Szabó lett a magyar szociáldemokrácia orosz specialistája és „összekötője”, éveken át továbbította az illegális sajtótermékeket a cár országába, szervezte az ezzel kapcsolatos utazásokat. Ez a környezet és példa elhatározó befolyást gyakorolt nézeteire és életstílusára is. Ott vált vérévé az internacionalizmus, a világ bármely táján jelentkező forradalmi mozgalmak iránti eleven érdeklődés és a velük vállalt cselekvő szolidaritás. Ott tanulta, hogy az eszmék erejét és az ezekért küzdő harcosok egyéni kezdeményezését, önfeláldozását becsülje legtöbbször a mozgalomban. „Minden meggyőződés annyit ér, amennyit hirdetője a maga cselekvésével valóra vált” – erre figyelmeztette még közvetlenül halála előtt is a galileistákat. És bécsi orosz barátai körében találkozhatott a parlamentarizmus és mindenfajta „etatizmus” határozott tagadásával is. Egyszóval, ott bontakozhattak ki egyéniségének és szemléletmódjának azok a vonásai, amelyek megkülönböztették a magyar szociáldemokrácia ekkorra már kissé elpolgáricosodott vezetőitől.

A nagy forradalmár külső tulajdonságai közül csak egy hiányzott belőle: a néptribun adottsága. Nem volt jó szónok, beszédet talán egész életében nem tartott. Még tudományos vagy propagandisztikus előadásra is egyre ritkábban vállalkozott. Eszméit, terveit, csendes egyéniségének megfelelően, legszívesebben írásban vagy szűk körű és kissé konspiratív jellegű beszélgetésekben terjesztette. Jászi is megírta róla, hogy: „az orosz forradalmároktól nemcsak számos eszmét és taktikai nézőpontot vett át, de valahogyan megtanulta tőlük a fiatalságra való hatás művészetét is: a titkos összejövetelek, előkészületek, szervezkedések éjjeli s kissé sejtelmes technikáját. Rendkívül sok időt és energiát szentelt a szocialista ellenék legfiatalabb tagjaival folytatott ilyen szigorúan bizalmas eszmecserékre.”

Amilyen szuggesztív hatással lehetett Szabó Ervin itt körvonalazott egyénisége a forradalmi hajlandóságú fiatal értelmiségre, ugyanannyira alkalmatlan volt arra, hogy a szervezett munkásság s különösen a szakszervezeti és pártbürokrácia köreiben szerezzon – túl a távoli tiszteletlen - jelentős befolyást vagy éppen népszerűséget. Volt akkora tekintélye, hogy megmaradhasson a párt „tudósának”, de ennek az lett volna a feltétele, hogy a taktikai és szervezeti ügyekbe nem szól bele. Ilyen alkura azonban – akár kimondva, akár hallgatólagosan – Szabó természetesen nem volt kapható. Ellenkezőleg: néhány elvbarátjával és tanítványával (Vágó Béla, Tarczai

Lajos, László Jenő, Mérő Gyula, Naszódi Zsigmond, Dániel Arnold), a pártvezetőség két tagját, Csizmadia Sándort és Buchinger Manót is bevonva, már 1903-ban ellenzéki csoportot, ún. „forradalmi bizottságot” szervezett a párt reformjára, a központi vezetés gyengítésére, a vezetőség részleges megbuktatására törekedve. Távollabi célja volt: kiszabadítani elszigeteltségéből, magasabb eszmei és erkölcsi színvonalra emelni s forradalmasítani a magyar szocialista mozgalmat. 1905-ben azonban a csoport vereséget szenvedett, és azok a tagjai – elsősorban maga Szabó Ervin –, akik nem voltak hajlandók feltétel nélkül kapitulálni, rövidesen kiszorultak a párt vezetéséből és életéből, elszigetelődtek a munkásmozgalomtól.

Szabó eközben egyre mélyrehatóbb elvi ellentétbe került magával a szociáldemokráciával, elsősorban annak német válfajával. Már 1904-ben elvetette a centralizált párt eszméjét, tehát nemcsak a német „stramme Disziplin”-t, hanem a lenini pártkoncepciót is („a szocializmusnak nem katonákat kell nevelnie, a szocializmusnak fölkelőkre van szüksége” - írta), sőt, tagadta a párt közvetlen politikai-hatalmi funkcióját: „A munkásság öntudatát kifejleszteni, ez a szocialista pártok legeredményesebb taktikája” – hirdette. Csakis ebben, s nem a szervezési sikerekben, a választási eredményekben, a parlamenti taktikázásban vagy az államhatalom meghódításában látta a szocializmus győzelmének zálogát.

Ennél is továbbment azonban, s a nyugat-európai pártok elemzése révén fokozatosan arra a következtetésre jutott, hogy a szociáldemokrácia szervei betegségben szenved: a polgári vagy akár munkás eredetű értelmiségiek által vezetett politikai munkáspárt csupán demokratikus funkciót tölthet be, hiszen *szükségképpen* az osztályegyüttműködés szerve. A szocializmus győzelme pedig *csak* a szakszervezetekben tömörült munkásság gazdasági harcától és „közvetlen cselekvésétől” várható. Ez a foglalatja 1907-re kialakított forradalmi szindikalista elméletének, amelyet néhány évi -teljes kudarcba fulladt – gyakorlati kísérletezés is követett a szindikalista tömegpropaganda és szervezkedés terén. A munkásokhoz, néhány anarchoszindikalistát leszámítva, ezzel nem került közelebb, viszont elriasztotta magától a szocialista értelmiséget is, hiszen e réteg számára a szindikalista koncepció végképp nem kínált semmiféle érdemleges és vonzó szerepet. Szabó hamarosan be is látta, hogy „elméleti megismerései és meggyőződései” túlvitték a hazai állapotokon és feltételeken, s mivel szavai „mesz-

szebb nem hathatnak”, várni kell, „amíg ide is megjön ezeknek a próbáknak az ideje”.

A várakozás nála természetesen nem tétlenséget jelentett, hanem tevékenységének átcsoportosítását. Éppen ezekben az 1910 utáni években hozta létre legmaradandóbb alkotását, a fővárosi *nyilvános* könyvtárt. A megvalósult változat alig közelítette meg ugyan az eredeti elképzelést: egy új, nagy kultúrpalotában elhelyezendő népőiskola, hangversenyterem, központi könyvtár és az ahhoz kapcsolódó széles fiókhálózat nagyszabású tervét, de a szerényebb keretek között is óriási szerephez jutott a társadalmi és szellemi felszabadulásért vívott harcban. Magyarországon, ahol addig csak múzeum jellegű tudományos könyvtárak és százalmas „szegényházi kosztot” nyújtó „népkönyvtárak” működtek, ez lett az első modern nyilvános és kölcsönkönyvtár, amelynek vezérelve az volt: „a legjobb könyveket a legtöbb embernek, a legolcsóbb áron.” Egyúttal központja lett a magyar társadalomtudományi művelődésnek, szellemi otthona sok forradalmi munkásnak, galileista diáknak, baloldali értelmiséginek, akik ott hozzáférhettek a modern szociológia és a marxizmus egész irodalmához, s útmutatást kaphattak akár a tudós igazgatótól, akár olyan kitűnő munkatársaitól, mint Braun Róbert, Madzsar József, Dienes László, Kóhalmi Béla. A Szabad Iskolában tartott előadások és szemináriumok mellett itt folytatta tehát, szinte észrevétlenül, de annál messzebbre hatóan, azt a nevelő munkát, amely nélkül élni se tudott volna.

Tanítványok, ragaszkodó munkatársak és régi, hűséges barátok vették körül, szellemileg mégis egyre magányosabb, társtalanabb lett. Befelé fordult, s a gondolat olyan ösvényeit járta, ahová a pozitívizmuson és vulgáris marxizmuson nevelkedett progresszív nemzedék nemigen tudta követni. Újabb eredményeivel minduntalan meg is lepte őket.

1912-ben meghökkentette a Társadalomtudományi Társaság fáradhatatlan, harcedzett gárdáját, amikor a jubileumi közgyűlés elnöki székéből – éppen ő, a Társaság legszélső forradalmi egyénisége – arra figyelmeztette társait: „a sok cselekvéstől nem érünk rá a gondolkodásra.” A magyar szociológusoknak, vélte, igazságaik propagálásától kissé vissza kell térniök a tudomány műveléséhez, „hogy a megvalósuló igazság kényszerű deficitjét mindig ellensúlyozhassuk új igazságplusszokkal”. A tudománynak pedig függetlennek kell lennie minden – akár progresszív – érdektől, „és a tudós csak akkor lesz hű és eredményes ágense a nagy társadalmi alapérdek-

nek, ha semmi más motívum és cél nem befolyásolja, mint az igazság megismerése, ha a tudományt csak a tudományért műveli”.

1914-ben a szociáldemokrácia teoretikusainak okozott gondot, amikor egy *Nyugat*-béli cikkében megkérdőjelezte a „proletárköltészet” s egyúttal a „proletártudomány”, „proletárbölcsélet” létét és lehetőségét, majd ízekre szedte a „vulgármarxizmus” leegyszerűsített felfogását alap- és felépítmény viszonyáról.

1917-ben a galileistáknak okozott csalódást. „Imperializmus és tartós béke” című előadásában „tényként” állapította meg, hogy „a gazdaság primátusa a politikai szervezet fölött távolról sem oly kétségtelen, mint azt sokan hitték”. A háború legfőbb okát az imperializmus védővamos politikájában, az állami beavatkozásban, a kiutat pedig nem valami „állami szocializmusban”, hanem a szabadkereskedelem visszaállításában és a „gazdasági demokrácia” megteremtésében jelölte meg. Leszögezte azonban: nem az intézmények a legfontosabbak, hanem az emberek, a szellem.

1918-ban azután leszámolt egész nemzedékének filozófiai alapállásával. A „Konzervatív és progresszív idealizmus” vitájában kimondta: „Mai szociológiai tudásunk az érzelmi és szellemi erők, általában a szubjektív tényezők szerepéről lényegesen csökkenti az objektivizmus és pozitívizmus érvényét.” Felerősödve és tudatosodva hangzik itt fel ifjúkori marxista útkeresésének egy akkor még tétova motívuma. Most már az emberi akaratot, meggyőződést is nyíltan „társadalmi tényezőnek” ismeri el, s a háborús, nyomorúságos „realitással” szemben „új, erkölcsös, objektív fejlődést” igyekszik létrehozni.

Aktivitása és befolyása bámulatosan megnő élete – és a háború – utolsó évében. „Tudományos műveket ír, előad, felhívásokat szerkeszt, kiadóvállalatokat szervez ily munkák kiadására, folyóiratot alapít (melynek megjelenése utolsó pillanatban válik lehetetlenné), nemzetközi egyesület megalakítását készíti elő, békekongresszusra készül (ahová nem kap útlevelet), s mindezt, ami már lényének egy másik oldalát domborítja ki: a középkori barátok buzgalmaival és igénytelenségével” - írja róla nekrológiájában egyik tanítványa, Halasi Béla. Nem említi azonban tevékenységének másik, illegális szféráját, azt, hogy miképp kapcsolta egymáshoz a háttérből, s egyesítette forradalmi antimilitarista mozgalommá a régi baloldali szociáldemokraták, a szindikalista munkások (Mosolygó Antal, Bellér Ignác, Végh Dező) és a fiatal forradalmi szocialisták, galileisták (Duczynska Ilona, Sugár

Tivadar, Haász Árpád, a Kelen házaspár, Korvin Ottó, Sallai Imre és társaik) addig különálló csoportjait. így vált a beteg, „a tömegbázissal nem rendelkező Szabó Ervin” – nemcsak, mint Révai József írja, „mert organizációkon felülálló függetlensége predesztinálta rá”, hanem páratlan szellemi és erkölcsi tekintélye okán is – szinte akarata ellenére, egy forradalmi mozgalom vezéralakjává. Nem érthette meg a forradalmat, de temetése, 1918 őszén, a forradalom nyitánya lett.

E jelképes és felemelő ellentmondásban summázható egész életműve. Miközben gyötrelmes töprengések, kísérletezések során ő maga eltávolodott a marxizmustól, a maga korában mindenki másnál többet tett e tanítás hazai térhódítása érdekében. S miközben ő maga – kudarcok és csalódások után – távol került a szocialista mozgalomtól, annak továbbvivői, szellemi vezéralakjai – Kassáktól Lukácsig és Kunfitól Révaiig – az ő tanítványainak vallották magukat. Amint Kunfi Zsigmond búcsúztatta: „mindazok, akiknek ma Magyarországon valami közünk van a szocializmushoz, a munkásmozgalomhoz: Szabó Ervin gazdag, merész, kérlelhetetlenül becsületes és alkotó erejű szellemének vagyunk a neveltjei.”

Litván György

CURRICULUM VITAE *

Születtem Szlanczán, Árva megyében, 1877. augusztus 23-án. Evangélikus-református vallású, katonai szolgálattól fölmentett magyar állampolgár vagyok.

A középiskolát az ungvári kir. kat. főgimnáziumban végeztem, mindvégig jeles eredménnyel.

Főiskolai tanulmányaimat a budapesti tudományegyetem jogi karán kezdtem, majd a két alapvizsga letétele után a bécsi egyetemen folytattam, ahol két szemeszternél több időt töltöttem. A tudori címet a budapesti egyetem államtudományi fakultásán szereztem meg.

Az 1899. év október havától a Képviselőház könyvtárában működtem, gyakornoki minőségben. 1900 február havában a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának rendezésével bízattam meg, mely munka sikeres végrehajtása után, ugyanazon év november havában, a kamara könyvtárosává végleges minőségben megválasztottak. Ebben az állásban működöm jelenleg is.

Jogtudományi tanulmányaim során főképp közgazdaságtannal és e tudomány könyvészetével foglalkoztam. A *német, francia, angol és olasz nyelv ismerete* képesített arra, hogy a szabályszerű egyetemi tananyagot túlterjedő speciális tanulmányokat folytassak. A bécsi egyetemen Kari Menger és von Philippovich tanárok közgazdasági, von Juraschek és von Inama-Sternegg statisztikai szemináriumainak munkálataiban vettem részt, aminek bizonyosságául bátorkodom utalni az Inama-Sternegg szemináriumában tartott, *A nemesfémek külkereskedelmi forgalmazásának statisztikai megállapítása Olaszországban* c. fölolvasásomra, amelynek vázlatos kivonata a *Statistische Monatschrift*-ben jelent meg (9. melléklet).

Bécsből visszajöven, hajlamaimnak megfelelőleg a Képviselőház könyvtárába léptem mint gyakornok, azon céllal, hogy magamat a könyvtárosi pályára kiképezsem. A 3. alatt tisztelettel mellékelte Bizonyítvány mutatja, hogy főnököm meglegedését gyorsan kiérdemeltem; a könyvtártani szak-

irodalomnak is korán munkása lettem, a Nemzeti Múzeum folyóiratában, a *Magyar Könyvszemlé*-ben közölt, *A porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszere* c. dolgozatommal, amelynek különlenyomatát 4. alatt vagyok bátor mellékelni.

Ezen működésem alapján a budapesti kereskedelmi kamara könyvtárának reorganizációjával bízván meg, ettől kezdve két év szakadatlan könyvtártani és könyvészeti munkálkodással telt el, amelyről annak nyomdafestékkal megrögzített része teljes képet nem adhat. A teljesen elhanyagolt kamarai könyvtárt többől kellett újjáalakítanom: újonnan lajstromoznom, egységes fejlesztésének irányelveit megállapítanom, ezek szellemében egyrészt a szükséges kimutatást, másrészt a mellőzhetetlen kiegészítést végrehajtanom; közben a könyvtár jövődjének helyiségének technikai berendezését vezetnem, a könyvtár átköltöztetését eszközölnöm, katalógusát sajtó alá előkészítenem. Két év alatt az eredetileg kb. 10 000 kötetből álló könyvhalmaz, egy tizedének kiselejtezése után, aránylag igen csekély anyagi áldozattal, 18 000 kötetnyi, szisztematikusan rendezett közgazdasági és jogi könyvtárrá fejlődött, amiről az 5. alatt mellékelt *Katalógus* tanúskodik; technikai berendezése számos más könyvtárnak (többek közt az Országos Magyar Gazdasági Egyesületének) mintául szolgált; magát a könyvtárt pedig, bár éppenséggel nem tartozik a legnagyobbak közé, sűrűn és szívesen keresik föl tanulmányaik céljából kiváló szaktudósok: egyetemi tanárok, magas rangú tisztviselők stb.

A *Kamarai Könyvtár Katalógusá*-nak könyvészeti értékére nézve legyen szabad idéznem – számos egyéb, a szakfolyóiratokban megjelent bírálat mellőzésével – a legilletékesebbnek, az elsőnek elismert *Centralblatt für Bibliothekswesen-n&k.* bírálatát, amely ez évi 8. számában egyebek közt azt írja: „Das Buch wird auch dem deutschen Bibliothekar als bibliographisches Hilfsmittel auf dem Gebiete des Socialwissenschaften gute Dienste leisten.”² Magyar nyelvű könyvészeti munkának nagyobb elismerés éppen német részről alig juthat.

Bibliológiai munkásságom mellett nem hanyagoltam el társadalomtudományi és közgazdasági ismereteim ápolását; e törekvésemet támogatta nemcsak a vezetésem alatt álló könyvtár jellege, hanem azon bibliográfiai kimutatás is, amelyet a *Közgazdasági Szemlé*-ben a világ közgazdasági irodalmáról 1900 óta havonként közölök.

Ezen munkám a külföldi szakkörök figyelmét is magára vonta, és a

bruxelles-i *Institut International de Bibliographie* fõlszólított, hogy kimutatásaimat az év végén az Institut elvei szerint újrendezve, annak *Bibliographia Universalis* c. kiadványának részeként kiadjam. A 6. alatt tisztelettel mellékeltem kötet (*Bibliographia Economica Universalis*, 1902.), amely a *Közgazdasági Szemle* egyik szerkesztõjének, Mandelló Gyula egyetemi m. tanárnak segítségével jelent meg, az Institut-vel való közremûködés elsõ terméke, amelyrõl az eddig kezemhez került bírálatok kivétel nélkül elismerõleg szólnak, így Ed. *Bemstein*, a kiváló szociológus, azt írja: „Wer die Schwierigkeiten des Herstellung einer auch nur leidlich systematischen Bibliographie aus Erfahrung kennt, wird für das hier geleistete nur die grösste Anerkennung haben.”³ A *l'Économiste Français*-ban A. de F(oville), kinek neve bõvebb körülírást fõlõslegessé tesz, így nyilatkozik: „une entreprise á laquelle il faut souhaiter tout le succès qu'elle mérite” és „malgré les difficultés de la mise en train, la premiere année qui vient de paraitre, peut, déjà, être citée comme un modèle du genre.”⁴

Bibliológiai munkám vázlatát legyen szabad befejeznem még két kisebb munkám idézésével; az egyik a *Társadalomtudományi Társaság* szintén vezetésem alatt álló könyvtárának 7. alatt tisztelettel mellékeltem *Katalógus*-t; a másik *Graesel BiUiothekslehrjének bírálata*, lenyomva a *Magyar Könyvszemlébõl* (8. szám). Végül szabadjon megemlítenem, hogy ez év elején a budapesti egyetem jogi kari könyvtára terveinek megállapításánál mint a kari tanács által meghívott szakértõ működtem.

A társadalomtudomány terén intenzívebb irodalmi munkókat ez év eleje óta fejték ki, amióta a *Huszdik Szdz^o* címû társadalomtudományi havi folyóiratnak egyik szerkesztõje lettem. Kisebb-nagyobb cikkeim e folyóirat majd minden számában vannak. Mint nagyobbakat vagyok bátor mellékelni néhányat, nevezetesen: 10. alatt *Visszapillantás az 1902. évi munkásmozalomra* (amely külön füzetben is megjelent); 11. alatt a *történelmi materializmusrõla* Társadalomtudományi Társaságban tett fõlszólalás; 12. alatt *Természet és Társadalom*. Magának a *Huszdik Század*-nak idei évfolyamát azon reményben vagyok bátor 13. alatt mellékelni, hogy annak tudományos színvonalán szellemi egyéniségemnek befolyása fõlismérhetõ.

Jelenleg szabad idõm és munkaerõm fõ részét *A társadalmi osztályok és az osztályharc elmélete*² címû, az 1904. évfolyamán megjelenõ nagyobb szociológiai munkám kidolgozásának szentelem.

Dr. Szabó Ervin

Budapestben, 1903. évi december 14-én

„Vádak a mai társadalom ellen”

VÁDOK A MAI TÁRSADALOM ELLEN¹

A polgári osztály önmaga ellen kovácsolja a fegyvereket. A látszat kedvéért segíteni igyekszik a szociális bajokon, de bármit is kezdeményez, bármit is végez, mindenütt csak jogos fölháborodásra szolgáltat okot. Az ő ügynevezett szociális reformjai, melyek polgári lapok által az émelygésig földicsértetnek, előbb-utóbb kicsinyes, semmit érő csinálmányoknak bizonyulnak.

És a polgári társadalom letragikusabb jelensége az, hogy önmaga kénytelen bevallani bűneit. Valahányszor a tudományt veszi igénybe, valahányszor statisztikai adatok után kutat, mindannyiszor súlyos vádak merülnek föl ellene. Vádak, melyeket leplezgetni vagy enyhíteni nem lehet.

Mi munkások tapasztalatból el tudnánk mondani bajainkat, tapasztalatból ismerjük a nyomort, a szenvedést és azokat az égbekiáltó igazságtalanságokat, melyek velünk szemben minden téren elkövetetnek. És nehogy valaki kételkedjék a mi tapasztalatainkban, a polgári társadalom kénytelen ezeket statisztikai adatokkal igazolni.

Széll Kálmán miniszterelnök nemrég a Képviselőház elé terjesztette az összes minisztériumoknak 1898. évi munkásságát és az ország közállapotainak rajzát. Érdekes egy munka ez. De a polgári osztálynak nincs oka, hogy örvendjen rajta, mert ahány számadatot mutat föl, annyi vádat foglal magában a mai társadalmi rend ellen.

Íme, az első vád:

A belügyminiszter kimutatása szerint az európai kikötőkből Amerikába vándorolt tavaly 22 149 magyar, a megelőző évben még csak 14 106 magyar hagyta el szülőföldjét.

Huszonkétezer ember volt kénytelen elhagyni hazáját, szülőföldjét, amelyen nevelkedett, és amelyhez a szeretet édes érzelmei vonzzák, ismerőseit és barátait, kiknek társaságában küzdött a létért, rokonait és családtagjait, kikért örömet küzdött és dolgozott volna, de nem kapott munkát.

Igen, csak azok vándorolnak ki, kik hazájukban nem tudnak megélni, kik a nyomorúságot megunva, jobb megélhetést keresnek. És hogy Magyar-

országból aránylag sokkal több lakos vándorolt ki évente, mint más országokból, az csak bizonyítéka annak, hogy Magyarországon rosszabbak a megélhetési viszonyok, mint más országokban.

És ezt a szomorú tényállást, ezt a vádat a magyar társadalom ellen még a mérvadó körök sem tagadhatják. Sőt, ellenkezőleg, ők maguk kénytelenek elismerni, hogy a nép hiányos táplálkozása és rossz lakásviszonyai folytán az egészségügyi viszonyok a lehető legrosszabbak. Hiszen Korányi egyetemi tanár kimutatta, hogy évenként hatvanezer ember tüdőbajban hal meg, és a tüdőbaj oka nem más, mint a rossz táplálkozás, rossz lakás és túlságos hosszú munkaidő.

Mind olyan bajok ezek, melyeket már a mai társadalom keretén belül is lehetne megváltoztatni. Igen ám, csak hogy ez a vagyonos osztály érdekében ütközne, és ezért marad minden úgy, amint van. Hadd pusztuljanak a proletárok, hadd vesszenek tömegesen, csak a nyereség, a szent nyereség, melyet a munkásság véres verejtékkel kiizzad, érintetlenül maradjon.

A bányák kimutatásánál kiténik, hogy a kincstári bányákban 46, a magánosokéban 614 baleset történt tavaly. Elég magas számok ezek, és már magában is indokoltá tennék a céltudatos munkásság által követelt munkásvédtörvények létesítését, de mi azt hisszük, hogy a balesetek száma sokkal nagyobb, mint ezt a hivatalos kimutatásban olvassuk, és hogy itt az érdekelt körök szégyellték bevallani az igazat, szégyellték bevallani bűnüket. De hiszen szégyen is, hogy míg minden civilizált országban védik a munkás egészségét és életét, csak éppen Magyarországon zsákmányul dobják oda a nyereszkesedési dühnek.

Igen érdekesek, és az általános elszegényedés rémítő képét mutatják a zálogházakról való kimutatások. Ezek szerint 687 501 darab kézi zálogra vettek kölcsönt. Hány szegény munkás vitte utolsó, még némileg jó karban levő ruhadarabját a zálogházba, hogy gyermekeinek kenyeret vehessen? Hány szegény ember vált el könnyező szemekkel utolsó családi ereklyéjétől, attól az ereklyétől, amit anyjától vagy nagyanyjától örökölt, hogy háziurát kielégíthesse? És hány ezer család van, mely irigykedve nézte a zálogházi közönséget, mert neki nem volt már mit elzálogosítania?

Számok beszélnek, és ahány számadatot látunk a hivatalos kimutatásban, mindannyi súlyosan vádolja a mai társadalmi rendet, mindannyi azt kiáltja, hogy bűnös az a társadalom, mely ilyen égbekiáltó igazságtalanságokat eltűr.

De a vádak halmaza még nincs kimerítve, többek közt még hátravannak azok, kikre a társadalom rásüti a Káin-bélyeget, de tulajdonképpen önmagát bélyegzi.

A bíróságok statisztikája szerint a tavalyi év az előbbtől 34 941 vádlottat örökölt, ehhez egy év alatt 105 683 új vádlott jött.

Nos, nem imponáló számok ezek? Eltekintve az úri gazemberektől, az árvaszéki, köz- és magánpénztári sikkasztóktól, a bűnösök túlnyomó nagy része gazdasági okokból lett azzá. A nyomor tette bűnösökké, és a megbélyegzettek közé sodorta őket.

De „rendnek” muszáj lenni. A bűnösöket börtönbe vetik; ha kevés a börtön, építenek újakat, és a vagyonos osztály nyugodtan aludhatik, és álmodhatik az ő szép berendezéseiről. Minek is háborgatják őt ezekkel az átkozott számokkal? Mire való ez az ostoba statisztika, hiszen okulni úgysem tud, és nem akar rajta. Vagy talán az a célja mérvadó köröknek, hogy adatokat szolgáltatassanak nekünk az „izgatásra”? Dehogy. Hiszen ők maguk szégyellik, restellik adataikat. Szerencsére azonban a statisztika olyan tudomány, melyet a mai korban nem lehet és nem szabad ignorálni.

És mi munkások, mi tanulunk ebből a statisztikából, helyzetünk számokban való visszatükrözését látjuk benne, és nem a mi hibánk, ha ezek a számok izgató hatásúak.

Népszava, 1899. október 21.

PROLETÁRGYERMEKEK PUSZTULÁSA

Ezerszámra pusztulnak a proletárgyermekek; ezerszámra gyilkolja őket a mai igazságtalan alapon nyugvó társadalmi rend. Az állam és társadalom tehetetlenül nézi a nagy gyermekhalandóságot, és meddő marad minden kísérlete, mely a gyermekek pusztulását csökkentené.

Széll Kálmán miniszterelnök hiába ígérte, hogy az ő „gondja a hét éven aluli gyermekek gondozása”. Űgy, mint számtalan ígéretét nem váltotta be, ezt sem váltja be. Nem váltja be még akkor sem, ha erre nézve meg is volna benne a jóakarát.

A nagy gyermekhalandóság oka a mai társadalmi és gazdasági viszonyokban rejlik. És aki ezt az okot meg akarja szüntetni, annak nem a bábák szaporításával, hanem a ferde viszonyok megváltoztatásával kell foglalkozni. Ezt pedig a mai kormánytól legkevésbé sem várhatjuk.

A statisztika bizonyítja, hogy csupán szegény szülők gyermekei pusztulnak el tömegesen, míg a gazdagoké aránylag csekély számban halnak el. A gyermekhalandóság tekintetében Magyarország az utolsó helyet foglalja el Európában, vagyis a népesség arányához képest nálunk hal meg a legtöbb gyermek 1

Ezek oly vádak, melyeket szép beszédekkel és frázisokkal nem lehet elűtni, vádak, melyek azt bizonyítják, hogy Magyarország népe szegényebb, mint Európa többi országainak népe, hogy nálunk a népek kizsákmányolása nagyobb, és az egészségügyi közigazgatás rosszabb, mint másutt.

Íme, itt mutatunk be két statisztikai táblázatot, melyek szomorú viszonyainkat hüen tükrözik vissza.

A halálozás ezer lélekre kiszámítva, a fontosabb államokban a következő volt:

	1892-ben	1893-ban
Magyarország	35,0	31,0
Ausztria	28,8	27,1
Német birodalom	24,1	24,6
Franciaország	22,6	22,7
Svájc	19,3	20,5
Belgium	21,8	20,3
Anglia és Írország	19,0	19,1
Dánia	19,4	18,9
Svédország	17,9	16,8
Norvégia	17,8	16,4

Ez a kétévi kimutatás az általános halandóságot mutatja, és itt is látni, mily óriási különbség van Magyarország és a nyugati államok közt. Nem is említve Norvégiát, hol körülbelül csak fele akkora a halál adója, mint nálunk, óriási hátrányban vagyunk a kultúrnemzetekkel szemben.

Még szomorítóbb a gyermekhalandóságra vonatkozó táblázat. Az első, illetve ötödik évnek betöltése előtt ezer élve született gyermek közül meghalt:

	1 évig	5 évig
Magyarországban	(1891-94)	253
Ausztriában	(1881-93)	249
Poroszországban	(1881-93)	208
Franciaországban	(1881-93)	167
Angliában	(1881-93)	144
Norvégiában	(1881-93)	96

Eszerint tehát Magyarországon az 1891-1894. években fölvelt statisztikai kimutatások szerint évenként minden 1000 öt éven aluli gyermek közül 409 halt meg, míg például Norvégiában csak 170.

Feltűnő és jellemző, hogy nem annyira az első életév, hanem már inkább az 1-5 életévek halandósága nagyon erős nálunk. És ennek okát igen könnyen megtaláljuk, ha a magyarországi munkásnép életviszonyait vesszük figyelembe.

A silány táplálkozásról, a túl hosszú munkaidőről és a nyomorúságos lak-

viszonyokról, melyek közvetve előidézik a nagy halandóságot, nem is szólva ez alkalommal, egy más körülményre akarunk mutatni, és ez ismét súlyos vád lesz a mai társadalmi „rend” ellen.

A polgári társadalom egyik legkedveltebb jelszava, hogy a nő maradjon a háztartásban, gondozza a gyermekeit, és neveljen belőlük egészséges, hasznos polgárokat. De ezzel szemben azt látjuk, hogy éppen a polgári osztály az, amely kedvelt jelszavának érvényesülését megghiúsítja. A polgári osztály az, mely gyermekeit proletár nők által tápláltatja és nevelteti. Ezer meg ezer szoptatós dajka polgári nők szolgálatában áll, az ő gyermekeit táplálja, míg a saját gyermekeit pusztulni engedi. Táplálja a gazdagok gyermekeit, és a saját szülőtteit kiteszi a halálnak. És erre a nyomor, a nélkülözés kényszeríti őket.

Ez természetellenes állapot, mely csak a mai igazságtalan, nyomorult társadalmi viszonyok közt állhat fenn.

A proletárgyermekek pusztulhatnak, csak a gazdagok gyermekei neveltessenek jó erőben és egészségben!

Rég megszűnt már az az állapot, midőn a nő egyedüli hivatása a gyermeknevelés volt. A polgári társadalom modern termelési rendszerével feldúlta a szegény nép családi boldogulását. A férj nem képes annyit keresni, hogy családját fönntarthassa, az asszony is kényszerítve van munka után nézni. A férj az egyik, az asszony a másik gyárban dolgozik, a kiskorú gyermekek pedig kellő ápolás és felügyelet nélkül otthon, valamely egészségtelen, lakásnak nevezett odúban sínylődnek, míg a halál meg nem váltja őket ettől a nyomorult élettől.

Ha a magyar kormány komolyan akarná a nagy gyermekhalandóságot korlátozni, akkor nem csupán babaképzéssel és lelencház építésével foglalkozna, hanem munkás-véd törvényeket alkotna, melyek megakadályoznák a munkásnép határtalan kiszípolozását, és lehetővé tenné a szülőknek, hogy gyermekeiket kellő táplálkozásban és nevelésben részesítsék.

Ez volna az egyedüli módja annak, hogy a proletárgyermekek ne pusztuljanak ily tömegesen. De éppen ez az, amit a magyar kormánytól nem várhatunk. Frázist és ígéretet már sokat hallottunk, de hasznos munkát, olyan munkát, mely a nép nagy tömegének érdekében volna, még nem láttunk. A hatalom mindaddig nem mozdul meg, míg a proletárság erre nem kényszeríti.

Népszava 1900. február 27.

HARC A MEGÉLHETÉSÉRT

Az iskolai esztendő véget ért; ezer meg ezer ifjú tőri a fejét azon, hogy milyen pályát vagy hivatást válasszon. Sok szülő álmatlan éjszakát töltve töpreng afölött, hogy milyen módon biztosítsa gyermekének jövőjét.

Az úgynevezett közvélemény, a napisajtó is „elmélikedik” a pályaválasztás fölött, és tanácsokat osztogat a szülőknek, olyan tanácsokat, amelyek a gyakorlati életben soha meg nem valósulhatnak.

És fölszólalnak bizonyos érdekkörök, elpanaszolva bajaikat, óva intik a szülőket, hogy az isten szerelméért, fontolják meg jól, mielőtt gyermekeiket az orvosi, ügyvédi, mérnöki vagy tanítói pályára adják.

Hát elhisszük és tapasztalatból tudjuk, hogy nehéz és elkeseredett harc az, melyet az emberiségnek a mindennapi kenyérért folytatnia kell. Akiknek a szerencse nem kedvezett, vagy akik nagy vagyont nem örököltek, és ennek révén nem nyílt alkalmuk, hogy mások munkájából élösködjenek, azoknak osztályrészül jut az embertársaikkal való kíméletlen harc.

És milyen kegyetlen jelenetek játszódnak le e harcban!

Bárhová tekintünk, mindenütt lelketlen hajsza, szemérmetlen és arcátlan kapaszkodás a jobb létért. Egyik versenyez a másikkal, egyik a másikat igyekszik letiporni, hogy egyedül ő maradhasson a győző. És e hajszában nem a becsületes munka, nem a tisztesség, a tehetség győz, hanem az alatomosság, a furfang és a csalás.

A gyakorlati életben és a közhivatalokban, sőt, a nagyobb műhelyekben és gyárakban nem kérdik már: mit tudsz? A tudás és tehetség mellékes dolog, a fő dolog: jó protekció.

Romlott társadalmi viszonyaink teremtették ezt az állapotot. Ezeknek tulajdonítható, hogy közhivatalainkat tehetetlen kreatúrák töltik be, kik a nép bajai iránt semmi érzékkel, de helyette nagy adag ostobasággal és göggel rendelkeznek.

Elkényeztetett, a dorbézoláson kívül semmihez sem értő dzsentrigyerekek kapkodják el az állásokat a képzett, szorgalmas ifjak elől. Ezekkel harcolni

meddő munka. Szemet hunynak az ő hibáik előtt; még sikkasztásaikat is leplezik mindaddig, amíg csak lehetséges.

És ilyen romlott állapotok mellett mit kezdjen a szegény, de iskoláit jól végzett ifjú? Tanuljon tovább?! Mit ér az, ha tanulmányait nem érvényesítheti, ha nincs protektora, kinek ajánlatára megélhetést kapna?

Szomorú kilátásai megsemmisítik ambícióit, elveszik kedvét a tanulástól, otthagyja az iskolát, és más úton keres boldogulást. Keres, de hol találja ezt?

A kereskedelem és ipar terén még nyomorúságosabb képet lát. Itt a nagytőke uralkodik, és ennek kegyétől függ a tömegek megélhetése.

Egészséges, dolgozni akaró emberek kénytelenek magukat megalázni, kénytelenek könyörögni, hogy munkát kapjanak. Azok, akik megunták a munkaközvetítő hivatalban a hiábavaló várakozást, akiknek éhsége és nyomora már nem tűr halasztást: a gyárak kapui elé mennek. Ott állnak, mint a koldusok, azzal a különbséggel, hogy nem alamizsnát, hanem munkát kívánnak. Dolgozni akarnak a gyárosnak, hogy ennek nagyobb nyeresége legyen. De a legtöbb esetben hiába könyörögnek, mert rosszul megy az üzlet, nincs számukra hely. És ez azt jelenti, hogy továbbra is nyomoroghatnak.

Ilyen körülmények közt a munkások soraiban is tért hódított a megélhetésért való elkeseredett harc. A munkában levők versenytársakat látnak a munkanélküliekben, és sok esetben szidják őket, mert állítólag az ő kenyerüket akarják elvenni.

Pedig nem így kellene a dolgot fölfogni. Nem azok kárhoztatandók, kik az elkeseredett harcban részt vesznek, hanem a rendszer, mely erre kényszeríti az embereket.

A mai társadalmi és gazdasági rendszer idézi elő azt, hogy az emberek álnok harcot vívnak egymással. Ez a rendszer lealacsonyítja az emberi méltóságot, és vadállattá aljasítja az egyest.

E rendszer ellen küzd a szociáldemokrácia. A szervezett és osztálytudatos munkások könnyíteni akarják a létért való küzdelmet. A pizkos versengés helyett testvériséget és szolidaritást hirdetnek.

Minden embernek joga van az élethez! De különösen azok követelhetnek tisztességes megélhetést, akik dolgoznak, és munkájukkal fönntartják a társadalmat.

Népszava 1900. július 3.

A MAGYAR SZABADSÁG¹

Néhány szó az 1902-es Nemzetközi Diákkongresszushoz

Ez év szeptemberében Budapest városa vendégül látja a világ egyetemi hallgatóinak képviselőit, akik az 1900-ban Párizsban tartott Nemzetközi Diákkongresszuson hozott határozatok értelmében jönnek össze, hogy szorosabbra fűzzék a nemzetközi testvériség kötelékeit.

Ez a kongresszus hónapokkal előrevetette árnyékát. Az 1900-as kongresszus a magyarok és románok közötti legegyszerűsebb szócáták színhelye volt, és úgy látszik, ez is az lesz. Két évvel ezelőtt nyilvánvalóan a magyarok nyerték meg maguknak a nemzetközi kongresszus többségét. A többséget igen, de az igazságot nem. Különbösen nem sikerült volna elfogadtatni Budapest városának meghívását. Hogy ez megtörténhetett, elsősorban annak köszönhető, hogy a világ szocialista diáksága távol tartotta magát ettől a polgári kongresszustól; egyébként a magyarországi szocialista diákok bizonyára gondoskodtak volna arról, hogy a pöcegödör – az úgynevezett magyar szabadság – feltárásával elvegyék a külföldiek kedvét attól, hogy „megtisztelve” érezzék magukat e Magyarország fővárosának vendégszerzésétől.

Most azonban jönnek a vendégek, diákok és egyetemi tanárok, ügyvédek és hivatalnokok, egyszóval mindenki, aki mint diák vagy egyetemet végzett ember magát a népek szellemi vezetésére hivatottnak hiszi. És megint kezdődik majd: román oldalról a szitkozódás, magyar oldalról a dicshimnusz; és Európának – amennyiben felfigyel e gyűlés szavaira – újra le kell nyelnie a magyar föld ezeréves szabadságának történetét.

Viszont mi, szocialista diákok, nem álljuk meg, hogy a szörnyen megcsúfolt igazságot ezekkel az urakkal szemben védelmünkbe ne vegyük. A kongresszusnak meg kell tudnia, megcáfolhatatlan adatok és tények alapján fel kell ismernie, hogy ebben a harcban az igazság a románok oldalán van, akiknek panaszai nemcsak teljesen jogosultak, hanem hogy e panaszok a végtelenségig fokozódnának, ha a szenvedéseket nemcsak a románok szűk

érdeklődési területén figyelnék meg, hanem megfigyelnék a magyar ural-
kodó osztály minden életmegnyilvánulását és tevékenységét az egész or-
szágban, az élet minden területén.

*

Mielőtt azonban ezt tennők, engedjék meg nekünk, hogy néhány szót
szóljunk a román és a talán jelenlevő szerb, erdélyi szász, horvát és szlovák
egyetemi hallgatókhoz. Ti, tisztelt uraim, emlékirataitokban és beszédeitek-
ben szívesen utaltok arra, hogy a magyarok és Magyarország más nemzeti-
ségei között nincs és sohasem is volt ellenségeskedés. Gyakran kijelentetté-
tek, hogy a különböző néptörzsek vérkeveredése olyan sokrétű, hogy nehéz
antropológiai különbséget tenni; nem is haboztok ezt a fegyvert, amelyet
ez az igen helyes megfigyelés nyújt, minden megfelelő alkalommal kiját-
szani. Ezzel igazi érdemeket szereztek magatoknak, amennyiben r-j bizo-
nyítékot szolgáltatatok ahhoz az ismert megállapításhoz, hogy a nemzeti-
ségi harcokat többnyire csak annyi figyelem illeti meg, mint amennyi a nép
igen kis részének egyéb vetélkedését rendszerint kíséri. Ti azonban ezzel
magatoknak is, saját ügyeteknek is igen sokat használtatok.

De ki és mikor hallott arról, hogy ti épp ennek a magyar népnek, ugyan-
azoknak az embereknek, akiknek szeretetével dicsekedtek, valaha is a leg-
csekélyebb figyelmet szenteltétek volna? Ki látta valaha is, hogy ti a népe-
tek iránt érzett rendkívüli szeretetnek, amely benneteket jellemez, csak egy
kis töredékét is arra fordítottátok volna, hogy a magyar nép kimondhatatlan
szenvedéseit megismerjétek? Vajon ki hallott valaha arról, hogy ti nagy
intelligenciátokat, nyelvismereteket és a civilizált külfölddel való össze-
kötötteseteket csak egyetlenegyszer is arra használtátok volna fel, hogy
Nyugaton rokonszenvet ébresszete a nép iránt.

Sohasem tettetek ilyent! Sőt, szüntelenül arra törekedtetek, hogy amikor
saját érveiteket a két nép barátsága mellett felhoztátok, saját helyzeteteket
úgy ábrázoljátok, mintha csak a románok, szlovákok stb. volnának el-
nyomva és szorongatva, és mintha azokat az egész magyar nép zsákmá-
nyolná ki. Ti sohasem mutattatok rá arra, hogy a valóságban Magyarország
lakossága nem hat, hanem hét részre oszlik; mert a magyar nép és a magyar
urak valóban nem nevezhetők osztatlan egésznek.

Bizony, mi azt mondjuk nektek – a ti nemzeti érzésetek nem sokkal

jobb, mint a magyar urak uralomvágya. Ti éppúgy csak a saját érdekeitekkel törődtek, mint azok! Ok uralkodni akarnak, és uralkodni akartok ti is!

És ez alkalommal nem mulaszthatjuk el, hogy még valamit meg ne mondjunk. Ismételten utaltatok arra is, hogy a két nép, a magyar és a román nép érdekei bizonyos vonatkozásban teljesen azonosak, amennyiben mindkettő az orosz invázió veszélyének nyomása alatt szenved. Nagyon helyes. Elmondtátok azt is, milyen veszélyek fenyegetnek bennünket erről az oldalról; többek között az a veszély, hogy elveszítjük politikai szabadságunkat.

Aki azonban ebből arra következtetne, hogy ti ellenségei vagytok mindenfajta abszolutizmusnak, hogy elutasítotok minden abszolutisztikus hajlandóságot, az nagyot tévedne. Mindenki tudja, hogy az osztrák Habsburg-abszolutizmussal kacérokodtok. Persze, azt mondjátok: nekünk jobb dolgunk volt az osztrák abszolutizmus alatt, mint a magyar szabadság idején. Elismerjük! Csak az a kérdés, vajon ti a „jobbát” szeretnétek, vagy pedig inkább a szabadságot? Vajon mai szolgálátokat csupán egy új, de túrhetőbb szcigasággal vagy csakugyan a szabadsággal akarjátok felcserélni? Vagy talán már oly mélyen él bennetek „az elnyomottak bűnös szenvedélye”, hogy már élni sem tudtok anélkül, hogy uralkodjatok, és egyúttal rajtatok is uralkodjanak?

Ha mi mégis megteesszük, amit ti eddig elmulasztottatok megtenni, és kiterjesztjük gondoskodásunkat a ti szükségleteitekre is, ezt annak a körülménynek méltánylásával tesszük, hogy ti kénytelenek vagytok a megtámadott, az üldözött szerepét játszani, és hogy az óhajtott siker hosszú elmarádása feletti jogos elkeseredés nem engedi érvényesülni bennetek az okos belátást és a tevékeny együttérzést. Tesszük ezt abban a várakozásban is, hogy szavainkat a közös ellenség elleni harc közös vezetésére szólító felhívásnak tekintitek, és harci módszereiteket ennek megfelelően megváltoztatjátok. Mi ezt kívánjuk, és meg is tesszük az első lépést: mert ha megbizonyítjuk, hogy Magyarországon egyszerűen nem létezik általános polgári szabadság a lakosságnak az uralkodó klikkhez nem tartozó körei számára; azzal a ti panaszaitok és sérelmeitek is bizonyítást nyertek. Rajtatok hát a sor, hogy kívánságunkat a teljesüléshez közelebb vigyétek.

*

És most engedjétek meg, hogy ismét kollégáinkhoz, a világ diákjaihoz forduljunk.

Kollégák! Ha egyszer meg akarjátok tudni, milyen állam is ez a Magyarország, akkor bizonyára elővesztek majd egy lexikont vagy egy összehasonlító államjogtan kézikönyvet, és felütitek a „Magyarország” címszónál. Ott azt olvassátok, hogy Magyarország úgynevezett alkotmányos állam, kormánya belga mintára teremtett minisztérium,– törvényhozása népképviselőten alapul, közigazgatását az autonóm testületek látják el, az állampolgárok szabadságjogait speciális törvények biztosítják – egyszerűen: szigorúan alkotmányos államot láttok magatok előtt.

Elragadtatva nézitek e szabad állam szép képét. Ha egyszer meghalljátok, ti is lelkesen rázendítetek a „szabad Magyarország” dicshimnuszára, és ahányszor magyarokkal találkoztok, úgy üdvözlitek őket, mint szabadságszerető, modern állam fiait.

S ha azután egyesek mindannak az ellenkezőjét akarnák bizonyítani nektek, mint amit addig tudtatok – egyszerűen nem hinnétek nekik. Mert a magyarok jól értettek ahhoz, hogy a „szabad Magyarországról” szóló történetet számtalan változatban feltálalják, és ti nem szívesen törődnétek bele abba, hogy ez a történet tulajdonképpen mese, s méghozzá valóban ízléstelen, csúnya mese.

Ti, mint a civilizált országok fiai, természetesen hozzá vagytok szokva ahhoz, hogy a törvényeket azért hozzák, hogy végrehajtsák. Magyarországon azonban sok olyan törvény van, amelyek magukban hordják a valóban szabadságszerető szellem elemeit. És ha mégis kétség fogna el benneteket, kedves honfitársaink azonnal kéznél vannak, és megmutatják nektek a szóban forgó szöveg hiteles fordítását, hogy minden gyanút eloszlassanak.

Ti azonban nem tudjátok, kollégák, mert nyugat-európai jogérzéketekkel nem is egyezhet az, hogy Magyarországon azért hoznak törvényeket, hogy *lehetőség* legyen azok *végrehajtására*. Meg fogjátok érteni, hogy ez mérhetetlen nagy különbség! A lehetőségtől az akaratig és az akaratától a tétlig nagyon hosszú az út. De Magyarországon erre az útra szinte sohasem lépnek.

Kérdezitek majd, miért, milyen célból hozzák akkor egyáltalában ezeket a törvényeket, ha csupán az a rendeltetésük, hogy papíron maradjanak? Mi érdekük fűződik a magyaroknak ahhoz, hogy jobbnak tűnjenek fel, mint amilyenek valójában?

Nem olyan egyszerű válaszolni erre a kérdésre. Olyan jelenség ez, amelynek okai nemcsak a magyar államszervezet történelmi fejlődésének módjában rejlenek, hanem még egészen más, tisztán gazdasági, politikai és lelki tényezőkre is visszavezethetők. Megpróbáljuk ezeket nektek röviden, áttekinthetően vázolni.

Nem akarunk ezer évre visszamenni, ahogyan magyar kollégáink tenni szokták, hogy a magyar alkotmányosság fokozatos fejlődését bebizonyítsák. A mi szemünkben ezek a történelmi vádaskodások, eredjenek akár magyaroktól, akár románoktól, mit sem bizonyítanak. Mert vagy hamisak és elferdítettek – és háromnegyed részben azok –, s akkor maguktól megdőlnének, vagy pedig van bennük némi igazság, de még akkor sem fogadhatjuk el őket bizonyos hatalmi követelések jogi alapjául.

Tény azonban, hogy volt idő, amikor a „történelmi jogról” és a „történelmi-politikai individualitásról” szóló frázis bizonyos hatást keltett: a XIX. század közepén – az 1848-as szabadságharc előtt –, de még inkább utána. Ekkor öntötte el ismét Európát az abszolutizmus, vele szemben új, hatékony eszközként találták ki, illetve frissítették fel a népek történelmi jogainak fogalmát. Nem lebecsülendő fegyver volt ez az abszolutizmus ellen, amely – ugyancsak a történelmi tradíciókra támaszkodva – szembehelyezkedett a modern élet követelményeivel, és a saját gazdasági fejlődésükhöz polgári szabadságot igénylő népektől megvonta – nem a történelmi, hanem az egyszerű alkotmányos jogokat.

Magyarország akkor olyan helyzetben volt, hogy ezt a fegyvert nem vethette meg. Az 1848-as dicsőséges szabadságharc leverése után – amely (és ezt nem haszontalan melleleg megjegyezni!) nem polgári, hanem agrárforradalom volt – Magyarország ismét az osztrák császári állam tartományává süllyedt, és mindenütt a császári abszolutizmus uralkodott. Az ország a másfél éves háború következtében gazdaságilag kimerült, anyagilag tönkrement, erkölcsileg aláhanyatlott.

Ekkor nyúltak a magyarok a nekik megmaradt egyetlen fegyverhez, a „történelmi jogok” követeléséhez. Mivel azonban a „történelmi jogok” csak akkor valóban hatékony fegyverek, ha azok olyan szabadságjogokból és irányzatokból származnak, amelyek egykor valóban léteztek; tehát a magyar politikusok és publicisták, hogy követeléseik jogosnak tűnjenek fel, kénytelenek voltak bebizonyítani, hogy Magyarország mindig alkotmányos állam volt, ahol buján virágzott minden szabadságjog, és a törvényhozás

és kormányzás tevékenységének irányát a polgárok akarata határozta meg. Ez hazugság – és kezdetben tudatos hazugság volt. De mint gyakran történni szokott, a cél érdekében megfedkeztek az eszközök tisztátalanságáról, míg végül önmaguk is meg voltak győződve róla, hogy mindez igaz, és hogy Magyarország ezer éven át minden államszervezetek legjobbjá volt. S amit akkor taktikai okokból a külföldnek meséltek, azt most az igaz meggyőződés kifejezéseként mesélik, aminthogy az is. Mivel azonban a kép tökéletlen volna, ha nem lennének következetesek, ezért a többit, ami napjainkban hiányzik, egyszerűen hozzáköltik éppúgy, mint annak idején tették. A kép most már tökéletes.

Ez a „szabad Magyarországról” szóló mese *első* része.

Világos azonban, hogy ilyesmit nem lehet egyszerűen kitalálni. Kell lenni valaminek, amire hivatkozni lehet, kell lenni bizonyos pozitív kiindulópontnak, mert különben a szép mese épülete az első érintésre összeomlik. Ezt a kiindulópontot találták hát az előző évszázadok alkotmánytörténete számára a magyar országgyűlés intézményében, a jelen számára pedig az 1848-as forradalmi periódus törvényhozói alkotásaiban.

A régebbi történelemmel nem akarunk foglalkozni: egyrészt az a tény, hogy ezeknek az országgyűléseknek – a valóságban rendi országgyűléseknek – formális létezése ellenére Magyarországot évszázadokon át ténylegesen abszolutisztikusán kormányozták, másrészt a mi felfogásunk, amely szerint ezek az intézmények a jelenre nézve már minden bizonyító erejüket elvesztették, felmentenek bennünket e feladat alól. De az 1848-as törvényhozást kissé közelebről meg akarjuk vizsgálni.

Már említettük, hogy az 1848-as magyar forradalom agrárforradalom volt, nem pedig polgári, mint Európa többi részében. Akkor Magyarországon egyszerűen nem volt polgárság, tehát polgári forradalom sem lehetett. Ha e forradalom színezte mégis hasonlított a nyugat-európai forradalmakhoz, vagyis polgári volt, az arra vezethető vissza, hogy Magyarország, a gazdaságilag felette álló országok példáját látva maga előtt, természetesen nem tudta magát kivonni az ottani szellemi áramlatok befolyása alól, s a valóságban végbemenő gazdasági forradalmat kísérő szellemi és politikai harcban a külföldi polgári mozgalmak jelszavait használta, és az új gazdasági szervezet új jogi formáit a külföldi, polgári mintákról vette át. Így született azután a törvények egész sora, amelyekkel Magyarországon is bevezették az ismert polgári intézményeket: a népképviselőt, amely azonban

nem volt népképviselő, mert hiányzott belőle a polgárság és a jobbágy-sorból éppen hogy kinőtt mezőgazdasági népesség, amely természetesen nem rendelkezett az ehhez szükséges politikai érettséggel; a felelős miniszteriumot, amely e viszonyok következtében csak saját osztályának, a föld-birtokosok osztályának volt felelős; a sajtószabadságot, amely – minthogy bizonyos anyagi kikötésekkel korlátozták, ismét csak ezeknek az osztályoknak – a birtokos osztályoknak érdekeit szolgálhatta stb.

íme, ez tehát a mese *második* része: az 1848-as törvényhozás szabadelvű volt, de minthogy ez csak egy meghatározott gazdasági fejlődési foknak felel meg, s ezt a gazdasági fejlődési fokot akkor még nem érték el, hanem egyszerűen elébevégtak, nélkülözötte a szükséges, csak a gazdasági viszonyok által nyújtható támaszt, és csupán papíron létezett. Ha az 1848-as törvényhozás szabadságjogait valóban élvezni akarnók, akkor azokat nekünk éppen úgy újra ki kellene harcolnunk, mintha azokat soha törvénybe nem iktatták volna: mint ahogy a valóságban azt is tesszük.

1867-ben Magyarország újból visszanyerte alkotmányos szabadságát. Miként a magyarok az érte vívott harcban a külföld segítségét kérték, és szabadságtörekvésükben a „történelmi” alkotmányosságra hivatkoztak, most is szükség volt a Magyarországon lakó többi nemzetiség támogatására. Magyarország lakossága, mint ismeretes, több nemzetiségből tevődik össze, amelyeknek legerősebbje a magyar, anélkül hogy az államban abszolút többsége lenne. A magyar faj [Stamm] meg tudta és megtudja őrizni hegemoniáját, mert azáltal, hogy az ország legtermékenyebb és leggazdagabb részét, a gabonatermő Alföldet lakja s birtokolja, gazdaságilag a legerősebb. Az a félelem, hogy e helyzetéből a többi nemzetiségek kiszorítják, indította a magyar birtokos osztályt arra, hogy a nemzetiségeket politikailag elnyomja, és tőlük a szellemi és gazdasági erejük kibontakozásához szükséges anyagi és szellemi eszközöket megvonja. E nyíltan üzött politikát egy időre fel kellett függeszteni, amint magukat a magyarokat is elnyomták politikailag, és amint a magyaroknak az állt érdekében, hogy követeléseiket Magyarország egységes és egyetlen népeként nagyobb súllyal képviselhesék. A nemzetiségek panaszainak el kellett némulnia, hogy az egyetértést semmiféle disszonancia se zavarja. Ezért ígértek meg nekik minden lehetőséget; és amikor sikerült Ausztriával a kiegyezést létrehozni, tovább folytatták a kegyetlen játékot, bizonyára felismerve saját gyengeségüket (ha részben néhány nagylelkű férfiú belátása következtében is), és létrehozták

az 1868. évi XLIV. törvénycikket, a hírhedt, úgynevezett nemzetiségi törvényt. Alig hozták létre, mindjárt félre is lökték: nem volt szükségük már a csalétekre, hiszen kivitták a politikai hatalmat, a kormányzás az ő kezükbe került, és a gazdasági túlsúly biztosította nekik ezeknek az előjogoknak a további birtoklását.

Ez a harmadik része a szabadságmesének.

A nehézkedési törvény nem csupán a fizikai életben hat, hanem az egyének és a népek szellemi életében is. A magyar urak három évtizeden át csalással boldogultak, hazugságot hazugságra halmoztak, igazságtalanságra, csalásra és erőszakra építettek egy egész kormányzati rendszert, és közben szépen gyarapodtak. így vált rendszerré a hazugság a törvényhozásban is. A nagyzási hóborttal határos mértéktelen hiúságuk és az, hogy képtelenek voltak belső tartalmat adni a kultúrnépek körében való elismertetésre irányuló törekvésüknek, szintén azt eredményezte, hogy olyan törvényeket hoztak, amelyeknek végrehajtása soha eszükbe sem jutott, amelyeket csak azért hoztak, hogy a külföldnek imponáljanak, Nyugaton azt a hitet keltették, hogy modern államszervezettel van dolguk. A nemzetiségi törvény, majd ezt követően a törvények egész sora, egészen a legutóbbi „szociálpolitikai” törvényig, mind-mind a törvények ama különös kategóriájába tartoznak, amelyeket végre *lehet* hajtani, és amelyek igazi értékük szerint mérve, a *negyedik* s legnagyobb részét alkotják a magyar szabadságról szóló pompás mesének.

Ezzel elérkeztünk tulajdonképpeni feladatunkhoz. Elemeire akarjuk bontani ezt a törvényes „szabadságot”, amelyről már tudjátok, hogy miféle szellem gyermeke, részeit egyenként analizálni és a felsorakoztatott tényanyaggal bemutatni, hogy ez a „szabadság” méltó terméke teremtoinek.

A mai modern állam polgárának legelemibb joga, hogy részt vehessen a törvényhozásban, hogy mint a népszuverenitás része, az állam tevékenységének irányításába beleszólhasson. Ez a népképviselő útján történik.

A népképviselő hatékonysága, azaz teljessége, becsületessége és általánosságát két feltételhez van kötve: az első a választójog, a második maga a választási folyamat. Ahol a választójog az állam minden polgárára kiterjed, és mint a választói jog objektuma, a törvényhozás minden részében megjelenik, és ahol a választójog gyakorlásának módja kizárja a választók megfélemlítését, befolyásolását, akadályozását, ott némi biztonsággal elmond-

hatjuk, hogy a törvényhozói testület a nép akaratát képviseli, a törvények a lakosság igazi akaratának kifejezői.

Az első feltétel magában foglalja azt a követelést, hogy a polgár befolyása a törvényhozó testület *minden részére* biztosítva legyen. Mi ettől az állapottól olyan messze állunk, hogy ezt a követelést egyelőre nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk. Ahol nemcsak a szuverén államfő, hanem az országgyűlés egy része is a polgárok közreműködése nélkül gyakorolja a hatalmat, ott népi törvényhozásról eo ipso nem beszélhetünk. A felsőháznak (vagy ahogyan ezt nálunk nevezik: az urak háza, a mágnás-tábla) nincs egyetlen választott képviselő tagja sem, kizárólag az uralkodóház tagjaiból, a keresztény egyházak püspökeiből, valamint ötven más, az uralkodó által kinevezett tagból áll, elsősorban olyan grófokból és bárókból, akiknek évi kataszteri tiszta jövedelme legalább 6185 frankot tesz ki. Látjátok tehát, hogy csak a legnagyobb földbirtok – hiszen még a „szegényebb” grófokat és bárókat is kizárták-és annak barátja és érdektársa,a felső klérus van e Házban saját személyi szavazati jogánál fogva nem is képviselve, hanem személyesen és egyenként jelen.

Lehet azonban a felső kamarának minden országban mégoly hierarchikus és plutokratikus jellege is, az mégis keveset jelent, ha az alsó kamara, a képviselőház valóban az egész lakosságot képviseli.

Láthatjátok, kollégák, hogy idővel nagyon szerények lettünk. A törvényhozás egyik része, a felsőház úgy működik, hogy a polgárok a legcsekélyebb befolyást sem gyakorolhatják összetételére: s mi ezt nyugodtan nézzük. De halljátok csak, kollégák! A képviselőház, az alsóház, vagyis az egyetlen hely, ahol a nép kívánságai és panaszai szóhoz juthatnának, a *képviselőház* nem az egész lakosságot, még csak nem is a felét, nem – csak a huszadrészét képviseli a népnek, vagy még annál is kevesebbet. És ezt a gyalázatos állapotot látva örülnénk, hogyha nem az általános választói jog – ilyen merész álmaink nincsenek! –, hanem egyelőre legalább az 1848-as állapot uralkodna. A nemesi kiváltságok állapota! Halljátok? A rendek ideje! Értitek ezt?!

Mert így van ez, kollégák! 1848 előtt, amikor Magyarországon még a jobbágyrendszer uralkodott, amidőn az egyetlen szabad osztály a nemesek osztálya volt, akkor, amikor Magyarország lakossága tizenegymillió lelket számlált, a politikai jogokat élvezők száma több mint 700 000 volt. Már a parasztság felszabadítása után, az összes polgárok egyenjogúsága idején, a népképviselőten alapuló alkotmány idején, tizenhétmillió lakosságból egy-

millió a választó, egymillió élvez politikai jogokat. Az arány százhatvan a százhetvenhez, azaz akkoriban százhatvan lakosra esett egy választásra jogosult, ma pedig megelégszünk, ha százhatvenre jut egy. Értitek ezt? Megértitek, mit jelent az, hogy a nemesi kiváltságok idején minden tizenhatodik ember választásra jogosult volt, a „szabad Magyarországon” pedig alig minden tizenhetediknek van választójogai

Hogyan lehetséges ez? – kérdezitek! Nos, kollégák, ennek nemcsak a rendkívül magas választási cenzus az oka, amely azt eredményezi, hogy mi alatt az ország gazdasága, a nemzeti vagyon megszázsorozódott, a hitelintézetek részvénytőkéje például hárommillió frankról ötszázmillióra növekedett, a takarékbetétek összege húszmillió frankról ezernyolcszázmillió frankra, az állami bevételek húszmillió frankról ezermillió frankra emelkedtek, a választók száma még csak olyan arányban sem növekedett, mint ahogy annak az alkotmányos jogok kiterjesztése nélkül is, csupán a népszaporodásnak megfelelően növekednie kellett volna. Hiszen a régi jogviszonyok között ma egymilliónál több választónk lenne, az egyenjogúság mellett viszont alig egymillió van. Más, bonyolultabb tényezők is közrejátszanak itt, olyanok, amelyek elsősorban a választási folyamatot, azaz a választójog gyakorlásának rendjét és módját érintik.

Ha egy országban a választásra jogosultak száma csekély, és a választójog gyakorlására szolgáló jogcímek sokfélék (Magyarországon például 37, ird és mondd harminchét ilyen jogcím van!), akkor a választási névjegyzék összeállításának módja és a választási aktus lefolyása nem kevésbé fontos, mint a jogcím maga. Minthogy már magánál a jogcímmel is ezerféle tévedés, felcserélés, erőszakoskodás fordulhat elő, tehát a választási névjegyzékek összeállításánál és a választás meneténél az egyszerű, nyilvános és mindenki által ellenőrizhető eljárás az egyedüli eszköze annak, hogy legalább a korlátozott számú választásra jogosult akarata becsületesen kifejezésre jusson. Ezért ezekkel a funkciókkal független, pártatlan férfiakat kell megbízni.

Magyarországon pedig a választói névjegyzékek összeállításánál fungáló hatósági szerv az úgynevezett központi választmány. A központi választmányt a városi közgyűlés választja meg, ami azonban nem egyéb, mint azoknak a kiváltságos uraságoknak területileg korlátozott, szűkebb köre, amely a túl magas cenzus alapján kezében tartja a törvényhatósági autonómia vezetését. Így tehát el tudjátok képzelni, hogyan látja el hivatalát ez a központi bizottság; nem csodálkoztok, ha azt halljátok, hogy az összeírt

választók száma egyetlen megyében, Nyitra megyében, az 1895. évi 22 813-ról 1896-ban 19 057-re csökkent. Még kevésbé csodálkoztok, ha azt is megtudjátok, hogy Nyitra megye csaknem teljesen szlovákok által lakott terület, és az 1896-os év – választási év volt.

A választási aktusnál is számos olyan eszköz áll a központi választmány által a választás vezetésével megbízott választási elnök rendelkezésére, amelyekkel a választások menetét befolyásolni tudja. A választási elnök például az ellenpárt választói számára távol eső, szabad ég alatt álló, védtelen választóhelyeket jelölhet ki. önkényesen határozhatja meg, hogyan, milyen sorrendben vonuljanak fel a választásra az egyes községek; a választót a legkisebb formai- hiba, még a választói névjegyzékben előforduló helyesírási hiba miatt is visszautasíthatja. A törvény akkora szabadságot biztosít számára, mely szinte feleslegessé teszi, hogy még önhatalmúlag is megengedjen magának ilyesmit. Amit a törvény és az uralkodó osztály akar, az meg is történik; hogyan fordulhatna elő különben az, hogy a két és félmillió romának, a kétmillió szlováknak, a rutének, horvátok és szerbek százezreinek csak négy képviselője van a magyar Parlamentben, és hogy körülbelül *tíz* százsz képviselőkön kívül csak magyarok és elmagyarosodott zsidók ülnek ott. Vajon lehetséges-e ez rendszeres erőszak, hamisítás, csalás és vesztegetés nélkül?

Mi, természetesen, már nem csodálkozunk. Hogy is lehetne ez másképpen, amikor nemcsak az általános választói jog, hanem a választójog gyakorlásának minden biztosítója, minden olyan eszköz, amely a közvéleményt kifejezésre juttatja, teljesen hiányzik. A választójog korlátozásának csupán logikus következménye az, hogy a polgárok gyülekezési és egyesülési joga is a hatóságok önkényének van kiszolgáltatva, a sajtószabadságot elviselhetetlen cenzúrázás nyomja el, az elvakult sajtóbíráskodás vak, örült dühe alatt sínylődik; a személyes szabadság minden rendőrségek legbrutálisabbjának felelősségére van bízva, és hogy a politikai és parlamentáris korrupció Magyarországot végérvényesen elsőrendű rendőrállammá változtatta.

Anglia és a skandináv államok mellett Magyarország Európa egyetlen országa, amelyben a gyülekezési jog nincs törvényesen szabályozva. De amíg ezekben az országokban a kormányzatok és hatóságok szabadelvlű fel fogása biztosítékul szolgál arra, hogy a polgárnak ezt a fontos szabadságjogát nem rövidítik meg, mi, a magyar állam polgárai, semmi áron sem elégedhetünk meg azzal, hogy ez a jog a mindenkori minisztériumok önkényes

rendeleteinek legyen alávetve. Tudjátok-e, kollégák, hova jutottunk a gyűlekezési joggal Magyarországon? Oda, hogy ma a legkisebb város polgármesterének joga van egy gyűlést nemcsak felosztatni, hanem egyszerűen nem is engedélyezni. Oda jutottunk, hogy tíz gyűlés közül nyolcat rendszerint nem engedélyeznek, mégpedig a legneveltségesebb, legsemmitmondóbb, legnagyobbképp és legrosszakarátúbb ürügyekkel. Oda jutottunk, hogy a rendőrhatalóságok cenzúrázzák a gyűlések napirendjét, s a nekik nem tetsző pontokat egyszerűen törlik, hogy a rendőrségnek a gyűléseken jelenlévő képviselői a „rendőség” szónak pusztá említését is megtiltják, és a nem helybeli lakosoktól egyszerűen megvonják a gyűléseken való részvétel jogát. És mindez az 1848-as törvények szellemével nyíltan szembehelyezkedve történik, de még inkább egy 1868-ban kiadott miniszteri rendelettel ellentétben, amely nem ismeri sem a hatósági tilalom, sem a hatósági beavatkozás jogát, hanem csupán az összehívók ama kötelezettségét, hogy a gyűléseket bejelentsék. Ezt nevezik a mi kedves honfitársaink szabad jogfejlődésnek, ezt nevezik politikai szabadságnak, „jognak, törvénynek és igazságnak”!

Gyönyörű szabadság ez, amelyet mi a harminc évvel ezelőtti állapotokkal bármely pillanatban szívesen felcserélnénk!

Nem állunk jobban az egyesületi joggal sem. Itt sincs semmiféle törvény, ez az értékes szabadságjogunk is teljesen a kormányzat hatalmának van alávetve. Akartok-e többet tudni annál, hogy *bármilyen* egyesület alakítását egyszerűen megtagadhatják? Ez ugyebár elég?

De a legszörnyűbb, a leghihetlenebb csak most következik. Senki sem tartaná lehetségesnek, és sehol nem is volna lehetséges, hogy a törvényt egyszerűen lábbal tiporják, egyszerű rendőri intézkedéssel egyenesen hatályon kívül helyezték. Magyarország az az ország, ahol megtörtént, hogy az 1848: X. törvénycikk kifejezett rendelkezése kénytelen volt egy miniszteri rendelet előtt kitérni. Ez a törvénycikk a sajtótörvény, és szó szerint a következőket mondta:

„Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállítván, ennek biztosítékául ideiglenesen rendeltetnek:

1. §. Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.”

Halljátok, kollégák! Az előzetes cenzúra örökre felfüggesztetett! Minden-

ki szabadon közölheti gondolatait! Ugyebár, csodálatos törvény ez, és a magyar diákok joggal büszkék rá!

De hogyan áll a dolog a gyakorlatban? Úgy, kollégák, hogy vannak időszakok, amikor egyetlen olyan nem magyar- és kormánybarát újság sem jelenhetik meg; amely előzetesen nem ment át az államügyész kezén. Újságok jelennek meg, amelyeknek fele vagy háromnegyed része üres, mert a cikkeket betiltották. Volt idő, az 1898-as esztendő, amikor a kormánynak nem tetsző lapok példányait a posta csak akkor kézbesítette, ha rajtuk volt az államügyész megjegyzése: „Hatóságilag megvizsgálva és terjesztésre engedélyezve.” Ilyen címszalagokat tetszés szerinti mennyiségben bemutatathunk nektek.

És a magyar diákok és diplomások! A magyar nép szellemi vezetői! Hol voltak ők akkor, amikor ilyen törvénytelenések történtek? Hol voltak ők, a szabadságjogok szónokai? Mit tettek, hogy az ilyen dolgokat megakadályozzák? Kérdezzétek meg őket, adjanak számot nektek. Mi, akik ismerjük őket, tudjuk, hogyha a kártyázás és dorbézolás nem gátolja őket abban, hogy mások tényleges helyzete iránt is érdeklődjenek, akkor bornírságuk, tudatlanságuk és szívtelenségük lesz az akadály.

Nyugodtan végignézték, és ma is nyugodtan nézik, hogyan kötik gúzsba sok ezer polgártársuk személyes szabadságát. Egyetlen tiltakozó szavuk sem hangzott el, amikor egy társukat, egy diákot, csak azért, mert szocialista, nemcsak a két egyetemi város utasította ki, és így elrabolta tőle azt a lehetőséget, hogy tanulmányait folytathassa, de még akkor sem, midőn ugyanezt a kollégájukat az illetőségi helyére vezető útvonalon fekvő minden városból, amelyet menet közben érintenie kellett, rendőrileg kitiltották.

Ti azonban egyáltalában nem ismeritek Magyarországnak ezt a páratlan intézményét. Nyugat-Európában mindenki egyformán otthon van hazája minden részében, mindenütt az állam egyenjogú polgára. Nem így Magyarországon. A legkisebb kihágás elég arra, hogy bármilyen rendőrkapitány az illető helységből kiutasítsa, és ha szükséges, kizsuppolással az illetőségi helyére szállíttassa. Ugyebár, csinos személyi szabadság ez, méltó párja annak a tilalomnak, hogy nem helybeli illetőségűek a helységben tartott gyűléseken nem vehetnek részt.

De mit törődnek ezzel ezek az urak! így is hivatalnokok, bírák, miniszterek és minden egyebek lesznek, amit csak akarnak, nekik nincs szükségük ezekre a szabadságjogokra. Idejében meghajlítják derekukat, és már eleve le-

mondanak a szabadságról. Minek is nekik a szabadság? Vajon nem szebb, nem csodálatosabb szabadon rendelkezni polgártársaik életével, vagyonával, jogaival? Nem előnyösebb-e, ha nem zavarják túl hangosan a nagyurak játékát, és ezáltal lehetővé teszik, hogy bekerüljenek ezek közé. Hogy korruptak lesznek egészen az ujjuk hegyéig, hogy igazságot csak pénzért szolgáltatnak, rendet csak megvesztegetés árán teremtenek, hogy gazdaságipolitikai tevékenységet a parlamentben, a sajtóban és hivatali állásokban csak zsíros juttatásokért fejtenek ki, mindez nem zavarja ezeknek az uraknak gyengéd lelkiismeretét! Olyannyira nem, hogy nem áttallják már diákként spicliszolgálatot teljesíteni a rendőrségnek és a kormánynak, s a nem tetsző diákokat és diákegyesületeket vígan denunciózni, ahogyan azt a magyar radikális diákklubbal és az összes román diákegyesülettel megtették.

Ezek ők, a magyar egyetemi hallgatók, ez a magyar szabadság! A hazugságnak, a hiúságnak, ármánykodásnak, erőszaknak és rablásnak csodálatos képződményei! Hogy tetszenek nektek?!

Ezzel zárjuk: eleget tudtok!

Most aztán jöhet a hajsza! Rajta, egyetemisták és rendőrspiclik! Itt a hazaárulás! Szereztek érdemeket a hazaárulók üldözésével!

De mi azt mondjuk nektek: ha hazaárulás az, hogy felemeljük a hazugságból és képmutatásból szőtt, és Magyarország szabadságszerető népeit már megfulladással fenyegető, sűrű fátylat, ha hazaárulás az, hogy az igazság és a jog számára utat törünk, akkor a „hazaáruló” elnevezés nem szitok számunkra, hanem kitüntetés, amelyet ezerszer jobban szeretünk, mint a „magyar hazafi” nevet – úgy, ahogyan azt ezek az urak képviselik. Csak szidjanak bennünket, hajszoljanak, üldözzenek, a mi lelkiismeretünk tiszta, és reméljük, hogy a ti helyeslésetek felől is biztosak lehetünk.

Kollegiális üdvözetünket küldjük a nemzetközi diákkongresszusnak:

A budapesti szocialista egyetemi hallgatók egy csoportja.

Die ungarische Freiheit. Eine Ansprache an den Internationalen Studentenkongress 1902. Budapest 1902.

HOL AZ IGAZSÁG!?!¹

A közúti alkalmazottak sztrájkja és a villamospanama

Készletek

A budapesti közúti vasút alkalmazottai másodízben vívtak sikertelen bérharcot. Ezer munkásnak eredménytelen küzdelme, sok más ezernek nyomorúságos helyzete kötelességünké teszi, hogy az ismételt bérharcok okait megvizsgáljuk, kudarcuk szükségességét kimutassuk, s egyben megjelöljük az utat, amelyen a közúti vasút rabszolgái szabadságuk és emberi sorsuk kivívását több sikerrel kezdeményezhetik.

Tesszük ezt annál inkább, mert a közúti vasutasok két sztrájkjának csupasz tényei kötetnyi leírásoknál világosabb képet adnak a tőkének a köz- és magánélet minden nyilvánulását parancsolóan befolyásoló hatalmáról. Ennél a két sztrájknál tűnt ki napnál világosabban, hogyan uralkodnak minden egyéni kitűnőség nélküli emberek, pusztán a pénz hatalmával, nemcsak ezernyi munkásuk élete és halála, hanem az egész állami és hatósági szervezet, a minisztériumok, a rendőrség, a főváros, az igazságszolgáltatás, a törvényhozás és – amit első helyen kellett volna említeni – a polgári sajtó fölött. Tudjuk ugyan, hogy ezen írásunk sem fog az úgynevezett „közvélemény” elé jutni, miként „a közvélemény szerveihez”, a „szabad sajtó” jóvoltából nem jutottak oda ezer szenvedő és küzdő proletár jajszavai. De ez nem aggaszt. Meg fogják még tanulni az urak, hogy a mérleg megbillent, hogy a „közvélemény” ha „fent” is van, az uraknál – az akarat és az erő „lent” van, a tömegnél, amely okulva a legújabb kudarcon is, nem sokáig fog késni, hogy szétüssön a közvélemény hősei és a közvélemény őrei között, és kikökkentse őket kényelmes helyzetükből. Munkás, aki e sorokat olvassa, tudni fogja, *mi a teendő*.

ELŐZMÉNYEK

I. Az 1900-as sztrájk

Minden ember tudja ma már – hacsaknem részvényes vagy vezérigazgató, vagy hülye –, hogy a tömegek mozgalmi nem izgatók műve. Az emberek általában gyávák és kényelmesek, és kényszerítő szükség nélkül nem tesznek

olyasmit, ami életük rendes medréből eltéríti őket, sőt, esetleg veszedelemmel is jár. A tömegeket – ez ma a tudománytól hirdetett igazság – csak gazdasági szükségletek hajtják harcba.

Ha tehát a közútiak most lezajlott sztrájkját már ezért sem lehet „izgatás és rábeszélés” gyümölcseinek nevezni, miként azt a vállalat igazgatósága teszi emlékiratában – annál kevésbé tűnik föl ilyennek, ha szem előtt tartjuk, hogy ugyanezek az emberek rövid három év előtt is belementek a bérharc veszedelmeibe ...

Az igazgatóság ... a munkaidőt 17 órától 10-re szállította le.

Ez ígéret volt – Jelűnek úrnak szavával megpecsételt ígérete –, s ígéret maradt is.

Aminek bizonyossága az, hogy mindezen követeléseket a második sztrájk-nál is megtaláljuk.

Ez az *első szöszegés*, amelyen a királyi tanácsos urat fogjuk. De nem az utolsó.

3. Az 1903-i sztrájk előzményei

A közúti vasút jámbor rabszolgái, kegyes igazgató uruk ígéretében megnyugodva, újra beálltak a járomba. Türelmesen várták a lakáspénzt, a szabadnapokat, a betegpénzeket stb. Arra, hogy folytonos összetartással figyelmeztessék a nagyságos urat, hogy adósuk, nem is gondoltak. Majd megadja a nagyságos úri

Múltak az évek, s nem jött sem lakáspénz, sem szabadnap, sem egyéb. Ehelyett március végén egyszer csak jön Steller főmérnök leirata, hogy a személyzet csökkentése céljából huszonhat alkalmazott április elsejétől el van bocsátva. Egyben az ételhordó jegyeket beszüntette vagy korlátozta.

Ez a huszonhat ember a társaság legöregebb alkalmazottaiból való. A legfiatalabb tíz éve, a legöregebb harminchárom éve állt a társaság szolgálatában. Elbocsátották őket *minden nyugdíj, minden kárpótlás nélkül*.

Ez – és nem izgatás vagy rábeszélés volt a mozzalom oka.

Vagy lehet-e képzelní, hogy még a legálmosabban is meg ne mozduljon a vér ilyesmire! Hisz ami ma azzal a huszonhatal, az holnap övele, bárkivel megtörténhetik: hogy máról holnapra kiteszik az utcára gyermekestül, feleségestül.

Nem igaz tehát a vasút igazgatóságának azon állítása, hogy a munka

abbahagyására „semmiféle, az alkalmazottak eljárását menthető bármi néven nevezendő körülmény fenn nem forog”.

Ez Jellinek úr második hazugsága !

De vajon sztrájkolni akartak-e az emberek?

Erre a sztrájk rövid története adja meg a feleletet.

A SZTRÁJK TÖRTÉNETE

1903. április 4-én, szombaton, egy Vas utcai vendéglőben este nyolc óra után kezdtek gyülekezni a közúti vasút szabadnapos kalauzai és kocsi-vezetői; kilenc-tíz óra felé csatlakoztak hozzájuk azok, akik korábban végeztek. Lehetek százötven-kétszázán ezen a teljesen bizalmas értekezleten, amelynek megindítói Balog Mór, Pollák Ödön, különösen pedig Szinétár József voltak ...

A társaság kopói, az ellenőrök, a detektívek segítségével neszét vették a Vas utcai értekezletnek, betelefonáltak a rendőr-főkapitányságra, ahonnét lóhalálában megérkeztek a fogalmazók, fölslazlatták a titkos, be nem jelentett gyűlésnek minősített értekezletet, és több mint húsz alkalmazottnak nevét fölírták.

Jegyezzük meg jól magunknak, hogy ez az értekezlet *négy* nappal a sztrájk kitörése előtt tartatott.

Másnap, vasárnap, április 5-én az emberek súgtak-búgtak az állomásokon, a remizékekben s a műhelyekben. Jellinek rabszolgáinak felsőbb engedély nélkül tilos hangosan szólaniok, azért zajtalanul tanakodtak. Hétfőn, április 6-án azonban már nyíltan készülődtek az alkalmazottak az estére bejelentett nyilvános gyűlésre valamennyi állomáson.

Az igazgatóság épületében az esteli gyűlés hírére kitért a pánik. A mérnökök, a fő- és a közönséges ellenőrök rohantak Kőbányától Rákospalotáig mindenfelé, és osztogatták a Steller főmérnök aláírásával ellátott, hirtelenében százával kinyomtatott fenyegető körrendeletet, amelyről más helyen emlékezünk meg. Sok alkalmazottal pedig aláírtak egy ívet, amelyen azok megígérték, hogy az ételhordójegy megadása ellenében nem fognak elmenni a gyűlésre.

Az erőszakoskodások, a kecsgetető ígéretek mit sem használtak; hétfőn éjjel tizenegy órára hatszázon felül jöttek össze az alkalmazottak a Hermina

úti Klemens-féle vendéglő kertjében. A gyűlést Balog Mór nyitotta meg, akit elnöknek is megválasztottak.

Azután, állomások szerint összeválogatva, egy harminckét tagú bizottságot választottak a kalauzokból, a kocsivezetőkből (forgalmi személyzet), a műszaki osztályból, a pályafenntartókból és a váltóőrökből. Szinetár József, Balog, Krsnyák, Gleichmann és Balika felszólalásai után a gyűlés megbízta ezt a bizottságot, hogy az alkalmazottak kívánalmait memorandumba foglalva adja át az igazgatóságnak, és kérje föl annak teljesítésére.

A bizottság április hó 7-én, délben nyújtotta át a memorandumot Jelűnek igazgatónak. Alázatos hangon esedeztek atyai szívéhez, hogy kéréseit méltányolja, adjon megnyugtató választ. Jellinek úr választát ideiktatjuk, tanulságos és emlékezetes:

Mindenekelőtt kijelentem az igazgatóság nevében, hogy az *alkalmazottakkal semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozom*. Az igazgatóság évtizedeken át megóvta az alkalmazottak érdekeit, s különösen én adtam tanújelét annak, hogy jóindulattal vagyok a társaság alkalmazottai iránt. De vegyék tudomásul, hogy a fizetésrendezés és szolgálati idő szabályozásáról szóló követelések nem teljesíthetők. Szónokuk megjegyezte, hogyha követeléseiket nem teljesítik – sztrájkba lépnek. Erre az a válaszom, hogy a *szolgálati szabályzat értelmében* azokat, akik a sztrájkhoz csatlakoznának, azonnal elbocsátanám a társaság szolgálatából, bármennyire sajnálnám is ezt. Szónokuk ecsetelte, hogy a sztrájk önökre és családjaikra mily szomorú következményekkel járhat. Ismételten kijelentem – esetleges félreértések kikerülése végett –, hogy sem *tárgyalásokba nem bocsátkozom*, sem ígéretet nem tehetek. Kötelességemet szigorúan fogom teljesíteni, s elvárom, hogy az alkalmazottak további lépéseiket komolyan meg fogják gondolni, mert e téren visszatérésről nem lehet szó.

Hasztalan figyelmeztette a küldöttség Jellineket, hogy megbízóikhoz üres kézzel nem mehetnek vissza. Az igazgató úr megsimogatta nagy gondal ápoltszakkállát, és szelnek eresztette a bizottságot. Az igazgatóságtól lejövet, a bizottság összeült tanácskozni, és elhatározták, hogy a következő szerdai nap estéjére tervezett gyűlést még aznap, kedd este megtartják. Tették ezt főképp azért, mert amikor a harminckettes bizottság tagjai kedd délután a kocsiakra fölültek, az ellenőrök durván tudtukra adták, hogy az

igazgatóság mindnyájukat elbocsátotta, és már joguk sincs ingyen utazniok. Ez az elcsapatás, amelyet elrettentő például körrendeletben tudatott az igazgatóság az összes alkalmazottakkal, lobbantotta hatalmas lánggá a lappangó tüzet.

Százával özönlöttek a kalauzok és kocsivezetők, utánuk a váltóállító gyerekek és a többi villamosrabszolgák az Erzsébet királyné úton levő Trieszti Nőhöz címzett vendéglőbe, szerdán, április 7-én este 8 órától 1 óráig, amikor kezdetét vette a döntő gyűlés. Nyolc-kilencszáz alkalmazott tolongott izgatottan, türelmetlenül várva a gyűlés megnyitását. A szenvedélyeket akaratlanul is fölkorbácsolta ez a vörös cédulára nyomtatott néhány mondat:

Tisztelt Kartársak!

Miután Szinetár József a mozgalom élére állott, a mozgalmat irányától elterelte, és ezzel ügyünknek beláthatatlan hátrányokat okoz, *mi elveink fenntartása mellett* szolidaritást vele nem vállalhatunk, a megválasztott bizottsági tisztségünkről ennél fogva tisztelettel *lemondunk'*

Taub József
bizottsági tag

Balog Mór
elnök

Pollák Ödön
jegyző

Ha a Thália nyomda nem volna a Csáky utcában, pár lépésre a Lipót körüti igazgatósági palotától, akkor is tudnók, hogy Jellinek műve volt - Balog és társainak megvásárlása. A villamos alkalmazottainak zsebéből nemigen telik pénz nyomtatványokra.

Papp István kalauz megnyitotta a gyűlést; bejelentette, hogy Balog, Taub és Pollák hitvány árulókká lettek, és kéri az egybegyűlteket, hogy Balog helyett más elnököt válasszanak. Egyhangúlag Papp Istvánt kiáltották ki elnöknek, aki beszámolt a bizottságnak küldetéséről, a rideg fogadtatásról és a csúfos visszautasításról.

A gyűlés kézfelemeléssel egyhangúlag a sztrájk kimondása mellett döntött ...

Éjfél után két óraker már értesült a társaság az alkalmazottak elhatározásáról, reggel ötig még lett volna ideje békésen tárgyalni. Nem tette, tehát 1903. április 8-án hajnali öt óraker, amikor odabent a városban az első

kocsinak indulnia kell, vette tényleges kezdetét a közúti vaspálya társaság kilencszáz alkalmazottjának sztrájkja ...

A 900 főnyi sztrájkoló között kalauz és kocsivezető lehetett körülbelül 600, váltóór, pályafenntartó, pályamunkás, műszaki ember 250-300.

1903. április 8-án, a sztrájk első napjának délelőttjén, a sztrájkolok küldöttsége fölkereste Halmos János polgármestert és Pekáry József főkapitányhelyettest. Az utcák sarkain megjelenik a társaság fehér és a sztrájkolok vörös plakátja; amaz a forgalom „némi korlátozását” s a tarifák mérséklését adja hírül, emez pedig óvja a közönséget a kocsikba való szalástól, mert azokat szedett-vedett népség vezeti...

Április 9-én a sztrájkolok kétféle plakátot osztogattak szét: az egyikben a sztrájktróket és a városi villamos alkalmazottait hívják föl a csatlakozásra, a másikban a közönség támogatását kérik. Nagy Jánosnak a rendőrség megtiltja, hogy a sztrájkanyagán bejelentés nélkül beszédet mondhasson.

Április 10-én a társaság igazgatója megnyugtatója a polgármestert. Hogyan és miként, arról más helyütt szólnak! A sztrájkolok távirati feljelentést tesznek a kereskedelemügyi miniszternél, mert a M. Kir. Államvasutak kocsitolói és fékezői segítik ki a társaságot. Este tíz órakor „a sztrájk okai és a sztrájkolok helyzete” tárgysorozattal nyilvános gyűlést tartanak a sztrájkanyagán, amikor Nagy János hajnali fél négy órakor fejezte be beszédjét.

Április 11-én Rudnay visszaérkezik Budapestre, a sztrájkolok megteszik írásban nála panaszait, és küldöttségileg figyelmeztetik a szenvedett sérelmekre. A sztrájkanyagát Rudnay szabaddá teszi. Este Nagy János reámutatott a sztrájknak erőszakos elnyomására, mégis valamennyien a küzdelem folytatását határozták el. Az igazgatóság a legagyafúrta eszközökkel igyekszik elcsalogatni a sztrájkolókat.

Április 12-én és 13-án a sztrájkban semminemű változás nem állott be. A városi közönséggel együtt mulatják át az ünnepnapokat.

Április 14-én az összes sztrájkolok zárt sorokban fölvonulnak az Andrássy úton át a kereskedelmi minisztériumhoz, ahol tizenötös küldöttség Nagy János vezetése alatt előadja a miniszternek a sztrájkolok kívánságait és panaszait. Este újabb beadványban a főkapitánnyal közlik a társaság visszaéléseit.

Április 15-én délután 3 órakor a főváros közgyűlésén Kovács Pál képviselő meginterpellálta Halmos polgármestert a sztrájk dolgában. Halmos

azt válaszolta, hogy ma kapta meg a társaság jelentését, amelyet a tanács legközelebb tárgyalni fog. Este 7 órakor a sztrájkolok küldöttsége fölkereste Jelűnek igazgatót, ami után a közúti vasút igazgatósága közleményt tett közzé a lapokban, hogy a sztrájkolókat visszaveszi, csupán azon hátránnyal sújtja őket, hogy egyelőre előléptetésben nem részesülnek. De a sztrájkolok esti gyűlésükön azt határozták, hogy nem engednek. Azt mondták, hogy az igazgatóság megint kijátssza majd őket, mint három év előtt. Hogy ez az aggodalmuk nem volt indokolatlan, a sztrájk vége sajnos, igazolja.

Április 16-án a fővárosi tanács, a sztrájk nyolcadik napján, egy bizottságot küldött annak megvizsgálására, hogy a közúti vasút igazgatóságának jelentése megfelel-e a valónak. Ugyanaznap a sztrájkolok küldöttsége járt a polgármesternél, a főkapitánynál, a képviselőházban, késő este pedig Széll belügyminiszternél. Széll ezután értekezett Jellinekkal.

Április 17-én délután a sztrájkolok, Széll és valamennyi hatóság fölhívásának engedve, kimondták a sztrájk beszüntetését. Vajda főellenőr felszólítására fölvonultak 7 órakor a társaság palotájához, ahol Steller főmérnök fölolvasta előttük az igazgatóság határozatát, hogy külön-külön jelentkezzenek az állomásokon. Ezzel a sztrájk külsőleg be volt fejezve ...

A KUDARC OKAI

I. A rendőrség

Köztudomású tény, hogy a fővárosi rendőrség ellenséges szemmel nézi, és ahol teheti, üldözi is a munkásság szervezkedését. Legszembetűnőbb a rendőrség elfogultsága a sztrájkok alkalmával, s ezért azon meg sem ütközhetünk, hogy április 8-án reggel, amikor a közúti vonalain dőcögve nagy késsön megindult a közlekedés, minden kocsin a vezető és kalauz mögött láthatók voltak az egyenruhás és a titkosrendőrök; az ismertebb állomásokon és átszállóhelyeken, mint például a központi városház előtt, rendőrök segítettek a várakozó közönséget lecsillapítani, útbaigazítani. A közönségnek ez az előzékeny támogatása a rendőrség részéről abban leli magyarázatát, hogy a társaság félt a sztrájkolok támadásától és a zúgolódó tömeg kitérésétől. Kitűnik ez abból is, hogy a közúti összes műhelyei, kocsiszínei, végállomásai tarkállottak a rendőri zubbonyoktól; a rend derék öreinek éppúgy kijárt

a szivar, bor, sör, potya ebéd és vacsora, mint a lelketlen sztrájktrőröknek. A látszat az volt, mintha a rendőrség a magántulajdont, a forgalom biztonságát védené, valójában pedig megakadályozta, hogy a munkában állók a sztrájkhoz csatlakozhassanak. A Damjanich utcai kocsiszín ajtaja előtt kunt az utcán, bent az udvaron rendőrök vigyáztak, nehogy bárki is elhagyja a társaság telepét; a villamos ellenőrök, valahányszor a sztrájkhoz csatlakozni akaró alkalmazottak értekezleteire éjjelenként bemerészkedtek, csapat rendőrrel szereztek maguknak tekintélyt, és könnyűszerrel – a fegyveres erő súlyával – folytathatták aknamunkájukat...

2. A minisztérium

A sztrájkolók szerény emberek; nem zavarták meg egyik kegyelmes úrnak húsvéti pihenőjét sem. Csak a nagy ünnepek elmúltával kopogtattak be hozzájuk. A Lánchíd szinte rengett, amikor április 17-én a kereskedelemügyi minisztérium elé a sztrájkolók százai fölvonultak. Mátyás király kora már rég elmúlt, azért Láng Lajos önegyméltósága csak az ablakból gyönyörködött a lázadó népben, amelynek soraiból 15 tagú küldöttség járult a vasúti miniszter színe elé. A küldöttség föltárta a miniszter úrnak a közútinál uralkodó állapotokat, amelyekkel édeskeveset törődnek a minisztériumban, és panaszt emeltek a hatóságok ellen, amelyek elmulasztották a békéltetést megkísérelni. Láng sajnálatát fejezte ki, hogy a közúti nem tartozik az ipartörvény rendelkezései alá, ezért nem hívhatja ő sem össze a békéltető bizottságot. A sztrájkot egyebekben a kegyelmes úr nem tartja törvénytelen eszköznek...

3. A sajtó

Végiggázoltunk eddig tengernyi piszkon, bűzös mocsarakon, pedig csak most jutottunk el a fertők fertőjéhez, a fővárosi Búdöskő-barlanghoz, a sajtóhoz. Már messzire leszédülünk, ha csak rágondolunk a budapesti lapok undorító cikkeire a tíznapos sztrájk alatt. A proletároknak a polgári közvélemény, a burzsoázia sajtójáról mindig csak egy véleménye volt: hogy éppolyan, mint az uralkodó osztály: minden szerve pénzért mindenre kapható. De magunk is megdöbbsentünk, amikor ilyen kirívóan tapasztalhattuk a saj-

tónak feneketlen romlottságát. Ahhoz szokva vagyunk, hogy a lapok a leggyalázatosabb visszaéléseket elhallgassák, de amit a sajtó Jellinek Henrik parancsára a sztrájkolok ellen elkövetett, az felülmúl minden képzeletet. A sajtó ezzel nemcsak a sztrájk erőszkos leverését segítette elő, hanem vétkezett annak a nagyközönségnek legigazibb érdekei ellen is, amelynek szolgálatát állítólag legszentebb kötelességének ismeri, mert azt félrevezette hazug hírek közzétételével, a való események elferdítésével, a balesetek eltitkolásával . . .

4, A fővárosi tanács

Utoljára hagytuk azt, amit érdem szerint az első helyen kellett volna tárgyalni. Mert a közúti vasutasok harcában kétségtelenül a legszégeyentesebb jelenség az a szerep, amelyet benne a fővárosi tanács, illetve annak feje, Halmos János polgármester játszott. . .

Miért nem teljesítette a tanács kötelességét?

Akár igazunk van azonban a vis major kérdésében, akár nincs, az az *egy* kétségtelen: a polgármesternek mint a főváros közönsége érdekeinek védelmére rendelt legfőbb szervnek, nem lett volna szabad azon gyáva kifogás mögé rejtőzni, hogy a sztrájk „törvénytelenége” miatt nem járhat közben. Annál kevésbé, mert időközben két miniszter is kijelentette, hogy a sztrájk nem törvénytelen. Miért nem tette hát?

Hogy erre felelhessünk, vissza kell nyúlnunk néhány évvel a főváros történetében, megkeresnünk a száaloknak a gyökereit, amelyek ma is gyöngéden fűzik vagy inkább lekötik a fővárost a közúti társaságnak; másrészt föl kell tárnunk a társaság életében olyan sötét pontokat, amelyek miatt ezerszer kell óhajtania, hogy ügyei a hatóság és a nyilvánosság által lehetőleg kevésbé, és így ez esetben se tárgyalassanak. Szólnunk kell röviden arról, aminek bevett neve:

A VILLAMOSPANAMA

a) *A múlt*

Ritkán vívtak a főváros közgyűlésében oly szenvedélyes küzdelmet, mint a közúti társaság szerződése körül 1895-ben.

Hónapokig dúlt a legelkeseredettebb harc, amely fölkorbácsolta nemcsak a közgyűlés tagjainak, de az egész közönségnek szenvedélyeit, elfoglalta az újságok és folyóiratok minden rovatát, s egész röpiratirodalmat teremtett.

Nagy dolognak – és mindenekelőtt a legkorruptabb dolognak kellett lennie, ha ennyire mozgásba hozta azt a közönséget, amely közdolgokban i s csak a botrányosak iránt érdeklődik.

Hosszas volna részletezni, számadatokkal bizonyítani, mily jogos volt a felháborodás afőlött, hogy a főváros meg akarta hosszabbítani a társaság engedélyét 1917-től, amikor lejárnia kellett, 1948-ig, és hogy ezt oly csekély ellenérték fejében akarta tenni, hogy a társaság legalább 64 millió fit olyan nyereségre számíthatott, amely különben a főváros kiapadt pénztárát gyarapította volna.

a) Minket ma nem is ez, hanem inkább az érdekel, hogy:

b) a kereskedelmi miniszter akkor Dániel Ernő volt, Cséry Lajosnak, a társulat akkori és mostani igazgatósági tagjának és főrésztvényesének veje;

c) hogy a főváros törvényhatóságának bizottsági tagjai közt nagy számmal voltak a társulat főrésztvényesei, pl. dr. Országh Sándor, Popper István, Sigray Pál, Beck Dénes, dr. Schreyer Jakab stb.;

e) hogy az ilyen elemekből összetett képviselőlet en bloc szavazta meg a szerződést, attól való félelmében, hogy a villamos vasút urait magára haragítja;

d) hogy ennek folytán a kisebbségnek egyetlen módosító indítványa sem került tárgyalás alá sem;

e) hogy a társaság terrorizmusa oly nagyfokú volt, hogy bosszújának áldozatul esett többek közt Kasits Péter miniszteri tanácsos is, akit főképp azért, mert a szerződés ellenzékét vezette, elcsaptak a szolgálatból;

f) hogy ennek folytán utazik ma, és utazik majd 1948-ig Budapest népe a *legdrágábban* a villamoson, mert nincs a világnak még egy nagyvárosa, amelyben a közúti vasutak viteldíjai hasonló magasak volnának;

g) hogy ennek a következménye, hogy a világ összes nagyvárosai közt Budapest főváros húzza aránylag a legkisebb jövedelmet a közúti vasutakból.

Amiből Önként következik, hogy ha ily mindenek fölött győzedelmeskedő volt a közúti vasút befolyása a fővárosra és közgyűlésére 1896-ban, amikor a jövedelme „csak” 3 902 000 korona volt, még általánosabbnak, ellenállhatatlanabbnak kell lennie ma, amikor évi bevétele 8 642 000-re növekedett.

Ily körülmények közt nem inkább volt volna a csodálatos, ha a polgármester mert volna a társaság ellen föllépni? ..

MI A TEENDŐ?

A sztrájk kudarcának okait már láttuk az előző lapokon. Most is úgy volt, mint mindig a munka és a tőke harcában. A hivatalos hatalom nyíltan vagy hallgatagon a tőke pártjára állott: a város, a kormány, az országgyűlés, a „nemzeti szabad sajtó”, Vázsonyi Vilmos s egyéb demokraták és a többi kisebb-nagyobb hatósági tényező.

De a kudarc fő okát nem a hatalmasságok magatartásában kell keresnünk.

Ne szépitgessük a dolgot!

Kudarcukat maguk a villamos vasút munkásai okozták! A bátran és állhatatosan küzdők kis csapatának férfias erőfeszítését megrontotta a szervezetlen, a saját céljaival tisztában nem levő, harcra és összetartásra ki nem képzett többség. Megrontotta a sztrájk egész készületlensége, egész rendezetlensége, egész hevenyészettsége ...

Mi hát a tanulság, mi a feladat?

Talán úgy rendelte már az isten is, hogy a villamos vasút embereinek dolgozniuk és éhezniök kell, míg igazgatóinak az a rendeltetése e földön, hogy munka nélkül a jövedelmező tartalékalap millióit egymásra halmozzák, osztalékaikat felvegyék, palotákat építsenek, utódaiknak nemességet és versenyistállókat vásároljanak?

Hisz vannak isten kegyelméből való királyok is; miért ne lehetne haraszti Jellinek Henrik isten kegyelméből való vezérigazgató és couponvágó?

A világ munkásmozgalmainak története megmutatta, hogy nem az isten akarja, hogy a munkások nyomorogjanak, s hogy a céltudatos munkásság Jellineknel ezerszerre hatalmasabb rabszolgatartókkal is el tudott bánni.

Hogyan?

A GAZDASÁGI SZERVEZKEDÉS HATALMAS FEGYVERÉVEL

Az utolsó harminc esztendő története megmutatta, hogy mily csodálatos erő rejlik a szervezkedésben.

A szervezkedés a gyöngé, éhes, kizsákmányolt munkások száralmas, rongyos csapatából erős, büszke, céltudatos, győzedelmes hadsereget csinált.

A mai világtrend a munkások vállain nyugszik. Ha csak egy kissé mozgatja azokat, máris recseg, ropog az egész óriási épület.

A munkásság, mely átérzi és megérti szerepének ezt az összehasonlíthatatlan fontosságát: át fogja gyúrni ezt az egész régi világot. Meg fogja csinálni a munka nagy, szabad köztársaságát, melyben nincsenek Jellemek és kocsivezetők, csak szabad, egyenlő és együtt dolgozó emberek vannak. A magyarországi munkásság előtt is kezd már derengeni a boldog jövő csodás képe, melyet a világ legnagyobb gondolkodói állítottak elének. . .

Budapest, 1903. Népszava kiadás

KOZÁKURALOM BUDAPESTEN¹

Készletek

A Népszava 1908. évi október hó 10-i számában a következő tudósítást olvashatta mindenki:

„... Ezután Faragó Dezsőt és egy unokaöccsét, aki Kaposvárról érkezett a fővárosba, és Faragónál aludt, elővezették a főkapitányságra.

A második emeletre vitték, egy fogalmazó előszobájába. Bent kihallgattak egy embert. Botütés, sírás, jajveszékélés hallatszott ki. Félóráig tartott bent a kínvallatás; kijött a szerencsétlen ember dagadt arccal, vérző fejjel, könnyező szemekkel. Faragó elvtársat bevezették. A padlón vérfoltok piroslottak, a kihallgatott ember vére. A fogalmazó ráförmedt Faragóra:

– Maga revolvereket osztott ki a munkások közötti

Faragó elvtárs kijelentette, hogy ez nem igaz. Erre a detektívek, akik a szobában voltak, rárohantak Faragóra, bottal, ököllel az arcába, a fejére vág-
tak.

– Nem vallod be? Bűdös zsidó! – kiáltották a detektívek, akik nyolcan-tizen voltak, és folytatták a brutalitásokat. Faragó a fogalmazó védelmét kérte, mire ez is felpattant a helyéről, és arcul ütötte a védtelen embert. Azután lekísérték az őrszobára és csütörtök éjjel 2 órától péntek esti 7 óráig ott tartották. Az őrszobán a fal felé kellett fordulnia, és ha megmoccan, a rendőrök hátba vágják. Péntek este 7 órakor vezették újból a fogalmazó elé, aki 1 óra hosszat faggatta, és miután nem ment vele semmire, és nem volt ellene bizonyíték, szabadon bocsátották.”

Azután így folytatja a tudósítás:

„Elővezették még pénteken Haáz Kálmán elvtársat, a Népszava kiadóhivatali tisztviselőjét és Schönbrunn Márkus elvtársat, akiket nem bocsátottak szabadon, bár semmiféle bizonyíték nem merült fel ellenük. Haáz elvtársnak azt mondta a fogalmazó, hogy egy előállított elvtárs azt vallotta, hogy tőle kapta a revolvert.

– Ez hazugság! – felelte Haáz – önnek nem vallott senki semmit, ön így akar belőlem hamis vallomást kivenni, de nem lehet!

Erre egy Beck nevű detektív közbeszólt:

– Mért nem vallod be, az apád kutya zsidó istenét?! Most nem vagy a feleséges nép előtt!

Egy másik elvtársunkkal pedig édeskésen beszéltek, hogy valljon.

– Valld be, édes fiam – mondta a fogalmazó –, mindjárt eleresztünk, még jó vacsorát is kapsz.

Elvtársainkat természetesen sem az ütlegek, sem a fenyegetés, sem az ígéretés nem bírhatta vallomásra. Pénteken azokat is kihallgatták, akiket csütörtökön este elfogtak. Huszonkilencen voltak. Éjfél után párosával összekötözték őket, olyan szorosra fogták a zsineget, hogy majd kiserkedt a vér a kezükből. A főkapitányságra való átszállítás előtt az előállítottakon borzalmas kínzást vittek végbe a rendőrök. A Mozsár utcai őrszobán húsz rendőrnek az volt a dolga, hogy ütlegeljék, kínozzák az előállított embereket. Bónis kapitány és egy tisztviselő, aki a leírás szerint Tojffel felügyelővel azonos, benéztek az őrszobára, és amikor látták, hogy csak három ember sebesült meg, így szóltak a rendőrökhöz:

–Csak három sebesült meg. Kár.

Amilyen kínzóeszközt csak kitalált a modern technika, azt mind alkalmazták a kozákok. Bikacsökkel, gumikorbáccsal, gumikancsukával, vasbottal, lovaglóostorral ütötték az embereket, akik közül Villám János asztalossegéd oly súlyos sebeket kapott, hogy a mentőket kellett elhívni hozzá. A mentők bekötözték Villám János sebeit, és a rendőri sajtóiroda úgy számolt be róla, hogy az utcán kapta sérüléseit.

A főkapitányságon sötét lépcsőkre vezették elvtársainkat, összevissza rugdosták és verték őket. A második emeleten egy hosszú, sötét, kanyargós folyosóra terelték őket. Minden harmadik-negyedik lépésnél előugrottak a detektívek, tisztviselők, és belerúgtak az összekötözött, védtelen emberekbe. Hét elvtársat, akikre ráfogták, hogy vasbot volt náluk, az előszobából külön-külön bevezettek a fogalmazók elé. A detektívek rájuk támadtak:

– Ha nem vallod be, hogy kitől kaptad a revolvert, úgy elverünk, mint a Mozsár utcában!

A kihallgatás után levezették őket az őrszobába, 18 óra hosszat ott tartották és kínozták őket, azután a huszonkilenc ember közül tizenötöt szabadon bocsátottak.”

Végül ezeket írja:

„A letartóztatottak előterjesztéssel éltek a letartóztatás ellen. Valamennyi-

en jegyzőkönyvbe akarták vétetni, hogy a rendőrök és a detektívek és egyes tisztviselők kihallgatás közben szidalmazták, fenyegették, ütötték-verték őket, de a kihallgatás vezetői ezt nem vették be a jegyzőkönyvbe. Az elvtársak megtagadták a jegyzőkönyv aláírását. Ekkor a detektívek, a fogalmazó szeme láttára, véresre verték, és addig ütötték, kínozták őket, amíg alá nem írták a jegyzőkönyvet.

Az esti lapok nagy része azt írja, hogy ezek a jegyzőkönyvek beismerő vallomásokat tartalmaznak. Ez sem igaz. Egyetlen beismerő vallomás van a negyven jegyzőkönyv között, Tita Árpád elvtárs vallomása. De ez a »vallomás« anélkül készült, hogy Tita Árpád egy szót is szólt volna. A detektívek véresre verték elvtársunkat. Ez volt a kihallgatás kezdete. Azután a fogalmazó kérdéseket intézett hozzá. Tita Árpád így válaszolt:

– Nem igaz!

A detektívek újból elverték. A kihallgatottak mindegyikét elverték, kínozták a főkapitányságon, de egyiket sem oly kegyetlenül, mint Tita Árpádot. Belőle akarták kivenni a »beismerő vallomást«. De Tita Árpád nem ismert be semmit, aminthogy nem is ismerhetett be semmit. A fogalmazó erre elkészített egy beismerő vallomást, és addig ütötték, kínozták a szerencsétlen embert, amíg alá nem írta a jegyzőkönyvet.”

*

Ezeket a borzalmas dolgokat nem cáfolta meg senki. Sem a rendőrség, sem a kormány, sem a hírlapok. De ennél is borzalmasabb, hogy a Népszava kivételével érdemlegesen még csak tudomást sem vett azokról senki. A közvélemény szócsövei, a hírlapok, ha elmélkednek róluk, egy-kettő kivételével éppoly természetesnek tartják azokat, mint maga a rendőrség, amely elkövette.

Említésre sem méltó nekik, hogy vizsgálati foglyokat pofoznak, rugdosnak, leköpdösnek, véresre vernek; hogy hamis vallomásokkal lépre csalják őket; hogy válogatott kínzásokkal aláíratnak velük jegyzőkönyveket, amelyeknek minden szava hazugság.

A derék polgárok, a jószívű emberbarátok szíve hirtelen megkeményszik, és a krisztusi és szabadkőművesi könyörület szava megfagy ajkukon.

Az előkelő lapok, a Pester Lloydok, a Pester Journalok, a Pesti Hírlapok, Az Újságok zsidó szerkesztői és munkatársai, akik vérkönyvet sírnak

minden kisinevi zsidóért, nem hallják meg a budapesti rendőrlegények „büdös zsidaját”.

A kitűnő Alkotmány, a finom Budapesti Hírlap, amelyek minden megölt örményért keresztes hadjáratot indítanak, dicsérik a budapesti rendőrséget, amikor keresztény magyar munkások vérént ontja.

Miért?

Azt mondják a derék polgárok, a zsidó és keresztény újságok, hogy a munkásság maga provokálta a vérengzést és ezzel az inkvizíciót. A munkásság revolverrel támadt a rendőrségre, törvényes harca politikai jogaiért gyilkos törvénytelenséggé fajult. Ezért nem érdemel sem kíméletet, sem szánalmat.

Ha úgy is volna, ha igaz is volna, hogy a munkásság kezdeményezte a vérengzést, magát civilizáltnak nevező államban így kell felelni arra?

A rendőrség viselkedése feljogosít bennünket arra, hogy a csaták és a kínzások kiváló hőseit, a Sajókat és a Bodákat, az orosz közigazgatás nemes vezetői, a Trepovok és a Szubatovok mellé helyezzük. De nem szabad megfedelkednünk két olyan körülményről, amelyek Oroszország rokon eseményeit és rokon lelkeit a mienkétől megkülönböztetik. Oroszországban nyílt és hivatalos abszolutizmus van. Magyarországon, legalább hivatalosan és papíron, demokrácia van. Oroszországban a vér a forradalmat festette pirosra, nálunk a munkásság tüntetését. Bár a legmélyebben felháborítanak bennünket az orosz események, azt hisszük, mégis más dolog a polgárok ütése, véresre sebzése és kínzása autokráciában és forradalomban, mint demokráciában és békében.

A mi eseményeinket még az oroszországiakénál is felháborítóbbá teszi az a tény, hogy nem a cári önkény képviselői hajtják végre a korlátlanul uralkodó fejedelem parancsát, hanem a törvény őrei szegik meg a törvényeket, s hogy az „alkotmányos” állam törvényhozása képmutatóan fenntartja azokat a törvényeket, amelyekről látja, hogy a nép széles rétegeire nézve nincsenek érvényben. Ha egybevetjük a rendőrség viselt dolgait s a magyar törvényeket, akkor olyan diszsonancia üti meg a fülünket, mintha valami trágár utcai nótát egyházi ének dallamára énekelnének.

Az októberi tüntetések s a közrend őreinek azt követő beavatkozása újból igazolják, hogy Magyarországon a kínvallatás nem a múzeumé, hanem

az életé. Mikor a dánosi per csendőr kínzásai napfényre jutottak, sokan hitték, hogy ezek s ehhez hasonló dolgok csak a társadalom páriáival történhetnek meg. Az októberi demonstráció bebizonyította, hogy a szabadságjogok Magyarország fővárosának munkásságát éppoly mértékben illetik meg, mint a puszták cigányait. Ahol a kínvallatás rendszer, ott az elnyomottak minden fajával szemben alkalmazák: a cigányokkal éppúgy, mint a munkásokkal szemben. A rend őreinek mindegy az is, hogy a rablőgyilkosság vagy a plurális választójoggal szemben érzett ellenszenv (az utóbbi talán még nagyobb véték) gyanúja terhel valakit. Alkalmazásba jó a hajak húzása, kezek kötése, botozás, kardlapozás a végkimerülésig. Aki a modern magyar igazságszolgáltatás képét akarja megfesteni, az ne fáradjon sokat. Vegye elő bármelyikét azoknak a régi képeknek, melyek a kínvallatást ábrázolják, s foglalja olyan keretbe, melyen az emberi szabadságjogok frázisai díszlenek. A 126-os szobát mi sem különbözteti meg a középkor kínzókamráitól, csak az, hogy asztalán nem a kereszt díszlik (a szeretet vallásának jele), hanem a bűnvádi perrendtartás, a jogok bibliája, mondván: „135. §. A terhelt vallomásának vagy beismerésének kieszközlése végett nem szabad sem ígéretet, biztatást, ámitást, fenyegetést vagy erőszakot használni.” Ott van azonkívül a rendőri utasítás, mely a bűnvádi perrendtartást közelebb akarja vinni a rendőrök lelkéhez: 54. §-a így szól: „A terhelt kihallgatásának főcélja nemcsak az, hogy a terhelt beismerő vallomása által a nyomozás megkönnyíttessék, hanem hogy a terheltnek egyúttal mód nyújtassák a vele szemben fennforgó gyanú elleni védekezésre.”

A francia abszolutizmus korában írta Chamfort a következőket: „Szörnyű dolog lehet az az ügynevezett»rendőrség« -monda tréfásan S ... aszszony –, ha az angolok nálánál jobban szeretik a tolvajokat és gyilkosokat, s a törökök a pestist.” A mai magyar rendőrség alig különbözik a francia abszolutizmus rendőrségétől. S azt, hogy valamely államnak milyen szabad az alkotmánya, nem az dönti el, mi van a törvényben, mit szavalnak az államférfiai, hanem hogy mit tesz a közigazgatása és különösen a rendőrsége. Az októberi véres napokban a budapesti rendőrség hőstetteinek ríkióán éles világitásában úszott a szabadság szigete.

UTÓSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Füzetünk első kiadása, ötezer példány, négy nap alatt elfogyott. Előre mondtuk, hogy sem az úgynevezett közvélemény, sem a törvények sérthetlenségét őrző független bíróság, sem a budapesti rendőrség fölöttes hatósága nem vesz tudomást róla. Úgy is történt.

Hacsak nem válasznak kell tekintenünk azt a kis cikket, amely füzetünk megjelenése után harmadnapra, október 17-én, a Szövetkezés című lapban látott napvilágot.

Lehetetlen lemondani arról, hogy ebből a cikkből szemelvényt be ne mutassunk. Hadd lássa mindenki, hogyan harcolnak elleneink, a finom, a művelt, a kultúrával telített keresztény urak.

A Szövetkezés szerkesztője, dr. Korláti Bernát István alkotmánypárti képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója stb. stb. és az úgynevezett keresztény és etikus közgazdaságtannak egyik legfőbb képviselője Magyarországon. Ahogy ennek az úrnak a lapjában írnak, úgy gondolkodik a Magyarországon uralkodó osztály. Halljuk csak:

„Az utóbbi napok gyászos és szégyenletes eseményei beszélnek. Mit vádoljunk mi? Van-e kultúra ott, ahol váratlanul törnek elő revolveres bandák, s gyilkos sortüzet adnak a közbiztonság őreire?! Van-e tisztesség ott, ahol bérgyilkosok veszélyeztetik a polgárok békességét?! Van-e becsület ott, ahol hatóságilag engedélyezett szervezetek bérencei akarják lemészárolni a kötelességüket hűen teljesítő hatósági közegeket, akik nagyobbára maguk is családapák?!²

Végül van-e magyarság ott, ahol sötétben bujkáló, hazát és Istent tagadó brigantik revolverrel garázdálkodnak idegen fajból való vezéreik bujtogatására, hogy aláássák az ezeréves Magyarország alapjait?!

Régen tisztességes, dolgos és hazafias polgárok helye volt az Andrassy út, ma a fény meg a pompa helye. Esténként azonban, mikor leszáll az alkony, a mellékutcákból gőzölgő torkú alakok, sötét tekintetű gonosztevők sompolyognak elő, elárasztják az utcát, a fényes, a csilláros Andrassy utat, s gyilkos kéjjel engednek folyást elvetemült vágyaiknak.

Mondják, hogy szocialisták, akik jogot követelnek. De visszataszítóbbak, mint a Bakony zsványai. Ezek raboltak, mert élni akartak, az Andrassy út haramiái gyilkolnak, mert politizálni, uralkodni akarnak. Rosszabbak

mint Párizs apacsai. Ezek a külvárosok szűk utcáiban lesnek áldozataikra- az Andrássy út apacsai a világváros legelső utcáján gyilkolnak.”³

Így ír a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a magyar nemes, az országgyűlési képviselő. Ehhez sem kell kommentár.

Budapest, Népszava Könyvkereskedés (1908) 2. kiad. – 1908.

KORLÁTLAN SAJTÓSZABADSÁG

Etnológusok és szociológusok számtalan esetét hordták össze annak a jelenségnek, amit kettős morálnak vagy a morális érzés kettősségének neveznek. Abban áll ez, hogy embercsoportok a maguk tagjaival szemben jónak vagy rossznak tartanak érzéseket és cselekedeteket, amelyeket más csoportok tagjaival szemben megfordítva, rossznak vagy jónak tartanak. A primitív népek élete tele van ilyen kettősségekkel. Rabszolgaságba esni rossz, de a háborúban rabszolgául ejtett idegen törzsbeli nem megy emberszámba, az ellenesleges törzs asszonyait meggyalázni helyes és férfias cselekedet: de aki a törzsbeli asszonyokon követi el ugyanazt, az leütni való gyáva és aljas.

Minél kezdetlegesebb a nép (vagy csoport), a morális érzés ezen kettőssége annál öntudatlanabb naivsággal nyilatkozik meg. A társadalmi szolidaritás körének kiterjedése és mélyítése egyúttal az erkölcsi érzések objektíválódásának folyamata. Minél nagyobb körre vonatkozik egy csoport közös érdeke, annál jobban szűkül a morál szubjektivitása, annál inkább közelíti meg azokat a normákat, amelyeket az absztrakt gondolkodás abszolút vagy objektív etika néven foglal össze.

Milyen kezdetlegesnek kell lennie a magyar nép érdekközösségének, ha olyan kiválóan okos és nagy tudású ember, amilyen Halász Imre,¹ 1867-tel fejezi be a magyar sajtó elnyomatásának történetét, mert „Magyarországon azóta, most már negyvenkét éven át, korlátlan sajtószabadság uralkodik, úgyhogy a 67 óta felnövekedett nemzedék már nem is tudja elképzelni, milyen állapot lehetett az, amikor sajtószabadság nem létezett”.

Nem kell-e azoknak, akik bár 67 után nőttek föl, s igenis nagyon el tudják képzelni, milyen állapot lehetett a sajtószabadság nélküli, mert Vácott és Szegeden ültek érte, avagy magukba fojtották újságba kívánckozó igazságait, nem kell-e azoknak azt érezniök, hogy más, idegen közösségnek tagjai, ha magyar publicista ilyet írhat? Vagy el lehet-e képzelni, hogy az egész magyarságra kiterjedő szolidaritásérzés észre ne vegye, észre nem vette,

hogyan Magyarországon 1867 után is csak a nép egy csoportja számára volt meg a sajtószabadság? (Nota bene: az sem „korlátlan”, távolról sem.)

Nem kell-e primitív népek naiv moráljára gondolni, ha magyar újságíróknak eszébe sem jut, hogy pl. a Népszava nem heteken, nem is hónapokon, de éveken át az előzetes cenzúra és az utólagos elkobzás ugyanazon tortúrát szenvedte végig, amelyek aprólékos történetét a 67 előtti időkből keserűen panaszozza! Es lehet-e védekezni az érzés ellen, bármennyire ellenkezzék minden demokratikus tendenciával az emberben, hogy a legjobb magyarok öntudata és morálja is „burzsoá” vagy „feudális”, vagy „úri” öntudat, vagy viszont „proletár” vagy „munkás” öntudat – nemhogy „emberi” öntudat volna –, ha ami az egyik magyarnak rossz, a másikat hogy bánthatja, az öntudatba bele sem dereng!

És mit lehet várni a sajtószabadság olyan védelmétől, amely még ennyire távol van attól, hogy a sajtószabadságot objektív, vagyis a csoport személyes érdekeitől független követelménynek ismerje? Amely talán nehezelt azért, mert az egyik lapot a pályaudvarokon nem szabad árusítani, de annyira magától értetődőnek tartja, hogy észre sem veszi, hogy a másikat még a trafikokból is kiltlják?

Ezért nem tudják a magyar polgári (ezúttal igenis: polgári) újságírók, hogy Magyarországon sajtószabadság sohasem volt, sem 67 előtt, sem azután. Hanem mindig csak az volt, hogy szabad volt megírni azt és annyit, ami az uralkodó osztályokat létükben nem támadta, vagy amit hogy megírjanak, megakadályozni erő híján nem tudtak. De soha sajtószabadság angol vagy francia, vagy olasz értelemben nem volt. Ahogy szabad volt egy ideig szocialistának lenni a hivatalnoknak: mert a szocializmus nem volt reális veszedelem, hanem csak „teória”, és szabad esetleg szindikalistának lenni: amíg ez is csak teória etájt – azonképpen mindig szabad volt megírni az újságban azt, amit a hatalmasok veszedelmesnek nem tartottak, vagy elnyomni jönnek nem láttak. Most veszedelmesnek látnak és el akarnak nyomni írásokat, amelyek azelőtt „szabadok” voltak. És sikerülni fog nekik, mert akiknek némiképpen módjukban lett volna más „szabadságmorált” kiépíteni, azok negyvenhét év alatt sem tanulták meg, és ma sem érzik igazában: hodie tibi, cras mihi.

Nyugat 1914. 1. köt. 151-152. old.

„Történelmi materializmus és szociológia”

JOGÁLLAM

(Jog-és államtudományi Szemle. Szerkesztik: Baumgarten Nándor, Gyomai Zsigmond és Edvi Illés Károly. Első évfolyam, 1902. 1. füzet.)

Nem véletlen, hanem szimptomatikus jellegű, hogy amikor a magyar törvényhozásban először hangozott el az osztályállam és osztályuralom vádja, ugyanakkor jelent meg egy új folyóiratnak első száma, amely a jogállamot tűzte ki cégérül.

A jogállam egyenes ellentéte az osztályállamnak. Míg az utóbbi azt jelenti, hogy az állam, ellentétes gazdasági érdekeik következtében egymással hadilábon álló társadalmi osztályok küzdelmének színtere, amely küzdelemben az állami gépezet: a törvényhozás, a kormány, a közigazgatás az erősebb társadalmi osztálynak hatalmas és készséges eszköze a gyöngébb osztály korlátlan lenyűgözésére és kizsákmányolására, addig a jogállam elnevezéssel az államnak sajátos fogalmát jelölik, mely szerint az állam a jogegyenlőséget, mindenkinek javát egyenlően megvalósító szervezet. Vagyis: az állam osztályállam azoknak a szemében, akik az osztályharcokban látják a társadalmi haladás mozgatóját, jogállam azok szerint, akik az osztályellentétek tételét tagadják, és az érdekek közösségének elismerésében látják a haladás egyetlen alapját.

Világos, hogy a szerint, hogy a társadalmi fejlődés törvényének melyik koncepcióját fogadjuk el, helyzetünk a társadalmi kérdés vagy csak a társadalmi politika modern problémáival szemben szorososan meg van szabva. Aki az államban a hatalmasok hatalmas fegyverét látja, az a fölfelé törekvő osztály önálló, alkudozást nem ismerő osztályharcát nemcsak jogosult haditaktikának, hanem az egyedül lehetséges harcmódnak ismeri el, és küzdelmében nem számol sem az államnak, sem más társadalmi osztálynak jóakaratóval és segítségével, és nem is kéri azt, magáénak csak azt nevezi, amit ő maga, maga erejével küzdött ki. Aki ellenben az államban a közös emberi jólét előmozdítására szolgáló szervezetet lát, az az osztályok közti békés egyetértésnek, az érdekek kiegyenlítésének lesz szószólója, és e törekvésének megvalósításában kiváló szerepet juttat az állam beavatkozó, gyámkodó közreműködésének. Konkrét példára alkalmazva a tételt: az első a munkás-

ság egyesülési szabadságának vagy a munkásvédelmi intézményeknek, vagy a népies (demokratikus) kormányformának csak akkor és csak addig tulajdonít maradandó és a társadalmi haladást előmozdító értéket, ha azok a munkásosztály önálló és tudatos küzdelmének vívmányai, és fennállásukat a munkástömegek szervezetsége és folytonos harc készsége támogatja és biztosítja; a második e népies intézményeket többé-kevésbé szintén jóknak mondja, de kezdeményezésüket az államtól vagy a felső („vezető”) osztálytól várja, céljuknak pedig a társadalmi osztályellentétek enyhítését ismeri.

A magyarországi szociálpolitikusok rövid időn belül a második folyóiratot indították meg. Az első, a Huszadik Század, rövid ingadozás után ma európaiságra törekvő irányzatot követ, s bár ez az irányzat a szocializmussal szemben elutasító, a becsületességet, a tudományos komolyságot és a Magyarországon különösen szokatlan, és így annál inkább méltánylandó bátorságot az egyenes szókimondáshoz örömmel ismerjük el. Oly jólesik a közhazugságok, az önámítás, a tudatos történelem- és politikai ferdítések piszkos, az ország minden életerőit elfojtó, elsorvasztó sártengerében tiszta, friss áramlatot látni, hogy minden bizalmatlanságunk mellett, amellyel polgári reformtörekvések iránt viseltetünk – mozogjanak bár a legelvontabb tudományosság terén is –, sajátos, példátlanul aljas magyar viszonyok közt kívánnunk kell, hogy a Huszadik Század gárdájának tisztító tevékenysége erősödjék, talaja szélesbedjék.

Marxnak mondását, hogy a társadalmi forradalom a munkásosztály fejlődési fokának mértékében lesz többé vagy kevésbé durva vagy emberies, a társadalmi küzdelem tekintetében bizvást alkalmazhatjuk a polgári osztályra is. Minél műveltebb ez, minél több belátással bír a társadalmi fejlődés törvényeibe, annál kevésbé fogja leplezni a társadalmi osztályellentéteket, annál kevésbé fog mesterséges akadályt gördíteni az osztályküzdelem nyílt érvényesülése elé. Ez nem lemondás az osztályharcról, nem alkudozás, ez egyszerűen becsületes ellenségek harcmodora, akik nem ravasz furfanggal, csellel, titkos fegyverekkel, hanem nyíltan, leplezetlenül vívják elkerülhetetlen küzdelmüket. Ha a Huszadik Század körül csoportosuló ideológok csak egy réteget törölnek is abból a kétszázados piszokrétegből, amely Magyarország közéletére rakódott, ha csak egy szemernyivel is járulnak hozzá, hogy a magyar társadalmi és politikai erkölcs tisztuljon, hogy a politikai hazugságok halmaza csökkenjen, hogy a közállapotok őszinte feltárása ne

menjen hazaárulesszámba – kultúrmunkát végeztek, amelyet elismerni a szocialisták késnek legkevésbé.

De itt is áll az, amit éppen mi szocialisták a leggyakrabban mondhatunk el: „Óvj meg, isten, barátainktól, ellenségeinkkel majd csak végzünk magunk is.” Mi kívánjuk, hogy a belátó polgárok száma szaporodjék; kívánjuk, hogy a társadalmi haladás elé az emberek tudatlansága vagy rosszakarata minél kevesebb akadályt gördítsen; örülünk, ha egy-egy önzetlen, osztályérdekeit fölláldozó tudós, szellemi munkás elméleti és gyakorlati igazunkat elismerve, sorainkba áll, és erejét erőinkkel közös kezekben egyesíti – de gyűlöljük azt, aki a közjó nevében, állítólagos közérdekből mutat barátságos képet nekünk, bár nyilvánvalóan osztályérdek vezet; gyűlöljük és megvetjük azt, aki a mi osztályhelyzetünkéből és harcunkból szervesen folyó világnézetünket és annak megállapodott értelmű szavakban kifejeződését kifejezését elsajátítja, hogy nagyon is átlátszó bűvészzel meghamisítsa, és meghamisítva saját világnézete kifejezésévé adaptálja.

Ilyen szociális foltozó az utóbbi években ismételtlen akadt Magyarországon. Amikor végre-valahára ki merték mondani kevesen, polgáriak, hogy osztályok vannak, hogy az osztályharc elkerülhetetlen, hogy a szocializmus nem lopás, rablás, gyilkolás, akkor azok, akiknek van okuk attól is félniök, hogy a szocializmus, ha csak a műveltebb köztudatban is, igazi alakjában foglalhat helyet – ó, mily csodálatos! – ízibe fölfedezték és világágá kiáltották, hogy ők maguk a szocialisták. És milyen szocialisták! Az egyetlen, a „józan”, a „keresztényi”, a „jogos”, az „okos”, az „erkölcsi” szocializmus az ő szocializmusuk, az a szocializmus, amelyet már a biblia hirdetett, Krisztus tanított, amely az emberi természetből folyik, amely megvalósítható küzdelem és áldozat nélkül. Szóval: „a” szocializmus.

Mily alattomos, de egyúttal mennyire átlátszó számítás. Ha ők elfogadják egyszerre a szocializmust mint társadalmi törekvéseik kifejezését, nem fogja-e a közvélemény elismerni őket, a tekintélyeseket, a hatalmasokat, a szocializmus képviselőinek? Következésképp elfordul a szocializmus eddigi képviselőitől, a „munkásvezérektől”. Ha elismerte őket a szocializmus képviselőinek, nem várja-e majd tőlük a szocializmus értelmezését? Következésképp, nem hallgat az igazi szocialistákra, akik a maguk „nemzetközi” szája íze szerint magyarázzák a szót. S ha a közvélemény elismerte már őket a szocializmus képviselőinek, elfogadta az ő értelmezésüket, könnyű lesz annak a szónak nekik tetsző értelmet, tartalmat adni, azt valójából kifor-

gatni. Következésképp a szocializmus, amely még mindig nagy vonzóerővel bíró szó, akkor is alkalmas csalétek lesz, amellyel a tudatlan, vigyázatlan, de éhes vadakat becsapják, elkábítják, hatalmukba kerítik. A szocializmusra éhes munkások megkapják a szocializmust, de ez a szocializmus nem veszélyes már az urakra. Ez az ő okoskodásuk.

Szerencse, hogy osztályharc van, és egészséges közvélemény nincsen. Nem lehet szavakkal osztályellentéteket eltakarni, nem lehet még a legszebb társadalmi elméletet sem küzdő osztályok közös, egyesítő hitvallásává tenni. S csakis ezen, a társadalmi szervezetet mozgató erők ellenállhatatlanságán, s nem némely jó barátaink akaratán múlik, hogy az a szép terv, amely az igaz, mert a munkásszocializmus meghamisításával egy úri-szocializmust akar annak a helyére tenni, hajótörést szenved. Pedig de megtettek mindent, hogy az oly népszerűvé lett szót és fogalmat kisajátítsák. XIII. Leó pápa Rerum novarum bullája és a nyomában sarjadt új – az angollal semmiképp össze nem tévesztendő – keresztényszocializmus, a német nemzetiszocializmus mindmegannyi kísérlet, a régi, forradalmi szocializmus alól éppen a szocializmus szóval kirántani a gyékényt.

Ilyen kísérlettel találkozunk a Jogállamban is, holott a szerkesztőnek őszintének és jóhiszeműnek látszó bevezetése után el lehetne várni, hogy nem nyitja meg lapja hasábjait a hipokrizisnek és tudatlanságnak.

Ismételjük: mi nem fogadjuk el az őszinte szociálpolitikusok kiegyeztető, a társadalmi ellentéteket enyhíteni akaró politikáját, mert határozott meggyőződésünk, hogy az osztályalakulás a magántulajdonjogon alapuló társadalom fejlődésének elkerülhetetlen járuléka, az osztályharc ezen fejlődés legerősebb tényezője, és hogy az emberek jóakarata, szép szó, prédikáció a magántulajdonjogi elvre alapított társadalmi rendnek ezen benne rejlő, természeti szükségességgel nyilvánuló ellentéteit vagy csak enyhíteni is, nem képes. De ez nem zárja ki, hogy el ne ismerjük, hogy a becsületes szociálpolitikusoknak a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére irányított tevékenysége őszinte meggyőződés kifolyása lehet. Meg tudjuk magyarázni e félszegséget az illetőknek a társadalmi osztályok közt elfoglalt helyzetéből. Származásra és nevelésre nagyobbára a polgári osztályhoz tartoznak, vagyoni viszonyaikra nézve birtoktalanok ugyan, de elég nagy munkajövedelmet élveznek, semhogy a teljesen birtoktalanokhoz, a proletárokhoz volnának számíthatók, tanulmányaik pedig a közönséges anyagi érdekeken felülemelik őket, és a mindennapi kenyérharcban is bizonyos erkölcsi elvek

követésére utalják. A hagyományok, az érdekek, a szellemi törekvések ezen meghasonlása okozza, hogy a társadalmi jellem ezen csoportnál nem fejlődik ki, osztályt nem alkotnak, egyikhez sem tartoznak, valóságos osztályon kívüliek. A fenntartás elemi ösztöne kényszeríti őket, öntudatlanul is, hogy küzdjenek a társadalmi osztályalakulás tendenciája ellen, amely szétmorzsolással, felszívással fenyegeti az osztályon kívülieket. Ettől a felszívatótól félnek, mert felemás természetükkel egyik osztály keretén belül sem érezhetik jól magukat, ösztönszerű küzdelmükben legjobbnak vélik, ha a társadalmi osztályharcot tagadják, illetve elsimítani, enyhíteni akarják: így remélik önálló létüket fenntartani. Munkásbarátságuk, demokratizmusuk egész őszinte lehet, mert hiszen – nézetük szerint – minden demokratikus intézmény a társadalmi nagy ellentétek kiegyenlítését mozdítja elő, és ez az érdekük.

Ha tehát a Jogállam szerkesztője cikke kezdetén gyanút keltő módon erőlködik is, hogy a régi magyar állam számára ne kelljen elfogadnia az osztályállam jellegét, bár, hogy jogállam sem volt, maga is bevallja,¹ őszinteségében nincs okunk kételkedni, ha a jogállam nevében, amely – a polgároknak az államhoz való viszonyára alkalmazva – a jogegyenlőséget jelenti, elég szerényen ugyan, de mégis követeli a főrendiház helyett a felsőházat, követeli a hitbizományok „lassú” megszüntetését, a közjogi és közigazgatási bíráskodás kiterjesztését, a közigazgatási hatóság bírói hatáskörének megszüntetését, a vagyonos osztálynak kedvező adó és egyéb törvények módosítását. Ezek szerény reformok, nem is változtatnak a megfelelő hatalmi, uralmi viszonyokon, de mégis reformok és jó szándékúak.

Mit szóljunk azonban az olyan elucidációhoz, amelyet Lukács György² főispán úr bocsát közre, *Szocializmus a közigazgatásban* címmel! Hisz már magában a címben elárulja, hogy szerzője vagy nem tudja, mi a szocializmus, vagy pedig azzal a cézzel használja, amelynek föltétlen elítéltetésére arról való felfogásunknak megfelelő kemény szavakat feljebb mondtunk.

Lukács úr „a józan, okos irányú szocializmus alatt” érti „a gyöngébbnek mesterséges védelmét oly mértékig, amely annak az élet versenyében való megállhatását biztosítja. Ez a védelem szükséges, mert a magárahagyottság folytán eltiport egzisztencia nyomában keserűség, elégedetlenség támad, mely... kitöréseiben éppen az erősebb egzisztenciákat, a társadalmat veszélyezteti”, és mert nemcsak „a vagyontalan és műveletlen rétegeknek

hanem a társadalom anyagi javakban tehetős és műveltségben erős osztályainak is javára válik, mert megelégedett szövetségeseket ad melléjük”.

Mily magas, emelkedett erkölcsi szemponti Nem az általános ember szeretet, nem a kultúráért való gond, nem a vágy a műveltség részesévé és munkálójává tenni minden embert, alkotják Lukács úr szocializmusának indokait, hanem a félelem, hogy azok a társadalmi osztályok, amelyek „anyagi és értelmi munkával szereztek maguknak és utódaiknak biztos megélhetést és jólétet”, „jogos érdekeikben” megtámadtatnának.

De talán csak ügyetlenül fejezte ki magát a főispán úr, talán mégis a „humánus kötelesség” tudata vezérli, és az uralkodó osztályok érdekét csupán ezeknek megnyerése végett tolta előtérbe. Nézzük konkrét javaslatait, hátha azok több jóhíszeműségről tanúskodnak.

Mindenekelőtt a szövetkezésben rejlő rendkívüli erővel óhajtja megismertetni a gyöngéket; azután jogszabályokat kíván „egyes határozmányoknak” a munkaadó és a munkás közti viszonyban való megállapítására; figyelmezteti az államot, hogy kötelessége munkaalkalmakat teremteni; utal a filantrópia és a gyermekmentés nagy fontosságára, a közegészségügy reformjára és a lakáskérdésre, végül óhajtja, hogy az „erősebb bánásmódja a gyöngéssel szemben minden vonalon jóakarátú és előzékeny legyen”.

Ez tehát a „szocializmus a közigazgatásban”! Lukács úr kétségtelenül tudja, hogy a szövetkezés óriási kiterjedést ért el Angliában, Belgiumban,, tudja, hogy nemcsak „egyes határozmányok”, de a munkaadó és a munkás közti viszonyoknak majdnem egésze szabályozva van Németországban, Angliában, Amerikában; tudja, hogy amit ő munkaalkalmak teremtése alatt ért: a munkaközvetítés, a munka folytonossága, más országokban hasonlíthatatlanul magasabb fokon áll, tudja, hogy a filantrópia, a gyermekvédelem, a közegészségügy megfelelően rendezve van Angliában, Franciaországban, Németországban – és tudja, hogy mindezek az országok oly távol állnak a szocializmustól, hogy szocialista pártjaik küzdelme a „szocialista” állam ellen csöppel sem szelídebb, engedékenyebb, mint a magyarországi szocialista párt a nem szocialista állam ellen. Miért nevezi hát szocializmusnak az ő „szocializmusát”?

Fent megmondtuk már, hogy miért: hogy megtévessze a küzdőket, port hintsen a jóhíszeműek szemébe. Aki nem hiszi, annak idézzük a főispán úrnak utolsó közigazgatási szocialisztikus követelését, amelynek említését mi is szándékkal hagytuk utoljára: „a népnek vallásosságra szoktatását”, a „val-

lások és erkölcsös életirány” meghonosítását. Aki eddig még azt hitte, hogy a főispán úr igazán jó szándékkal van eltelve a gyöngé iránt, hogy őszinte törekvése az osztályellentéteket enyhíteni, hogy tehát, ha helytelenül is, de jóhiszeműleg nevezi magát szocialistának, az ezen utolsó követelés után kell hogy belássa, hogy a főispán úr nem akar egyebet, mint altatószert adni a munkásságnak, lemondásra, alázatra, önmegtagadásra szorítani, hogy a gyöngéknél ez a „megerősítése” ne jelentse a többi társadalmi osztály meggyöngítését, hanem ellenkezőleg, azoknak is javára váljék. Ez utolsó mondatot most bizvást módosíthatjuk olyképp: csak azoknak javára váljék. És ha Lukács úr összefoglalásul – talán öntudatlanul, de mindenestre jellemzően – megfordítja követeléseit sorrendjét, hogy ti. „erkölcsében, hitében, egészségében, műveltségében, anyagi tehetségében” kell megerősíteni a gyöngét, mi attól tartunk, hogy mihamar nemcsak ő, de a jogállam is kifordítja a báránybőrt, és bemutatkozik igaz alakjában mint osztályállam.

Népszava 1901. december 14.

TÖMEG VAGY EGYÉN¹

Az oroszországi forradalmi mozgalom a múlt héten is felmutatott egy olyan eseményt, amely a terrorista propaganda legviharosabb korszakaira emlékeztet. Szijagin rendőrminiszter egy kijevi diák merényletének esett áldozatul.

Elítéljük a gyilkosságot mint a forradalmi propaganda eszközt. De minden szabadságszerető, öntudatos embernek, akinek ereiben vér folyik, és nem tej, teljes felmentést kell adnia, ha az orosz forradalmi mozgalom egészen rendkívüli viszonyait veszi tekintetbe. Közel száz év óta vívja az orosz intelligencia példátlanul bátor és áldozatkész harcát a cárizmus ellen. Emberéletek tízezrei váltak e harc áldozatává. Százakat és ezreket dugnak évente börtönbe, küldenek Szibériába, akik ott a legkegyetlenebb szenvedéseket élik át, amiket csak a minden emberieségből kivetkőzött börtönigazgatók és bírák ki tudnak találni, és Szibériában szembenéznek a magány és a nyugati kultúrától való teljes elzártság borzalmaival, vagy azzal, hogy a társadalom legaljasabb söpredékével, rablókkal és rablógyilkosokkal élnek együtt. És a forradalmárok száma mindezek ellenére állandóan nő. A legnagyobb háborúban nem eshetnek annyian el, mint ahány ilyen forradalmár létezik, akinek nevét megismerik, és csodáló tisztelettel őrzik meg az utódok. És a számtalan névtelen, aki harcol a szabadságért, magányosan és csoportosan, szóban, írásban és tettben, bátran szembenézve börtönök, kínzások, Szibéria borzalmaival anélkül, hogy remélhetnének, sőt, annak világos tudatában, hogy abban a pillanatban, amikor a forradalmi harc színteréről eltűnnek, nevüket is elfelejtik, senki nem lesz, aki emléküket áhitattal idézze. Ez példátlan hősiesség!

És ennek ellenére sem tapasztalható a cári uralom semmiféle változása. Csoda-e ilyen körülmények között, hogy az orosz forradalmárok a legvégső-kig jutnak, hogy már nem találunk más kiutat, mint hogy a cári uralom legközvetlenebb képviselőinek, a minisztereknek, kormányzóknak, a cár és hivatalnokai kara legmagasabb méltóságainak megölésével rémületet keltsenek

bennük, és így érjenek el engedményeket? Lehet-e ezen csodálkozni, különösen e cárt, II. Miklóst illetően, akit trónra lépésekor úgy magasztaltak, mintha európai gondolkodású, humanus ember lenne? Mit köszönhet az orosz szabadság ügye az ő uralmának? Ha egyáltalán lehetséges, még további korlátozásokat, még brutálisabb elnyomást és százszor kegyetlenebb üldözést a forradalmárok ellen. Hiszen az orosz forradalmárok már e cár uralkodásának negyedik évében abban a helyzetben voltak, hogy bebizonyíthatták az „európaiság”, a „humanitás” uralmának négy éve alatt több bátor harcost börtönöztek be, küldtek Szibériába, mint III. Sándornak, az ázsiaiinak, a kegyetlennek tizenöt éves uralma alatt. És most, alig két év óta, hány diákot és munkást kell naponta gondolatban eltemetnünk, olyan embereket, akik számára szabadságszeretetük a halált hozta.

Vajon nem indokolt-e ilyen körülmények között, ha az orosz forradalmárok a maguk részéről is a gyilkos fegyverhez nyúlnak, hogy bosszút, elrettentő bosszút álljanak annyi szenvedés okozóin? Valóban akkor kellene csodálkoznunk, ha nem így tennének, ha annyira hidegvérűek lennének, hogy a saját soraikból való mindennapos emberáldozatok ellenére a nyugat-európai forradalmi propaganda formái mellett kitartanának.

És amellett tudjuk, hogy a mai orosz forradalmárok nem tartoznak többé a régi iskolához, amely dogmának minősíti, hogy egyes tehetséges emberek sziklaszilárd meggyőződése, néhány halált megvető forradalmár bátorsága elegendő a győzelem eléréséhez. A mai forradalmárok elfogadták azt az alapelvet, amely a nyugat-európai országok szocialista propagandájában irányvonalként szolgál: a tömeges erőszakkal a tömegeket kell szembeállítani, a megszervezett népet, az osztályt. Osztályt osztály ellen! Az egyik oldalon a minden gazdasági és hatalmi eszközzel rendelkező birtokosok és eszközeik: az állam, a hadsereg, a bürokrácia, a másikon a nép, amelynek minden tagja helyzetének tudatában van, amelyet a remény és harckészség ugyanazon tüze izzít, amely minden cselekedetében egységes és szolidáris. Mert a nép vállain nyugszik a mai társadalom, az ő hátán táncolnak az előjogaikkal bírók, a rabszolgatartók, ezért kell magát a népet, az egész népet saját helyzetéről felvilágosítani, megszervezni és a közös harcra felfegyverezni.

A mai orosz forradalmárok agitációjának súlypontjában is a tömegek megnyerése áll. A legutóbbi évek eseményei bebizonyítják, hogy a dolgozó

nép széles rétegeit már megnyerték a harcnak, mert ma a diákok már nem egyedül harcolnak, szorosan mellettük állanak a munkások tízezrei.

De az orosz forradalmárok nem elégszenek meg azzal, hogy a tömegeket mozgásba hozzák. Ahol megvan a remény, hogy egyes személyek előrevihetik a szabadság ügyét, ott mindig akadnak olyanok, akik testvéreikkel egyetértve, a tömegekkel egyetértésben kilépnek a sűrű sorokból. Ezek egy-egy tettet saját erejükből, egyéni bátorságból, elszántságból hajtanak végre.

Anélkül hogy a terrorista tetteket helyeselnénk, anélkül hogy másképpen, mint a sajátos orosz viszonyokra utalva mentenénk, nem titkolhatjuk önmagunk előtt, hogy az orosz forradalmárok megérdemlik őszi csodálatunkat.

Nem az a tömeg harca, hogy minden egyes ember abban az igyekezetében, hogy tömegben a többivel együtt, egymás mellett maradjon, bátorságát fékezze, energiáját eleressze, tetteiben a gyengébb társak erejéhez igazodjon. Ez a harcnak egészen sablonos és – az erősebbek, a messzibb tekintők számára – nagyon kényelmes, sőt, gyáva értelmezése. Ellenkezőleg, a tömegben harcolni azt jelenti, hogy minden egyes ember, aki az azonos, közös célra törekszik, a legnagyobbat, a legjobbat nyújtja abból, amire ereje, energiája képesíti, és hogy minden egyes ember minden erővel, minden energiájával igyekezzék, hogy az előtte járó harcostársát utolérje.

A tömegharcban minden egyes ember legnagyobb harci bátorságára, legnagyobb energiakifejtésére, legnagyobb tetteire van szükség.

És azok, akik szívvel-lélekkel együtt éreznek harcos testvéreikkel, akik egynek tudják magukat a tömegekkel, és egyes is vele, akiknek cselekedetei a tömeg akarásával teljesen egybevágnak – akik azonban a harcban erősebbek társaiknál, akik társaikkal nem egy sorban, hanem mindig az első sorban harcolnak –, és ha lehetséges és ha szükséges, egy lépéssel vagy tíz lépéssel a sor előtt járnak, azok legyenek a többiek, a gyöngébbek számára világító példa. Őket követni, utolérni és velük a sorba jutva közösen harcolni, ez legyen mindenkinek, még a leggyöngébbnek is a harci eszményei
Orosz diákok, ifjú hősök I Ezt köszönjük Nektek, a tanítást I

Megmutatjátok nekünk, hogy együtt tudtok érezni a tömeggel is, amelynek oly sok éve legnagyobb kincseiteket: tudásotokat, lelkesedéseket, reménységeket, életeteket áldoztátok!

Megmutatjátok nekünk, hogyan kell a felvilágosítás magját a legkedve-

zótlenebb időkben is a legsötétebb, legterméketlenebb vidékekre is elvinni.

Megmutatjátok, hogy értetek hozzá, hogy a közös harchoz egyesüljeteK, személyes előnyöket és egyéni kívánságokat félretoljátok, közösen, a tömegben harcoljátok!

Csodálunk titeket, orosz testvéreink!

Masse oder Individuum. Volksstimme 1902. április. 24.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÉS A SZOCIOLÓGIA¹

(A. Asturaro: *11 materialismo storico e la sociologia generale*.
Genova, Libreria moderna 1904. pp. 308, 8 °)

A történelmi materializmust leggyakrabban azzal támadták meg, hogy nem magyarázza meg a társadalom minden jelenségét, tehát nem kielégítő elmélete a társadalomnak. Ez a kifogás kétségtelenül jogosult volt némely túlzó marxistákkal szemben, akik naív szimplicitással közvetlenül alkalmazták az ökonómiai magyarázatot mindenre, ami elébük került; de méltánytalan volt azokkal szemben, akik – mint különösen Antonio Labriola – kifejezetten hangsúlyozták, hogy a történelmi materializmus nem új társadalom-bölcselet, hanem csupán módszer a társadalom fejlődési törvényeinek föl-derítésére.

Asturaro, a genuai egyetemen tartott előadásaiban, fölleveníti a történelmi materializmust mint szociálfilozófiát, de egész más tendenciával. Míg Comte – úgymond – szinte érthetetlen tévedéssel tetején kezdte a dolgot, vagyis a politikának, a jognak, sőt, a gazdaságnak nagy átalakulásait a vallásos és tudományos hitek változásaiból magyarázta, addig a történelmi materializmus a valóságos alapból indul ki, a gazdasági struktúrából és tevékenységből. De a történelmi materializmus a társadalmi jelenségeknek csak korlátolt terét magyarázza meg: a történelmet, s annak is csak egy szakaszát, a kapitalista társadalmat. Részleges és hatásos filozófia, amelynek hiányait nem pótolja az sem, ha megkíséreljük akár általában bármely társadalom minden tüneményét kauzális kapcsolatba hozni a gazdasággal, akár induktív úton bizonyítani a gazdaság alapvető jellegét a nem kapitalista társadalmakban is. Amit így nyernénk, *gazdasági determinizmus* (vagy helyesebben *kauzalizmus*) rendszere volna. De gazdaságon kívül az emberi társadalomban még más nyolc tüneményfaj van: a család és a rokonság; a jog; a háború; a politika; az erkölcs; a vallás; a művészet; a tudomány. Ha sikerülne is mindezt alkalmazni a gazdasági determinizmust, kimutatni a gazdasági struktúra és a gazdasági tevékenység kauzális befolyását – egy probléma megoldatlan maradna: milyen, akár kauzális, akár nem kauzális viszonyok vannak a szuprastruktúrák és a társadalmi epifenomének közt.

Megállapítani az általános viszonylatokat, amelyek minden egyes társadalmi tüneményt a többi társadalmi tüneményhez (nem pedig csak a gazdaságihoz) fűznek bármely társadalmi típusban: ez az általános szociológia legelső feladata.

Asturaro azután felállítja a társadalmi tünemények sorrendjét. Ezt fölforgatni – úgymond – nem lehet, mert szigorú metódussal állapította meg: a föltételezőről a föltételezett, a céltól az eszköz, a sürgösebbtől a kevésbé sürgős, az egyszerűtől a komplex, a kevésbé általánostól az általánosabb felé haladva. E sorozat a következő: Gazdaság. Család és rokonság. Jog. Háború. Politika. Erkölc. Vallás. Művészet. Tudomány.

Az alapvető tünemény tehát a gazdaság. Bizonyosága, hogy a legprimitívebb társadalmakban az összes egyéb tüneményeknek – még a családnak is – nyoma sincs meg. *Az általános szociológia első törvénye tehát a gazdasági tüneménynek a többi társadalmi tüneményektől független formálódása és független léte.*

Ez a tétel természetesen nem alterálja a következő fejtegetések helyességét, amelyek a többi tüneménynek a gazdaságira és egymásra gyakorolt hatásait kutatják. Nem kísérhetjük Asturarót könyvén végig: oly konciz és világos összefoglalása széles körű indukcióinak, hogy le kellene másolnunk, ha ezt tenni akarnók. Végkonklúziója az: a történelmi materializmus a legutolsó és a legpozitívabb, de mégis elégtelen kísérlet a társadalmi tények vagy azok egy részének megvilágítására. Szükséges egy általános szociológia. Ez csak mint derivált tudomány és mint az összes egyszerűbb tudományokra, de különösen az általános lélektanra és az általános zoológiai szociológiára (az állati társadalmak ismeretére) alapított lehetőség. Már ezek eredményezik *a társadalmi tünemények sorrendjét*: az egyetlen alapot, amelyből kiindulhat és kiindulnia kell.

Asturaro könyve értékes hozzájárulás nemcsak a történelmi materializmushoz, hanem az általános szociológia irodalmához is.

Huszadik Század 1904. 2. köt. 243-244. old.

LUDWIG GUMFLOWICZ¹: GESCHICHTE DER STAATSTHEORIEN

Innsbruck, 1905, Wagnersche Buchhandlung

Alapos oka lehetett a szerzőnek, aki számos könyvében diadalmasan szállt síkra a dogmatikus-jogászi államtudomány ellen, hogy most maga is beáll a dogmatörténészek sorába. Az a helyzet, hogy Gumplowicz új könyve nem szokványos dogmatörténet. Már eleve lemond a teljességről mind időbeli, mind térbeli szempontból, és azokra az államelméletekre szorítkozik, amelyek mai államtudományunk fejlődésére valamilyen hatást gyakorolhattak és gyakoroltak. De az ilyen elméletek fejlődésének ábrázolásánál is csak azok a „korszakalakító gondolatok” fontosak számára, amelyek a fejlődést mindenkor tényleg előmozdították. Az államelméletek így megírt történetében ugyanis nyomon követhetjük a politikai fejlődés befolyását az állam és a társadalom értelmezésére, ezáltal „ez utóbbi mint minden politikai jelenség természetes kísérőjelensége nyilvánul meg előttünk”. Ezzel már adott a szerző álláspontja az államtan területén. A – mindenképpen jogos és dicséretes – korlátozás ellenére hatszáz oldalas könyv keletkezett, mivel a szerző sehol sem elégszik meg mások gondolatmenetének egyszerű ismertetésével, hanem saját tudományos álláspontja szemszögéből, folyamatosan éles bírálatot gyakorol.

Önmagában már az is kritika, hogy a forradalmak korát megelőző teljes államtudomány, tehát az indiai, a görög, a római és keresztény, ideértve Machiavellit, Bodint, Grotiust és Althusiust, a könyv alig harmadrészét tölti ki, holott más történeti művekben ezek foglalják el a legjelentősebb helyet. A „nagy” Arisztotelésznek meg kell elégednie huszonnégy oldallal, Aquinói Tamásnak tizennégygyel! A tizenhetedik és tizennyolcadik század teoretikusai után így annál kiadósabban jut szóhoz a Saint-Simonnal kezdődő szociológiai államelmélet, amelynek neves képviselői közül egészen napjainkig is alig maradt ki valaki.

Művének jellege nem teszi lehetővé Gumplowicz eszméábrázolásának részletes kritikáját. Ezért beérjük a 109. és 112. fejezet kiemelésével, amelyekben Marx, Engels és Lassalle nézeteiről van szó.

Gumplowicz elismeri, hogy „a szocialisták néhány vezetője sokban hozzájárult az államtudomány fejlődéséhez, mégpedig a fennálló állam bírálataival és a fennálló elméletek cáfolataival”. „Már Kari Marx materialista történelemfelfogása is magában foglalja az állam új és nagyobbreszt helyes értelmezését.” Engels azonban – folytatja a szerző – az utópia világába téved, amikor úgy véli, hogy az állam el fog halni. Tévedése (Gumplowicz szerint – szerk. megj.) abból a kettős okból származik, hogy egyrészt a szocializmus nem tudomány, nem is válhat azzá, csupán társadalompolitikai törekvés, amelyet szubjektív óhajok befolyásolnak; másrészt abból, hogy álláspontja még naiv dualista, nem pedig monista. Így például különbséget lát a természet és a társadalom fejlődése között, amikor az embereknek „tudatos szándékot” és „akart célokat” tulajdonít. „Engelsnek sejtelme sincs arról, hogy a társadalmi folyamat éppúgy természeti folyamat, mint az összes többi.” Mintha az egyéni tudat változtathatna ezen valamit? „A természeti folyamat nem nagyon törődik a mi akart céljainkkal sem.”

Tudomásunk szerint ez az első eset, hogy Marx és Engels történelmi materializmusát ilyen szemrehányás éri. Már százszor elhangzott, hogy ez a materializmus determinista, fatalista, automatikus, hogy teljesen mellőzi a szubjektív tényezőket. Azt azonban Gumplowicz állítja elsőnek, hogy épp ellenkezőleg, szubjektív, „pszichológiai”, ideologikus. Hogyan jutott erre a megállapításra Gumplowicz? Nem éppen ebben a fejezetben ismeri el jogosnak a szocializmust, mint olyan társadalmi párttendenciát, amely „igen sok jogos követelést tartalmazó szociális program” megvalósítására törekszik? Mire való ez a törekvés, ha a társadalomban végbemenő természeti folyamat úgysem törődik az általunk akart célokkal? Mire való egyáltalán a párt, amely elsősorban mégiscsak azonos érdekű emberek szervezett „tudata”, hogyha ez a tudat mit sem változtat a társadalom természeti folyamatain? Úgy látszik, mintha éppen a Gumplowicz-féle „monizmus” lenne a naiv szimplifikáló álláspont.

Lassalle-hoz másként nyúl Gumplowicz. Annyira el van ragadtatva Lassalle alkotmányábrázolásától (*Az alkotmányról* című előadásban), hogy hat oldalon keresztül szó szerint idéz belőle. Majd ezt mondja: „Nyugodtan állíthatjuk, hogy Lassalle előtt az alkotmány, tehát az állam lényegét senki sem magyarázta meg ilyen világosan és behatóan. Dietzelhez képest oly mértékben lépett előre, amennyiben konkrétan meghatározta az absztrakt »társadalmi erőket«, bemutatta azok természetét és azt az alap-

tényezőt, amelynek függvényei. Ezzel az eleven államot élve boncolásnak vetette alá, és pőrén bemutatta annak társadalmi alkotóelemeit. A tudomány számára már csak egy feladat maradt: annak bemutatása, hogyan jött létre.” Szívesen csatlakozunk ehhez a véleményhez, de egy ponton fenntartással kell élnünk. Gumpłowiczot rabul ejtette Lassalle beszédének stilisztikai szépsége, és átsiklott afölött, hogy ugyanezek a gondolatok megtalálhatók Marx és Engels 1845 óta írott valamennyi munkájában. Csakhogy Marx és Engels mindig csakis a valóságos állammal foglalkoztak, míg Lassalle konkrét” esetekben ugyan utánozhatatlan erővel és éllel vázolta az osztálytársadalom lényegét, államelméletében azonban életfogytiglan ragaszkodott a hegeli állameszményhez, ezt vastag kötetekben védelmezte, és politikáját is ehhez szabta. Ezen a ponton tehát Marx és Engels sokkal közelebb állnak Gumpłowiczhoz, mint Lassalle.

Befejezésül hadd utaljunk még a könyv függelékére: „Az államjog jogászai módszereinek kritikájához.” Különös érdeklődéssel fordul Németország felé ahol tucatjával szaladgálnak a német-porosz államtan „lángeszű úttörői” és a „korszakalkotó zsenik”. Meg kell mondani, hogy Gumpłowicznak nagyszerűen sikerült egy drasztikus példán (Lukas professzor két munkáján) ezek „teljes értéktelenségét és tudománytalanságát” bebizonyítani.

Die Neue Zeit 1904-1905. 2. köt. 861-862. old.

MARX ÉS ENGELS VÁLOGATOTT MŰVEI

(Ausgewählte Werke von Marx und Engels. Herausgegeben, mit Einleitungen und Anmerkungen versehen und die Uebersetzung revidiert von Erwin Szabó. I. Bänd, übersetzt von E. Breszfovszky, A. Csizmadia etc. und mit einer Biographie von Marx und Engels von Ernst Garami. Budapest 1905, gemeinsamer Verlag der „Volksstimme“ und der Politzerischen Verlagsbuchhandlung. XV. u. 400 S. gr. 80.)

Jó néhányan fogják Nietzschével kérdezni a fenti cím olvasása közben: vajon a derék magyarok nem tudják, hogy isten már meghalt? Való igaz, hogy a marxizmus körüli viták minket megkíméltek; de higgyék el nekünk, éppen úgy átéreztüek azokat, mint bárki Nyugaton, és ha mégis azt tesszük, ami miatt sok helyen a fejüket csóválják, ez nem azért történt, mert mi a helyzet állását illetően naiv tudatlanságban cselekszünk. Ezt szeretném röviden bebizonyítani.

Egy vagy több szerző válogatott művei kiadásának elsősorban olyan célt kell szolgálnia, hogy azt, ami ezen íróknál új és eredeti, lehetőleg sokoldalúan és teljesen mutassa be. Előttünk ismertek néhány francia, mint Charles Andler, Eugéne Fournière stb. erőfeszítései, amelyek azt célozták, hogy kimutassák: a marxizmus legfontosabb és legsajátosabb tantételei már megvoltak Vidalnál és Pecqueurnél; azonban ők, akárcsak Anton Menger vagy George Adler korábbi kísérletei, a legkevésbé sem tudtak meggyőzni arról, hogy a marxizmusban semmi eredetiség sem lenne, és ennek következtében elvesztené a sokak által kijelölt kitüntető helyét a szocialista elméletek hierarchiájában.

Mi azonban sokkal inkább hiszünk benne, hogy egy gondolatrendszer eredetisége: nem abban áll, hogy alkotóelemeit még senki sem sejtette, hanem úgy kell azt megítélni, hogy vajon létrehozója képes volt-e a minden gondolkodó számára készen álló építőköveket új világgéppé, új világnézetté formálni. E szempontból a marxizmust, véleményünk szerint, feltétlenül pozitívnak kell értékelni. Készségesen elismerjük azt, hogy a marxizmus egyes elemei embrionális vagy kidolgozott formában, mint amilyen a történelem gazdasági felfogása, az osztályharc, az értéktöbblet, a kollektívizmus stb. stb. többször is megjelentek a korábbi szocialista elméletekben. Egy dolog azonban bizonyos: sem Saint-Simon, sem Proudhon, legkevésbé pedig Vidal vagy Pecqueur nem teremtettek olyan rendszereket, amelyek kiemelkedtek volna a fenti ismeretek logikus egybesorolásával,

egységes képpé válhattak volna azáltal, hogy következetesen a gazdasági és osztályharcos nézőpontot teszik a történelem alapjává.

Afelett vitatkozni lehet, hogy e rendszer egyes részei, az értéktöbblet-, az elnyomorodási vagy más elmélet megállja-e a helyét a tudomány új ismeretei előtt – és mint köztudott dolog, nem mulasztják el az érdekeltek az alkalmat, hogy vitatkozzanak róla. Mindez azonban kevésbé fontos, szemben az új társadalomtudományi alapszemlélettel, a történelmi materializmussal, a társadalmi történés azon felfogásával, amely – az összes előfutárok ellenére – semmilyen más nevekhez nem kapcsolható, mint Marxhoz és Engelshez. Mivel pedig a társadalom ilyen megítélése véleményünk szerint nemcsak az összes kritikákat állta ki győzelmesen, hanem mint arról bárki könnyen meggyőződhet, aki csak valamennyire ismeri a szociológiai irodalmat: az egyetemre is utat tört magának (ez nagyon sokat jelent egy társadalmi tudománynál), ezért számunkra e férfiak műveinek kiadása minden egyéb szempontot mellőzve is tökéletesen jogosult.

Gyűjteményünk azonban csak válogatás, már emiatt is elkerülhetetlenül hiányos. Ez okból, és hogy a marxizmus egyes részeit (akárcsak a rendszer egészét) az egyes társadalomtudományok legújabb ismeretei szellemében kiegészíthessük vagy helyesbítsük, helyesnek láttuk, ha a magyar olvasónak, kiváltképp a szocialista munkásnak nemcsak az egyszerű fordítást adjuk kezébe. Így hát azt a formát választottuk, amelyet Mehring a „Nachlass”-ban oly szerencsésen alkalmazott: az egyes fejezetek elé kritikai bevezetéseket írtunk, ugyanakkor a tényleges helyesbítéseket vagy a kevésbé fontos kiegészítéseket, utalásokat, magyarázatokat a fejezetek végén álló jegyzetekbe helyeztük.

Nekem jutott a megtiszteltetés, hogy ezt a munkát elvégezzem. Nem rám tartozik, hogy véleményt mondjak róla: kielégítően oldottam-e meg feladatomat. Azzal viszont tisztában vagyok: akár kedvező, akár kedvezőtlen ítéletet kapok munkám irodalmi és tudományos színvonaláról és komolyságáról – in merito [érdemben] sem a „revizionisták”, sem az „ortodoxok” többségének tetszését nem fogom elnyerni. Én ugyanis úgy hiszem, más szeltemben vagyok marxista, mint akárki ezen irányzatok hívei közül, amint azokat ők értelmezik, de sem időm, sem terem nincs ennek megvilágítására. Remélem, hogy a harmadik kötet megjelenése után e folyóiratban is talállok kritikusra. Szabadjon csak annyit megjegyeznem: úgy vélem, hogy teljes joggal vállalkozhatom Marx és Engels műveinek kiadására és

kommentálására. Annak a szocialista irányzatnak a marxista jellegét kell majd kritikusunak elvitatnia, amelyet Franciaországban a „Mouvement Socialiste”¹ csoport, Olaszországban a „Divenire Sociale” képvisel, és amelyhez én a legközelebb állónak érzem magam.

Az első kötet a *Kommunista kiáltvány-t*, azután Marxtól a *Kossuth Lajos-t*, a *Forradalom és ellenforradalom-at* és a *Brumaire tizennyolcadika-t* Engelstől a *A magyar forradalomét* és a *Demokratikus pánszlávizmus-t* tartalmazza.

Két és fél íves Marx és Engels életrajz vezet be a kötetet, az én bevezetésem hat ívre terjednek.

A munka folytatásokban jelenik meg: negyven darab két-két íves füzet, harminc filléres egységáron és egy drágább kiadás, három kötetben, húsz koronáért. Valószínűleg a jövő évben az egész elkészül.

Dokumente des Socialismus 1905. 250-251. old.

TÁRSADALMI HARCOK

A nemzetközi szociológiai kongresszus tárgyalásai

Úgy látszik, hogy a Nemzetközi Szociológiai Intézet lassanként ugyanolyan szervvé fejlődik a szociológia művelői számára, amilyen a statisztikusok számára a Nemzetközi Statisztikai Intézet. Hovatovább körében csoportosulnak a szociológia hivatalos és nem hivatalos művelői; évkönyvei, amelyek kezdetben igen vegyes tartalommal jelentek meg, mindinkább a szociológia alapvető és vitás problémáinak mérvadó forrásaivá, lesznek; kongresszusain kezdetben az előadásoknak tarkabarka vegyülékét táltatták föl, most egyetlen, rendszerint aktuális elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdés körül csoportosítják a vitát. Az 1899-i negyedik kongresszuson a történelmi materializmust vitatták, az 1903-i ötödiken a szociológia és, pszichológia viszonyáról volt szó; a múlt év júliusában Londonban megtartott hatodik kongresszus a társadalmi harcokkal foglalkozott. Tárgyalásainak anyaga most jelent meg az Intézet *Annales*-jainak tizenegyedik kötetében.¹

Érdekesebb és vitára alkalmasabb témát valóban alig lehet szociológusok gyülekezetének kitűzni. Mióta kissé háttérbe szorultak a humanitárius, szocialisták és a régi Comte-féle pozitívista szolidaristák elméletei, a tudományban éppen úgy, mint a gyakorlati politikában a harci elméletek vannak fölszínen. Alig van ma tudományos érvekkel harcoló politikai párt – s ennek folytán alig van tudományos iskola is –, amely nem a társadalom valamely harcos koncepciójára alapítaná programját: szociális darwinizmus, fajok harca, osztályharc stb. stb. igen közönséges, sajnos, sokkal gyakrabban hangoztatott, mint megértett jelszavak. Annál inkább kell kutatni, hogy e jelszavak mögött miféle realitás, mennyi tudományos igazság rejlik.

A kongresszuson elhangzott közel húsz előadás mindenesetre értékes adalékokkal is gyarapította a társadalmi harcok elméletét, de nem egy oda nem tartozó vagy színvonalon alul maradó értekezés is van a kötetben. Természetes következménye annak, hogy a szociológia föladatairól és ha-

táraitól még kevésbé megállapodottak a vélemények, mint a többi tudományokéiról, és hogy különösen a szociálpolitika irányában ezek a határok rendszerint teljesen elmosódnak. Bármennyire kívánatos, hogy a szociálpolitikusok szociológusok is legyenek annyiban, hogy ismerjék a társadalom létesülésének és változásainak törvényeit, valamint kívánatos az is, hogy akik a társadalom törvényeit ismerik, tehát a szociológusok, törődjenek a szociálpolitikával, nem szabad elfelejteni, hogy amit közönségesen szociálpolitikán értenek: a munkásvédő törvényhozás csak egy ága magának a politikának, s hogy tulajdonképpen a politikának minden ága a társadalomra irányul, tehát szociálpolitika tágabb értelemben, s ennek folytán a szociológiai kutatás tárgya. A szociológiának a szűkebb értelemben vett szociálpolitikával összekeverése azért is káros, mert elriaszt olyanokat is a szociológia kollektív művelésétől, akik a munkáskérdés megoldásának más eszközeit propagálják, például forradalmi szocialistákat. Valóban, a külföldi szocialisták közt igen elterjedt a nézet, hogy a szociológia burzsoá tudomány, a szociológusok burzsoá reakcióso, legfeljebb szociálpolitikusok. (Minálunk a reakció épp az ellenkezőt hiszi a szociológiáról.) Nem kell bizonyítani, hogy ez a nézet fölületes szemlélet eredménye: mert bármennyi is a reakcióso a szociológusok közt – magának a társadalomnak vizsgálata és a társadalmi élet törvényeinek keresése nem lehet sem burzsoá-, sem proletártudomány. Az egyes kutatók kiindulópontjai, szemléletüknek módja, eredményeik, osztályhelyzetük vagy politikai pártállásuk nyomait magukon viselhetik – s bizonyos, hogy anélkül el sem képzelhetők –, de a szociológia mint tiszta elméleti diszciplína nem zárja ki sem a konzervatív, sem a szociálpolitikai, sem a forradalmi véleményeket, s a marxista éppen olyan joggal tarthatja magát a szociológia művelőjének, mint Spencer, Gumplowicz, Le Play vagy bármely más, szociológusnak nevezett kutató híve és követője. Az egyedüli föltétel, hogy igyekezzék elnyomni azt a mindnyájunkban meglevő hajlamot, hogy szubjektív vágyaink és törekvéseink számára keressünk azokat igazoló, s azután objektívnek nevezett törvényeket;² az igazi szociológusnak föladata az, hogy a társadalom jelenségeinek kauzális összefüggését keresse, és az objektív kauzalitás törvényeire alapítsa szubjektív törekvéseit, ha vannak törekvései.

A szociológiai kongresszusok és a szociológusok tudományos összeműködésének egyéb kísérletei csak akkor lesznek valóban fejlesztők, a tudományon lendítők, ha valamennyi irány és iskola képviselője részt vesz ebben

a közös munkában. És a szocialistáknak van legkevesebb okuk, hogy húzódozzanak tőle. Éppen az un. tudományos szocializmus, a marxizmus büszkélkedik vele, hogy a német klasszikus filozófia vállain nőtt föl; nem volna-e sokkal fejlesztőbb, magára a szocializmusra jótékonyabb hatással, ha nem állapotodnék meg a klasszikus filozófiánál – sok szocialistánál észlelhető ez a maradi hajlandóság –, hanem azon tudomány eredményeivel élesítené fegyvereit, amely máris kisajátította társadalmi létünk magyarázatát a filozófiától? A szocializmus elmélkedőinek – szocialista szociológusoknak – éppoly kevésbé volna szabad elszigetelniük magukat a szociológiától, mint ahogy Marx, Engels vagy Lassalle nem restelltek, hogy a klasszikus filozófia neveltjeinek vallják magukat. Nem volna szabad elfeledniük, hogy magának a szociológiának alapítója, a pozitívizmus tulajdonképpeni atyja is szocialista volt: Saint-Simon; hogy a szocializmusnak leghatalmasabb rendszerét azért nevezik tudományosnak, mert az első, amely társadalmi törvényeken épül föl. És az ellentétes vélemények harca a szociológiát is csak gyarapíthatja.

Mindaddig azonban, míg ez a differenciálódás és egyesülés be nem követ-, kezik, természetesen lehetetlen elkerülni, hogy a szociológiai kongresszusokon szociológusok mellett filozófusok, moralisták és politikusok ne fejthessék ki nézeteiket, amivel csak zavarhatják a szociológiai problémák tisztázására irányuló munkát, aminthogy tették is – ha egyébként gyarapították is talán – Ludwig Stein, Novicow, Xenopol és mások. Viszont minduntalan vissza fog térni annak a fölösleges megállapításnak az ismétlése – ezúttal a kitűnő Lord Avebury (John Lubbock) üdvözlő beszédében hangzott el –, hogy minden rokonszenvük dacára a szociológusok nem jelentenek egyet a szocialistákkal. Amint nem kell konstatálni, hogy nem egyek a reakciókkal, ugyanígy ez a megállapítás is magától el fog tűnni, míhelyt a szocialisták az eddiginél nagyobb arányban vesznek részt az intézet munkájában, ezzel is bizonyítván, hogy a szocializmus nem akadály, de nem is cím a szociológiára.

*

Éppen a társadalmi harcok kérdése olyan, amelynek tárgyalásában nagy nyomatékkel vehettek volna részt a szocialisták. Alig lehet tagadni – és a kongresszuson is ismételten elhangzott ez a nézet –, hogy Marx osztály-

harcelmélete és a munkásságnak tudatos osztályharca terelte főként a társadalomtudomány figyelmét a társadalmi harcokra. Az osztályharc teoretikusai azonban – sajnos – úgyszólván egyáltalán nem voltak képviselve, úgyhogy a kongresszus eredményei már ezért is szükségképpen csonkák.

A vitát Jacques Novicow vezette be *A szociális darwinizmus kritikája*-val. A téma kitűnő. Valóban alig követtek el tudományos tétellel több visszaélést, mint Darwin törvényeivel, a társadalomra alkalmazván őket. Novicow különösen azon alkalmazása ellen támadt, amelyet így fogalmazott: a kollektív emberölés az emberiség haladásának oka. A háborúnak mint az emberi fejlődés fő tényezőjének beállítása ellen tehát (Spencer, Ward). Előbb Le Dantec nyomán a biológiából vett adatokkal bizonyítja, hogy minden élőlény két tényező harcának az eredménye: az egyik az állat kontúrjában lokalizált anyag, az állat teste, a másik a környező világ. Az egyik tényezőt máshova el lehet helyezni minden tulajdonságával egyetemben, de nem tudna élni a környezete nélkül; az élet maga a harc az élőlény teste és a környezet közt. A harc közvetlenül sokkal gyakoribb az egyén és környezete közt, mint az egyik egyén és a másik egyén közt, miért is az életet úgy lehet definiálni, hogy az élőlény ellenállása a környezet destruktív akciói ellen, vagy a környezet meghódítása az élőlény által.

Ugyanez áll természetesen az emberre is. Az ő harcát a fizikai környezet ellen köznyelven *gazdasági termelésnek* nevezzük. Ezerféle formában folyik a levegőért, a melegért, a táplálékért, a tudásért, de mindenképp gazdasági javak termelésének útján. És miként a fizikai környezet elleni harc az élőlény legkeményebb harca, természetes, hogy boldogságának summája annál nagyobb, minél nagyobbak győzelmei a gazdasági termelés terén. Ezzel szemben a háborúk eredményei egészen elenyészők. Képzeljük el – mondja Novicow – a modern Németországot. Hatvanmillió lakosa van, ebből körülbelül negyvennyolc-millió keresetképes. Ezek közül negyvenhétmillió-négyszázezer éjjel-nappal azzal van elfoglalva, hogy a fizikai környezet ellen harcoljon (vagyis javakat termeljen), és csupán hatszázezer (a hadsereg békelétszáma) azzal, hogy embertársai ellen harcoljon. Ha a negyvenhétmillió-négyszázezer német is az embertársai elleni harcnak szentelné erejét, a németeknek néhány nap múltával nem volna mit enniök, és mindnyájan éhen halnának.

Ebből az következik, hogy bár a harc egyetemes a természetben, mégis

a harc és az egyfajtájúak pusztítása egymás által nem azonos tények. A darwinizmus nagy tévedése, hogy e kettőt azonosítja.

Másik tévedése, hogy nem veszi figyelembe, mennyire újkori jelenség a háború. A tudomány szerint az ember valószínűleg már a pliocénben létezett. De ha csak a quaternár korig követjük vissza, akkor is legszerényebb számítással ötszázezer éve létezik a földön. De alig huszonezer éve, hogy az ember gazdálkodni kezdett, és javakat fölhalmozni; ekkor keletkeztek a politikai szervezetek, az állam és a háború. Vagyis a háború igen fiatal-korú intézmény.

Idáig Novicow fejtegetései teljesen tudományosak. Az ideológ moralista kibújik belőle, mihelyt a jövőre állít prognózist. Szerinte az a tény, hogy az emberek háború útján szereztek javakat, csak sajnálatos *tévedés* következménye. Tehát nem a javak fölhalmozásának, sem az állam létrejövetelének, amiről előbb beszélt; ezekkel nyilván csak véletlenül esik egybe. Föl kell világosítani az emberiséget tévedéséről, és a háborúk megszűnnek.

Nem esett nehezére a következő előadónak, Lester F. Wardnak, hogy ezt a békebarát ideológiát megcáfolja. (*A társadalmi harcok és a biológiai harcok*. Az ún. szociális patológia – mondja – kedvelt tana a fantasztáknak. Ha igazuk volna, akkor azt kellene mondanunk, hogy a betegség volt az emberi társadalom legkirívóbb állapota, minthogy háborúk mindig voltak, mióta társadalom van; de az emberiség robusztus megjelenése épp az ellenkezőjét bizonyítja.

Ward szerint az, amit háborúnak neveznek, nem más, mint a fajok harca a létért és az uralomért, analogonja a biológiai harcnak a létért, amelyet senki sem mondana patológikusnak. Ellenkezőleg, az a kevés haladás, amit elértünk, ebből a harcból fakadt, teljesen normális, egészséges állapotból.

Ward elméletéről mindjárt lesz szó. Ami a háborút illeti, az magában bizonyára nem azonos a fajok harcával – fogadjuk el egyelőre ezt a terminust –, hanem megjelenésének legfeljebb egy módja, az egésznek része. Hogy nem lehet betegség vagy pláne tévedés, nyilvánvaló mindenki számára, aki a tömegjelenségeket az okozatóság nézőpontjából szemléli. Novicow jó úton volt, amikor a javak fölhalmozását és az állam kialakulását hozta vele összefüggésbe. Hozzá kellett volna még tennie: az osztályok és az osztályuralom létrejöttét. Mi azt hisszük, a törzsszervezet fölbonnlása óta nem vívtak egyetlen támadó háborút sem, amely az egész nemzet érde-

kében lett volna: minden háború az uralkodó – nem dolgozó – kisebbség érdekében folyt, a saját honfitársak kizsákmányolásának kiterjesztése volt más államok– polgárain, ez esetben osztálykülönbség nélkül. Mint Novicov maga pedzi: A rablás csak akkor jövedelmező, ha kis privilegizált kisebbség élőködik a valóságos termelők nagy tömegén. Ami természetes. Vegyünk mi is Németországból példát. Ne tekintsük az óriási ember– és vagyonáldozatot, amibe a francia–német háború a német nemzetnek került. Osszuk el csupán az ötmilliárdnyi kártérítést az ötvenmillió német közt. Mennyi jut egyre? Bizonyára egész vagyon. Dehogy! 100 (egyszáz) frank. Ha a háborúk zsákmányát csakugyan így osztanak el, a háború tényleg nem volna jövedelmező.

A háborúk meg fognak szűnni, mihelyt megszűnik az osztályok uralma a nemzeteken belül, mihelyt mindenki munkája arányában osztozik a nemzet gazdaságában. Száz frankért senki sem viszi bőrét a vásárra.

Érdekesek Ward előadásának többi részei. Szemükre veti a szociológusoknak, hogy szinte tökéletesen képtelenek a biológiai harc igazi természetét megérteni, a harcot a létért a természetes kiválasztástól megkülönböztetni. Valóságos mumust, *homme de paille*-t csináltak belőle. „Én – így kiált föl Ward – sohasem akadtam a szociális darwinizmusról folytatott vitákban egyetlen valóban darwini elvre.” Igaza van Lóriának, amikor kimutatja a *laisser faire* darwinizusból való levezetésének abszurditását, amit különösen a politikába kontárkodó biológusok (Haeckel etc.) szeretnek; az uralkodó osztályt legfeljebb a parazitákhoz lehet hasonlítani, de a darwinizmushoz az egésznek semmi köze. Mások a fajok harcának elméletét azonosítják a darwinizmussal, holott ez semmiképpen sem része Darwin tanainak, annál kevésbé, mert azt az elméletet csak 1883-ban, Darwin halála után, dolgozta ki rendszeresen szerzője, Gumplowicz. Ezt az elvet a természetes kiválasztás elve mellé lehet helyezni mint annak szociológiai homologusát, bár egyébként teljesen más. A darwinizmus nem is a háború, a véres öldöklés stb.

Ward azután szabatos meghatározását igyekszik adni a létért való küzdelem és a természetes kiválasztás darwini értelmének mint az egyetlen helyes alapelvnek, amely biológiában és szociológiában egyaránt érvényes. Amidőn a tétel helyességét általában elismerjük, anélkül hogy részletes vitatásába belemennénk, ami a szemle keretét messze túllépné, nem mulaszthatjuk el mégsem, hogy figyelmeztessünk azokra a lényeges kiegészítésekre, ame-

lyeket egy másik darwinista szociológus, Kropotkin domborított ki fényesen, a kölcsönös segítségnek nagy szerepéről a biológiai és társadalmi harcban és kiválasztásban.

Itt említjük mindjárt Ward második előadását *A politikai pártok szociológiájáról*. A politikai pártoknak ugyanaz az alapelvük, mint a haladás és a fejlődés minden formájáé. A politikai antagonizmus a *szociális synergia* bizonyos formája. (Ward nem mondja meg előadásában, hogy ezen néven mit ért; nyilván szimultán, de különböző irányú cselekvéseknek összeütközését.) A pártok azt hiszik, hogy egymással ellentétben állnak, holott nem tesznek egyebet, mint *együtt dolgoznak* egy végcél érdekében, amely tudatukon kívül esik. Éppúgy viselkednek, mint az ellenséges fajok a szociális asszimiláció folyamatában; mint a kozmikus erők a szoláris és planetáris rendszerek alakításában. Mindenütt harc van, és az eredmény mindenütt egyforma – evolutív. Ellentét – tehát pártok (egy haladó és egy rendpárt) – nélkül nincs haladás. A politikai intézmények – az államok törvényei – ennek a politikai synergianak termékei.

Ward ezen meghatározása a politikai pártokról érdekessé csak ott lesz, amikor a pártokat elválasztó kérdésekről kezd beszélni. A legmeglepőbb tény – mondja – az, hogy ezek a kérdések mindig elvi kérdések, és sohasem érdekkérdések. De az elvi kérdéseket mindig vissza lehet vezetni érdekkérdésekre. Mert micsoda egy elv? A politikában és a társadalmi tudomány minden ágában egy elv annak a kijelentése, hogy a politikai vagy szociális akciónak ilyen vagy olyan formája előnyös a közösségre vagy a társadalomra. Márpedig minden, ami előnyös, nem egyéb általánosított érdeknél. De tapasztalati tény, hogy minél jobban tudja valamely párt az érdeket az érdeknélküliség színében föltüntetni, annál nagyobbak sikerei. Ezért aztán a politikai élet telve van képmutatással, mert hiszen nem tehetjük föl, hogy éppen a politikusok motívumai volnának magasabb rendűek, mint a többi emberéi.

Ward fejtegetésének csak fő eredményeit vázoltuk, s mellőztük annak a számos részletnek cáfolatát, amelyekben az Egyesült Államok és Anglia pártpolitikai viszonyainak szemléletéből von le sok téves következtetést. Fő tétele magában helyes, de szerettük volna, ha pontosabban megállapítja azt az érdeket, amely a pártok tevékenységének alapjául szolgál. Ez az érdek nyilvánvalóan gazdasági – azt hisszük, Ward szerint is –, de hogy miféle közös érdek fűzi és tartja össze a pártokat, és miért győz az egyik a másik

fölött, miért következik be a haladás, azt nem mondja meg. A marxizmus tanítása szerint ez a közös érdek a termelés bizonyos formájának és a jövedelemmegosztás bizonyos forrásának egy osztályhoz kötött érdeke; normális fejlődés mellett végül az a gazdasági érdek győz, amely a termelésnek magasabb formáját, fokát képviseli. A politikai pártok működése csakis ennek a ténynek világitásában látszik csakugyan az evolúció funkciójának.

Másrészt Ward elmélete is igazolása a tudatos osztályharc alapján álló pártok (egyelőre, sajnos, csak a szocialista párt) azon nyílt, de a szentimentális és morális lelkek által (Ward egyszerűen hipokritáknak nevezi őket) durván materiálisnak, haspolitikának mondott bevallásának, hogy programjuk osztályérdeket képvisel. Hogy ez egyúttal általános társadalmi érdek, azt hangoztatni annál fölöslegesebb – s legfeljebb taktikából engedhető meg, de nem tudományos diszkusszióban –, mert hiszen az ellenpárt a szükséges opozíció címén ugyanúgy hivatkozhatik rá.

Bár nem tartozik a fő tétel kifejtéséhez, nem tudunk lemondani róla, hogy ne említsük meg, hogy annak a bizonyítására, miképpen változik a politikai viszonyok változásával a pártok jellege. Ward hogyan cáfolja Herbert Spencer ismert kifakadásait az államosítás politikája, „az új torysmus”, „a jövő rabszolgasága” ellen. Az állam – mondja Ward – (különösen monarchikus formájában) arra törekszik, hogy az uralkodó osztály előnyét biztosítsa. Egy időben a toryk voltak uralmon, s velük, így az állammal szemben a whigek csakugyan az egyéni szabadságot képviselték, amikor az állami beavatkozás ellen tiltakoztak. De: „azt látjuk, hogy azon szigorú gazdasági rendszer alatt, amelyet kezdetben követeltek, s később kivívtak, amely megtiltotta az államnak, hogy bármi formában is korlátozza az egy, úgynevezett egyéni szabadságot – a *laissez faire* politikája alatt –, az egyének olyan rendszert kezdeményezhettek, és tényleg kezdeményeztek is, amely az ember személyes szabadságát sokkal teljesebben és sokkal erőszakosabban korlátozta, mint az állam valaha is tette; és napjainknak az lett nagy kérdésévé, hogy az elnyomás ezen új formája ellen találjon szert. Majdnem valamennyi tisztán látó államférfi, közzgazda és gondolkodó észreveszi, hogy az egyetlen szer a kollektív akció. Ez a kollektív akció, amelyet Spencer »a jövő rabszolgaságának« nevez, nem több és nem kevesebb tehát, mint az egyéni szabadság politikája. A valódi rabszolgaság már bekövetkezett, és a modern probléma az emancipáció kérdése. Minden ország haladó pártja ma is, mint mindenkor, az egyéni szabadság pártján van; az

egyetlen különbség az, hogy valamikor az állam volt az, aki korlátozta, ma ellenben a hatalmas egyének és a nagy szindikátusok. Az igazi liberális nem kérdezi, hogy ki az elnyomó; az elnyomás az, ami ellen harcol, bárhonnan fakadjon. És így eljutottunk ahhoz a nevezetes paradoxonhoz, hogy ti.: a kollektívizmussal nemhogy ellenkeznek az individualizmussal, hanem éppen egyetlen biztosítéka.”

A kollektívizmusnak ezen igazolása, a régi liberalizmus nézőpontjából, úgy is mint az idők változásának előjele Amerikában, mindenképpen igen érdekes.

Még Ward előtt jutott szóhoz a fajok harca szociológiai iskolájának (Ratzenhofer, Ward, némely fajteoretikusok, mint Woltmann stb.) alapítója és feje: a gráci professzor, Ludwig Gumplowicz (*A társadalmi harcok szerepe az emberiség fejlődésében*). Szerinte a szociológia első és legjobb földadata, keletkezésének fő oka, hogy a történelem labirintusában, amely elsősorban vég nélküli társadalmi harcok elbeszélése, Ariadné-fonalul szolgáljon. Nem tartoznak a szociológia körébe az egyének közötti harcok, amelyeknek hatása a történelemre majdnem semmi; ezek az individuális pszichológia tárgyai.

Ellenben a szociológiának kell a következő kérdésekre felelnie:

1. Mely elveken alapszik a szociális csoportok alakulása?
2. Mi azoknak igazi tárgya és célja?
3. Miféle hivatást teljesítenek az emberi nem fejlődésében?

Az első kérdésre Gumplowicz azzal felel, hogy a társadalmi csoportok alakulásában bizonyos progressziót láthatunk. Különböző elveken nyugszanak. Az első a vér. Később az ember képzeteket alkot a környező világról; ekkor a vallás lesz a kapocs. Azután keletkezik a törzsek egymás alá vetéséből a kényszerorganizáció: az állam, amelynek alapelve az egyik csoport uralma a másik fölött. Az államon belül a csoportok nem tűnnek el, hanem átalakulnak gazdasági osztályokká, aminek alapja a foglalkozások, a mesterségek különbözősége; politikai pártokká, az uralom szervezetében elfoglalt helyük szerint; végül vallásos társulatokká. A csoportok ezen sokfélesége nőttön-nő a kultúra fejlődésével, és sokszorosodnak harcaik is a legkülönbözőbb formákban, mint a sztrájkokban, kartellekben, lázadásokban stb.

Nézetük szerint Gumplowicz skálája már azon a fokon hibás, ahol a vérséget elhagyja. Kétségtelen, hogy az első csoportosulás, a *gens*, alapja a vér. De már jóval a vallási osztályozódás előtt föllép egy másik differenciáló

tényező: a gazdasági, amely vagy a földműveléssel foglalkozó idegen *gens-nek* alávetése, vagy a munkamegosztásnak a *gens* kebelén belül spontán kifejlődése útján érvényesül, és az állam keletkezéséhez vezet. Maga a vallás pusztán akcesszórius tünet, és a vérségi, illetve gazdasági tagozódásnak csupán élesebb kontúrozásául szolgál, amint azt főként azon tény bizonyítja, hogy minden nagyobb szabású osztályküzdelem új vallásnak, illetve a fennálló vallás valamely új változatának: *a szolgák vallásának* a formájában előrevetette árnyékát. Szóval, a vallás csak külsőleges csoportalakító elv; amit mindjárt Gumplowiczal magával fogunk bizonyítani.

Amily helyes és a Wardénál precízebb a politikai pártoknak a gazdasági osztályoktól való megkülönböztetése oly formán, hogy azokat az uralmi szervezetben elfoglalt helyük határozza meg, oly helytelen viszont a gazdasági osztályoknak a foglalkozásokkal való azonosítása. Ezt az alapvető hibát követi el Arthur Bauer³, metodikai szempontból különben értékes könyvében (*Les Classes sociales*), amiről e folyóiratban már megemlékezünk.

A szociális harcok tárgya – folytatja Gumplowicz – *pro foro externo* végtelen: az egyik a hazáért, a másik a szabadságért, ez a bérért, az a nyelvért, egy sírért, egy szóért a liturgiában küzd; szemünk előtt folyik oly küzdelem, amelyet két ország állítólag két tucat katonai vezényszóért folytat; *pro foro interno*⁵ a dolog sokkal egyszerűbb. Minden csoport és minden kollektivitás önző érdekéért küzd.

Ez a teljesen helyes tétel egyúttal cáfolata az előzőnek, amely a vallást is a csoportok formációjára alapuló, tehát okul szolgáló tényezők közé sorozza. A vallás maga: a környező világról alkotott képzetek összege – nem érdek. Ideológia, ismeretek összege, ami a társadalmi küzdelemben hatalmas fegyver lehet, miként a vér: ami nem más, mint a közös biológiai tulajdonságok szimbóluma, szintén erős fegyver a létért való küzdelemben és a termézetes kiválasztásban. De egyik sem érdek, a szó szociális és gazdasági értelmében. A vérségi kapocs képviseli a társadalmi differenciálódás első, *quasi* biológiai fokát; az osztály tagozódás a másodikat, a gazdaságit. A vallás másodlagos tünet.⁶

Harmadik kérdésére Gumplowicz így felel: Semmi másnak, mint a társadalmi harcoknak nem köszönhetjük a kultúrát. Mi a kultúra? A kultúra az élet, szünetlenül gyarapodó és növekvő szükségletek sokaságának alapján, amelyeknek kielégítése vég nélkül specializálódó munkamegosztást

követel. A munkamegosztás pedig mit jelent? Hogy az egyik rész dolgozzék a másik számára. Ez a dolog igen különböző, kellemes is, de többnyire kellemetlen. Nyilvánvaló, hogy senki sem végezné önként ezeket a kellemetlen, sokszor súlyos, sokszor veszélyes munkákat. Tehát kényszeríteni kell őket. A kényszer szervezete az állam, és ezért van, hogy az állam sohasem jöhetett létre másként, mint erőszak, háború, leigázás által, és hogy fenntartani is csak azokkal az eszközökkel lehet, amelyekre alapították.

Munkára való kényszerítés kétségtelenül egyik és legfőbb funkciója a társadalmi csoportosulásnak és a társadalmi harcoknak, és a rabszolgaságban, a jobbágyságban és a mai bérszolgaságban mi is nélkülözhetetlen és mellőzhetetlen stádiumokat látunk a társadalmi fejlődés emberi akaratoktól – tehát emberi jóakaratoktól is – független processzusában. Mindazonáltal Gumpłowicz levezetését valamivel ki kell egészítenünk.

Gumpłowicz szerint is a társadalmi harcok közvetlen célja a munkára való kényszerítés. Tehát termelés. Tehát gazdálkodás. Nem volna akkor helyesebb a társadalmi harcokat is közvetlen a gazdaságra visszavezetni, nem pedig holmi határozatlan *önök érdekre* ?

Másik megjegyzésünk ebből folyik, és a jövőre vonatkozik. Gumpłowicz elméletéből az következne, hogy az erőszak, a háborúk, a leigázás sohasem tűnnek el az emberiség életéből. Ő maga nyíltan vallja is ezt. Ami logikus, ha az ember az önző érdekből indul ki. De ha ehelyett a *gazdaság szervezetében* alapítja konstrukcióját, az eredmény egészen más. Akkor elsősorban nem veszi szemé elől a gazdaság szervezetének másik módját, amely majdnem akkora szerepet játszik, mint a kényszerítés: ez az összeműködés, a kölcsönös segítség. Azután azt is észreveszi, hogy a munkára kényszerítés gazdasági formájának alakulása egyúttal *fejlődés* a kényszer erőszakosabb, brutálisabb formáiból enyhébbekbe, hogy úgy mondjuk: emberiesebbekbe. A rabszolgaság kétségen kívül erőszakosabb kényszer-szervezet, mint a jobbágyság, s a bérmunkásság viszonylag emberiesebb ennél. Hogyan vált ez lehetségessé? Csak úgy, hogy a kényszerítés *szüksége* lett kisebb. Vagyis egyrészt a munka vált kevésbé súlyossá, ami az emberiség technikai ismereteinek gyarapodása, tehát a *munkaeszközök* javítása által történt; másrészt a munkára való kényszerítés az évezredek folyamán bizonyos állandó idegutakat vájt ki az emberben: az ember *kinevelődött* a munkára, és részben önként megteszi, amit azelőtt csak kénysze-

ritve tett. Vajon a munkaeszközök fokozatos javítása és a nevelés (beidegzés) folytatása nem engednek-e más perspektívákat, mint a Gumplowiczéit?⁷

Nem foglalkozunk Raoul de La Grasserie unalmas kísérletével a társadalmi harcok osztályozására, sem a Simoné Halpérine-ével, bár ez néhány modern szempontot vitt be a vitába. Legyen szabad Ludwig Stein előadásából is (*Herbert Spencer és a társadalmi harc elmélete*) csak annyit megjegyeznünk, hogy szellemes tárcaszállóigék özönében egész Hérakleitoszig megy vissza a társadalmi harc elméletének vizsgálata végett, amivel önmaga zárja ki magát a szociológia tudományát a tények vizsgálatára alapítók sorából. A román Xénopol *a háború szerepét* kutatta a civilizáció történetében, több kardesörtető elfogultsággal és hazafias frázissal, mint tudással. Frederic Harrisson, az angol pozitivista társulat volt elnöke, az újabb kori angol társadalmi harcok történetéből vett érdekes érvekkel fűszerezte előadását *a szellemi hatalom (pouvoir spirituel) szerepéről a társadalmi harcokban*, de nem volt figyelemmel a gazdasági okokra, amelyek lehetővé tették, hogy a szellem hatalma a harcok aránylagosan szelíd formáját előidézze. C. S. Loch londoni professzor nagy tudással és alaposzággal értekezett a társadalmi harcok egyik legnagyobb jelentőségű válfajáról: *a munkáért való harcról és a munkanélküliekről*. G. Arcoleo *Olaszország politikai és szociális fejlődésének* vázlatával igyekezett tapasztalati anyaggal gyarapítani a vitát; ugyanezt tette N. A. Abrikossov, aki Oroszország legújabb forradalmi eseményeinek kapcsán *a szolidaritásról mint a társadalmi harc legfejlettebb alakjáról* beszélt. K. Kochanovski *a vezetőkről és a tömegekről* értekezett. LéonPhilippe úr *Az osztályharc némely lehetséges következményei* cím alatt tett neveléses és gyerekes kísérletet, hogy a kollektívizmus fennállásának valószínű időtartamát állapítsa meg: ez az idő tizennégy hónap (!) és két év közt ingadozik. Térjünk át komolyabb dolgokra.

Alfredo Niceforo az osztálytagozódás egyik legnagyobb jelentőségű tünetével foglalkozott, *a társadalmi csoportok közötti fizikai és értelmi különbségekkel*. Ezek a különbségek ingerlőleg hatnak a társadalmi csoportok közötti ellentétre és harcokra, hiszen gyakran nem kisebbek, mint két igen távoli nép vagy törzs közöttiek, úgyhogy két szociális réteg, bár egymás oldalán él, gyakran tényleg sokkal távolabb áll egymástól, mint a világ igen messze pontjain élő két idegen faj. Ezeknek a különbségeknek vizsgálata nem szorítkozhatik a gazdasági térre, sem a morálisra és társadalmira; a természeti és orvosi tudományok pozitív bázisára kell alapítani eme kuta-

tásokat; az antropológia, a fiziológiai pszichológia, a közegészség tana oly sok szemponttal gazdagítják a társadalmi csoportok tanulmányát, hogy lehetségessé válik az antropológiatudományok új ága: a *szegény osztályok antropológiája*.

Niceforo három nagy munkát szentelt ennek a tannak,⁸ és ezek eredményeit három szempontból klasszifikálja: *a)* a fizikai és fiziológiai jellemvonások, *b)* afiziopszichológiai és pszichológiai és *c)* az etnográfiai jellemvonások szempontjából. Mindezen irányokban a szegény osztályok pozitív inferioritását állapította meg.

Ez inferioritás okait kutatván, Niceforo úgy találta, hogy ezek a jellemvonások legfőként abból a környezetből és azokból az életviszonyokból származnak, amelyek közt a szegény osztályok élni kénytelenek (táplálkozás, fáradság, a munka minősége, lakás, műveletlenség). Ezek az okok gátolják, hogy az emberek teljes fizikai fejlettséget érjenek el; különösen a törzs marad vissza és a koponya; ezek az okok akadályozzák a fizikai szenzibilitás kifejlődését – ami a morális szenzibilitás alapja; ezek támadják, különösen a fáradság termelte mérgek és a foglalkozási mérgezések útján az értelmiség és a jellem magasabb formáit.

Igen természetes, hogy alapjukban, fizikailag és morálisan annyira különböző társadalmi csoportok közt ellentétek nyilvánulnak; de az is kétségtelen, hogy ezek az ellentétek – ha nem is tűnnek el véglegesen – kevésbé éleseké válhatnak, minthogy a fizikai és értelmi különbségek majdnem teljesen szociális eredetűek, és így a jövő gazdasági átalakulásaival csökkenhetnek.

Niceforo előadásához csak annyi a megjegyzésünk, hogy a jövőtől többet, ezen különbségek teljes elenyészését várjuk.

A kongresszus utolsó előadója Adolphe Landry volt, *Ottó Effertz harc-elméletének* szöszólója.

Effertz elmélete nem új. Közel húsz éve, hogy *Arbeit und Boden* c. munkájában kifejtette, anélkül azonban, hogy bármiféle visszhangot keltett volna. Most franciául adta ki könyvét (*Les antagonismes économiques*, Paris, 1906.); azóta igen élénk eszmecsere fejlődött ki fölötte angol, amerikai, francia és olasz folyóiratokban. Kell tehát, hogy mi is foglalkozzunk vele.

Effertz szerint a társadalom legjellegzetesebb tünete az antagonizmus, vagyis az érdekek ellentéte. Minthogy az érdekek sokfélék, sokféle anta-

gonizmus is van; de a társadalmi harcokat csupán a társadalmi csoportok közötti antagonizmusok idézik föl. Ezekkel kell tehát foglalkozni.

A nagy zűrzavart a társadalmi harcok szemléletében egyetlen disztinkció megszünteti. Ez pedig: vannak harcok, amelyek az uralomért folynak, és vannak olyanok, melyeknek célja másoknak elpusztítása. Ha ezeket a célokat mindkét ellenfél szempontjából kombináljuk, háromféle viszonylatot találunk: symbioset, versenyt és parazitizmust.

Symbiose van jelen, amikor mindkét ellenfél uralkodni akar a másik fölött.

Verseny, amikor mindkét ellenfél el akarja pusztítani egymást.

Parazitizmus, amikor az egyik ellenfél uralkodni akar, a másik elpusztítani.

Altalánosságban verseny szokott lenni igen hasonló ellenfelek közt; parazitizmus igen különbözők közt; symbiose olyanok közt, akik sem nagyon hasonlóak, sem nagyon különbözők. Például: a nagyipar és a kisipar versenyeznek egymással; viszont helytelen volna, ha a munkáltató és munkás közötti viszonyt is versenynek neveznők. Itt parazitizmus van éppúgy, mint az uzsorás és adósa közötti viszonyban. Háborús felek közt lehet symbiose, lehet parazitizmus, de lehet verseny is.

Igazi jelentőségét ez az osztályozás akkor nyeri – folytatja Effertz –, amikor az antagonizmusok közvetlen hatásairól a közvetettekre és visszahatásokra térünk át. Azt kell keresni, hogy végső fokon kik közt folynak a harcok, és melyek azoknak végső eredményei.

A gazdasági harcok végső eredményei egyrészt a termelés munkájának, másrészt a fogyasztásra szolgáló javaknak a társadalmi osztályok közötti megoszlásában jelentkeznek. A személyek, akik a társadalmi harcokban egymással szemben állanak, végeredményben egyrészt fogyasztók vagy fogyasztó-termelők, másrészt is fogyasztók vagy fogyasztó-termelők. Minden ember fogyaszt; a legtöbb ember termel. Ha azok közé tartozom, akik, amikor fogyasztanak, termelnek is, végeredményben harcban állok mindazokkal, akik munkám termékét fogyasztják, és azokkal is, akik azokat a javakat termelik, amelyeket én fogyasztok. És ha a természet ajándékairól van szó, amelyek nem kerülnek munkába, akkor is harcolnom kell azok ellen, akik szintén fogyasztani akarják azokat.

Ily formán a gazdasági harcokban a fogyasztás szempontja a döntő, és a társadalmi harcokban a fogyasztók állnak egymással szemben; mindegyik

arra törekszik, hogy a javak lehető legnagyobb tömegét sajátítsa el magának, és kizárja a többi fogyasztót azon javaknak élvezetéből, amelyeket sikerült elsajátítania.

A gazdasági termelés nem önkényes, és nem változtatható tetszésünk szerint. A termelésnek két nagy tényezője van: a munka és a föld. A jószágok egy része sok munkába és kevés földbe kerül, másik részük kevés munkába és sok földbe. Általánosságban azt tapasztaljuk, hogy azok a javak, amelyek kivált munkába kerülnek, a jólétet, a kényelmet, az intellektuális és esztétikai szükségletek kielégítését szolgálják: kultúrjavak. Azok viszont, amelyek főként földbe kerülnek, legtöbbször arra szolgálnak, hogy az életet fönntartsák: tápláló javak.

Itt lép ismét előtérbe az eredeti megkülönböztetések jelentősége. Amikor olyan jószágokat fogyasztunk, amelyek kivált munkába kerültek, azt kell mondani, hogy uralkodunk embertársaink fölött; amikor táplálékjavakat fogyasztunk, akkor tisztítjuk őket.

A mai társadalomban a kultúrjavak fogyasztása rendkívül egyenlőtlen a különböző osztályok közt, viszont azonban a kapitalista nem képes tényleg sokkal több táplálékjószágot fogyasztani, mint a munkás. Ebből az következik, hogy a szocializmus létesítése megengedi majd a munkásoknak, hogy kényelmüket, szórakozásaikat, kultúrájukat sokkal fokozzák, de nem engedi majd meg, hogy sokkal többet egyenek. A társadalmi kérdés, épp ellenkezőleg a közhittel, nem gyomorkérdés, hanem kultúrkérdés.

Mit kell tehát tennünk? Szóval és tollal és tettel dolgoznunk olyan társadalmi rendért, amelyben nem kell embertársunkat elpusztítanunk. A fogyasztó lelkiismeretét kell fölébreszteni. Senki se fogyasszon több munkaterméket, mint amennyit önmaga saját munkájával termelt; mindenki munkájával arányban fogyasszon táplálékjavakat, és tartózkodjék lehetőleg oly javak fogyasztásától, amelyeknek termelése egészségtelen, veszedelmes vagy lealázó.

Bőven ismertettük Effertz elméletét, mert – mint mondtuk – nagy port vert föl külföldön. Sajnos, ki kell jelentenünk, hogy némely igazsága és sok rokonszenves vonása ellenére sem tarthatjuk helytállóknak.

Az antagonizmusok osztályozása bizonyára eredeti és nagyrészt találó is, de a harcok okainak, reális alapjának ismeretéhez semmivel sem járul hozzá. Tisztára minőségi megkülönböztetések, amelyeket ha mennyiségi alapjukra vezetünk vissza – és csak ez a lényeges –, a gazdaságot és a társadalmi osztá-

lyokat találjuk Efiertznél magánál is. Hogy a társadalmi osztályok harcait a fogyasztás érdeke vezeti, az egyike a legrégebb *truisme*-oknak; hiszen az életnek föltétele ez. De éppen azért, mert magától értetődik, és mert valamennyi osztálynak közös tulajdonsága, az osztályok és harcok megkülönböztetésére alkalmatlan jel; közvetlenül alkalmatlan azért, mert közös, közvetve, minőségi formái szerint megkülönböztetve pedig azért, mert a minőségi jeleket ha mennyiségi alapjukra redukáljuk, megint csak egy jelt kapunk: a gazdasági érdeket. Márpedig a szociológiában csakis mennyiségi értékekről lehet szó.

Ebből folyik, hogy a társadalmi harcok okozta bajok orvoslását illető előírás egyenesen utópikus. Effertz azt mondja: forduljunk a fogyasztók lelkiismeretéhez. De a fogyasztás ténye külön osztály jelleget nem konstituál, mint azt éppen kimutattuk. Mi marad tehát? Az egyes egyének vagy az egész társadalom differenciálatlan összessége. Mindkettő olyan quantitás, amely a szociológia körén kívül esik, tehát a szociális és politikai propagandáén is. Vagyis lehetetlen vállalkozás, és az orvoslás módját másutt kell keresnünk.

Mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy Effertz elmélete részleteiben annyi igazságot (és különösen a marxizmussal annyi rokonságot) tartalmaz, hogy tanulmányozása megéri a fáradságot.

*

Landry volt a kongresszus utolsó előadója. Utána az elnök, Levasseur bezárta a tárgyalásokat, kitűzvé a jövő, 1909-ben Bernben tartandó kongresszus napirendjére a társadalmi szolidaritás problémáját; egyúttal alkalmas irányelveket jelölt meg, hogyan lehessen a kongresszusokon a vitát élénkebbé és többoldalúvá tenni.

Kívánatos, hogy ez a vita jól egészítse majd ki a társadalomnak azon képét, amely csupán egyik oldalának, a harcoknak, ismertetése által csonka volna.

Husadik Század 1907. 2. köt. 792-805. old.

AZ AGRÁRKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON¹

Elég felületes pillantást vetni Magyarország gazdasági szerkezetére és társadalmi szerkezetére, hogy kimutassuk: a parlamenti rezsim és a nyugat-európai liberális intézmények homlokzata alatt az ipari kapitalizmusnak még csak a kezdeti stádiumába lépő feudális szervezet rejtőzik. A mezőgazdaságilag hasznos terület nem kevesebb, mint 36,8%-a nagybirtok (500 katasztrális hold = 287,5 hektár feletti üzemek); a kötött birtok (hitbizomány, holtkéz stb.) már 1870-ben 21,8%-át tette ki a megművelhető területnek, 1895-ben, az ún. liberális korszak 25 éve után, már 34,8%-ot, ma biztosan még többet. Az összes keresőknek nem több mint 17,5%-a tevékenykedett 1900-ban a bányászatban, iparban, kereskedelemben és közlekedésben, míg a mezőgazdaság a keresők 71,9%-át foglalkoztatta (1 550 000 szemben 6 350 000-rel). Az egyenes adóteher úgy oszlik meg a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági népesség között, hogy a mezőgazdaságot 134,8 millió forintos (1 forint -f-1,70 márka) kiszámított tiszta jövedelem után adóztatják meg, míg a másik rész adójának alapjául 480,7 millió forintnyi összeget vettek, amiből következnie kellene, hogy a keresők 72%-a alig termel többet a kereső népesség 17,5%-a munkahozamának egynegyedénél. Hogy azonban magán a mezőgazdaságon belül miképpen oszlik meg az adóteher, azt élesen megvilágítják egy bizonyára kifogástalan tanú, a Gyáripárosok Országos Szövetségének igazgatója, dr. Hegedüs Lőránt számításai. O kimutatja, hogy 10 korona (1 korona = 85 pfennig) tiszta kataszteri jövedelemnél 60%, 20 koronánál 30%, 100 koronánál 6%, 1000 koronánál 1,2%, 10 000 koronánál 0,12% és 100 000 koronánál már csak 0,01% másodosztályú kereseti adót fizetnek; majdnem ugyanez az arány uralkodik a telekadó kiszabásánál. Bátran kijelenthetjük: az 1848 ban végrehajtott jobbágyfelszabadítás és az általános adókötelezettség bevezetése ellenére csak annyi változás történt, hogy korábban minden nemes egészen adómentes volt, ma azonban csak a 2000 nagybirtokos. (Mert ha fizetnek is bizonyos adót, ezt közvetlen gazdasági és gazdaságilag érté-

kesíthető politikai privilégiumok formájában bőségesen visszatérítik nekik.) Az erőviszonyok ilyen helyzetének meg is felel a törvényhozás és közigazgatás két leghatalmasabb közvetlen tényezőjének összetétele: a törvényhozó testület a főrendiházból áll, amelybe örökösödési joron csak nagybirtokosok tartoznak, és a képviselőházból, amelyet csak 1 100 000 lakos, vagyis a népesség 6,1%-a választ, a felsőbb bürokrácia, viszont majdnem kizárólag a dzsentriből, a kismemességéből toboizódik.

Képzeld csak bele magunkat ebbe a milióbe, és megtaláljuk mindazoknak a magyarországi eseményeknek és harcoknak a kulcsát, amelyek a külföldet néha meglepik. A negyvennyolcas forradalom nem polgári, hanem agrárforradalom volt. Az ország gazdasági szerkezetén annyit változtatott, hogy a jobbágyok felszabadításával bérmunkásokat juttatott a nagybirtok részére (1900-ban nem kevesebb mint kétmillió a nincstelen földmunkások, tiszta proletár elemek száma), és megnyitotta az utat az ipari fejlődés előtt. De a lassan fejlődő iparban – amely egy burzsoá rezsim egyetlen alapja – dolgozó 650 000 munkásnak a harcát nemcsak a vállalkozók ellen kell vívnia, mert ezek mögött áll a privilegizált nagybirtok falanxa, amely az egész gazdasági és politikai törvényhozáson uralkodik. A modern Magyarország minden kérdése végső soron a nagybirtok problémájába torkollik.

Miképpen lehet e problémát gyakorlatilag legjobban megközelíteni? Már régóta ez a magyar munkásmozgalom legégetőbb kérdése. De be kell vallanunk, hogy olyan kérdés, amellyel eddig éppen a leghivatottabbak igen keveset törődtek.

Csak Kautsky mutatta meg nekünk, hogy az agrárkérdés Magyarországon – ahogyan Oroszországban is – egészen másképpen áll, mint Nyugat-Európában. Magyarországon a paraszt még forradalmi tényező: „Csak a ma uralkodó termelési módnak leküzdése által, amely a feudalizmus maradványait a legszemérmertlenebb kapitalista kizsákmányolásra használja ki, és csak a ma politikailag uralkodó arisztokrácia legyőzése által javítható a parasztság kétségbeesítő helyzete.”² Ezért a magyar proletariátus legsajátosabb és legfontosabb kérdése az agrárkérdés.

Az utóbbi évek gazdasági jelenségei gyakorlatilag még közelebb vittek minket a problémához, mint az elméleti fejtegetések.

Magyarországon a mezőgazdaságot majdnem általánosan extenzíven üzik. Több mint 2 100 000 üzem (az összes üzemek majdnem 90%-a) tiszta kataszteri jövedelme 100 korona alatt marad. Ténylegesen kb. 200 és 240

korona között, mivel a kataszteri jövedelmet átlag 2,3-szorosan becsülik a valódi jövedelem alá, és a mi degresszív adórendszerünkben 97,5-től 39,3%-ig terjedő összes megadóztatásnak van alávetve, miközben a 97,5% a legkisebb jövedelmek – 10 koronáig – adóját, a 39,3% a nagyobbakat reprezentálja. Magától értetődik, hogy ilyen adóztatás mellett a földbirtokosok 90%-ának egy év alatt szegényházi gondozásra kellene jutniuk vagy éhen halniuk, ha mesterséges eszközökkel nem tartanák fenn őket. A törpe- és kisüzem mesterséges életben tartása azonban elsődrendű érdeke az ugyancsak extenzíven üzemeltetett nagybirtoknak. Számára a törpe- és kisparaszt az ő legjobb bérmunkása. Ha sikerül a tiszta proletárelemek bérét már az életfenntartás legalsóbb határáig lenyomni is, akkor a bérmunkára kényszerített törpe- és kisparasztal szemben még a „vasbértörvényt” is megcsúfolhatja, és a bért a létfenntartás legalsóbb színvonala alá nyomnia, az összeg alá, amelyet a paraszt kicsiny birtokából maga kihozhat, és a hiányzó összeg pótlásául igénybe vehet.

A bérmunka azonban, magától értetődőleg, nem elég arra, hogy a törpe- és kisparasztot a víz színén tartsa. 1895-ben 1 044 735 parcella cserélt gazdát, 1904-ben már 1 375 077, és az adóhátralékok az ország községeinek egyharmadában már 1901-ben 100% fölött voltak.³ Így igazán könnyen érthető, hogy 1890-től 1900-ig az önálló földbirtokosok száma 100 000-rel csökkent, míg ugyanebben az időben a föld nélküli mezőgazdasági proletároké 200 000-tel, vagyis 11%-kal nőtt. Ebből természetesen a nagybirtok húzott elsősorban hasznot. De hogyan volt képes a többi törpe- és kisparaszt máig fennmaradni? Kétségkívül a kivándorlás eszközével.

A kilencvenes évek végétől kezdve a kivándorlók egyre növekvő adata ömlik ki Magyarországra minden részéből. Ha az évi átlag az 1896 és 1900 közti korszakban csak 32 000 volt, úgy ez a szám 1901-től 1905-ig már 110 000-re emelkedett, már 1905-ben 170 000-re, 1906-ban 186 000-re és 1907 első felében nem kevesebb mint 124 000-re. Ez az óriási népességvesztés, sajnos, nemcsak óriási biztonsági szelep, amelyen át az elégedetlenségnek és a véres kitérésre hajtó felháborodásnak jó része távozik, j ez egyúttal a kisbirtok nagy pénz- és hitelforrása. A kivándorlók által 1905-1907 közt hazaküldött összeget évenként 150-200 millió koronára teszik. Ez magyarázza a kisbirtok továbbélését.

De a nagybirtok öröme e fölött nem maradhatott zavartalan. Szívesen vették a kivándorlást, amíg az szerény keretek közt mozgott, és a nagy-

birtok érdekeinek és kívánságainak tulajdonképpen nagyon megfelelt. Sőt, az előzékenységekben oly messzire mentek, hogy a kivándorlási üzletet államilag szabályoztatták, és a hajótársaságnak, amelynek monopóliumot adományoztak, államilag garantáltatták a legkevesebb évi 30 000 kivándorlót. De amikor a tízezezekből százezrek lettek, más, kevésbé kívánatos következmények is észrevehetővé váltak. Ha az extenzív nagyüzem rá van utalva a szomszédos kisparaszti birtokra mint biztos munkaerőszállítóra, úgy másfelől az élelmiszeripari versenyben csak úgy állhatja meg a helyét, ha a termelési költségeket a munkaerő legvégsőig menő kizsákmányolásával és éhbérek fizetésével csökkentheti. Ez addig sikerült, amíg a birtokuktól megfosztott parasztok benn maradtak az országban, és szaporították a munkaerőkínálatot. Mióta azonban nemcsak egyre több bérmunkás vándorolt ki, hanem egyre kisebb százalékarányban vándoroltak vissza, és a visszavándorolt kisparaszt igényei is kezdtek közeledni az amerikai munkás bér- és kultúrszínvonalához, vége lett a szép időknek. Mezőgazdasági munkás-hiány keletkezett, és egyúttal mezőgazdaságimunkás-mozgalom, erősebb, tudatosabb és sikerebb az agrárproletariátus összes előző töredékes szervezkedési kísérleteinél. A szociáldemokrata Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége 1906 végéig már felvitte 24 000 tagra, más földmunkás- és kisparaszt szervezetek együttesen talán 10 000-re, ez ugyan törpe szám összehasonlítva a mezőgazdasági proletariátus kétmilliójával, de egyáltalán nem lebecsülendő, ha a korábbi próbálkozásokat és különösen eredményüket tekintjük. Az egész vad üldözés ellenére, az államilag szervezett sztrájkterő szolgálat (az „állami munkástartalék” és az „állami aratógépek”) ellenére a munkabérek az utóbbi két évben hatalmasan emelkedtek, a munkafeltételek lényegesen javultak. Néhány vidéken a bérszaporulat 100%-ot és még többet is tett ki; és örültek, ha egyáltalán képesek voltak elegendő számú munkás felfogadására.

Ez olyan állapot, amelyet a feudális nagyüzem tartósan nem viselhet el. Szorultságukban az agráriusok majdnem hihetetlen pénzügyi és reakciós politikai követelésekkel lépnek fel az állammal szemben. Majdnem teljes adómentességet követelnek a földbirtokok számára, szubvenciókat és minden lehetséges egyéb pozitív és negatív kezdeményeket, és mind a mezőgazdasági proletariátus, mind pedig vezetője, az ipari munkásság politikai szabadsága utolsó maradványainak felszámolását is. Egyetlen kormány sem nyomta el oly keményen a munkásszervezeteket, mint a „nemzeti-

demokrata” koalíciós kormány: nem csupán a földmunkásszövetség helyi csoportjainak százait oszlatták tel, hanem az ipari munkásság nagy, országos szervezetei is e sorsnak estek áldozatul. Egyidejűleg a törvényhozás és közigazgatás egész gépezete lázasan dolgozik azon, hogy azt a keveset, ami Magyarországon 1848 óta liberális gazdasági, politikai és szellemi intézmények és áramlatok terén létrejött, letapossa és megsemmisítse.

Olyan adóreformot készítenek elő, amely a munkásság életszínvonala emelése és az ipari fejlődés fennálló akadályait mértéktelenül megnöveli, az új népiskolai törvény a népiskoláknak nem a tanítást, hanem a magyarosítást teszi első és legfőbb kötelességévé, érthető, mit jelent ez egy szegény országnak, ahol az analfabéták száma 40%-ot tesz ki, ún. munkásvédelmi törvényeket hoznak, amelyek által 500 000 mezőgazdasági cselédet formális jobbágyviszonyok közé vezetnek, felszítják a magyar sovinizmust, a szláv nemzetiségek fokozott üldözésével, megkísérik ezzel a figyelem elterelését a magyar nép szenvedéseiről. Röviden: minden feudális és reakciós erő paroxizmusának állapotában élünk, ahogyan ezt még Magyarországon nem éltük át, és amit nem tudunk másként értelmezni, mint hogy ez a túlhaldott feudális társadalmi rend kezdődő feloszlásának tünete.

És már szaporodnak is annak jelei, hogy maga a nagybirtok is fél nagy szerencséjétől. Jól ismerjük a nemzetközi és a magyar agráriusok parasztpárt politikájának valódi értékét és titkos jelentését. Néhány latifundium néhány éve élénken üzött, és az állam által támogatott parcellázásában is előbb tudjuk felfedezni az illető nagyon eladósodott nagybirtokosok és az ún. parcellázó bankok egyéni érdekét, mint szeretetüket a paraszt iránt, akinek az uzsoraüzletnél nemcsak utolsó fillérjét veszik el, hanem – agrárius forrásból idézünk– „néhány év múlva új birtokát is el kell hogy vesse”, olyan drágán és olyan súlyos feltételek mellett kötik meg az üzletet. Mindazonáltal nem szabad lebecsülnünk az ún. parasztpárt politika néhány jelenségének szimptomatikus értékét, mihelyst ezek tömegakciók jellegét veszik tel.

Az agrárius és kormányzati szervek máris beharangoztak egy kormányjavaslatot, amely a parcellázást nagyobb mértékben teszi majd lehetővé. E célból állítólag százmillió koronát állítanak be az állami költségvetésbe. Sokkal messzebb megy a képviselőház egyik nagybirtokos tagjának néhány nappal ezelőtt a törvényhozáshoz benyújtott javaslata, amely nem kevesebbet kíván, mint a hitbizományok állami kényszerkiszajátítását vagy vásárlás,

vagy hosszú lejáratú bérletek útján. Ha ezt az új angol telepítési törvényre emlékeztető javaslatot egyelőre nem fogadják is el, mégis úgy véljük, hogy a fejlődésnek azt az útját mutatja, amelyre előbb vagy utóbb rá kell térni.

A szervezett szocialista munkásságon múlik, hogy a fejlődést lehetőleg szocialista útra terelje. Számunkra úgy tűnik, hogy ebben a folyamatban nem a kisüzem technikai fölénye hat, játszik szerepet, hanem a nagybirtok feudális formájának, az extenzív nagyüzemnek túlhaladott volta. Ha a nagybirtok rá akar térni a belterjes gazdálkodásra, akkor olcsó kölcsöntökére van szüksége. Ez azonban Magyarországon nem létezik, mert Magyarország nem kereskedelmi központ, és a túlzóan agrárirányú gazdasági és különösen vámpolitika következtében az ipar sem fejlődhetett annyira, hogy ezáltal jelentősebb tőkefeleslegeket lehetett volna az országba bebocsátani, így a feudális nagybirtok számára nincs egyéb hátra, mint a részleges felszámolás. Az egyik részt fel kell áldozni, hogy a másikat megmentésük.

Ezen felosztási tendenciáknak szocialista szervezési javaslatokkal és kísérletekkel kell elébe menni. A szocialista pártnak követelnie kell, és e követelésre meg kell tanítania a mezőgazdasági proletariátust is, hogy a gazdasági kényszer folytán felszabaduló földnek nem szabad egyszerűen magántulajdonost cserélni, hanem vissza kell azt vinni a közösség birtokába, fenn kell tartani a község és járás közvetítése által a nemzeti szervezet nagyobb egységei számára. Hogy azután ezen a közös tulajdonon hogyan gazdálkodjanak, egyéni vagy szövetkezeti bérleten, nagy vagy kis bérleten, ez már további kérdés, amelyet csak a helyi viszonyok, a technikai fejlődés, a világszociális viszonyok és a mezőgazdasági népesség intellektuális haladása tekintetbevételével lehet eldönteni.

Egyelőre a következő, a húsvétkor tartandó pártkongresszus feladata, hogy a kérdéssel foglalkozzék. A „Földmunkások Országos Szervező Bizottsága” kidolgozott egy agrárprogramtervezetet, amelyet e kongresszus elé fognak terjeszteni. És habár mi azon a véleményen vagyunk, hogy a mozgalom egyetlen lépése többet ér száz programnál, ebben az esetben mégis azt hisszük, hogy az agrárkérdésben való helyes állásfoglalás a magyar szocializmus fejlődését évekre kedvezően befolyásolná.

Die Agrarfrage in Ungarn. Die Neue Zeit 1908. 2. köt. 58-63. old.

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

Marx és Engels válogatott művei 2. kötet

*Ohne Partéien keine Entwcklung,
ohne Scheidung kein Fortschritt.¹
A Rheinische Zeitungból.*

Post tot discrimia rerunt – közel öt évvel az első kötet után, végre útra bocsáthatom Marx és Engels munkáinak második kötetét. Ebből a hosszú lusztrumból mástél év teljes munkaképtelenség ideje volt, jó két évig be kellett érnem, ha legfontosabb hivatalos munkáimat jól-rosszul elvégezhettem, és alig ötnegyed éve, hogy hivatalos elfoglaltságom után maradt olykor egy-két órára való munkaerőm, amit magánmunkáimra fordíhattam, így jött létre – kínos vajúadásban – az a néhány ív, ami ebben a kötetben az én művem.

Nem azért mondom el ezeket a személyes adatokat, hogy a felelősséget magamtól elhárítsam, hanem azért, mert okát kell adnom a szokatlan késelelemnek, és mert ez adatok megmagyarázzák a második kötet formai egyenetlenségeit és bizonyos fokú belső diszharmóniáját.

A *Parasztforradalom* bevezetését és az első hét jegyzetet hozzá még 1905 januárjában írtam, a többi bevezetést és jegyzetet 1908-ban és 1909-ben, utolsóul az *Adalékok* bevezetését e nyáron. Ha valaki egyáltalán fejlődés-képes, négy év nyomot kell hogy hagyjon szellemi fejlődésében, ismereteiben és nézeteiben. Az én meggyőződéseimet sem kímélte meg az idő. S ha az első kötet szerkesztésekor még azt hittem, hogy szerkesztői feladatomban jobban felelek meg, ha már akkor is buján sarjadzó ellenvetéseimet a *hivatalos* marxista iskola ellen lehetőleg ki nem domborítom, és eltérő konklúzióimat még a második kötet elején, a *Parasztforradalom* bevezetésében is éppen csak pedzem – négy évvel később, amikor régi tendenciáimat teljesen megérlelte az idő, és a félbemaradt munkát folytatnom kellett, úgy éreztem, kötelességem, hogy teljes világossággal és határozottsággal adjak kifejezést annak az új iránynak a marxizmusban, amelyet én is követek, és amelynek helyességéről és igazságáról teljesen meg vagyok győződve. Jól tudom, lesznek, akiknek ez nem tetszik majd. De én azt hiszem, helyesen cselekedtem, és azt hiszem, jobb volna, ha mindenki mindig teljes

határozottsággal és élességgel mondaná ki, amit hisz, és amit gondol. Gyorsabban jutnánk előre.

Nem egyöntetű e kötet szerkezeti és formai tekintetben sem. Amikor az *Adalékok* bevezetését megírhattam, az összes ívek, az előtte és utána valók, már ki voltak nyomva, sőt, mikor a bevezetés második felére került sor, már ki volt nyomva a bevezetés első fele. Aki végzett már hasonló jellegű tudományos munkát, megérti, milyen nehéz volt ilyen körülmények közt – *post equitem sédet atra cara*:³ az előfizetők, a kiadó, a nyomdász – valamennyire kerek egészet alkotnom. Hasonló föltételek közt, fáradtan és kényszer alatt írtam a többi bevezetést is: meg is érzik rajtuk. Valamennyi fordítást sem nézhettem át magam. Az *Adalékokat* dr. Madzsar József barátom vizsgálta fölül, nem közgazdász létére természetesen csak a nyelvi helyesség szempontjából. A 362-365. lapon néhány (B.-vel jelölt) jegyzetet Basch Imre barátom írt meg. Legyen szabad szívességüket e helyen is megköszönnöm.

Ajánlom ezt a kötetet azoknak, akik aggódó gondoskodásának köszönhetem leginkább, hogy munkaerőm visszatért:

ÉDESANYÁMNAK
és jó barátaimnak, különösen
MADZSAR JÓZSEFNÉ JÁSZI ALICENAK, MADZSAR
JÓZSEFNEK, JÁSZI OSZKÁRNAK és BATTYÁNY ERVINNEK

Budapest, 1909. augusztus 14-én.

Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909. V-VI. old.

FILOZÓFIAI ÉS SZOCIOLÓGIAI ALAPOK¹

Marx és Engels válogatott művei 2. kötet

Részlet

Marx egész közgazdaságtanának megismeréséhez a legjobb kulcsot közgazdasági pályájának nyomon kísérése nyújtja.

Nyilván maga Marx is így érzett. Az *Adalékok* előszavában ő is szükségesnek látja, hogy közgazdasági tanulmányainak sorát levázzolja. Nem véletlen, hogy ebben a vázlatban szerepel a történelmi materializmusnak Marx adta egyetlen fogalmazása.

Valóban a marxi közgazdaságtant alig lehet megérteni, ha nem nézzük ugyanannak a filozófiának és szociológiának látószögéből, amelyből kisarjadt. Sok kritikának élét vette volna el, ha az egyes közgazdasági tételek részleges bírálatát megelőzte volna azok bölcsészeti és szociológiai alapjainak vizsgálata.

Marx rendszerében három határozottan megkülönböztethető rész van: 1. a bölcsészeti, 2. a szociológiai, 3. a közgazdaságtani. Mindegyik az ismeretek más területeié tartozik, és különböző képességeket követel, különböző előismereteket tételez föl, különböző módszereket ír elő. Nem bizonyos, hogy valaki egyformán felel meg valamennyinek; de bizonyos, hogy Marx szociológiájának egyik alkalmazása. És így csak akkor érthetjük meg közgazdaságtanát, ha szociológiáját ismerjük. Más kérdés aztán, hogy helyesnek tartjuk-e vagy sem.

A *Kommunista Kiáltvány*-hoz írt bevezetésünkben vázolni igyekeztünk, hogyan lett a hegelianus és spiritualista Marxból feuerbachianus, és Feuerbach hívéből, a francia és angol szocializmus hatására, a szociális realizmus és a gyakorlati cselekvés filozófusa; hogyan ismerte föl az ember lényegét a társadalmi viszonyok összességében, hogyan vezette vissza a társadalmi viszonyok változását az emberi cselekvésre, az akcióra. Ebből a marxi ismeretelméletből ki van küszöbölve az egyénnek úgy lélektani (idealisztikus), mint antropobiológiai (feuerbachii, materialista) fogalma; benne megszűnik az egyén önálló, független léte; helyébe a társadalmi ember, a szociá-

lis viszonyok összessége által meghatározott egyén lép. így az ember ismeretéhez csak a társadalmi viszonyok megismerése visz el.

A szociális viszonyokat, amelyekből a XIX. század emberét megismerni akarták, Marx és Engels Franciaországban és Angliában találták meg, és ott tanulmányozták. Gyakorlatilag is, cselekvőleg. Hiszen – úgy tartották – a gyakorlat, a cselekvés, az eszméknek és elméleteknek a tömegekbe vitele azok igazságának egyedüli próbája. Ebben a gyakorlatban alakult ki akciójuk összefoglaló elmélete: a szocializmus; és a szociális viszonyok ezen tanulmányozásában jött rá Marx arra, amit Proudhon alkalmilag úgy fejezett ki, hogy a közgazdaságtan törvényei a történelem törvényei. A történelmi materializmus itt is született meg.

Amikor a szociális viszonyok összességében kereste és találta meg Marx az ember lényegét, szociológiája és filozófiája nem sokban különbözött a híres milióelmélettől. E tan szerint a környezet, vagyis a fizikai, gazdasági, társadalmi, erkölcsi, vallási stb. viszonyok szabják meg kényszerűleg az egyén jellemét és egész lényegét. Mindenesetre haladást jelent az idealisztikus filozófiával szemben, amely az egyén öntudatában látta a dolgok elejét és végét; de a milióelméletnek is méltán vetheti az ember ellene: hát a környezetet és annak folytonos változását mi szabja meg, és mi idézi elő? Nyilvánvalóan kell a számos együtt ható tényező közt olyannak, egynek vagy többnek lennie, amely a többit és ezekkel az embert lényegesebben befolyásolja, és a változásokat előidézi.

A történelmi materializmus megfelel erre a kérdésre. Ahogy Marx e dolgozat *Előszavá*-ban megírta: A termelőviszonyok összessége az a reális alap, amelyre bizonyos jogi és politikai viszonyok rakódnak le, és amelyek bizonyos társadalmi tudatformák felelnek meg. Társadalmi léte határozza meg az ember tudatát is. A termelőerők változásai és összeférhetlenségük a jogi és politikai viszonyokkal okozzák a társadalmi változásokat, és ezzel az ember tudatvilágának átalakulását is. És így, ha a társadalmi változások okait meg akarjuk ismerni, nem a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcsészeti eszmék, egyszóval az ideológiák, az emberi elgondolások történetét kell vizsgálnunk, hanem a gazdasági termelő feltételeknek természettudományosan híven megállapítható, materiális átalakulásait. Mert amint egy egyént nem abból ítélünk meg, amit az önmagáról gondol, úgy egy ilyen átalakulási korszakot sem ítéltünk meg a saját tudatából, hanem magát ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmon-

dásaiból, a társadalmi termelőerők és termelőviszonyok összetűzéséből megmagyarázni.

Nem feladatunk e helyen, hogy a történelmi materializmus igazát vitassuk vagy cáfoljuk. Itt csak azért kellett reprodukálnunk, hogy lássuk, a marxi szociológiában hogyan szorul mind szűkebbre, hogy végül szinte teljesen kiküszöbölődjék abból az egyéni öntudat társadalmi szerepe. A Hegel utáni idealisztikus korszakban még a való, az igazi ember, Feuerbach után még a szociális viszonyok által determinált egyén állt az elmélkedés és a történés középpontjában. Látjuk, hogy az a filozófia, amely egy tiszta én aktusaiból akarta levezetni úgy az objektív, mint a szubjektív világot, hogyan materializálódik fokonként, egyúttal hogyan dezindividualizálódik. A feuerbachi korszakban még a materiális ember megismerése kell hogy megmagyarázza a társadalmat, az emberé, akinek szeme és füle, lába és keze van. Ha ez a materializmus haladás volt is a korábbi spiritualizmussal szemben, mégis gyökerében individualisztikus nézése a dolgoknak. A Feuerbachhoz írt glosszákból is még az egyén, de már a szociális viszonyok által determinált egyén cselekvése magyarázná meg a társadalmat; hogy tehát az egyént és cselekvésének rugóit megismerjük, a szociális viszonyokat kell tanulmányoznunk, az objektív külső világot, a társadalmat. Az *Adalékok* bevezetésében végül a szociális viszonyok sokértelmű fogalmát elfoglalja egy szűkebb körű és szorosabban meghatározható társadalmi alakulat: a gazdasági szerkezet, amelynek objektív, természettudományos vizsgálata vezet a társadalom ismeretéhez; az egyéni öntudat ellenben, minthogy nem eredeti, közvetlen oka a társadalmi változásoknak, hanem az egyén társadalmi létének pusztán következménye, sőt, minthogy legtöbbször pusztán illúzió, szubjektív csalódás, inkább félvezet, semmint a való okok ismeretére rávezet – nem alkalmas arra, hogy a társadalomtudományi kutatás alapjául szolgáljon. Minden szociológiai kutatásnak nem az egyéni és az ő öntudatából, hanem a társadalomból és a tömegek (osztályok) lélektanából kell kiindulnia.

A társadalomtudományi kutatás módszerének ezen szociális és objektív fölfogása érvényesül Marx közgazdasági tanulmányaiban is. Lényeges haladás ez az őt megelőző közgazdaságtanhoz, a klasszikus iskolával szemben, amelynek Marx is tanítványa volt. Mert Ricardo – mint látni fogjuk, ő Marx közvetlen elődje a közgazdaságtanban – és iskolája objektív gazdasági törvényeket tártak ugyan föl, de csak azt igyekeztek bizonyítani, hogy a gazdálkodó egyén cselekvése kérelmlenül e törvények uralma alatt áll.

Marx továbbment az egyéni momentum kiküszöbölésében. Ahol azok a gazdálkodó egyéneket látták, ott ő az osztályt látta mögöttük; a gazdasági törvények érvényesülését az osztályok mozgásában látta, és nem a gazdálkodó egyének, hanem a gazdasági harcban szereplő osztályok lélektanát hívta segítségül a gazdasági szerkezet változásainak, a gazdaság objektív folyamatainak föltárására. Marx módszere tehát szociális és objektív; kritikusaie – mint látni fogjuk– individualisztikus és pszichologikus. Nyilvánvaló, hogy e két módszer külön alkalmazva kizárja egymást, s csak együtt, egymás igazolására alkalmazva vezethetnek talán közös eredményekre. Marx közgazdaságtanának bírálata ezért maradt nagyrészt terméketlen.

Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909. 138-140. old.

LEHETSÉGES-E TUDOMÁNYOS POLITIKA?

Tudományos politika az volna, amely számításait annak az erőnek működésére alapítaná, amelyet a szociológia a társadalmat mozgató tényezők leg-erősebbjének ismert meg. Ez a politika tehát racionális politika volna két nézőpontból: pszichológiából azért, mert tudatos, az értelem által irányított cselekvést jelentene; ökonómiai szempontból azért, mert a gazdaságosság, a legkisebb áldozat – legnagyobb eredmény elve érvényesülne benne. A tudományos politikus az volna tehát, akinek társadalmi cselekvése a legkisebb ellenállás irányába esnék, és akinek arról való tudata cselekvésével egybeesik, azonos.

Vannak szociológiai elméletek, amelyek azt tanítják, hogy a társadalmi fejlődést mindenkor a céljainak tudatában levő, racionálisan működő értelem kormányozta. Ilyen elmélet például, és talán a legnagyobb szabású, a Pikler-féle belátásos elmélet. E teóriák szerint – lehet mondani – az emberiség mindig tudományos politikát űzött. Pikler azt írja, hogy az emberek éppolyan tudatosan alkotják a családot, a törzset, a nemzetet, mint egy részvénytársaságot vagy egy klubot. Ugyancsak ő azt tanítja, hogy az emberek mindig olyan intézményeket alkottak, amelyek – ismereteik mindenkori foka szerint – szükségleteik legjobb kielégítését biztosították. A társadalmi fejlődés tudatos volt tehát, és az ember értelmé célszerűen kormányozta azt elejétől fogva. A jövőre is nem kell hát egyéb, mint megállapítanunk, mi biztosítaná legteltesebben az emberiség szükségleteinek kielégítését, és erről meggyőznünk az embereket.

A racionális szociológiának ezen valósággal reprezentatív teóriájára kellett gondolnunk, amikor két újabb német szociológiai munkát lapoztunk mostanában, két munkát, amelyek sokban megerősítenek, sokban új érvekkel támogatnak nézeteket, amelyeket a társadalmi fejlődés racionalizmusának elméletével szemben mi is ismételten hangoztattunk.¹

A legélesebben Müller-Lyer fejezi ki az ellentétet tudatos és öntudatlan társadalomfejlődés közt. „Az emberi dolgok átalakulásának ez a hatalmas

folyamata, amelyet kultúrának nevezünk – mondja –, útjának legeslegnagyobb részét úgy futotta meg, hogy az embernek a legtávolabbról sem volt sejtelme róla. Az ő kicsi tekintetének a legnagyobb is túl nagy volt; az ő szemlélete éppoly kevésbé látta a kultúra lassú haladását, mint azt az örült utazást, amelyet földi lakóhelyén a Nap körül tesz meg.” Vierkandt¹ pedig megmondja, miért van ez így: mert az emberi tudat történeti struktúráját az állandóság (Státigkeiten) jellemzi, ami abban áll, hogy a tudat minden egyes mozzanatát nemcsak a gerjesztő külső inger, vagyis a jelenlegi élmény, hanem korábbi élmények és benyomások egész sorai határozzák meg; a hagyomány, az utánczás, a szokás nyomása úgy gyakorlati, mint elméleti téren sokkal inkább ura az emberi tudatnak, mint a spontán kezdeményezés és a racionális belátás.

Vierkandt egész könyve annak magyarázata, miért nem mondhatjuk, hogy társadalmi cselekvésünk tudatos: azért, mert nem értelmünk kormányozza cselekvéseinket, hanem érzelmeink. Alapjában ugyanazt bizonyítja tehát, amit már Spencer is állított, és később is mások. Hogy Vierkandt az ő tételét az etnográfia, az őstörténet és mai élet tényeinek teljes készletére alapítja, az bizonyára nem gyöngíti érvényét. Mindazonáltal nem árthat, ha egy-két reflexióval kiegészítjük érvelését.

Így például kevésbé voltak a szociológiában figyelemmel ária a jelensége, amelyet az egyéni öntudatra vonatkozólag régen fölismert a realiztikus filozófia, de amelyet alig alkalmazott a tömegek öntudatára, amelyre pedig még teljesebben áll. Ez az a megfigyelés, hogy tudatunknak, megismerésünknek egyetlen forrása az érzéki tapasztalat, hogy csupán érzékei által, vagyis közvetlen érzékelő és érző átélés útján jut az ember az objektív realitás tudatára. Egyes kiválóbb agyú emberek szert tehetnek ugyan más megismerésekre úgy, hogy az érzéki tapasztalat útján nyert ismereteket logikai úton továbbfejtik, de ezeknek a gondolatoknak is egyetlen próbája a gyakorlat, a valósággal való érintkezés. Mi következik ebből? Az, hogy nem láthatják be – legalább a tömegek nem láthatják be, mert a tömegben az intellektuális funkciók gyöngébbek, mint az egyénnél – valaminek a szükségét, ha az a valami nincs már meg a valóságban reálisan, érzékelhetőleg. Vagyis a tömegek életében a gyakorlat megelőzi az elméletet, a cselekvés megelőzi a tudatot és nem a tudat a cselekvést; mert nem lehet tudatomban az, ami nincs előbb érzékeimben. Vagyis már régen tesznek valamit, egy

társadalmi intézmény már régen fennáll, amikor az emberiség tudatára jut, és szükségét belátja.

Sok őstörténeti adat szolgáltatja ennek az elméletnek ténybeli bizonyítékait. A tűzhasználat (vö. Kati von den Steinen), a szántásnak, a szekérnek és az utaknak föltalálása (Ed. Hahn) erre vallanak; erre vall az exogámia intézménye, amelynek ezer és tízezer éveken át kellett fennállnia, mielőtt az emberek azt a gondolatot csak föl is foghatták volna, hogy mire való. És sok más.

Kétségtelen másrészt, hogy az ember fejlődése magasabb fokain mind sűrűbben igyekszik – előzőleg és utólag – cselekvéséről számot adni magának. De ez a számottevés telve van illúziókkal, amelyek sokszor homlokegyenest ellenkeznek a valósággal.

Az egyes ember, az egyén sem ismeri önmagát. Képzetei önmagáról vágyainak szüleményei. Cselekvéseinek utólagos igazolásai erényekké átváltott hibák. Hogyan ismerje a tömeg önmagát jobban?

A társadalom tudata önmagáról az eszmékben, elméletekben, ideológiákban fejeződik ki. A történelmi materializmus arra utalta a szociológiát, hogy az elméletek, az ideológiák mögött a gazdaság realitását keresse a történelemben, mert az ideológiák hamis képét adják a társadalomnak. A történelmi materializmus módszerének folyton terjedő használata nem jelenti-e, hogy a tudomány is mindinkább illúzióknak minősíti az ideológiákat, amelyek pedig az emberiség tudatos számolásai voltak életéről?

És mennyi hatalmas erő dolgozott mindig, és dolgozik ma is azon, hogy az embeiség ne ismerje meg önmagát, ne lássa be, mire van szüksége, hogy tudata illuzórikus legyen és maradjon. És a cselekvés, a változás, a haladás éppen a tudat ellen, ahogy köznyelven mondani szokták: a jobb belátás ellen áll be.

A szükségnek, az erőszaknak, a munkakényszernek nagy kultúrszerepét kellene tagadnunk, ha azt mondanók, hogy minden kultúrfejlődés belátás műve volt. A háborút, a rabszolgaságot, a jobbágmunkát az erőszak tartotta fenn, aminthogy az tartja ma fenn a bérmunkát is. És az erőszakot, az osztályuralmat támogatta és támogatja a sokszor nem is egészen mesterséges, hanem inkább önámító illúzió, hogy szükség van ezekre az intézményekre. Aminek példáját épp a mai munkásmozgalomban sokszorosan tapasztalhatjuk.

Mindez azt bizonyítja, hogy az emberiség aligha tudta, hogy mit tesz,

amikor társadalmi formáit és intézményeit a tökéletesség mind magasabb fokaira emelte.

És hogy ezen munkájában nem járt el valami racionálisan, vagyis éppen nem a legkisebb áldozat – legnagyobb eredmény elve szerint: azt az irracionális hagyományok és szokások uralmának ténye, a százszor és újra százszor elvetélt találmányok és az ezer– meg ezerszámra kigúnyolt, megkínzott, legyilkolt kezdeményezők, újítók mártírúma eléggé dokumentálja.

Le kell-e hát mondanunk arról, hogy valaha is tudományos politikát csinálhassunk, hogy a társadalmi fejlődés racionális, azaz tudatos és gazdaságos legyen?

Mi nem hisszük, hogy belátható időn belül úgy megváltozzék a kultúr-emberiség, hogy irracionális érzelmek egyáltalán ne szerepeljenek cselekvésének motívumai közt; de annak jeleit igenis látni véljük, hogy racionális megfontolások mind nagyobb szerepet játszanak cselekvésében.

Az a tény, hogy gondolataink igazságának egyetlen próbája az élet, a valóság, a gyakorlat, azt jelenti a tudatosság fejlődése szempontjából, hogy minél kisebb körre kiható az egyén cselekvése, gondolatai realitásának próbáját annál kevesebbszer kell kiállnia; minél tágabb ez a kör, gondolatainak igazságpróbája annál sűrűbb; egyúttal a cselekvéseinkkel járó felelősség és kockázat növekvése mind erősebb kényszerítő az előrelátás, a racionális tervcsinálás kialakulására. Vagyis minél kisebb körben folyik le az ember élete, az illuzórikus öntudat lehetősége annál nagyobb; minél nagyobb cselekvéseinek ható rádiusza, tudata annál realisabb.

Minthogy az ember életének legalapvetőbb funkciója a gazdálkodás, és a gazdálkodás körének kiterjedése elsősorban a munkamegosztás tényében nyilatkozik meg: azt is mondhatjuk, hogy a munkamegosztás fokozódása növekvő racionalizmust jelent – tudatunkban úgy, mint cselekvésünkben.

Tudatunk racionalizálódása felé visz egy másik evolúció is. Ha a kényszer, az erőszak egyik fő tényezője az illuzionizmusnak, akkor kevesebb kényszer és erőszak kevesebb illuzionizmust okoz. Nyilvánvaló, hogy az emberiség egész története fejlődés a nagyobb kényszer állapotából a kisebb felé. Élelem-szükség háborút, munkakényszert jelent; fokozódó közgazdaság a szabadság felé visz. Nem lehet észre nem venni, hogy az emberiség gazdasága nő, és ezzel a kényszer és erőszak szüksége csökken. A fokozódó szabadsággal együtt jár az illuzionizmus csökkenése.

S így a társadalom két alapvető fejlődéstendenciája egyaránt közrehat társadalmi tudatunk racionalizálására.

De tudatunk racionalizálása többet jelent, mint egyszerű intellektuális emelkedést. A társadalmi fejlődés gyorsítását is jelenti.

Amily mértékben nyomulnak előre cselekvésünk motívumai közt a tudatosak, annál inkább szorulnak háttérbe az irracionális érzelmiek: a hagyomány a megszokás, az újnak, a másnak primitív gyűlö etc. Annál kevesebb Slya van az újításnak, a kezdeményezésnek. Annál tágabb terük nyílik az újítóknak, a kezdőknek, a nagy embereknek. így lesz az ember intellektuális ereje a társadalmi haladásnak közvetettből közvetlen, mind gyorsabban ható ágense.

Az ember gazzdaságának terjeszkedése: a világgazdaság az ember szabadságának növekedése: a szocializmus, az ember fejlődése: az intellektualizmus – a társadalmi cselekvés racionalizálásának föltételei.

Huszedik Század 1910. 1. köt. 133-136. old.

A PROLETÁRSÁG LÉLEKTANÁHOZ

(R. Broda–Jul. Deutsch¹: *Das moderne Proletariat. Eine sozialpsychologische Studie.*
Berlin: G. Reimer 1910. IV+226. 1.)

A szerzők a modern munkásosztálynak nem társadalmi funkciójáról, a gazdasági termelésben való szerepéről, politikai harcairól akartak könyvet írni, hanem ennek a tömegnek lelki életéről, hangulatairól és érzelmeiről. A könyvnek tehát olyasvalaminek kellett volna lennie, amit egész népekre vagy kevésbé differenciált tömegekre főként franciák és németek már megpróbáltak, és néplélektannak vagy tömegelelektannak el is neveztek. Nem lehet mondani, hogy a szociológiának ezen ága nagy tudományos eredményeket mutathatott volna föl eddig. Sőt, éppen sehol sem virágozik annyira a dilettantizmus, a tárcaíró szellemessége, a kéjutaszó könnyűvérű általárasító kedve, mint ezen a téren. Szubjektív elfogultságok, rokon- és ellenszenvek sehol sem befolyásolják annyira az ítéletet, mint itt. Egy-két, esetleg helyesen megfigyelt vonásból teljes jellemképet dolgoznak ki, rendszerint az egyéni pszichológia ugyancsak tökéletlen módszereivel dolgozva; korlátlanul és válogatás nélkül befoglalják egy-egy jellemzésbe egy nép minden rétegű tagját, szegényt és gazdagot, műveltet és műveletlent, és francia, német vagy magyar néplélektől, nép jellemről beszélnek ugyanakkor, amikor már az egyéni lélek tudománya is rájött a pszichikai tünetmennyeknek a fizikaiaktól való függésére; és amikor az egyéni lélektan is még azzal a nehézséggel küzd, hogy a vizsgált objektumot, a lelki folyamatokat nem figyelheti meg közvetlenül, hanem csak közvetve, külső megnyilvánulásai útján: ugyanakkor a szociálpszichológusok közönyösen mennek el a nép, a tömeg külső életnyilvánulásai: közigazdasága, politikája, tudománya mellett, és néhány, egyéneken megfigyelt vonással egész népet jellemeznek.

Az összes gyakorlati néplélektani kísérletek főként éppen azon buknak el, hogy egy népet vagy nemzetet differenciátlan egésznek, egységnek tekintenek, mint egy egyént. Pedig ha az egyénről is, különösen a tudat alatti világ feltárása óta, több bizonyossággal mondhatják, mint egykor költői megsejtéssel, hogy *zwei Seelen wohnen, ach, in seiner Brust*²: a népekről már rég tudták ezt. Micsoda lelki közösség lehet, az általános emberi, a vegetatív

éleletszükségletek által adott lelki fogékonyságokon kívül, a Nemzeti Kaszinó egy tagja és egy tót kőműves között? Hiszen még azok a lelki folyamatok is, amelyek a legelemibb szükségletekre vonatkoznak: a táplálkozásra és a nemi életre, konkrét megnyilatkozásokban annyira különböznek tárgyra, módra, intenzitásra, a határértékek a szükségletkielégítés skáláján oly messze esnek egymástól, hogy – mint szintén sokszor megmondták – több rokonság van a magyar kaszinótag és a londoni szokéklub tagja közt, mint a magyar vagy angol kaszinótag és a magyar vagy angol kőműves közt.

Az igazságot csak azok a tömeglélektani kutatások közelíthetik meg, amelyek nem egy népet, hanem annak csak részét, a külső életviszonyok homogeneitása által differenciált csoportját vizsgálják. És a tévedés forrásai még itt is gyakoriak, és a kutató jól teszi, ha néhány tipikus vonással beéri. Mert nagyon szigorúan kell élni a kizárás eszközeivel, és a kutatási egységek mind kisebbek és kisebbek lesznek, míg egy-egy osztályon belül is – származásra, műveltségre, foglalkozásra stb. – teljesen homogén csoportokat kap.

A szerzők helyes módszertani megfontolásból indultak ki, amikor kutatásuk tárgyául csak a proletársztályt választották. Szinte csudálatos, hogy bármennyire áll is a mindennapi érdeklődés központjában, még erről az osztályról sincsenek komoly lélektani dolgozataink. Néhány tárcszerű elemelkedésen kívül legfeljebb Sombart³ kötete(*Das Proletariat*) jöhet számba; de Sombartnak is kevés műve van, amely rikitőbb terméke volna az ő újabb munkamódszerének, hogy a zsenialitás látszatát keltő, merész és feltűnő mozdulatokkal kiforratlan és kidolgozatlan ötleteket hajgál a könyvpiacra, így Broda és Deutsch szinte töretlen ugaron szántottak. Sajnos, nt m sokat fordított ki ekéjük vasa.

Hosszabb fejezettel kezdődik, amelyben a korai proletariátus lelkivilágát próbálják rekonstruálni. Könyvüknek ez a része talán a legsikerültebb, mert itten a múlt század eleji angol és francia tudósításokon kívül, a kelet felé előrenyomuló kapitalizmus egészen friss, véres nyomait lehetett kísérni, India, Japán, Ausztrália, Oroszország borzalmas átváltozását iparos országokká, hogy a jellemző vonásokat kihámozzák. Ezek: a faj fizikai degenerációja; az érzelmi élet elsorvadása, amely egyformán, erkölcsi és esztétikai közönyben nyilvánul; tudatlanság; iszákosság; nemi szabadosság; a családi érzések bomlása stb. Az említett országok legújabb társadalmi leírásaiból vett megdöbbenő tényekre alapítják ezt a jellemzésüket.

Még a következő fejezet is, amely a proletárság ébredéséről szól, igyekszik lélektan lenni. Meglátják, hogy a munkástörvényhozás által közönyös-ségből fölrázott proletár először elégedetlen, de egyéni elégedetlensége a vállalkozó személye ellen irányul, annak „visszaélései” ellen; majd kifejlődik a munkásszolidaritás tudata, és ezzel az osztályellenségeskedés; de nincs még távolabbi cél, hanem csak a közvetlen ellenség legyűrésének vágya. Mindez, ha kivált a marxista irodalomban jártas olvasó számára nem is újság, mégis egy lelki kép része.

Mihelyt azonban a modern kapitalista gazdaság bérmunkásaihoz érnek, könyvük szinte bántó zökkenéssel válik hirtelen a modern szociáldemokrata mozgalom leírásává, és ami tömeglelki vonást ebből kihámoznak, az először is nem a proletárosztály pszichológiáját adja, hanem csak egy részét, a szociáldemokrata munkásságét, tehát semmi figyelemmel nincs a modern proletárság azon nagy részére, amely akár szervezetlen, akár keresztény vagy sárga szervezetekben társul; és másodsor a szociáldemokrata tömeg jellemzésében semmit sem találunk, amit a közkeletű pártkiadványokból ne ismer-nénk. Csak helyenként veszik észre, hogy „a proletárok tömege még túlsá-gosan benne él az osztályuralom mai korának gondolatvilágában, semhogy a szabad emberek uralom nélküli korszakának eszméje mélyebben behatol-hatott volna kedélyükbe ... Ujjongva ünneplik ugyan azokat, akik az ura-lom nélküli időről beszélnek, de ez az eszmény nem több, és nem is lehet számukra több, mint egy vasárnapi hangulat. Külsőleg azt vallják, de ha egy kicsit elevenükre tapint az ember, megláthatja, milyen felületes az egész.” (110-111.)

De bár látják ezt, mégis az egész könyvön át úgy beszélnek az osztály-tudatról, a tömegszellemtől, a racionalizmusról, a jövő hitéről és a szocializ-musról, a családi érzésről, a nacionalizmusról és internacionalizmusról, mint a proletárosztály jellemvonásairól. Sőt, továbbmennek; annyira azonosítják a mozgalom vezetőit és ideológiájukat a tömeggel, hogy többször azok írá-saiból, az erfurti programból vagy Ottó Bauer könyvéből stb. idéznek mon-datokat, és ezekre alapítanak jellemzéseket.

Pedig ha már a modern munkásmozgalomra korlátozták vizsgálódásukat: épp ezen a ponton kínálkozik az elfogulatlan vizsgáló számára sok kérdés, amelyre aligha lehet a divatozó feleleteket alkalmazni. Az a nagy érdek-különbség, amely a demokratikus mozgalmakban és országokban a tömeg és politikai vezére közt uralkodik, nincs-e meg a munkásmozgalomban is?

Olyan fokban-e, mint a demokráciákban, az egész vonalon-e, vagy csak a mozgalom bizonyos ágaiban? Fejlődőben van-e vagy csökken? És mindezek folytán: micsoda lelki közösség van a mozgalom különféle pontjain elhelyezett tagok közt, és van-e némelyek közt egyáltalán? A proletár lélek kutatóinak ezekre a kérdésekre kellett volna ráakadniok.

Érdekes része a könyvnek a munkások irodalmi kísérleteinek gyűjteménye, amelyet kb. 80 oldalas Függelékben közölnek a szerzők.

Huszedik Század 1910. 2. köt. 538-540. old.

GYERMEKEKRŐL, AKIK NEM SZÜLETTEK MEG¹

Az utolsó tíz esztendőben körülbelül tizenháromezer gyerekkel született kevesebb Budapesten, mint amennyinek születnie kellett volna. Erre az érdekes felfedezésre jutnak azok, akik figyelemmel kísérték a főváros népességének születési statisztikáját. Ha egymás mellé állítjuk a statisztika számadatait, rá kell jönnünk, hogy a születések számának folytonos csökkenése sokkal nagyobb mértékű, hogy e jelenség mellett szó nélkül elmehetnénk. 1900-ban, amikor Budapesten 147 436 emberrel lakott kevesebb, mint ma, 1900-ban épp 1636 gyerekkel született több, mint a múlt esztendőben. A születések számának csökkenése az 1903. esztendővel kezdődik, és 1907-ben éli el a legalacsonyabb fokot. 1907-ben ugyanis már 2080 gyerekkel született kevesebb, mint 1902-ben. Nézzük meg az utolsó tíz esztendő születési és halálozási statisztikáit, érdekes dolgokat mondanak el.

Év	Születések	Halálozások
1901	23 027	13 923
1902	23 272	14 732
1903	22 210	15 059
1904	22 280	15 435
1905	21601	16 094
1906	21551	15121
1907	21 192	16184
1908	21654	15 656
1909	22 070	16 001
1910	22 296	16138

Beszédes számok ezek, amelyekkel érdemes foglalkozni, önkéntelenül vetődik fel a kérdés, hogy tulajdonképpen mi az oka annak, hogy az utóbbi esztendőkből annyira fogy a születések száma; mi a gazdasági és társadalmi jelentősége; mi a konzekvenciája annak, hogy az utolsó tíz esztendőben

körülbelül tizenháromezer gyermekkel született kevesebb, mint amennyinek normális viszonyok mellett születnie kellett volna?

A Világ érdekesnek ítélte ezt a problémát arra, hogy kikérje néhány kitűnő tudósnak, orvosprofesszornak, nemzetgazdának, szociológusnak és statisztikusnak a véleményét a születések meglepően nagyarányú csökkenése dolgában.

Íme, a nyilatkozatok:

Szabó Ervin, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke: A születési szám folytonos csökkenése semmiképpen sem különlegessége Budapestnek, hanem az összes kultúrországokban, sőt, ezen túl is megfigyelt és megállapított jelenség. Még Németországban is, ahol pedig a népesség abszolút számának szaporodása még a lelelkesebb nagy németeket is sokszor megijeszti, a születési szám állandóan csökken. Ott is 1000 lakóra 1885-ben még 37,1 születés, 1895-ben 36,1, 1900-ban 35,6, 1905-ben 33,0, 1907-ben már csak 32,5 újszülött esett. Ugyanabban az időben Angliában 32,8-ról 26,3-ra, Franciaországban 24,2-ről 19,7-re ment vissza. Ha a budapesti átlagszám a németnél rosszabb is, a másik kettőnél jobb; amennyiben a németnél rosszabb, azt megokolja Budapest nagyváros volta; a magyarországi átlag még mindig kolosszális, és első helyen áll: 36,0.

Nem hiszem ezért, hogy nagyobb okunk volna Budapest tekintetében aggódnunk, mint ahogy egyéb Európa tekintetében aggodalommal eltöltőn. Alig lehet kétséges, hogy ennek az átlagos jelenségnek első és legfőbb oka a vagyonszágon és a kultúrának emelkedése és elterjedése. Nagyjából ki lehet mutatni, hogy minél vagyonosabb egy ország, vagy azon belül egy társadalmi réteg, vagy minél műveltebb, a születések száma csökken. Franciaország olyan megyéiben, amelyekben az ingó- és a lakásadó 1 frank 20-on alul van, 100 férjes nőre 23,63 törvényes szülés esik; ellenben 6,78 franknyi adó ezt a számot 13,24-re süllyeszti. Ezt a tendenciát erősíti az egyházi vallásosság és különösen a katolicizmus általános hanyatlása is: mindenütt a katolikus házasságok a legtermékenyebbek, középen állnak a protestánsok, és legkevésbé termékenyek a zsidók. Poroszországban egy katolikus házasságra 5,2 gyerek, egy protestánsra 3,9, egy zsidóra 3 esik; Bajorországban 4,65-3,76-2,25. Hogy Budapesten sok a zsidó, ezt nem kell számszerűleg megállapítani; s hogy ez a születési számban is kifejezésre jut, megint csak megerősítése az általános törvényszerűségnek.

Szóval: a jelenre vonatkozólag csak akkor kell sajnálnunk Budapest születési számának csökkenését, ha a kulturális és gazdasági haladás tényét is sajnáljuk. Aggódnunk csak akkor kellene, ha, elnéptelenedéstől kellene tartanunk. De hiszen a népesség azért folyton emelkedik; a szüléset fejtettebb, a közegészségügy tökéletesebb, a halandóság csökken. Az elnéptelenedés veszedelme ilyképp legfeljebb a messze, sok száz éves jövő kérdése lehet; ezen pedig ma igazán nem segíthetünk.

Ellenben a közelebbi jövő szempontjából csak örülhetünk. Nem rémíti-e száz éve a tökéletesebb társadalmi rend minden álmodóját és minden harcosát Malthus tétele, hogy a népesség állandó tendenciája, hogy az élelmi körön túlszaporodjék? Igaz ez vagy nem, erről itt nem beszélhetünk, de, hogy legalább ma és a belátható jövőre nem igaz: az kétségtelen. Nincs az a népszaporaság, amelyet a kultüremberiség gazdasági termelőerejének emelkedése sokszorosan felül ne múlna. 1880-tól 1900-ig, mialatt a szaporá Németország népessége 130 százalékkal gyarapodott, a német mezőgazdaság produktivitása 212 százalékkal nőtt. Hát az iparé? 100 pár olcsó női cipő előállításához 1868-ban még 538 munkaóra kellett, 1895-ben már csak 83; egy kilométer kocsitút javítása Angliában 1850-ben 500 munkaórát követelt, 1896-ban már csak 12-t. S így van ez minden téren. Sokára, nagyon sokára következhetik be, hogy a produktitásnak ez a hétmérföldes csizmával előtte járása a népszaporodásnak megszűnjön, és az elháríthatatlan nyomor rémével hallgattassa el a társadalmi tökéletesség profétáit.

Ettől ne féltsük hát Budapestet sem. Féltethjük – és féltjük – száz más rossztól. De hogy ne születnének elegen? Jól és jóba szülessenek: ez a fontos!

Világ 1911. február 19.

A TŐKE ÉS MUNKA HARCA¹

Részlet

Holnap és azután

(Zárófejezet)

Tíz fejezeten át kísértük és taglaltuk a tőke és a munka harcát, s a tizediknek a végén odaértünk, ahol az elsőben megkezdtük: a harchoz.

Nem láttuk megoldásnak a korai szocializmus álmait, amelyek tökéletesebb emberekre és ezek akaratából formált tökéletesebb gazdasági rendre alapították a társadalom békéjét és boldogságát. Úgy találtuk, hogy a tökéletes embert csak tökéletes viszonyok formálhatják; de ezeket a viszonyokat az ember végigszenvedi és végigverekszi, de nem csinálja. Vele és benne csinálódna, és ő bennük és velük és általuk lesz. Lesz, de még nincs. A szocializmus embere járhat közöttünk egyes példányokban; hogy a társadalmat formálja, az a kevés nem elég. Harcolni kell előbb!

Nem tudtuk elhinni, hogy kerülő úton, a burzsoázia uralmi eszközének kisajátításával lehetne célt érni. Azt láttuk, hogy a demokrácia csak forma, amely nem tünteti el a gazdasági ellentétet, forma, mely alatt mindenféle gazdasági ellentét elfér. De szükséges, sőt, nélkülözhetetlen forma, mert megnyitja az új erők útját, szemtől szembe állítja őket, az alattomos, portyázó, kiszámíthatatlan gerillaharcot modern tömegháborúvá engedi kifejlődni. Háborúvá!

Nem láttuk több sikerrel biztatónak jó lelkű vagy ravasz munkáltatók gondoskodását munkásaik anyagi, erkölcsi, szellemi szükségleteiről. Ami a hűbériség korában sem volt sokkal több kenetteljes hazugságnál, azt mégúgy sem veszi be az indusztriális társadalom szabad embere; s ha mégis teszi: a mindent nivelláló gazdasági verseny minden érzelmenél és minden számításnál erősebb kényszere nem engedi, hogy egyesek is az ökonómia rideg törvényei alól kivonják magukat. Ha élni akarnak, a versenyt kiállni, harcolniuk kell.

És lehetetlennek láttuk, hogy a hatalmak harcát a jog békés abszolutizmusa helyettesítse. Minden új találmány, amely a termelést olcsóbbá teszi, minden új forma, amely az élő erőket célszerűbben szervezi, minden új belátás a társadalmi erőviszonyokba eltolja, módosítja, erősíti vagy gyön-

gíti a hatalmi pozíciókat. Van-e oly finom jogi szerszám, amely az erők minden elhajlására reagál? Lehetséges-e, hogy legyen hatalom, amelynek kezében ez a szerszám oly szilárdan, oly megingathatatlanul áll, hogy hamis mértékkel és súllyal sem jobbra, sem balra el nem hajlíthatják? A gazdálkodó ember legfontosabb dolgáról van szó: jövedelméről. Amiért az egyik mindent föláldoz, a másik mindent föláldozni kénytelen. Ki bízza életét másra, ha életről vagy halálról van szó? Aki életet akar, az maga verekszik érte.

Amerre nézünk, mindenütt harcot látunk.

De nemcsak harcot látunk, hanem látjuk a dolgok és az emberek növekedését, differenciálódását, új egységekbe, új formákba, új szellembe gyűródését.

Egymás ellen való kíméletlen, kegyetlen versenyből kiválogatódik néhány kemény, hajthatatlan hódító, telhetetlen nagyúr, és uralmába hajtja a világot. Még féltő és csudálkozó szemmel nézzük magunk körül a nagy gyárat, még szidjuk és kívánjuk a nagyok szövetségeit, a kartelleket, és alig vesszük észre, hogy odaátrol a világot behálózó trösztök vaskeze minket is szorongat már. Micsoda félelmetes, de egyben milyen grandiózus tudat, hogy akiknek életét tegnap a falu formálta, ma az ország determinálja, azoknak holnap már a világ másik sarkáról diktálják, mit egyenek és mennyit, mit öltsenek föl és milyet! Berlinben szabják meg, vasúton járjon-e az arab sivatag beduinja, és New Yorkban döntenek el, petróleummal világítson-e Kiskőrös szabad polgára, avagy villannyal. Milyen új uralmi viszonyok, új szolgáltatások, új uraságok, új kapcsolatok!

Egymás mellé és egymással szembe micsoda új seregek állnak! A néhány nagyúr nagy bérekkel és nagy jövedelmekkel a minden áron való sikerre fanatizálja a vállalkozók – valójában tisztartók és gondozók – seregét; és velük szemben évről évre félelmetesen nő a máról holnapra élők tábora, amely magába olvasztja, a lét bizonytalansága és a megnövekedett igények kegyetlen közösségébe rántja azokat is, akik bár szolgák, ma még nagyrészt engedelmes, sőt, lelkes szolgálói a tőkének, holnap azonban, éppen mert szolgák ők is, érzelmeik tüzét a munkástábor kohójába viszik.

Már látjuk, hogyan szünteti meg a gép uralma és vele az üzemek mindjobban mechanizálódó szervezete a testi és a szellemi munka elszakadását, a mai iprának ezt az embersorvasztó, lealjasító művét. A finom szerkezetek, a drága gépek kifinomodott, hajlékony, ruganyos eszű embereket kíván-

nak; és annyit kívánnak ebből a fajtából, hogy a tőke már nem győzi őket privilégiumokkal társaiktól elválasztani. Elmosódnak a hagyományos társasági határok a tanult munkások közt, a mérnök, az alkalmazott munkás-sorba kerül, és érdekekben és érzelmeiben összeforr az egész tábor.

Megsokasodnak, változatosak lesznek a harc módszerei. Tisztán látják innen és túl, miről van szó. A vállalkozók tudják, hogy nincs semmi, amivel a vállalkozás célját, a profitot, jobban meg lehetne közelíteni, mint a gazdasági termelés rideg törvényének: a produktivitásnak minden áron emelésével. A munkások tudják, hogy minden bajuk forrása abban a gazdasági viszonylatban van, amelyben ők mint termelők a tőkével szemben állnak; hogy semmi sem változik, ha ez a viszonylat nem változik. Erről a világos állásponttól immár nem kell magukat bármiféle különleges harci eszközhöz, taktikához, módszerhez lekötöniök, semmilyen módjától a harcnak nem kell idegenkedniök. Csak az egyszer fölismert gazdasági cél szolgálatában álljon az eszköz. Már látjuk, hogy az ultrademokratikus országokban kíméletlenül gázolnak keresztül állami tekintélyen, intézményeken, berendezéseken, akár feudális ellenségükkel volna dolguk; és látjuk ugyanakkor, hogy ugyanannak az államnak intézményeit átformálják a maguk céljaira, a differenciálatlan szavazók többségéből alakult és arra alapított parlamentből az osztályok nyílt érdekképviselét csinálják, vagy régi formák közt földbirtokos, iparos, kereskedő, munkás képviselőket küldenek bele. Hogyan kristályosodhat ki ebből, nem az érdekek közösségére, hanem különféleségére alapított testületből elhatározás, ha nem az erők újból és újból összeméréséből, alkalmi szövetezésekből és állandó harcokból?

És az erők növekedésével és a tömegek gyarapodásával a harcok mind terjedelmesebbek, mind tartósabbak lesznek. Hogy százezer, ötszázezer ember beszünteti a munkát, hogy egész ország munkássága szünetel, hogy a harcok átcsapnak országok, sőt, földrészek határain, már ma nem képzelődés, hanem szemünk láttára lejátszódó valóság. Az általános sztrájk nem mítosz, hanem mindennapos tény. Ebben a harcban kovácsolódik az érdekközösségek tudata, amely a nemzetek háborúit meg fogja szüntetni; a nemzetek közti közös gazdasági érdekekből és ellentétekből fog kinőni a nemzetek közti béke, nem a békeapostolok prédikációiból.

Ezekben a harcokban, az életformáknak és a szervezeti közösségeknek ebben a folyton forró kohójában, olyan ipari fejlődés közeperte, amely mindennap új és más tehetségeket és alkalmasságokat kíván emberétől: új

nemzedék nő nagyra, sorsát tisztán látó, közösségi érdekeit ismerő, bátor, elszánt nemzedék. Ez a fajta látja és tudja, hogy bármilyen csudákat teremtett a kapitalizmus, ezerszeresére és milliószorosára fokozhatja az emberi munka produktivitását – egyet nem teremthet: mesterséges embert. Mindig és mindenkor rá lesz utalva erre a nyomorúságos, alázatos, szolgalelkű, de nagyarányú viszonyok közt oly nagyszerű, oly büszke, oly finom, oly kényes szerszámra. És el fog jönni az idő, amikor a kapitalista már nem tud megteremteni olyat, aminek társadalmi értéke fölülmúlná annak az értékét, amit ez a szerszám jelent a társadalomnak. Amikor annyi képesség, erő, szervezettség lesz fölhalmozva az eleven termelőerőben, hogy ennek a vagyonnak gyümölcsöztetése nagyobb értéket jelent a társadalomnak, mint a vállalkozók minden képessége a mechanikus termelőerők fokozására. És akkor majd megkezdődik az erők végső összemérése.

Ezeknek a végső harcoknak, világsztrájkoknak, igazi általános sztrájkoknak célja nem lehet kétséges. Annyi kísérlet, annyi előkészület, annyi csalódás és annyi önámítás után mi lehetne más, mint hogy megszüntesse a tőke és a munka százados nagy harcának egyetlen okát: azt az állapotot, hogy a termelőerő el van választva a termelőeszközöktől. A tőke és a munka harcát csak a tőke és a munka egyesítése: a tőke megszüntetése oldhatja meg. Megoldja-e? A kapitalizmus helyét elfoglalja-e a szocializmus? Ki tudná megmondani. Mi csak azt tudjuk, hogy a társadalmi harcokban is végeredményben a hasznosabb, a jobb kerekedik felül. Hiszünk és bízunk.

A tőke és a munka harca Bp. 1911.

A NAGYIPARI MUNKÁSSÁG ÉLET- ÉS LÉLEKTANÁHOZ

(Untersuchungen über Auslese und Anpassung [Berufswahl und Berufsschicksal] der Arbeiter in den verschiedenen Zweigen der Grossindustrie. Band 1-2. Leipzig, Duttcher und Humblot, 1910. 2. kötet. XXI+ 417 és IX+ 498 p. Ára 20 M. 80 pf)

Csak röviden akarjuk a figyelmet fölhívni erre a két kötetre, nemcsak eredményei, hanem még inkább a kísérlet érdekessége miatt, amelyet képviselnek. Sokat vitatott, de az objektív szociológia módszereivel talán egyszer sem megközelített kérdésre kívánnak feleletet adni: micsoda szellemi és lelki képességet kíván a modern nagyipar munkásaitól? Tudjuk, milyen ellentmondók a vélemények. Marx híres tételének: hogy a kapitalista gyár testileg és szellemileg egyaránt degenerálja a munkást – voltak és vannak fanatikus ismétlői és ellenzői. De szubjektív vallomásokon kívül bizonyítékokkal egyik irány sem szolgált. Hogy a gép fölöslegessé teszi a képzettséget: erre egyformán sok bizonyítékunk van – *pro* és *kontra*. Vannak iparok, amelyekben a tanult munkások száma relatíve erősen csökkent, pl. a bányászatban, az üvegiparban; másokban, kivált a teherszállítás, a malomipar, a kohászat stb. mai gépóriásai körül lényegesen emelkedett. Ottó Kammerer igen érdekes és alig is kétségbevonható példákat halmozott erre össze. Egy Martin-kohó megtöltésére azelőtt 10 tanult és 36 tanulatlan munkás kellett; ma, daruval, 14 tanult és 2 tanulatlan; s i. t. Vannak, akik a kézmű idejét a munkán érzett öröm, a munkával való elégedettség idejének mondják, amit megölt a gép egyhangú szolgamunkája; a Levenstein-féle levelek közt van akárhány, amely az ellenkezőt bizonyítja; és hasonló dolgokat jelentenek Amerikából a legintenzívebben dolgozó akkordmunkásokról. A legellentmondóbb nézetek forognak a munkások „világnézete” és munkateljesítésük közti viszonyról. Minálunk hányszor hallunk a „dologkerülő” szervezett munkásról, de semmivel sem több pozitív ténnyel bizonyítottan, mint az ellenkező állításról, amely szerint a szocialista vagy az „elégedetlen” munkások egyúttal a legjobb munkások is.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a szubjektív megfigyelések alig jobbak egyébre, mint agitációra, s hogy a modern gyári munkás fizikai és pszichikai tulajdonságait valamelyes objektív érvényességgel megállapítani csak azzal

a módszerrel lehet, amellyel más embercsoportok más életviszonyaira derít a tudomány világosságát: rendszeres tömegvizsgálattal.

Az első kísérletet erre a kitűnő Alfréd Weber kezdeményezésére a *Verein für Socialpolitik* tette meg, amelynek értékes kiadványai sorába tartozik a két kötet is, amelyről itt szó van.

Az első kötetben Marié Bernays a *Gladbacher Spinnerei und Weberei A.-G.*¹ munkásainak viszonyait dolgozza föl: a gyár munkásainak száma 1400-on felül volt. A második kötetben öt tanulmány van, amelyek közül egy Bécsben kereste anyagát, a többi a német iparból. Meg kell azonban mondani, hogy a hat dolgozat közt tulajdonképp csak kettő van, amelyet a kérdés megoldásához való adaléknak lehet tekinteni: a Bernaysé és a II. kötetben von Bienkowski mérnöké, egy 1200 munkást foglalkoztató berlini kábelgyár munkásairól; a többi igen kevéssel járul hozzá a kérdéshez.

Alig lehet kétséges, hogy ezt az eredménytelenséget nagyrészt a munkaterv elhibázottsága okozta. Mitől volt szó? Hogy tömegvizsgálatokkal (mérésekkel, összehasonlításokkal, kérdésekkel) megállapítsák a nagyipari munkások értelmi kvalitásait és munkájuk hatását érzelmi világukra. Mint-hogy az egyéni lélektan túlságosan is tökéletlen ahhoz, hogy határozott és pontos, egymáshoz mérhető szellemi és lelki karakterisztikonokat szolgáltatson, a vizsgálatnak mindenesetre néhány, tömegesen megnyilatkozó és könnyen megállapítható tulajdonság megállapítására kellett volna szorítkoznia. E helyett a kibocsátott kérdőív nem kevesebb mint 27 fő- és ezeken belül még egy sereg alkérdést tartalmazott, közöttük igen sok olyat, amelyre a felelet eleve nem lehet őszinte, vagy megint a hangulattól függő, szubjektív vélemény. Milyen választ lehet várni ilyen kérdésekre: 10. *Aus welchem Grund haben Sie diesen Beruf ergriffen?*² Vagy: 19. *Nach welcher taglichen Arbeitsdauer tritt bei Ihnen erfahrungsgemass Ermüdung ein?*³ Vagy: 27. *Welches Lebensziel hoffen Sie zu erreichen?*⁴ Alkérdés: *Welches Ziel hatten Sie sich früher gesteckt?*⁵ s. i. t.

Mindazonáltal a két kiemelt tanulmány rendkívül értékes, főként azért, mert mindkét szerzőnek a legteljesebb betekintése volt a gyár összes könyveibe, a bérlistákba, és mindkettő a munkások bizalmában is részesült; Marie Bernays éppen azzal is kezdte, hogy ismeretlenül több hétig dolgozott előbb köztük mint egyszerű munkásnő.

Az ő eredményeik közül a legértékesebbeket megemlítjük, anélkül azon-

ban, hogy mást céloznánk ezzel, minthogy munkájukra a figyelmet rátereljük.

A münchen-gladbachi gyárban a vizsgálatok 1891-re nyúltak vissza, tehát (1908-ig) tizennyolc éves időszakra.

A munkások életkorára vonatkozólag ez idő alatt a helyzet alig változott, ha ugyan ma valamivel kedvezőbb is; a 30 éven felüli munkások aránya 1891-ben 27%, 1900-ban 27,3, 1908-ban 29,4%. Tehát még mindig 70% van 30 éven alul.

40 éven felül volt 1891-ben 14%, 1908-ban 16% Űgy látszik, az átlagos életkor emelkedik. Az 50 éven felüliek száma is 4,9-ről 6%-ra emelkedett.

Sokkal kedvezőtlenebb a kép, ha a gyár munkásságának kor szerinti tagozódását München-Gladbach összes népességével vetjük össze; az erre vonatkozó legérdekesebb táblázatot *A tőke és a munka harca* című füzetemben közöltem.

Nem meglepők, de mivel először jelennek meg pontos szám adatokra alapítva, különös megemlítést érdemelnek az egyes munkáscsoportok származására vonatkozó eredmények. A javító- és szerelőmunkások (gépészek stb.) és a tanult akkordmunkások (szövők és fonók) 3/4 része a 10 km-en belüli körzetből származik; minél alacsonyabban kvalifikált kategória, a származáshely távolsága átlag annál nagyobb. Hasonló az irányzat a származáshely nagysága tekintetében: a tanult munkások közül mind többen valók 5000 lakónál többet számláló községekből; a tanulatlan munkásnők mind nagyobb számban valók a faluról. A cérnázók közt 1891-ben 14,8% volt a falusi leány, 1908-ban 40%; a nyújtók (*Streckerinnen*) közt 1891-ben 22%, 1908-ban 33% stb.

Ennek felelnek meg az apa és a nagypapa foglalkozásáról kiderített tények. Az iparfejlesztő kísérletek számára jó feljegyezni, hogy a szövők 37,6%-a, a fonók 31%-a textil munkások gyermeke; a gépészek stb. 38,4%-ának apja ugyanaz volt stb. Ellenkező az irányzat a tanulatlanoknál.

Hogy a feljebb idézett 10. kérdéssel annál kevesebbre megy az ember, minél magasabb rendű munkához intézi, mutatja, hogy míg a munkásnők közül csak 26% nem felelt rá, a férfi munkások közül 45%. Az eredmények azt látszanak bizonyítani, hogy minél magasabb szociális környezetből való a munkás, annál döntőbb pályaválasztásánál „a saját kívánsága”. A gépészek stb. 53%-a vallotta ezt, az összes munkásoknak csak 9%-a.

A munkásság fluktuációjára érdekes világot vet a megállapítás, hogy

minél kvalifikáltabb a munkás, annál gyakrabban változtatja helyét, ellenben annál ritkábban foglalkozását.

Az összmunkásságban igen határozott irányzatot látunk a mobilitás felé. Mutatja a következő táblázat:

Év	Munkáslétszám	Belépett	Kilépett	Maradt
1891	1378	33,3	34,9	65,1
1900	1364	50,0	43,1	56,9
1908	1425	54,4	46,7	53,3

1891. december 31-én tehát az az évben belépettek 65%-a volt még a gyárban, 1908. december 31-én az ugyanazon évben belépetteknek már csak 53,3%-a.

Az eugenikai kutatásokat érdekelhetik a katonai szolgálatra vonatkozó számok. A katonaköteles korban álló munkások közül összesen 29% szolgált; apáik közül még 38,1%. A gépészek stb. és az előmunkásoknak majdnem fele, 44,7%-a bevált, ellenben a kvalifikált szövők- és fonóknak alig 1/6-a. Persze, itt számba kell venni, hogy a textilmunkára valószínűleg sokan mennek, akik amúgy is gyöngye szervezetűek. Mindazonáltal az adatok figyelmet érdemelnek.

A női munka föltételei lehet hogy javultak. A házasságképes korban levő munkásnők közt 1891-ben 22,1% volt férjnél, 1900-ban 28,2, 1908-ban 40%; de ugyanilyen irányban működhetett – valószínűleg működött – az anyagi kényszer is.

A könyv legértékesebb, mindenesetre legmegbízhatóbb részei azok, amelyekben Bernays a bérmagasságot és a béringadozásokat kombinálja a különböző fiziológiai és környezeti tulajdonságokkal.

Úgy a férfiak, mint a nők bére gyorsan emelkedik 25-40. életévük közt, azután lassan süllyed. A béringadozások törvénye ugyanaz.

Rendkívül érdekes a munkateljesítés összefüggése a munkakedvvel. A szerző három csoportba osztotta a megkérdezett munkásokat: elégedettek, elégedetlenekre és „stréberekre”, vagyis olyanokra, akik a gyárban akarják sokra vinni, előrejutni. Kitűnt, hogy az elégedettek keresnek legrosszabbul, az átlagos keresetnek csak 91,9%-át; az elégedetlenek valamivel kedvezőbben állnak, az átlag 93,8%-ával, míg a stréberek bére a legmagasabb, az átlagos kereset 114,1%-a. Minthogy akkordbérékről van szó,

a kereset magassága pontosan megfelel a teljesítőképességnek. Úgy látszik tehát, hogy a megelégedett munkás, aki nem vágyik többre, nem a legjobb munkás.

Hasonló az eredmény a béringadozások tekintetében: a „nem fáradt”, „nem megerőltetett”, az „elégedett” munkások béringadozásai az összes férfimunkások átlagos béringásának 116%-a; az elégedetleneknél ez a többlet csak 9,6%. Azok tehát rosszabb munkások, ellenben a „fáradt”, „megerőltetett” és „elégedetlen” munkások a leghasználhatóbbak. Azt lehet mondani^ hogy azok az erkölcsi és értelmi tulajdonságok, amelyek a munkás keresetképességét fokozzák, belsőleg alkalmatlanná teszik arra a munkára.

Utoljára még egy érdekes összefüggésről a vasárnapi szórakozások és a kereset közt. Kitűnik általában, hogy a vasárnaponként olvasó férfi-munkások bére a legmagasabb. Egyes kategóriáknál a különbség különösen nagy. A 25-40 éves „olvasó” szövk keresete 19%-kal magasabb ezen korú szövk átlagos kereseténél; a 40-60 éves „olvasó” szövké 16,7%-kal magasabb, ellenben a „sétálóké” 0,8%-kal marad az átlag alatt, az „otthon maradóké” 15,3%-kal stb.

A másik értekezés szerzőjének szabatos mérései és számításai sok tekintetben megerősítik Bernays eredményeit. A kvalifikált munkások nyugatról jönnek, a tanulatlanok keletről; a vidéki munkások állandósága nagyobb, mint a tanult városiaké; a teljesítőképesség maximumát a 32. és 42. évek közt éri el; olyan munkáknál, amelyek nagyobb értelmi tehetségeket és ügyességeket kívánnak, a maximum igen korán áll be, és a magas teljesítőképesség állandóbb (ami az eugenikusok malmára hajtja a vizet); a balesetveszedelem a munkagyorsasággal, tehát a növekvő keresettel nő stb.

Ismételjük: a két tanulmány, amelyeknek tartalmát távolról sem merítettük ki, a legnagyobb figyelemre érdemes. Ha anyaguk talán még nem is ki-elégítő, és általánosításokra nem mindig alkalmas: az utat, amelyen a nagy-ípar munkásságának fízológiját és pszichológiját objektíven megismerhetjük, kijelölték. És némely eredményük máris elfogadható.

Huszadik Század 1911. 2. köt. 227-231. old.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FÖLADATAI

Elnöki megnyitó beszéd¹

T. Hölgyeim és Uraim!

A sajnálat kifejezésével kell bevezetnem szavaimat, önök valószínűleg nagy csalódással látják, hogy nem Társaságunk kitűnő elnöke, akinek kiváló egyénisége adna csak ezen ünnepnapnak igazi színt, mert benne, az ő, egészen a tudományunk szentelt életében, jegecesednek ki e Társaság legjobb és legmagasabbrendű törekvései – hogy nem Pikler Gyula elnöklése mellett tartjuk meg annak a tízévi munkának ünnepélyes beszámolóját, amelyben a legelőkelőbb rész az ő nevéhez és az ő munkásságához fűződik. De éppen tudományos munkája hosszabb idő óta távol tartja elnökünket nemcsak tanszékétől, hanem Budapeستől is, és be kell érünk azzal – ami sokaknak bizonyára dús kárpótlás lesz –, hogy ezen magányában készülő alapvető lélektani művének a *Huszádik Század* jubileumi számában közölt első fejezeteivel adja jelét együttérzésének és szolidaritásának. Engedjék meg, hogy az egész ünnepi gyülekezés nevében közöljem majd vele köszönetünket és üdvözetünket.

T. Jelenlevők! Bizonyára vannak olyanok, akik némi csodálkozással vettek tudomást erről az ünnepélyről. Tíz év nem olyan nagy idő, hogy öröme okvetlen tort kellene ülni. Valóban, közönséges körülmények közt mi sem gondoltunk volna erre. De nem szabad elfelednünk, hogy ezen Társaságnak egész léte, fejlődése, Magyarország szellemi életében elfoglalt helye a szabványtól elütő specialitás. Ez a Társaság nem a konvenciók, a hagyományok, a megszokások kényelmes melegágyában nőtt nagyra, hanem mindennapos életére való jogosultságát mindennapos erélyes cselekedetekkel kellett és kell kivívnia. És ha ma, tízévi munkára emlékezvén, csak azért jöttünk volna össze, hogy újra hitvallást tegyünk arról, amit helyesnek és jónak tartunk ki vehetné szemünkre? Ki mondhatná, hogy komolyan munkás és küzdelmes évek után nincs jogunk büszkeséggel és ünnepélyesen ismételni – amit ellenfeleink mindennap haraggal állapítanak meg –, hogy ezen Társaság

munkája és küzdelme már ma is látható nyomot vágott országunk fejlődésében? Ki vehetné rossz néven, hogy munkánknak Magyarország kulturális: tudományos, gazdasági és szociális haladására való hasznáról őszintén meggyőződve – ezt egyszer-egyszer hangosan meg is mondjuk?

Mégis, tisztelt Közönség, én azt szeretném, hogy ezen ünnepi gyülekezés ne csak ezért történjen. Aki a konvenciók széles és kényelmes országútját járja, annak fölösleges lépteire ügyelnie. De ha mi azt tartjuk magunkról, hogy a mi működésünk új utat vágott a magyar közéletben, nem érhetjük be ilyen ünnepélyes alkalmakkor sem a szokásos *éloge*-okkal². Meg kell ragadnunk az alkalmat, hogy ne csak azt mondjuk el, hogy mi jót tartunk magunkról és igazságainkról. Magunk dicséretére és igazságainkba vetett hitünk vallására úgyis a kelleténél többször visz túlzott hitbuzgalom, még többször kényszerít ellenfeleink támadása. Ha ennek az ünnepélynek helyzetünkhöz mért jogosultságot akarunk biztosítani, csak úgy tehetjük, ha az önbírálat napjává avatjuk.

Miben áll a Társadalomtudományi Társaság kivételes helyzete? Az emberiség tudományos munkája ugyanannak a nagy természeti törvénynek szolgálatában áll, amely minden emberi cselekvést motivál és irányít: az élni akarásnak. Ebben az értelemben és ebből a szempontból nincsen érdek nélküli tudomány éppen úgy, ahogy nincsen érdek nélküli gazdálkodás, jogalkotás, kormányzás, vagy bárminő más funkciója a társadalmilag megnyilvánuló életösztönnnek.

Azt jelenti-e azonban ez, hogy az igazság keresése – ami a tudománynak absztrakt, vagyis összes konkrét törekvéseiben közös célja és tárgya – közvetlenül is érdekek szolgálatában állhat?

Minden társadalmi akarás és cselekvés az egyének útján nyilatkozik meg és történik. A társadalom korábbi szakáiban, a szociális életműködések differenciálatlansága idejében, amikor az emberi közösségek kicsinysége és homogeneitása az egyéni és a társadalmi élet érdekeinek teljes egybeesését föltételezte, az igazság keresése egyformán egyéni és társadalmi érdek lehetett. Ez az ideális állapot, amelyet azonban pozitív etnológiai és östörténeti ismereteink alapján föltételezni is alig tudunk. Azon legrégebbi idő óta, amelyre pozitív ismereteink visszanyúlnak, a fejlődő társadalmi munkamegosztás a társadalmi funkciók végzésére mind jobban és jobban szűkülő munkakörrel az egyének más és más csoportjait jelölte ki. A tudomány ily-

formán szintén különvált a többi társadalmi funkciótól, az igazság keresése éppen úgy az egyének külön csoportjának: a tudósoknak lett hivatása, mint az anyagi termelés egy másik csoportnak, a hadviselés, az uralkodás, a művészet stb. stb. megint másiknak és másiknak. Ez elkülönített társadalmi funkciók egyfőrmán arra törekszenek, hogy magukat a többivel szemben – tehát az egész társadalommal szemben – önállósítsák.

De éppen ebben a természeti erővel működő önállósító törekvésben nyilvánkozik meg a társadalom egységes céljának nagy érdeke. Mert mit jelent az önállósítás? Nem mást, mint azt, hogy a differenciálódott társadalmi alakulás – amelynek cselekvő szerve az egyén, illetve az egyének bizonyos összessége (amelyet társadalmi osztálynak, rétegnek, csoportnak szoktak nevezni) – öncélúnak tekinti magát, a maga külön életét akarja élni. A magáét. Nem a másét. A maga külön céljaiért.

Ebben a fejlődésben látjuk mi a *l'art pour l'art* elvének nagy és döntő, az ember alkotó tevékenységének minden területén egyfőrmán érvényes, egyetemes igazolását. Ha társadalmi szükségszerűség hozta létre az alapvető közös társadalmi érdek kielégítésére a különböződött társadalmi funkciókat, ugyanezen érdek tovább is csak úgy nyerhet kielégítést, ha az egyes társadalmi funkciók okuk, *causá*-juk irányában működnek, vagyis létezésük oka egyúttal céljuk is. Mert más célokra a társadalom más szerveket alkotott. Így lesz az igazság keresése is minden más céltól és érdektől független öncélja a tudományos funkciónak; és a tudós csak akkor lesz hű és eredményes ágense a nagy társadalmi alapérdeknek, ha semmi más motívum és cél nem befolyásolja, mint az igazság megismerése, ha a tudományt csak a tudományért műveli.

Tökéletes az a társadalom volna, amelyben minden differenciálódott társadalmi szükségletet ilyen öncélú, munkájuk közvetlen társadalmi hasznában egyénileg nem érdekelt társadalmi funkcionáriusok végeznének, egyedül a *causa causans*, a közös társadalmi szükségletek szolgálatában. A legnagyobb társadalmi érdeket a legnagyobb egyéni érdeknélküliség elégíti ki a legjobban.

Mennyire közelítettük meg, Uraim és Hölgyeim, ezt az ideális állapotot? Mennyire jutottunk a társadalmi munkamegosztásban, a funkciók differenciálódásában? Mennyire különült el minálunk a tudományos funkció pl. a

politikaitól, a vallásitól, a tanítótól? Mily mértékben ismerik el öncélúnak, hogyan gondoskodnak önálló, érdekektől mentesített életéről?

Senki sem fogja mondani, hogy az ideális állapotot bárhol is elérték volna. A leggazdagabb és legműveltebb országokban is csak elvétele esik meg, hogy az emberiség tudományos kincstárát a legrágább darabokkal gyarapítók tisztán ezen funkciójuknak élhetnének; és nincs egyetlen ország, amelyben az új tudományos igazságokat ne próbálnák idegen érdekek kísértéseinek rabjává ejteni. Nyomorgó föltalálók, diplomagyártásra kötelezett kutatók, katedrájukról elüldözött vagy megfélemlített gondolkodók minden országban akadnak.

De senki sem fogja tagadni azt sem, hogy ez a mi országunk még meszebb áll a társadalmi differenciálódás azon állapotától, amely a tudományos kutatás abszolút szabadságát és érdeknélküliségét garantálná. Mi még szinte mindkét lábunkkal benne állunk abban a korszakban, amelyben a politikai funkció a társadalom lefelől működése. Ezt a korszakot az is jellemzi, hogy az uralkodó társadalmi csoport az önálló létre törekvő újabb társadalmi funkciókat csupán annyira engedi érvényesülni, amennyire az ő uralmának öregbítésére fölhasználhatja. Szemben az ipari társadalmak nagyobb differenciáltságával, tehát relatív szabadságával, mi még szinte korlátlan uralmát éljük az állami mindenhatóságnak, amelyben minden, nemcsak politikai, hanem gazdasági, kulturális, morális stb. kezdeményezés az államtól ered, és az államot – vagyis a politikai funkciót végző osztályt – szolgálja. És ezért alig van ország tőlünk nyugatra, amelyben a tudomány hivatalossága oly kirívóan és sokszor még a legelvontabb tudományok területén is oly kizárólagossággal érvényesülne, mint minálunk.

Mennyivel inkább olyan területen, amelyen éppen az állami élet és lét tudományos problémái kerülnek eldöntésre! Ha azt mondhatjuk is, hogy a tudomány némely ágaiban, mint például a természettudományokban, a tudományos igazság keresését már minálunk is megkönnyíti és előmozdítja egy civilizált jog – nem hadijog, hanem az értékek szabad cseréjét biztosító kereskedelmi jog –, a társadalmi tudományok terén szinte az ököljog uralkodik még. A tudománynak az a tisztelete, amely az igazságot mohón és szeretve fogadja, ahol találja – akár az ellenségtől is –, ezen a téren alig ismeretes. Ezen a téren csak azt tekintik igaznak, ami másnak hasznos; és kiközösítik nemcsak a tudományosnak csúfolt érdekközösségből, hanem sokszor a nemzet életközösségéből is azt, aki az igazságot magáért szolgálja.

Ilyen társadalmi előfeltételek közt kezdte meg, most körülbelül tizenegy év előtt, a T. T. működését. Lehet-e csodálni, Uraim és Hölgyeim, hogy ilyen körülmények közt éppen olyan hamar megváltozott az az érzelmi légkör, amely születésekor körülvette, amennyivel határozottabban és egyenesebben érvényesült benne a melléktekineteket nem ismerő tudományos kutatás szelleme? Vajon a Társaságban domináló fiatalok hibája volt-e, hogy lassanként elmaradoztak attól nemcsak a rosszhiszeműek és tudatlanok, hanem sok olyan, a tudomány tiszteletében nem kevésbé őszinte alapítója és híve is, aki nem mert szembeszállni a tudományos ököl joggal? És vajon lehet-e megütödni azon, hogy az uralkodó körök nyílt ellenségeskedése és a nem harcos és félénk természetek visszahúzódása hovatovább megváltoztatta a Társaság eredeti jellegét?

Valljuk be, Uraim, a T. T. nem maradt meg mindvégig szorosan annak a programnak alapján, amelyet alapításakor kitűzött. Látens igazság ez, és azt hiszem, jól teszünk, ha egyszer napfényre hozzuk, és szemébe nézünk. Mert egy saját sorainkban is sok helyt elterjedt véleményzavart kell eloszlatnunk.

Miben áll ez az eltérés a Társaság eredeti programjától? Abban a közönségesen hallott nézetben nyilatkozik meg, Uraim, amely ezt a Társaságot ma inkább politikainak minősíti, mint tudományosnak. És hogy mi magunk inkább csak alkalmilag, vita közben, de nem programszerűleg és pontos meghatározások korlátai közt utasítjuk vissza ezt a minősítést: annál bátorítóbb engedmény a közvéleménynek. Nincs nagyobb veszedelem, mint tisztázatlan eszmék.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a tudományos igazság érdek nélküli keresése azt követelné, hogy a tudós zárkózzék el az élettől, ölje ki lelkéből mindazokat az érzéseket, amelyek a körülötte pezsgő, erőben ujjongó, de még többször kínokban vajúdo élethez minden egészséges, testi és lelki erői birtokában levő embert kötnek, hogy kapcsolja ki önmagát a cselekvő emberek közösségéből. Nemcsak emberi lény, maga a tudomány érdeke tiltakozik ez ellen. Nagyon igaz, amit Goethe mond: *Auch in den Wissenschaften kann man nichts wissen, es will immer getan sein?*

Amit a fizikus, a vegyész, a pszichológus laboratóriumában végezhet: hogy logikai dedukcióit kísérlet útján az érzéki megismerés ellenőrzése alá vesse, azt a szociológusnak az eleven életben kell elvégeznie. Maga a társadalmi élet a szociológia laboratóriuma, az átélés, a *Selbsterleben* az az érzéklés,

amely nemcsak meglevő megismeréseink ellenőrző próbája, hanem egyúttal új megismerések termékeny forrása is.

És ezért igen okos és helyes volt az a program, amelyet a Társaság alapítasakor első elnöke, a mindnyájunk tiszteletében magasan álló kitűnő tudós és politikus, Pulszky Ágost, székfoglaló beszédében akkoriban kitűzött.

„Mi – úgymond – elsősorban arra vagyunk hivatva, hogy gyűléseinkben, az azokban tartandó fölolvadásokban és az egyesületünket képviselő folyóiratban a tudományt ápoljuk, a tudományos eszméket terjesszük. Ebből azonban nem következik az, hogy törekvéseink olyanok legyenek, hogy ne lehessenek kihatással a közönségre ... Semmi közvetlen politikai céllal nem bírunk, sőt, minden ilyen közvetlen politikai célt, amelyet bárminő párt működésével vagy bárminő kormányrendszerrel, vagy akár bárminő társadalmi osztály érdekével azonosítani lehetne, magunktól egyenesen megtagadunk. Emellett azonban állandóan arra fogunk törekedni, hogy működésünk mégis gyakorlatilag is érvényesüljön a közérzület felkeltésében, azon légkör megteremtésében, amelyben a társadalmi tényezők üdvös gyümölcsöket teremhetnek; közvetve tehát ki fog az hatni a tényleges alakulásokra is. Ennek a légkörnek a megteremtésére pedig a mi magyar társadalmi viszonyaink között legalábbis éppoly szükség van, mint bárhol másutt.”

Senki sem mondhatja ezen idézet meghallgatása után, hogy a T. T. későbbi működése minőségileg tért volna el az eredeti programtól. Ime, első elnöke, a kiváló tudós és éppenséggel nem radikális politikus is azt tüzte ki célul, hogy „működésünk gyakorlatilag is érvényesüljön”. A T. T. tehát csak ezen, program értelmében cselekedett, amikor Magyarország legégetőbb gyakorlati problémái számára közreműködött „azon légkör megteremtésében, amelyben a társadalmi tényezők üdvös gyümölcsöket teremhetnek”.

És azt is merem kijelenteni, hogy a Társaság mint ilyen, mint tudományos szervezet mindvégig szigorúan tartózkodott attól, hogy párt- vagy osztályigazságokkal azonosítsa magát. Tanú rá a Huszadik Század 26 kötete, arról tanúskodnak fölolvadásaink, ankétaink, hogy minden becsületes ellenvélemény nemcsak megszólalhatott sorainkban, hanem hogy egyenesen mindent megtettünk, hogy úgy folyóiratunkban, mint vitáinkban – csupán a társadalmi fejlődés irányáról, a középiskola reformjáról, az eugenikáról vagy legújabbán a művészet és társadalomtól rendezett vitánkat említem – a leg-

ellentéteőbb vélemények és meggyőződések kerüljenek szembe. Alig hinném, hogy bárki is megnevezhetne csak egy magyar egyesületet a szellemi tudományok terén, amelyben valaha is annyira szerteágazó tudományos nézetek találkozhattak volna, hogy a vita tüzeiben tisztázódjanak.

Nem a mi hibánk, t. Hallgatóság, hogy Magyarország szellemi légköre az ilyen objektív szellemi tornákra még egyáltalán nem érett. Nem a mi hibánk, hogy a minálunk oly sokat hangoztatott vélemény szabadság az ellentétes vélemények megnyilatkozását nem tűri, és egyenesen azt követeli, hogy csak az uralkodó osztályok érdekeit óvó – igaz vagy talmi – igazságok juthassanak szóhoz.

A társadalomtudomány terén meg éppen, ahol a tudományos igazság: a társadalmi törvényszerűség fölfedése közvetlenül húsba és vérbe vágó gyakorlati alkalmazásokat eredményez, a Társaság ezen kettős: tudományos és gyakorlati munkája egyformán beleütközött ebbe az ellenállásba.

Pedig hogy ez a Társaság úgy tudományos, mint propagandisztikus tevékenységében mennyire igyekezett objektív lenni, és mennyire sikerült az, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a légköri ellenállást mindvégig és egészen napjainkig éreznünk kell nemcsak egy oldalról, hanem – merem mondani – minden oldalról, azoknak oldaláról is, akiknek párt- vagy osztályérdekeivel éppen a Társaságot szeretik azonosítani.

(És ha talán – mindnyájunk sajnálatára – akadtak volna olykor a mi sorainkban is egyesek, akik ellenfeleink türelmetlenségét a jóhiszemű ellenfelel torolták meg hasonló türelmetlenséggel: ez bizonyára nem a Társaság tendenciáinak, hanem a magyar közéletben uralkodó szellemnek tünete.)

Lehet-e csodálni ilyen körülmények közt, t. Uraim és Hölgyeim, hogy ebben a minden oldalú sűrűlésben izzóvá gyúlt légkörben abnormális világító effektusok a Társaságba projiciálták a politikai életben is exponált tagjainak némely cselekvését és szavát?

És ki vethetné a Társaság szemére, hogy a hatalom üldözésével, a hivatalos társadalmi és tudományos körök nyílt bojkottjával szemben a tudományos kutatás szabadságának védelmét vállalta! ? Hiszen annak a légkörnek megteremtéséről volt szó, amely programszerű működésének egyenesen elő- és létföltétele, amely nélkül egyenesen lehetetlen tudományt művelni.

És ki tehetne szemrehányást, hogy ezen civilizált közvélemény megteremtésén fáradozván, a Társaság erőinek nem kis részét a tudomány népszerűsítésére fordította!? Hogy minél szélesebb körök lelkében föltámadjanak az

igazság szeretetének és tiszteletének érzései, éppen leglényegesebb eleme az objektív tudományos kutatást rokonszenvvel kísérő és tettel támogató közvéleménynek.

Emellett azonban nem feledkezett meg a Társaság kettős főadata másik részéről: a tiszta szociológiáról sem. A *Huszdik Század*-nak számtalan cikke, az általa kezdeményezett szociológiai könyvkiadó vállalatok kötetei: Spencer, Loria, Giddings, Ward, Westermarck, Le Dantec, Guyau stb. stb. nevei tanúskodnak arról, hogy az a szellem, amely a társadalmi törvényszerűségek megismerésére minden egyéb cél és tekintet nélkül törekszik, mindig elevenen élt és működött ebben a Társaságban.

Ebben az értelemben, t. Uraim, a T. T. valóban nem tért el attól a munka-programtól, amelyet alakulásakor tudós elnöke tűzött ki számára.

De ha azt kérdezzük, Uraim, hogy vajon abban az értelemben is hívek maradtunk-e programunkhoz, hogy a Társaság első és nagyobb főadatának ismeri a tiszta társadalomtudomány művelését, hogy erejének és energiájának elejét, javát a tudományos megismerésnek szenteli-e: lehetetlen másépp, mint nemmel felelnünk.

Minden oldal felé hadiállásban, a tudományos kutatásnak anyagilag és szellemileg egyformán nem kedvező környezetben működésünk mennyiségileg valóban egyenlőtlenül oszlik meg a kutatás és a kutatást előkészítő és eredményeit terjesztő munka közt. Szinte azt lehetne mondani: a sok cselekvéstől nem érünk rá a gondolkodásra.

Nem szükséges, hogy újra elsoroljam a mentő körülményeket: társadalmunk differenciálatlanságát, a társadalmi munkamegosztás fejletlenségét, a tudományos légkör hiányát stb. Ezeket már ismerjük, és mint a mai helyzetet igazoló okokat elismertük.

És alig szükséges, hogy újra megállapítsam, hogy ha talán némely külföldi szociológiai társulattal összehasonlítva, azoknál a tiszta elméletet inkább látjuk dominálnak, magyar társulataink között aligha van egy is, amely a viszonyaink parancsolta kétlaki életében az új elméleti megismerések akkorra tömegét vitte volna be a magyar tudományosságba, mint a mi Társaságunk. Ha a szociológiát ma önálló tudománynak ismerik el Magyarországon, abban a legnagyobb része bizonyára a T. T.-nak van.

De mert azt akarjuk, hogy munkánkat ne magyar, hanem abszolút mértékkel mérhessék, azt kellene meggondolnunk ezen az ünnepi seregszemlén, va-

jon nem volna-e lehetséges helyreállítani a helyes arányt erőink megoszlásában?

Jól tudom, t. Barátaim, hogy ez nemcsak akarás és elhatározás dolga. Jól tudom, hogy annak a munkának igen fontos része, amely Magyarország polgárosításáért immár száz esztendeje folyik, a körülmények különös összejátszása folytán a mi korunkban éppen azoknak jutott, akik ebben a Társaságban is a céljában kifejezett tudományos funkciókat végezni hivatottak. Jól tudom, hogy ebben a kettős munkában a legtöbben minden erejüket kiadják.

Új erőket nem teremthetünk. De jó szervezettel a meglevő erőket jobban, célszerűbben használhatjuk ki.

Ha tagjaink listáját végignézem, ha számba veszem a fővárosi és vidéki egyesületeket, amelyek ma törekvéseinkkel rokonszenveznek, és azokban támogatnak – nem fognak félreérteni –, ijedség fog el.

Annyian vagyunk már egyre és ugyanarra törekvők, hogy szinte az a veszedelem fenyeget, hogy nem ugyan az országban, de azoknak egyáltalán nem kis körében, akiknek rokon érzésére törekvéseinket a mai viszonyok közt egyedül alapíthatjuk, maholnap a többséget megnyerjük. Ami azt jelenti: a T. T. funkciói eggyé válnak egy nagy tömegével.

Nos, t. Uraim, ha komoly, sőt, elsőrendű föladatnak tekintjük a Társaság tudományos funkcióit, félnünk kell attól, hogy ez bekövetkezzék.

Senki sem fogja hinni, hogy aki e szavakat mondja, valamely morális értékelést alkalmaz, amikor ezen óvást emeli. Vagy hogy éppen megfelelne nemcsak a hálának, de a tiszteletnek is azon kötelékéről, amelyet közös küzdelmek ezen Társaság minden tagja és vezetősége és összes barátai közt fűztek. Valóban, ennek a Társaságnak és a *Huszdik Század*-nak tizenkét éves élete szinte egyedülálló – tehát annál feltűnőbb, és morális és szociális haladásunk szempontjából annál értékesebb tünete annak a fejlődésnek, amely a tudományos kutatást az államtól vagy gazdag mecénások kegyétől függetleníti. Hogy ezt Magyarországon megérhettük, hogy eljutottunk oda, hogy magyar tudományos társulat és folyóirat nem kénytelen a szabad, a mindenkitől független kutatás jogát valaha is áruba bocsátani, ezt, t. Uraim és Hölgyeim, önöknek, azoknak az ezreknek köszönhetjük, akik jóban és rosszban mellettünk kitarva, elterjesztették szerte ez országban a magabízó, a maga erejére támaszkodó, a hatalomtól és a konvencióktól független közvélemény szellemét, azt a szellemet, amely egye-

dül bírja nemcsak elviselni, de megérteni és szeretettel támogatni a tudományos kutatásnak is szabadságra és önállóságra törekvő szellemét. Hogy lettünk és vagyunk, hogy azzá lettünk, amik vagyunk – ennek az önök által képviselt közszellemnek köszönhetjük. És ha a jövőben jobbakká akarunk lenni, ha abban az irányban fejlődni akarunk, amelyet megjelöltem – az önök segítségével nélkül ismét nem tehetjük.

A funkciók elkülönítéséről van szó. A tömegben hatalmas erők vannak, amelyek a társadalmi haladás szempontjából ma egyszerűen nélkülözhetetlenek. Képzeljük el a mai társadalmat a nélkül a feszítő erő nélkül, amelyet a tömeg szükségletei fejlesztenek, a nélkül az ösztönös energia nélkül, amellyel vágyait akarja, a nélkül a kételyeket nem ismerő akarat nélkül, amellyel a szükségést kikényszeríti. Minden tudatos, előrelátó és célszerű akarási erőt csak ebből a kollektíve és egyénileg élő, ösztönös akarásból kap.

De az előrelátó és célszerű akarási, t. Uraim és Hölgyeim, nem az ösztönök, hanem az értelem terméke. A kutató, az összefüggéseket fölbontó és újraszervező, a törvényszerűségeket kielemező, cselekvéseink szükségesszerű rendjét előre kijelölő tudományé. És a tudományos igazság tökéletes formájában: tisztán, egyszerűen, átlátszóan, minden melléktestől szabadon csak azoknak jelenhetik meg, akikben minden más ösztön fölött egy ösztön uralkodik: az igazság vágya.

És minthogy differenciálódása mai fokán a társadalom az emberek nagy többségének ösztöneit egyéb szükségletek megvalósítására irányítja – a tudományos munka ösztöne és akarása ma csak kevesekben van meg: egy elenyésző kisebbségben.

Nem lehetséges ezért még ma – talán sosem lesz másképp –, hogy a tudományos igazság a tömegben éljen. Egyik kitűnő társunk, akit büszkén és szeretettel emlegetnek éppen azoknak körében, akiknek egész működése a tömegre van alapítva, írta le több év előtti cikkében az eszmék deformálódásának kényszerű folyamatát, ha megvalósításukra kerül a sor.

Ezért, Uraim, mint Társaságnak nem szabad megszűnnünk félni attól, hogy igazságaink megvalósítását megérjük. Ha a szociológiai igazságnak nincs is más próbája, mint a gyakorlat, a tett, az élet, és ha csak az igaz, ami nemcsak az eszmék világában, hanem a valóságban, a realitások világában is megél: ne feledjük el, hogy az igazság megvalósulásának útja

lassú, s mire megvalósult, a régi eredményeken továbbépítő tudomány már új igazságokat fedett föl. Új igazság pedig azt jelenti: más igazság.

És ha ez a veszedelem ebben a pillanatban még csak elméleti – nem hihetnénk eszméink igazában, ha nem várnók, hogy egyszer gyakorlativá válik, hogy a mi eszméinkre is rákerül a sor, hogy a végleges próbát kiállják.

Vigyázzunk, hogy ez a gyakorlati próba ne essék össze igazságunkkal! Vigyázzunk és siessünk! Mert a próba már megkezdődött, szemünk előtt folyik. Abban az arányban, amelyben eszméink terjednek, meg is valósulnak. Vigyázzunk, hogy a megvalósuló igazság kényszerű deficitjét mindig ellensúlyozhassuk új igazságpluszokkal.

Nem szabad elmaradnunk az elméletben. Régi megismeréseink állandó és folytonos revízió alatt kell hogy legyenek. Le kell vonnunk a gyakorlati próbák tanulságait. És új megismeréseket kell szereznünk. Mélyebben kell behatolnunk a társadalom törvényszerűségének ismeretébe.

Ez a tudomány. Ezt kell tennünk, ha nevünkhöz és programunkhoz hívek akarunk maradni.

*

Hogy a Társadalomtudományi Társaság tudományos funkciójának nagyobb mértékben élhessen megint: ezt kellene jó szándékkal elhatároznunk ma. Erre kellene erőink új szervezését megkísérelni.

És ha önök, akik oly nagy számmal és szép lelkesedéssel jöttek ma ide, hogy velünk ünnepeljenek, szintén akarnák, azt hiszem, tehetnék valamit ebben az irányban.

A T. T. nak nagy büszkesége, hogy kitartó munkája régi egyedüliségét a magyar közéletben immár megszüntette. Az azelőtt közönyösek mellett, kiknek érdeklődését, barátságát, segítségét megnyernie sikerült, régi ellenfelek is szívesen és tisztelettel fogadják sokfelé kezdeményezéseinket és munkánkat. Tagjaink magyar viszonyok közt kivételesen nagy száma, vidéki fiókjaink szaporodása, gyarapodása, a Társasággal rokonszenvező, sokszor abból kisarjadzott egyéb egyesületek hosszú sora számra és súlyra egyformán tekintélyes léteget a magyar társadalomnak állítja ma törekvéseink szolgálatába.

Nem volna-e lehetséges, t. Uraim és Hölgyeim, hogy a társadalmi munkamegosztásnak elvét ebben a mi közösségünkben is alkalmazzuk? Nem vol-

na-e ugyanaz a munkamegosztás, amely a funkciók különbözőségében áll, a mi körünkben is keresztülvihető?

Nincs egyébről szó, mint egy máris működő folyamatnak öntudatos siettetéséről. Annak a fontos, Wilhelm Ostwald szerint az energiakímélés szempontjából a föltalálóléval egyenértékű munkának, amely az eszmék szervezésében áll, java részét máris önálló propagandisztikus szervezetek végzik. Az ő szervező működésük már ma is erélyesen mélyíti a Társaság törekvéseire rezonáló talajt. Legyenek ezek fokozott mértékben segítségünkre annak a légkörnek kiterjesztésében és állandóan frissen tartásában, amelyre a Társadalomtudományi Társaságnak szüksége van, hogy erőit a tudományos munkára koncentrálhassa.

És a tudományos munkának ezen lelki előfeltételei melle segítsenek megszerezni a Társaság működésének anyagi eszközeit is: hogy akik ezen Társaságban és által tudományosan akarnak dolgozni, azoknak erőit ne kelljen a propaganda nekik idegenebb munkájára túlságosan igénybe venni.

Én azt hiszem, t. Jelenlevők, hogy tudományos revízióknak legfőbb ideje megérkezett. Meg kell hát csinálnunk, mindnyájunk, a Társadalomtudományi Társaság saját és összes rokon törekvései érdekében. Nincs fontosabb dolog, mint a mának szükséglete, követelése. Ha azt nem végezzük jól, a holnapot sem munkálhatjuk. Segítsenek, hogy hozzáfoghassunk, és én ígérem, hogy legjobb erőnkkel fogjuk megcsinálni.

Ezzel a kéréssel és ezzel az ígérettel megnyitom a Társadalomtudományi Társaság ünnepi közgyűlését.

Husadik Század 1912. 2. köt. 459-470. old.

VARGA JENŐ: A MAGYAR KARTELLEK

A magyar szociáldemokrácia agitációs irodalma eddigelé alig szolgálhatott bizonyítékául e mozgalom marxista jellegének. Hogy a gazdasági élet, a termelésnek, a forgalomnak, a megoszlásnak viszonylatai szabják meg a magyar társadalom életét is, az programokban és egyéb nyilatkozatokban időnként megjelenő elméleti deklaráció volt, amelynek azonban a magyar közgazdaságból induktív alapot és reális tartalmat adni fölöslegesnek tartották azok, akiket a tétel igazságáról a német irodalom már meggyőzött volt. A magyar munkásnak alig lehetett más képzete országunk társadalmi tagozódásától, az osztálykülönbségekről, mint hogy ez azért van, mert az egyiknek birtoka van, a másiknak nincs; vagy még inkább: az egyiknek van része a politikai hatalomban, a másiknak nincs. Nagyon egyszerű hát a megoldás: részt kell kapni az államhatalomban, és mindjárt másként lesz.

Társadalmi problémánknak ez az egyszerű formulázása megfelelt annak a régebbi fölfogásnak, amely a magyar munkásmozgalom programjának kitűzésénél és szervezeti formáinak megszabásánál sokáig nem számolt azzal, hogy a magyar munkáspolitikának is számtalan sajátos, mondjuk „nemzeti” problémája van, ezen ország különleges természeti viszonyai-ban, földrajzi elhelyezésében, politikai fejlődésében, nemzeti hagyományai-ban gyökerező. Hogy a munkásmozgalom újabban reális tényező lett a magyar politikában: kényszerűleg alkalmazkodott a nemzeti környezethez. És ha ezen valóságos *reviszonizmust* nem követte még az elméleti, ez azt mutatja, hogy a vezető emberek azzal vannak elfoglalva, ami egy pártnak lényegében levő dolga: a gyakorlattal. Nem nagy baj ezért, ha azt látjuk, hogy a fiatalkori elméleti tradíciók nemzetközi kongresszusokon és egyéb, többé-kevésbé alkalmas alkalmakkor a német ortodox marxizmus mindinkább kisebbedő és színét vesztő táborában tartják a magyar munkásság képviselőit akkor, amikor itthoni egész életük és cselekvésük – igen helyesen – egyenes megtagadása a német szociáldemokrácia hagyományainak.

El kell jönnie azonban az időnek, amikor nem lehet majd megélni a mának égető szükségleteiből, amikor hidat kell majd verni a holnap és ma közt, az egyetemes fejlődésben éles szemmel és tisztán megkülönböztetni a magyart, és a jövő szükségességeinek megismerését cselekvő akarattá edzeni saját érzelmi hatók által, saját osztálytradíció megeremtésével. A magyar történelemnek munkásszempontból való, vagyis a gazdasági és társadalmi harcokat fölfedő, tehát helyesebben: szociologikus földolgozása a legfontosabb elméleti és gyakorlati föladatok egyike lesz. Ennél is fontosabb Magyarország mai gazdasági szervezetének leírása és elemzése, reális gazdasági politikájának elméleti megalapozása és megokolása. Azt lehet mondani: nincs teoretikus számára marxistább föladat Magyarországon, mint ez ország közzgazdaságának, termelése, forgalma, megoszlása viszonylatának analízise, és fejlődési irányainak kijelölése. Csakis ezen az alapon lehet majd valóban gyakorlati, mert a tényeknek megfelelő programot alkotni a magyar munkásmozgalom számára.

Néhány koiábbi, de kevésbé tervszerű vagy hamar megfeneklett kezdés után több fiatal írónk újabb irodalmi munkássága biztat azzal, hogy ez a munka: Magyarország közzgazdaságának tudománya, nemcsak nem lehetetlen, hanem hogy kiépítése máris megkezdődött. Amit Rácz Gyula és Dániel Arnold a magyar mezőgazdaságra vonatkozólag kezdett el, azt a bányászatra vonatkozólag Aradi Viktor, az iparra vonatkozólag Varga Jenő¹ csinálja: a legteljesebb közzgazdaságtani elmélet világosságában boncolják a magyar közzgazdaság testét. Az utóbbinak e folyóiratban és a Közzgazdasági Szemlében megjelent értekezései és a drágaságról szóló füzetek után adalék legújabb munkája a magyar kartellektől.

A magyar ipari politikának a Weber-féle telephelyelméletre fektetése logikusan erre a problémára kellett hogy vezesse Vargát. Néhány legfontosabb föltételét a racionális ipartelepülésnek éppen némely kartellünk adja meg (illetve vonja el). A hírhedt vaskartell a szénkartellel együtt minden ipari fejlődés legeslegeső tényezőjét tartja kíméletlen és kegyetlen uralma alatt; a téglakartell éppen olyan akadály a alkalmas munkásanyag biztosításának, mint a téglakartell drágaságát okozó cukor-, liszt-, sör-, szesz-, petróleum- és sok egyéb kartell. Ezek a gigantikus koraszülöttek – vagy inkább filii ante patrem –, és nem Ausztriával való vámközösségünk, a szubvenciókkal agyontámogatott magyar ipar fejlődésének kerékkötői. Mögöttük

állnak a société anonyme gondosan őrzött homályában a nagybankok, amelyek szerepének fölfedésével Hilferding elmélete számára szolgáltat inductív bizonyítékokat a szerző. A francia Lysis és F. Delaisi munkái pedig arról győzték meg, hogy a részvénytársulati demokrácia a valóságban a bankok felelőtlen vezetőinek játssza kezébe a nemzeti jövedelem millióival együtt a politikai hatalmat is.

Mindez azonban Vargánál távolról sem egyszerű átültetése idegen elméleteknek. Már maga az anyag föl kutatása Magyarországon a legfáradságosabb föladat. A magyar kutatónak nem állnak kényelmes rendelkezésére olyan ankétok irományai, amilyeneket az amerikai, a német és legújabban az osztrák kormány rendezett országa kartelljeiről. Sajnáljuk is, hogy a szerző nem várta be az osztrák kartellankét irományait, amelyeknek azóta megjelent füzetei – kivált a vaskartellről szóló, testes kötet – tömegét tartalmazták az értékes információknak. Igaz, hogy ezek nem mentették volna fel a szerzőt az önálló anyaggyűjtés munkája alól. Az osztrák ankét-nak szigorúan, nagy hivatalos réserve-vel megállapított kerete nem engedte meg azoknak a személyi összefüggéseknek földerítését, amelyek a pénztőke politikai hatalmának egyúttal a történelmi materializmust is kitűnően igazoló bizonyítéka. Valóban, minden régi történelmi vagy etnográfiai példalázásnál csattanóbb, szemléltetőbb, meglepőbb érv az, amely közéletünk mindennap szereplő alakjait állítja be a társadalmi okozatiság egy példájában a történelem színpadára. Ez egyképpen tudományos és gyakorlati tett; és elméleti és gyakorlati hatása sokkal gyümölcsözőbb, mint azoké a vértelen teóriáké, amelyeknek a való élethez való közét kibogozni új, külön stúdium. Az effajta közgazdasági tudomány távolodás a régi német, és közeledés az új német, de még inkább az angolszász és francia szellemhez, amellyel, hogy fölfrissítse magát, a némettel százötven esztendeje valóság-gal incesztust üző magyar számára legfőbb ideje.

És ezért, ha igaz volna is, amit a szerző bevezetésében ír: hogy füzete sok fáradságnak „sovány eredménye”, örömmel kellene fogadnunk füzetét. Tényleg azonban a füzet, ha nem is meríti ki anyagát, azt a fontos igazságot teljesen bebizonyítja, hogy: „a tőke hatalmát egész Magyarországon vagy ötven ember tartja kezében. Néhány nagybank kezébe fut össze Magyarország nagyipara. A nagybankok hozzák össze a kartelleket, diktálják az árakat, és dirigálják Magyarország egész törvényhozását ama ezernyi érdekszál révén, amely minden nevesebb politikust a bankokhoz és nagyipari

vállalatokhoz fűz.” Ha elolvassuk például a kereskedelmi Bank érdekelt-ségének listáját, amely nem kevesebb mint 800 millió koronát egyesít, az ugyanezen bank vállalataiból fizetést húzó 24 országgyűlési képviselő és 9 főrendiházi tag nevét, Láczy Leó nyilvános jövedelmének összeállítását ami 1910-ben 428 000 koronát eredményez – sokkal többet értünk meg napjaink politikai eseményeiből.

Husadik Század 1913. 1. köt. 123-126. old.

A TAYLOR-RENDSZERRŐL¹

Igen tisztelt Uraim! Nagyon köszönöm szives engedelmüket, amellyel lehetővé tették nekem, hogy itt mint vendég fölszólalhassak.² Talán különösnek tűnik föl, hogy mint laikus speciálisan mérnöki kérdéshez szólok hozzá; de azt mondhatnám: anch' io . . . hogy én is egy, ha nem is nagy üzemnek vagyok vezetője, amely, ha nem is gazdasági, nyereségre dolgozó üzem, de abban megegyezik minden más, munkamegosztással dolgozó szervezet-tel, hogy a munka ökonómiaja és tervszerúsége nélkülözhetetlen előfeltétele eredményességének. És sokszor olvashattuk az efficiency movement³ irodalmában, hogy a taylorizmus elveit alkalmazni igyekeztek, és sok helyen meg is valósították egészen idegen területeken. Így a saját legszűkebb területemen, a könyvtárügy, a könyvtárszervezet terén is, ami az amerikai közéletben tudvalevőleg sokkal nagyobb szerepet játszik úgy közgazdasági-lag, mint kulturálisan, mint minálunk. Magam is már két év előtt abban az üzemben, amelynek élén állok – és amely akkor körülbelül húsz embert foglalkoztatott, tehát semmi esetre sem tartozott a legkisebbek közé, sőt, a magyar ipari statisztika osztályozásában mái a gyárak közé jutott volna –, tettem ily kísérleteket. Természetesen igyekeztem azokat a helyi viszonyok-hoz alkalmazni, azokhoz a különleges funkcionális és környezeti viszonyok-hoz, amelyek a Fővárosi Könyvtárt jellemzik, de amelyek egyáltalán nem zárnak ki bizonyos műhelyszervezeti elveket. Próbáltam normalizálni bizonyos munkákat;⁴ ugyanúgy próbáltam bizonyos sűrűn ismétlődő munkákat idő- és mozgástanulmányok alapján gazdaságosabbá, gyorsabbá, intenzívebbé tenni. Legyen szabad egy példát mondanom. Kis dolog minden-esetre, de a mi üzemünkben szerepet játszik. Egy tisztviselőnek majdnem állandó munkája az, hogy a könyvkötőtől beküldött könyveket átvegye. Ez sok időt vesz igénybe, mert több szempontból kell az ilyen könyvet vizsgálni. Meg kell nézni, jól van-e fűzve, az előírt minőségű, színű vásznat vagy bőrt alkalmazta-e a könyvkötő, a fölírás megfelel-e, száraz-e a tábla stb. stb. Megfigyeltem a tisztviselőt, hogyan lát hozzá a polcra föllállí-

tott könyvekhez, és azt tapasztaltam, hogy már maga a mód, ahogy a könyvet fölrakatja vagy fölállíttatja, ahogy azután az egyes könyveket kezébe veszi, forgatja, kinyitja, a beletett cédulát kiveszi és összehasonlíttja, bezárja, leteszi stb. stb., annyira ésszerűtlen, hogy előírván a mozdulatokat, már egy nap alatt elérhettem azt, hogy a munka körülbelül Ötször gyorsabban ment, mint azelőtt. Ez tehát körülbelül 400%-nyi fokozása volna a munkateljesítménynek, ami nem hasznot hajtó üzemben is bizonyára latba esik. Megpróbáltam egyéb dolgokat, például az írásbeliség kiterjesztését, írásos utasítások, normálék kidolgozását oly munkákra, amelyeknél más hivatalokban nem szokásosak, amelyeket másutt a hagyomány, a megszokás, az emlékezés alapján végeznek stb.

Meg kell azonban vallanom, hogy ez az én kísérletem nem vált állandó gyakorlattá. Itt már többen az előttem fölszólalt urak közül megállapították, hogy egyes gyárakban is bizonyos kezdeményezések nem sikerültek, és azt is, hogy a sikeres kezdeményezések sem teljes megvalósításai az amerikai üzemszervezetnek vagy szorosabban a taylorizmusnak. Hogy én miért nem tudtam ezeket a szervezeti elveket állandósítani, annak okát sok körülményben jelölhetném meg. Itt azonban csak néhányat akarok megemlíteni. Egyik az, hogy a mi hivatali szervezetünk maga annyira különbözik az iparítól egyáltalán és különösen az amerikaitól, hogy már magában véve ez is legyőzhetetlen akadályokat gördít racionális szervezésnek az útjába. Minálunk például az állások betöltése formai képesítéshez van kötve. Tehát már eleve ki van zárva, hogy a legjobb kiválogatása útján legyenek végezhetőek a munkák. Továbbá minálunk a fizetések is a formai képesítéshez vannak szabva, nem pedig a munkateljesítéshez. Minálunk automatikus előlépés van. Nem aszerint kapnak magasabb bért az emberek, hogy hogyan végzik munkájukat, hanem szolgálati idejük szerint stb. Mindezek olyan elvek, amelyek teljesen ellenkeznek a szabad versenyre alapított mai társadalmi szervezettel. Miért igyekezzék az a tisztviselő, amikor legjobb munkája is csak parányival javítja kilátásait magasabb fizetésre, és az átlagosnál is kisebb teljesítménye alig rontja azokat? Elbocsátásról meg éppen csak a legvégső esetben van szó, ha a társadalom morálja ellen vét, de soha, ha a munka morálját tapodja lábbal.

Gazdasági szervezetünk mindenesetre sokkal több hasonlóságot mutat az amerikaival. A gazdasági élet terén minálunk is többé-kevésbé a szabad verseny érvényesül, iparszabadság van, és a szolgáltatások cseréje a keres-

let és kínálat törvényének uralma alatt áll csakúgy, mint Amerikában. Ez az amerikai üzemszervezetnek első föltételét valamennyire mindenesetre biztosíthatja, ti. a first class men⁵ kiválogatását. De ezen elvi közösségen túl aztán lényeges fejlődési különbség van a magyarországi és az amerikai gazdasági szervezet között. Semmi esetre sem mondhatjuk, hogy a mi ipari szervezetünk a fejlődésnek azon a fokán áll, amelyen az amerikai. Miben nyilatkozik meg elsősorban ez a fejlődési különbség? Abban, hogy minálunk a tárgyi termelőerő: a gép, sokkal kisebb szerepet játszik még a termelésben, mint a személyes termelőerő: a munkaerő. Ebből az egy lényeges különbségből folynak nézeteim szerint mindazok a nehézségek Taylor rendszerének Magyarországon való meghonosítása tekintetében, amelyeket több fölszólaló úr már előttem is említett.

Hogy milyen szerepe van ma a gépnek Amerikában, arra legyen szabad csak egy példát említenem. Tudvalevő, hogy a Midvale Steel Company azon vállalatok egyike, amelyekben Taylor az ő rendszerét egy időben alkalmazta. Taylor kilépése után nemsokára eltértek rendszerétől. A beszélgetés, amelyre hivatkozni szerencsém lesz, abból az időből való, amikor a taylorizmusnak már csak a foszlányai éltek a gyárban, és főképp a Taylor-féle differenciális prémiumrendszert⁶ megszüntették. Az amerikai képviselőház munkásügyi bizottsága előtt 1900-ban egy ankét folyt a *Midvale Steel Company*-nál kiütött sztrájk dolgában. Az ankét során rendkívül jellemző párbeszéd folyt le egy szakértő és Mr. Harrah, a társulat elnöke közt, amelyet szó szerint idézek:

Mr. Graham: Azt kérdeztem, vajon azt hiszi-e, hogy úgy igazíthatnák gépeiket, hogy nyolc óra alatt több munkát végezhesenek, mint most kilenc óra alatt?

Mr. Harrah: Nem; a gépeket máris végső teljesítőképességük határáig dolgoztatjuk.

Mr. Graham: Akkor talán jobb fajta gépeket alkalmazhatnának?

Mr. Harrah: A legjobb fajta gépeink vannak most is; de minálunk az a szabály, hogy úgy járassunk minden gépet, hogy belepusztuljon. Például egy gőzpörölynek az élete két évre van szabva. Ha a pöröly nem törik össze két éven belül, nyakára megyek a kovácsmesternek, mert tudom, hogy nem végeztet a pörölyvel annyi munkát, amennyit kellene. Ugyanígy járunk el a gépműhelyben. Ha egy esztergapad, amelynek természetes élete talán két év, nem törik össze hamarabb, kérdőre vonom a műhelymérnököt.

Mr. Graham: Mindent teljes munkaképessége határáig használnak ki?

Mr. Harrah: Föltétlenül; igen, uram. Abszolúte semmi tekintettel nem vagyunk sem a gépeztetre, sem az emberekre.⁷

Ha a *Midvale Steel Company* elnökének kijelentésében van is némi *kraftmeiertum*,⁸ nyilvánvaló mégis, hogy csakis oly gazdasági szervezetben, amelyben a gépek teljesítőképességét a végsőkig kihasználják, és csakis ily légkörben vált szükségessé annak az üzemszervezeti elvnek megszületése, amely a racionális kihasználás elvét most a termelés másik tényezőjére, a munkaerőre alkalmazza.

Nyilvánvaló, hogy ahol odáig jutottak, hogy a végsőkig használják ki a gépet, és a gép abszolút teljesítőképességének határát a legtöbb üzemben valószínűleg már el is érték, ott nincs más mód arra, hogy a versenyben megállják a helyet, minthogy most a másik termelő tényezőnek, a munkaerőnek kihasználásában vigyék végsőkig a gazdaságosság elvét. És ahol eddig inkább ösztönszerűen, kezdetlegesen durván, tízezeréves hagyományok nyomán jártak el, ott most ugyanolyan racionális megfontolások útján igyekezzenek a legnagyobb teljesítőképességet, a *maximum* efficiencyt elérni, mint a mechanikus termelőerőnél. És amiképpen a gépnek van tudománya, vagyis van a műszaki és gazdasági elveknek kiépített rendszere, amelyben a fizika és kémia és a tiszta ökonómia törvényei nyerne szigorúan egzakt alkalmazást, azonképpen kell hogy legyen a munkaerőnek is tudománya, amelyben nem szokások és hagyományok és érzelmek uralkodnak, hanem ezen természeti jelenség életét irányító természettörvények, amelyek, minthogy élő organizmusról van szó, a biológia, a fiziológia, a pszichológia köréből valók. Ezeknek a törvényeknek rendszere, tehát a munkaerő tudománya a taylorizmus.

Hogy mik Taylor rendszerének alapelvei, azt már a vita során többen fejtegették. Sajnos, későn értesültem erről a vitáról, és nem volt szerencsém meghallgatni az előadó úrnak első előadását. Nem tudom tehát, ismertették-e azokat rendszeresen. Ahogy én látom a dolgot a taylorizmusnak leglényegesebb pontjai a következők: 1. A tudományos idő- és mozgásstúdium; 2. a functional foremanship és 3. a magas bér – alacsony termelő-költség elve. Mindezeket bővebben ismertetni fölszólalásomnak nem célja.⁹ Amiről én beszélni akarok, az az a kérdés, hogy Taylor rendszere teljesen megvalósítható-e minálunk Magyarországon, vagy pedig be kell érnünk azzal, hogy a taylorizmusnak vagy egyáltalán az amerikai üzemszervezetnek

csak bizonyos elveit hozzuk át a mi gyakorlatunkba? Az eddigi fölszólalások azt bizonyították, hogy nálunk egyáltalán nem is történtek kísérletek arra, hogy a teljes taylori üzemszervezetet bárhol is megvalósítsák. A Ganzgyárban sem. Igaz, arról sincsenek egyáltalán abszolút megbízható bizonyítékaink, hogy Amerikában teljes tisztaságában és teljes eredménnyel érvényesült-e, mert éppen csak a Taylor párti irodalomban vannak ezek az esetek kimerítően ismertetve. De tisztán elméleti szempontból is fölötte fontos ennek vizsgálata.

Az a kérdés tehát, hogy van-e akadálya annak, hogy mi ezt a rendszert teljesen megvalósítsuk? Szükségesnek tartom előrebecsátani, hogy amikor ezekről az akadályokról beszélek majd, óvakodni fogok, hogy az általánosítás hibájába essem. Azt hiszem, vannak Magyarországon is gyárak, amelyek az üzemszervezet oly fejlődési fokán állanak már, hogy nem volna túlságos ugrás az amerikai üzemszervezeti elvekre áttérniük. De az esetek túlnyomó többségére bizonyára áll az, amit mondani akarok.

Az első kérdés az, hogy emberanyagunk biológiai: testi és szellemi tulajdonságai rosszabbak-e, mint az amerikai gyárak emberanyagáé? Az egyik fölszólaló, *Czukur* mérnök úr, a magyar gyári tisztviselők kvalitásait jelölte meg ki nem elégtőknek. Én azt hiszem, hogy ez csak annyiban helyes, amennyiben a formális képzésről van szó. Azt hiszem, hogy sem a magyar munkásnak, sem a magyar középosztálynak, illetve annak a rétegnek, amelyből a mérnökök és üzemvezetők kikerülnek, szellemi képességei nem alacsonyabbak, mint bármely más népei. Emlékszünk arra a táblázatra, amelyet az előadó úr mutatott be, *Gantt* könyvéből, amelyben a piros foltok és a feketék gyarapodása azt jelentette, hogy az előírt teljesítmény elérése mily gyorsan haladt előre. Nos, ezen a táblázaton a szereplő munkások neve majdnem kivétel nélkül idegen. Nem angol, hanem szláv vagy egyéb kelet-európai név. Föltehetjük, hogy ha a maximális teljesítést el tudták érni Amerikában rutén, görög vagy bármiféle más munkások, elérhetik – caeteris paribus – Magyarországon is magyar munkások.

A második kérdés, hogy teljesíthetjük-e Magyarországon Taylornak azt a követelményét, hogy magasabb béreket fizessünk? Általában azt merem mondani, hogy a munkabér sokkal kisebb részét teszi aránylag a termelő-költségeknek, mint azt a nyilvános vitákban és különösen bérharcok alkalmával általában elismerni szokták.

Oly iparágból veszek példát, amely nem átlagos, tipikus ugyan, de amely-

ből mindazonáltal szintén következtethetünk erre az arányra. Az osztrák kartellankétnek, amely ez év tavaszán folyt le, egyik legérdekesebb része a vasipari ankét volt. Ennek jegyzőkönyvében találunk egypár igen érdekes adatot, amelyek abszolúte hitelesek, mert hiszen éppen az ankét során ellene intézett támadásokra terjesztette azokat elő az üzleti könyvekből maga a prágai vasipari részvénytársaság igazgatója, a híres *Kestranek*. Azt látjuk például, hogy egy métermázsas nyersvas termelőköltsége 1901-ben 5,86 korona volt, ebben a személyzet munkabére 0,2796 korona, vagyis nem egészen 28 fillér. Ez tízesztendős arány. Van újabb is. 100 kilogramm Thomas nyersvas termelőköltsége 1912-ben 6,94 korona volt, amiből a fizetésekre és munkabérré eső rész 0,25 korona. (*Kartellenquête*. Bd. VIII. p. 184.) Mindkét esetben az összes termelőköltségekbe nincsen beleértve az általános igazgatás, adók, jóléti intézmények, de ez bizonyára elhanyagolható tényező. És így azt látjuk, hogy egy hatalmas, tízezernyi munkást foglalkoztató és a szomszédunkban, velünk egy vámterületen levő üzemben a munkabér a termelőköltségeknek nem egészen 4%-át teszi. Tegyük föl, hogy bérmozgalmom folytán a bérek 10-20-50%-kal emelkednének, ez az összes termelőköltségeket – föltévén, hogy a magasabb bérrel nem járma intenzívebb munka – csak ½-1-2%-kal emelné.

Jól tudom, hogy itt nem sajátképpen gyáriparról van szó, hanem főként nyersanyagokat földolgozó iparágakról. Azonban hivatkozhatom arra, és azt hiszem, ez a példa is elfogadható, hisz nem munkásoknak, hanem mérnököknek és üzemvezetőknek, az amerikai efficiency engineereknek¹⁰ számítása, hogy azokban a sematikus¹¹ számításokban, amelyekkel az új üzem-szeivezet hatásait illusztrálják, ily arányok szerepelnek:

munkabér-----	10%
anyag-----	50%
rezsi -----	40%

(Emerson, p. 131.)

Vagy:

anyag-----	3000 dollár
munkabér -----	1000 dollár
rezsi -----	1000 dollár

(Gantt, p. 187.)

Ezek sematikus számok, de mutatják megközelítő becsléssel és nagy átlagban azt az arányt, amellyel a munkabérek a termelőköltségben szerepelnek. Nálunk a munkabérek a termelőköltségnek talán nagyobb részét teszik, mint külföldön, mert nálunk a munkaerő nagyobb szerepet játszik a termelésben, minthogy a gépüzem fejletlenebb, és ami másutt mint gépfenntartó és általában mint rezsiköltség szelepei, nálunk a munkabérszámlán jelenik meg. Azonban a profithoz, az elért haszonhoz viszonyítva – amely nálunk már azért is kivételes, mert, mint ahogy egyik előttem fölszólaló út is igen helyesen jegyezte meg, nem a szabad verseny szabja meg, mivel legjobb és legnagyobb vállalataink kiváltságolt vállalatok –, nálunk a munkabéreköltség bizonyára még kisebb, úgyhogy ez sem volna akadály a taylorizmus tiszta megvalósítására.

Azt sem lehet mondani, hogy a taylorizmus harmadik eleme, a munkaidő megrövidítése leküzdhetetlen akadályokba ütköznék minálunk. Megint az osztrák vaskartellankéntak egyik adatát idézem erre vonatkozólag. A tárgyalások folyamán von Neumann, egy alsó-ausztriai kartellált vasmű tulajdonosa kijelentette, hogy hat-hét évvel ezelőtt áttértek a nyolcórás munkaidőre az azelőtti tizenkét órásról. A valóságban természetesen tíz és fél órásról, mert azelőtt egy és fél óra szünet volt. Az akkordtétéleket 15%-kal emelték. A munkások keresménye évről évre emelkedett, például az előhengergelő 6,36 koronáról 9,32 koronára stb. Azt látjuk tehát, hogy leszállították a munkaidőt 27%-kal, az akkordárakat csak 15%-kal emelték, mégis a kereset, tehát – akkordbérekről lévén szó – a termelés is majdnem 50%-kal emelkedett. És von Neumann, hogy elejét vegye annak, hogy valami kivételes munkásbarátsággal vagy ilyesmivel vádolják meg ezért, szükségesnek tartotta, hogy az egyik szociáldemokrata szakértővel szemben kijelentse: „A nyolcórás munkaidőt nem azért vezettem be, hogy az ön pártálláspontjának megfeleljek, hanem egészen más okból. Arról volt szó, hogy a termelést az összes költségek emelése dacára is maximumára emeljük.” (*Kartellenquête*. VIII. p. 121.) Nos, ez kisebb üzem, pedig hát tudjuk éppen az osztrák statisztikából, hogy minél nagyobb az üzem, annál rövidebb az átlagos munkaidő. És ha egy osztrák vállalatnak viszonyai talán kedvezőbbek, mint sok magyaré: ami a vámerület határán belül a Lajtán túl megvalósítható, az a Lajtán innen sem lesz lehetetlen.

Aligha lehet tehát arról szó, hogy minálunk a termelés szubjektív tényezőjének, a munkaerőnek valamelyes „nemzeti” sajátossága, elmaradottsága,

igényessége vagy egyéb hiányossága állana a magasabb teljesítőképességnek útjában. Más területen, a termelés objektív föltételeinek körében kell tehát vizsgálódnunk. És itt valóban több olyan jelenséget látok, amely nézetem szerint komoly akadály a amerikai üzemszervezeti elvek bevezetésének.

Az első a mechanikus termelőerőnek, a gépek Amerikához viszonyítva még mindig alárendelt szerepe. Ahol, legfőként az állami hatalom nyomása folytán, oly olcsó a munkaező, mint minálunk, ott nem működik akkora erővel a kényszer drága gépek beszerzésére. Távol vagyunk tehát nemcsak az amerikai gyárak technikai tökéletességétől, hanem a racionalizmusnak azon szellemétől is, amely a munkaező tudományának nélkülözhetetlen alapelve és szellemi légköre. És a munkaező racionális kihasználásának nagy költségeit sem érdemes vállalni ott, ahol a gyárak még az olcsó készből meríthetnek.

A második akadályt abban látom, hogy ipari termékeinknek aránylag kicsiny fogyasztó piaca nem kedvez a tömeggyártásnak. Márpedig, mint tudjuk, a taylorizmusnak azon legfontosabb eleme, amelyet idő- és mozgásstúdiumnak neveznek, nem létesíthető másutt, mint ahol normalizálni, standardizálni lehet, ez pedig megint csak tömeggyártásnál lehetséges. Erre vonatkozólag is találunk jellemző példát az osztrák kartellankétban (amelyet, azt hiszem, joggal idézhetek oly sűrűn, nemcsak azért, mert bizonyára az osztrák ipar az, amely a magyaréhoz legközelebb álló viszonyok közt működik, hanem azért is, mert hasonló magyar adatok egyáltalán nem állnak rendelkezésre, és ha nem egészen közkeletű tényekkel akarunk illusztrálni állításokat, a külföldtől kell jobbakat kölcsönkérnünk). Nos, az osztrák ankéton arra a szemrehányásra, hogy az osztrák munkás teljesítménye kisebb, mint a németé, az egyik munkásszakértő így felelt, és a jelenlevő gyárigazgatók nem mondtak ellent:

„Még egy másik körülmény is tekintetbe jön, amely Ausztriának a baja. A mi iparunk még nem olyan fejlett, és nem esik meg, mint Németországban, hogy az acélöntők évekig ugyanazokon a különleges cikkeken dolgozzanak. Itt Ausztriában a mintázó mindennap más munkát kap, ezért a mintaszekrényeket is másképp készítik. Ez pedig nagy különbség. Teljesen meg vagyok győződve, hogy a wtkovitzai acélöntők többet termelnek, mint Herr von Lenz munkásai Traisenben, mert ott mások a berendezések. Ugyanaz a viszony Németország és Ausztria közt.” (*Kartellenquête*, Bd^o VIII. p. 123.)

Egy harmadik további akadály, amely szoros összefüggésben van az előbbiekkal, a munkamegosztás fejletlensége. Az idő- és mozgásstúdium nemcsak azt követeli meg, hogy az egyes munkás által végzett műveletek állandóak legyenek, hanem azt is, hogy az a tagolás, amelyet a mozgásstúdium az egyes munkás munkáján végez, az üzemben belül folyó műveletekre vonatkozólag már végre legyen hajtva. Nem lehet a mozgásokat csökkenteni, ha azok nem egységesek, különböző képességeket követelnek, mondhatnók: közös nevezőre nem hozhatók. Ahol az üzemszervezet nem jutott el pl. odáig, hogy magasabb és alacsonyabb minőségű műveleteket magasabb és alacsonyabb minőségű munkások közt oszt meg, ott oly távol vannak a racionális ökonómia szellemétől, hogy a végső lépést ez irányban megtenni bizonyára nem lehet.

Érdekes, hogy az osztrák anketón az üzemszervezet ezen hiányosságára is munkásküldött mutatott rá. Védekezvén a csekély teljesítőképesség vádjá ellen, ezeket mondta:

„Még egy mozzanatra kell figyelni. Odakünn Németországban a mintázók csak mint mintázók dolgoznak. Ausztriában mi mintázók munkaidőnk 50%-át, sajnos, segédmunkás munkákra kell hogy fordítsuk. Hogy azután a mintázómunkára nem jut annyi, mint Németországban, magától értetődik. Én magam is dolgoztam az acélöntőben, és mondhatom önöknek, hogy magkészítő ott nincs, az öntő maga kell hogy csinálja a magot, és ezért is nem tud az osztrák acélmintázó annyit termelni, mint a német.” (*Kartellenquête*. Bd. VIII. p. 123.)

Ugyancsak az objektív feltételek közé kell sorolni a munkásanyag erős hullámzását. Tudvalevő, hogy a taylorizmus és általában minden' modern üzemszervezet lényeges eleme, hogy maga a gyár oktatja ki munkásait, a gyárban magában tanítják meg azokra a célszerű mozgásokra, a gépnek azon racionális kezelésére és kiszolgálására, ami a magasabb teljesítménynek eszköze. Ezért csökken mindenütt az iparnak kezdetlegesebb fejlődése korából való, ún. képzett (*skilled*) munkásréteg számbeli és súlybeli jelentősége, hogy helyet adjon az ún. betanított (*angelernt, trained*) munkások folyton növekvő seregének. De bármennyivel kevesebb idő kell is ezek betanítására, mint amennyi kellett a régi munkás kiképzésére: valamennyi mégiscsak kell, és az is kell, hogy ezt az időt és azontúl is legalább annyit, amennyi a betanítás fáradságáért a gyárat rekompenzálja, az üzemben töltsse. Mert a szakiskola nem nyújtja azt, amire a gyáraknak szükségük van, és

ezért szerveznek inkább a maguk munkásai számára a gyár kebelében gyári iskolákat (*Fabriksschulen*). Olyanoknak kell tehát lenniök a munkaviszonyoknak, hogy lekössék a munkást, különben nem érdemes vele foglalkozni. Nos, ebben a tekintetben a viszonyok legkedvezőtlenebbek, és az utóbbi években inkább rosszabbodtak, mint javultak. Az Országos Munkásbiztosító Pénztár tagforgalmi kimutatása egyúttal a munkásfluktuációnak is hű statisztikája. Ez pedig a következő képet mutatja az utolsó három év kilépéseiről:

		Budapesti ker. pénztár	Vállalati pénztárak	összes pénztárak
Egy tagra eső kilépés	1909	2,71	1,61	211
Egy tagra eső kilépés	1910	3,02	1,66	243
Egy tagra eső kilépés	1911	3,53	1,68	284

Látnivaló, hogy a fluktuáció a gyáriparban, amely a vállalati pénztárak taganyagát szolgáltatja, kisebb ugyan, akár a budapesti, akár az országos átlagnál, de mint ezek, szintén évről évre növekedő. Nem kedvezőbbek az állandóság szempontjából azok az adatok sem, amelyeket a taylorizmus bevezetésére elsősorban számba jövő iparágból, nevezetesen a gépiparból kapunk. A *Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének Évkönyvei* igen jellegzetes adatokat szolgáltatnak erről. Ezekből a következő táblázatot állítottam össze:

Év	Létszámváltozások száma		
	Munkaszám	összesen	átlag egy munkásra
1909	15 842	20 611	1,3
1910	18 943	28 706	1,5
1911	18 250	33 710	1,8

Némely gyárban s nem mindig éppen a legkisebbekben a fluktuáció különösen és feltűnően nagy. Maga az *Évkönyv* is följegyezi 1910-ről, hogy „a Szivattyúgyár részére történt 1546 közvetítés a gyár 573 főből álló munkáslétszámának 3-szoros megforgatását jelenti; a Nicholson- és a Schlick-gyárnál ez az arány kétszeres; az általános sztrájkjal sújtott Márkus Lajos laka-

tosgyárnál ez az arány 1:6-ra emelkedett” (66. lap). 1911-ben még kirívóbb adatokat találunk, amelyek legfontosabbjait érdemes megemlíteni: a Var-rógép és kerékpárgyár átlag 5-ször, Fodor Béla 8-szor, Oetl 3-szor, Langfelder 4-szer, a Schlick gyár 3%-szer, Telefongyár 3-szor, Márkus Lajos sztrájk nélkül is 5-szöi, Schlesinger Alajos 5-ször forgatta meg munkáslétszámát. Nem lephet meg ilyen körülmények közt, hogy folyton emelkedik azoknak a munkásoknak száma, akik helyüket többször változtatják egy évben. Az *Évkönyv*-ben néhány fontosabb szakmára vonatkozólag találunk ét-ről is összeállításokat, amelyekből a következő adatokat vontam ki:

Hányszor közvetített?	Hány munkás?		Gyarapodás 1911-ben, %
	1910	1911	
1 ízben	5997	7104	18,46
2 ízben	1777	2106	18,51
3 ízben	680	806	18,53
4 ízben	256	345	34,76
4-nél több ízben	195	242	24,1

Feltűnő a gyarapodás százalékának a helyzetváltoztatások számával párhuzamos, eleinte lassú, de a 3-nál több ízben közvetítettektől kezdve ugrásszerű emelkedése. Más oldalról való megerősítése annak, amit az 1912. évi *Évkönyv* a nyilvántartott munkások számának rohamos emelkedéséből következtet, nevezetesen: „hogy gépgyáraink munkástörzse nagyon nem állandó, sok munkás van, kik helyüket sűrűn változtatják, fővárosi munkások innét másfelé, vidékre vagy a külföldre költöznek, s helyükbe más, új elemek jönnek”. (118. lap.)

Hosszasan időztem a munkásfluktuáció kérdésénél nemcsak mint a Taylorizmus átültetésének egyik akadályánál, hanem inkább mint olyan tünetnél, amely mindennél jobban szemlélteti, hogy gyáripárunk valamely sarkalatos hibában leledzik, olyan hibában, amely az eddig felsoroltaknál is erősebb gátja modern üzemszervezeti elvek átplántálásának. Ha ez a rendkívüli arányú munkásfluktuáció általános volna, azt lehetne mondani, hogy nem a gyárakban, hanem a munkásokban van a hiba. De nem feltűnő-e, hogy vannak gépgyáraink, amelyeknek fluktuációs koefficiense¹² nemcsak egy évben, de úgy látszik, állandóan mélyen alatta marad az átlagosnak? A Ganz-Danubiusnál például 1910-ben 1,0; 1911-ben 1,14; a Ganz-féle vil-

lamosságánál 0,95 és 1,09, szemben az összes átlaggal, amely 1910-ben 1,51 és 1911-ben 1,85. Nem lehet föltételezni, hogy a Ganz-gyárak máshonnan kapják munkásanyagukat, mint a többi gyár. Ugyanazok a munkások azok, akik Fodornál hat hétig, Márkusnál, a Varróépgyárban tíz hétig maradnak, akik Oetlnél megmaradnak három hónapig, és akik Ganznál mégis átlag egy esztendő töltenek. Ha az állandóság arányainak ezen sok száz percentes, de állandó ingadozásait nézzük, nem kereshetjük ennek okát a munkásságban. Miért kisebb a Ganz-gyárak munkásainak vándorkedve a Schlick-gyáréinál? Kétségen kívül nem másért, minthogy a Ganz-gyárban szívesebben maradnak meg, valószínűleg azért, mert mások a munkaviszonyok, mint a másik gyárban. És minthogy a gyárak túlnyomó nagy részében a fluktuáció igen nagy, azt kell mondanunk: a magyar gyárak túlnyomó nagy részében a munkaviszonyok kedvezőtlen volta okozza a fluktuációt, tehát a munkaviszonyok a racionális üzemszervezet akadályai.

Azt hiszem, ennek a következtetésnek csak azok mondhatnak ellent, akik nem ismerik *Taylor* és iskolája kutatásainak azt a részét, amely a munka fiziológiájára és pszichológiájára vonatkozik. Maga *Taylor* ismételt és nyomatékosan domborítja ki rendszerének azon lényeges különbségét a régebbi, katonainak nevezett üzemszervezettől, hogy nem hajszolással, nem kényszerrel bírja rá a munkást magasabb teljesítményre, hanem azáltal, hogy a munka módját a munkás fiziológiai szervezetéhez alkalmazza, munkabírását és munkakedvét a legkedvezőbb körülmények közé helyezéssel fokozza. Űgy korábbi könyvében, mint újabb, németre nem, de franciára lefordított műveiben¹³ nagy helyet foglal el azoknak a kísérleteknek leírása és elemzése, amelyekkel a munkás teljesítőképességének fiziológiai föltételeit igyekezett pontosan megállapítani. Melyik az a legnagyobb vagy legkisebb súlyegység, amelynek mozgatása a legkisebb fáradtságot okozza? Milyen hosszúaknak, milyen időközökben ismétlődőknek kell a munkaszüneteknek lenniök, hogy a fáradtság be ne álljon, avagy a fáradtságmérgek kiküszöböltenek? És ha nem is végleges, de mindenesetre meglepő eredményekre jutott. Kítűnt például, hogy bizonyos súlyegységen felül, amely azonban egyáltalán nem kell, hogy a munkás testi erején felül legyen, már gazdaságtalanabb a munkás megterhelése; bizonyos súlyegységen alul szintén. Van tehát egy pontosan megállapítható, kiszámítható, megmérhető maximum és minimum, amely a fáradtságnak, tehát a teljesítménynek is optimumát biztosítja. Hasonlóképpen áll a dolog a munkaszünetekkel, a munkaidővel stb. Mindez

nem a humanizmus kérdése, sőt, Taylor számára, akinél igaz szándékait kevésbé leplező alakkal alig találkoztam ebben az irodalomban, éppenséggel nem az, hanem tisztán a higher efficiency, a magasabb teljesítmény, tehát a haszn kérdése, de kivételteljesen kezdetlegesen brutális formáiból, áthelyezve az emberi test funkcionális tudományos megismerésének alapjára. Még érdekesebbek, és a Tayloréinál befejezettebbek azok a vizsgálódások, amelyeket a taylorizmus egy másik képviselője, *F. B. Gilbreth* végzett, aki nemcsak a legeredményesebb gyakorlati kísérleteket tette az idő- és mozgásstúdiumok terén, hanem irodalmilag is talán a legtisztább látású és legszabatosabb képviselője ennek az iránynak.

Az ő gyakorlati kísérletei közül a legnagyobb hírre kapott az, amelyben a kőműves addigi tizenhat mozgását négyre redukálta. Aki a munkaintenzitást ennyire fokozó eljárásokat talál ki, az vétezetten áll az esetleges véleményekkel szemben, hogy bármiféle érzélgősséggel kezelné tárgyát, ez esetben a munkást. *Motion study* című könyve mégis, ha nem mérnök írja: szociálpolitikus műve lehetne.

Gilbreth azokat a változókat igyekszik megállapítani, amelyekre a legkedvezőbb teljesítmény szempontjából figyelemmel kell lenni. Ezek közül miniket itten azok érdekelnek, amelyeket *A munkás változói* és *A környezet változói* címek alatt foglal össze. A munkás változói a következők: 1. Anatómia. 2. Izomzat. 3. Megelégedettség. 4. Hit. 5. Keresőképesség. 6. Tapasztalat. 7. Fáradtság. 8. Szokások. 9. Egészség. 10. Életmód. 11. Táplálkozás. 12. Testalkat. 13. Képzetség. 14. Vérmérséklet. 15. Tanultság. Engedjék meg, hogy ezekre vonatkozó kijelentéseiből egynéhányat idézzek.

A fáradtságról beszélvén, a következőket mondja:

„Mondani sem kell, hogy azok a mozgások, amelyek a legkevesebb fáradtságot okozzák, a legkívánatosabbak.” (23. 1.)

„Nemcsak a jólét szempontjából, noha ez az ok is elégséges volna, hanem éppen úgy gazdasági okokból úgy kellene elhelyezni és fölszerelni a munkásokat, hogy munkájukat a legkényelmesebb (*the most comfortable*) viszonyok közt végezhessék.” (25. 1.)

„Ha a munkás annyira kifáradt, hogy nem képes a legjobb munkát végezni (*to do the best work*), pihentetni kell. Nem szabad, hogy egyebet tegyen, mint pihenjen mindaddig, amíg abban az állapotban van, hogy röpülhessen a munkájához, és azt a lehető leggyorsabb standardmozgásokkal végezhesse.” (32. 1.)

Az *Egészség* fejezet alatt ezeket mondja:

„Magát a munkát oly módon kell végeztetni, hogy elvégzése gyarapítsa az egészséget, és ne vegyen el belőle.” (34. 1.)

A *Táplálkozás* cím alatt:

„Ez olyan kérdés, amelyet sokkal tudományosabban vizsgáltak lovakra és öszvérekre vonatkozólag, mint a munkásokra vonatkozólag, pedig számtalan eset bizonyítja, hogy hasznosabb (*more profitable*) a legtáplálóbb élelmiszereket ingyen adni az embereknek, mintsem megengedni, hogy a kantinek áruházainak szokásos szegénykosztját vegyék. Maine államban egy város építésénél gazdaságosnak találták, hogy tekintélyes összegeket költsenek arra, hogy beszerzési áron alul szállítsanak a munkásoknak élelmiszereket, semhogy a helyi kocsmák főztjét egyék.” (35. 1.)

Sokkal fontosabbak ezeknél egyáltalán és kérdésünk szempontjából is a környezet változói, ahogy azokat *Gilbreth* felsorolja. Ezek a következők:

I. Berendezések. 2. Ruházat. 3. Színek. 4. Szórakozás. 5. Fűtés. 6. Világítás. 7. Anyag minősége. 8. Jutalmak és büntetések. 9. A mozgatott anyag terjedelmének egysége. 10. Fáradságot kiküszöbölő különleges berendezések.

II. Környezet. 12. Szerszámok. 13. Szakszervezet. 14. A mozgatott anyag súly egysége.

A címek maguk oly beszédesek, hogy alig szükséges, hogy azokat *Gilbreth* magyarázatával kísérjem. Annál kevésbé, mert a környezet legkedvezőbb változóinak kiválasztása és hatása tekintetében sokkal megállapodottabb elméleti és gyakorlati ismereteink vannak, mint a munkás variánsai körül. És ezért inkább néhány gyakorlati tanúra és példára hivatkozom, nemcsak az amerikai, hanem immár az európai gazdasági életből is, gondosan ügyelvén arra, hogy azok ne szociálpolitikusok, hanem mérnökök tollából származzanak.

Amerikai gyárban szerszámgépek többletteljesítményéről szóló cikkben azt oh ássuk, hogy egyik előfeltétele ennek a tisztaság:

„Külön munkásaink vannak, akiknek főladata, hogy a műhelyt folytonosan kisöpörjék, és tisztán tartásák ... Más munkások a gépek alatti gyalufogókat tisztogatják ... „(H. M. Wood, *Erzielung von Mehrleistungen bei Werkzeugmaschinen*. Zeitschr. f. d. prakt. Maschinenbau, 1911, p. 857.)

A műhelyegészségügy nagy gazdasági hasznáról ír egy másik mérnök, és a következő példákkal érvel:

Amikor az Egyesült Államok nyugdíjhivatalát rossz munkahelyiségekből jókba helyezték át, a betegnapok száma 18 736-ról 10 114-re szállt alá.

A New England Telephoné et Telegraph Co., Cambridge, Mass. műhelyeiben a szellőzés bevezetése előtt a téli hónapokban 1906-ban a lányok 4,9%-a, 1907-ben 3,2%-a maradt ki betegség miatt. 75 dollár költséggel szellőzést létesítettek, és a mulasztások száma 1908-ban 1,9%-ra esett. (Winslow, Factory sanitation. *Engineering Record*, May 13. 1911. p. 533-34.)

És hogy mihozzánk közelebből is legyen példánk, hadd idézzek Waldschmidtnak, a híres és minélünk is jól ismert berlini Loewe-féle gyár igazgatójának egy, jogászok és nemzetgazdák előtt tartott bemutató előadásából egyet-mást.

A *Loewe et Co.* cég öntödéjét fütik. Ehhez Waldschmidt a következő megjegyzést fűzi:

„. . . Ezt sokan még fényűzésnek tekintik, mert azt mondják, hogy a vas olvasztása és öntése elég meleget fejleszt. . . Más öntödékben aztán láthatják, ahogy az öntők füstölgő kokszkályhák fölött melengetik ujjukat, azaz improduktív módon fecsérlik az időt, míg minálunk rögtön hozzáfoghatnak tulajdonképpen foglalkozásukhoz.” (Waldschmidt, *Leitende Ideen*, etc. p.20.)

Hasonló, nem humanitárius, hanem ökonomikus indoklással kíséri az egyéb jóléti intézmények bemutatását. Elmondja például, hogy minden embernek külön mosdója van, és hozzáteszi: „ezáltal elkerüljük, hogy az egyiknek várnia kelljen a másikra.” (24. 1.) Sőt, még az irodában is, ahol bizonyos kényelmet minálunk egyszerűen a dekorum követelményének tartanak, megjegyzi: „A középben futó linóleumszőnyeg nem a fényűzésnek szolgál, hanem a zajtalanságnak, tehát koncentrált figyelemnek.” (37. 1.)

Mit bizonyítanak ezek az idézetek? Azt, hogy külföldön vannak gyárak és üzemvezetők, akik tulajdonképpen minden elméleti előkészítés nélkül, pusztán számítás útján rájöttek arra, hogy az üzemnek a magasabb munkateljesítmény elérésére szabott szervezete hiányos és tökéletlen akkor, ha eleve nem gondoskodik azokról a berendezésekről, amelyek a munkaerő fiziológiai és pszichológiai természetének megfelelnek. Tisztára a költségkalkuláció kérdése számukra, hogy úgynevezett jóléti, egészségügyi intézkedésekre költsenek, éppen úgy, minthogy a munkát jobban megosszák, ahhoz jobb anyagot adjanak, a szerszámokat gondosan megválogassák, a műhelyt világítsák stb. Nem lehet kétséges, hogy ahol ezek a kérdések kiküszöbölődtek a tőke és a munka harcából, mert a racionális, ökonomi-

kus üzemszervezet elemei lettek, ott egyformán egészen mások a gazdasági és a lelki előfeltételek a munkaerő racionális kihasználása, a munkaerő tudománya és ennek alkalmazása számára, mint ott, ahol az üzemszervezők és gyárosok ezt főlegesen, sőt, káros szentimentalizmusnak, legjobb esetben a humanizmusnak tett engedménynek tekintik, amelyért őket külön elismerés illeti a társadalom és főként munkásaik részéről.

És így csöppet sem lephet meg, hogy a berlini gyár üzemigazgatója évekkel azelőtt, semhogy a taylorizmus problémája fölvetődött, szinte ugyanazon szavakkal fejezi ki azt a gondolatot, amelyet évekkel később egy amerikai üzemmérnök, aki berlini kollégájának tán nevét sem hallotta soha, rendszerének szinte középpontjává tesz:

„... A mi törekvésünk – úgymond –, hogy a gyári rendet nem tilalmak és parancsok és az ehhez tartozó büntetések által érjük el, hanem azáltal, hogy olyan intézményeket létesítsünk, hogy mindezen tilalmak és parancsok főlegesekké váljanak, egyszóval: azt, amit el akarunk érni, azon közvetlen kényszer útján akarjuk elérni, amely az intézményekben magukban rejlik, és nem a büntetéssel való fenyegetések útján. Olyan út ez – teszi hozzá jogász közönségével szemben talán kis gúnnyal –, amelyet mindazoknak, akik a büntetőjog reformjával foglalkoznak, melegen ajánlhatok.” (Waldschmidt: *heitende Ideen* stc. p. 31-32.)

Ha ezzel a képpel szembeállítjuk a hazai viszonyokat, ha azt kérdezzük, hogy minálunk Magyarországon mennyire vannak meg azok az üzemszervezeti előfeltételek, amelyek a munkaerő racionális kihasználásának előzményei kell hogy legyenek, a feleletet már megkaptuk a fluktuációnak azon számaiban, amelyeket fentebb idéztem, és amelyek a külföldieknél jóval magasabbak. Kezembem vannak egy münchen-gladbachi nagy fonó- és szövőgyárnak adatai, amelyben a munkaviszonyok különlegesenek vagy mintaszerűeknek egyáltalán nem mondhatók: közönséges átlagos gyát. Mint mindenütt, a fluktuáció itt is növekedőben van. 1900-ban a gyár 1364 munkása közül 682 az évben lépett be, tehát a munkáslétszám 50%-a; 1908-ban 1425 közül 776, tehát már 54,4%-a. De mi ez a 0,54-os fluktuációs koefficiens a mi gépgyáraink 1,85-os koefficienséhez, sőt, még a Ganz-gyárak 1,09-os koefficienséhez képest isi?

De ha nem is az úgynevezett munkásjóléti intézmények szempontjából nézzük a dolgot – amelyeket jó volna már az elmondottak után ezen atyáskodó ízü elnevezés helyett az üzemszervezet környezeti elemeinek nevez-

nünk –, hanem pusztán azon berendezések szempontjából, amelyeknek tisztán gazdasági jellege nyilvánvaló: hogyan állunk ebben a tekintetben? El lehet-e mondani például, hogy a mi gyárainkban föltétlen elv az, hogy a munka legjobb végzéséhez legjobb anyagot kapja a munkás? Hogy ehhez a legalkalmasabb szerszámokat? Hogy mindezek: anyagok és szerszámok mindenkor a kellő időben és a kellő mennyiségben készen álljanak?

Hogy azonban, ennek a hiányosságnak érzése nyíltan is megszólal, arra megint az osztrák kartellankét jegyzőkönyvéből veszek példát. Arra a szemrehányásra, hogy a német mintázók többet teljesítenek, mint az osztrákok, *Fuchssteiner* küldött egyebek közt ezeket válaszolta, ismét anélkül, hogy a jelen volt és érdekelt gyárigazgatók ellentmondtak volna:

„A formáló massa, ami a mintázó számára fő föltétele a dús termelésnek, Németországban sokkal jobb, mint még ma is Ausztriában, ahol legnagyobb részben samottban kell dolgozni, amit nagyon nehezen lehet össze-gyömöszölni. A vezérigazgató urak igazolni fogják ezt. Laibachi homokkal a mintázó bizonyára sokkal többet produkálhat, mint samottal. De azt is el kell ismerniök, hogy akkor a mintázók teljesítőképessége más tekintetben is nagyobb lesz. Ha egy darabot samottba gyömöszölök be, sokkal nagyobb a veszedelem, hogy kétszer kelljen csinálnom, mert melegtörést kap. Németországban ez rendkívül ritkán esik meg, legföljebb négyszögletes tus-kókkal, hogy samottba gyömöszölnek, egyebekre ott jobb masszájuk van. Ha a vállalkozó urak nekünk ugyanazt az anyagot bocsátanak rendelkezésünkre, akkor ugyanannyit tudnánk termelni, amennyit Németországban termelnek.” (*Kartellenquôte*. Bd. VIII. p. 123.)

Azt hiszem, ebből az osztrák példából is joggal következtethetjük, hogy a magasabb munkateljesítésnek előfeltétele: *a környezet*, minálunk minden-estre még oly kedvezőtlen, annyira nem alkalmas arra, hogy leküzdje azt az ellenállást, amely természetszerűleg mindenki-ben benne van az iránt, hogy munkát végezzen, ami nem érdekli, sokszor nem érdekelheti, amiben öröme nem telhetik, hogy lehetetlen tőle akkor, amikor lépten-nyomon még ilyen környezeti ellenállásba kell ütköznie, magasabb munkateljesítményt várni. Itt is csak ugyanannak a miliölméletnek érvényesülését látjuk, amelyet a társadalom egyéb területein is alkalmaztak, és amelyet mint egyetemes társadalmi törvényt sokan vallanak: hogy minden haladás és változás elsősorban a környezettől függ, és semmiféle egyéni haladás nem lehetséges ama kicsi, de számtalan, folytonos, az idegeket annál inkább ki-

fárasztó és a kezdeményező erőket annál inkább elfojtó ellenállás ellen, amelyet a körülötte levő világ berendezései, szelleme, hangulatai vele szembe-
szögeznek. A mi kérdésünkben is mindenesetre ez a környezeti vagy köze-
lebről üzemszervezeti elem fontosabb, mint a személyi tulajdonságok.
Fontosabb azért is, mert a környezetben mindenesetre könnyebben lehet vál-
toztatni, mint a személyi tulajdonságokon. Most tehát nekem éppen az tűnik
föl, mint egyik leglényegesebb hibája annak a Ganz-gyári kísérletnek, ame-
lyet *Sóváry* főmérnök úr a *Társadalmi Múzeum Szemléjé-ben* leírt, hogy a ra-
cionális üzemszervezetnek éppen erről a leglényegesebb előfeltételéről
egyáltalán szó sem esik. Nyilvánvaló tehát, hogy ez vagy lehetetlennek tet-
szett a Ganz gyár vezetői előtt, és ezért mellőzték a kérdésnek feszegetését
is, vagy minden ilyen előfeltételt teljesítettnek láttak gyárunkban, vagy vé-
gül nem voltak erre a lényeges előfeltételre figyelemmel. Azt kell hinnem,
hogy az utóbbi föltevés áll; s bár a Ganz-gyáriak viszonyai, mint láttuk,,
sokkal kedvezőbbek a többiekénél, annyira bizonyára nem jók, hogy ezek
után csodálkozni kellene azon, hogy a Ganz-gyárban mint taylorizmusról,
mint az amerikai üzemszervezet eredményéről számolnak be azzal, hogy a
munkabérek 10-15%-kal, a teljesítmény 20-25%-kal emelkedett. Ez oly
messze áll azoktól a pluszoktól, amelyeket Amerikában állítólag eleitek,,
hogy semmi esetre sem lehet azt mondani, hogy az a rendszer, amely a tel-
jesítménynek csak ekkora fokozását érte el, ugyanaz volna, mint az, amely
Amerikában a teljesítménynek 100-400%-os és a keresményeknek párhuz-
amos 30-100%-os emelkedését eredményezi. És legyen szabad itt vissza-
térnem az én könyvtári kísérletemre. Hogy az én üzememben eredményt el-
érni nem tudtam, annak legfőbb okát nekem is abban kell látnom, hogy
személyzetem oly nyomorúságos „műhelyi viszonyok” között dolgozik
oly rossz, szűk, egészségtelen, barátságtalan és technikailag minden tekin-
tetben tökéletlen a munkahelyiség, hogy lehetetlen, és nem is szabad kíván-
nom tőlük azt, amit más helyiségben talán mindazon „bérfizetési” akadá-
lyok ellenére, amelyeket bevezetőleg említettem, megkövetelhetnék. És le-
hetetlen az is, hogy ilyen környezetben kifejldjék és megmaradjon a mun-
ka racionális szervezésének az a közszelleme, amely minden emberi együtt-
működésben, és így ebben is, a szervezet egyik leglényegesebb eleme.

Ezenkívül, azt hiszem, nem is lehet oly rövid idő alatt, mint amennyi ide-
ig a Ganz-gyárban kísérleteztek – összevissza két évig –, ezt a rendszert
megvalósítani. Maga Taylor, úgy emlékszem, 4-5 évre teszi az átszervezés

idejét; Gilbreth újabb könyvében, amely pár hete jelent meg, amelyben katekizmusszerűen összefoglalja a taylorizmus főbb pontjait, és cáfolja az ellenvetéseket, 6-8 évre. Minálunk nyilvánvalóan sokkal több idő kell ehhez. A mi gyáraink oly távol vannak még a Taylor előtti vagy Taylor időbeli amerikai üzemszervezettől is, hogy nem tudom, lehet-e egyáltalán, egy-két gyár kivételével, komolyan beszélni arról, hogy a taylorizmust elvi tisztaságában és teljességében csak megközelítőleg is megvalósítsák.

Mert ha ez mégis sikerülne annak az egy-két gyárnak: nem kell-e folytonosan attól tartania, hogy ugyanazok a kedvezően környezeti befolyások folytonosan lemorzsolják, megrontják eredményeiket? Lehetséges-e, állandóan és örökös súrlódások nélkül a versenyző vállalatokkal, lényegesen magasabb akkordárakat fizetni, mint a szomszédos gyárakban, 8-9 óras munkanapokat fönntartani, amikor a többiek 10-11, sőt, 12 órát dolgoztatnak, egészséges, kényelmes műhelyeket karban tartani, amikor a munkások mindenütt egyebütt zsúfoltság, piszok, por között dolgoznak? Ugyanazok az állandó környezeti ellenállások, amelyek a gyárban az egyes munkás teljesítőképességének tökéletesebb kifejtését akadályozzák, a szervezetileg elmaradt gyárak környezeti ellenállásával bénítanak meg az egyes progresszív gyárak racionális szervezetét is. Mindaddig, amíg a munkaerővel üzőtt rablógazdálkodás egyáltalán lehetséges.

És ezért, ha a továbbfejlődésnek nemcsak szükségét, de lehetőségét is kétségbe vonni egyáltalán nem akarom, azt hiszem, nem oldaná meg a kérdést gyökeresen az a módszer sem, amelyet az efficiency-mozgalomnak egy másik híres vezetője, *Emerson* alkalmazna, aki egy orosz sütőde viszonyait leírván, ezeket mondja:

„Ha a modern efficiency engineer menne ebbe az orosz sütődébe, első dolga volna, hogy a tulajdonost reformálja, hogy a pinceműhelyeket bezárja, hogy a munkaidőt 12-ről 10, 10-ről 8 órára rövidítse; hogy gépeket állítson be, amelyek a munkát egyformán könnyűvé és egészségessé tennék. *Standard efficiency* mindenkor legelőször az emberi viszonyokat javítja meg. *Efficiencyt* nem várhatunk túldolgozott, íósszul fizetett, brutalizált ember-től.” (H. Emerson: *Efficiency as a hasis for operation and wages*. 3. ed. p. 254.)

Nem oldaná meg azért, mert hogy az az amerikai *efficiency engineer* csak gondolhasson is arra, hogy ilyesmihez nyúljon, sokkal messzebbmenő, a társadalom egész szerkezetét érintő változtatásokra van szükség, olyanokra,

amelyek abban az országban az egész közszellemet megváltoztassák, a modern gazdasági szervezet kialakulásának útjában álló környezeti ellenállásokat megszüntessék.

És ha nem Oroszországról, hanem Magyarországról beszélünk, ezeket a legelső reformokat a következőkben jelölném meg.

Szükség van először azon feudális csökevények kipusztítására, amelyek idejüket múlt jogszabályokkal gátolják, hogy az egyének és osztályok szabad versenye, amelyet csak gazdasági és erkölcsi hatalmuk dönthet el, érvényesüljön. Hogy a gazdasági egyenlőtlenségből fakadó korlátokon kívül ne legyenek még jogi akadályai is a legjobbak: Taylor first class ménjei kiválogatódásának. Véget kell vetni az iskolai bizonyítványok, a formai képezések uralmának. Véget kell tehát vetni annak a politikai rendszernek, amely gazdaságilag meggyöngült pozíciókat a törvények által támasztott papirosbástyák védelme alatt örökíti meg. Röviden: demokrácia kell, hogy szabadabb verseny lehessen az egyének és osztályok között. Hogy ránk is álljon, amit *Emerson* Amerikáról mond: „Ha az amerikai magas standardeket állapít meg, el is fogja azokat érni, és az uralkodó demokrácia meg fogja könnyíteni minden munkásnak, hogy képességének határáig emelkedjék.” (*Efficiency*, p. 49.)

Szükség van másodszer a munkásosztály standardjének általános emelkedésére. És ez csak a munkásosztály tömeges mozgalmának, kollektív ellenállásának a leszorító irányzatok ellen, lehet gyümölcse. Vagyis, ismét a szabadságnak – itt már nemcsak a politikai, hanem a gazdasági szabadságnak is –, tehát az egyes országok termelése egymás közti versenyének és a munkásosztály szervezkedése ugyanolyan lehetőségének, amellyel a munkáltató osztály vesz részt a versenyben. Csakis ha a vámsorompók ledöntése, a munkások életmódjának általánosan magasabb színvonalra és a mindenre kapható szervezetlenek kiküszöbölése emelni fogja a munkaerő árát, fog majd a magyar gyáriparban is az intenzív gépezet általánosan kifejlődni, és fogja majd magával hozni a munkaerő racionálisabb kihasználásának szükségét és a gazdasági racionalizmusnak hozzá való szellemét is.

Ezek politikai követelések, amelyek teljesítése nélkül azonban, azt hiszem, nem háríthatók el azok a gazdasági és technikai akadályok sem, amelyeket fölszólalásom korábbi során megjelöltem. Mert a társadalom élő

szervezet, s nem lehet egyik szervét fejleszteni, a többit pedig elmaradt állapotában megtartani. A fejlődésnek általánosnak kell lennie.

És csakis akkor, ha ez az organikus változás meg fog indulni, lesz érdemes minálunk is azokat az áldozatokat meghozni, amelyek nélkül Taylor költséges üzemszervezetét megvalósítani nem lehet. És ha egyáltalán nem hiszem is, hogy a *maximum efficiency* nyomában mindazon jók fakadnak majd, amiket az amerikai *efficiency engineers* elragadó amerikai optimizmusukkal ígérnek, azt igenis hiszem, hogy gyöngülni fog az az akadály is, hogy rossz munkaviszonyok közt dolgoztató, alacsony béreket fizető, túl hosszú munkaidőket kikényszerítő munkáltatók versenye útját állja annak, hogy a vezető, jó munkafeltételekkel bíró, jó műhelyi berendezésekkel felszerelt gyárak ezt a rendszert megvalósíthassák anélkül, hogy befektetett nagy költségeiknek gyümölcsét is élvezhessék. Akkor a munkásállományukat évenként 6-8-szor kicserélő gyárak is rájönnek majd a taylorizmus egyedül ésszerű értelmeire. Ha ma azt hiszik, hogy az amerikanizmus csak abban áll, hogy „a munkást erejének végső kiadására kényszerítsék, és aztán a roncsot félredobják”, akkor majd megértik, hogy „ez korlátolt fölfogása az *efficiency* értelmének”, mert – mint *Emerson* kifejti –

„az *efficiency* nem áll a végső erőfeszítésben, hanem a fölösleges erőfeszítés és mindennemű erőpazarlás kiküszöbölésében, a gyermek- és női munka kizárásában. Az *efficiency* nem arra való, hogy fokozza korunk ideg feszültségét, amely a mozdonyvezetőnél gerincvelő-rázkódtatást okoz, és a telefonos-kisasszonynál idő előtti kimerültséget eredményez, hanem arra, hogy ezt a feszültséget enyhítse a fáradtság és a jutalom egyaránt való standardolása által. Nem arra való, hogy megörökítse a rossz darabbéreket (the evil of piece rates) ... hanem arra való, hogy mindenki számára korának, tapasztalatának és munkája nemének megfelelő standard béreket biztosítson. . . . Vannak és mindig lesznek egyes munkáltatók, akiknek üzemszervezeti eszményük az, hogy tisztességtelenül bánjanak munkásaikkal, de az *efficiency* módszerei ki fogják az effajta munkáltatókat küszöbölni, még gyorsabban, mint ahogy az alkalmatlan és tisztességtelen munkást kiküszöbölik.” (*Efficiency*, etc. p. 251-2.)

És ebben az értelemben azzal a paradoxnak látszó kijelentéssel fejezem be szavaimat, hogy Magyarországon is akkor lesz a munkaerő tökéletesebb kihasználása, a munkaerő tudománya lehetséges, ha majd emberségesen bánnak a munkással; emberségesen pedig akkor bánnak majd vele, ha meg-

szűnnek humanitárius érzelmekkel foglalkozni vele, ha racionális szerszám-
nak gépnek tekintik, amelynek hibátlan működéséhez bizonyos objektív
feltételek teljesítése abszolúte mellőzhetetlen. Vagyis: *ha amerikai standardú
racionális üzemszervezetet akarunk, előbb amerikai standardú racionális életszer-
vezetet kell teremtenünk.*

Szocializmus 1912-1913. 245-262. old.

A KIZSÁKMÁNYOLÁS VÉDELME

Körülbelül egy-másfél esztendeje a magyar újságok is egyre-másra közzöltek cikkeket és kuriozitásokat a gyári munka szervezésének arról a rendszeréről, amelyet taylorizmusnak neveznek. Elmúlván az újság ingere, abba maradt a gyári szervezet kérdéseinek feszegetése is, és jó ideje ismét csak szaklapok hasábjaira vonultak vissza Taylor csodálói és kritikusai. De egyáltalán, kevesebb szó esik a dologról. A tudományban is vannak divatok, és vagy három éven át a taylorizmus az volt. Pedig komolyabb és maradandóbb kérdés, semhogy szabad volna divatcikk színvonalára süllyeszteni.

Szerencsére nem lehet. Ha minduntalan hallunk a „többtermelésről”, mindig a mezőgazdasággal kapcsolatban halljuk. Kormányok, ipari és kereskedelmi érdekképviseletek hangoztatják, hogy a mezőgazdasági termelést fokozni kell. A megnövekedett ipari népesség élelmiszerszükségletét a mai mezőgazdaság nem képes fedezni, s máholnap a millió és millió métermázsányi vas és acél és szövet és szén és gép termelőire a középkor éhségjárványainak borzalmi várnak. Nos, az ipari termelés fokozásának szükségességéről, az ipari „többtermelésről” nem kell beszélni: mióta a gépek, a masinizmus uralkodik az iparban, az automatizmus erejével gondoskodik a termelés folytonos fokozásáról.

Az automatizmus erejével, de nem automatikusan. Ami az ipari termelést a mezőgazdaságtól élesen megkülönbözteti, az a tudomány szerepe a termelés folyamatában. Az ősköztől átöröklött hagyományos munkaeszközök, a szokássá és megmerevedett rutinná vált munka-eljárások, a reflexszerű reakciók ma hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszanak a mezőgazdaságban, mint az iparban. Itt a mechanikus termelőerőnek, a gépnek térfoglalása az egész termelést racionalizálta, vagyis a célszerűnek kritikus kutató-sára és követésére indította. Ha ugyan a legmodernebb nagyiparban is találkozzunk minduntalan szinte hihetetlennek tetsző ésszerűtlenségekkel – általában mégis azt lehet mondani, hogy az iparban mindenütt a legcélsze-

rűbb, vagyis a legkevesebb áldozattal legtöbbet termelés törekvése ural-
kodik. Aminek útját és módját a tudomány írja elő.

Ez előírások foglalatla külön diszciplína: az üzemtan majd oly régi, mint
a gyáripar maga. S a gyökeres különbséget az ipar racionális és a mezőgaz-
daság rutinos szelleme közt alig szemléltetheti valami is éleesebben, mint
a mezőgazdasági üzemtan, vagyis a mezőgazdasági termelés tudományos
szervezése elveinek propagálására állami „mintagazdaságokat” kell szer-
vezni, míg hasonló célú „mintagyárak” szükségét senki nem érzi. A tudo-
mányos termelő eljárások propagandáját elvégzi itt a verseny és a rationa-
lizmusnak a gépiparban inhaerens, benngyökerező szelleme.

A tudományos üzemtannak ily múltja – hisz Charles Babbage híres köny-
ve, *On the economy of machinery and manufactures*, már 1832-ben jelent meg – és
fejlődésének megszakíthatatlan folytonossága után különösnek tetszetik,
hogy Taylor könyvei szinte világraszóló szenzáció izgalmait váltották ki.
Lényegében Fred W. Taylor rendszere sem más, mint üzemtan, vagyis az
ipari termelés legcélszerűbb eljárásainak rendszerbe foglalása. O sem be-
szél másról, mint arról, hogyan lehet a legkevesebb költséggel és fáradság-
gal a legtöbbet termelni. És elvei és eljárásai, amelyek logikus fölépítése és
egyeztetése a maximális termelés rendszerét adnák, ha egyenként nézzük,
majdnem kivétel nélkül máshonnan és főként a modern nagyipar gyakor-
latából való jó ismerőseink.

Valójában azonban minden tudományos fölfedezés, minden új elmélet
nem más, mint meglevő tudáselemek új szintézise, egy új megismerés fóku-
szába gyűjtve, új szempontból csoportosítva. A tudomány története logikus
indukciók története fokról fokra, megismerésről megismerésre, s az elődök
eredményeit fitymáló, „minden ízében eredeti” és a laikus tömegérdek-
lődést az egyívású erejével fascináló „zseniális” rendszerek többnyire nem
ugrások, hanem inkább logikai kisiklások, amelyekben a zsenialitás tulaj-
donságaiból legerősebben a bogarasság van meg. Ha egyszerre való nagy
hírességét a taylorizmus is ilyenfajta eredetiségnek köszönhette volna, kár
volna most fölleveníteni.

Meg kell mondanı Taylor igazolására, hogy kerek harminc esztendeje,
hogy rendszerét a vezetése alatt álló gyárakban alkalmazni kezdte, hogy
1892 óta, húsz éven át mint üzemszervező szakértő, számos más gyárba is
bevezette, hogy már 1903-ben ismertette az amerikai gépészmérnökök tár-
saságában, s hogy könyve, mely nyomán a nagy zaj keletkezett, csak máso-

dik kiadása az először 1903-ban megjelentnek, amely viszont az említett előadásnak lenyomata volt. Látnivaló: nem hirtelen ötlet, hanem évtizedek fáradságos kutatásában megérlelődött elmélet, és ebben a tekintetben mindenestre hasonlatos az igazi nagy szintézisekhez, Adam Smith, Datwin vagy Marx rendszerehez.

Hogy ennek és egész tárgyalásának szigorúan tudományos jellege dacára hirtelen divatcikk lett, annak az újságok formálta amerikai közvélemény szenzációéhsége mellett volt egy komolyabb oka is.

A közkézen forgó, rendszeres ipari üzemtanokban a tárgyalás túlnyomó része egyformán olyan kérdések körül forog, mint: a legcélszerűbb település, az anyagbeszerzés és kezelés, a rendelések irányítása, a gépek kihasználása stb. S rendszerint igen rövid fejezet foglalkozik az eleven termelőerő: a munkaerő célszerű kihasználásával. Habár a gépipar egész fejlődése elválaszthatatlan a munkaerő erősebb igénybevétele, műnyelven: a munka intenzifikálása folyamatától, ezt oly magától értetődő és természetes elemnek tekintették, hogy vizsgálata és tárgyalása fölöslegesnek látszott. Az ipai üzemtan legfőbb problémája mindvégig a mechanikus termelő tényező: a gép produktivitásának maximumra fokozása volt. És el lehet mondani, hogy ebben a tekintetben Amerika mindenkor a műszaki tudomány adta lehetőségek legszélsőbb határáig el is ment. Ellenben a munkaerő célszerű kihasználása tekintetében megbíztak termelője, a munkás természetes értelmességében és tapasztalataiban, a darabbérek ösztökélő hatásában és leginkább a munkavezetők, a „mesterek” erélyében.

Taylor üzemi elméletében az újdonság az volt, hogy a tárgyalás közép-pontjába a munkaerő racionális kihasználásának kérdését állította. Frappáns adatok és szellemes kísérletek tömegével bizonyította be, hogy mialatt a gépek szerkezetében és alkalmazásában a maximális produktivitás minden lehető előfeltételét biztosítani igyekeztek, a munkaerő alkalmazásában a legirracionalisabb szokások, hagyományok, babonák uralkodnak. Célszerűtlen szerszámok, célszerűtlen helyzetek, fölösleges mozdulatok, célszerűtlenül elosztott pihenések stb. stb., mindez azért, mert nem a tudomány igazságai, hanem a mesterek és munkások „józan esze” szerint megy a dolog.

Taylor híres és hírhedt módszerei a munkateljesítmény lehetőségeinek megállapítására és fokozására: az idő- és mozgástanulmányok, az írásbeli utasítások, a különbözőzeti darabbér stb. egyenként véve nagyrészt szintén nem újdonságok. Egyik-másik nemcsak amerikai, de akárhány német nagy

gyárban is ilyen vagy olyan módon régtől fogva használatos volt. De az ő sajátos üzemszervezeti rendszerében összekapcsolva, és logikus összefüggésbe hozva, együttvéve csakugyan eredményezhetik azt, amit Taylor ígér: a munkateljesítmény megnégyszerezését, megötszörözését, 300-400 százalékkal emelését, a munkás nagyobb megerőltetése és a termelő költségek aránylagos emelkedése nélkül.

Innen a szenzáció, és innen a harag. A szenzáció, amely nem mozdul meg, valahányszor egy-egy új gép nem megötszörözi, de megtízszerezi, meghúsosorozza a termelőképeséget, de érthetően erősebben izgul, ha arról van szó, hogy az ember – én, te, mindannyiunk – új lehetőségei nyílnak meg: és a harag, amely az egész rendszerben csak azt látja, hogy a munkás négyször-öttször annyit végez majd, mint addig, legföljebb ha kétszer akkora bélért, de bizonyára testi és szellemi erői rohamos kiadása árán.

A szenzáció azóta elült, de a harag megmaradt. Valahány munkáslapban szó volt róla, mindenütt a kizsákmányolás új, az eddigieknél csak alattomosabb és brutálisabb rendszerét látták a taylorizmusban, amelynek bevezetése ellen a munkásosztálynak minden erejével küzdenie kell. Emilé Pouget, a francia anarchista-szindikalista meg éppen 70 oldalas kis kötetben foglalta össze a taylorizmus elleni érveket, amelynek azt a címet adta: *A túlterhelés szervezése (L' Organisation du surmenage*, Paris, Riviére, 1914. 0.60 fr.)

Szocialista és munkáspárti oldalról, tudomása szerint, e sorok írója volt az egyedüli, aki a taylorizmusban a termelés szervezetének magasabb formáját üdvözölte, haladást az ipari és társadalmi fejlődésben. Most társa akadt: a szindikalista *Vie ouvrière* március 5-i számában Jules Ravaté, „autentikus munkás”, igen okos cikkben szintén védelmére kel Taylornak. (*Une défense de la Méthode Taylor.*)

Ravaté szintén abból az alapvető nézetből indul ki, hogy a termelőfeltételek minden javítása, a termelőerők minden fejlesztése a társadalmi fejlődés, és ezen belül igazságosabb megoszlás legfőbb előfeltétele. Ahogy képtelenség ma, hogy a társadalmi fejlődés alapjairól fölvilágosodott, vagy mondjuk: a marxizmus szellemében nevelkedett munkás ellenesgüljön tökéletesebb gépek bevezetésének, úgy helytelen, hogy a munkások ellenezzenek tökéletesebb munkaszervezetet, mert azzal visszaélhetnek. Hogy visszaélnek vele – és mivel nem élnek vissza? – az nem a taylorizmus hibája, hanem azé a szellemé, amely a munkásszervezetek gyöngesége folytán a taylorizmus

alkalmazásában is megnyilvánul, amely semmire sem becsüli a más ember erőikifejtését.

„Éppen az a legsúlyosabb szemrehányásunk a kapitalizmus ellen – úgy mond –, hogy az egyének mozdulatait kevésre értékeli, és hogy azt hiszi, hogy annyit végeztethet velük, amennyit akar, mindaddig, amíg ellenállásuk nem lesz túl erős, s nem rontja le a tiszta hozadékot.”

„*Semmit el nem veszteni*, kivált a munkára fordított mozdulatokban és erőikifejtésekben: valódi haladás. A barbárság: semmibe sem venni a munkás fáradságát, kimeríthetetlen jószágnak tekinteni, amelyet pazarolni szabad.”

És hozzáteszi: „Jó érv jövő harcaink számára, hogy megállapíthatjuk, Taylor rendszerével kezünkben, hogy eddig rosszul használták föl munkaerőnket, és hogy azok a vadak, akik tovább is így tesznek.”

Hogy előírják minden mozdulatunkat? „Egész életünk azzal telik el, hogy magunkat idomítjuk, és az ember sajátossága és nemessége, hogy erre képes. A zűrzavaros, rendetlen reflexek fegyelmezése, magasabb társadalmi célokra integrálása az egész emberiség álma. Alkalmazkodás a környezethez, amelyben élünk úgy, hogy sem össze ne nyomjanak, sem össze ne törjenek: ez a törvény. Előbb vagy utóbb alávetjük magunkat, de mindenképp ez a vége.”

„Akinék reflexeit nem lehet összeegyeztetni, semmi jót sem végezhet.”

Nem tartjuk véletlennek, hogy a taylorizmus e védelme éppen szindikalista folyóiratban látott napvilágot.

Szükségképpen csakis oly valaki tudja szemét fölülemelni azokon a közvetlen bajokon és hátrányokon, amelyek minden gazdasági változással járnak, aki az összes társadalmi bajok óvszerét sem képes a társadalom gyökereit nem érintő jogi, politikai vagy morális beavatkozásokban látni.

Nyilvánvalóan fogékonyabb a tudománynak és a szakértelemnek a termelés folyamatában való jelentősége iránt az, aki a politikusok, e hivatásból nem szakértők, a képtelenség és illetéktelenség ez apostolai túltengésében, mindenhatóságában és mindenhol valóságában látja a társadalmi bajok orvoslásának egyik legfőbb akadályát.

És mivel ez urak létének alapja az államhatalomban való részük, és mivel az állam, mint az erőszak szerve, elsősorban a megosztásra gyakorolhat befolyást, könnyen feledkeznek meg arról, hogy minden rendszabály, mely nem a termelőerők változását idézi elő, csak ideig-óráig ható gyógyszer, tüneti kezelés, és még munkások is, akár ha szocialistáknak, sőt, marxisták-

nak is vallják magukat, könnyen felejtik el a mester mondását: „Társadalmi alakulat sohasem pusztul el addig, amíg ki nem fejlődött minden benne megfűző termelőerő, s új, magasabb rendű termelőviszonyok sem lépnek helyébe, mielőtt létezésük anyagi előfeltételei a régi társadalomban magában nem nőttek ki.”

Lehetetlen el nem ismerni, hogy a szubjektív termelőtényező, a munkaerő, racionális szervezése éppoly anyagi előfeltétele a javak azon megoszlása rendszerének, amelyet a szocialista termelőviszonyoktól várunk, mint az objektív termelőtényező, a gép legtökéletesebb kihasználása. És ez a taylorizmus legmagasabb igazolása.

Világ 1914. április 12.

KÖZTISZTVISELŐK ÉS MUNKÁSOK¹

Nem lehet kétséges, hogy a háborúnak a jövedelemmegosztásra gyakorolt hatása – ha a pénzjövedelmet nézzük – nem a munkásosztályt sújtotta a leg-erősebben. Egyébként eleget hangoztatják ezt nemcsak olyanok, akik a tőkésosztályok milliárdos jövedelemszaporulatairól szeretnék elterelni a figyelmet, hanem azok is, akiknek ily mellékszándékaik józanul aligha lehetnek. Legutóbb a tisztviselői nagygyűlés alkalmából hányták fel – a Nyugatban is, Hesslein József különben értékes cikkében és felszólalásokban –, hogy a tanult munkások jövedelme nagyobb, mint tegyük, a miniszteri, osztálytanácsosoké!

Valóban úgy van, hogy némely munkáskategória azelőtt elképzelhetetlen, és a háborús drágasághoz viszonyítva is igen magas béreket kap. Ezt el kell ismerni még akkor is, ha rámutatunk arra, hogy az összehasonlításokban többnyire egy falszum van: az ti., hogy a köztisztviselők törzsfizetését szokták tizenkét hónapra elosztva a munkabérekhez hasonlítani, s nem számítják sem a lakáspénzt, sem a mindenféle kedvezményeket, sem a különböző drágasági pótlékokat, sem különösen a munkaidőt, mely fele annyi, mint a munkásé. Ha az összehasonlításokat mindezen tényezők figyelembevételével csinálnák, az eredmény lényegesen módosulna.

Mindazáltal azt tartjuk, hogy a munkabérek emelkedése így is fölülmúlta a tisztviselői javadalmakét. Egyes szakmákban éppenséggel rendkívüli mértékben. De a tárgyi és a szociális igazság s az okosság ellen vét, aki az egyes kiiívó eseteket általánosítja, s gyűlölködve és irigykedve ezeket hánytorgatja.

Nem volna-e jobb, ha a tisztviselők inkább a háborús jövedelemmegosztás valóban általános jelenségeire fordítanák figyelmüket? Ezek talán kevésbé kézenfekvők és megkapok az agitáció számára, de a komoly emberek számára mindenesetre tanulságosabbak.

A német hivatalos lap, a Deutscher Reichsanzeiger und Kgl. Preussischer Staatsanzeiger júl. 3-i és szept. 28-i számában közli a orosz jövedelmi-

adó-kivetés 1916. évi eredményeit. Ez a statisztika a mi kérdésünk szempontjából is igen érdekes, ha azt nézzük, hogyan alakult a jövedelemelosztás a háborúig, s hogyan azután.

Ismeretes – főként a marxista revizionizmus körüli vitákból –, hogy ez a statisztika nem látszott igazolni a Verelendung² elméletét. Évről évre csökkent, nemcsak viszonylag, hanem egészben is, a legkisebb jövedelműek száma. Ha az utolsó húsz évben és csak a háztartások fejeit és a magánosokat nézzük (a hozzátartozók nélkül), azt látjuk, hogy az egyes jövedelmi osztályokban így oszlottak meg Poroszországban:

Jövedelem	1896		1916		emelkedés, ill. csökkenés %-a (1896–1916)
	szám	%	szám	%	
900 márkáig	8 613 994	75,1	7 847 210	49,3	— 34,3
900–3000 márká	2 528 333	22,0	7 225 485	45,4	+106,4
3000-en felül	391 091	2,9	841 928	5,3	+ 82,7

Látnivaló: húsz év alatt a legalsó jövedelmi osztály nem kevesebb, mint 34,3%-kal csökkent, a középső 106,4, a felső is 82,7%-kal emelkedett.

A legalsó osztály átlagos évi csökkenése 1,3%, a középső emelkedése 1,2%, a felsőé 0,12%. Azt kellene hinnünk, hogy ha a munkabérek általában oly nagyon emelkedtek a háborúban, az utolsó években a csökkenés, illetve az emelkedés ez átlagot messze felülmúlja.

Nézzük hát a négy utolsó év százalékszámait:

Év	Jövedelem		
	900-ig	900-3000	3000-en felül
1913	50,5	44,3	5,2
1914	49,1	45,4	5,5
1915	49,7	45,2	5,1
1916	49,3	45,4	5,3

A béke utolsó évében az átlagos eltolódás, íme, csakugyan jelentkezett, sőt, az alsó és felső osztályban gyorsított tempóban is.

De már 1915-ben a legelső jövedelmi osztály aránya nem csökkent, hanem gyarapodott, s még 1916-ban is fölötte maradt az 1914. évinek, ezzel szemben a középső és felső húsz év óta először csökkent, s csak a háború harmadik évében érte el a háború előtti átlagot.

Mit bizonyít a legelső jövedelmi osztály ily hirtelen fordulása? Alighanem azt, hogy százezrével vonultak be a jobb jövedelmű munkások és alkalmazottak, s helyüket silány fizetésű kezdők, nők és gyermekek foglalták el. S a társadalmi erőmegoszlás szempontjából az osztályoknak, s nem az egyeseknek gazdasági fajsúlya a fontos.

Még kirívóbb a háborúnak ez a hatása, ha külön vizsgáljuk a 3000 márkán felüli jövedelmeket. Hisz ha általánosak a szörnyű magas bérek, akkor a munkások százezreinek kellett ebbe a csoportba jutniok.

Hogy összehasonlítási alapot kapjunk, nézzük előbb ismét az 1896-1916. évi fejlődést: az egyes alcsoportokban az adózók számát és az összes adózók ezréhez való arányát:

Jövedelem (mátka)	1896		1916		Emelk. %-a 1896-1916
	szám	%	szám	%	
3 000-9 500	272 819	23,8	693 798	43,6	83,2
9 500-30 500	47 308	4,1	114 843	7,2	75,6 .
30 500—100 000	9 265	0,81	26 602	1,67	106,2
100 000-en felül	1699	0,15	6 685	0,42	166,7

Égészben tehát a középosztály igen tekintélyesen gyarapodott e húsz év alatt: alsó rétege évenként átlag 0,99, felső rétege 0,15%-kel, a gazdagok száma évenként 0,043, a leggazdagabbaké 0,012 %-kel.

Nézzük már most a háborús éveket külön, és pedig ezúttal az abszolút számokat is:

Év	I. (3000-9500)		II. (9500-30 500)		III. (30 500-100 000)		IV. (100 000-en l felül)	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1913	697101	43,5	104 922	6,6	22 239	1,39	4747	0,30
1914	741559	45,6	116 876	7,2	24 551	1,51	5215	0,32
1915	670 207	42,3	107 426	6,8	22 962	1,45	4976	0,31
1916	693 798	43,6	114 843	7,2	26 602	1,67	6685	0,42

Majdnem ugyanaz a jelenség, mint a 3000 márkán aluli osztályoknál! 1914-ben az átlagosnál gyorsabb emelkedés valamennyi osztályban. De 1915-ben?

Poroszországban, a hadfelszerelő gyárakban százezerrel dolgozik tanult munkás. Háborús bérekért, természetesen. Mily nagyra kellett volna ezeknek az I. csoport számát duzzasztaniok! A 3000 márká jövedelemminimumot hánynak kellett megütnie!

Ehelyett azt látjuk, hogy az ebbe a csoportba tartozók száma és aránya az első háborús évben rohamosan süllyedt, és csak 1916-ban lendült vissza megközelítőleg a békeszínvonalra.

Hasonlóan a II. csoport, a felső középosztályé. De ez 1916-ban már nem az 1913-i, hanem az 1914-i magasabb színvonalra regenerálódott. Azonban abszolút számban mennyivel? Hétezerrel! Ez volna a nagy keresetű munkások légiója?

A III. csoport, a gazdagok alsó osztálya, szintén megingott, hogy aztán erős lendülettel a húsz év alatt egyszer sem bírt pozícióba vesse magát.

Még kevésbé ingadozott a IV. csoport, a 100 000 márkán felüli jövedelműeké.

Szemléltetőbben látjuk ezt, ha a béke és háború mezsgyéjén álló 1914. évvel vetjük össze az utolsó év adatait. Volt e szerint:

Év	3000-9500	9500-30 500	30 500-100 000	100 000-en
1914	741 559	116 876	24 551	5215
1916	693 798	114 843	26 602	6685

Az alsó középosztály csökkent 6,4, a felső 1,7%-kal, ellenben a milliomosoké 8,3%-kal, a többszörös milliomosoké meg éppen 28,2%-kal nőtt.

(Bár nem tartozik szorosan kérdésünkre, de mert élénk fényt vet a tökekonzentráció irányára, részletezzük még a 100 000 márkán felüli jövedelmeket is. Volt pedig

Év szám	0/10-1/2 millió		1/2-1/1 millió		1 millión felül	
	százezerre	szám	százezerre	szám	százezerre	szám
1896	1596	13,91	76	0,66	27	0,24
1914	4869	29,24	255	1,57	91	0,56
1916	6195	38,93	356	1,66	134	0,84

A háború alatt az emelkedés az első csoportban 27, a másodikban 40, a harmadikban 47%.)

Így alakította át a háború a jövedelemmegoszlást, s nem úgy, ahogy a 30 koronás villanszerelő- meg vasesztergályosberek babonázottjai hiszik. Húszévi fejlődési irányt állított meg a szegényeknél, visszavetette a középosztályt, hogy minden áldásával elhalmozza a gazdagokat. Ez az igazság, Íme:

Szegények 900—3000		Középosztály 3000—30 500		Gazdagok 30 500—100 000		Nagyon gazdagok 100 000-en felüli		
szám	emelkedés, illetve csökkenés %-a	szám	emelkedés, illetve csökkenés %-a	szám	emelkedés, illetve csökkenés %-a	szám	emelkedés, illetve csökkenés %-a	
1914	15 366 279	—	858 435	—	24 551	—	5215	—
1916	15 072 695	— 1,9	808 641	— 5,8	26 602	+ 8,3	6685	+ 28,2

Minden drágaság és minden béremelés ellenére, íme, alig fogyott a 3060 márkán aluli jövedelmek száma. A húszéves átlag szerint és a drágaság s az állítólagos módfeletti béremelkedés arányában e jövedelmi osztálynak milliókkal kellett volna a két háborús év alatt megfogynia, ehelyett nem egészen háromszáz ezerrel fogyott meg. Annál erősebben romlott le a középosztály. A húszéves fejlődés arányában e két utolsó évben legalább ötven ezerrel kellett volna megnőnie, ehelyett ugyanannyival fogyott. Csak a gazdagoknak nincs okuk panaszra.

Így Poroszországban. Hasonló magyar adataink, sajnos, nincsenek. De el fogják hinni a magyar tisztviselők, hogy a porosz munkabérek még mindig jobbák a magyaroknál (hisz csak a Dienstpflchtgesetz kb. 10 márka legkisebb munkabért biztosít a tanult munkásnak), s a magyar háborús nyereségek sem alacsonyabbak a németeknél.

Egy magyar adatot azért mégis melegeítsünk itt fel. Szinte észrevétlen maradt annak idején.

Ez év április elsején *Munkabérek a Weiss Manfréd-féle lőszergyárban* című közlemény látott napvilágot a Magyar Gyáripar-ban. Ez tudvalevőleg a Gyáriparosok Országos Szövetségének közlönye, a GYOSZ-nak, melynek egyik alelnöke maga Weiss Manfréd.

Erről a gyárról maguk a szakszervezetek elismerik, hogy aránylag a legjobb béreket fizeti.

Lássuk hát az osztálytanácsosi béreket 1

A gyárigazgatóság kimutatása 20 354 munkásról szól. Ezek napi keresete volt:

Napibér K	Munkások száma	%-a
2,20-5	9069	44,5
5 -10	7756	38,1
10-40	3529	17,4

5 korona napibér, ugyebár, nem sok, még ha 16 éven aluli munkás is kapja, amiből 1012 volt a gyárban. 4 koronán aluli bérrrel 2091 kivезényelt hadimunkás.

Még 10 korona sem ad ki osztálytanácsosi fizetést. Pedig 10 koronán alul keresett az öszsmunkásság 82,6%-a.

Akiket a „szemrehányás” érhet, hogy vetélkednek az osztálytanácsosokkal, a legjobb magyar gyár személyzetének nem egészen 1/5-e tehát. Nézzük azonban ezek keresetét részletesebben.

A 10 koronán felüli napi keresetűek az egyes bérosztályokban így oszlottak meg:

Napibér K	Munkás száma	%-a
10-15	1983	9,8
15-25	1422	7,0 = 16,1
25-30	104	0,5
30-40	20	0,1 = 0,6

íme, a legendaképződés mai, racionális korunkban 1 Harminc koronán felül húszezer munkás közül 20 keres. Egy ezrelékl 104-nek napi keresete 25-30 K. Ezer közül ötnek. Ilyenek a legendák! Egy miniszteri osztálytanácsos jövedelme ez év tavaszán, a háborús segélyekkel, legalább 11-12 000 K volt (semmi külön munkadíjat s egyéb mellékjövedelmet nem számítva). 300 munkanapot véve, ez a két utolsó bérosztálynak felelne meg.

Ilyen keresete a legnagyobb és a legjobb munkaviszonyokkal dicsekvő hadfelszerelő gyárban volt a munkásság 6 ezrelékének. Minden ezerre hatnak! Szabad ezzel példálózni?

Ellenben, hogy minden ezer közül 445 öt koronán alul keresett, s tízen alul 826 – erről senki sem beszél.

Hogy azóta emelkedtek a bérek!? Igaz, tetemesen. De a drágaság is, ugyancsak tetemesen. S a háborús segélyek is.

A háború elején azt mondtam egy írásomban a háború várható hatásairól: „a gazdagok még gazdagabbak és hatalmasabbak lesznek, a szegények viszonylag még szegényebbek és gyöngébbek.” Ez a jóslatom, sajnos, teljesen bevált. Jó volna, ha a tisztviselők inkább ilyen egyetemes társadalmi törvények után indulnának, s nem kuriozitásokra alapítanák politikájukat.

Nyugat 1917. 2. köt. 731-735. old.

**„Szabadság
a szocialista társadalomban”**

A SZOCIALIZMUS A MAGYAR TUDOMÁNY ELŐTT

Németországban és egyebütt is, ahol a Marx-féle szocializmus vert gyökeret, újabb időben sűrűn lépnek föl írók, szocialisták és polgáriak egyaránt, akik a marxizmus revízióját sürgetik, illetve e revízióhoz a maguk részéről többé-kevésbé értékes adalékokat szolgáltatnak. Hogy e kritika megengedett, ahhoz szó sem fér; hogy a szocializmusnak nem árthat, azt elsősorban a következetes marxistáknak kell vallaniok, akik szerint a szocializmus, amely kevésbé egyes elmélkedőknek a műve, éppoly kevésbé függ egyes elméletek állásától, föltétlen hitelétől, hanem tárgyilagos körülményekben: a gazdasági rendszerben gyökerezik, és ebből meríti folyton ható erejét. Ez kétségtelen; de bizonyos az is, hogy bár az emberek gondolkodását, érzéseit, világfelfogását, szóval, szellemi életét nagyjában a gazdasági szervezetben elfoglalt helyük szabja meg, az emberek még nem automaták, hanem gondolkodó és akaró lények, spontán érzéssel és cselekvéssel a gazdasági szükségszerűség határai közt. Az ipari proletárt a termelési és megosztási processzusban elfoglalt helyzete megóvjá ugyan attól, hogy pl. a tőkeuralmat istenítsé, erre elméletet és életszabályokat alapítson, de nem teszi szükségképp szocialistává, hanem csupán különösen fogékonyá teszi ez iránt; lehet azonban, hogy a szocializmus nem hatol el hozzá, és ugyanaz a munkás, aki ellenesetben meggyőződött szocialista lenne, beletnyugszik a magántőkerendszer megváltozhatatlanságába, és az ez által adott alapokon rendez be életét. Ezért oly fontos a szocialisztikus világfelfogás terjesztése, és ez okból van nagy jelentősége az elmélet biztosságának, megsebezhetetlenségének.

De ugyanebből érthető meg az is, miért nem fogadhatjuk el némely Marx-kritikusnak – legyen az bár szocialista, vagy mondja magát annak – azt a követelését, hogy kezdjük ugyanolyan (ha nem nagyobb) figyelemben részesíteni azokat a tudományos eredményeket, amelyekre az úgynevezett objektív tudománynak képviselői: az egyetemi tanárok, „pártoktól független” írók társadalombölcseleti és társadalomgazdasági kutatásaikban és

különösen a szocializmus bírálataiban jutottak. Azon az állásponton állván, hogy a gazdasági viszonyok lényegesen befolyásolják az emberek gondolkodását, lehetetlen elismernünk ilyen „objektív” tudomány létezését olyan téren, ahol ugyanazon gazdasági viszonyoknak létéről vagy nemlétéről, azoknak gyökeres felforgatásáról van szó. Azok az emberek, akik nemcsak gazdasági megélhetésük eszközeit kapják az államtól, mely jog- és hatalmi szervezete az általunk támadott gazdasági rendszer uralkodó elemeinek, hanem értelmi és érzelmi nevelésükkel és társadalmi állásukkal ebben a rendben gyökereznek, ugyanezen rendszerrel szemben objektív, vagyis gazdasági érdeküktől, tradícióiktól és osztályuk érzelmeitől független álláspontra a legritkább esetben emelkedhetnek. Irányadó ránk nézve a társadalmi tudományok terén a már eleve szocialisztikus világfelfogás szempontjából irányított kutatásban fölfedezett és megállapított tudományos igazság kell hogy legyen tovább is. Hisz általában azt látjuk, hogy egészen közönséges polgáremlékek, nem is egyetemi professzorok, is hasonló, sokszor sokkal elfogulatlanabb, objektívebb méltatására jutnak a szocializmusnak, mint ezek, s a társadalmi kérdésnek erősen akutnak kell lennie egy országban, hogy legalább szociális érzéket neveljen beléjük. Az ő sok objektív tudományuk nem eredményez a legtöbbször egyebet, mint a társadalmi jelen tekintetében elvont, hűvös, személytelen, mindent megértő, de semmit sem megvető magyarázatot, a társadalmi jövő tekintetében pedig vagy megcsontosodott konzervativizmust, vagy mindent az általános emberszeretet generális orvosságába mártó nihilizmust. Magát a nagy problémát, amely nemcsak a tudomány, de éppen úgy, sőt, nagyobb mértékben az – akár a gazdasági szervezethez folyó, akár originár – érzelmek: szenvedély, szeretet, tökéletesedésvágy, akarat kérdése, nem érzik át, meg nem értik.

Most jelent meg a Közgazdasági Lexikon harmadik kötete, a magyar közgazdasági tudományosság állását az állam fennállásának ezredik évében fixírozni hivatott okmány befejező része. Benne a *Szocializmus* és *Szociáldemokrácia* cikkek, mely kérdéseknek a magyar tudomány által való megítélése a magyar közgazdasági tudomány standard workjában méltán érdekelhet. Vajon e mű az objektív tudományról imént kifejtett véleményünk megváltoztatására vagy legalább módosítására kényszerít-e?

A szocializmusról Földes Béla¹ ír 21 hasábon. Ez a budapesti egyetemi tanár igen fiatal korában, több mint harminc év előtt, foglalkozott már a

társadalmi kérdéssel; nyilvánvaló tehát, hogy értekezése nem ez alkalomból, esetleg rövid idő alatt tett futólagos tanulmányok eredménye (ami különben egyetemi tanárnál nem is volna melegség), hanem egy tudományos kutatásban eltöltött, hosszú élet terméke. Lássuk hát, eljut-e ő a szocializmus objektív méltatásához?

A szocializmus fogalmát igyekszik mindenképp megállapítani. A fogalom meghatározásnak szabatosnak, rövidnek, a meghatározandó fogalom minden, de csak lényeges részeit egyöntetűen felölelőnek és könnyen érthetőnek kell lennie. A Földes-féle meghatározásból a szocializmus fogalmát kihámozni teljes lehetetlenség, annyira ellentmondásokkal telt, rendszertelen, zavaros az. Az első ellentmondás maga a fejezet címe. A szocializmus egyes elméletei és törekvései közt – mondja maga Földes – már oly nagy eltérés van, hogy azokat egy egyöntetű fogalom alatt összefoglalni teljes lehetetlenség. Földes – mint a fejezet címe mutatja – mégis megpróbálja, hanem amit nyújt, az nemcsak hogy nem egyöntetű, hanem annyira diszparát, hogy ember legyen, aki egységet hoz bele. Először abban látja a szocialisztikus elméletek közös ismervét, hogy a szocializmus a társadalmi rendszer természeti rendjét más törvényeken látja alapulni, mint a társadalmi gazdaságtan, amelytől hűtlenül elpártolt. Ez megáll ugyan a szocializmus ma érvényesülő irányaira nézve, semmi esetre sem foglalhat helyet azonban Földesnél, aki e cikkében a szocializmusnak valamilyen valamilyen létezett (sőt, amint meglátjuk: nem is létezett) fajtát bevonja vizsgálódása körébe. Ezeknek nagy részéről pedig éppen nem mondható, hogy új vagy saját társadalombölcseleti rendszerrel építették volna föl szocialisztikus követeléseiket. Másrészt, akárhány író van, akire a főnti meghatározás áll anélkül, hogy az illetőt távolról is szocialistának mondhatnánk. Földes is keres hát e meghatározás gyöngeségének tudatában másikat: „leginkább az örök igazságosság nevében való tiltakozás képezhetné e különböző rendszerek közös hivatását.” Ez sem helyes, s azért kénytelen is rögtön korrigálni, kivéven az úgynevezett tudományos szocializmust, mely: „nem is annyira az igazságosság, mint a továbbfejlődés érdekére támaszkodik.”

Itt azután elhagyja Földest a tudománya, nem találván a szocializmusban egyéb közös vonást, mint a saját társadalombölcseletet – ami nem helyes – és az igazságosságot, ő maga veszi ki – a szocializmus meghatározására a fogalom meghatározás tanában eddig teljesen ismeretlen módszert honosít meg, ti. a különbségekből akarja megalkotni a fogalmat. Teljesen

hasonló eljárásához, mint ha valaki abból, hogy a kaukázusi fehér, az indián skalpol, a maláji szeme kicsi, a néger törzsekben él, és az ausztrál göndör hajú, akarná megalkotni az ember régi fogalmát, hogy „érzéki eszes lény”. Földes szerint a szocializmus különböző rendszerei főleg az utópizmus és az evolucionizmus tekintetében különböznek egymástól. Néhány sorral alább az állami szocializmus és az anarchizmus irányjaiban jut a szocialisztikus felfogás különbsége legjobban érvényre”. Most már csak tudjuk, mi a szocializmus! így hát szerét ejtheti Földes, hogy közbekeverjen egyéb, a fogalom meghatározás körébe egyáltalán nem való dolgokat. Sebtime szembeállítja a kommunizmust a „szűkebb értelemben vett szocializmussal”, mely „csak nagyobb fokát jelenti a társas összetartásnak, pl. kifejezve a termelési eszközök közösségében” (ez a „például” úgy van odaszúrva, mintha a „nagyobb fokú társas összetartás” jeléül éppúgy lehetne pl. a takaréketétek Richter-féle konfiskálását fölhozni), aztán az utópizmust a „gyakorlati szocializmussal”, melynek legnevezetesebb alakja az ún. tudományos szocializmus. Erről azt mondja, hogy „jelenleg leginkább” a termelési eszközök közössé tételére fektet súlyt. Csak jelenleg? Épp jelenleg? És egy időleges tulajdonságra lehet meghatározást, többet: elnevezést alapítani? Mert „erre való tekintettel” elnevezi kollektívizmusnak (antikapitalizmusnak); végül – mint már említettük – az állami szocializmust az anarchizmussal, mindkettőjüket az utópisztikus szocializmus keretébe utalván.

Valóban nem tudjuk, mit gondoljunk ezen „fogalom meghatározás” után. Vajon Földes csakugyan nem tudja, mi a szocializmus, s így természetesen annak fogalmát sem adhatja, vagy pedig azért adja ezen zavaros, ellentmondó meghatározást, hogy mái ezzel is érvet szolgáltatson a szocializmus ellen. Az utóbbit kell hinnünk, ha azt látjuk pl., hogy a szocializmus meghatározásának nehézségeire jellemzésül azt említi, hogy még „egy-egy iskola hívei” sem egyeznek abban, és aztán Engels, Bebel, Proudhon, Dietzel, Mill, Cairnes és Rae meghatározásait idézi, úgy tüntetvén föl az avatatlan olvasó előtt a dolgot, mintha e férfiak egy szocialisztikus iskola hívei volnának, holott a négy utolsó egyáltalán nem is szocialista. Mi azonban nem tétélezünk föl rosszhiszeműséget, különösen mert Földesnek régtől ismert és ez új értekezése további folyamán is folyton előrenyomuló tulajdonsága a zavarosság. Csak azt a szerény megjegyzést akarjuk kockáztatni, hogy ha mi egyetemi professzorok volnánk, akkor mi, hogy a szocializmus fogalmi

meghatározásához jussaink, historico-dogmatice és exegetice tekintettük volna a szocializmust, és kritikai összehasonlítással okvetlenül eljutottunk volna oly közös vonások megállapításához, amelyek összességükben a szocializmus igazi fogalmát adták volna még akkor is, ha elismerjük, hogy a szocializmus nemcsak tudomány, hanem érzés és akarat, és így képviselői szerint individuálisan nagyon különböző.

Nem akarjuk olvasóinkat kínozni azzal, hogy hasonló részletes elemzésben mutassuk be Földes egész értekezését. Hisz amit eddig elmondtunk, az csak másfél hasábnak a kritikája, hová jutnánk, ha tovább is így akarnánk eljárni, 21 hasábon át, melynek úgyszólván minden mondata kihívja ellentmondásunkat. Csakis ízelítőül és egyúttal jellemzésül nyújtottuk ezen kis próbát, és további bírálatunkban a főbb kifogások tételére szorítkozunk. Az eddigiék után ezek is elég anyagot szolgáltatnak majd a magyar közgazdasági tudomány ígért ismertetéséhez.

A második fejezet a szocializmus irányairól szól. Ilyenekről, mint láttuk már, a szocializmus fogalmánál is szó volt, és ha Földes most még tízszer két és ezeken belül még nyolc irányát különbözteti meg a szocializmusnak; azt hihetné valaki, hogy megint a szocializmus fogalmának szándékos összezavarása a cél. Pedig nem egyéb ez, mint az ismeretes professzionális kategorizálási, osztályozási düh, azon emberek agyműködésének kifejezése, akik már nem élnek érzelmekben, akaratban, hanem csupán elvont fogalmakban, melyeknek objektumát a valóságban fölfedezni olykor vajmi nehéz. Így jut Földes az arisztokratikus szocializmus fogalmához, amelyet a demokratikus szocializmussal állít szembe, és Platón nevéhez és a darwinizmushoz (!) fűzi; így fedezi föl a vallási és világi szocializmust és a polgári és politikai szocializmust. Szépen állnánk, ha már a politikai egyenjogúsításra irányuló törekvés (ezt nevezi Földes politikai szocializmusnak) is szocializmus volna. Végül, hogy a szám kerek legyen, tizediknek megismétli azt a megkülönböztetést, amelyet már az előző fejezetben tett, a doktriner és empirikus szocializmusét.

Eltékintve ezen erőszakos kategorizálástól is, igen lényeges tévedéseket követ el Földes. Kétségtelenül nem állítaná szembe az általános szocializmussal a gazdasági szocializmust mint olyat, mely csak a gazdasági átalakulásra törekszik, míg a másik a társadalom összes intézményeit akarja átalakítani, ha tudná, hogy az általa „gazdaságinak” nevezett szocializmus milyen szempontból indul ki. Tudnia kellene, hogy ez a materialisztikus tör-

ténetfelfogás alapján áll, mely szerint a gazdasági átalakulással szükségképp együtt jár a társadalom összes intézményeinek és az emberek átalakulása is, tehát a gazdasági átalakulásra való törekvés magába zárja azt is, amit Földes az általános szocializmus követelményének mond, tehát az ellentét nem létezik. Helyes-e a társadalmi fejlődésnek ez a koncepciója, itt nem vizsgáljuk, de hogy Földes nem értette, mutatja a materialisztikus és etikai szocializmus szembe állítása is: nem tudjuk, hogy melyik az a szocializmus, „mely az ember csak egy rugóját ismeri, az anyagi szükségletek kielégítésének vágyát”, de ha azt a szocializmust érti alatta, amely a materialisztikus történetfelfogás – és korántsem a materializmus – alapján áll, szükséges fölvilágosítanunk, hogy az nemcsak, hogy nem ezen egyetlen rugóját ismeri az embernek, hanem az egyén individuális vágyaival, cselekvésével egyáltalán nem is foglalkozik: csak társasági jelenséget ismer, és ezekre állítja föl azt a tételt, hogy a mindenkori gazdasági, nevezetesen a termelési szervezet által határozott meg. Ez pedig lényegesen különbözik a közönséges értelemben vett materializmustól, és az egyén cselekvésének etikai rugóját semmi esetre sem zárja ki. Hisz még Pikler professzor is, akit talán egyedül lehet materialista szocialistának nevezni (bár a szocialista jelzővel igen habozva díszítjük fel őt is), az etikai rugóknak helyet juttat materialisztikus társadalmi rendszerében.

De hát Földes professzor úr, úgy látszik, azt szándékolta, hogy ezen egy lexikoncikkbe belefoglalja mindazt a kakukktójást, amit valamikor tudatlanságból és rosszakaratból a szocializmus fészkébe csempészték ellenségei és barátai. Mentsége csak egy: nem tudja, hogy kakukktójás. Hogy sorolhatná különben a szocializmus céljai közé, a lemondás és az élvezet mellé az egyenlő felosztást, a henyélő proletariátust (I) és az új munkásproletariátus szocializmusát. A lemondás és élvezet lehet cél; az egyenlő felosztás már csak megvalósítási mód, mely éppúgy vezethet az egyikhez, mint a másikkhoz. A két utolsó kategória pedig nem cél, de még csak nem is megvalósítási mód, hanem a szocializmus alanyainak meghatározása, melyek igen különböző vagy egyenlő módon és eszközökkel ugyanazon vagy különböző célra törekedhetnek. A lemondás vagy élvezet maiadnak így Földesnél a a szocializmus céljai; mindenesetre tanújele annak, hogy a tanár úr képzelet a szocializmusról igen szegények. Annál gazdagabb a szocializmus alapelveinek sorozata. Nem kevesebb, mint tizennégy alapelveből indulhat ki sze-

rinte a szocializmus; köztük a darwinizmus, az ingyenes hitélte való jog és több effélék.

Röviden tárgyaljuk a 8-9. fejezetet. A szocialisztikus mozgalmak sorában helyet juttat az „athéni csöcselék” harcaitól Rousseau-ig és Robespierre-ig mindennek és mindenkinek, s csak azt csudáljuk, hogy a paradicsom is nem került ide, amit semmiképp se kell tréfa gyanánt venni, hisz az újkori szocializmus történetét Földes Platónnál vezeti be. (Mikor kezdődhetik hát nála csak a középkori is?!) Megengedhető-e egy lexikoncikk szűk keretében, hogy egy írónak nem lényeges, később föl is adott, és nem is a köztudatba átment elméletét ismertessék, mint Földes Fourier-val teszi, azt a lexikon szerkesztőinek megítélésére bizzuk. A nagy hely, amelyet a tudományos szocializmus körében Rodbertusnak juttat, távolról sincs arányban ezen – kétségkívül kiváló – gondolkodó tényleges szerepével a szocialisztikus eszmemozgalomban. Marx társadalombölcseleti és gazdasági rendszerét elég jól ismerteti, főleg Engels és Sombart alapján; Marx kritikája azonban legalábbis felületes, mert teljesen bizonyítékok nélkül való.

A szocializmus bírálata az utolsó fejezet. Ezt a legjobban szeretnék egészében lenyomtatni, mert lehetetlen hű képét adni annak a fogalomzavarnak, annak a naivságnak, amely ebben a fejezetben megnyilatkozik. Igazán szégyenletes, ha Vairasse és Morelly utópiáinak szertelenségét idézi a szocializmus cáfolatára, ha a munkára, létre stb. való jogokat azzal üti agyon, hogy ily jogok nem léteznek, „vagy legalább nem léteztek eddig”. Hát melyik jog az, amely öröktől fogva létezik, és jogi jogok ezek? Visszaretten az államosítás tényeitől és következményeitől, de ugyanazon sorban azt mondja, „hogy a termelési eszközök államosítása nem idézne elő aránylag oly nagy változást, mint a földtehermentesítés. A tulajdonjog kiirthatatlanságára pedig mi a bizonyítéka? Hogy „szerzetek, melyek a tulajdont maguktól távol akarták tartani, épp ezen feláldozásért oly gazdagon megajándékoztattak, hogy csakhamar nagy vagyonok halmozódtak fel”. Így szóról szóra egy tudományos munkában, a lexikon 314. lapján. Földes úr, ha önt az utcán nyakon öntik egy dézsa piszkos vízzel, ez nyilván a piszkos vizű dézsák kiirthatatlanságának bizonyítéka ?

De ki gyözné felsorolni mindazt a képtelenséget, amely ebben a fejezetben föl van halmozva. Elég megállapítanunk, hogy Földes fejében nemcsak egybefolynak a szocializmus valamennyi valaha létezett rendszerei; hanem ő magának sincs állandó, szilárd álláspontja; amelyből a mesterségesen

csinált zűrzavarba bevilágíthatna. Így nem lehetséges a bíráló. Nem az a csodálatos, hogy ilyenformán a szocializmusban kiegyenlíthetetlen ellentmondásokat talál, hanem az, hogy *többet* nem talál. Földes egyáltalán meg nem értette a szocializmust, nem ismeri annak sem történetét, sem társadalmi bölcséletét, sem gazdasági elméletét... Mert különben tudott volna disztinválni az egyes szocialisztikus elméletek közt, tudott volna rámutatni a szocialisztikus törekvések társadalmi okára (az egyénekben rejlők mellett), és a modern szocializmus társadalomgazdasági tételei ellen irányozta volna a támadást. Ahelyett mit tett: egy fazékba hajított minden szocialistát és azt, akit neki szocialistának tetszett elnevezni, összekeverte, egy kicsit megfőzte, és amikor így szegény gyermekeikre maguk a szülőanyák sem ismertek volna rá, hol Schaffle, hol Georg Adler, hol Rugen Richter meg Yves Guyot szemüvegével belenéz a fazékba, és egy etikai nevelésű honpolgár jámbor borzadalmával ránt ki egy-egy materialisztikus materiált, és konstatálja, hogy nem jó ízű, nem illik össze, nem jó étel lesz a keverékből.

Szolgáljon mentségéül Nietzsche mondata: „Azok a paradoxonok, amelyek az olvasó megütközik, gyakran nem is a szerző könyvében vannak, hanem az olvasó fejében.” Mily szabatoság, következetesség, egység, gyakorlati keresztülvihetőség jellemzi ezzel szemben Földes pozitív javaslatait, az ő saját társadalmpolitikai elméletét. Nem végtelenül precíz, hogy „minden korban a munkának megfelelő szervezetet kell létesíteni” I Nem-e hasonlíthatatlanul egységesebb, ha menten ez után olvassuk, hogy „sokkal fontosabb a vagyonegyenlőtlenséget és az államhatalom kizsákmányolását megakadályozni”! S ki az, akinek a szíve nem dobog gyorsabban, amikor Földes figyelmezteti a tőkét, hogy lépjen az egyház, a nemesség, a monarchia nyomába, és szerezzon, mint ezek, „csak nagy jótétemények által előkelő állást, hatalmat és tiszteletet”, ne tegyen ágy, mint azok a csúnya materialista szocialisták, hanem kövesse az „etikai szocializmust”, mely „helyes reformok mellett valószínűleg (sic!) a mai társadalmi alapon is elérhető”.

Ritka eset, hogy az ember elolvasson 21 hasábot, és ne találjon benne csak egy gondolatot is, amely kiállna a kritikát, Valóban, amikor Földes nem volt meg egyetemi tanár, hanem Lugossy Béla és más nevek alatt írogatott a társadalmi kérdékről, hasonlíthatatlanul magasabban állott Pedig 20-30 év előtt tényleg volt még zavar némely szocialista fejekben. Minél jobban tisztult azután a szocialisztikus eszmekör, annál jobban zavarodott

össze Földes fejében, a katedra utáni vágy hatása alatt, az „objektív tudomány” azon „etikai szocializmussá”, amelynek zsengejét, ím, itt láttuk egész fényességében. Hogy Földes így ír a szocializmusról, azon nem csodálkozunk. Hogy a szerkesztők épp őt küldték a szocializmus ellen a küzdőterre, azt csak azzal tudjuk magyarázni, hogy vagy nem ismerik Földes *Társadalmi gazdaszáttan*-a I. kötetének utolsó könyvét, vagy pedig titkos barátai a szocializmusnak: alkalmasabb ellenséget nem küldhettek ellenünk.

Ilyen kvalitásokkal Földes nem csoda, hogy nem csinált nagy iskolát. Egyetlen méltó társa, követője a lexikon 3. kötetében Gaál Jenő úr² *Patriarkalizmus* című cikkével. Vele bővebben foglalkozni nincs okunk: van-e ki e nevet (és tant) nem ösmeri? Szintén nincs okunk foglalkozni Somogyi Manóval, Földes egy másik tanítványával, aki tárgyilagosan ismerteti a szociáldemokráciát. Csak azt nem tudjuk, miéit szorítkozott egyedül a magyar mozgalomra.³ Egyéb, a munkásságot érdeklő cikkek a kötetben: *Munkásvédelem, Munkáskérdés, Női mmka, Parasztbirtok, Strike, Törvénytár (gazdasági), Truckrendszer, Tulajdon, Városok története*. Ezekkel bővebben foglalkozni szintén nincs okunk, csak kevéssel több gondosságot ajánlhattunk volna a szerkesztőknek, akik némely cikkek egymás közti ellentmondásait (pl. *Strike* és *Munkaszerződés*) kiegyenlíthették volna. A sok sajtóhiba szintén nem vall gondosságra.

Népszava 1901. július 2.

KERESZTÉNYSÉG ÉS SZOCIALIZMUS

Sokan mondták, és mondják ma is, hogy a szocializmus nem egyéb, mint a kereszténységnek új formája, befejezése. A szocializmus a való élet intézményének gyökeres megváltoztatásában megteremti az alapot azon erkölcs számára, amelyet Krisztus csupán a lelkek megváltoztatásával akart meghonosítani e földön.

Közel kétezer év története megmutatta, hogy Krisztus tana nem volt képes a szeretetet és az igazságot győzelemre vinni. Szinte kényszerítőleg fölmerül a kérdés: vajon Krisztus tanának hirdetőiben volt a hiba, vagy pedig Krisztus szeretetvallása azért nem honosodik meg, mert magában a tanban van a hiba?

Hosszú volna énnek a végére járni. De nem fölösleges munka. A szocializmusnak igazi, legnagyobb ereje nem azokban a tanaiban van, amelyek az emberiség gazdasági életének alkalmasabb rendezését célozzák, hanem azokban, amelyek az ember és ember egymáshoz való viszonyát igyekeznek a jövőre megállapítani, a nekem és neked jó, a nekem és neked rossz szempontjából. A szocializmusnak erkölcsi eszményei vannak, amelyek nemcsak a jövődő társadalom életében, de már a mai küzdelemben is legbecsesebb, legkitűnőbb tulajdona a szocialistának. Ezen erkölcsi eszménynek eredetét, más erkölcsi tanokkal, vallásokkal való rokonságát kutatni kell. Mert kell hogy kiderüljön, hogy a szocializmus erkölcstana már azért is értékesebb a többieknél, mert nem közülük eredt, mert különbözik az összes vallások erkölcstanaitól. Ez a megismerés bizonyítéka lesz számunkra annak, hogy amit az összes vallások megvalósítani nem tudtak, azt a szocializmus igenis létre fogja hozni: a szabadságnak és az igazságnak birodalmát az emberi intézményekben és az emberi lelkekben.

És még egy okból igen fontos a szocializmusnak a vallásokhoz – természetesen elsősorban a keresztény valláshoz – való viszonyát megállapítani. A szocializmusnak legnagyobb veszedelme volna, ha abban az örökségben, amelyet a polgári társadalomtól átvesz majd, benne volna a keresztény egy-

ház is. Mert kétfő van: keresztény vallás és keresztény egyház. Kétségtelen, hogy több jogcímmel, a tekintélynek és a méltányosságnak nagyobb mértékével igényli majd a keresztény egyház, hogy a szocialista társadalomban helye legyen, ha az a tudat van elterjedve, hogy maga a szocializmus is a keresztény vallásnak folytatása vagy időszerű átalakítása. Nekünk azonban a keresztény egyház nem kell, százszor nem kell.

József, az Úr szegény szolgája és Eger jámbor érseke és Krisztus kegyelméből 42 468 hold jó földnek birtokosa, megmondja nekünk, hogy miért. Pásztorlevelet adott ki, amelynek minden mondata nemcsak azt hirdeti, amit már régen tudunk, hogy a keresztény egyház ellensége a mai szocializmusnak, hanem azt is láttatja, hogy ellensége a szocializmus eszményeinek is.

„A szabadság kivívásának örve alatt Krisztus és egyháza tanításától sokan mindinkább eltávolodnak ... Rendszer alakul, s keretében megszülem-
lenek: törvényhozás hitszellel nélkül, becsület vallás nélkül, erkölcs dogma nélkül, filantrópia szeretet nélkül s bölcelet a kinyilatkoztatás hite nélkül.” Így panaszkodik Eger érseke.

Szinte gyönyörű rövidséggel foglalja itt össze a pástorlevél, miért nem kellhet a szocializmusnak a keresztény egyház. A keresztény egyház volt az, amely Krisztus tanát eredeti mivoltából kiforgatta, és a felsorolt tételeket Krisztussal ellentétben fölállította. Igenis, a szocializmusnak is az kell: törvényhozás hitszellel nélkül, becsület vallás nélkül stb. A szocializmusnak olyan törvényhozás kell, amelyet a belátás, a társadalmi élet törvényeinek ismerete igazgat, olyan becsület, amelyet magáért, és nem vallási parancsból gyakorolnak az emberek, olyan erkölcs, amelynek forrása az emberi lélek saját indulatja, filantrópia egyáltalán nem kell, hanem kell igazságosság, és a bölceletet mi bölceletnek akarjuk, a tudományok tudományának, amely legkevésbé tűrhet el bárminő korlátozást.

De mi történik a társadalommal? – kérdi aggódva Eger érseke, „E szellemi áramlat bizonytalan esélyek, válságok elé viszi a kort. A felizgult népszenvedély mindegyre követelőbb hevességgel tör ki; s az erőre kapott felforgatási szellem merészen már magának a társadalomnak alapjait rengeti.”

E veszedelem ellen – ki nem találná ki, hogy a szocializmusról van szó! - egyetlen fegyver a vallás. A vallás papjainak, a keresztény egyháznak legfőbb, legszentebb hivatása e fegyvert szolgáltatni, élesíteni, mindig készen tartani a fölforgatók ellen – a társadalmi rend védelméé.

És Samassa érsek szenvedélyes szavakkal bizonyítja, amit mi mindenkor mondunk: hogy a vallás nem egyéb, mint fegyver a papok kezében a hatalom és a tekintély támadói ellen. A hatalom és tekintély pedig a mai társadalmi rend; ennek, a hatalmasoknak, az uraknak védelmezői a papok. Nem Istennek és a szeretetnek, hanem a pénznek és az elnyomásnak szolgálói.

A törvény maga nem elegendő, hogy biztosítsa a fennálló rend bántathatlanságát. Mit ér a tökének, ha szolgaságba hajtja a népet, de az engedetlenség, a lázadás csírája benne marad, s folytonosan kitöréssel fenyeget. A szolgasághoz az őszinte engedelmességet – bizonyítja József érsek – a vallás nyújtja.

Förlépítette a mai társadalom a militarizmusnak gyilkos rendszerét, mely szívja a népek véré: „a fegyveres béke már-már az elviselhetetlenségig nyomasztó”. Balgák! Mit értek az óriási sereggel? Nem férközhet-e bele az engedetlenség, a fegyelemellenesség mérge? Mi hasznatok akkor a tiszteletre méltó haditudományból? Mi: az egyház, a papok adjuk csak meg igazi értékét. „A jelenkori vészes tanok özönében – ki edzi meg azok ártalma ellen az ifjú lelkét, mielőtt a hadseregbe lép, s ott ki orvosolja meg lelke mélyét?” Ki?! Mi, az egyház, a papok! Ti csak szolgálát tudtok csinálni minden tudományotokkal. De a szolga is ember. Mi kutyákat csinálunk belőlük, fegyveres kutyákat, mindig készeket arra, hogy ellenségeiteket széttépjék.

És az érsek türelmetlenségében, hogy az egyházat újra régi, fényes helyére emelje, a szélsőig elmegy őszinteségében. Ne hidd, ó, állam, ne higgyétek, ti hatalmasok, gazdagok, nagyok, hogy az egyház valaha is más célt ismert volna, mint a ti érdekeitek szolgáltatát. A krisztusi szeretettől és igazságtól ne féljete. Az egyház: „a világi társadalom rendjének legszilárdabb támasza és legtökéletesebb példaképe volt mindenha... Az államhatalom tekintélyét sérthetetlen szentségi jelleggel ruházta fel... Az alattvalókat kötelezte, hogy... minden, bármi néven nevezendő hatalom irányában teljesítsék mindazt, ami a hatalmat megilleti. Ilyképpen a társadalom minden fokozatán keresztül megszilárdítá, megvédé a valódi rendet.”

Itt a keresztény egyház hitvallása, teljes meztelenségében 1A törvényhozás hitzellemmel, a becsület vallással, az erkölcs dogmával... itt van mind az oka, forrása annak, amit az érsek sirat, és ami nekünk nem kell!

A társadalmi rend védelme! Az államhatalom szentsége! Bármi néven

nevezendő hatalom szilárdítása! Vajon tudtuk volna-e mi rövid pár sorba összefoglalni, miért ellensége a keresztény egyház a szocializmusnak?

Mert a társadalmi rendet föl akarja forgatni. Mert az államhatalom múltó eszköz neki csupán. Mert a hatalom helyett szabadságot akar és egyetértést. Ennek pedig ellensége az egyház.

De fölmerül a kérdés: milyen az a vallás, amely engedi, hogy ily egyház létrejöjjön, tűri, hogy az emberiség szabadságtanából az emberi szolgaság korbácsát fonják, kétezer éven át le nem dönti szelleme erejével a gyűlöletnek és az igazságtalanságnak óriási rendszerét? – Nincs-e a vallásban magában is a hiba?

Gondolkozzunk, hogy az alázatnak, az önmegtagadásnak, a lemondásnak azon igéi, amelyeket azok is kiolvasnak az új testamentumból, akiknek nem a pap magyarázza Krisztus tanát: a nazarénusok, a tolsztojánusok és egyebek – hogy azok az igék is nem ellenségei-e a szocializmusnak, amely az önértetnek, a legmagasabb fejlődésnek és a végtelen törekvésnek vallása.

Népszava 1902. július 15.

A SZOCIALIZMUS ÉS AZ EMBERI TERMÉSZET

Részletek

I.

„Az ember jelleme általánosságban a körülményekből képződik, melyek az egyént környezik.”

R. Owen

Megfér-e a szocializmus az emberi természettel?

Ellenfeleink táborából százszoros nem hallatszik.

Ti szocialisták – így okoskodnak ellenfeleink – olyan társadalmat akartok létesíteni, melyben az emberek egyenlőek lesznek, melyben megszűnik a szegénység. Vajon meggondoltátok-e, hogy ilyen társadalmi állapotot csak álmodni lehet, de megvalósítani soha. Tudjátok-e, hogy míg az emberek természete, hajlama és jelleme nem egyenlő, addig az egyének megélhetése és gazdasági helyzete sem lehet egyforma.

E szerint tehát természeti törvényen alapul az, hogy a gazdaságilag erősebb kiszipolyozza a gyöngébbet; természeti törvény létesítette a mai társadalmat, és e törvény ellen vétkezik az, ki ezt a társadalmat támadja vagy bírálja.

De ha csakugyan természeti törvényen alapulna a mai társadalmi rend, ha az egyenlőség létesítése csakugyan álmkép volna, miért féltik ellenfeleink ezt a társadalmat, miért őriztetik csendőrökkel és katonasággal? Miért üldözik a szociáldemokráciát? És viszont mi, szociáldemokraták miért küzdünk? Testvéreink százezrei miért küzdenek oly társadalmi rendért, melynek gyakorlati megvalósulása és fennállása ki van zárva? Minek fáradunk és áldozunk oly eszméért, melynek megvalósulását az emberi természet teszi lehetetlenné?

Hiába lett volna az osztálytudatos proletárság eddigi küzdelme? Hiába reménykedtek volna munkástársaink százezrei? Igaz volna, hogy minden úgy marad, mint eddig volt: nyomor és szolgaság?

Igen, ezt szeretnék ellenfeleink elhithetni. De érveik a tudomány és a gyakorlati tapasztalat segítségével könnyen megcáfolhatók.

A polgári osztály csak azokat a fogalmakat és érzelmeket ismeri, melyek a mai gazdasági és társadalmi viszonyokból keletkeznek. Lehetetlennek tart oly társadalmat, melyben a mai bérrendszer, a szolgaság és szegénység megszűnik. Fölfogása, bármilyen korlátoltságra vall, némi jogosultsággal is bír,

mert az emberi tulajdonságok és nézetek, melyek bizonyos társadalmi viszonyokból keletkeznek, ezeknek jellegét is viselik. Az ember kénytelen ama társadalmi berendezésekhez alkalmazkodni, amelyek közt él. A mai társadalmi berendezés pedig a termelési eszközök magántulajdonán, a tőke uralmán és az emberiség nagy részének kizsákmányolásán alapszik. Mármost természetes, hogy a mai polgári osztály, mely a társadalmi berendezések mellett fölnövekedett, és mellettük jól is érzi magát, nemcsak hogy nem kíván, de még nem is képzelhet magának ennél jobb társadalmat. Az a légkör, amelyben mozgunk, irányítja törekvéseinket, gondolatainkat, sőt, mi több, még testi tulajdonságainkat is befolyásolja.

És mert ez így van, mert a viszonyok, amelyek közt élünk, irányítják gondolatainkat és törekvéseinket, csak természetes, hogy a vagyonos osztály fölfogása különbözik a munkásokétól. Az az ember, aki mindig jólétben élt, nem képes fölfogni, mi a nélkülözés. Életmódját annyira megszokja, hogy igazságtalanságnak tartja, ha érte valaki megtámadja. Izgatónak, lázítónak nevezi azt a munkást, ki másként gondolkodik, mint ő, ki nem tűri nyugodtan a mai társadalom minden ferdeségeit. A modern polgár mindenütt csak a hasonmását látja, minden emberben jóllakott egzisztenciát lát. Rajong korunk úgynevezett szabadságaiért, és nem tudja felfogni, hogy ezek a szabadságok csak a vagyonos osztály számára léteznek . . .

Az osztálytudatosság gondolkozó férfiakká tette a munkásokat. A közös nyomor ébresztette bennük az osztálytudatot és vele ama tevékenységet, amely az elnyomott nép gazdasági és politikai fölszabadítására vezet.

A megváltozott gazdasági viszonyok azok, amelyek a munkásság gondolatait és törekvéseit irányítják. Az osztálytudat kibővítette a munkások látókörét, fejlesztette tudásvágyukat és összetartozandósági érzetüket. Előttük új világ tárul föl; ismerik a társadalmi bajok kútforrását, és megtalálják az utat és módot is, amelyek e bajok megszüntetésére vezetnek.

Így tehát nemcsak gazdasági, hanem szellemi téren is nagy ellentét uralodik a polgári osztály és a munkásosztály közt. Előbbi görcsösen ragaszkodik ama előítéletekhez, amelyekben fölnevelkedett. Látköre nem tudja túlhaladni ama korlátokat, amelyeket a mai osztályrend alkotott. Igazságosnak és megváltoztathatatlannak tartja a mai bérrendszert, holott a történelemből kellene tudnia, hogy az olyan társadalmi rendek, amelyek keretében az emberek nagy része nem tudott megélni, előbb-utóbb megváltoztak. Az osztálytudatos munkásság ellenben helyesen következtet a történelemből.

Ismeri a francia forradalom történetét, és szilárd a meggyőződése, hogy valamint száz évvel ezelőtt a polgárság fölszabadult, úgy a munkásnép is föl fog szabadulni.

II.

Sok mindenféle változáson ment keresztül az emberiség, míg a mai állapotokhoz jutott. Semmi sem igazolja jobban az emberi természet, az emberi tulajdonságok változékonyságát, mint a történelem. Mily óriási különbség van például a mai és a történelem előtti időkben élt emberek közt?

A történelem előtti időkben, mint ezt Morgan hosszabb kutatások után megállapította, ismeretlen volt a magántulajdon fogalma. Közös volt a munka, és közös az élvezet. Alárendelt vagy elnyomott emberek nem léteztek. Csak akkor, midőn az emberek állattenyésztéssel és később földműveléssel kezdtek foglalkozni, és a meglévő emberi munkaerő nem volt elegendő, hogy a fokozódott igényeket kielégítse, kezdődtek a rablási hadjáratok. A hadifoglyokat nem ölték meg úgy, mint ezelőtt, hanem munkára kényszerítették, rabszolgákká tették őket. Az úgynevezett civilizációval kezdetét vette az emberiség osztályokra való csoportosítása: urakra és szolgákra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra. És minél jobban fejlődött a civilizáció, annál rosszabbá vált az elnyomottak helyzete. A civilizációból képződött az állam, mely történeti visszaemlékezések óta mindig csak az uralkodó osztály ízlése és érdeke szerint volt berendezve; eszköze volt a kizsákmányolásnak, hogy vele a kizsákmányoltakat féken tartsa.

Csak hosszabb történeti korszak után, midőn a termelési eszközök és gazdasági viszonyok fejlődése folytán a rabszolgamunka már nem jövedelmezett sokat, megszűnt a rabszolgaság, hogy helyet adjon a jobbagyságnak. De ezzel csak az alak, és nem a rendszer változott. A szolgai helyzet, a kizsákmányolás változatlan maradt. És ez a szolgai, ez a kizsákmányolási rendszer megmaradt egészen a mai, az úgynevezett „szabadság, egyenlőség és testvériség” időszakáig.

A mai nyárspolgár bizonyos önhittséggel tekint vissza a múltra, és dicsekszik vele, hogy ő nem olyan rossz, mint elődje, a rabszolgatartó volt. Pedig a rabszolga és bérmunkás közti különbség csak abban rejlik, hogy az előbbit pénzért kellett vásárolni, és eltartásáról gondoskodni, míg az utóbbi önként ajánlja munkaerejét, önként adja el magát csekély bérért, és még

örülnie kell, ha veszik. Gazdasági függés mellett nem létezik szabadság. A mai bérmunkás szabadsága csak oda terjed, hogy szabadságában áll éhen halnia, amikor neki tetszik ...

III.

„Munka édesíti az életet!” A céhrendszer hagyományából maradt ránk a közmondás. A céhbeli mesterek megrendelésre vagy városok számára dolgoztak: utóbbi esetben közvetítők (kereskedők) mellőzésével, önmaguk értékesítették termékeiket. A céhek nemcsak tagjaik érdekét védték, és a tisztességtelen versenyt tették lehetetlenné, hanem a termelt iparcikkek minőségére is ügyeltek. Megkívánták a mesterektől, hogy szép és tartós munkát készítsenek. Ez a körülmény nagyban emelte az ipart, noha az iparosok maguk igen alárendelt társadalmi helyzetben voltak.

A céhbeli iparos vagy segéd önmaga készítette termékének minden részét. A munka változatos és szórakoztató volt. Ekkor még joggal mondhatták, hogy: „munka édesíti az életet!” A kisiparos vagy segéd büszkén tekintett keze munkájára, melyet önmaga, mások segédkezése nélkül készített. De ezek a régi, jó idők megszűntek. A fejlődött kézműipar nemcsak a céhrendszer korlátait rombolta le, hanem a munka örömeit is megsemmisítette. Fokozottabb termelésre volt szükség, hogy az emberiség igényei kielégítenek, és még mielőtt a gépek föltaláltattak volna, már nagy eredményeket értek el a munka megosztása által.

A munkás tevékenysége ezáltal egyszerűbb lett, fokozta a részletmunkákkal foglalkozók ügyességét, és fölöslegessé tette a tágabb értelmű szakképzettséget. A munkás többé nem volt céltudatos termelő (bizonyos ipari termék elkészítője), hanem egy nagy munkamechanizmusnak parányi része. És minél jobban fejlődtek a termelési eszközök, annál egyhangúbb, annál fárasztóbb és szellemileg tompítóbb hatású lett a munka.

A munka megosztása lehetővé tette, hogy tanulatlan munkások alkalmaztassanak, akik versenyezve a képzett munkásokkal, elősegítették a munkabérek leszállítását.

1776-ban Smith Ádám kiváló nemzetgazdász a munkamegosztás csodáinak mondta, hogy 10 munkás képes volt naponta 48 000 gombostűt elkészíteni. És mit szólna Smith ma, ha az utóbbi harminc évben feltalált gépek működését látná?!

Schönhoff, az Egyesült Államok németországi konzulja, 1888-ban azt jelentette kormányának, hogy meglátogatott egy gyáruzemet, melyben 70 gép működik. Minden egyes gép naponként 180 000, a 70 gép együttvéve naponta hét és fél millió gombostűt termel. De a legcsodásabb az, hogy e hetven gépre csak három munkás ügyel. . .

És hogy milyen viszonyokat teremtett a gép, miként változtatta meg az emberiség életmódját, szokásait és gazdasági helyzetét, azt a gyakorlati élet rideg színeiben mutatja.

Már Lassalle mondta, hogy az első pamutszövőgép, amelyet 1775-ben Angliában föltaláltak, magában foglalta a forradalmat. De vajon nem volt-e igaza? í Nem-e a géptechnika volt az, amely az emberiség nagy részére nyomort és ínséget hozott?

Az angol munkások szétrombolták az első gépet; a föltalálót pedig községről községre üldözték. Eme ténykedéseikben nagy igazságtalanságot és következetlenséget találunk, mert hisz a gép könnyíti a munkát, és fokozza a termelést. Igen ám, csak hogy mindez a munkások kárára, és a tőke hasznára vált. A föltalálók, mint Arkwright, Watt, Wilson stb., akiknek nagy szelleme előtt meghajlunk, csodás műveikkel-talán akaratlanul – nyomort hoztak a proletariátusra.

Radand M. a gépek behozatala és az angol szövőiparban megváltozott termelés felett, mely a nemzet gazdagságát több milliárd frankkal gyarapította, következőleg nyilatkozott:

„A tudományos forradalmat, mely oly meglepő hatással bírt, a munkások nem értették meg kellőleg. Nem bírták felfogni, hogy az új Saturnus vagy mindnyájukat elnyeli, vagy oly csodás világba helyezi őket, mely hasonlít ahhoz, amit a régi legendák regélnek, és hogyne jöttek volna arra a gondolatra, hogy a gépeket megsemmisítsék. A raktárak gyorsabban teltek meg, mint kiürültek, a műhelyek többé nem nyújtottak nekik kenyeret, az éhség az utcára: a tolvajlás, a prostitúció karjaiba dobta őket. Sohasem háramlott oly nagy nyomor a népre, sohasem nézett oly nagy reménytelenség elé, mint ekkor. Számítások szerint a gépek ötször annyit termelnek, mint amennyit a föld összes emberei termelni képesek.”

A gépek felülmúlták mindazt, amiről ezelőtt álmodozni lehetett; amit az előtti lehetetlenségnek tartottak, az ma bekövetkezett. Ama meseszéiű csodák, amelyekről történetíróink megemlékeznek, midőn az ókort elének tárják, eltörpülnek a mai kor vívmányaival szemben.

Ott van a rotációs (körforgó) gép, amely 13 000 újságot képes óránként nyomni, holott 60 évvel ezelőtt a kézi sajtón, a napilapok mai terjedelmét véve, 5-6 heti idő kellett ugyanennyi példány nyomásához. Ott van a szövőgép, amely három ember segítségével most annyi munkát végez, mint ezelőtt ezer szövőnő. És mit szóljunk a szedőgéphez, amely egy intelligens munkás kezelése alatt körülbelül háromszor annyit végez, mint a betűszedő, de emellett a betűöntőt is feleslegessé teszi, mert önmaga önti a sorokat.

A gép, amely igazságos és általunk, szociáldemokraták által követelt társadalomban áldás volna az összemberiségre, ma átkot hoz a munkásokra. Ez a gép gazdag fölösleget hoz a vagyonosoknak, ínséget és nyomort a munkásoknak. A munkás rabja lett a gépnek. Nemcsak munkájának értékét szállította le, hanem egyéni értékét is lealacsonyította. A gép fölöslegessé tette az izomerős, jól szakképzett munkásokat. Lehetővé tette, hogy nők és gyermekek is alkalmaztassanak a termelésben. Az ismerős, egykor büszke munkás elsatnyul, mivel munkahiány és alacsony munkabére mellett nem tudja magát fenntartani. A gép káros befolyása folytán koldussá, csavargóvá és büntetetté válnak az emberek. Munkát a mai társadalom nem tud adni, de azért börtönöket épít mindazok számára, akik nyomoruk folytán összeütköztek a törvénnyel.

És ezt igazságosnak, az emberi természettel megegyező állapotnak tartják mindazok, kiket az önérdék megfosztott a látó- és gondolkodóképességtől.

IV.

A géptechnika nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is nagy átalakulásokat idézett elő. Amerikában a nagy dakotai búzaföldeken a gépek végeznek majdnem minden munkát. Az emberi munkaerőt ott csak igen csekély mértékben veszik igénybe. De mi magyarok sem igen panaszkodhatunk a gépek csekély száma miatt.

Az 1895-i összeírás szerint Magyarországon a következő mezőgazdasági gépeket és eszközöket találták:

I. Gépek motorikus erőre: 9816 lokomobil, 9509 gőzcséplőgép, 174 gőzeke, 391 egyéb gőzgép, 778 gőzcséplőgép.

II. Gépek, eszközök állati és egyéb erőre: 1. Talajművelő eszközök: 1 592 653 eke, 1 353 937 borona, 145 204 henger, 45 934 vetőgép. 2. Ter-

ménytakarító, tisztító és előkészítő eszközök: 4964 arató- és kaszálógép, 26 554 lógereblye, 48 246 járgány, 49 342 cséplőszekrény, 35 806 kukorica-morzsoló, 291 761 rosta, 12 084 konkolyválasztó. 3. Takarmányelőkészítő gépek és eszközök: 180 592 szecskavágó, 52 746 répavágó, 34 308 daráló, 1013 szénasajtoló, 3987 gőzfűllesztő.

Mondanunk sem kell, hogy a gépek nagy része a nagybirtokosok tulajdonát képezik. A statisztika is kimutatja, hogy a Magyarországon levő összes mezőgazdasági gőzgép 73 százaléka a nagygazdaságokra esik. A kisgazdaságokra 27 százaléka, ennek legnagyobb része sem a kisgazdák, hanem a cséplő vállalkozók kezében van.

Ennek természetes következménye az, hogy a kisgazda, nem bírván a nagybirtokosokkal versenyezni, a proletárság soraiba jut. És hány ezer meg ezer földművelő munkás vált fölöslegessé e gépek által? Hányan hagyták ott hivatásukat, az őstermelést, és az ipari munkánál kerestek menedéket? Statisztikánk még nem haladt annyira, hogy e kérdésekre számokkal lehessen felelni, de annyi bizonyos, hogy milliókra megy azok száma, akik falvakban és mezővárosokban születve, a földművelés mellett nevelkedtek, és ma, kivándorolva az országból vagy a városokban letelepedve, ipari vagy másnemű foglalkozással keresik kenyerüket.

A géptechnika tehát egész néptömegek szociális helyzetét változtatta meg. Földönfutóvá tette jó nagy részét azoknak, akik ezelőtt a „röghöz kötve”, ha nem is kényelmes, de mindenesetre jobb viszonyok között éltek, mint a modern gyári munkás.

A géptechnika nemcsak a nép nagy részének megélhetési viszonyait, hanem a munkások egészségét is roppant módon rosszabbította. A kultúra nagy harcmezejéhez munkások vére tapad. Nemcsak a háború, hanem a tőkemoloch is emberáldozatokat követel. Meggyilkolja a munkásokat, de leginkább pusztítja a nőket és gyermekeket.

A munkások büszkén mutathatnak rá ama nagyszerű művekre, melyeket kezük munkájával alkottak, de a mai társadalom nemcsak hogy elismeréssel nem adózik nekik, hanem egészségüket és életüket is követeli tőlük. A paloták büszke úrhölgye, aki felfuvalkodottságában azt sem tudja, hogy mit kezdjen, megvetőleg tekint le a munkásra, és mégiscsak neki köszönheti jólétét. Talán nem is sejti, hogy az ő jóléte és fényűzése kedvéért sok emberélet esett áldozatul. Vagy ha sejti is, azt hiszi, hogy ennek úgy kell lenni; természetes dolognak tartja, hogy a szegények föláldozzák életüket a gazdago-

kért. A rossz táplálkozás és egészségtelen műhelyi viszonyok roppant sok áldozatot szednek a proletárok soraiból.

Dr. Körösy József¹ a *Vagyonosság és foglalkozás befolyása a halálokokra* című művéből vesszük a következőket:

Budapesten az egyes foglalkozások száz-száz halottja közt (1874-1890-ig) az Összes halottak közül tüdővészben halt el:

1. Saját vagyonából élő férfi	10,6
2. Orvos	11,8
3. Ügyvéd.....	20,5
4. Kocsmáros.....	27,2
5. Kereskedő	28,3
6. Mészáros.....	33,3
7. Hivatalnok.....	33,6
8. Ács	33,9
9. Szolga.....	36,6
10. Lófuvarokocsis	37,0
11. Napszámos	38,9
12. Pék	39,8
13. Szabó	41,8
14. Különféle munkás	43,3
15. Kőműves	46,7
16. Bádogos	48,4
17. Asztalos	48,5
18. Molnár	49,2
19. Iparos-festő	49,3
20. Cipész	49,4
21. Pincér	52,0
22. Nyomdász.....	60,6

Még elrettentőbbek a számok, ha azokat a foglalkozásokat vesszük, melyekben a tüdővész a fiatalabb korban lép föl.

Körösy kimutatja, hogy a 15-30 évesek 100-100 halottja közt tüdővészben elhalt:

1. Kocsis.....	49,7
2. Kereskedő	54,4
3. Pincér	56,2
4. Bádogos, lakatos	57,9
5. Szabó	63,5
6. Cipész	63,8
7. Hivatalnok.....	71,7
8. Iparos-festő	71,9
9. Nyomdász	81,7

Ezek az adatok eléggé világosan beszélnek! Vádak ezek a mai társadalom ellen, melyek súlyát semmivel sem lehet enyhíteni.

Budapest szegény lakossága minden évben egész sereg ifjút küld a gyárakba, nyomdába vagy műhelyekbe, hogy ott mesterséget tanulva, jövőt biztosítsanak maguknak. De milyen jövő vár a szegény ifjakra? A műhelyek nagy része egészséget veszélyeztető pinceodúkban van elhelyezve. Ezek a pincék sok helyt nemcsak munka-, hanem alvóhelyül is szolgálnak. A tanoncok táplálkozása is a lehető legsilányabb, ellenben munkájuk túlerőltető. És nincs hatóság, amely megsajnálná a szegény gyermekeket, nincs törvény, amely megtiltaná, hogy egyesek a gyermekek kiszipolyozása révén meggazdagodjanak. Csoda-e, ha ezek után oly roppant nagy különbség mutatkozik a vagyonosok és munkások halandósága között?

Noizot Lajos francia orvos kimutatta, hogy a szegényebb néposztály átlagos életkora 36, míg ellenben a vagyonosoké 57 év.

A tüdővész, vagyis a proletárbetegség pusztítása már mérvadó köreinket is foglalkoztatja. De milyen egyoldalú, milyen kicsinyes intézkedések történnek ellene? Nem a baj csíráját, nem a tüdővész okait kutatják, és ezek megszüntetésére törekszenek, hanem szanatóriumot építenek a betegek számára, oly szanatóriumot, ahol a legjobb esetben pár száz embert lehet elhelyezni, holott Magyarországon több mint 60 000 tüdőbeteg ember van.

Körösy statisztikája csak Budapest lakosságáról szól, és így természetszerűleg nem foglalkozik a bányászok halandóságával. Pedig itt is igen szomorú kép mutatkozna. Ezer meg ezer bányász, a kellő óvintézkedések hiányában, naponta szembeszáll a halállal. Mindmeggannyian ama szomorú tudattal kezdi munkájukat, hogy életük veszélyeztetve van. 20-30 fok hőmérséklet mellett, vízgőzzel telt, élenyben szegény, sokszor mérges gázokkal telt levegő-

ben, az izzadságban fürödve, lábaikkal gyakran vízben vagy iszapban, hajlott helyzetben, kis lámpa világítása mellett, nehezen kell dolgozniuk. És ezért az életveszélyeztető munkájukért átlagos napi keresetük 80-90 krajcár.

A bányászok helyzete mindenütt rossz, de Magyarországon rosszabb, mint bárhol másutt. Többnyire földművelőkből lettek bányászokká, kiknek igényük éppenséggel nem mondható nagyinak, de munkaviszonyaik oly rosszak, hogy még csekély igényeiket sem elégíthetik ki...

V.

Nem boldog a magyar! Itt-ott már a vagyonos osztály tagjaitól is lehet ezt hallani. Pedig nincs nagy ideje annak, midőn az ellenkező nézet uralkodott. Még nincs olyan régen, midőn Magyarország népét boldognak és jómódúnak tartották. Körülbelül 20 évvel ezelőtt mondotta egy magyar miniszterelnök, mégpedig a szabadelvűnek híresztelt Tisza Kálmán, hogy Magyarországon, hol elég a hús meg a bor, nincs létjogosultsága a szocializmusnak. És sokáig szentnek hitték ezt a mondást. A jómódúak sokáig kérkedtek vele. Éppúgy sokáig hitték azt is, hogy: „aki dolgozni akar, az kap munkát!” Csak midőn egymás után érkeztek az éhínségről szóló borzalmas hírek, midőn hol Felső-Magyarország, hol az Alföld egyes vidékeiről jött e hír, hogy a nép egész vidékeken zabkenyeret és azt sem elegendő mennyiségben eszik, kezdte az urak egy némelyike elhinni, hogy mégsem oly rózsás a helyzet, mint aminőnek gondolták.

De hogy a megélhetési viszonyok Magyarországon már 25 évvel ezelőtt is rosszabbak voltak, mint Európa más államaiban, azt a statisztika igazolja.

Dr. Mayr György² *Statistik und Gesellschaftslehre* című műve a következő adatokat szolgálja.

1884-1893-ig 1000 lakos közül, nem számítva a holtan született gyermekeket, évenként meghal:

Magyarországban	32,36
Olaszországban	26,88
Franciaországban	22,40
Belgiumban	20,45
Németországban	24,59

Ausztriában	28,75
Oroszországban.....	33,53

Általános és jogos az a föltevés, hogy minél rosszabb megélhetési viszonyok közt él valamely nép, minél gyöngébb a táplálkozása és túlerőltetőbb a munkája, annál nagyobb a halandósága. És főnti kimutatás szerint Magyarország az utolsó előtti helyen áll az európai államok közt. Utána csak Oroszország jön, nem nagy különbözettel.

Még rosszabbul állunk a gyermekhalandósággal.

1881-1890-ig 1000 élve született 5 éven aluli gyermek közül meghalt:

Magyarországban	118,0
Ausztriában	103,6
Franciaországban.....	63,8
Angliában.....	55,3
Belgiumban	59,4
Olaszországban	96,5
Bajorországban	105,4
Poroszországban	83,9

Ezek a számok eléggé érthetően beszélnek. Szükségtelen hosszasan bizonyítanunk, hogy e roppant nagy gyermekhalandóság csupán a szegényebb néposztálynak jut osztályrészül. Az egy éven aluli gyermek anyjának vagy – mint ezt a vagyonos családoknál teszik – szoptatós dajkának a gondos ápolása nélkül egyáltalán nem tud megélni, és még kevésbé egészséges emberré fejlődni. Ez a gondos ápolás és főleg a kellő táplálkozás nagyrészt hiányzik a szegényebb néposztálynál! A munkás felesége alighogy fölkel a gyermekágyból, már kereset után kénytelen nézni, mivel férje nem bír annyit keresni, hogy családját eltarthassa. A csecsemő gyakran „kosztba” adatik valamely szegény asszonyhoz, ki a legjobb esetben még a saját gyermekeire se tud ügyelni, és még kevésbé az idegen gyermekekre. És milyen anyatejet adhat a gyermekének oly asszony, ki maga is éhezik?

Ezen a téren igazán elrettentő állapotokkal találkozunk. A fővárosban még rosszabbak a viszonyok, mint a vidéken. A budapesti dohánygyárak előtt gyakran látni lehetett, hogy déli 12 órakor öregasszonyok vagy 10-12 éves lányok állottak, karjukon egy-egy szoptatós gyermekkel. Vajon mire vártak

ezek? Várták a gyárban dolgozó anyákat, hogy az egyórai ebédszünet alatt szoptassák meg gyermeküket. Nem szomorú állapotok ezek?! Az a szegény dohánygyári munkásnő, ki délig magába nyeli a dohányport, és éhesen jön ki a gyárból, odasiet a gyerekéhez, hogy azt megszojtassa anélkül, hogy ő maga evett volna valamit. Nem hősies önfeláldozás ez? Tenné ezt egy nagyúri dáma?! És mégis, hiába! Hiába törik magukat a szegény munkásszuszonyok; náluk az anyai szeretet hiába nyilvánul oly megható módon: gyermeküket nem tudják megmenteni. A viszonyok, melyek közt az anyák élnek, megölik a szegény gyermekeket.

Vajon nem természetellenes állapotok ezek?! Vagy igazságos, emberies dolognak tartja a polgári osztály azt, hogy számtalan gyermeknek meg kell halnia csupán azért, mert szüleik szegények?

A magyar nép szomorú anyagi helyzetét a kivándorlások is igazolják. Mert hogy csak az megy el innen, ki itthon nem tud megélni, ezt minden józan, gondolkodó ember tudja. És hogy mily roppant nagy a kivándorlás Magyarországból, azt mutatja a következő statisztikai kimutatás:

Kivándorló egyén

Átlag 1886-1890-ig	28 307
1891	33 000
1892	35 125
1893	22 996
1894	8 044
1895	25 853
1896	24 649
1897	14 106
1898	22 802
1899	43 394
1900	54 767

Megjegyzendő, hogy ezek a magyar statisztikai adatok nem egészen helyesek, a kivándorlók száma sokkal nagyobb volt, mint itt ki van tüntetve. Így például a fönti táblázat szerint 1893-ban 22 996 kivándorló volt, holott az Egyesült Államok statisztikája szerint 26 219 magyar alattvaló érkezett Amerikába, így állunk a többi számtételekkel is. De ha csak a fönti számokat vesszük figyelembe, akkor is hű képet alkothatunk magunknak arról a nyomorról, mely Magyarországon uralkodik ...

VI.

Bámulatos haladást találunk minden téren! A civilizáció felülmulta a korábbi időkben élők minden képzeletét. De bármennyire örvendenek a polgári írók e haladásnak, bármennyire dicsérik a technikát, tudományt és emberiséget, annyi bizonyos, hogy a civilizációnak minden fejlődési mozzanata csak újabb átkot hozott az emberiség nagy részére. A boldogság, mely után az emberek annyira vágyódnak, alig található a mai viszonyok közt. A gazdagság utáni örületes hajszában még azok sem érzik magukat boldognak, kiknek az anyagi javak birtoka megengedi a gondtalan életet. Ideges kapkodás vett erőt a vagyonosokon, elégedetlenség pedig a vagyontalanokon. De ezt az elégedetlenséget nem – mint ellenfeleink állítják – a szociáldemokrácia, hanem az emberies megélhetés hiánya keltette. Nem a szociáldemokrácia, hanem a szomorú megélhetési viszonyok és egyéb állami és társadalmi bajok izgatják a kedélyeket. Elégedetlenséget nem lehet kelteni ott, ahol elégedettség uralkodik. Senkire sem lehet ráfogni, hogy nyomorog, mikor semmi baja sincs. Boldog emberekkel nem lehet elhitetni, hogy szerencsétlenek. Ha mindnyájan boldogságban és kényelemben élnénk, akkor senki sem hallgatna a békezavarókra.

Téves tanok nem érvényesülnek! Ha a szocializmus olyan tan lenne, mely ahelyett, hogy gazdasági tényeken alapulna, ahelyett, hogy a viszonyokból fejlődött volna, minden létezővel ellenkeznék, akkor sem pártolókra nem találna, sem az ellenfélt meg nem félemlítené.

A mai társadalomban igen sok elégedetlen ember van, kiknek hivatásuknál fogva, elégedettséget kell színlelniök. Sok kiskereskedő hitelét, ezer meg ezer hivatalnok állását félti. És ezek az emberek igen gyakran mint a mai társadalom védői is szerepelnek. Védik azt a társadalmat, amely nem nyújt nekik annyit, hogy tisztességesen megélhessenek, és üldözik azokat, kik jobb társadalmi viszonyokért küzdenek.

Kérdezzük csak meg a kisebb rangú államhivatalnokokat, a megyék és városok tisztviselőit, a rendőrség és csendőrség alkalmazottait, hogy elégedettek-e helyzetükkel? Bizonyára nemmel fognak válaszolni. Mégis ők azok, akik a létező legjobban buzgólkodnak a szocializmus ellen; ők azok, kik a létező törvényeket lábbal tiporva, „fütyülnek az egyéni szabadságra”, ha szociáldemokrata munkások üldözéséről van szó.

Fölvilágosult ember, ki rossz viszonyok közt él, nem lehet elégedett a

helyzetével. Csak azok, kik a papok befolyásától még nem tudtak szabadulni, kik a túlvilági boldogságban hisznek, és a lemondásban találják üdvösségüket – csak azok elégedettek. Ez utóbbiak a mai társadalom urainak büszkeségét képezik. Ezek „józan” és „hazafias” elemeknek tartatnak, kikre büszkén mutatnak a kultúra és fölvilágosultság ellenségei. De a tudás terjesztésével csökken a papok befolyása, az elégedetlenség általánossá válik, és a szociáldemokrácia követeléseiben nyilvánul.

Mi szociáldemokraták, az általános elégedetlenséget nyilvános tudattá akarjuk emelni; felvilágosítás és szervezkedés által az elégedetlenek társadalmi helyzetét akként átalakítani, hogy minden ember jogos követelései érvényre emeltessenek.

Elégedetlenség nélkül az emberiség történelme nem haladt, és a társadalom ellankadt volna. A nagy néptömegek elégedetlenségének köszönhetjük azt, hogy kultúránk a mai színvonaláig emelkedett, és hogy a nép nagy része megismerte a szocializmus ésszerűségét.

*

Fejtegetéseinket befejezni óhajtván, ismét azt a kérdést vetjük föl: megfér-e a szocializmus az emberi természettel?

Feleletül röviden ismertetjük a végcélunkat.

Programunk egyik sarkalatos pontja így szól:

„... A szociáldemokrata párt a bérrendszerrel kapcsolatos mai termelési módnak a társas munkával leendő helyettesítésére törekszik.”

A nyomor és szolgaság megszüntetése csak úgy képzelhető, ha a kapitalisták magántulajdoni szabadalma a társadalomra, vagyis az összes állampolgárokra lesz átruházva. Ezután nem léteznek különböző társadalmi osztályok: gazdagok és szegények, szolgák és urak, kapitalisták és proletárok, hanem a termelési eszközök – melyek alatt mindazt értjük, ami a javak előállításához szükségeltetik – a társadalom, vagyis az összesség vagyonát képezik...

A mai társadalmi berendezések önzővé, kapzsvá teszik az embert. A létérti elkeseredett küzdelem lealacsonyította, állatiassá tette az emberi természetet. A nyomor és az anyagi gondok megölik az emberben a szép és nemes iránti érzéket. Az igazi tudomány és művészet csak olyan társadalomban érvényesülhet, melyben az emberek megélhetése lesz biztosítva ...

A szocialista társadalomban megszabadul az ember a hivatásos munka el-

satnyító befolyásától; a kizsákmányolás megszűnik, és a munkaidő legalább is annyira megrövidül, hogy a munkásoknak még idejük marad testi és szellemi igényeik kielégítésére. Csak ebben a társadalomban érvényesülhet az emberi ambíció és a tudás. Csak ott, ahol anyagi gond nem terheli az embereket, fejlődik az eszményiség; a szép és nemes iránti érzék.

Az emberi természet megszokta a bérrendszer bilincseit, de ezek a bilincsek már annyira összehúzódtak, hogy hordozói tömegesen pusztulnak. Nyomor és ínség pusztítja a munkásságot. Ideje tehát, hogy a szocializmus szétzúzza a munkásság bilincseit 1

Népszava 1902. augusztus 26., 30., szeptember 2., 6., 16., 20.

III. A SZOCIALIZMUS

A modern szocializmus egyrészt a birtokosok és birtoktalanok, bérmunkások és burzsoák közt fennálló osztályellentéteknek, másrészt a termelésben uralkodó fejtelenségnek terméke. Ezekkel a szavakkal vezeti be a modern szocializmusnak egyik legkiválóbb képviselője, Friedrich Engels, polémiáját azon új szocializmus ellen, amellyel Eugen Dühring lépett föl Németországban a múlt század 70-es éveiben.

Amikor nekem lett – félek: erőmön fölüli – föladatomma, hogy ezen tisztelt Társaságban a szocializmust képviseljem, alkalmasabb kiindulópontot keresve sem találhatnék, mint Engelsét. Azt hiszem, ha sikerül kimutatnom csak azt az egyet, hogy a szocializmus nem egyesek önkényéből, szeszélyéből, önzéséből vagy tudatlanságából fakadt, hanem tapasztalatilag megállapítható és tudományosan ellenőrizhető társadalmi tényeknek szükségszerű következménye – akkor föladatomnak legfontosabb részét megoldottam. S bármilyen halványak vagy ingadozók legyenek is azután a bebizonyított alaptételnek alkalmazásai a szociális mozgalom különböző tereire – ez a szocializmus igazát gyöngíteni nem lesz képes. Ebből a reményből mértem a bátorságot, hogy önök előtt képviseljek oly ügyet, amely ma kétségtelenül legégetőbb, legcentrálisabb kérdése a társadalomtudomány és az államkormányzat minden irányának és ágának.

Amidőn így formulázom meg föladatomat, azon tudomány szellemében vélek eljárni, amelynek művelésére ezen Társaság is alakult. Mert a társadalomtudománynak legelemibb célja: megállapítani, hogy a társadalom jelenségei is törvényszerűség alatt állanak; hogy az a szövevényes szerkezet, az embereknek és dolgoknak azon viszonya, amelyet társadalomnak nevezünk, nem a véletlen vagy valamely földöntúli önkény műve, hanem a társadalom egyes tényezőiben benn rejlő tendenciák érvényesülésének szükségszerű következménye. Amiből önként következik, hogy semmiféle társadalmi tényt megérteni nem lehet, ha nem vezetjük vissza azon okokra, amelyeknek megjelenését köszöni, s nem állapítjuk meg azon összefüggéseket, ame-

lyek közte és a társadalom egyéb tényei közt vannak, és egymást módosító kölcsönhatásokat szülnek. A társadalomtudomány föladata: a társadalmi jelenségek kauzális összefüggését földeríteni.

Ha át vagyunk hatva a társadalom törvényszerűségének ezen fölfogásától, akkor már az a tény, hogy szocialisztikus elméletekkel és kísérletekkel a legrégebb időktől máig az összes civilizált népek történetében találkozunk, kell hogy óvatosságra intsen azokkal szemben, akik az egész eszmével és az egész mozgalommal könnyen vélnek végezhetni, ha azt nagy fölényvel „népboldításnak” minősítik. Pedig nem kellene feledniük, hogy nem létezett eddig eszme, amelyet föllépésekor ellenségei örültnek, nem lépett föl népének megváltója, akit a meglevő állapotnak hívei boldognak nem mondtak volna. Nem Krisztus volt az utolsó, akit kigúnyoltak és keresztre feszítettek az „írastudók”. Éppen nekünk kellene elsősorban gondolnunk báró Eötvös József mondására, hogy nem illették egyetlen oly váddal sem a kommunizmust, amellyel az őskereszténységet ne támadták volna. Éppen nekünk közel fekvő példa, hogy Széchenyi István könyveit is elégették, őt magát is boldognak mondták korának „írastudói”. A társadalmi haladás maritriumának példáit a végtelenségig halmozhatnók.

Azok az emberek, akik eszmét, társadalmi mozgalmat csupán szubjektív érdekük nézőpontjából tudnak megítélni, igaz, sohasem emelkedhetnek a társadalom jelenségeinek azon szemléletére, amelyet fentebb szükségesnek mondtunk. Az ő fölfogásuknak korrekcióját egyedül az eszme vagy mozgalom sikere tudja előidézni. De miként az egyes embernek értékét is nem külső sikerein mérjük, hanem a belső motívumokon, amelyek gondolkodását és cselekvését irányítják, úgy társadalmi mozgalomnak normális voltát – vagy ami ezzel egyértelmű: jogosultságát és igazát – csakis a létezését determináló társadalmi motivációk vizsgálója állapíthatja meg.

I.

Arra a kérdésre kell tehát legelőször megfelelnünk: társadalmi mozgalomnak mi az oka?

A társadalom története azt mutatja, hogy az folytonos fejlődési folyamat, amelynek tartalmát és irányát embercsoportok keletkezése, tömörülése, a társadalom egészében való elhelyezkedésük változása képezi. Társadalmi

mozgalom – az emberek egy csoportjának törekvése arra, hogy helyzetét a társadalomban és ezzel viszonyát a társadalom egyéb csoportjaihoz megváltoztassa.

Mi indítja az embereket erre a törekvéseire?

E kérdésre – nézetem szerint – a társadalomtudománynak azon iránya adta meg a legkielégítőbb feleletet, amelyet a *történelmi materializmus* neve alatt ma már minálunk is ismernek, és amelynek megalapítói egyúttal a modern szocializmusnak is legnagyobb hatást gyakorolt elméleti és gyakorlati vezetéi: Kari Marx és Friedrich Engels. A történelmi materializmus szerint minden történelmi korszak társadalmi küzdelmeit megszabják azon kor gazdasági viszonyai, vagyis a gazdasági termelés erői és a megosztás közti disszonancia, és a törekvés, a gazdaság ezen tényezői közt oly összhangot létesíteni, amely a magasabb fokú új termelési erők teljes érvényesülését megengedi. A gazdaság emberek viszonya lévén, a gazdaság egymással küzdő tényezőinek: az új és a régi termelési erőknek és a jövedelemmegosztás különböző forrásainak képviselői emberek, illetve emberek csoportjai: osztályok. A termelési erők ellentéte az összes termelési viszonyokkal az osztályok harcában nyilvánul. A társadalmak története osztályharcok története. Birtokos és birtoktalan, úr és rabszolga, jobbágy és földesúr, bérmunkás és tőkés küzdenek egymással mint a termelés egy-egy módjának és a jövedelem ellentétes forrásainak képviselői. A gazdasági viszonyokból fakadó társadalmi küzdelmek: az osztályharcok szabják meg végeredményben a kornak társadalmi és politikai ideáljait, az erkölcs, a tudomány, a művészet tartalmát és irányát.

Természetesen nem lehet ezen szűkre szabott előadásnak tárgya, hogy a történelemből vett példákkal bizonyítsam a történelmi materializmus igazát. Kérdésünk szempontjából csak azt kell kimutatnom, hogy a modern szociális mozgalom a gazdasági termelés mai állapotának szükségszerű következménye, s hogy a termelés és a jövedelemmegosztás formája a mai gazdasági rendben szükségképpen oly irányt ad a modern osztályharcnak, amely az egyik osztály lelkében a kollektívizmus eszméjében csúcsosodik ki.

Azt a gazdasági termelőeszközt, amely új termelési erő, és amely egyúttal a modern osztályharc két nagy szélső táborát teremtette, egy rövid szóval megnevezhetjük. A neve: *a gép*.

Találón nevezték el Angliában a XVIII. század második felét az ipari

forradalom korszakának. Valóban, bár vér nem folyt ebben a forradalomban, gyökeresebb, mélyebbre ható átalakulást az emberiség történelmében alig ismerünk.

Időnk nem engedi, hogy a középkori gazdasági és társadalmi rendet részletesen leírjuk, hogy annak ellentéte a modern gazdasággal és társadalommal teljesen megérthető legyen. Meg kell elégednünk azzal, hogy nagyjából jellemezzük mint az ipari termelésnek azon korszakát, amelyben a termelő termelési eszközeinek birtokosa, az előállított termék tehát teljesen saját munkájának gyümölcse volt. A termelés egyszerű szerszámokkal folyt, a a kézimunka játszotta a főszerepet. Munkamegosztás alig létezett. így a termékben a munkásnak nemcsak saját munkaereje, hanem saját szorgalma, ügyessége, leleményessége, ízlése volt megtestesülve. De viszont a termelés mennyiségének határát is megszabta a rendelkezésre álló emberi munkaezők mennyisége.

Miben különbözik a gép a kézműves szerszámától? Abban, hogy „egy mechanikai készülék, amelyet csak megfelelően mozgásba kell hozni, s szerszámaival ugyanazon műveleteket végzi, amelyeket azelőtt a munkás végzett hasonló szerszámokkal”. (Marx.) De míg a kézműben a szerszámok száma kötve van a munkások számához, addig a gépnek a gőzgép oly hajtóerőt szolgáltat, amelynek segítségével egy sor egyforma munkagép ugyanazon helyen, egy időben, egymással és egymás mellett működik.

Ezzel azonban a munkaképességnek csak egyszerű hatványozása következik be. „Ahol azonban a munkatárgy a különféle fokozatos folyamatoknak egy összefüggő sorozatán vonul keresztül, amelyeket különféle, de egymást kiegészítő szerszámgépek láncolata végez”, oly megszakítatlan, egymásba kapcsolódó folytonossággal, hogy az emberi kéz majdnem tisztán csak arra a funkcióra szorítkozik, hogy a géprendszerből átvegye a kész terméket-ott a gép munkasokszorozó és emberpótló szerepe egészen nyilvánvalóvá lesz.

De a termelőképességnek óriási fokozása míg egyrészt emberi munkaezőt szabadít föl, másrészt óriásilag tágítja az emberi munkaező alkalmazásának tereit. Az egyik iparág átalakulása maga után vonja a másik, a kiegészítő iparág átalakulását. A gépipar behatolása a gazdasági szükségletkielégítés minden ágába a nyersanyagok termelésének sokszoros fokozását teszi szükségessé. Maguk a gépek egy hihetetlenül differenciált és tökéletes új iparág-nak adnak létet: az óriási gépiparnak, amely a szerszámgépek előállításával foglalkozik. A tömeges termelés, amely nem az egyéni szükségletkielégítést

szolgálja, hanem a piac számára történik, a verseny, a közlekedési és szállító eszközök átalakítását követeli. Utak és csatornák épülnek; a gőzvasút, a gőzhajó, a távíró lép a postakocsi, a vitorlás hajó és a futár helyébe.

Nem adhatom itt teljes leírását azoknak az állapotoknak, amelyek a gép nyomában jártak. Bármily csábító, hogy a minden emberi érzést elnyomó nyereségdüh tobzódásának, a rettentő nyomornak, a nők és gyermekek képzetetet felülmúló kizsákmányolásának, a nagyvárosi bűnözés és erkölctelenség kényszerűségének vázolásával hallgatóim érzelmeire hassak – le kell erről mondanom. Elég talán egy közismert regényíró, Dickens némely regényére utalnom. Azokat a gazdasági és társadalmi okokat kell kimutatnom, amelyek a munkásosztály lelkében szükségképpen a szocializmus vágyát fakasztották. Ezek az okok nem a nyomorból születtek. Magasabb és bonyolultabb fejlődési processzus és belátás eredményei.

Maga a nyomor, a gép térfoglalásának legközvetlenebb hatása a munkásosztályra, csak a vak düh és az elkeseredés negatív érzelmeit váltotta ki belőle. Anglia ipari korszakának első története tele van gépeket pusztító éhséglázadások leírásával, amelyek az emberi termelőképesség lehető legmagasabb fokozására törekvő szocializmussal semmi esetre sincsenek összhangban. S amikor a lázadások sikertelenségét belátta, tompa kétségbeeséssel adta meg magát sorsának, s sokáig alig-alig volt megmozdítható. Hasztalan szólították a szocializmus első prófétái: az utópisták, de hasztalan beszéltek ezek a burzsoáziának is a lelkére. Nagyon helyén volt Carlyle szava: A nagy, néma, mélyen elásott osztály Enkeladosként fekszik, aki ha panaszkodni akar fájdmáról, földrengést kell hogy okozzon.

Hogy a szocializmus tömegérzéssé és tömegakarattá váljék, ahhoz nem volt elég nagy emberek intuitív megismerése. Ahhoz az új gazdasági rendnek bizonyos konszolidációja kellett, ami alatt az emberek pszichéi hozzáalkalmazkodtak az új viszonyokhoz.

A munkást helyzetének változása elsősorban azon minőségében érte, amelyet mint termelőeszköz foglalt el a gazdaságban. A kézműves termékét elejétől végig maga csinálta. Tudásának, ügyességének, erejének minden elemét belefektethette, egészret alkotott, és a termelő érzelmeivel szerette művét. Egyéni volt a termelése, az egyéniség érzése és tudata uralkodott lelkében is. A gép mellett dolgozó munkás mindebből semmit sem érezhetett. Amíg a termék elkészült, száz gépen és száz kézen ment keresztül. És a kezek játszották a legkisebb szerepet: a munka java részét a gép végezte.

Az a munkás, aki a csavargárban az első acéldarabot dobta az olvasztóba, sohasem látta a kész csavart, és aki a kész csavart vette át a géptől, egyet sem ismert a munkaprocesszus előző fázisaiból. Ellenben azt érezhette, hogy az ő munkája föltételezve van sok más ember munkájától; hogy egy óriási kooperatív szervezetnek könnyen pótolható tagja, aki semmit sem tehet a többiek nélkül. Azt is látta, hogy ebben a kooperációban a lényeges szerepet nem az emberi elme, az emberi ügyesség, szorgalom és erő játssza, hanem a holt gép, amelyet akárhová állítanak, zavartalanul működik tovább; az emberek csak a szükséges kapcsolatot létesítsék. *A szocializmus mi más, mint a kooperáció ezen elvének kiterjesztése az egyes gyárról egy város, egy ország gyáraitra?*

A kézműves munkás mellett a műhelyben vele dolgozott a mester is. Ugyanakkor állt a munkába, ugyanakkor hagyta el, egyszerre pihentek, együtt, egy ételt ettek, s munkájuk eredményében a különbség csak az volt, hogy a mesternek háza és családja már megvolt, a segédnek meg csak a reménye ezekre. A gyárban nemcsak a termelőeszközök birtokosának és a munkásnak kölcsönös helyzete a munkában lett egészen más; nemcsak minden közvetlen össze- és együttműködés szűnt meg. A munka eredménye lett -szembeszökően más a vállalkozó és a munkás számára. A munkás azt látta, hogy aki testi munkájával egy szemernyit sem segített a termelésben, vagyon ura, minden élvezetek élvezője lett; ellenben ő, aki száz és száz társával kora reggeltől napestig görnyedt unalmas, idegölő, fárasztó munkában, a betevő falatot sem tudja megkeresni. Nincs reménye, hogy tőke hiányában bármikor is kikerüljön a proletárok sorából. S ugyanezt tudja ezer és ezer társáról, aki körülötte lakik a nyomorult munkásnegyedekben, amelyek mintha vaskorlattal volnának elzárva a gazdagok negyedeitől. *A munka eredményének ilyen ellentéte szükségképp a javak olyan megosztásának vágyát hívja elő, amely a munkával arányos.* Ez a szocializmus a jövedelemmegosztás terén.

S az elégtelenségnek ez a tömege folyton-folyvást nőtt. Láthatatlan erő tönkrement kisiparosok, elszegényedett parasztok ezreit hajtotta a városokba. S ugyanaz a láthatatlan erő a valamennyire biztos létet élő gyári munkások ezreit dobta egy-egy válság alkalmával a munkanélküliség karjaiba. Azelőtt az emberek körülbelül tudták, hogy milyen lesz a másnapjuk. A gyáripar a rettenetes bizonytalanság folytonos érzelmével toldotta meg a nyomorban szenvedők nehéz terheit. Ami annak számára, akinek fő szükségletei biztosítva vannak, szabadság – a külső helyzetnek és a munkaalka-

lomnak folytonos változása a munkás számára szolgáská. *A biztosított megélés a bérmunkás számára a szabadságnak legszebb fogalmazása:* ezt reméli a szocializmustól.

S miért tartsa a gazdasági és társadalmi rendnek ezt a fölforgatását lehetetlennek? Minden nap új csoda hírével lepte meg az emberiséget. Minden nap új, ezrek és százazrek összes életviszonyait fölforgató találmány születésnapja. A gőzgép, a vasút, a táviró, a gőzhajó megjelenése! Világrengető forradalmak, királyságok összedőlése, új országok keletkezése! A természet-tudomány mindennapos meglepetései! Ügy látszik, hogy az emberi termelőképeségnek nincs határa! Meginog a vallási hit! Az isteni és emberi rend örökkévalósága szemmel láthatóan nem igaz! *Semmi sem lehetetlen !*

*

A gazdasági átalakulástól így előkészített talajba hullottak a szocializmus első tudományos magvetőinek tanításai. Amily bizonyos, hogy egyes lángeszű egyéniségek megismerése nélkül a szocializmus mai tudatos és rendszeres koncepciója sohasem jöhetett volna létre, éppoly kétségtelen, hogy ha a tömegek lelkében nincs meg a gazdasági és társadalmi helyzetükből fakadt lelki készség, szavuk a pusztában kiáltó szóként visszhangtalanul halt volna el.

Átlépjük azt az ötvenkét évet, amely a modern szocializmus első tudatos föllépésétől – a Babeuf-féle összeesküvéstől – Owen, Saint-Simon, Fourier, Weitling korszakán át a *Kommunista Kiáltvány* megjelenéséig eltelt, melyben a tudományos szocializmus első nagy hatású proklamációját üdvözölhetjük.

Miért nevezzük a Marx és Engels szocializmusát tudományosnak? Miért nem a Saint-Simonét, a Fourier-jét? Hisz ők maguk számtalan helyen utalnak a kapcsolatokra, amelyek a marxizmust az utópikus szocializmushoz – s különösen Saint-Simonhoz – fűzik.

Azért, mert ők kísérelték meg először tudományosan, egzakt módon, a modern szociális mozgalmat az általános társadalmi törvényszerűség egészébe beilleszteni. Azt mondhatjuk, hogy bár Saint-Simon és Comte a szociológia megalapítói, Marx és Engels voltak az elsők, akik a szociológiának oly kutatási alapot adtak, amely nemcsak hogy ma is él még, hanem tulaj-

donképpen csak most kezdi a társadalom tudományában őt megillető helyét elfoglalni. A történelmi materializmus tanát értjük.

Tudmányosnak mondjuk azért is, mert ők ismerték föl, és ők állapították meg, hogy a szocializmus is, mint minden társadalmi jelenség, az egyéni akaratokon felülálló, természeti törvények módjára ható társadalmi törvények uralma alatt áll, hogy tehát megsemmisítéséről, ha létezésének szükségyszerűsége a társadalomtudományi okozatiság szabályai szerint egyszer megállapított, éppoly kevésbé lehet komolyan beszélni, mint ahogy lehetetlen a nehézség törvényét a legszebb szavakkal is eldisputálni.

E fölolvás nem akar a marxizmus apológiája lenni. Én azon nézetem vagyok, hogy a marxizmusnak úgy számos elméleti tételét, mint sok gyakorlati alkalmazását a tudomány és az élet megdöntötte. De éppen ezen Társaságban, amely minden társadalmi jelenséget – s így a szocializmust is – a társadalmi törvényszerűség nézőpontjából vizsgál, lehetetlen mellőzni a szocializmus azon koncepcióját, amely ugyanazon elvből indul ki. Annál kevésbé, mert nézetem szerint a marxizmusnak nemcsak tévedései vannak – s sokan szeretik csak ezt látni –, hanem számos, a tudomány tárházába is átment tétellel kapcsolja a szocializmust a szociológiához. Azonban itten ezekről is csak annyiban lesz szó, amennyiben különösen is a modern szocializmusnak alapvető tételei.

A modern szocializmus két lényeges pontban különbözik a régi szocializmustól. Az egyik az, hogy át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy az ipari fejlődést immanens erők hajtják oly irányba, hogy elkerülhetetlenül megteremti a szocialista termelés gazdasági föltételeit; a másik az a meggyőződés, hogy a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet. Az első az üzemek koncentrációjának a tana; a másik az osztályharcé.

„A pusztuló középosztály!” „A kisipar megmentése!” Nincs publicisztikánknak gyakrabban hangoztatott jelszava, mint ez. Annyira elfogta az emberek lelkét, hogy nem is akarom tudatlanságnak minősíteni, annyira öntudatlan reflexszé lett, hogy egyszerre, ugyanazon sorban követelnek nagyipar-fejlesztést és a kisipar megmentését. Már az előző fejtegetésekből következik, és a kapitalisztikus termelés lényegének megismerése csak megerősíti, hogy a kettő összeférhetetlen.

Csak egy pillantást kell hogy vessünk a kisiparos és a nagyiparos üzemére. Amott kis tőke, amely túlnyomó részben egy napról a másikra forgó tőke,

kevés nyersanyag beszerzésére és a munkabérek fizetésére; itt költséges berendezésekbe, gépekbe fektetett, nagy állótőke. Amott néhány emberre korlátozott munkamegosztás; itt a gépek és a munkások százai közt megoszló, a specializálásban rejlő legpróbb előnyt is kihasználó kooperáció. A kisipar rendelésre, a közvetlen fogyasztásra termel; a nagyipar raktárra termel, minélfogva kihasználhatja a legelőnyösebb értékesítés alkalmait. Amaz a nyersanyag beszerzésében a kislejártó szerepét játssza; a nagyüzem nagyban, s így olcsóbban vásárol.

A nagyüzemek fölénye oly szembeeső, hogy talán nincs szükségünk hosszú számsorokra annak bizonyítására, hogy nemcsak új, a gépmunkára fölépült termelési ágakban teszi lehetetlenné a kisüzemek versenyét, hanem behatol a régi termelési ágakba is, és mind hevesebben szorongatja a kisüzemet bennük. Ez a folyamat folytonos fokozás. Általában a nagyobb tőkeerő és a nagyobb üzem termelékenyebb, versenyképesebb, mint a kisebb: következésképp nemcsak a kisüzemet teszi tönkre, hanem folyton magasabb és magasabb fokon a nagyobb a kisebbet. Az ipar fejlődése a legnagyobb tőkék és a legnagyobb üzemek diadalát jelenti.

Ezt a folyamatot a kapitalista termelés egyéb bajai még jobban siettetik. A nem a fogyasztás számára termelés, a túltengő verseny időnként az áru piacnak túlhalmozódását idézi elő. Ez az, amit túltermelésnek, termelési válságnak neveznek. „A forgalom megakad, a piacok túl vannak tömve, a termékek tömegesen hevernek, s senkinek sem kellenek, a készpénz láthatatlanná lesz, a hitel kiapad, a gyárak tétlenül állnak, a munkástömegek élelmiszerek nélkül szűkölködnek, mert túl sok élelmiszert termeltek, bukás bukást követ, árverés árverést. Évekig tart a torlódás, tömegesen pusztítanak és tékoznak el termelőerőket és termékeket, amíg a többé-kevésbé elértéktelenedett árutömegek lefolynak, amíg termelés és forgalom lassacskán ismét megindul. Lassan-lassan a menet gyorsul, trappba, majd galoppba esik, végül tőkéletes ipari, kereskedelmi, hitel- és spekulatív steeple-chase féktelen karrierjéig fokozódik, hogy végül a legnyakátöröb ugrások után ismét megfenekeljen – a krach árkában. És így tovább folytonosan.”

Ha a periodikus túltermelési válságok ezen Engels-féle eleven rajza talán kissé túl eleven is, az bizonyos, hogy a krízisek viharát is a nagyobb tőkeerővel bíró vállalatok állják könnyebben. Minden válság a kisebb üzemek tömeges halálát jelenti; s a válság után meginduló ipari produkciót az üzemek nagyságának magasabb foka jellemzi.

A nagyüzem technikai fölénye és a kapitalista termelés fejtelensége (anarchiája) így vezet elháríthatatlanul a tőkék és az üzemek folyton fokozódó koncentrációja felé. A fejlődés eszményi végső foka az, hogy néhány óriási üzem uralkodik egy-egy iparág, egy-egy ország egész termelésén.

A szocializmus szempontjából ezen fejlődésnek lényeges pontja az, hogy a kapitalista nagyüzemben, íme, folyton magasabb és szélesebb fokon látjuk a termelésnek azon formáját, amelyen a szocializmus is alapul: *a társadalmi termelést.*

De míg a középkori iparos termelése valóban egyéni termelés, a termék egyéni termelőeszközökkel végzett saját munkának volt gyümölcse, addig a kapitalista, aki koncentrálja a termelőeszközöket gyárakban, és valóságos társadalmi termelőeszközökké változtatja, e társadalmi termelés termékeivel mégis úgy bánik, mintha ezek is saját egyéni munkájának volnának gyümölcsei, és nem *idegen munka* termékei. Ebből az ellentmondásból: a társadalmi termelés és az egyéni elsajátítás ellentétéből fakad a proletárság és a burzsoázia ellentéte.

A szocializmus nem egyéb, mint a termelés társadalmi formája és a megosztás egyéni formája közti ellentét megoldása.

*

Az ipari fejlődés lényegében passzív folyamat, amely az emberek tudatos közreműködése nélkül is lefolyik. Az a processzus, amely a termelés és a megosztás közötti ellentétet fogja megoldani, aktív: emberek céltudatos akarása és cselekvése. A proletár osztályharcnak lesz ez az eredménye.

Az osztályharc! Ez az a szó, amely szentimentális lelkekben a legnagyobb izgalmat okozza. Ez zúdította a modern munkásmozgalomra a „hazafias” haragnak és megvetésnek, az „emberbaráti” panasznak és sajnálkozásnak legtöbb kitörését. Az osztályharc az ő szemükben rosszabb a háborúnál, megvetendőbb a hazaárulásnál! Az osztályharc nem a spontán kitört, és gyorsan lezajló polgárháború, hanem tudatos gondossággal szított, állandósított testvérharc. Némely ellenségei mindent megbocsátának a marxizmusnak, csak az osztályharc tételét soha. Nem veszik észre, hogy már a burzsoázia történetírói – Mignet, Guizot, Thierry, Niebuhr – látták, hogy az egész francia forradalom nem volt egyéb, mint fináléja egy osztály – a polgárság – törekvésének, hogy a társadalmi rendet a maga érdeké-

nek megfelelően átalakítsa. Ez pedig az osztályharc. Ugyanezt látta – Marx és Engels nélkül – Lorenz v. Stein és minálunk Grünwald Béla és Concha. Ami Marxnak és Engelsnek tudományos érdemét e kérdés körül megállapítja, az az osztályharcnak mint a társadalmi fejlődés szubjektív mozgatóerejének felismerése. De nem ők „találták ki” – mint némelyek hinni szeretik –, és éppen az osztályharcnak marxista koncepciójához lehet legkevésbé fűzni az erőszaknak és a testvérharcnak rémképeit.

A társadalomtudomány szempontjából az fontos, hogy amit a történétírók csak mint magában álló fenomént állapítottak meg – Marx és Engels az osztályharc jelenségét szervelesen beillesztették a társadalmi fejlődés mechanikájába. A szocializmus szempontjából még fontosabb, hogy ezzel szilárd alapot adtak a modern szociális mozgalomnak. A szocializmus illetően összekapcsolásában a tudománnyal látom én a marxizmus legnagyobb és legmaradandóbb, a szocializmus számára legtermékenyebb vívmányát.

Kiindulva abból a tételből, hogy a termelési és megosztási processzusban elfoglalt helyzetük szabja meg az emberek csoportjainak – az osztályoknak – viszonyát egymáshoz, a történelem tényei alapján bizonyítja, hogy a társadalmi rend változása mindenkor nem a társadalom összes tagjainak békés megegyezésével történt, hanem az uralkodó és az alávetett osztályok harcából jött létre. A történelem nem ismer példát arra, hogy egy osztály, önként lemondott volna a gazdasági és társadalmi rendben elfoglalt kiváltságos helyzetéről. Mindenkor csak az alávetett osztály békés vagy erőszakos kényszere előtt hajolt meg. Így a munkásosztály is, mely a tőke magántulajdonán alapuló mai társadalmi rendet a tőke köztulajdonán alapuló szabad kooperációs szocialista társadalmi renddel akarja helyettesíteni, nem várhatja ezen átalakítás eszközlését az uralkodó osztályoktól, hanem csak saját magától, saját erő kifejtésétől, saját cselekvésétől. A munkásosztály fölszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet.

E tétel igazságát nem az osztályharc elve alapján álló munkáspártok gyakorlati sikerei állapítják meg. Lehet, hogy ma „többre vitték” – hogy úgy mondjam – azok a munkáspártok, amelyek nem ragaszkodnak a legszigorúbban az osztályharc elvéhez. Magasabb talán a munkabérük, és rövidebb a munkaidejük, és talán közvetlenebb befolyást gyakorolnak a törvényhozásra és a kormányzásra, mint az osztályharcot szigorúan értelmező társaik. Én azonban azt hiszem, hogy ez optikai csalódás; hogy a szocializmustól ők távolabb vannak, mint a makacs negativisták. Éspedig azért, mert rajtuk

az osztályharc gyakorlata nem érvényesítette azt a nevelő befolyást, amiben én az osztályharc legmélyebb érdemét látom.

Jól tudjuk, t. Társaság, hogy semmiféle társadalmat hosszasabban csupán a külső kényszer erejével fenntartani nem lehet. Ahhoz, hogy bármely társadalmi rend fennállhasson, kell hogy az emberek lelkileg hozzá alkalmazkodjanak a társadalom külső szükségleteihez, kell hogy maguk akarják azt, ami a társadalomnak célja, s hogy úgy akarják azt megvalósítani, amint azt a társadalom külső, gazdasági erői kívánják. Csakis az esetben érzik magukat az emberek szabadnak. A szabadság érzése nélkül pedig a társadalom fenn nem állhat.

A társadalmak történetének legsúlyosabb konfliktusai éppen azok, amikor a társadalom egy osztályának szabadságképzete összeütközésbe jön egy másik osztály szabadságképzetével.

A gazdasági és társadalmi összeműködés ma fennálló rendjét liberálisnak nevezik – szabadnak –, s az tényleg a szabad verseny elvén alapszik. De ez a szabadság a munkásosztály számára a nyomort és a lét bizonytalanságát jelenti, tehát tényleg a szolgaságot.

A szocialista társadalom gazdasági összeműködésének rendje külsőleg az egyes egyének alávetése a köz akaratának, amelyben az individuális akaratok praeponderans érvényesülése ki van zárva. Az uralkodó társadalom felfogása szerint ez a szolgaságnak legtűrhetlenebb formája.

Amily kétségtelen, hogy a gazdasági fejlődés kérlelhetetlenül szükségessé teszi majd a szocialista társadalmi rendre való átmenetet, épp annyira bizonyosnak látszik, hogy minél jobban van a munkásosztály elfogulva az uralkodó osztályok gondolkodásától, minél erősebb benne azoknak felfogása jóról és rosszról, szabadról és tilosról, hasznosról és károsról, vagyis erkölcsi, jogi, tudományos ideológiája minél közelebb áll az uralkodó osztály ideológiájához – annál nehezebb lesz az átmenet, és annál több gyermekbetegséget kell majd az új társadalmi rendnek elszenvednie.

Ebből az következik, hogy a munkásosztálynak idejekorán kell lelkileg hozzá alkalmazkodnia a jövő rendhez. Hogy annak gazdasági rendjét ne kényszernek érezze, hanem az új összeműködést szabad akaratú cselekvésnek tudja – ahhoz az kell, hogy lelke lehetőleg már most megteljen azokkal a képzetekkel, érzésekkel, azzal az öntudattal, amelyet teljesen ugyancsak a szocialista társadalom fog kifejleszteni, de amelyre való készség, ha nem lesz meg benne, az átmenet csakugyan rendkívül nehéz lesz, és talán súlyo-

sabb küzdelmeket követelne majd maga a munkásosztály egy része, mint az uralkodó osztályok ellenében.

Ezek az érzések, t. Társaság, ez az öntudat mi egyébből áll, mint a társadalmi szolidaritás érzéséből és tudatából, abból a meggyőződésből, hogy egész életünk, születésunktől kezdve halálunkig, minden nyilvánulásában a legszorosabban föltételezve van a többi emberek életétől, azok minden cselekvésétől; hogy ennek folytán boldog és tökéletes élet nem várható más-tól, mint a társadalom mindenkori célszerű rendje megállapította összeműködés önkéntes létesítésétől; hogy minden összeműködés bizonyos lemondást, önfeláldozást, a társadalom általános szükségletei alá magát alárendelést követel. A társadalmi szolidaritás ezen elvéből kifolyólag a szocialista legnagyobb erénye: minden tehetségének legmagasabb kifejtése – de egy-úttal az önfegyelmzésnek is legmagasabb tökélyesítése lesz.

Nos, t. Társaság, az osztályharc elve megköveteli már ma, hogy a munkásosztály minden egyes tagja már ma egy nagyobb emberegész – az osztály – szolidaritását ismerje el; megköveteli már ma, hogy ne vívjon egyénenként vad élethalálharcot osztályosai ellen, hanem rendelje alá egyéni érdekét az osztály érdekének, áldozza fel esetleges egyéni sanszait, és küzdjön a társak közös előnyeieért; az osztályharc a szabad versenyen, az *aki bírja, marja* elvén alapuló társadalomban az önfegyelmzés legnagyobb erényét már ma napról napra folyó munkával beidegzi a munkásság minden osztály tudatos tagjának lelkébe. Az osztályharc – minden formájában – a szocialista öntudat leghatalmasabb nevelő iskolája.

Azt állítani ezzel szemben, hogy a munkásosztály – és mi mindnyájan – ugyanezt a nevelő iskolát végigjárhatjuk az *egész* mai társadalom szolgálatára való tudatos munka végzésével, ez t. Társaság, nézetem szerint legjobb esetben naiv álmodozás. Az ellentétes osztályokra tagolt társadalomban olyan elenyészően kevés az egész társadalom közös és általános érdeke, a társadalmi élet bármely terén működő „idealista” annyiszor ütközik össze a különböző, de nagyon is reális társadalmi érdekekkel, hogy (föltéve azt a lélektani képtelenséget, hogy egyáltalán tudnánk az összes osztályok érdekein felülálló, és azokat egyesítő társadalmi összideált nem megkoncipiálni – mert ez *talán* lehetséges –, hanem a tömegek közé is bevinni), a tények ereje kétségtelenül oly kegyetlenül megtépázná ideális harcosunkat, hogy egyszer s mindenkorra kialudnék benne – nem az osztályok szolgálatának vágya, hanem egyáltalán *mindennemű* társadalmi munkára való kész-

ség. A legmélyebb szociális katzenjammereket, a tökéletes passzivitás dekadens kultuszát a *harmonie-apostel*-eknél észlelhetjük.

És még egy szempontból rendkívül jelentős az osztályharc nevelő hatása. Ha a lehetőségig kifejleszti a munkásosztályban már ma a szocialista legjobb tulajdonságait, másrészt beleneveli az individualizmusnak azt a legértékesebb elemét, amelyet – egy ismert fogalom mintájára – *self-making-nek* szeretnék nevezni. Az, hogy az osztálytudatos proletárság – tekintsenek el itten eszükbe ötlő példáktól, amelyek éppen az osztályharc elvének sértései – nem apellál az uralkodó osztályok jó szívére, nem az államhatalom engedékenységére, hanem ellenkezőleg, bizalmatlansággal fogad mindent, amit önként adnak, és a társadalmi bajok legkisebb és legnagyobb enyhítéseit, az ún. reformokat csak akkor fogadja el, ha meg van győződve róla, hogy mindez szervezettsége, fegyelmezettsége, elszántsága erejével kikényszerített engedmény – az osztálytudatos proletárságnak ez a taktikája az emberi tökéletesség legnemesebb forrásainak: az önerőbe vetett hitnek, a saját munkája értéke tudatának, az öntevékenységnek fénysugarát lopja be az osztálytudatos proletárság szívébe. Egész embereket pedig csak úgy kapunk, ha munkájuk testük és lelkük legnemesebb tehetségeivel és vágyaival összhangban van. Ezt eredményezi a munkásosztályra az osztályharc elve. És ha a liberalizmus csakugyan önmagáért szereti az individualizmust, szereti, mert egész embereket, egyéniségeket jelent, akkor neki kell az osztályharc elvét a legmelegebben propagálnia.

II.

Az eddigiekben annak a bizonyítására törekedtem, hogy a szocializmusra való törekvés, mint minden szociális mozgalom, a gazdasági fejlődés által föltételezett társadalmi szükségszerűség, és hogy szükségképpen az osztályharc formájában folyik. Ezzel tulajdonképpeni föladatomat be is fejeztem volna. Ha azonban remélhetem, hogy figyelmükkel rövid időre még megajándékoznak, engedjék egész vázlatosan kifejetnem, mily konkrét eszközökkel igyekszik a modern szocializmus céljai elérésére.

Egy objektív és egy szubjektív tényezőt jelöltünk meg mint olyat, amely szükségszerűen a szocializmus irányába tereli a társadalmi fejlődést. Az egyik

az ipari koncentráció, a másik az osztályharc. Mi állapítja meg ezen jelenségek irányában a szocialista pártok magatartását?

Ha a termelésnek a kapitalista társadalomban mindinkább társadalmivá válása a szocializmus számára gazdasági és lélektani előfeltétel, a szocialista pártoknak természetesen azt kell kívánniuk, hogy a nagyipari fejlődés minél gyorsabb tempóban haladjon előre. Valóban, a szocializmus ma mindenütt emancipálta magát az alól a szentimentalizmus alól, amely szemet hunyva a gazdasági fejlődés szükségszerűsége előtt, a kis önálló gazdasági egységek védelmét követeli. A szocialista pártok, ellenkezőleg, nyíltan azt hangoztatják, hogy kívánatos a kisipar, a kiskereskedelem fölszívata a nagyüzem által, mert ezzel lényegesen közeledünk a szocializmus felé. A szocialista pártok ez okból rokonszenvvel kísérik minden oly gazdasági jelenséget, amely az ipari koncentráció irányába tereli a fejlődést. A trösztök és kartellek alakulását is csak abból a szempontból kísérik aggódó figyelemmel, hogy nem jelentik-e a fogyasztó munkástömegeknek új megterhelését, és nem lesznek-e a munkásosztály szervezkedésének és osztály harcának erősebb ellenfelei, mint elődeik, az egyes különálló nagyvállalkozók. Mindazonáltal a szocialista pártok magatartása a nagyipari fejlődés előmozdítása irányában inkább passzív, mert a mesterséges fejlesztés – amit különösen szubvenciókkal és védővámokkal igyekeznek elérni – gyakran nem a nagyiparnak, hanem a nagyiparosok egyes csoportjainak kiváltságolása a köz terhére. Ez a nézőpont állapítja meg nagyobbára a szocialista pártok kereskedelmi, vám- és adópolitikáját.

Sokkal fontosabb ennél a szocialista pártok azon tevékenysége, amellyel az osztályharc kereteit töltik ki. Mert az osztályharc maga csak külső forma, amelynek tartalmát az osztályt alkotó emberek tudatos cselekvése ad. Úgy is, mint a társadalom objektív elemeit a szocializmus céljai érdekében átalakító tevékenység, úgy is, mint a lelki alkalmazkodás eszköze az osztályharc a modern szocialista mozgalomnak sarkköve.

A köztudat, de még számos szociáldemokrata is a modern szocialista mozgalom gyakorlati törekvéseinek nagyobbára csak két elemét szokta kidomborítani. Ez egyrészt a munkásosztály harca a politikai hatalom megszerzéséért, vagy ismertebb szólammal: a proletárság politikai diktatúrájáért; másrészt a törvényhozás befolyásolásával az ún. munkásvédelem kezdeményezése és fejlesztése, vagyis a szociálreform.

Azt hiszem, hogy a proletár osztályharc konkrét tartalmának ezen kon-

cepciója a munkásmozgalomnak csakis azon korai fokán volt kielégítő, amikor a proletárság kisebb száma, szervezetlensége, de különösen némely gazdasági alakulatok kezdetlegessége folytán nagyobb és szélesebb körű célok kitűzése nem volt ajánlatos, mert hiányzott azok megközelítésére nemcsak az erő, hanem nem voltak meg azok belátásának gazdasági előfeltételei sem.

Úgy látszik ugyanis újabban, hogy Marxnak egy igen jelentős mondása szélesebb körű alkalmazást követel, mint azt röviddel ezelőtt is a szocialisták hitték. Azt mondja Marx egy helyen, hogy „új, magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek hamarabb a régié helyére, mielőtt materiális létfeltételeik magának a régi társadalomnak méhében ki nem költettek”. Ezen a marxizmus azt értette, hogy a szocializmus meg nem valósítható mindaddig, amíg az ipari koncentráció el nem érte a legmagasabb fokot, amelyet a kapitalista társadalomban egyáltalán elérhet. Mint gazdasági tényezőtől, tisztán az ipari koncentrációtól tette tehát függővé a szocializmust.

Említettük már, hogy az ipari fejlődés nagyrészt passzív folyamat, s így a lelki alkalmazkodásnak is csak negatív tényezője. Pozitív tényezőül magát az osztályharcot jelöltük meg. Úgy látszik mármost, hogy az osztályharcnak nemcsak az ipari koncentrációban és a szellemi és a politikai téren kínálkoznak hathatós fegyverei, hanem még inkább és sokkal erősebbek a gazdasági téren.

Amit némely marxisták röviddel ezelőtt félvállról néztek le: a munkásság gazdasági szervezetei (szakegyletei) hatalmas fegyver lettek olyan előnyök kiküzdésére, amelyeket ugyanazon marxisták szintén még röviddel ezelőtt a pusztá politikai harccal véltek elérhetőeknek. Rövidebb munkaidő, magasabb bér, egyezmények egyéb munkafeltételekről, munkanélküliek biztosítása, sőt, maga a munkásság egyesülési szabadsága újabban mind gyakrabban lesznek a gazdaságilag szervezett munkásság elszánt akcióinak gyümölcse, mint a politikai harc és a törvényhozás terméke, és sokkal gyakrabban felel most meg egy-egy új törvényhozási aktus az osztályharc elv azon eszményének, hogy tényleg a szervezett munkásság valóságos erejének legyen eredménye. Így a gazdasági küzdelem azon nevelő hatása mellett, hogy az egy szakmához tartozók lelkében közös érzelmi és gondolati utakat váj ki, egyúttal az öntevékenységnek a szocializmusra előkészítő kitűnő iskolája.

Azon szemponttól azonban, hogy a jövő termelési viszonyok materiális létfeltételeinek még a mai társadalom kebelében ki kell alakulniuk – másik, sokkal nagyobb fontosságú jelenség a munkásságnak belépése a modern gazdaság szervezetébe önálló, vagyis a magántőkétől független termelési és fogyasztási alakításokkal. Ezek az önálló gazdasági alkotások a szövetkezetek.

Mind többen hiszik, hogy a szövetkezetekben megtalálta az osztálytudatos proletárság a termelésnek azon formáját, amely egyesíti a termelésnek társadalmi jellegét az elsajátításnak társadalmi voltával, vagyis megoldása annak a konfliktusnak, amely a modern nagyipari termelésben a termelés és a megosztás módja között fennáll, és a burzsoázia és a proletárság osztályharcának szülő oka. Ha ez valóban bizonyul, ha csakugyan sikerül a fogyasztási szövetkezeteken mint alapon továbbépíteni a termelő szövetkezeteknek az ipari és a mezőgazdasági termelés minden ágába behatoló hálózatát, és ha ezek a szövetkezetek nem fajulnak el – a környező és profitért versenyző kapitalista termelő centrumok korrumpáló befolyása alatt – ugyancsak nyereséget hajhászó, pusztá szatócsboltokká és részvénytársaságokká, akkor az osztályharc eszközei a szövetkezetekben hatalmas társsal gyarapodtak. Annál inkább, mert úgy látszik, hogy a mezőgazdasági üzem nem fejlődik párhuzamosan az iparival a koncentráció felé, s így ott a szövetkezeti kooperáció van hivatva egyedül a szocializmus gazdasági előkészítőjéül szolgálni. Így tehát a szövetkezetek jelentősége úgy a végleges átalakulás gazdasági előfeltételei, mint a lelki alkalmazkodás szempontjából a lehető legnagyobb.

És mellettük érvényben maradnak természetesen a harcnak mindazon eszközei, amelyeket a munkásosztály sikerrel alkalmazhat. Legelsősorban a szellemi harc eszközei. A modern tudománynak bevitele a nép legszélesebb rétegeibe, és lehető mélyítése, a szocialista eszmék, a szocialista ideál szüntelen propagálása a munkásság osztályharcának ma is és a jövőben is legnemesebb fegyverei. Mellettük a proletárság folytonos politikai nevelése, a közügyek ismeretének folytonos terjesztése, hogy ez úton a legfejlettebb önkormányzatra képesítségük, mindez az osztályharcnak mellőzhetetlen eleme. És ha mindezzel: a felvilágosítással, a népoktatás emelésével, a politikai demokrácia kiépítésével a modern szocializmus azt *cselekszi* tényleg, ami a liberalizmusnak *volna* föladata, akkor, t. Társaság, szabad talán remélünk, hogy ami a liberalizmus kezében a boldogság forrása *volna*, a szocia-

lizmus égisze alatt sem lesz „a demagógoknak” és „a nagy tömegek zsarnokságának” támasza. Mert mindez nemcsak külső eszköz a szocializmus megvalósításához, hanem – és talán nem utójára – *embernevelés*.

III.

A szocializmus harci eszközeinek ezen igen hézagos vázlatát logikusan a szocialista társadalom megvalósítása végső fázisának és magának a szocialista társadalomnak leírása kellene hogy kövesse. Megvallom, hogy a szocializmusnak ez a legnehezebb kérdése. Nem mintha erről többé-kevésbé kialakult képzetei minden szocialistának nem volnának. De a modern szocialista annyira át van hatva a társadalmi törvényszerűség azon fölfogásától, hogy a társadalom politikai és jogi viszonyait a gazdasági struktúra determinálja, hogy nem igényel tudományos szabatossgot oly eljárási szabályok és oly társadalomleírások számára, amelyeknek valóságos képét csak egy jövő gazdasági fejlődés fogja megszabni. Egész előadásomban arra törekedtem, hogy olyan részekből építsem föl a modern szociális mozgalom és szocializmus épületét, amelyeknek szigorúan tudományos alapozottságáról meg vagyok győződve. A gazdasági fejlődés mai tendenciáit megállapíthatjuk, és ennek alapján azon lelki motivációkat is, amelyek a szocializmusra való törekvésre indítják a munkásosztályt. De hogy a fejlődésnek mely fokán fog ez a törekvés a döntő cselekvésbe átsapni, és milyen formában, az szigorú tudományossággal meg nem állapítható nemcsak azért, mert emberekkel van dolgunk, és a lelki élet törvényeit még nem ismerjük eléggé, hanem azért is, mert mindez lényegesen függ az uralkodó osztályok magatartásától. Hogy pedig ez milyen lesz, arra nem én, hanem a liberalizmus és a keresztényszocializmus igen tisztelt képviselői vannak hivatva felelni. Én csak annyit mondhatok, hogy a modern szocializmus őszintén törekszik arra, hogy az átalakulás békés legyen; de nem retten vissza az erőszaktól sem, vagyis a forradalomtól, ha az uralkodó osztályok rákényszerítik.

Annál kevésbé szólhatok a szocialista társadalom berendezéséről. Bármily csábító a szocialista társadalomnak képét kifesteni, a Morusokat, a Fourier-kat és a Bellamykat erre a térre nem követhetjük. De erre nincs is szükség. Minden tudományosan gondolkodó szocialista át van hatva attól

a meggyőződéstől, hogy tudományosan megállapított társadalmi fejlődési irányzatok nem vesznek el, hanem logikusan továbbfejlődnek. Lehet, hogy az emberek – a társadalmi fejlődés hordozói – makacsul behunyják szemüket a fejlődés szükségletei előtt, azt elő nem mozdítják, sőt, egyenesen ellene szegülnek, erőszakkal föltartóztatják. Az ilyen társadalomban két eset lehetséges: a gazdasági fejlődés vagy mégis utat tör magának – de óriási erőpazarlás útján, vagy pedig a társadalom fejlődése megakad, stagnál, végre teljesen elpusztul. Mindkettőre a világtörténet nyújt elég példát.

A normális eset azonban az, hogy a gazdasági termelésnek föltörekvő, új erői annyira rabul ejtik az azokat képviselő osztály és idővel a társadalom legnagyobb részének lelkeit, hogy a társadalmi átalakulást az új gazdasági viszonyok fejlődésének irányában hajtják végre. És az egész társadalmi struktúrában egyaránt érvényesülnek az új gazdasági rend determináló befolyásai és e fölépítmény: az állam, a jog, az erkölcs, a tudomány eddigi fejlődési irányainak logikus továbbképződései.

A szocialista társadalom ilyképp szintén nem lehet majd más, mint befejező stádiuma azoknak a fejlődési irányzatoknak, amelyeket a mai társadalomban megállapítottunk. Logikus és harmonikus kiépítése azoknak az objektív és szubjektív erőknek, amelyeknek kialakulását már a mai társadalomban észlelhetjük.

Amily bizonyos, hogy a gazdasági fejlődés mai iránya a kooperációnak mind szélesebb körű kiterjesztése felé halad – úgy a kapitalisztikus gyárban, mint az önkéntes összeműködésre alapított szövetkezetekben –, éppoly bizonyos, hogy a szocialista társadalom gazdasági rendje a társadalmi termelésnek ugyanezen elvén épül majd föl, de ledöntésével azon leglényegesebb korlátnak, amely a gazdasági erők ezen új rendjének teljes kifejtését a mai társadalomban akadályozza. Ez az akadály pedig nem más, mint a magántulajdon intézménye. Az a körülmény, hogy a termelőerők egyesek kezében vannak, nemcsak a szabad versenynek, ezzel a tervtelen, és így pazarló termelésnek és megosztásnak, a gazdaságpusztító válságoknak szülő oka, nemcsak az egyes vállalkozó nyereségszámításainak rendeli alá a termelő erők teljes kiterjesztését, hanem a gazdasági kooperációnak azon legerősebb hajtóerejét köti alá, amely az összeműködés önkéntességében, szabadságában van, mert a kooperatív munka termékének csak igen kis része lesz a kooperáló társak élvezetének tárgyává. így csak kényszerrel: a nyomor fenyegető veszedelmének és az állam erejének kényszerével állhat fenn.

A szocializmus a termelés társadalmi jellegének és az elsajátítás egyéni formájának ezt az ellentétét meg fogja oldani. A szocialista társadalom a termelőerőket az összesség közös tulajdonává teszi majd, a termelés eredményében pedig munkájuk és szükségleteik arányában részesíti a társadalom összes tagjait, akik a nekik jutott élvezeti javakkal tetszésük szerint rendelkezhetnek, így a szocialista gazdasági rend a termelés és a megoszlás teljes harmóniájával – amelyet létesíteni fog – végét veti a termelés és a megoszlás disszonanciájából fakadó osztályellentéteknek és osztályharcoknak, és összhangzatos és önkéntes társadalmi együttlét formáiba vezeti az emberiséget.

Hogy ez a társadalmi forma milyen lesz, vagyis milyen politikai és jogi szervezet épül majd föl a termelőerők kollektív tulajdonán, arra nézve szintén csak azt a meggyőződést vallhatjuk, hogy az már ma is fölismerhető fejlődési tendenciák következetes továbbépítése lesz.

Teljes tévedés tehát azt állítani, hogy a szocializmus politikai és jogi téren a legdurvább centralizmusnak és többségi zsarnokságnak lesz megvalósítása. Akik ezt állítják, nem számolnak két tényezővel. Nevezetesen azzal, hogy az állam jellege teljesen megváltozik, és hogy maguknak az embereknek belátása a társadalmi szükségességekről egészen más lesz.

Maga az állam ma elsősorban uralmi szervezet. Az osztályokra tagolt társadalomban az uralkodó osztály vagy osztályok leghatalmasabb eszköze uralkodó helyzetük megtartására és erősítésére. Mindenképpen egy kisebbség kényszereszköze a nagy többséggel szemben, amely e kisebbség érdekében hatalmának legtágabb kiterjesztésére hajlandó.

A szocialista társadalomban, melyben nem lesznek osztályok, az államnak legelőbb ezen hatalmi jellege enyészik el, hogy helyet adjon egy tisztán közigazgatási szervezetnek.

De ezen centrális igazgatási szervezet is legtöbb funkcióját lassanként át fogja adni a társadalom kisebb, helyi csoportjai kisebb szervezeteinek.

Nemcsak a gazdasági termelés terén. A szövetkezeti termelésnek terjedése a kisebb emberscsoportok önkéntes összeműködését a termelés általánosan elfogadott formájává fogja tenni, és az a centrális szerv nem lesz egyéb nagy statisztikai hivatalnál, mely folytonosan megállapítja a társadalom termelési szükségleteit, és elosztja a munkát a számtalan kis termelőgóc közt – és nagy *clearing-house*-nál mely a termelt javakat elosztja a termelők és fogyasztók kisebb csoportjai közt.

Lehetetlen, hogy a közigazgatás szervezete a termelés és megoszlás ezen

szervezetéhez ne alkalmazkodjék. Még akkor is, ha a közigazgatási decentralizációnak, az önkormányzati elv folytonos kiterjesztésének folyamatát már a mai társadalomban nem látnók. De már ma észlelhetjük Nyugat-Európában mindenfelé azt a határozott fejlődési irányt, amely a községi és megyei önkormányzat terének és tárgyainak folytonos kibővítésével a társadalom minden egyes tagját a társadalom szükségleteinek ismeretére és önkéntes végrehajtására neveli.

A gazdasági és az igazgatási önkormányzat ezen önkéntes szervezetének folytonos fejlődése az államot előreláthatólag lassanként egészen megszünteti, hogy helyet adjon a szabad közösségek szabad federációjának, az egész társadalom közös gazdasági igazgatási érdekei központi orgánumnak.

Azt fogják erre mondani: hisz ez az anarchizmus. Valóban nem sokkal más. De míg az anarchizmus ezen célt úgy véli elérhetőnek, hogy az állam egyszeribe eltöröltessék, addig a szocializmus azt tartja, hogy ezeréves társadalmi alakulatokat pusztá akarattal máról holnapra eldekretálni nem lehet. Mint minden társadalmi változás, ez is csak megfelelő gazdasági és szellemi alkalmazkodásnak lehet a következménye. És azért teljes mértékben helyes Engels kijelentése: Az államot nem „szüntetik meg”, hanem az állam *elhal*.

Ennyit a szocialista társadalom berendezéséről. Ha valaki mégis a jövő társadalom életének még részletesebb, legintimebb leírását követelné tőlem, attól én viszont azt kérdem:

Volt-e társadalmi átalakulás, amelynek harcosai előre ki tudták cirkalmazni a jövő társadalom képét? Vajon a 40-es évek reformharcosai tudták-e töviről hegyire előre leírni Magyarország gazdasági és társadalmi életét azon korban, amikor nincs majd hűbériség, jobbágyság, rendiség? Bizony nem! És mégis megcsinálták – jól-rosszul – a polgári Magyarországot. Én is tehát pirulás nélkül bevallom, hogy nem tudom, ki fogja a szocialista társadalomban a csatornát tisztítani, és hogy fogják-e a csatornatisztítókat ezért úgy díjazni, mint díjazza a mai társadalom némely általa is igen fontosnak mondott társadalmi funkciók teljesítőit, pl. a néptanítókat. Remélem, hogy igen.

*

Egy lényeges ellenvetésre mindazonáltal ki kell térnem. A szocializmusnak legtöbb ellenfele, s köztük a liberalizmus igen tisztelt képviselője is, azért tartja a szocializmust megvalósíthatatlannak, vagy azért jósol neki igen rövid fennállást, mert szerintük az egyéni szabadságnak teljes megsemmisítését jelenti. Az ő szemükben az a tény, hogy a szocializmus az egyéni termelést kizárja, a zsarnokságnak legmagasabb foka, az egyéni tettvágy, erő, kezdeményezés megölkje. A szocializmus ellenkezik tehát az emberi természettel.

Számos vonatkozásban szoltam már előzőleg a szabadság problémájáról. Ismételten mutattam rá nemcsak arra, hogy a mai proletárság szabadság-egszménye egyenes ellentéte a burzsoázia szabadságképzetének, hanem különösen arra, hogy folyton növekszik az emberek lelki készsége cselekvésüket a társadalom szükségleteihez alkalmazni, s így folyton csökken a kényszer alkalmazásának szükségége. De ez a kérdés oly fontos, hogy nem cselekszem talán helytelenül, ha ezen szük keretekre szabott előadásban is külön foglalkozom vele. Mert ha ez a vád alapos volna, tényleg a legsúlyosabb érv volna a szocializmus ellen. Valóban, ha bármely társadalmi rend az egyéni kezdeményezés lehetőségét kizárná, az a társadalom halálra volna ítélve. Mert egyéni, illetve apró kisebbségekből kiinduló kezdeményezés nélkül a társadalom továbbfejlődése lehetetlen. S így a fejlődés nagy gondolatától áthatott szocialista is, kinek legfőbb ideálja a társadalom folytonos és vég nélküli tökéletesbedése, kell hogy visszarettenjen oly társadalmi rendtől, melyben nincs szabadság, következésképp nincs haladás.

Mi a szabadság? Abszolút, minden időkre és minden állapotra végérvényesen megállapított, absztrakt idea? Vagy a szabadság is, mint minden ideológia, relatív, korok és társadalmak szerint más?

A szabadság lélektani kategória, mely jelenti azt a lelkiállapotot, amelyben egyéni vágyaimat, szükségleteimet összhangban tudom ezen vágyaim és szükségleteim kielégítésére irányuló cselekvés külső lehetőségével. Ebben az értelemben a szabadság mindig ugyanazt jelentette.

De hogy én mit kívánok: hogy érzéseimet mi szabja meg, hogy vágyaim miféle konkrét tárgyakra irányulnak, szóval, hogy *minek* a cselekvése adja meg nekem a szabadság tudatát, az függ attól, hogy mily szükségleteim vannak már kielégítve, és hogy milyenek az én ismereteim a további szükségletkielégítés lehető módjairól. Vagyis függ a neveléstől, a tudástól és különösen attól, hogy környezeti állandó befolyások miféle szükségletkielé-

gítési módokat tettek biztosított, reflexszerű, öntudatlan cselekvéssé. Abban a mértékben, amint bizonyos szükségletek állandó és föltétlen kielégítésének lehetősége biztosítva van, ezen szükségletek kielégítésének vágya lelkünkben egészen háttérbe szorul, és megszűnik szabadságképzetünknek részét alkotni. Szabadságvágyunk tehát csakis oly cselekvési lehetőségeket ölel föl, amelyek még nem biztosított szükségletek kielégítésére irányulnak. Vagyis a szabadság nem egyéb, mint a cselekvés lehetősége oly szükségletek kielégítése irányában, amelyek kielégítését a társadalom nem biztosítja.

Így a szabadság konkrét, relatív fogalom, amelynek mindenkori tartalmát és irányát a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának mindenkori foka, osztályhelyzetünk, vagyoni viszonyaink adják meg. Ha megkíséreljük beleképzelni magunkat különböző korok embereinek lelkébe, kétségtelen, hogy a legkülönbözőbb, nemcsak korok és területek, hanem ezeken belül is a társadalomban elfoglalt helyzet, vagyis az osztályhoz tartozás és a műveltségi fokok szerint különböző szabadságélményeket kell konstruálnunk. A legpiimitívebb ember számára bizonyos korban a szabadságnak eszménye az volt, hogy gyöngébb embertársát akadálytalanul megehesse. A gazdasági termelőerők valamivel magasabb szervezetével működő utódja ellenben éppen nem érezte már szabadsága korlátozásának, ha embert nem ehetett, mert neki az állattenyésztés már biztosította primitív szükségletei kielégítését. Ő azonban igen zsarnokinak tartott volna oly parancsot, amely a némileg biztosított gazdasági létben már fölébredt esztétikai szükségletének teljesítését tiltotta volna, például teste tetoválását. A középkori lovag szabadságideálja az volt, hogy várából bármikor lecsaphasson a kereskedőknek a völgyben elvonuló menetére, és kirabolhassa; de senki sem hinné, hogy a középkori kereskedőosztálynak is ugyanez volt a szabadságképze. És ami ma, a szabad versenyre alapított gazdaságban a polgári osztály – bár az ipari koncentráció folytán annak is mind kisebb töredéke – számára szabadság, az a munkásosztály, tehát a népesség mind nagyobb része számára szolgátság, mert a lét szegénységét és bizonytalanságát hozza számára. És így a szocializmus úgynevezett zsarnoksága legrosszabb esetben csak a polgári társadalom egy kis töredéke szabadságképzetével ellenkezhet, de nem a szabadságfogalommal magával.

Ez azonban a szocializmus szabadságának csak negatív bizonyítéka. Azt kell bizonyítanunk, hogy a szocializmusban szükségképp majdan kialakuló

sajátos szabadságképzetnek megfelelő valóságos cselekvési lehetőségek lesznek-e?

Azt kell tehát keresnünk, hogy a szocialista társadalomban mi lesz az emberek szabadságvágyának tartalma és iránya?

Az emberi szükségletek sorrendjének vizsgálata s különösen kvalitásuk történeti fejlődésének megállapítása rávezet a kérdés megoldására.

Az emberi kultúra fejlődése azt mutatja, hogy azon mértékben, amint a társadalmi összeműködés a társadalomban élő emberek minél nagyobb része tisztán vegetatív szükségleteinek kielégítését biztosította, az illető társadalom emberei munkaerejük, tehetségük, alkotáskedvük annál nagyobb részét fordították szellemi javak termelésére, a szellemi kultúra kiépítésére. Minél könnyebb volt az embereknek harca az állati létért (evésért, ivásért, ruházódásért stb.), és minél több ember volt fölszabadítva a tisztán vegetatív életműködések kényszere alól, a társadalomban levő energiák annál inkább kerestek alkalmazást a politikai, a tudományos, a művészi, az irodalmi produkcióban és a tudomány, a művészet, az irodalom termékeinek élvezésében. Vagyis az emberek szabadságélménye annál inkább terelődött a szellemi térre, az emberi szabadságvágy alapját képező eredeti társadalmi ösztönök, mint a kitűnni akarás, a hatalmi vágy stb. annál inkább szellemültek át – gondolkodásuk, idejük, munkaerejük minél kisebb részét foglalta le a gazdasági szükségletkielégítés kényszere.

Ez a megismerés, t. Társaság, engedi remélnünk, hogy a szocializmus nem-hogy zsarnokság volna, hanem a magántulajdon létezése óta az első társadalmi rend, amely az emberi szabadságnak valóságos biztosítója. Meg vagyok győződve, hogy a gazdasági termelőerőknek már mai fejlettsége elegendő arra, hogy tudatos és tervszerű kooperáció mellett az emberiség egészének nemcsak pusztán gazdasági szükségletkielégítését biztosítani tudja, hanem a gazdasági produkció számára az emberek munkaerejének és idejének oly csekély részét vegye majd igénybe, hogy az energiáknak óriási mennyisége áll majd rendelkezésre a közéleti és a szellemi termelés és fogyasztás számára. A mai társadalom uralkodó tagjainak szabadságképzete helyébe, mely az érvényesülés a gazdasági téren, a szocialista társadalom összes tagjainak lelkében új szabadságképzet alakul majd: annak lehetősége, hogy a közéleti és a szellemi téren dolgozzanak, érvényesüljenek, kitűnjenek.

Nincs semmi okunk föltételezni, hogy a szocializmus az egyéni érvénye-

sülés ezen módjait meg fogja nehezíteni. És így a szocializmus a szabadságnak, s ezzel az emberi boldogságnak végtelen perspektíváját nyitja meg. Összes materiális szükségleteinknek van határuk. A kielégítettség bizonyos fókán túl semmiféle materiális szükségletkielégítési vágy nem ingerel többé. Ellenben szellemi szükségleteinknek az a természetük, hogy magasságuk arányában differenciálódnak, finomulnak, sokasodnak, mélységben és szélességben terjednek. Végtelenek, határtalanok. Az emberi értelemnek, tettvágyának, akaratnak végtelen érvényesülési tért nyitnak. S ez érvényesülés lehetőségét a szocializmus fogja megadni. Van-e hát állapot, mely az emberi természettel jobban megegyezik? Van-e társadalmi rend, amelyre jobban illenének Engels szavai, hogy az az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába!

*

Föladatomnak végére értem. De nem léphetek le innen, mielőtt egy lehetséges félreértésnek elejét nem venném. A kép, amelyet az emberiség jövő fejlődéséről és tökélesbuléséről gyöngé kézzel vázolni igyekeztem, azt hitetheti el önökkel, hogy én is rabja vagyok annak a szociális optimizmusnak, mely az emberi nem eredeti jóságát és szellemiségét hirdetvén, a társadalmi viszonyok valamely sematikus átalakításától és némi érzékeny erkölcsprédikációtól az eredeti emberi jóság és szellemiség hirtelen hajnalhasadását várja. Nem, t. Társaság! Én azt hiszem, hogy az ember eredetileg sem nem jó, sem nem rossz – hisz jó és rossz folyton változó, relatív társadalmi fogalmak –, hanem, mint minden természeti lény, egyszerűen élni akar és továbbzaporodni. Az emberi életvágy hatalmas, mindenek fölött uralkodó ösztönének összeütközése a természet más erőivel hozta létre, folytonos alkalmazkodás útján, azt az emberi társadalmat, melynek formáiban és tartalmában folytonos fejlődését az emberiség százezer éves történetében végigkísérhetjük. Végtelen sok küzdelem az emberek közt és a természet ellen, sok ezer nemzedéknek értelmi és testi ereje, munkája, fáradsága táplálta a talajt, amelyből a mai polgári társadalomnak bámulatos anyagi és szellemi kultúrája kinőtt. Ennek a kultúrának organikus továbbfejlesztése a föladat. De miképp haladásának minden eddigi lépcsőfokára az emberiség fáradságos, sokszor véres, de mindig emberemésztő küzdelem árán kapaszkodott föl, úgy a szocializmus is, az emberiség haladásának leg-

közelebbi foka, nem hullik majd mint kész ajándék ölünkbe, hanem fáradtságos, talán a legfáradtságosabb munkát igényli. Ki fogja e munkát végezni? Az előadottakból következik, hogy az nem lehet más, mint a társadalomnak azon osztálya, mely megtöltvén lelkét az emberiség új fejlődési fokának ideáljával, magára vállalja a harci szolidaritásnak, az öntevékenységnek, az önnevelésnek azt a nagy terhét, melyet ez a munka követel. Ez az osztály, mely megássa az összes osztályok sírját, és ezzel megveti alapját az emberiség egész nagy családját felölelő szolidaritásnak – ez az osztály a szocializmus eszményét valló munkásosztály. A társadalmi fejlődésnek mely híve tagadhatja meg tőle rokonszenvét!

Husadik Század 1904. 1. köt. 245-271. old.

A SZOCIALIZMUS ÁTALAKULÁSA

Azt hiszem, hogy a huszadik századnak legsúlyosabb problémája annak a kérdésnek az eldöntése lesz, vajon a parlamenti szocializmus, vagyis a szociáldemokrácia eddig kialakult elmélete és gyakorlata valósággal a munkásosztálynak ideológiája-e, és helyes út ja-e a szocializmus gyakorlati megvalósításának.

A probléma már régen kísért. Előfutárai azok a harcok voltak, amelyek a marxizmus érvényessége körül folytak. Ez a vita alig csendesült el, és alig egyesültek marxisták és szocialista kritikusaik a régi táborokban, a probléma új, és most már sokkal inkább gyakorlati formájában támadt föl: a munkás szakegyletek és a szociáldemokrata pártok között való viszony kérdésében. Franciaországban, Olaszországban, Németországban, Angliában egyaránt ez foglalkoztatja a munkásközvéleményt, és a legközelebbi nemzetközi szocialista kongresszusnak napirendjén is elsősorban ez a kérdés szerepel.

Az iránt alig lehet kétség, hogy a szakegyesületi mozgalom a munkásosztálynak legsajátosabb, különös gazdasági és társadalmi helyzetéből kinőtt alakítása, amely eleve kizárja minden más gazdasági és társadalmi osztálynak vagy nagyobb számú egyéneinek lényeges közreműködését; világosan és nyilvánvalóan a munkásosztály, és csak a munkásosztály sajátos gazdasági érdekeinek kifejezője és harcosa.

De hát miféle érdekeknek kifejezője és harcosa akkor a szociáldemokrácia?

A felelet szinte magától kínálkozik, és a legtöbben ezzel is szokták elütni a kérdést: a szakszervezeti mozgalom a munkásosztály gazdasági, a szociáldemokrata mozgalom a munkásosztály politikai, kulturális és egyéb társadalmi érdekeit szolgálja.

Ha ez a felelet helyes volna, akkor a probléma már régen nem léteznék. Hiszen olyan régen mondták már ezt, és nyugtatják meg vele ma is az aggódókat. . . Különösen a szocialista párt részéről. Ám a probléma mégis fenn-

áll, és súlyos teherként nehezedik minden gyakorlati akcióban úgy a pártra, mint a szakszervezetekre. S föllép, íme, olyan országokban is, amelyekben eddig a szocializmus mint politikai tényező alig játszott szerepet: Angliában és az Egyesült Államokban, oly országokban tehát, melyekben a munkásmozgalmat eddig csak a szakegyletek képviselték.

És itten önként felvetődik a kérdés: hogyan eshetett, hogy a gazdaságilag sokkal kevésbé fejlett országokban régen létezik erős szocialista mozgalom, hogy másokban gazdasági fejlődésük sokkal korábbi fokán lépett föl, ellenben Angliában és az Egyesült Államokban, amelyekben az ipari kapitalizmus és a nagyüzem jóval megelőzte az európai kontinens gazdasági fejlődését, eddigelé csupán gazdasági munkásmozgalmat létezett? Vajon egyenlő gazdasági viszonyok nem szülnék-e egyforma társadalmi, politikai és kulturális állapotokat?

Úgy látszik nekem, hogy ha meg tudnók fejteni ennek a sokat hánytorगतott jelenségnek okát, akkor közelebb jutnánk egyúttal problémánk megoldásához is.

Azt mondták legújabban is, hogy az Egyesült Államokban azért nincsen szocializmus, mert még szinte mai napig volt szabad földjük, amelyen a munkástartaléksereg elhelyezést nyert. De szocializmus Angliában sem volt, pedig ott már régen nincsen szabad föld. Itt viszont az országnak ipari egyeduralmával magyarázták a szocializmus hiányát, amely a munkásság legmesszebb menő anyagi követeléseinek teljesítését is lehetővé tette. De nincs a némethez vagy még az osztrákhöz, sőt, aránylag a magyarhoz fogható erősségű szociáldemokrata mozgalma Franciaországnak sem. Ezt a jelenséget megint a francia nép individualista karakterével próbálják magyarázni.

Mindezeknek a magyarázatoknak bizonyára van értékük. De ha el is ismerjük a nemzeti és egyéb sajátosságoknak nagy szerepét a társadalmi fejlődésben, azonos jelenségeknek közös okra visszavezetése egyenesen tudományos szükségesség.

Ez a közös ok pedig a következő:

Ahol a burzsoázia maga teremtette meg gazdasági érdekeinek és társadalmi érvényesülésének politikai eszközeit, ottan nem fejlődött ki a szocializmus. Ottan a munkásosztálynak nem lehetett egyelőre egyéb dolga, mint hogy mint gazdasági osztály alakuljon ki és érvényesüljön; a gazdasági hely-

zetéből fakadó sajátos ideológiájának kialakulása természetesen csak akkor történhet, amikor mint külön gazdasági osztály, amely a többi gazdasági osztályokkal természetesen ellentétben áll, konstituálva van.

Ellenben mindenütt, ahol a burzsoázia bármiféle okból nem teremtette meg a maga idején a politikai demokráciát, vagy ahol a burzsoázia kifejlődése olyan időben esett, hogy előbbre haladt országok burzsoáziájának összeütközései a proletársággal elrettentő például szolgálhattak – a gazdasági osztályként való kialakulásában akadályozott munkásságra hárított a feladat, hogy a burzsoázia politikai hivatását teljesítse. A burzsoázia politikai végrendeletének a munkásosztály lett a végrehajtója.

Az összes szociáldemokrata pártok programja ennek a bizonyos. Még inkább a gyakorlatuk – és végre ez a lényeges. Mert nem az a fontos, hogy az emberek mit gondolnak, hogy a valóság miként tükröződik vissza tudatukban, hanem az, hogy mit cselekszenek. A szocializmus elméleti tételeinek értelmezésében bármennyire különbözzenek, egyes taktikai kérdések fel fogása bármennyire elágazó legyen: a parlamentáris politika és az egész ún. átmeneti program követelésében és az érte való harcban egyek Jaurés és Guesde, Bebel és Vollmar, Ferri és Turati. A gyakorlatban a szociáldemokrata pártok harca tisztára a polgári demokrácia megvalósításában merül ki.

Ezért látjuk mindenütt, hogy a politikai munkásmozgalom, a szociáldemokrácia, annál erősebb, minél elmaradtabb valamely ország politikai és társadalmi demokrácia dolgában. Németországban a legerősebb már akkor, amikor a germán birodalom igazi fejlettsége távolról sem indokolta a szocializmus akkora erejét; annál több ingert szolgáltatott kifejlődésére a német polgárság mérhetetlen gyávasága, a szűk feudális bürokratizmus, a militarizmus, a középkori kasztszellem. Olaszországban, Ausztriában, Magyarországon több-kevesebb változattal hasonló a helyzet. Mindezekben az országokban – bizvást mondhatjuk – a szociáldemokrácia nem más, mint egy parányi entellektüel és kispolgár előcsapatnak hatalmas hátvédje.

És ez helyes és szükséges is mindaddig, amíg a munkásosztály fáradozása, harca, áldozatai a politikai demokráciáért tényleges eredménnyel járnak. Mindaddig az sem baj, ha ellentétbe kerül a szociáldemokrácia a szocializmus elméleti mestereivel, miként a német szociáldemokrata párt már első programja megalkotásakor ellentétbe került magával Marxszal: az sem baj, hogy másik szociáldemokrata párt, amelynek programja szerint éppen a

főnálló rend megdöntése volna hivatása, szinte kérkedik azzal, hogy az egyetlen államfőntartó párt.

De menten megváltozik a helyzet ezekben a félig feudális országokban is, mihelyt a burzsoázia maga veszi kezébe a maga osztályérdekei védelmét. Ez történhet úgy, hogy demokratikus intézmények hiánya dacára is mint gazdasági osztály teljes fejlettségre és érvényre jutott – ez az eset áll Németországban –, és történhet úgy is, hogy a burzsoázia lép ki a demokratikus reformokért való harc porondjára.¹

Míg az utóbbi esetben a szociáldemokrácia alig zárkozhatik el az elől, hogy a polgári radikalizmust támogassa és siettesse: addig az első esetben ugyanaz a helyzet áll elő a munkásosztály számára, mint Angliában s a többi demokratikus államban. Megszűnik nemcsak a szüksége annak, hogy a burzsoázia politikai és társadalmi érvényesülésének útját munkálja, hanem a lehetősége is, mert maga a polgárosztály helyezkedik most már merően szembe a munkássággal. A feudalizmust vagy legyőzte, vagy kiegyezett vele: az ellenség – végig az egész vonalon – a munkásosztály.

A munkásság nem lehet többé idegen ügy védője. *Megkezdődik a munkásosztály harca nemcsak gazdasági kialakulásáért és érvényesüléséért többé; hanem összes egyéb saját különleges helyzetéből fakadó érdekeiért: a társadalomnak a maga képeire alakításáért.*

És föllép a szociáldemokrácia számára a probléma: megmarad-e az addig járt úton – amely nyilvánvalóan a polgári demokrácia útja volt –, avagy új képzetekkel helyettesíti értelmé vesztett gyakorlati programját?

Az átalakulás bizonyára igen nehéz lesz, és az eddigieknél sokkal mélyebbre ható megrázkódtatásokkal jár majd, különösen ott, ahol a szociáldemokrácia kialakult, nagy szervezettel, sok hivatalnokkal vagy sok képviselővel bír. Franciaországban kézenfekvő tény, Olaszországra, Németországra vonatkozólag statisztikailag kimutatták, hogy a pártnak igen tetemes része a polgárosztályhoz tartozik: a felemás organizmusnak fölbomlása súlyos operáció lesz.

És honnan vegye a párt az új fogalmakat? Nyilvánvalóan nem veheti máshonnan, mint abból a társadalmi képződményből, amely a legtisztábban óvta meg osztályjellegét: a szakegyletektől, a munkásosztálynak ezen leg-sajátosabb szervezetétől.

A jövő fogja megmutatni, mennyire képesek ezek nemcsak a polgári társadalom megdöntésére irányuló gyakorlatot; hanem újjáépítő, konstruktív

tevékenységet saját kebelükből, saját szellemi erejükből kifejleszteni. Itten is a legelső útmutatást a francia nép zsenijétől várjuk, amely évszázadok óta legkorábban sejtí meg az emberiség szükségleteit, vágyait, haladása és fejlődése útjait. Amit a francia szakegyetek politikai gyakorlatukként eddig kifejlesztettek: az action directe és az antimilitarizmus az új társadalom szempontjából csupán negatívumok, destruktív erők új megnyilatkozásai; s országuk gazdasági fejletlensége nem is engedi talán egyelőre, hogy konstruktív munkát végezzenek. De nem lehet kétség az iránt, hogy ez is meglesz: mert az új társadalom fölépítése nem függ akaratától, hanem biológiai kényszerűség a munkásosztály számára. Élete vagy halála kérdése ez.

Budapesti Napló Album Naptára 1907. 52-53. old.

FÖLDES BÉLA: A SZOCIALIZMUS¹

(Bp. Akademie der Wissenschaften 1910. 519. 5.)

A szocialista elméletek ilyen teljességű összefoglaló története a külföldi irodalomban sem található. E külső jegyek és minden bizonnyal szerzőnek a szocializmus mesterei iránti az a szándéka, hogy velük igazságos legyen, némely kritikust arra készítetett, hogy Földes munkáját még külföldi lapokban is tudományos eseményként ünnepelje. Így járt el a bécsi Neue Freie Presse recenzense, aki „az erkölcsi bátorság megnyilvánulásának” minősítette a könyvet. Le kell mondanunk arról, hogy e kérdést tüzetesebben elemezzük. Magától értetődőnek kellene tekinteni, hogy egy tudományos dolgozó nem használja azt az elutasító, becsmérítő, gyűlölködő hangot, amellyel a szocializmus ellen írt publicisztika jeleskedik. Ha a szerző nem riad vissza attól, hogy néhány – hangsúlyozzuk: csak néhány – érintkezési pontot ismerjen el a maga világnézete és néhány szocialista elmélet között, ezzel csak annyit tesz, amennyit Kultúr-Európában manapság csak kevés tudós tesz meg. És ha ő halkán és félénken utal ilyen rokonságra, amely Magyarországon éppen úgy „szegényrokonságnak” minősül, mint bárhol Európában, akkor azt is meg kell mondani, hogy jóval előtte Magyarországon is sok művelt ember sokkal határozottabban vallotta ezt a rokonságot anélkül, hogy őket ezért különösebben ünnepelték volna. Ezek az emberek azonban még olyan időkben sem, amikor magyar egyetemi tanárokat szocialista meggyőződésükért meghurcoltak vagy megrendszabályoztak, nem szereztek tudomást arról, hogy Földesben szellemi rokonukat üdvözölhetik. Ennek elismeréséhez valóban erkölcsi bátorság kellett volna.

Ennyit a könyv „erkölcsi” oldaláról. Ami tudományos értékét illeti, szívesen elismerjük, hogy a szerző igen nagy anyagot dolgozott fel, és szinte egyetlen jelentős teoretikust, fontos iskolát nem hagyott ki. Arra a kérdésre azonban, hogy vajon úrrá lett-e hatalmas anyagán, tagadóan kell válaszolnunk. Bevezetésében megjegyzi, arra törekedett, hogy lehetőleg a rendszerek alkotóit juttassa szóhoz. Nem állíthatjuk, hogy a szerző szegényes megjegyzéseivel kísért idézetek plasztikus képet adnának a gondolkodókról. Már a válogatás sem sikerült sok helyen, és végül nem tudjuk, hogy mi az, amit

a tárgyalt író, mi az, amit e könyv szerzője vagy más kritikus mondott. Különösen az új irányzatok bemutatásánál, ahol nem támaszkodhatott rendezett anyagra, bizonyosodik be, hogy a szerzőnek alig van saját véleménye, íme, egy példa: nyolcoldalas fejezetben beszél a szindikalizmusról, az első három oldalon Sorel *Reflexions sur la violence (Elmélkedés az erőszakról)* című munkájából hoz idézeteket, utána Földes közli velünk, hogy „a világ, a haza, az égbolt a szindikalisták számára a szindikátus”, és hogy „legfőbb fegyverük a világsztrájk és a szabotázs”, „a szindikalisták oltárának egyetlen istene az erőszak”. Utána Lagardelle egyik cikkéből következik idézet, a *Reme des deux mondes*-ből, majd az az állítás, hogy a szindikalizmus csak három országban vert gyökeret, amelyek „forradalomra alkalmas talajt mutatnak”, nevezetesen Franciaországban, Olaszországban és Oroszországban. Meg kell ezzel szemben állapítanunk, hogy orosz szindikalizmusról alig hallottunk, annál inkább a svédéről, a svájciról stb. és még inkább az amerikaiáról (I.W.W.), az angolról (Tom Mann stb.). Vajon ezek is „forradalmi országok”? Azután arról hallunk, hogy a „szindikalizmus lelki mámorban született, és abban terjesztik”, majd idézetek következnek Plehanovtól, Bourdeau-tól, a *Soytalistische Monatsbefte*-ből. Végül a szerző konklúziója: „A szindikalizmus, mint láttuk (!), az erőszak istenítése. .. az erőszakot a társadalmi szervezet alapelvévé teszi.”(!) „A mai társadalom felszámolásának eszköze ennek kicsi és nagy eszközökkel való halálra gyöttrése.” (!) Ami az új társadalom berendezkedését illeti, a szindikalisták csak annyit árulnak el, hogy „szindikátusokba egyesített termelőszervezeteket teljesen a munkások rendelkezésére bocsátják”(!) és ezt a rendszert „még az állami üzemekre (!) és az állami igazgatási ágazatokra (1) is ki akarják terjeszteni”. A szerző ezt lehetetlennek tartja. Ezzel szemben – most következik a kötelező dicséret, amely minden irányzatnak kijut a könyvben - őszinte rokonszenvet kelt a szerzőben, hogy „a szindikalizmus elkerüli a hanyatló parlamenti rendszert, és a proletariátus általa saját erkölcsi bázisára tér vissza”.

A francia irodalomban nincs elszántabb védelmezője a szindikalizmusnak Paul Leroy Beaulieu-nél. Ha a szerző csak az ő fejtegetéseit vette volna alapul, úgy világosabb és sokkal valódibb képet nyert volna erről a szellemi irányzatról. De ez a homályosság, kritikátlanság mindvégig uralkodik a két-kötetes munkában, amelyből e helyen csak ízelítőt adhattunk.

Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung 1911. 523-525. old.

„Az emberi haladás krónikája”

A MAGYAR JAKOBINUSOK¹

Előjáró beszéd

*„A törzsből szebben fog fölvirulni.”
Szolárcsik*

Ki lesz az, aki szocialista szempontból írja meg egyszer Magyarország történetét? Szocialista szempontból: ez azt jelenti, hogy úgy tekinti a történelmet, mint az emberi haladás krónikáját, amelynek alakjai azok, akik cselekvő részt vettek e haladás előbbre vitelében. Nagyon vagy kicsinyek, emlékezésre méltók vagy elfelejthetők aszerint, amint több vagy kevesebb akarral, eréllyel, áldozatkészséggel munkálták a haladás útját, többet vagy kevesebbet szenvedtek abban a küzdelemben, amelyből az emberiség haladásának egy-egy magasabb foka épült.

Látnivaló, hogy a szocialista történetírónak nagy munkája lesz: ki kell söpörnie a magyar történelemből a királyok, a hadvezérek, a nagyurak nyüzsgő seregét, egyéni, családi érdekekért vívott háborúk leírásait – mindent, amiből a múltat hamisítják, hogy megfertőzzék, hazugsággal itassák az életet, a jelent, a jövőt.

Nehéz munka!

E munkához akarunk hozzájárulni azoknak történetével, akik a jakobinusoknak nevezett francia forradalmárok példájára, Magyarországon is forradalmat igyekeztek szítani. Amikor legújabbán azt a gyáva kísérlet tették azok, akik az 1789-i demokrácia letéteményesei gyanánt szerepelnek Magyarországon, hogy letagadják a 18. századbeli magyar demokraták forradalmiságát– nekünk szocialistáknak válik kötelességünkkel megvédeni a halottrablók ellen a magyar jakobinusok igaz emlékezetét. Legyen e néhány lap egyúttal oklevele a 20. századbeli magyar demokraták gyávaságának.²

Budapesten, 1902. június közepén.

I. LEHETSÉGES VOLT-E A FORRADALOM?

Forradalmárok voltak-e azok a férfiak, akiknek 107 évvel ezelőtt, 1795. évi május hó 20-án hóhér vette fejét a budai „generális kaszáló réten”, amelyet azóta Vérmezőnek neveznek?

Lehetett-e forradalmat csinálni olyan országban, amelyben a nemesség uralkodott teljesen, nemcsak előjogainál fogva, hanem mert majdnem kizárólag földművelésből élt az ország népessége? Ami ipar és kereskedelem volt, az néhány városban összpontosult, és oly kevés volt, s annyira kezdetleges kézműipar s kiskereskedelem, hogy a mezőgazdaságtól még alig-alig vált el. Gyár egy sem volt az országban; nagykereskedő, főként gabona-, bor- és marhakereskedő alig néhány Pesten, Brassóban, Pozsonyban. Ki lett volna hát az, aki folytassa is és kiküzdje, ha egyesek megindítják, a forradalmat a polgári egyenjogúságért, polgári szabadságokért, a jobbágyoknak az ipar, a földbirtoknak a kereskedelem érdekében való felszabadításáért? Nem volt polgárság, nem is lehetett hát polgári forradalom.

Eljutottak ugyan a nyugati eszmék Magyarországra is. E fölvilágosultság irodalma által világszerte földidézett szellemi mozgalom hullámgyűrűi Bécsen keresztül Magyarországra is elhatoltak. A császári udvarnál élő némely magyar főurak lesznek első képviselői a szabadság és a demokrácia új eszméinek. Báró Orczy Lőrincz a népet éneкли meg, írván:

*Te vagy országoknak ki súlyát viseled,
Bőség- s dicsőségét egyedül te hinted!*

Bessenyei György magyar testőr írásaiban a vallást alárendeli a tudománynak. A Magyar Kurír című, Bécsben megjelenő hírlap az egyenlőség eszméit terjeszti. A nemesekről ír, akik azt hiszik, hogy „az ő ereikben másforma vér foly, mint a közönséges emberekben”; remélik, hogy „ha az ő jószágaikban levő parasztnak bőrüket lehúzzák is, ismét más nő helyébe”; szeretik „az olyan tisztartókat, akik az ő jószágaikban a paraszttal minden könyörületesség nélkül bánnak”, és „jobban szeretik paripájukat, mint szolgájukat”. Ányos, a költő, vágyódva dalol a szabadságról. Szenvedélyesen ír a francia forradalom hatása alatt Batsányi:

*Nemzetek, országok! kik rút kelepcebén
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddigé nem rághattátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek, s hogy sorotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!*

Egy főúr, gróf Batthyány Alajos rendszerbe foglalja a szabadelvűség követelményeit, hirdeti a népfelség elvét, a köztársaságot, a közteherviselést, a nagybirtok földarabolását, a papi javak elkobzását.

Kedvezett a forradalmi eszmék terjedésének az a teljes sajtószabadság, amelyhez a mai, törvénnyel biztosított (!) sajtószabadság távolról sem fogható, s amely a két egymásra következő uralkodó, II. József és II. Lipót alatt Magyarországon rövid ideig uralkodott. A két fejedelem maga nemcsak rokonszenvezett az új eszmékkal, de egyenes terjesztője volt azoknak, s nem rajtuk múlt, hogy kevés foganatja volt mind e szabadságnak.

Mert mi haszna volt a kevés számú fölvilágosodott főúr és költő munkájának? Nem állott-e velük szemben száz és ezer mágnás, aki hallani sem akart az újtásokról? S nem állt-e velük szemben a köznemesség áthatlan tömege, amely akkor is olyan volt, mint száz és kétszáz évvel azelőtt, amilyen ma is. Amelynek sejtelve sem volt a szellemeket világszerte foglalkoztató kérdésekről, hanem még mindig a magyar Alkotmányban és a jobbágság intézményében látta a szabadság eszményét. Reakciós volt minden ízében, reakciós volt a nemzeti ébredés is, amely II. József németesítő újtásai nyomán kelt; mert nem a németesítés ellen, hanem a reformok ellen támadt, amelyekkel szemben az ősi szabadságot hangoztatta, értvén ezalatt kizárólag a nemesi kiváltságokat. II. József elrendelte a házak számozását, hogy az adóhivatalok ellenőrizhessék az adók behajtását. A nemesség tiltakozott ellene, hogy az ő kastélyait belevonják a számozásba, mert hamar megsejtette ez intézkedésben az egyenlőségi irányzatot, amely a kastélyt beolvasztja a községbe. Népszámlálást rendelt el II. József; a megyék keserűen tiltakoztak, rámutatva Dávid királyra, akinek népére dögvést küldött az Isten a népszámlálás miatt. A birtokok fölmérését megghiúsították, mert tudták, hogy adókivetés fogja követni. Önként kínálkozó fegyver volt kezükben,

hogy József az alkotmányos út megkerülésével léptette életbe reformjait; így a sértett szabadság és nemzetiség hatáskeltő leplébe burkolhatták az újtásoktól való rettegésüket. Miért is vágyódott volna a nemesség az újtásokra? Igen jól érezte magát az „Alkotmány sáncai közt”, ahol kénye-kedve szerint garázdálkodhatott a törvényhozás mezején, és nem tudta belátni, hogy mire való neki jobb szabadság, mint az, amelyben „jobbágyait kedve szerint zaklathatja, kihágásai büntetlenül maradnak, és pereit évtizedeken át húzhatja”.

Ugyan ki hihetné, hogy ez a nemesség másképp, mint gyűlölettel fogadta a polgári újtók minden tervét?!

És a sokmilliónyi nép!? Amelynek semmi, de semmi oka sem lehetett, hogy sorsának bárminemű változtatását ne fogadja örömmel! Hol volt a jobbágy, aki élethossziglan robotolt, hogy halálos ágyán is azzal a tudattal zárja le szemét, hogy fia, unokája éppoly nehéz igában senyved majd életfogytig; aki öntudatlanul is keservesen végigélte mindazt a megaláztatást, amely a más szolgálatában végzett munkával jár, s annál nagyobb, minél műveletlenebb, gögösebb az a másik?

A jobbágyságra a polgári újtók szintén nem számíthattak segítőársukul. Sok száz éves szolgaság megölte benne az öntudat csíráját, az általános műveletlenség elzárta előle az ébredés útját. Az írás és olvasás tudománya nélkül szűkölködve, szellemi szükségleteit egyedül papjai elégíthették ki. Ami szabadságot a földesúr hagyott, azt teljesen a papságnak adta áruba a nép. Szelleme fölött ez uralkodott föltétlenül. A papság pedig félt az új eszméktől, féltette hatalmát azoktól a tanoktól, amelyek isten és vallás nélkül, sőt, isten és vallás ellen törtek érvényesülésre. Kezet fogott a nemességgel, közös védelmére az ősi intézményeknek, az új eszmék legfőbb akadályainak. Hogy várhatta tőlük valaki, hogy szabadságharcba vigyék a jobbágyságot szövetségesük, a nemesség ellen?

Így azok a kevés számú újtók teljesen egyedül, segítőársak nélkül állottak Magyarországon. Forradalmat nem csinálhattak.

Forradalmárok voltak-e hát mégis?

Mindenesetre! Ellenük volt minden. Nem érhették el céljukat másképp, mint a meglévőnek teljes felforgatásával. Erőszakkal-e vagy békés propaganda útján – mindegy. Tény, hogy az intézmények és az emberek gyökeres átalakítására volt szükség, hogy eszményeik: a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség valósággá válhassanak. Ez pedig a forradalom.

II. KIK VOLTAK A FORRADALMÁROK?

összesen hét embernek került fejébe a Martinovics-összeesküvésben való részvétel, s majdnem el lehet mondani, hogy nem is voltak többen az igazi összeesküvők. Ha nem is éppen azok bűnhődtek a legsúlyosabban, akiknek szándéka a legkomolyabb volt, hétnél aligha voltak többen, akik teljesen tisztában voltak az összeesküvés céljaival, s készek voltak azért vagyont, szabadságot, életet kockára tenni.

A jakobinusok feje Martinovics Ignác volt. 1755. július 20-án született.

Mint szerzetes elvégi a budai egyetemen a hittudományi tanfolyamot, s tanár lesz Budán. Kitűnő tanár, de ez ki nem elégíti. Tudományos működésben keres megnyugvást. Mennyiségteni új elméleteit könyvben is kiadja; megszerzi a bölcsészeti és a hittudományi doktorságot. Egyetemi tanárságra vágyik. De a rend nem akarja kiengedni kezei közül a kitűnő tehetségű ifjút, aki szerzetének büszkeségévé lehet. Csakhogy ehhez egyéb is kell, mint tehetség és tudomány; hogy jó szerzetes legyen, „meg kell törni egyéniségét, hogy ez tökéletesen beleolvadjon a rend érdekeibe, mert csak azoknak kell élnie, nem önmagának; az önfejlés, a hírvágy nem való kólostorba”. Átteszik Bródba, egy nyomorúságos fészekbe, hogy megpuhuljon.

Végre sikerül Martinovicsnak kiszabadulni a szerzetből. Bátyja és nagybátyja, kik katonatisztek, kieszközlük, hogy tábori pappá nevezzék ki. Bukovinába megy – mint maga írja – „tapasztalatokat gyűjteni és világot látni”. De itt sem marad soká. Megismerkedik gróf Potockival, aki megszereti, s magával viszi mint titkárát. Két évig járják be Európát, s különösen Franciaországot, s ez az utazás nagy befolyással volt rá: a francia felvilágosult irodalom eszméivel telítve tér meg, mint liberális és istentagadó. Egy természettudományi munkájáért a harlemi akadémia tagjává választja, majd 1783-ban II. József „a nagy hírnevű ferencendi atyát” a természettudományok tanárává nevezi ki a lembergi egyetemen. Sokat dolgozik, s érdekes megemlíteni, hogy nemcsak a politikai, hanem az ipari forradalmat is elősegíti: az általa szerkesztett dohányvágó gépet a lembergi dohánygyárban, cséplőgépét több lengyelországi uradalomban használták; a kormányozható léghajó problémájával is foglalkozik. Tudományos dolgozataiért a külföld nagy elismeréssel adózik, s a hesszeni, müncheni, stockholmi és a szentpétervári akadémiák tagjukul választják. Csak saját hazája fukarkodik

az elismeréssel; s amikor 1791-ben a pesti egyetem megüresedett fizikai tanszékére pályázik, a pesti tanárok inkább egy Domin nevű jezsuitát ajánlanak a királynak, aki arról a befolyásról írt, amelyet a harangozás az éghíború eltávolítására gyakorol. Ilyen tudomány kellett a pesti egyetemen!

Hogyan tűrhettek volna meg oly embert a tanszéken, aki nyíltan materialistának vallotta magát! 1789-ben jelent meg fiziológiai munkája az emberről. Ebben azt az elméletet hirdeti, hogy a mozgás az emberi élet fő elve, az emberi érzések és cselekvések alapja. Fölállítja a tételt, hogy: „minden ember azt cselekszi és tartja jónak, amire szervezete készíti”. S mindebből azt következteti, hogy az emberi szellemnek megmagyarázására és a boldogság elérésére csak a tudomány képesít, míg a vallás teljesen fölösleges.

Politikai nézetei is már akkoriban radikálisok voltak, a pesti egyetemre semmiképp sem illők. Egy halotti beszédében így elmélkedik: Mily boldog volna, mily messzire haladt volna az emberiség, ha mindenki előmozdítaná a közjót. De ezt megghiúsítják az uralomvágy, a társadalmi osztályok között fennálló különbségek, a kiváltságok és az ezekből származó bűnök és előítéletek. Amennyire tőlünk telik, hassunk ezen egyenlőtlen osztályozás megszüntetésére.

A pesti tanszékért hamar kárpótolta Lipót király. Császári-királyi tanácsossá és udvari vegyésszé nevezte ki. Lipót, hogy a politikai reformoknak a kedélyeket előkészítse, főhivatalnokait azzal szokta megbízni, hogy a szabadelvű eszméket sajtó útján terjesszék, és titkos társaságokat szervezzenek. Ilyen megbízatást nyer Martinovics is, s rögtön Budára utazik. Szenvedélyes röpiratot tesz közzé, amelyben a monarchiát, az arisztokráciát, a kiváltságokat teszi felelőssé azért, hogy Magyarország közelebb áll „a barbár népekhez, mint a művelt és szabad nemzetekhez”. „Ó, szerencsétlen emberiség – így kiált föl –, miért tűröd az igazságtalanságot, amelyet megszüntetni tőled függ?! A zsarnokoktól félsz; pedig azok nélkülüed tehetetlenek. Zúzd szét a gonosz bilincseket. Állíts új állami rendet, az erény és igazság alapjaira... Magasztald egekig a francia nép bölcsességét...” (Amely tudvalevőleg a köztársaságot kiáltotta ki.) Egy másik röpiratában a nemesi kiváltságok ellen fordul, amelyek a nem nemeseket „a főrendek rabszolgáivá, úgyszólván barmokká alacsonyítják”.

Ám Lipót király hirtelen meghal, s a vegyészeti laboratórium feloszlik. Utódja, Ferenc sem tudományokkal nem foglalkozik, sem a szabadelvűségnek nem barátja. Martinovics állás nélkül van, s mivel biztosnak hiszi a for-

radalom győzelmét egész Európában, ezt kezdi szervezni Magyarországon is. E munkához társakat keres.

Amikor Martinovics Lipót király halálával elvesztette hivatalát, ugyanakkor egy barátja is hasonló helyzetben leledzett: Laczkovics János.

Laczkovics a Pest megyei alispánnak volt fia, és 1790-ig kapitány a Gréven-huszárezredben. Ő is részt vett abban a felirati mozgalomban, amelyet némely magyar ezredek tisztjei indítottak akkoriban a hadsereg magyarsága érdekében; őt is megbüntették érte, mire lemondott állásáról. Az országgyűléstől várta, hogy az megvédi igazát. De ez akkor sem volt jobb, mint manapság: csúszott-mászott a király előtt, ha ez nem bolygatta a nemesség kiváltságait; „hazafi” lett és „nyakas, független magyar”, mielőtt az Alkotmányt, értsd a nemesi kiváltságokat, fenyegette veszély. Keveset törődtek Laczkovicssal, bár ez tudvalevőleg a magyarság ügyéért szenvedett, s végül is beigazolták Laczkovics szavait, aki azt írja ez időben: „Hogy a mi haza népünk (a nemesség) huncfut gazember, azt már régen mondtam és bizonyítottam, s holtig megmaradok mellette.” Laczkovicsért az ujjukat sem mozgatták, s így ő állás nélkül maradt. Épp jó kedélyhangulatban találták őt Martinovics készülődései; mindenre kész társ akadt benne.

Ám kicsinyítése volna Laczkovics jellemének, ha azt mondanók, hogy csak állásának elvesztése tette őt forradalmárrá. Még katona korában, harcok közepette, amelyekben rendkívül kitüntette magát, magyarra fordít egy munkát, amely a királyokról kimutatja, hogy rablóknál rosszabbak. Csakis ezen forradalmi hajlamaiból magyarázható meg az, hogy amikor később, Martinovics ajánlatára, Lipót király őt is kegyeibe fogadja szabadelvűségéért, egész szenvedélye a nemesség ellen irányul, míg a királyságot, amelynek Lipót személyében a közjóra tekintő képviselőjét látja, nem bántja.

„Én errül a szorul: magyar, még hallani se akarok. .. – írja barátjának. – Valahol csak lehet, a magyar mágnást, papot és a nemest földig gyalazza az úr; mert ezek a mi romlásunk, s azon fölül ők akartak, a semmi emberek, királyokká lenni és ellenben az igaz fejedelmeknek kezeit megkötni. Infámis emberek!”

Ebben a szellemben fordítja magyarra és dolgozza át Martinovicsnak említett röpiratait, kielezi azokat a nemesség és a papság ellen, „kit a természet szintúgy a dologra, munkához, ekéhez kapa, kaptafához alkotá; ki a közönséges jónak előmozdítására vagy ország terheinek hordozására semmit

sem cselekszik; amíglen a nemtelen, de hasznos ember szántóföldeit dolgozza, rétjeit kaszálja, kertjeit műveli, kereskedését folytatja...”

Teljesen tudatában van a kor szükségleteinek; benne, a nemes emberben szólal meg a gazdasági fejlődés parancsoló szava. Jogegyenlőség és jogbiztonság kell, hogy „a manufaktúrák felállítására, fabrikáknak számosítására több alkalmas emberek váljanak”. Ő tudta tehát, hogy elsősorban a feltörekvő polgárság gazdasági érdeke követeli a forradalmat, mert jogegyenlőség és jogbiztonság nélkül nem lehetséges a vállalati (tőkés) gazdálkodás.

És azt is tudja, hogy a népet kell fölébreszteni, tömegmozgalmat előidézni, ha forradalmat akarunk. Ezért írja ő, ellentétben a többiekkel, magyarul röpiratait.

E két kalandos múltú férfi mellett a tudományos polgári forradalmár igazi képét nyújtja Hajnóczy József. Nem nemes ember, és ehhez még protestáns is; két okból is hivatalképtelen tehát. Csakis kiváló tehetségének, szorgalmának, kitűnő képzettségének köszönheti tehát, hogy miután néhány évig a szabadelvű gróf Forgách Miklósnak, majd gróf Széchenyi Ferencnek titkára volt, II. József hivatalnokának nevezi ki a nem nemest. Akkor osztotta föl a császár Magyarországot tíz kormánykerületre; a pécsibe biztossá Széchenyi grófot, mellé titkárrá Hajnóczyt nevezi ki. A József-féle reform, persze, nem tetszett a nemességnek, mert az alkotmányos út megkerülésével lépett életbe. Szemére vetik Hajnóczynak is, hogy szolgálatába áll az alkotmányértő császárnak; azt persze elfeledvén, hogy ha nincs az „alkotmányértő” császár, az Alkotmány keretében Hajnóczy mint nem nemes még szolgabíró sem lehet. Egy fönnmaradt levelében Hajnóczy igazolja magát. Kifejti benne, hogy a magyar Alkotmányt csak hatalmi úton lehet megváltoztatni. Negyvenezer nemes és ötmillió nem nemes lakja az országot. A nemesek a törvényhozók, a nem nemesek rabszolgák. Lehet-e elvárni a nemesektől, hogy önként lemondjanak jogaikról, hogy önként egyenlőnek ismerjék el a parasztot? Amíg tehát ez az Alkotmány fennáll, csak arra kell nézni, az uralkodó a közjóra tekint-e: ily módon lehet emberbarátta. Ha ez hazafiatlanság: „inkább emberbarát, mint patrióta akarok lenni.”

Majd Szerem megye alispánja lesz és királyi tanácsos. Példás hivatalnok; amellet az európai irodalmat állandó figyelemmel kíséri, és az ország legjobb embereivel állandó levelezésben van. Ez a levelezés, amelyet az akkori időben a szabadelvűek Magyarországon igen élénken folytattak egymás

közt, helyettesítette némiképp az újságot, a folyóiratot, a könyvet, miknek még nemigen volt keletjük. Ily működés közben éri II. József halála, és ezzel együtt hivatalának elvesztése. Mert József halálával helyreállt az ősi Alkotmány, értsd: nemesi kiváltságok, s Hajnóczynak, a nem nemesnek, el kell hagynia kitűnően betöltött hivatalát, hogy helyet adjon valamely nemesi tökfilkónak. Ezért az Alkotmányért lelkesedett volna, ezt a hazafiságot ápolta volna Hajnóczy!? Pestre ment, hogy ott a magyar Alkotmány szabadelvű reformja érdekében dolgozzon. Könyveket ír a királyi hatalom korlátairól, az országgyűlésről, a magyarországi adózásról, a katolikus papságról. A királyi hatalommal szemben a szabadság leghatályosabb biztosítékát az adó megtagadásában látja. De ez az eszköz Magyarországon nem alkalmazható, amíg azok fizetik az adót, akik a megszavazására nem folynak be. Ezért a közteherviselést kell életbe léptetni. Kimutatja a régi magyar törvényekből hogy a papság és nemesség köteles a közterhekhez járulni, s csak furfanggal és erőszakkal bújti ki e kötelezettség alól. A nép választotta törvényhozásnak meg kell ezt változtatnia a demokratikus alapelvek szerint, amelyek: „Mindenki szabadon választhatja meg hazáját”; mindenki gondolatait szóval, írásban, sajtó útján és tények által szabadon fejezheti ki; „az ország függetlensége csak úgy van biztosítva, ha az összes birtokos osztályok (értve ezalatt a birtokkal fölszabadítandó jobbágyságot is) a törvényhozásban, a hivatalok és közterhek viselésében egyenlően vesznek részt” stb. Az egyházi javakat le kell foglalni. A papi tizedet eltörölni. A klérust a polgári hivatalokból és a házassági bírásokodásból kizárni. Vallás-szabadság kell, s így tovább.

Ezekért az elvekért személyével is helyt állott Hajnóczy. Amikor hivatalát elvesztettéi Forgách gróf meg akarta neki szerezni a nemességet, hogy újra hivatalhoz jusson. Hajnóczynak nem kellett; önértzetesen utasította vissza: „Wieland és Klopstock (az időben híres német írók) nem nemesek, és nemesekké nem tétették magukat.” S mikor Ferenc trónra lépése után ismét hivatalt kap, tovább is történelmi és forradalmi tanulmányok foglalják el, s a jobbágyság állapotáról készül könyvet írni.

Ilyen lelkes ember sok volt az országban. Szentmarjay Ferenc, báró Orczy magántitkára, gyönyörű szép fiatalember, a pesti egyetemi jogász és hivatalnok fiatalság szabadelvűinek volt vezetője. Nyíltan vallotta forradalmi elveit, fordítgatta a franciául nem értők számára a francia lapok nevezetesebb cikkeit. Kazinczy Ferenc, az író, lelkes szabadelvű, és buzgón terjeszti a

szabadkőművességet. „Nem ez-e az élet legédesebb boldogsága!” – így kiált föl. S mikor Abaúj megye közgyűlésén valaki orgyilkossággal vádolja a szabadkőműveseket, szenvedélyesen válaszol: „Az államokat felforgatni, a királyokat orgyilkosokkal kivégeztetni – a jezsuiták szokták, nem a szabadkőművesek!” Verseyhy Ferenc költő lefordítja a *Marseillaise*-t, óvja a népet, hogy ne segédkezzék a királyoknak a francia forradalom elnyomásában:

*A franciák ellen magyarok és horvátok.
Ti véres fegyverrel miért indultátok?*

Abaffy Ferenc szenvedélyes könyveket ír a papság ellen. Gyermekeinek nevelője, Szolártsik Sándor, buzgó terjesztője a forradalmi elveknek.

Vagy negyven ember volt belekeverve abba a pörbe, melyet összeesküvés miatt megindítottak. Hosszas volna elsorolni valamennyit, de nem is merítik ki a szabadelvű mozgalom részeseinek névsorát. Mindenfelé voltak olyanok, akik a francia forradalom eszméivel rokonszenveztek. De mit tett ez a maradi kiváltságosok óriási számával szemben! Hiú kísérlet volt mindennemű összeesküvés. „A forradalomnak előidézésére két dolog szükséges – írja Laczkovics –: az észnek művelése és a népnek túlságos elnyomása.” Az utóbbi megvolt; de milyen hiányos volt az észnek művelése!

III. A MARTINOVICS-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS

Vajon azt hitték-e a magyar jakobinusok, hogy néhány száz ember, ha csak bátor és mindenre kész, képes forradalomba vinni az országot, vagy pedig azt hitték-e, hogy titkos összeesküvésben tudnak szervezni néhány százezer embert, az sem fennmaradt irataikból, sem a röpiratokból ma már meg nem állapítható.

Tény az, hogy amikor a párizsi jakobinusok elhatározták, hogy a forradalmi propagandát egész Európára kiterjesztik, és az osztrák birodalomba Martinovicsot jelölték ki, Democrite Lamontagne álnév alatt képviselőjükké és a demokrata propaganda vezérévé – Martinovics titkos társaságokat tartott a forradalom előidézésére a legalkalmasabbnak. 1794. április végén hozzáfogott ezeknek a szervezéséhez.

Bár – mint említettük – sokan voltak a szabadelvű érzelműek Magyarországon és Ausztriában, valamennyiben megbízni, és az összeesküvés igaz célját mindnyájának feltárni, Martinovics nem tartotta tanácsosnak. De valamennyit fel akarta használni a forradalom munkájában. Ezért két társaságot szervezett.

Az egyik volt a reformátorok társasága, amelybe szegényebb főurakat és nemeseket akart fölvenni, akik elégtelenek ugyan a fennálló állapotokkal, de oly alkotmányátalakításnak, amely a nemesi előjogokat megcsorbítaná, nem barátjai. Az ő számukra tehát oly alkotmánytervezetet dolgozott ki, amelyben két kamara – a nemesek és a nem nemesek háza – gyakorolná a fő hatalmat; a nemesség megtartaná ingatlanait; adót pedig senki sem fizetne, hanem a kincstári és egyházi javakból és a vámokból fedeznék a köztársaság szükségleteit. Ez a program Gyurkovics pesti ügyvédől való volt.

A reformátorok társasága tagjainak nem volt szabad tudniok a másik társaságról, amelybe csak a teljesen megbízhatókat vették föl. Ez volt a szabadság és egyenlőség társasága. Ennek számára maga Martinovics írt programot, az akkori divat szerint, kété formájában. Kérdésekben és feleletekben összefoglalta benne a francia forradalom elveit és követeléseit. Szól a szabadságról, amelynek fő követelménye az élet és a tulajdon bátorsága; ezeket megbántam semmi hatalomnak nincs joga; ezért szükséges az egyenlőség. E jogok védelmére, az elnyomás ellen a polgároknak szövetkezniök kell („az úgynevezett polgári társaságba”); a társaság törvényeit vagy maguk a polgárok, vagy képviselőik adják. A monarchia és az arisztokrácia létezése az erőszakos szolgaságba jobbagyság szülője. „Ebben a nép egyedül csak a királyoknak és főrendeknek boldogságukért munkálkodik, azalatt míg maga a nyomorúságok terhei alatt nyög.” A király és a főrendek „hadat indítanak a maguk tulajdon hasznukért, és parancsolják a népnek, hogy az ellenségre, akit az ő kevélységek és hűtlenségek támasztanak, maga menjen el”, és a had költségeit is maga viselje. A haddal való visszaélések arra valók, „hogy megfojtassék a nép a hadaknak mézárszékei ... a nép gazdagságának erőszakos kicsikarására, a közönséges fizetések és az adók nevelésére, a bitang tolvajok-(nak járó) adósságának neve, léseire és, hogy amazok annál hatalmasabbak és tirannusabbak legyenek, mennyivel erőtlenebbedtet a nép az adósságok által”. Az igavonó barmok és a szolgák között éppen semmi különbség sincsen: „amiképpen hajtja az úr az igás barmokat a maga tetszése szerint való húzásra, úgy hurcolják

hajtják és kényszerítik az ő jobbágyaikat maguk kényekre a királyok és a főrendek.” Megvédik ugyan az éhségtől; de „az igás barmok urai is éppen azt cselekszik, hogy megtartsák a következő munkára, melyek által az ő gazdaságuknak kell szaporodni”.

Am nem vehetik el a szolgának sem emberi jussait: „valamíg él az ember, mindig jussa van oltalmazni a maga életét, szabadságát s egyenlőségét. .. Mihelyt kedvező alkalmatosságot talál a maga szolgai láncainak elszaggatására, tartozik azt legottan megcselekedni a felzundulás által.” A királyokat, nemességet, a papokat, „az emberi nemzetnek hármasszorát” el kell veszejteni „a szabad nemzet megmaradásáért”. Lépjen életbe az egyedül a néptől függő köztársaság.

E két gyökeresen különböző elvű társaságba csak az léphetett be, és csak azzal közölték a két katekizmust, a társaság titkos jeleit, írását stb., aki esküvéssel fogadta, hogy a társaság elveit, ha élte kockáztatásával is, titokban terjeszteni fogja; továbbá, hogy legalább két új tagot szerez, akiket annak tartozott bejelenteni, aki őt magát fölvette. Így mindenki csak kevés tag nevét ismerte meg.

Csak Martinovics ismerte valamennyi tag nevét; négyen pedig nagyobb csoportokét. A társaságok közvetlen vezetése ugyanis négy igazgató kezében volt. Ezek: Laczkovics, Hajnóczy, Szentmarjay; a negyedik gróf Sigray Jakab volt, a dunántúli kerületi tábla bírāja, aki azonban csak a reformátorok társaságába avatott be.

Martinovics úgy tervezett, hogy amint a társaságok tagjai kellőleg megszorodnak, megadja a fölkelés jelét. Nem múlt azonban három hónap sem, és Magyarországon hetvenöt-nél még alig volt több a tagok száma, amikor a társaságokat fölfedezték. Ki adta föl, tag-e vagy rendőr-kém, ma sem tudjuk. Július 23-án elsőnek Martinovicsot fogták el Bécsben, báró Riedelt és még néhány bécsi összeesküvőt; a következő hetekben és hónapokban a többi.

És most megkezdődött a legundokabb törvénykezés, amely az inkvizíciótól csak abban különbözött, hogy kínzást nem alkalmaztak, egyébként ugyanazon cselfogásokkal, hamis ígéretekkel, nem tett vallomások fölhasználásával, a bűnügyi és perrendi szabályok lábball tiprásával dolgoztak, mint az. Ügy látszik, Martinovics tudta, miért kéri, hogy ne állítsák magyar bíróság elé, miként a vármegyék követelték, hanem mint bécsi lakos fölött, osztrák bíróság ítélkezzeék fölötté. Az örültséggel határos gonoszság, hogy

felsőszékesbíróság miatt emelnek vádat, Szent István egy törvénye, tehát nyolcvan éves törvény alapján. A főherceg-nádor azt ígéri Batsányinak, hogy bántódása nem lesz: másnap elfogják. És a bírósági „A királyi kúria, mely nem tudja felfogni, hogy a bíró a törvény öre, nem a kormány hivatalnok, s hogy feladata nem a politika, hanem az igazságszolgáltatás; nem a társadalom megmentése, hanem minden egyes vádlott bűnének vagy büntelenségének részrehajlatlan mérlegelése; oly férfiakból áll, kik Verbőczy és a kalendáriumon kívül semmi könyvet nem olvasnak, kiket az új kor szelleme sohasem érintett.” (Pulszky F.) Méltó társuk Németh, a királyi ügyész, kegyetlen, haszonleső, magát megvesztegettető gazember. Törvény ellenére kizárják a nyilvánosságot, megszorítják a védelmet, megfélemlítik a védőügyvédek.

Távolról sem menti, de részben megmagyarázza a bíróságnak ilyen jellege, hogy a vádlottak kevés bátorságot tanúsítanak. Csak Hajnóczy, Kazinczy, Batsányi és még egy-ketten nem nevezik meg, a legcsökönyösebb faggatás dacára sem, társaikat. S csak ketten vannak, akik jobb szeretik a szabad halált, mint a szolgaságot: Fodor József helytartósági titkár és Kraly József kincstári uradalmi felügyelő. Elfogatásuk előtt mindkettő öngyilkos lesz. Kraly levelet hagy hátra, mely így szól: „Szabadon éltem, és szabadon halok meg inkább, minthogy akár csak egy óráig bilincsekben szenvedjek.”

A kir. tábla tizennégyet ítelt halálra (köztük az igazgatókat, Kazinczyt, Verseghyt, Szentjóni Szabó Lászlót), huszonhárom hosszabb-rövidebb fogságra, hatnak a vizsgálati fogságot számította be; a többit, köztük Batsányit, fölmentette. Az ítélet a hétszemélyes táblához ment felülvizsgálatra. „Ha már a királyi tábla botrányos volt, csak arcpirulással írhatjuk le hazánk legfőbb ítélőszékének, a hétszemélyes táblának süllyedését, mely megfelelkezve függetlenségéről, szolgáltságában túltett még a római szenátuson is Tiberius idejében, s nem áttalott a királyhoz kérdést intézni, vajon eltérve a régi gyakorlattól, súlyosbíthatja-e a királyi tábla ítéletét, s a fogságra szólókat átváltoztathatja-e?” (Pulszky F.) A király e kérdésre igennel felelt. A hétszemélyes tábla huszonhat ítéletet jóváhagyott, és pedig valamennyi halálítéletet, ezeknek számát még négy halálítélettel szaporította; a többit súlyosbította. És hogy tessék-lássék kegyelmet is gyakorolt: négy kisebb fogházra szóló ítéletet enyhített.

Martinovicsot és a négy igazgatót május 20-án, Őzöt és Szolárcsikot

június 3-án gyilkolta le a hóhér a budai Vérmezőn. Martinovics és Sigray gyáván haltak meg, Szentmarjay a *Marseillaise-t* füttyörészte, Laczkovics nevetgélt, Hajnóczy nyugodt volt, mint Szókratész. Szépen viselkedett Őz és Szolárcsik. „Ártatlanul halok meg, mint az Üdvözítő – voltak vég-szavai. – Azt hiszem, nemzetemnek az én halálomból egykor több haszna lesz.”

A többi halálítéletet a király fogházbüntetésre változtatta. S még sok évig látták a börtönök vendégül a magyar jakobinusokat.

Az osztrák jakobinusok fölött bécsi bíróság ítélte. A „reakciós Ausztriában” halálra senkit sem ítéltek; ezt a dicsőséget az alkotmányos Magyarország bíróságának engedték át.

IV. TANULSÁGOK

*Két nemzet lesz a föld. .. s és szembe fog állni:
A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó.-----
-----s ezután kezdődik az élet,
Az örök üdvösség; s érette a mennybe röplünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.
Petőfi*

Amikor a magyar demokraták a minap Martinovics összeesküvésének emlékét ülték, azt hangoztatták, hogy Martinovics és társai nem voltak fölforgatók.

Mi tudjuk, hogy igenis azok voltak, s tudták ezt kortársaik is. Bezzeg a nemesség menten elfelejtette, amikor kiszivárgott a jakobinuspör részleteiből egy és más, hogy magyar Alkotmány van, hogy nemes ember fölött csak az ország törvényei szerint szabad ítélkezni, hogy így meg úgy német a király, a hadsereg, a hivatalnokság, elfelejtette mindazt a szép hangú jelszót, amellyel II. József reformjai ellen küzdött, amikor Ferenc király az Alkotmánynak és az „ősi szabadságoknak” még nagyobb sérelmével a reakció pallosát suhogtatta az összeesküvők fölött. Egyre-másra írtak föl vármegyék a királyhoz, „benső megilletődéssel”, majd köszönetet mondanak, majd „gyanús egyéneket” adnak föl. Bő aratása volt a reakciónak,

amelyben a nemesség volt az arató, a hatalom csak a marokverő. „Az uralkodó párt áldozatait vagyunk” – mondta Hajnóczy, halála előtt, s ki tagadhatja, hogy igazat mondott!

Azóta több mint száz esztendő múlt el, s a magyar jakobinusok követeléseinek nem kis része valósággá vált: a jobbágyság fölszabadult, jogegyenlőség lett, a közös teherviselés életbe lépett, alkotmányos képviselő van az országban, vallásszabadság, sajtószabadság és több efféle. így van legalább megírva a törvényekben.

Bekövetkezett-e azonban a valóságban is az a boldogság, amelyet a magyar jakobinusok ez intézményektől vártak?

Nézzünk széjjel!

A jobbágyság fölszabadult! De mi haszna belőle!? Van-e birtoka? Van-e elegendő bére, élleme, ruházata? Van-e módjában gyerekeit taníttatni, műveltté nevelni? Van-e része az emberiség anyagi és szellemi kincseiben?

Nincs!

Jogegyenlőség lett! Egyenlő-e a gazdag ember és a szegény ember? Kit zárnak be, ha nyomorában egy zsemlyét vett el éhező gyermeke számára, és kit halmoznak el kitüntetésekkel, ha milliókat harácsolts össze? Kit sebez meg a csendőrszurony, ha sorsa javítására kísérletet tesz, és kit ünnepelnek a haza támaszaként, ha gazdagodására igénybe veszi az állam minden erőit? Törvény előtt egy-e az értéke a gazdag ember szavának és a szegény ember esküjének?

Nem!

Közös a teherviselés! Ki az, akinek százféle adóba nyúzzák a bőrét? Láttatok-e már gazdag embert, akit az adóvégrehajtó tett tönkre? S hányat láttatok szegényt, akit az adóvégrehajtó üldözött Amerikába? Jövedelmének milyen részét fizeti el a szegény ember fogyasztási adóban? S jövedelmének milyen részét költi a gazdag ember fogyasztási adóval terhelt javakra? Igaz-e a közös teherviselés?

Hazugság!

Népképviselő van! Hányan ülnek a munkásság nevében az ország házában?

Egy sem!

Szabadság van! Szabad gyűlölni a más felekezeten levőt! Szabad becsukni azt, aki véleményét nyíltan kimondja! Szabad elrabolni könyveinket, újságjainkat! Szabad csendőrgolyót röpteni közénk, ha nem búcsúra gyű-

lünk ősszel Szabad betörni egyleteinkbe, ha ott nem az olvasót forgatjuk! Szabad láncra verni azt, aki meguntta ez országot! Van-e, ami tilos?

Nincs!

Ezt értük meg, száz évvel a jakobinusok mártírhalála után.

A tanítástokban volt a hiba, szegény eleink!

Azt hirdették: „Mínthogy... tulajdona, birtokának gyakorlása önként következik az ember maga megtartásából, és mínthogy az igen ártatlan, igen szent ösztön és igen természeti igazság: az következik belőle, hogy egy embernek is, és egy emberi hatalomnak is nincsen legkisebb jussa ... tulajdonát ostromolni az embernek.”

Ti a tulajdon szentségét tettétek társadalmi elméletek sarkkövévé.

Csak kevesen voltak, akikben földerengett az igaz igazság: a magántulajdon megrontó erejének tudata.

Nem volt társa Bécsben annak a Hebenstreit Ferenc főhadnagynak, aki a vagyonszétosztást énekelte meg; és Laczkovics János is csak egyszer mondta, hogy „a tulajdonjog igazságtalan és gonosz kiváltság”.

A tulajdon szentsége volt a vezető elv a jakobinusokat követő évszázad törvényhozási reformjaiban is.

Mi pedig azt mondjuk: Valameddig magántulajdon létezik, van gazdag és szegény, és a gazdag elnyomja a szegényt, és a gazdagok tömege: a vagyonos osztály, elnyomja a szegények tömegét: a vagyontalan osztályt. És hiábavaló minden forradalom, és írott malaszt minden törvény, bár vérrrel írták belé a Szabadság és Egyenlőség ígét, valamíg tulajdonra van alapítva.

Csak az a tan fogja megalapítani a jakobinusok óhajtott boldogságot, amely mellőzi a magántulajdont.

Ez a tan pedig a szocializmus!

És mi hisszük, hogy Laczkovics utolsó szava teljesedésbe megy, hogy: „amit vetettem, az ki fog kelni, elvesznek a kopók, de megmaradnak a vadászok.”

Megmaradnak a vadászok! De ezek nem a magyar jakobinusok, hanem mi vagyunk: a nemzetközi, a forradalmi, a vörös jakobinusok!

Népszava, 1902. május 27., 31. Június 3., 7., 10., 14. és Bp., 1902. önálló kiadás.

A PESTI HÜTLENSÉGI PÖR

Aki a magyarországi munkásmozgalomnak történetét valaha meg fogja írni, az szigorú szemmel fogja minden egyes eseményére alkalmazni a modern történettudomány mértékét, kutatni fogja az okokat és az összefüggéseket, a célokat és a hatásokat, behelyez mindent egy egységes társadalomkép keretébe, és kiveti mindazt, ami nem fér el ebbe a képbe. Lehet, hogy sok értékes, szép színnel gyarapítja azt a világképet, amelyhez a tárgyat és anyagot a világ összes népeinek története nyújtja, lehet, hogy a szigorú bírálat előtt nem állanak helyt egész korszakok, s Magyarország sok időben nem szerepel majd azok közt, akik ma és már régen hordják össze serényen az emberi művelődés jövő legmagasabb fokának: a szocializmusnak talapzatát. Ki tudhatja ma, hogy a harminc vagy húsz, vagy csak tíz év előtti magyarországi szocializmus csak egy tartós oszlopot rakott ki a világszocializmus épületébe? Vagy ki tudhatja ma, nem lettek-e éppen akkor oly eszméknek, irányoknak csírái elvetve, amelyeket fölnevelni, gyümölcsüket aratni csak a jövőben fogjuk?

De aki nem az oknyomozó tudós vértjével fölfegyverkezve keresi a múltat, hanem csak a köznapi sétáló módjára, az nem néz ily messzire, nem is mér ilyen szigorú mértékkel, örül az minden tarka virágnak, és nem kutatja, a mocsár mérges gázaitól kapta-e színpompáját; örül minden csicsergő madárnak, bár talán kártékony is az; örül a melegnek és a hidegnek, az esőnek és a szárazságnak, már amint hangulata tartja, és nem keresi, jó-e a vetésnek, rossz-e, lesz-e aratás, nem-e. A nyílt szemű, jó kedélyű sétáló böngészgetve a magyarországi munkásmozgalom tallóján, sok cifra virágot szedhet össze, amelyeknek örül, amelyeket leszakít, hazavisz, hogy otthon is mutogathassa.

Tegeye is! örüljön, amíg jön az a komoly, tudós úr, akinek szigorú szeme nézése alatt a csak imént tarkálló, pompás virág elszárad, összezsugorodik, s nem marad, aminek örüljünk, a múlt, hanem csak a jövő.

Bár egy örömről mindig megmarad. Bármit és bárhogy akartak a ma-

gyarországi munkásmozgalomban elődeink, egyet nem lehet eltagadni: hogy a legtöbben jót akartak, hogy őszinte harcosai voltak a munkásságnak, hogy sokan kockáztattak családot, szabadságot és életet is a munkásügyért. Mi oka, mi célja, mi haszna volt tetteiknek, kérdés ma még; de hogy legtöbbször a szeretet, a lelkesedés, a szabadságvágy találkozott önfeláldozó bátorsággal, arról kétség nem lehet.

Azok a férfiak is, akiknek ma harminc esztendeje, 1872. évi április 30-án szolgáltatott igazságot a pesti törvényszék, emlékezésünket, tiszteletünket megérdemlik. A *pesti hűtlenségi pör* maga pedig oly tarka, eleven, érdekes esemény ma is, hogy azt egészében kiásmi poros akták sötétjéből, és közzétenni mindenképp gyönyörködtetésére, érdemes ma is. Talán akad erre valaki.

Most azonban nem akarunk, nem tehetünk mást: röviden, fő vonásaiban ismertetjük annak az ítéletnek előzményeit, amelynek harmincadik évfordulóját ünnepeljük kegyelettel májusi számunkban.

1871. február 19-én viharos ülése volt a pesti általános munkásegyletnek. Az egylet elnöke segélyért folyamodott a királyhoz, és kapott is 500 forintot. Nem örültek ennek az egylet szocialista tagjai, és különösen egy Politzer nevű fiatal diák használt erős szokat, bár másként arra az álláspontra helyezkedett, hogy az adományt úgy kell tekinteni, mint bármely más magánszemélyét. Beszédje az egylet lapjának, a kétnyelvű Testvériség-Brüderlichkeitnek, február 26-i számában is megjelent, és többek közt így hangzott: „Még igen erős monarchikus érzelemnek a jele, ha egy úgynevezett »magas személyiség« ajándékát eseménynek tekintik. Sokkal köztársaságibb, ha a királyt mint »magas személyiséget« semmibe sem veszik; hogy az osztrák-magyar államokban van egy Ferenc József nevű személy, nem lehet tagadni, hanem hogy mint magas személyiség létezik, nem szabad elismernünk. Ha tehát ez az úr ajándékot akar adni az egyletnek, ahhoz az alapszabályok szerint éppolyan joga van, mint bárki másnak... Ne tekintsük valami különös esetnek, mert ezzel eltérünk köztársasági elveinktől; az egész magántett olyan, mintha valamelyikünk egy könyvkereskedőt föl-szólít, hogy adományozzon könyvet az egyletnek.”

Ezért a beszédért és cikkért Politzert letartóztatták, és felségsértési pört akasztottak a nyakába.

Nem sokkal azután történt a párizsi kommun véres leveretése, nagy fájdalmat keltve a világ összes munkásainak szívében. A pesti munkások elhatározták, hogy gyászünnepelet tartanak, ami akkor még meg volt engedve,

mert a szabadság harminc évvel fiatalabb volt még. Lejöttek az ünnepre Bécsből Scheu és Peschan elvtársak, akiknek közreműködésével 1871. június 11-én az István téri 4. számú vendéglőben népgyűlés volt, onnan pedig ünnepélyes menet indult a Városligetbe. Erről a Pester Lloyd másnapi száma így ír:

„Munkásfelvonulás. Tegnap este 6 óraker körülbelül 4-500 munkás vonult ki a Király utcán át a Városligetbe, nem kis föltűnést keltve. A menet zárt marskolónokba volt osztva, négyes sorokkal, és 9 óra után ugyanabban a rendben visszatért a városba. Minden embernek gyászfátyol volt a kalapján, a párizsi kommun veresége fölötti gyász jelképéül. (Ej, ej!) Azt mondják, hogy a fölvonulók túlnyomó része az »Internationale« tagja. Remélhetőleg, gondoskodnak majd róla, hogy a fák ne verjék az eget.”

A nemes lap fölszólításának hamar volt foganatja. Scheut és Peschant már másnap letartóztatta a rendőrség, és kihallgatás után Bécsbe toloncolta, tizenharmadikán pedig az összes nevezetes szocialistáknál házkutatást tartott, minden lefoglalhatót lefoglalt, igen sokat pedig letartóztatott, és kisebb-nagyobb büntetéssel sújtott. Huszonnyolcat azonban átadott az ügyészségnek, hűtlenség vádja alatt.

Tíz hónapi vizsgálati fogság alatt a legembertelenebb bánásmódban részesültek, így a vádlottak egyike, Szvoboda Lajos, a tárgyalásnál vallotta – és senki sem cáfolta meg –, hogy két hétig egy pincében tartották, a legaljasabb gonosztevőkkel együtt, azután hat hétig nedves, sötét kamrában volt, amelyből, minden kérése dacára, egyszer sem engedték ki szabad levegőre; csak amikor egész testén megdagadt, és hallását is elvesztette, tették jobb börtönbe.

A pesti törvényszék előtt a pör tárgyalása 1872. április 22-én kezdődött, és teljes nyolc napig tartott, a közönség óriási érdeklődése mellett.

Vádlottak voltak: Farkas Károly gépész, Külföldi Viktor, a Pester Lloyd korrektora, Irlinger Antal nyomdász, Szvoboda Lajos, Kovács Károly biztosítási hivatalnokok, Politzer Zsigmond magántanító, Rauchmaul Károly gépész, Führer Ármin biztosítási hivatalnok, Eszi András szabó, Rauch György cipész, Szopkó János szabó, Schaeffler Albin, Kaczander Gyula, Firtinger Károly nyomdászok, Körbler Rajmund kőfaragó, Stern Lipót kisiparos, Vétsey József, Heckmann István, Maki József, Techter Frigyes, Lukácsy István, Holländer Jakab, Kutscherauer Ferdinánd, Gitter András, Schuller József és Horváth József munkások.

Védők: Friedmann Bernát, Funták Sándor, Füzessey Géza, Stiller Mór, Krajcsik Ferenc, Schulhof Géza, Weiner Károly és Hübner ügyvédek. . .

A vádlevél tartalma röviden a következő:

A pesti általános munkásegylet, az alapszabályok szerint, azon célra alakult, hogy a magyar munkások egymást a törvények keretén belül anyagiilag és erkölcsileg támogassák. Mégis az egylet az ő közlönyeiben, a Politzer Zsigmond szerkesztésében megjelenő Testvériség és Brüderlichkeit című lapokban szociáldemokrata elveket hirdetett, és a fennálló magyar Alkotmányt, a magyar törvényeket, a monarchikus kormányformát és a társadalmi rendet támadta, nyílt lázadásra izgatott; sőt, Politzer 1871. február 19-én ilyen értelmű lázító beszédet is tartott az egyletben, amiért ellene már előbb, külön is megindították a felségárulási pert.

De ezenkívül, a pesti általános munkásegylet némely tagjai, nevezetesen Farkas Károly, Külföldi és Irlinger külföldi agitátorokkal, többek közt Johann Philipp Beckerrel, az Internationale genfi osztályának elnökével, Kari Marxszal, a londoni Internationale titkárával és másokkal leveleztek, azon célból, hogy a szociáldemokrata elvek hirdetésével a fennálló egyeduralmi kormányformát megdöntsék, és Magyarországon is az úgynevezett „népállapot”, vagyis a kommunizmust létesítsék. A leveleket és lázító iratokat a világ minden részéből csempészték be, részben ügynökök, részben a posta útján; a házkutatásoknál többek közt a L'Internationale, a La Reformé sociale (a társadalmi reform), a La Liberté (a szabadság), a Le Rappel (a szózat), a La Cause du Peuple (a nép ügye) című lapokat foglalták le.

Továbbá az Internationale fölforgató terveinek terjesztésére az általános munkásképzőegylet tagjai Óbudán, Újpesten, Kaposváron, Szigeten, Oravicán, Temesvárt, Aradon, Sárospatakon, Sopronban, Kolozsvárt, Eszéken és Pozsonyban fiókokat alapítottak.

Bár ezen törekvését titkolta, az általános munkásegylet törvényellenes céljaira az egylet kebelén belül különféle osztályokat szervezett, többek közt szakegyleteket, a fej munkások osztályát, az irodalmi osztályt, szociáldemokrata iskolát, földműves osztályt. A vidéki fiókok az összetartás jeléül havi 3 krajcárt fizettek a pesti központnak; a befolyt pénzt külföldi sztrájkolok segélyezésére fordították, viszont a pesti sztrájkolókat a külföldi munkásegyletek támogatták. Sztrájkok szítását azért vették föl a programba, hogy a munkások becsületes kenyérkeresetüktől megraboltassanak, nyomorba jussanak, és így könnyebben legyenek kaphatók a vezetők által hirdetett

kommunista agitáció számára. Ez okból Pesten 1871-ben sztrájkokat szerveztek, a kommün leveretése alkalmából 1871. június 11-én az István téren népgyűlést tartottak, ahonnan fekete kokárdákkal földíszítve, gyászmenetben a Városligetbe vonultak, közben a *Marseillaise*-t énekelték, a köztársaságot éltették, lázító beszédeket tartottak; a munkásegylet ablakaiból pedig gázciszsló függött.

A „népállam” elvei pedig „a közös tulajdon, a nemesség, a papság és a vagyonos polgárság megsemmisítése”; és mivel az eddigi forradalmak azért nem jártak eredménnyel, mert a nép szívében Isten lakott, az Istent is le kell taszítani trónjáról.

A földműves munkásokhoz kiáltványt intéztek, amelyben fölhívják, hogy gondosan tanulmányozzák a jószágok jövedelmeit, amelyeken dolgoznak; ha majd ezek a jószágok közös tulajdonba mennek át, hadd tudják, hogy mennyit hoznak, és mennyi illeti egyenként őket belőle.

Egy másik fölhívás a „fejmunkásokhoz” szól: a művészek, tudósok, hivatalnokok és tisztek csatlakozzanak mint szellemi proletárok a munkáspárthoz. Tényleg alakult is az általános munkásegylet kebelében „fejmunkás osztály”, amelynek főadata volt lázító iratok és felhívások terjesztése, továbbá a szintén titkosan alakult „szocialista klubban” agitátorok nevelése, akik majd vidéken terjesszék a szociáldemokrácia elveit. Ilyen agitátorokat az egylet küldött is ismételtelen vidékre, akik ott sztrájkokat szerveztek, és kommunista elveket terjesztettek.

Ez alapon a hütlenség büntetével kell vádolni a fent felsoroltakat. Ezek közül Farkas Károlynak különös bűnül azt róttá fel az ügyészség, hogy az Internationale felhívásait terjesztette, hogy a forradalmi *Volkswille* című lapot osztogatta, amely a kommün leveretése alkalmából gyászkerettel jelent meg, és Freiligrath egy versét közölte, amelyben többek közt ez áll: „Auf der Lippe den Trotz, den zuckenden Hohn, noch im Sterben rufend: Die Rebellion! So seid Ihr in Ehre erlegen.” (Ajkatokon daccal, vonagló gúnnnyal, még haldokolva is kiáltjátok: A forradalom! így estetek el becsületben.) Továbbá, hogy a magyar munkásegyleteket Lassalle elveitől eltérítve, szociáldemokrata irányba terelte. Külföldi Viktornak különös bűne, hogy erőszakos támadást tervezett a budai vár és a citadella ellen (!), és hogy az Internationale magyar osztályának közlönye gyanánt Republica című lapot akart kiadni, amelynek jeligéje lett volna: „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség, Szocializmus, Materializmus.” Ihrlinger különösen azzal vé-

tett, hogy hozzájárult Politzer tervéhez, hogy alakítsanak „propagandaszövetséget”, amely szükség esetén erőszakkal is küzd; továbbá, hogy a sajtóvétség miatt a váci fogházban bezárt Sassy Árpád (akkor a munkáspárt lapjának, az Arany Trombitának főmunkatársa, most Miskolcon városi tanácsos) erőszakos kiszabadítására tervet szőtt. Politzer (most mérnök) „propagandacsapatokat” szervezett, és a fent említett osztályokon kívül „rendőr osztályt” a munkásképzőegyletben, amelynek feladata a szocializmus elterjesztésének szemmel tartása volt; egyéb titkos szövetségeket is szervezett. Szvoboda (akkor az Altalános Munkás Újság főmunkatársa, most a Pester Lloyd rendőrségi tudósítója) különösen azzal vétett, hogy lefordította és közzé tette a genfi Internationale kiáltványait a földműves munkásokhoz és a fejmunkásokhoz. Essl András titkos klubot alakított szociáldemokrata agitátorok képzésére.

Politzer ellen, mint már említettük, ezeken kívül külön is emelt vádat az ügyész hűtlenség miatt, a Testvériség 1871. évi február 20-i számában megjelent cikkéért.

A törvényszék is kettéosztotta a vádat: különválasztotta a Politzer felségsértési ügyét, külön valamennyi vádlottnak hűtlenségi ügyét.

Nehéz volna mindazt a részben igen komoly, részben derült mozzanatot áttekinthetően összeállítani, amelyek a vádlottak kihallgatása alkalmával és a vád- és védőbeszédekben felszínre kerültek. Pedig igen jellemző valamennyi: a kor felfogására, amely lefeléhaladottabb egyéneiben általában sokkal liberálisabb álláspontot foglalt el a munkásmozgalommal szemben, mint ma; a kormány és a hatóságok viselkedésére, amely nem volt mindenütt feltétlenül elutasító, tagadó, mint ma; végül – bár nem utoljára – a munkásmozgalom jellemére, amely még ingadozott a társadalmi béke és az osztályharc, a nemzeti eszme és a szélső nemzetköziség, a kisebb fajta felkelések eredményességébe vetett hit és a szervezett tömegmozgalom eszméje között. Csak a bíróság, a merev jogrend megcsontosodott, a jogászi fanatizmus életlő karjaiba süllyedt képviselője volt akkor is olyan, mint ma és száz és ezer év előtt, amióta a római jog rémes uralkodását megkezdte: érzék és értelem nélkül az emberi cselekvések minden oly rugói iránt, amelyek törvényparagrafusokba szedve még nincsenek.

Lehet, hogy akad majd valaki, aki kellőképpen méltatja a szélső ellenzék némely tagjainak, akik a számkivetésből alig visszatérve még le nem mosták magukról a Nyugat rájuk tapadt levegőjét, Irányinak, Simonyi Ernőnek,

Horn Edének és másoknak viszonyát a munkásmozgalomhoz; aki kimutatja, hogy miként volt lehetséges oly alapszabályok jóváhagyása, amelyenkről ma még álmodni sem mernének a munkások; aki összeszedi bíróságok és kortársaknak véleményét a társadalmi kérdésről és a munkásmozgalomról, amely míg egyrészt az ügyészségnél olyan mondat inkriminálásában is megnyilatkozott, mint: a tőke ki nem fizetett munkabérek összege – másrészt a szocialistákkal nem éppen rokonszenvező Funták védő ajkára azt a kijelentést csalta: Belsőleg elvörösödöm szégyenemben, hogy oly büntettekkel, amelyet nemzeti hőseink: egy Frangepán, egy Csák Máté, Nádasy, Thököly követtek el, ma egy Politzert, egy Külföldit vádolnak.

A tárgyalás derült jeleneteit sem sorolhatjuk itt föl. Sok volt pedig olyan, mint pl. a németországi Hannoverből való Tachlernek a kihallgatása. Azt kérdezte tőle a bíróság elnöke, magyar állampolgár-e? – Nem tudom – úgymond –, de azt hiszem, hogy az ismeretség, amelyet legutóbb a magyar büntetőnőkkel kötöttem, megszerezte számomra a magyar állampolgári jogot.

Nyolc napig tartott a tárgyalás. Kiderült a kérdések és feleletekből, hogy az egész vád rémlátás, amelyhez az anyagot csakis a vizsgálóbíró által - akiről Essl kijelentette, hogy „nem vizsgálóbíró volt, hanem inkvizítor” - kicsikart vallomások, nem pedig tények és tettek szolgáltatták. Már az ügyészség kudarcának volt az is a jele, hogy az államügyész még a tárgyalás folyamán a vádlottak legnagyobb része ellen elejtette a vádat, és csupán Politzer, Külföldi, Farkas, Irlinger, Szvoboda és Essl ellen tartotta fenn. Hát ezek, igaz (és a többiek is), szocialisták voltak, de a szocializmust magát még a bíróság sem tekinthette hűtlenségnek.

A bíróság ítélete a hűtlenség vádját illetőleg valamennyi vádlottra fölmentő volt. Politzert ellenben a felségsértésben bűnösnek jelentette ki, és hathavi börtönre ítélte a Testvériség-ben megjelent cikkéért.

Az ítélet indokaiból érdekesek a következők:

A hűtlenségi vád tárgya az, hogy a pesti általános munkásegylet tagjai, a külföldi nemzetközi munkásegyletekkel szövetkezve, a Magyarországon főnnálló államforma és jogrend erőszakos megdöntésére összeesküdtek, hogy a népállamot létesítsék, és hogy ezen bűnös céljuk elérésére sajtóközleményekkel, egyletek, sztrájkok és tüntetések szervezésével már erőszakos kísérletet is tettek.

Ezekre vonatkozólag a bíróság elismeri: 1. hogy a munkáslapokban hirdett politikai, jogbölcészeti és társadalmi eszmék a magyar köz- és magán-

joggal ellenkeznek, és hogy megvalósításuk erőszakos kísérlete a fennálló jogrendet veszélyeztethetné; 2. elismeri, hogy a vádlottak szociáldemokraták, de

az 1723. évi IX. tc.-ben megállapított ismérvei a hűtlenségnek a vádlottak cselekményeire nem vonhatók, mert:

1. a vádlottakhoz intézett levelek, kiáltványok és felhívások alapján csakis ezek szerzőinek, és nem a címzetteknek szándékaira lehet következtetni;

2. mert a lefoglalt lapok Magyarországból kiltitva nem voltak, és így azok járatása, terjesztése, lenyomatása nem büntethető;

3. mert a genfi Internationale alapszabályai szerint annak tagjai semmit sem tartoznak tenni, amit országuk törvényei tiltanak: így tehát az ahhoz való tartozás nem követel törvényellenes, és így büntethető cselekedeteket;

4. mert a szociáldemokrata eszméknek és elnevezésnek nyilvánítása nem az erőszakos felfordítás szándékával történt;

5. mert az 1871. évi június 11-i demonstráció jellege ugyanilyen volt;

6. mert a sztrájkok és a vádlottaknak tulajdonított erőszakos törekvések közt okozati összefüggés ki nem mutatható;

7. mert a vidéki fiókegyletek kifogásolt alakítását, e célra ügynökök kiküldését, a munkások politikai és polgári jogainak megszerzésére szükséges törvényes eszközök használatát, a munkásságra vonatkozó napi kérdések megvitatását, a külföldi munkásegyletekkel való testvéri érintkezést az egyletnek felső helyen jóváhagyott alapszabályai megengedték;

8. mert nem lett bebizonyítva, hogy a vádlottak a Magyarországon fennálló államszervezet és jogrend erőszakos megdöntésére előleges tervet készítettek elő;

9. mert ez irányban sem szóval, sem írásban, sem nyomtatásban nem lázítottak;

10. mert továbbá a pusztá lehetőségről a tényleges eredményre jogi következtetést vonni nem lehet; és végül

11. mert a viszonyok tekintetbevétele bizonyítja, hogy csekély anyagi és szellemi eszközök semmiképp sem eredményezhették az imputált óriási merényletet,

a vádlottak bizonyítékok hiányában a hűtlenség bűne alól fölmentendők.

Ellenben Politzer cikkéből kitűnik, hogy alkotmányos polgári kötelességeinek és a tartozó hűségnek nyílt megszegésével nemcsak dicsekedve jelentette ki, hogy a legfőbb államhatalom viselőjét mint ilyet, és ezzel együtt

a monarchikus kormányformát el nem ismeri, hanem a királyi kegyadomány visszautasításával másokat is hasonló érzelmekre izgatott. Ezért a hűtlenségben bűnösnek volt kimondandó.

Így végződött a nagy pör, amelyért 28 ember tíz hónapig ki volt taszítva foglalkozásából, elragadva családjától, barátaitól, megfosztva szabadságától, kitéve a magánynak, a durva bánásmódnak, betegségnek. Termett-e gyümölcsöt szenvedésük a munkásság és ügye számára, arra nem felelhetünk. De kegyeletes megemlékezésünket ez semmivel sem homályosítja el: bátor emberek voltak, akik őszinte akarattal küzdtek egy eszméért. Tisztelet és elismerés érte!

Népszava 1902. május 1.

A KOSSUTH-ÜNNEP

Kossuth Lajos születésének századik évfordulóját üli holnap Magyarország. Készül az ünnepre a nemzet sok hét óta, és kétségtelenül hatalmas megnyilatkozás lesz annyi embernek egyazon időben kifejezett kegyelete.

Hatalmas ünnep lesz, amilyenek hivatalos ünnepek csak lehetnek. Mert Kossuth Lajos napja hivatalos ünnepnap ma már az ország legtöbb részében. Lesz minden, ami csak hivatalos ünnepeken van: ünnepi bandérium és díszistentisztelet nagyurak ünnepi szónoklatai és hosszú cikkek az újságokban, gyászfátyol és nemzeti lobogó . . . Fényes ünnep lesz.

De vajon más lesz-e, mint minden hivatalos ünnep? Ott lesz-e örömeivel, ott lesz-e fájdalával, ott lesz-e őszinte érzelmeivel a nép? Ott lesz-e, akiről annyi szó esik majd, kinek nevét annyi úr ejti ki holnap, kinek szabadságáról áradozik holnap a szolgabíró, kinek egyenlősége könnyekre indítja holnap a földbirtokost, akivel testvérnek mondja magát a gyáros, az adótiszt, a végrehajtó, a bíró? Ott lesz-e a „fölszabadított”, a „szabad” nép?

Vagy pedig csak hivatalos ünnep lesz ez is? Amelyen kötelességből vesz részt az egyik, kíváncsiságból, hiúságból a másik. És amelynek csak egy örül, mindig csak egy örül: akinek érdekében van az ünneplés?

Az osztályokra tagosult mai társadalomban a hivatal az uralkodó osztályok cselekvő szerve. Minden működése az uralkodó osztályok kívánságainak valóra váltása.

Jaj annak a férfiúnak, jaj az ő emlékének, ha a hivatalos körök, ha az urak kegyeletének lett tárgya! Jele annak, hogy elvált a nagy nemzettesttől, hogy a nagy tömeg kebléből kipusztul neve, hogy nem a nép nagyja többé ő.

Kossuth Lajos ünnepét őszinte érzellemmel ülik meg Magyarország magyar polgárai – az urak: iparosok, kereskedők, gyárosok, birtokosok, hivatalnokok. Képzeltető-e, hogy az ő őszinte ünnepük az öntudatra ébredt magyar munkásnépnek is ünnepe legyen?

Az öntudatos munkásnép nem ünnepel az ünneplőkkel! Az ő ünnepük neki nem ünnepe! Az ő nagyjuk neki nem nagyjá!

Lehet-e másképp?

Nem az ünnepontás barbár vágya mondatja velünk a nemzet. Nem fel-tűnésvágyból bontjuk meg az egyértelműséget.

Nem lehet másképp!

Vagy elképzelhető-e, hogy amikor harminc esztendő óta panaszoljuk, hogy a magyar szabadság minden szolgaságnál rosszabb átitás, amikor elkeseredetten küzdünk a fennálló gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek és igazságtalanságok ellen, amelyek szinte rosszabbak az 1848 előttiéknél, amikor hosszú harcunk nagy sikertelensége kicsorduló gyűlölettel tölti meg szívünket a fennálló rend és minden fönntartói ellen – elképzelhető-e, hogy akkor ünnepelni menjünk azon férfíút, akinek nevében személyese-dik meg mindaz, ami panaszunknak, ami küzdelmünknek, ami gyűlöle-tünknek harmincéves tárgya?

Hazugság lett volna harmincéves harcunk, vagy átitás volna együtt ünneplésünk, ha másképp volna!

Ó, jobb szeretnök mi is, ha Kossuth Lajos is azon nem szocialista nagyok közé tartoznék, akiknek emlékét szeretettel, hálával őrszi a szocialista mun-kásság!

Mert a nagy embereket a mi szemünkben nem tisztán az teszi nagyokká, hogy a proletárság ügyének voltak-e harcosai.

A proletárság nagy, és meggyőződésünk szerint az egész emberiség hala-dását föltételező ügye mellett ismerjük és elismerjük az emberiség haladá-sának más tényezőit is a múltban, a jelenben, a jövőben.

Szükségszerű és folytonos fejlődés láncolata számunkra a világtörténe-lem. A jobbágyság intézménye nem tetszik nekünk, de szükséges és maga-sabb fejlődési foknak tartjuk a rabszolgaságnál; a bér munkásság intézmé-nye ellen minden erőnkkel küzdünk, de azért az emberiség haladásának ma-sabb fokát látjuk benne, mint a megelőző hűbéri rendszerben.

És ha haladásnak, és így az emberiség emelkedésének mondjuk a világ-történelem azon nagy eseményeit, amelyek mai napig sohasem születték a munkásosztály emelkedését és boldogságát, lehet-e elzárkózunk azon férfí-ak kegyeletes tisztelete elöl, akik eszközlői voltak az emberiség haladásának?

Mí, szocialista proletárok, nemcsak vetélkedünk a polgársággal, de ma-holnap egyedül ápoljuk azon férfíak emlékét, kik mint államférfíak, köl-

tők, tudósok, művészek megindították és kiépítették az emberiség haladásának egy-egy új korszakát.

De kegyeletünknek egy föltételét szabjuk: a hős, akit ünnepelnek, a költő, a szónok, az államférfi, kit nagyra avattak, legyen őszinte, legyen öntetlen, legyen önfeláldozó harcosa az ügynek; az ügynek szeretete, és nem saját személyéé vigye a cselekvés piacára; legyen hű önmagához, és sohase alkudjék meg a körülményekkel ügye rovására. Legyen nagy, nemcsak tehetségeiben, természet adta képességeiben, hanem akaratában, erkölcsében, kitartásában is.

Akiben nélkülözzük az indokok őszinteségét és tisztaságát, az akarat folytonosságát és következetességét, az önfeláldozást és a magát alárendelést, az a mi számunkra nem nagy ember, még ha a természet a legpazarabul ruházta is föl képességekkel.

Kossuth Lajos – ki tagadná? – fényes tehetségű ember volt. De akinek emlékét az a polgárság üli, amelynél hazugabb, amelynél önzőbb, amelynél romlottabb alig van a földkerekségen, amely gyávább a rabszolgánál, amely százszor eladta közvetlen haszonért elveit, amely ötven esztendeje nem tudta föláldozni önhasznát egyszer sem ez ország kulturális haladása sürgős érdekeinek, akit ez a polgárság emel a nagyok sorába – lehet-e az számunkra is nagy, akik maholnap nemcsak a proletárság közvetlen nagy emberi érdekeinek, de az egész ország kulturális föladatainak érzéketlen ellenségét látjuk és gyűlöljük ugyanezen polgárságban?

Ha a magyar polgárság Kossuth-kultusza hazugság volna és ámitás, mint egyéb tettei, mint hazug Petőfi-kegyelele, álnok szabadságrajongásai, akkor talán lehetséges volna, hogy Kossuth Lajos – ennek dacára is – nagy legyen számunkra is, szeretet, tisztelet tárgya legyen a szocialista munkás-ság körében is.

De nem úgy van! A magyar polgárság Kossuth-kegyelele őszinte, és Kossuth Lajos – rászolgált a gyáva, romlott, szolgálalkú magyar polgárság kegyeletére.

Nem a 40-es évek ragyogó tollú, rettenthetetlen, szókimondó újságírója a mai magyar polgárság nagy Kossuthja. Nem az 1847/8-i országgyűlésnek vezető szónoka, aki akkor még nem szállította le liberális eszményeit a „lehetőségek” kislelkű színvonalára.

Pedig Kossuth az 1848. évig sokkal nyugodtabb, sokkal mérsékeltebb volt, mint azután, az erőszakos forradalom első napjaitól kezdve. Hangosan

követelte a reformokat; de soha a fenyegetésnek, soha a forradalomnak, soha a királyellenességnek hangja meg nem csillant beszédeiben.

És mégis, a polgárságnak nem ez a Kossuth a hőse. Pedig ez a Kossuth jobban felelhet meg a magyar polgárságnak, amely fölfelé szintén sohasem fenyeget, sohasem tiszteletlen, hanem szerénységtől és királyhűségtől duzzad.

A magyar polgárságnak hőse a forradalmi Kossuth! Egy más Kossuth. Aki oly kevésbé hasonlít a forradalom előtti Kossuthhoz, hogy szinte két embert látunk, két teljesen különböző jellemet. És szükségképpen nemcsak a változott viszonyokban, hanem magában az emberben keressük a fordulást.

Küzdelmének, minden működésének tartalmát, magyát 1848 előtt a liberális reformok tették. Kossuth Lajosnál határozottabb, türelmetlenebb előharcosai a jobbágység fölszabadításának, a politikai szabadságnak talán csak a költők és írók voltak 1848 előtt.

Ugyanez a Kossuth Lajos akkor, amikor hatalomra jutott, amikor módjában volt megvalósítani mindazt, amit a nagy, a szabad Magyarország egyetlen alapjának mondott ezerszer, ugyanaz a Kossuth 1848-ban a törvényileg már amúgy is igen elerőtlenített reformok életbe léptetésére nemhogy semmit sem tett, de azok keresztülvitelét egyenesen feltartóztatta.

És az a Kossuth, aki még 1848 márciusa után is a Habsburg-családdal szemben hű alattvaló volt; aki 1848. március 15-e után, a szabadság hajnalhasadása után képes volt az olasz szabadságharc elnyomásáról magyar segítséggel csak egyetlen szót veszíteni – ugyanaz a Kossuth 1849-ben trónvesztetté teszi a Habsburg-családot, és megteszi magát köztársasági királynak.

Hol van ezekből a rettentő ellentmondásokból a kivezető fonál? Mivel magyarázhatjuk a külső tények által nem indokolt változást?

Mert hiszen, ha Kossuth úgy cselekszik, ahogy liberális múltja szerint cselekednie kellett, akkor az erőszakos forradalomnak nemhogy gyöngítene, de a végletekig fokoznia kellett volna a liberális reformok valószínűségét, a hűbéri társadalom minden nyomainak kipusztítását. Múltja szerint a véres forradalomban magyar Danton, Robespierre kellett hogy váljon a forradalom előtti Kossuthból.

És ha Kossuth korlátlan hatalomra jutása után detronizálta a Habsburgokat köztársaságot csinált Magyarországból – miért volt még néhány hónappal azelőtt királyibb az arisztokráciánál, a muszkavezető főnemességénél?

Mert a magyar forradalomban nem a liberális polgárság került felül, amelynek jövő fejlődésének és állandó uralmának feltétele lett volna a hűbéri társadalom teljes kipusztítása, nem is a proletárság, amely a hűbéri intézményeknek a legszélsőbb radikalizmus elvei szerint való átalakítását vette volna fogadatulba, hanem felülkerült a magyar középnemesség.

Az a középnemesség, amely néhány évvel ezelőtt halálra kereste Eötvöst, Kossuthot, Petőfit; amelynek nem kellett sajtószabadság, gyűlésszabadság, mert nem írt, nem olvasott; amely irtózott a jobbágyosság felszabadításától, mert eladósodott, rosszul művelt birtokában csak az ingyenmunka tartotta a lelket; amelynek halálos dőfés lett a hűbéri birtokrend megbontása, amely részabadítja töméntelen hitelezőinek rajját; az a középnemesség, amely tudatlanabb, durvább, korlátoltabb, lustább, gögösebb volt, semhogy azt más, mint költő, más, mint Petőfi Sándor kellően jellemezni tudta volna, ahogy azt *Magyar nemes* című költeményében és sok másban tette . . .

Ugyanaz a középnemesség, amely századok óta tett kísérleteket a Habsburg-családtól való elszakadás iránt, nem a nemzeti függetlenség vágyából, nem nemzeti nagy eszmények megvalósíthatásáért, hanem: hogy kitúrja a nagybirtokú oligarchiát, a Habsburg-családhoz szító magyar főnemességet vezető, uralkodó helyzetéből. . .

Ez az elem került felül az 1848-i forradalomban, ez szedte le a liberális Kossuth, a radikális demokrata Petőfi, Táncsics önfeláldozó agitációjának gyümölcsét.

És a liberális Kossuth, hogy le ne essék a fényes polcra, amelyre a márciusi események hirtelen vetették, hogy megtartsa azt a szinte szédítő hatalmat, amellyel az őt istenítő radikális elemek pillanatnyi uralma felruházta - lemondott eszményeiről, megalkudott a körülményekkel, hogy megmaradjon vezetője, első embere a küzdő nemzetnek.

Mérhetetlen uralomvágya, szinte beteges ragaszkodása a hatalomhoz egész a végletekig – ez adja kulcsát minden további szereplésének.

Ez magyarázza meg nekünk, miért nem fordul elő Kossuth neve Petőfi Sándor költeményeiben. Petőfiében, aki gyermeki rajongással tudta megénekelni azokat, akiket a magyar szabadság önzetlen nagy harcainak tartott. És hogy miért fordul elő éppen csak Petőfi naplójában egyszer-kétszer, ahová olyan gondolatait írta, amelyeket még ő, a kíméletlen nyíltságú Petőfi sem adott nyilvánosságra.

Ez magyarázza meg, hogyan felelhette Táncsics Mihálynak, a forradalmi

országgyűlés egyetlen azon tagjának, aki mindennél előbbre valónak hirdette a törvénybe iktatott reformok végrehajtását, hogy: „... nem a legelőkkel kell most törődni, hanem a hazát kell megmenteni.” Mintha Táncsics nem tudta, nem érezte volna, hogy a haza veszélyben van! De tudta a haza megmentésének egyetlen módját is: a földművelő munkásosztály jogos igényeinek kielégítését és ezzel föllelkesítését. Bezzeg tudta ezt 48 előtt Kossuth Lajos is!

Ez magyarázza meg, hogyan tette határtalan önbizalmával és határtalan féltékenységével tönkre az 1849-i hadi műveleteket, amelyeket intézni akart és intézett, mert akkor már csupán a fegyveres erőttől várhatta az ország a győzelmet, és Kossuth nem tudta engedni, hogy ebben a döntő küzdelemben hivatott katonák legyenek a nemzet vezérei, és nem ő, az újságíró és politikus.

Ez magyarázza meg, hogyan követhette el Kossuth Lajos a 19. század legnagyobb igazságtalanságát, odadobván Viddinből az „árulót”, Görgey Arthurt, hogy megmentse a maga hírnevét, népszerűségét. De hát miért menekült már előbb külföldre, ha még megmenthetőnek tartotta a magyar ügyet? Miért engedte át másnak a főhatalmat és ezzel a felelősséget, amikor – saját szavai szerint – „nincs több remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát sikerrel folytathassuk”?

Ez magyarázza meg, miért lett Kossuth Lajos 1849 után az emigrációnak olyan vezére, akikhez éppen a legjobb magyarok, a szemere bertalanok, a batthyány kázmérok nem csatlakoztak: mert minden utat jónak talált, amelyen mint „kormányzó” haladhatott.

És ez magyarázza meg, hogyan jelenthette ki Kossuth, a forradalmár, az üldözött, a köztársasági, hogy „a szocializmusnak nincs helye Magyarországon”; hogyan lehetett ilyenformán szószólója azoknak a reakciós burzoáknak, akik 1867 óta két táborban, mint 67-esek és 48-asok, de egy lélekkel, mint 1514-esek nyomják el a szocialista proletárság szabadságharcát.

Ez a Kossuth Lajos a magyar polgárság holnapi nagy országos ünnepének a tárgya.

Ezt a Kossuth Lajost nem számíthatja nagyjai közé a Petőfi Sándort és Táncsics Mihályt dicsőítő magyar proletárság.

Népszava 1902. szeptember 18.

MÁRCIUSI BESZÉD – TÍZ ÉV ELŐTT¹

Kedves elvtársaim!

Amikor itten, egy szegényes munkásegylet vendégszerető helyiségében öszszegyülekeztünk, hogy Marx halálának huszadik évfordulóját és március 15-ét ünnepeljük – amit a szabadság születésnapjának neveznek minálunk, figyelmünk önkéntelenül is arrafelé irányul, ahol holnap, ugyancsak a szabadság napjának ünneplésére, öszszegyülekeznek nekünk pályatársaink, és teljes nyilvánosságban, az úgynevezett közvélemény rokonszenvétől kísérvé, abszolválnak hatalmas programot. Mily különbség a két ünnep közt! Ott diákok százai, talán ezrei, itten egyenként vesszük számba egymást; ott ünnepélyes, hangos, zajos felvonulás, itt csendes, szerény ,tanulóórához hasonló megemlékezés; ott az örömmek és büszkeségnek hangjai folynak a szónokok ajkáról, itt az ünnep a keserűség és a méltatlanság szavait váltja ki belőlünk; s míg az ottani ünnepélyről hírlapok hasábjain számolnak majd be országnak-világnak, mi óvatos csendben húzódunk meg, s szigorúan megrostáljuk azokat is, akiket ez estére közibünk bocsátunk.

Mily különbség a diákság két részének ünnepében! De még nagyobb a különbség, ha a külsőségekről a belsőre fordítjuk figyelmünket, s azt keressük, miért, milyen lelki indokokból s mi célra ünnepelnek azok, s ünnepelünk mi!?

S ha erről gondolkodunk, visszaszáll lelkünk 1848-ba, s magunk elé idézzük azokat a jeleneteket, amelyekből március 15-ének nagysága öszszetevődik.

Megelevenedik előttünk a Fillinger-kávéház az Úri utcában, amelyben gyüleseit, öszszejöveteleit tartotta az egyetemi ifjúságnak nyugtalan része. Ott látjuk közöttük naponként Petőfit, Jókait, Vasvári Pált, Bulyovszky Gyulát, Irinyi Józsefet és másokat, akik a nagy francia forradalom eszméit, a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség gondolatát hirdetik közöttük. Látjuk a reformbankett betiltása miatt forrongó ifjakat, akiket Jókai Mór nyílt ellenszegülésre izgat az egyetemi tanács tilalma ellen. Látjuk őket

március 15-e reggelén, amikor az ellenzék szerkesztette 12 pont felolvasás előbb kávéházakban, majd a falakra kissegeztek, majd a néptömeg kíséretében sorra járták a fakultásokat, s az előadásokra összesereglett diákokat magukkal ragadják. Látjuk őket, amint lefoglalják Landerer és Heckenast Hatvani utcai nyomdáját, és kinyomják az *első* cenzúramentes nyomtatványt, amelyet az eső és szél dacára lelkesen együtt maradó tömeg közt ezerszámra osztogatnak; s a fellelkedett tömeg felrohan Budára, s felnyílik Táncsics Mihálynak, a státusfogolynak, a népjogok bátor szószólójának börtöne! S megjelenik előttünk, mindenütt az első sorban, mindenütt egy fejjel társai felett, Petőfi Sándor alakja, bátor homlokával^ eltökélt arc kifejezésével, miként egy őskori próféta, ki miközben rabigába vert népet láncainak összetörésére ösztönzi, a halhatatlanság örökzöld borostyánját fonja homlokára!

S odaképzelnék magunkat – mert el nem megyünk – a diákság holnapi márciusi ünnepére, s keressük közöttük és bennük a forradalom eszméit, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség gondolatait; keressük a népjogok védőit, a harc dalnokait, keressük azokat, akik – ha holnap új forradalom törne ki – élére állnának a rabság láncait tördelő tömegnek. Ám hiába keressük! Menjetez közjűk, olvassátok fel nekik a 12 pontot. Hányan lesznek, kik kívánják a sajtó szabadságát, s készek a szocialista lapok konfiskálásáért lefoglalni a Fried és Krakauer nyomdáját, hogy cenzúramentesen állítsák elő a Népszavát! Hányan lesznek, akik erőszakos felelősségre vonják a minisztereket, valahányszor a nép szabadságait megsértik! Hányan lesznek, akik a törvény előtti egyenlőséget alkalmaztatni akarják például azon jogviszonyokra is, amelyeket a földbirtokos és a földművesmunkás közt éppen nem a jogegyenlőség szellemében az 1898. évi II. te. – a rabszolgát örvény – szabályoz! Hányan lesznek, akik a közös teherviselésnek a mai viszonyokhoz alkalmazott formájáért, a fokozatos adóért úgy lelkesednek, hogy életet és vért áldoznának érte, mint 1848-ban tették elődeik! Hányan mennének rohamban Vácra, Szegedre, valahányszor szocialisták ülnek ott politikai státusfogyokként, miként ült 48-ban Táncsics Mihály! Hányan. . . de meddig kérdezzem, hányan? Ti mindnyájan tudjátok, hogy a 12 pont követeléseit *tettel* nem váltaná be közöttük egy sem.

Harral, gyűlölettel fordulunk el tőlük! De mielőtt viselkedésükre erkölcsi megítélés megfelelő kategóriáját alkalmaznók, annak a férfiónak az emléke, akiről előttem kedves barátom, L. R.² elvtársam beszélt oly ékesszó-

lóan, azt parancsolja, hogy az erkölcsöknek végső okára, alapjára visszamenjünk ez esetben is; és ha a 48-i márciusi ifjak, és az 1903-i márciusi ifjú vének viselkedését összehasonlítjuk, ne ítéljük és ne ítéljünk el, mielőtt náluk is cselekvésük igaz okait ki nem derítettük.

Marx tanított meg bennünket arra, hogy az emberek sem nem jók, sem nem rosszak, hanem nagyjában olyanok, amilyeneknek a kor uralkodó gazdasági és társadalmi rendje és ezen társadalmi rendben elfoglalt helyzetük szerint lenniök kell. Ha a márciusi ifjak lelkesedők, bátrak, önfeláldozók voltak, ennek megvolt a maga kimutatható, reális oka, s ha a mai ifjak bornírtak, gyávák és önzők, ennek is megvannak a maga reális okai.

Mi a különbség a diákság társadalmi helyzete közt 48-ban és ma?

Helyezkedjünk bele az akkori tanuló ifjúság helyzetébe: származása, törekvése, jövője körülményeibe.

Kétféle ember volt akkor Magyarországon. Nemes ember – „a szent korona tagja” –, minden polgári és politikai jogokkal felruházva, akinek szavazata volt a megyegyűlésen, aki követet küldött az országgyűlésre, aki nem adózott, aki csak saját bírájának felelt, akié egyedül volt a föld, ipar és kereskedelem hiányában a jólétnek és jogoknak egyetlen forrása. És egy másik ember, akinek jogai nem voltak, akiről róla-nélküle határoztak urai, elnyomói, aki viselte az ország minden terhét, akit földesura agyonhajszolt – a jobbágy.

És közöttük volt a városi polgárság csekély rétege, amely ipart, kereskedelmet űzhetett ugyan de földet nem szerezhetett, amely együttvéve egy szavazattal bírt az országgyűlésen, amely adózott, de az adó hovafordításáról ilyképp szintén nem határozott, és amelyből kerültek ki – ha ugyan nem voltak éppen jobbágyok fiai – a honoratorok: az ügyvédeknek, orvosoknak, mérnököknek félig nemes, félig paraszt rendje.

A diákok pedig voltak a jövő honoratorok. Jogokra kisebbek a nemeseknél, akiknél műveltebbek, okosabbak voltak; tekintélyre gyakran egyek a jobbágyokkal, akik közé tartozni természetesen nem szerettek; habarék nép, természetszerűleg elégedetlen, s változást – akármilyent – óhajtó.

Nem voltak ők osztály a szó társadalomgazdasági értelmében, miként a nemesség vagy a jobbágyság. Ebből következik, hogy nem lehettek világfelforgató tömeg, miként volt a polgárság vagy a maga idejében a középnemesség. De ebből következik, hogy amikor Magyarországon reális gazdasági erők nyomása alatt gyökeres átalakulás volt készülöben, ők is ott

voltak, s fiatalságuknál, fürgeségüknél, nagyobb szellemi kvalitásaiknál fogva az elsők közt voltak, akik a változást megérezték és eszközölték.

Az új gazdasági és társadalmi rend, amely érvényesülésre tört, nekik minden jót, de semmi rosszat nem hozhatott. Innen a lelkesedés, a bátorság, az önfeláldozás!

De a 48-i forradalom után – amellyel Magyarországon is megteremtődött az, amit Hegel szerencsés szóval polgári társadalomnak nevezett el – gyökeresen megváltozott a helyzet. Az industrializmusból – amelynek igényeihez alkalmazták, bár csak csírájában volt meg, Magyarország jogi rendjét is – kapitalizmus lett, bár ha minálunk inkább csak külsőleges formáiban és hatásaiban – ami még rosszabb. Az egyetemen ma nem a jövőendő honoratiorok vannak, hanem a polgári társadalom egyenrangú tagjainak jövőendő egyenrangú, egyenlő jogú polgárai. És ezek a jövőendő egyenrangú polgárok már az egyetemen tudatában vannak annak, hogy ők az életben nem szabad polgárok lesznek, hanem a tőkének és a kapitalisztikus allűrökkel működő államnak szolgálai vagy urai.

Szolgálai vagy urai! De semmi esetre sem szabad emberek, hanem a társadalmi érdekhálózat szövevényeibe éppen úgy belebonyolult egyedek, amilyenek a többiek: a kis- és nagybirtokosok, a papok, a gyárosok, a kézművesek, a nagykereskedők, a szatócsok.

Az egyetem a polgári társadalomnak kisebbített képmásává lett, ugyanazon osztályokkal, csoportokkal és pártokkal. Csupán a proletárságnak megfelelő csoport hiányzik, vagy van fordított arányban a proletárok nagy tömegéhez.

Ott látjuk a jóllakottak nagy csoportját, a földbirtokosok, a gyárosok, a bankárok fiait, akiknek az egyetem hecceknek, fiatalos jókedv kitombolásának színhelye, amely mellékesen kvalifikációt is ad a magas államhivatalokra. *Ezek ragadják fel a Petőfik és Táncsicsok zászlaját!?*

Ott látjuk a középosztály fiait, sokszor nyomorogva, sokszor elbukva, de szemük előtt a céllal: a családi és üzleti összeköttetések vagy a jó kvalifikáció segítségével elerendő ügyvédi irodával, orvosi állással, tanári katedrával, amelyben engedelmes és szerény – de idővel talán meggazdagodó – szolgálai lesznek a tőkének és a tőke szolgálatában álló államnak. *Ezek-től várjuk, hogy a szabadság és egyenlőség harsogtatásával riasszák el maguktól jó barátaikat, kompromittálják a jövőre magukat!?*

És ott látjuk az egyetemi proletárok nagy tömegét a kisebb középosztály-

ból, akik már az egyetemen elkeseredett harcot vívnak a létért, akiknek ott-hon előregedett anya vagy pártában maradt testvér lesi előrehaladásukat, hogy majdan a fiú, a testvér diplomája nekik is meghozza a jólétet, a nyugalmat. Csodálkozhatunk azon, hogy ezek a szegények azzá lesznek, amit strébernek nevezünk?

Ha ezeket látjuk, nem csodálkozunk rajta, hogy a magyar diákság két részben ünnepli március 15-ét! Az egyik, a nagy tömeg, amely hangos szóval az ajkán, de hazugsággal a szívében holnap vonul az utcára; a másik, amely csendben, titokban, munkásegyletben húzódik meg.

De hát kik vagyunk mi, fogjátok kérdezni ti, elvtársaim! Hisz diákok vagyunk mi is, és íme, itt vagyunk, és Marxról hallgatunk beszédet, és a szabadságért lelkesedünk, és – tudom – van köztetek akárhány, aki mondani szeretné: menjünk mi is az utcára, tüntessünk mi is meggyőződésünkkel, hívjuk ki mi is a hatalmasok haragját, legyünk bátrak, áldozzuk fel magunkat, amiként ezt a márciusi ifjak tették!

Ne tegyétek, mert nem tehetitek!

Hányan vagytok? Huszonötén vagy talán ötvenen, jövőre talán százan. De mindig kevesek, elenyészően kevesek lesztek!

Mint osztály, mint tömeg nem tehetek semmit. Más osztály, más tömeg vette át a szerepet, hogy a történelem szekerét előretolja; és ezzel a tömeggel a ti pályatársaitok nagy része nem küzd együtt, mert nem küzdhet.

A történelem folyását nem az érzelmek irányítják, hanem az osztályoknak nagy érdekei.

A ti lélektanotok nem a tömegeké, hanem a tömeglélektan szabályai alól kivett véletlen egyeseké.

Kerestétek ti is, amikor az iskolából az egyetemre kiléptetek, és ezzel az életbe, a helyet, amely az élet küzdő pártjai között titeket megillet. A legtöbb diák keresi. És miként ti hallottatok, a legtöbb hall: „a nagy harcról, amelyet az ipari munkások új osztálya vív egy fél évszázad óta; nem más osztály vagy faj, vagy nemzet ellen, hanem a fennálló társadalmi rend ellen legmélyebb bensejében gyökerező bajaival. Látja őket az utcán: nem a felcsapó fanatizmus által pillanatra összeverődött tömeg, hanem egy szervezett, legvégső tagjában is egy szellem uralma alatt álló sereg. Olvassa a mozgalom újságjait és röpiratait: nem idegen szövegek lapos parafrázisa, hanem éles, a dolgok mélyéig hatoló bíráló, amely a modern tudományon épül fel. Elmegy gyűléseikre: nem uraknak Bildungsprotzentumja, sem a műveltek és

az erősebbektől elnyomott reakciós osztály kultúrelenessége, hanem eleven törekvés tudásra, felvilágosodásra és magasabb szellemi műveltségre mint a felszabadulás eszközeire.”

De míg a többiekben felülkerekedtek azok az érzelmek, amelyek származásuknál, nevelésüknél, jövő társadalmi helyzetüknél fogva természetesen, tibennetek, elenyésző kisebbségben, győztek azok a benyomások, amelyek becsületére válnak érzésteknek, áldozatkészségteknek még akkor is, ha a legnagyobb résznél erős indítóok volt ugyanaz a szegénység, amely a proletárok millióinak harcára nyom sajátos bélyeget.

De lehet-e várni, hogy a diákság nagy tömegénél buzgó propagandával, a szocializmus tanainak lelkes, fáradhatatlan hirdetésével hatást érijünk el? Lehet-e remélni, hogy ha holnap ti is kivonultok az utcára, és bátor kiáltással tesztek bizonyosságot meggyőződésekről, hogy a példa ereje táborunkba csődít – ha most nem, jövőre, ha akkor sem, azután – új százakat és százakat a diákok közül?

Mit keres az a sok száz diák a munkásoknál?

A műveltség és a felvilágosodás, a haladás és a kultúra közös érdekeiről beszél; de ez igen laza rokonság. Mint „szellemi munkás” és szellemileg kizsákmányolt szegődik a testi munkásokhoz és testileg kizsákmányoltakhoz, de a szocialista párt a *tehtek*, nem a szenvedésnek a közössége. Mit *tehet* a szocialista diák? Ha van rá képessége, lehet pártvezér, pártszerkesztő, pártügvéd, pártíró, párttanító; akkor szívesen látott *mindaddig*, amíg a fejlődő műveltség által lehetséges lesz, hogy a munkásosztály a szükséges szellemi erőket a maga kebeléből szerezze.

De nem minden szocialista diák *teheti* ezt.

Nem mindenik diáknak, aki szocialistának érzi magát, van meg ezekre a funkciókra a *tehetsége*; nem mindenik számára van meg a külső, anyagi *lehetőség*; s amit első helyen kellett volna említenem: *annyian* vannak a diákok, oly nagy számban, hogy lehetetlen, hogy valamennyi számára találtassék funkció a munkásmozgalomban.

Így hát a szocialista diáknak – hacsak az előbb említett feladatok teljesítésére különösen nem alkalmas – folytonosan szem előtt kell tartania, hogy szocialista diák kora után belép az igazi, nagy életbe, ahol *nem lehet* szocialista.

Mert a szocializmus *nem azértelmek*, hanem a szükségszerűségek és társadalmi érdekek csomósulása egy közös eszmében!

Nem jelenti ez azt, hogy most menjetek haza, és dobjátok ki az ablakon szocialista könyveiteket, és holnap szegődjete oda a hazafias tüntetők táborához.

Sőt, inkább azt jelenti, hogy erősebb lelkesedéssel, kézzelfoghatóbb buzgalommal keressétek a szocializmus problémáit, és segítsétek – addig, ameddig módotokban áll – a munkásság osztályharcát.

Ki van tűzve a feladat, amely parancsolja, hogy nem demonstrációval, nem hangos szóval bizonyítsuk meggyőződésünket, hanem a legodaadóbb elmélyedéssel a szocializmus kérdéseibe: mert ha van közöttünk olyan, aki későbbre is hivatva van a munkásosztály harcában részt venni, azt csak mint a mozgalomnak szellemi segéde teheti. Ehhez pedig tudás kell; tudás és tudáson alapuló, rendíthetetlen meggyőződés, lankadatlan áldozatkészség.

És ha vannak közöttünk olyanok, akik – ha lerázták magukról az egyetem porát – nem lehetnek aktív küzdőtársai a szocialista munkásságnak, azoknak diákkorukban szerzett benyomásaik, ismereteik, emlékeik kincsbánya lesznek, amelyből magasabb, általánosabb, európaibb élet és gondolkodás fegyvereit veszik egész életükre.

És előttem lebeg a jövő szocialista diák képe: tanul, fárad, dolgozik a munkásokkal, a munkások közti Legjobb az egyetemen és legjobb az életben ! Ha tehetségei arra valók, és van számára hely, eldob karriert, el összeköttetések, széttép családi kötelekeket, és belép a küzdők táborába. Ha pedig nincs számára hely – hiszen kevesen kellene, de ezek *kellenek* –, kilép a polgári életbe, lesz becsületes ember, aki végig rokonszenvvel kíséri a munkásság küzdelmét, segíti, ahol módjában van, abban a tudatban, hogy szellemi törekvéseit, az általánosságra irányuló eszméit csak egy gyökeresen átalakított társadalomban valósíthatja meg, amelyben nincsenek osztályok, nincs elnyomó tőkeuralom, de amelyet csak a munkásosztály tömege teremthet meg.

Hogy ez így legyen, erre buzdítson mindnyájunkat a 48-as márciusi ifjak szép emléke!

Szabadgondolat 1913. 75-80. old.

AZ 1514-i FORRADALOM

A történetet az élet mesterének mondják. Ha igazat szól e latin mondás, nem csodálhatjuk, hogy Magyarországnak oly nyomorult élete volt évszázadokon át. Mert ugyan rossz mestert adtak neki, akik történetét írták. A magyar történetírás kis nemzetnek a történetét jegyezte föl, de sok hamisítása, hazugsága, gyávasága elhomályosítaná a legnagyobb nemzet történetét is.

A fölserdülő gyermeknek fejét megtöltik olyan eseményeknek és olyan férfiaknak történetével, akik ezt a megemlékezést semmiképp sem érdemlik meg. A Hunyadiak, a Kinizsik, a Szapolyaiak¹ nagy emberek lehetnek a maguk idejében, amikor harci bátorság volt a nagyság legfőbb kelléke. De ma más tulajdonságokat keresünk *még azon nagyokban is*, hogy ma is és mi is nagyoknak mondhassuk őket. Értelemben, jellemben nagyok voltak-e? önzetlenül szolgáltak-e ügyet? Tudomány, művészet köszönhet-e nekik legalább pártfogást? És ha ezeket kérdezzük, a magyar történetírás igen sok „nagyja” olyan kicsivé törpül, hogy az elfogulatlan történetíró a legjobb akarattal sem szoríthat nekik helyet a nagyok csarnokában.

És kell is, hogy kizárja őket onnan. Mert kell a hely – mások számára. Ugyanaz a pártos történetírás, amely hősokeket csinált azokból, a feledés vagy a rágalom szálaiból szőtt fátyolt borított olyan eseményekre és olyan férfiakra, akik százszorta inkább érdemlik meg, hogy az utókor emlékében éljenek. Mit tud a magyar iskolás gyermek, mit a művelt magyar az elmúlt évszázadok igazi nagy eseményeiről, a forradalmakról, a parasztháborúkról? Mit tud Magyarország gazdasági és társadalmi szerkezetének fejlődéséről, e fejlődés kiválóbb mozzanatairól, az ezt eszközlő férfiakról? Mit a magyar gazdasági törvényhozásról, amely e fejlődésnek írásba foglalt megállapítása? Mit tud – hogy ez a „rettenetes” fogalom se maradjon ki – az *osztályharcokról*, amelyeknek földértése adja majd csak Magyarország társadalmi és politikai történetének igazi magyarázatát? Semmit, éppenséggel semmit!

Mert akik a magyar történetet írták – és nagyrészt azok is, akik ma ír-

ják – nem az igazság érdekében, hanem osztályérdekben írtak. Annak az osztálynak, annak a pártnak emberei ők, amely osztály *éppen azokban a cselekvényekben*, amelyeket a nemzet történetére főképpen jellemzőknek mondtunk, távolról sem játszották azt a dicsőséges szerepet, amely igazolná mai szereplésüket is, és történeti jogalapot nyújtana mai uralmuknak is. A magyar történetet az uralkodó osztály írta. Olyan történetet írt tehát, amely kiemel, és kedvező világításba helyez mindent, amiből dicsőség származhat rá, elhomályosít vagy egyenesen letagad mindent, amiből – oly gyakori - gyalázatát olvashatja ki az utókor.

Így bántak el a magyar történetnek egyik legnagyobb szerű eseményével, az 1514-i parasztforradalommal, és a magyar történetnek egyik legkitűnőbb alakjával, e forradalom vezérével, Dózsa Györggyel.

Kérdeztek meg bárkit, mit tud róluk? Hogy a hitetlenek elleni harcra összegyűjtött jobbágyok gyülevész hada, tudatlan és hiú vezére, Dózsa alatt, becstelenül nem a török, hanem saját vérei, nemes urai ellen fordította fegyverét, irtózatot kegyetlenségeket követett el, míg végre a kiváló hazafi, a hős Szapolyai *isten segítségével* leverte őket, és megérdemelt büntetésben részesítette...

Nagyjából ezt tudja mindenki az 1514-i forradalomról. Ezt írják az iskolai tankönyvek és olvasókönyvek is.

Pedig hazugság elejétől végig minden szavuk. Akadt, aki kiderítette Dózsa forradalmáról az igazat, rájuk sütötte a hazugság bélyegét a magyar történetírókra. És mégis, unos-untalan ismétlik a régi mesét, most már tudatos hazugságot, rosszakaratú rágalmat.

„Az ő életírói – írja Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár² – kedves emberek. Tudniok kellett, hogy korszakalkotó a férfiú, kiről írnak, mert sorsához a parasztság sorsa fűződött; s ők gyermekijesztgetésre szánt dajkaméséikkel csak a borzasztó külsőségeket hánytorgatják, azokat színezik ki gazdagon, azon rokonszenv megőrzése nélkül, mely a vértanúk küzdelmeinek szemléleténél elfogja szíveinket. Náluk a legújabb kor társadalma által némileg ismét fölkapott eszme, amelyért ez a székely halt, semmi, s egyéniségének legalábbis rendkívüli volta: szintén semmi. Századok óta áll ez nyomtatásban, tehát – igaz.”

Dr. Márki derék könyve nyomán hadd álljon itt Dózsa forradalmának igaz története röviden, addig is, amíg a Népszava könyvkereskedése hosszabb, kimerítő történetét kiadja majd.

*

Csodálatos sajátosságuk a magyar törvényeknek, hogy rendszerint jobbak, mint a tényleges állapot, amelyet eszközölnek. A magyar jobbágyság helyzete bármilyen rossz volt, mégis nem lehet mondani, hogy törvényes védelem híján lett volna. „De a törvényt nem védte senki sem.” így eshetett, hogy abban az időben, amikor az erélyes király halálával földerült a kiskirályok napja, a jobbágyság helyzete különösen rossz volt, mert ezek a törvényt kutyába sem vették. Sőt, odáig mentek telhetetlenségükben, hogy súlyosbították magukat a törvényeket is.

Minden munka jóságának legfőbb biztosítója a munkás szabadsága. Ha szabadságról a magántulajdon korszakában nem is beszélhetünk, a gazdasági és személyi kényszer nagyobb vagy kisebb mégis lehet. A magántulajdon korszakába esik a rabszolgaság, a jobbágyság, a bérmunkásság egyaránt; mindenik munkarendszert a munkás szabadságának, illetve kötöttségének más formája jellemzi. A jobbágyságot tiszta formájában az különbözteti meg a rabszolgaságtól, hogy a jobbágy személyére szabad, és munkája termékének egy része fölött szabadon rendelkezik. Kétségtelen, hogy ez a – nagyon viszonylagos – szabadság is jobban buzdít jó munkára, mint a rabszolgát az ő teljes szolgáltatása.

Ennek fölismerése megnyilatkozik a magyar törvényekben is. Egy 1298-i törvény kimondta a jobbágyok szabad költözködésének jogát, és ezt későbbi törvények ismételtlen megerősítették, így 1405-ben, 1435-ben, 1458-ban és utoljára 1476-ban, Mátyás király idejében. Négy évvel az ő halála után, 1494-ben megkezdődött azután a jobbágyok személyes szabadságának törvényi korlátozása.³

1494-ben a törvényhozás büntetni rendelte azon földesurat, aki másnak hozzá „szökött” jobbágyát ki nem adja; megerősítette ezt az 1495. évi 18. te; ugyanez évi 22. te. pedig anyagilag is lehetetlenné tette a jobbágyok költözködését, megtiltván, hogy a jobbágy a földbe tett beruházásokat magával vigye. Helyreállott tehát a teljes rabszolgaság.

Ha így intézkedett maga a törvényhozás, képzelhető, milyenné lett a jobbágyok helyzete, hogyan garázdálkodtak benne az urak. A hallatlan fényűzés, amely lábra kapott, nem az urak munkájából táplálkozott, hanem jobbágyaik kirablásából. S mit tehettek ezek? Panaszra menjenek. „A törvény egyik »öre«, Báthori István erdélyi vajda, két fejet kívánt annak, aki őt bevádolná: hogy egyiket elvesztvén, a másikat tehesse nyakára. A rákö-

vetkező esztendőben azután utóda, Drágfy Bertalan tett igazságot: akasztatta, nyársaltatta, karóba húzatta az elviselhetetlen terhek miatt lázongó szegényeket. Kinizsi sem járt el sokkal szelídebben az alvidéken. Hát még az apró zsarnokok, s főleg a tizedszedők, kik – mintha bíraskodhattak volna – a legkisebb adósságért vagy egyéb okból is elfogattak egyeseket.”

Ilyen körülmények közt alig érthető, hogyan engedhettek a magyar urak annak a pápai bullának, amely 1514-ben megbízta Bakócz Tamás primást, hogy a törökök ellen keresztes hadat hirdessen. Hiszen eleve tartaniok kellett attól – és akadtak is egyesek, akik kimondták, hogy a gyűjtendő parasztsereg nem a török, hanem sokkal nagyobb ellenségei, kínzóii ellen fordítja majd fegyverét.

Megvan ennek is a jó oka. Nem kis szerepet játszott az urak elhatározásában azon véleményük, hogy a végképp elnyomorított parasztságban nincs annyi önérzet, hogy „isten akaratából való” urai ellen föllázadjon; de még inkább hatott az urakra azon remény, hogy mással kapartathatják ki a forró gesztenyét.

A reakció mai csatlócai, az agráriusok és a klerikálisok, nem győzik eléggé hánytorgatni a nemességnek azon „érdemét”, hogy századokon keresztül védte a hazát. Még ma is követelnek ezen a réven jogokat maguknak. Bezzeg az elfogulatlan történelem száz esetről is tud, amikor a magyar nemesség ezen egyetlen kötelességét sem teljesítette, és annál hanyagabban teljesítette, minél busásabban vette ki részét a kiváltságokból.

1514-ben is így volt. Mindjobban fenyegette Magyarországot a török veszedelem. A nemesség ismerhetett-e hazafiasabb földadatot, mint minden áldozat árán is megerősíteni az országot a pogány ellen?

E helyett mit tett? 1498-tól kezdve rendre alkotott törvényeket, amelyekkel a honvédelmi kötelezettséget magától el- és a királyra hárította. Kapóra jött a keresztes hadjárat. Eddig a jobbágyok csak akkor mentek háborúba, amikor uruk vezette őket; most – úgy gondolták – elmegy a jobbágy maga, verekszik maga, meghal maga – az urak pedig otthon csücsülhetnek. A török veszedelemnek pedig vége.

Így történhetett, hogy a királyi tanács megengedte a bulla kihirdetését.

A keresztes had vezéréül Bakócz primás a székely származású nemes, *Dózsa Györgyöt* tette meg. Ő ismételen kitüntette magát a török elleni harcokban akkor, amikor az általános elpuhultság uralmába kerítette a főura-

kat. 1514-ben is, közvetlenül a keresztes hadjárat előtt, népszerűvé tette magát vitéz haditette által.

A következmények megmutatták, hogy Dózsa György nemcsak vitéz katona volt, hanem okos hadvezér is, és hogy csupán vállalatának előkészületlensége okozta, hogy nem egyúttal Magyarország reformátora is.

Április 16-án hirdették ki Magyarországon a keresztes bullát, amely teljes búcsút és bűnbánatot ígér mindazoknak, akik a török ellen fegyvert fognak, s örök boldogságot a keresztény vallás védelmében elesőknek.

E túlvilági jutalmaknál sokkal inkább érdekelte a sohasem nagyon valóságos földműveseket, hogy egy ideig mentve lesznek földesuraik zsarolásaitól. Csakhamar gyülekezni kezdtek, leginkább a Rákoson és Pest külvárosában, továbbá Várad, Kalocsa, Bács és Fehérvár környékén. És nem csupán földművesekből állott a sereg; papok, barátok, tanítók, deákok nagy számmal csatlakoztak hozzájuk, sőt, iparosok is, nevezetesen vargák, csizmadiák, így összegyűlt az ország különböző vidékein vagy 100 000 ember, ebből csak Pesten 40 000.

Egy hónapig tartott a keresztesek gyülekezése. Ezt az időt Dózsa arra használta, hogy fegyverbe gyakorolta embereit. Valószínű, hogy ő eleinte nem gondolt másra, mint hogy a török ellen fogja vezetni seregét.

Másképp gondolkoztak azonban a táborába gyűlt alsópapok, tanítók, tanulók. Az alsópapság helyzete szorosan összefüggött az időben a nép vagyonyosságával, ez pedig a főurak erőszakoskodásai folytán egyre csökkent. Oly nyomorult volt a nép helyzete, hogy a papok követelni sem tudták híveiktől fizetésüket. Így az urakban nemcsak a nép, hanem saját megrontóikat is látták, és gyűlölettel teltek el irántuk. Most azután elérkezettnek hitték az időt a leszámolásra, egyben a gazdasági és társadalmi visszasságok megszüntetésére.

A vallásháború kitűnő lepel volt azon izgatások számára, amelyeket ezek mindjárt az első napokban kezdtek. Ők voltak azok – élükön a ceglédi plébánossal, *Mészáros* Lőrincsel –, akik buzdígtatták Dózsát, hogy elsősorban a nemeseken álljon bosszút, hogy használja föl a kezébe mintegy a gondviselés által adott fegyvert, és vezesse seregét ezen türhetetlen kegyetlenségű emberek ellen.

Olyan volt-e a jobbágyság helyzete, hogy nem volt volna okuk sorsuk javításának ezen utolsó eszközához nyúlni – a fentebb elmondottakból meg-

ítélhető. Csakugyan, ha a Dózsa-féle forradalom sikerrel jár, ez lett volna az első és egyetlen jótett, amit a magyar nép lelkészeinek köszönhetett.

A nemesség csakhamar közvetlen okot is szolgáltatott, hogy a keresztes had ellene forduljon. A gyülekezés a tavaszi munka idejére esvén, az urak bánni kezdték a jobbágyoknak adott engedélyt, és erőszakkal, több helyt kegyetlenkedéssel tartották vissza a jobbágyaikat, vagy a már eltávozottaknak családjait sanyargatták. Május 15-én maga a király hagyta meg Dózsának, hogy több keresztest ne vegyen föl, hanem vonuljon meglévő seregével Dalmáciába, a török ellen.

Ez végképp fölbőszítette a népet, amely most már nyíltan kikelt a nemesség ellen. Buda és Pest külvárosaiban már akkor nem egy nemes lakolt meg; és a nemesek öldösése ezentúl mindennap ismétlődött. Erre azután május 23-án Bakócz primás egyáltalán eltiltotta a keresztes hadjáratot.

1514. május 23-át tekinthetjük Dózsa forradalmának kezdetül. Aznap ugyanis Dózsa – fölolvastván a bíbornok levelét – két zászlót szúratott le, s kihirdette, hogy aki továbbra is a keresztesekkel akar tartani, lépjen az egyik zászló mellé, aki haza akar menni, a másik mellé. A keresztesek lelkesülten a maradás mellett nyilatkoztak, mire Dózsa buzdító beszédet tartott hozzájuk.

Rögtön hozzáfogott a hadjárat szervezéséhez. Fő feladata volt, hogy az országban elszórtan levő keresztes csapatokat magához vonja. Evégből három ezredet *Száleresi* Ambrus pesti polgár parancsa alatt a Rákoson hagyott, a sereg egy részét *Mészáros* vezetése alatt délnek, Bácsba küldte, a másikat *Barabás* pap alatt keletre, Eger felé; ő maga a derék sereggel Cegléd felé vonult, amely hely a gyülekezésre igen alkalmas volt. (Ceglédből magából még a törvényes gyülekezés első napjaiban 2000 ember csatlakozott a sereghez.)

Cegléden a sereg új fölkelőkkel egyre szaporodván, Dózsa mielőtt a fegyverforgatásban folytonosan gyakorolt kurucával továbbindult volna, beszédet tartott hozzájuk.

Ez a beszéd kiválóan alkalmas annak megítélésére, öntudatos mozgalommal van-e dolgunk, vagy pedig – mint a hazug történetírók állítják – pusztá rablóhadjáratral.

Valószínű, hogy kezdetben Dózsának és a vezetőknek lelkében csak homályosan élt az Alkotmány demokratikus reformjának óhaja; eleinte talán beérték volna egy kis teherkönnyítéssel és a személyes szabadság ha-

tályosabb biztosításával. így van ez minden, előkészület nélküli forradalomban. Csak a további események folyamán tisztázódtak a kívánságok, és kristályosodtak ki azon követelésekké, amelyek Dózsa ceglédi beszédében és későbbi fölhívásaiban foglaltattak.

Ceglédi beszédében Dózsa többek közt nagyjából ezeket mondta:

Az osztálykülönbség nem Isten műve, hanem a nemesek alkotása. Nekik van szükségük rá, hogy ők bujálkodhassanak, lakmározhassanak, magukat csinosítsák, lebzseljenek. Kell a nép, hogy zsarolhassák. „S mi, kiket ők rabszolgák gyanánt tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat. Ez nem maradhat így sokáig. Le kell rázni az igát. Ellen kell állnunk a zsarnoknak, és gyakorolnunk jogainkat. Meg kell buktatni a királyokat. Szabadok akarunk lenni; és lesnünk is. Javítani fogunk a törvényeken. Összeüzünk a nemeseknek elévült jogait. Osztzkodni fogunk az urak vagyonán.”

Nyilvánvaló ebből, hogy Dózsának megvoltak saját eszméi az ország átalakítására nézve. A törvény átvizsgálását és a szabadság megszerzését, a vagyonszétosztást és a teljes demokráciát sürgeti, ami forradalmi programnak éppenséggel elegendő. Egyenlőség és vagyonszétosztás! – méltó arra, hogy a mai szocialisták szobrot emeljenek számára.

Alig öltött a keresztes hadjárat forradalmi jelleget, az ország sok vidékén fölszította az elégtelenség tüzét. A felső-magyarországi bányavárosok népe, amely szintén érezte az urak elnyomását, lázongani kezdett, a fölkelőkhez pedig olyan elemek is csatlakoztak, amelyeket nem a végső kétségbeesés hajtott oda. Így Bihar megye sárréti járásából gazdag jobbágyok, Ugocsából, Sárosból, Szatmárból (Gencsről és Tyúkodról) nemesek csatlakoztak Dózsához, olyanok tehát, akiknek volt mit kockáztatniuk, de föláldozták az eszmé, a szabadság érdekében.

Dózsa június 2-án elindult Ceglédre a Maros felé. Útjában lelkesen csatlakozott hozzá a föld népe. Varsányban 300 lovassal és 300 gyalogossal, Mezőtúron 800 emberrel, Déványán az egész község népével szaporodott serege; óriási buzgalommal növelték azt a békésiek, a gyulaiak. Ekkor Dózsa serege már 30 000-re rúgott.

Csanád vidékén, a Maroson volt első nagyobb összeütközése a nemesi sereggel, amely Báthori vajda és Csák püspök vezetése alatt Dózsa előőrsét előző nap szétverte. A diadal mámorában mulatozó urakra Dózsa hajnalban rájuk csapott. Báthori pusztító ágyú elöl serege futni kezdett az erdő felé, mely előtt azonban Dózsa szavaira nemcsak megálltak, hanem vissza is

fordultak üldözőik támadására. Csáki hadosztálya rögtön megfutott, ami eldöntötte Báthori ügyét is. A püspök Csanád várába zárkózott, amelyet Dózsa rögtön ostrom alá vett; közben a várost folygyújtotta, és főképp a papoknak házeit és jószágait pusztították tüzzel-vassal. Csáki látván reménytelen helyzetét, éjjel néhány emberével a Maroson meg akart szökni; de elfogták, és Dózsa elé vitték. Hasonló sors ért több főnemest. Báthorinak sebesülten sikerült megmenekülnie. Valamennyien kínos halált haltak.

A történetírók – kivált az újabbak – különösen azzal szeretik megbélyegezni a Dózsa-féle forradalmat, hogy felsorolják a fosztogatásokat, a kegyetlenkedéseket, amiket a kurucok állítólag elkövettek. Ha kétségtelen is, hogy ezek az urak igen sokat tódítottak, nem akarjuk tagadni, hogy ilyesmi megtörtént. De vajon nincs-e elegendő mentség erre. Fosztogattak I – de hát honnan vegye a szegény emberekből álló sereg a szükséges élelmiszert, a fegyvereket, ha nem ellenségeitől, akiket gyöngíteni amúgy is természetes törekvése kellett hogy legyen. Másrészt ismeretes, hogy szegény embert soha nem bántottak, attól fizetés nélkül semmit el nem vettek.⁴ Ami pedig a kegyetlenkedéseket illeti, az a kérdés, ki kezdte előbb? „Die hungerischen Edeileüt habén am ersten der Creitzer viel gespist” (a magyar nemesek előbb is sok keresztet karóba húztak) – mondja az egykorú Wunderzaichen. A keresztetek megbosszankodván, hasonló visszatorlással feleltek. Hogy a kegyetlenkedések azután folytatódtak – innen is, túl is –, ki csodálná a 16. század vad erkölcsi közt, amikor egy Kinizsinek *ma is* az iskolákban tanítják „hőstettét”, hogy két holt törökkel a kezében, eggyel a szájában (!) táncot járt. És forradalom volt, két osztálynak élethalálharca, amelynek célja a nemesség megdöntése; oly föladat, amelyet jámborsággal még megközelíteni sem lehetett. Senki sem mondhatja, hogy Dózsa személyes bosszúvágyát vagy vérszomját elégitette ki. Ha történtek kegyetlenkedések az ő tudtával, bizonyára azért, hogy a nagyszámú és nem kis részében talán még ingadozó, határozatlan nép szemében elsötétítse a főpapságnak és főnemességnek dicső körét, lerontsa a szinte babonás félelmet, amellyel a nép a kínzó nagyurak iránt viseltetett. Nem volt szép, de mindenesetre emberi és forradalomtörténetileg teljesen indokolt Dózsa eljárása. És amellet mindig áll a kérdés: nem a „művelt” nemesurak kezdték-e és folytatták kedvteléssel az „iszonyatosságokat”?

Mialatt Dózsa első győzelmét aratta, a nemesség teljesen készületlen volt. Oly hagy volt a „honvédő” nemesség elpuhultsága, annyira megrettentek a

bátrak, hogy csak tanácstalanul futtattak követeket egyik megyétől a másikhoz, egyik külsországból a másikba; a vezéreknek nem volt seregük, és a seregeknek nem akadt vezérük. Ott volt ugyan Szapolyai János, a hatalmas erdélyi vajda, a későbbi király, de hát ő – az önzetlen – előbb tudni akarta, mit várhat a királytól és a nemességtől szolgálataiért. Őneki ugyan hivatalából folyó kötelessége lett volna rögtön fegyverbe szállani; de ravasz számítással a végső veszély idejére tartogatta erejét, amikor annál becesebb az ő segítsége. Hogy közben száz és ezer nemesi család pusztul el – mit bánta azt ő, hacsak módjában volt azután a honmentő szerepét játszani.

Június közepe felé járt már az idő, amikor annyira összeszedelőzködtek, hogy Bornemissza vezérlete alatt a keresztetek ellen mehettek. A gubacsi pusztánál talákoztak Száleresi Ambrus seregével. A gyáva vezér Bornemissza egy kegyelemszavára meghódolt, vele a sereg nagyobb része; nem volt nehéz a bátran küzdő kisebbséget szétverni. Válogatott kegyetlenséggel végezte ki a foglyul esetteket a „művelt” Bornemissza; 16 főbb lázadót pedig maga az országtanács végeztetett ki, oldalt, mellükön vagy testök hosszában vonatván őket karóba, azután pedig fölnégyeltette. „Bizonyosan Te Deumot is ült az örvendező nemesség.”

Az Eger felé vonult keresztetek is megveretvén, a nemesség végre összpontosíthatta erejét, hogy a délnek vonult deréksereget támadja meg. Em-lítettük, hogy Dózsa Mészárosot küldte ide. Ezt azt remélte, hogy Szegeden megvetheti majd lábát; de amily lelkesen csatlakozott hozzá Szeged földművelő és tanyai népsége, oly erősen tartotta magát a belváros vagyonos polgársága. Csatlakozván reményében, Mészáros Csanád felé vonult, ahol Dózsa seregével egyesült.

Dózsa Erdély felé törekedett, amelynek hegyes-völgyes tája hadműveletekre mindenkor kiválóan alkalmas volt. Útjában sok várat elfoglalt és lerombolt; közeledtére pedig Erdélyben is teljes erővel kitört a lázadás; ott régtől fogva nagy volt az elégtelenség olyannyira, hogy Mátyás idejében még a román parasztok is gyakorta lázongtak. A székelyek és a románok mindenfelé fölkeltek most is, és rendre pusztították a nemesek várait. Szapolyai még mindig „várt”!

Útjában Dózsa Temesvárnál állapotodott meg, ahová a megmenekült Báthori alatt sok főúr és nemes zárkózott családostul. Temesvár egyike volt akkor is az ország legfontosabb erődéinek. A várat kettős sánc és kettős

fal védte, és az egésznek természetes védelmül a Béga folyónak körülkanyargó, számos mocsarat képező ágai szolgáltak.

Dózsa – a „tudatlan hajdú” – a hadművészet minden szabálya szerint vette a várost ostrom alá. Mialatt ágyúkkal folyton lövette a várat, a természettől eléje gördített akadályokon úgy győzedelmeskedett, hogy a Béga folyót levezette a Temes mocsaraiba. Báthori helyzete mind aggasztóbb lett. Hiába írt Budára a királyhoz. Végső szorultságában végre Szapolyaihoz fordult, akinek személyes ellensége volt. Viszályaiknak feledésére buzdítván, „a mindenható Istennek és szülőanyjának nagy szerelmére kérte, hogy őt és hozzátartozóit szabadítsa meg az oroszán torkából. Mert különben kétségbeesnének, hogy ily szörnyű halált kell halniok”. Sőt, azt ígérte neki, hogy ha Ulászló és fia meghalna, a királyválasztásnál kész reá szavazni. (íme, a hű alattvalók, akik még királyuk életében alkudoznak a medve bőrére!)

Szapolyai végre elérkezettnek látta az időt a honmentő szerepének eljátszására. Mindenfelől zászlaja alá gyűjtve a nemesi csapatokat, nagy sereggel Temesvár felé indult, ahol az erdő védelme alatt július 14-én vagy 15-én meglepte Dózsa seregét.

Dózsa nem ijedt meg. Lóra pattanva, nyugodtan csatarendbe állította körülbelül 40 000 főnyi seregét. Ő a közepet, öccse, Gergely a jobb-, Mézsáros a balszárnyat vezette. Mindhárman buzdító beszédet intéztek népükhöz, figyelmeztetve a mai harc döntő voltára. Itt az idő – úgymond Dózsa –, hogy övéiknek szabadságáért küzdjenek. Ha feleségeiknek és gyermekeiknek könnyeire, sóhajaira és kéréseire visszagondolkodok, alig lehet kételkedni, hogy jövőre erőtlenséggel lesz minden fegyver, amellyel a bűnösök az egyedül erőseiknek erejével támadók ellen védik magukat. Menjének hát, küzdjenek ki övéiknek szabadságát azok elnyomói ellen; álljanak bosszút a haza sanyargatóin, harcoljanak a legigazságosabb ügyért, a törvényekért, a hazai intézményekért a legembertelenebb és legerőszakosabb ellenséggel szemben.

A kitört harc mindkét oldalról a legnagyobb elkeseredéssel és sokáig kétesen folyt. De hiába volt a kitartás, hiába Dózsa vitézsége. Megsebesülve, lováról félholtan lefordult. Ugyanakkor fogságba került öccse, Gergely is. A két vezér fogságba jutása eldöntötte a csata sorsát. A harc vad mézárklássá fajult. A nemesség senkinek sem kegyelmezett meg, férfit,

asszonyt, gyermeket kegyetlenül mészárolt. Sok ezren estek el; de megmenekült Mészáros Lőrinc, a harmadik *vezér*.

Ő vette most át a mozgalom vezetését, de kevés sikerrel. Erdélyben Kolozsvár környékén verték meg a kereszteseket. Bács és Bodrog megyében Barabás pap volt a főkelők vezére, ki ellen a nemesség a szerémségi rácok segítségét vette igénybe. Hősi védelem után elesett Szent-Lőrinc, ahová Barabás zárkózott. Sok ezer embert mészároltak le; őt magát, ruháit meggyújtván, a toronyból dobták le. De nem soká örülhettek a győzelemnek, mert hazafelé vonulván, a keresztésekhez szító naszádosok őket megverték. Hősi harc után futott meg *Pogány* Benedeknek Mészárostól lelkesített serege Baranyában, csak akkor, amikor Pogány elesett, Lőrinc pedig súlyos sebbel ismét megmenekült. A Bakony vidékén *Sós* Demeter volt a főkelők vezére; őt is megverték.

Maradt még a bihari sereg. Bihar és Szilágy népe már kezdetben csatlakozott Dózsához. Ide menekült a csüggedhetetlen Lőrinc, és újra fölvette a harcot Tomori és Szapolyai ellen. Itt is vereség volt a vége az egyenlőtlen küzdelemnek. De Lőrinc maga ezúttal is megmenekült, s ki tudja, hová lett?

Ezzel ért véget a szomorú forradalom. De nem ért véget a parasztok öldöklése. Sok főúr és nemes „a parasztok dühének lecsöndesítése végett” beköszálván az országot, egész falvakat égetett föl, dúlt, rabolt, más uraknak jobbágyait erőszakkal magánál tartotta; elvették a jobbágy vagyont, lefoglalták a megürült uradalmakat.

Hetvener jobbjágnak életébe került a szabadság megszerzésének hősi kísérlete!

Hátravolt még a foglyul esett Dózsa Györgynek a megbüntetése.

A történetírók, akik keresztényi kegyességgel oly mélyen megbotránkoztak a keresztések kegyetlenkedésein, nem találták meg a megbotránkozásnak ugyanoly kemény szavait, amikor Dózsa kivégeztetéséről írtak. Pedig Szapolyainak és társainak, akik Dózsat a legborzasztóbb halállal végezték ki, nem szolgálhatott ménségükül, hogy a harc hevében cselekedtek. Egy hétig tanácskozhattak azon, a halálnak milyen nemével végezzék ki; elég idejük volt, hogy a kegyesség és nagylelkűség keblükben megszólaljon. Nem történt.

Dózsa György a győző elé vezetettvén, „bátor lélekkel s nyugodt arccal” szólt Szapolyaihoz. A maga számára nem kér kegyelmet. De legyen méltó!

tányos öccse, Gergely iránt, akiről mindenki tudja, hogy a táborban maradásra ő kényszerítette.

Szapolyait nem hatotta meg a férfias önérzetnek és az önfeláldozó testvérszeretnek ez a példája. A bíróság ítélete kegyetlen halálra szólt.

Július 24-e táján történt a kivégzés Temesvárott.

Az elkövetett kegyetlenségeket borzasztó még leírni is. A világtörténelem nem ismer barbárabb büntetést.

Előbb Gergelyt fejezték le. Azután Györgyre került a sor.

A bakók egy ágast ástak a földre, eléje vasból kovácsolt „trónszéket” tettek, s az övig levetkeztetett Dózsa-t ráültetvén, az ágashoz kötözték a „kuruckirályt”. A „trón” előtt lobogó tűzben melegített, s ekevasból készített koronát csiptetővasakkal helyeztek fejére. A kegyetlen bírák undok szerepet szántak Dózsa vagy 60 bizalmasabb emberének, kiket vele együtt fogtak el; kegyelmet ígértek a halálra éheztetetteknek, ha az ekként megpörkölt vezér testéből esznek. De csak kilencen maradtak életben, s ezeket most Dózsa trónjához bocsátották. Násíp és hegedű hangjaira kellett járniuk a toborzót, és minden körülforgás után egyet harapniok és nyelniök Dózsa testéből. „Mely pedig nem akarta harapnia, az azon helyen levágott”. Három vagy négy lakolt így halállal; a többi csakugyan megmenekült. Dózsa Györgynek egy izma sem mozdult. „Nem sírt, nem jajgatott, nem rettegett – mondja még az ellenséges krónikás is –, s őket csakis a meggyalázó kutyakölykök szóval illetve, hallgatott.” S az embertelen szertartás alatt ahány barát, pap csak jelen volt, Te-Deum-laudamust (Téged Isten dicsérünk) kényszerült énekelni.

Dózsa borzasztó halála nem engesztelte ki a „kegyes” urakat. Nem elégték meg a kegyetlen vérbosszút, amely 70 000 emberrel csökkentette jobbágyaik számát. Ha előbb rabszolgák voltak, hadd legyenek ezután kutyák!

Az összeült országgyűlés előbb a „bűnös” vezérek büntetéséről gondoskodott, „kegyelem nélkül megöleendőknak és mindenütt kiirtandóknak ítélvén őket”. Sajnálták, hogy az összes parasztságot el nem törölhetik; de – úgymond a törvény – „anélkül a nemesség keveset ér”. Hogy tehát „efféle megátalkodottságunknak emléke és mindenkorra szóló fenyítése örököseikre is háramoljék és átszálljon, és hogy minden század tudja, mily istentelen gonoszság az urak ellen föllázadni: . . . elvesztvén egy helyről más helyre szabadon való költözködésöknek jogát, földesuraiknak kizá-

rólagos és örökös szolgálói legyenek, kiknek megegyezése és akarata nélkül egy helyről a másokra lakás és tartózkodás végett ne mehessenek”. (1514: 14. te.)

Ezzel – és a jobbágyságnak 70 törvénycikkbe foglalt egyéb megterhelésével – végződött a magyar földművelők 1514-i nagy szabadságharca.

Nem volt az első, nem is volt az utolsó. Sokszor volt még oka a magyar jobbágnak, hogy fegyverrel kezében könnyítsen elviselhetetlen sorsán.

Mert az urak nem okultak a történetből, amelyből nem is tanulhattak, mert hamis volt, hazug volt.

Vajon ma sem tanulnak majd, mielőtt késő?

Az 1848-i fölszabadítás ellenére a szolgaságnak ugyanazon láncait rakják a földművesekre, amelyek alatt 1514-ben nyögtek.

Nincs ma senki, aki hasonló kitörésre buzdítaná a földműveseket, hasonló véromlást kívánna.

De a végtelen elnyomás, a korlátlan kényszer elszakítja az okos meg gondolás fonalát.

Vigyázzanak az urak!

Él Dózsa emléke a nép szívében!

-----*Szellemét a tűz nem égeté meg.
Mert az maga tűz. Úgy vigyázatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatoki*

Népszava Naptár 1903. 92-102. old.

A MAGYAR PARASZTFORRADALMAK¹

Évszázadokon át a magyar történetírás azt az álláspontot foglalta el a jobbagymozgalmakkal szemben, amelyet a német Zimmermann előtt, a polgári forradalmi mozgalmakig minden történetírás elfoglalt a nemesség– és papságellenes támadásokkal szemben: istentelen, barbár lázadásoknak bélyegezte őket, vezetőiket elvetemült gazembereknek, részeseiket félrevezetett, együgyű bolondoknak.

A magyar polgárság mögött nem áll forradalmi múlt, mindazonáltal akadtak az utóbbi két évtizedben, kiknek volt bátorságuk szembeszállni a tudományos közvéleménnyel, igazságot szolgáltatni azon emberek emlékének, kiknek fő bűnük az volt, hogy elbukott az eszme, melyért életüket és vérüket áldozták, s hogy ennek folytán az a párt írt róluk, mely ellen ők küzdtek. S hogy a hivatalos tudomány még mindig nem akarja elfogult ítéleteit helyesbíteni, annál inkább elismerésre méltó ama férfiak bátorsága. Az 1437-i nagy parasztforradalmat Gombos Ferenc Albin írta le. (*Az 1437-i parasztlázadás története kül. tek. a jobbágyi viszonyokra s a huszitizmusnak hazánkban való elterjedésére.* Kolozsvár, 1898.) Olyan könyv ez, melyben mindenkinek igazságot szolgáltatnak: a királyoknak, a papoknak, az uraknak és a parasztnak; de nem leplez, és nem szépít, s így hű képét nyújtja az eseményeknek. Nagy rokonszenv az elnyomottak és érzék a szociális vonatkozások iránt jellemzi Márki Sándor könyvét az 1514-i forradalomról (*Dózsa György és forradalma,* Budapest, 1882. Második kiadás, 1886.) A jobbagság helyzetének történelmi alakulásáról Nagy Benjámin könyve (*A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig.* Budapest, 1896.) és Kálmán Miksa füzete (*A magyar jobbágy viszonya a földesúrhoz és államhoz 1514-1600.* Budapest, 1887.) tudósít páratlanul és őszintén, míg Acsády Ignácnak értékes leírását (megjelent a Közgazdasági Lexikon 2. kötetében) visszataszítóvá teszi az a synkretizmus, mellyel a gazdasági történetiszemlélet eszközeivel nyert nagybecsű megismeréseit a rendi történetírók reakciós szépítéseivel, ideologikus bakugrásaival összeegyeztetni igyekeznek. Az

alábbiakban mi a két nagy forradalom közvetlen előzményeinek és lefolyásuknak rövid leírására szorítkozunk Gombos és Márki munkái nyomán; vajha akadna egyhamar, aki őseinek szenvedését teljes és színes képen mutatná be a máig szenvedő és küzdő magyar földművesmunkásságnak.

Az 1437-i nagy parasztfelkelés előfutára volt Magyarországon a reformáció harcainak. Ebben az időben a huszitizmus, melyet viszont méltán tekintenek a reformáció elődjének, erős elterjedést nyert az ország számos vidékén, s különösen ott, ahol később a fölkelés a leghevesebb volt: Erdélyben és a Tisza-vidéken. A prágai egyetemen járt magyar diákok és teológusok s kivált az alsópapság terjesztette buzgón az új tant, amelynek a pápai hierarchia, a papi osztály túltengése, a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek ellen irányuló célzatai igen népszerűek lehettek oly országban, ahol ezek a visszasságok szinte fokozott alakban általánosak voltak.

Érdekes azonban, hogy egy kiküldött pápai inkvizitornak, Marchiai Jakabnak néhány évi működése elegendő volt, hogy a magyar huszitizmust is nyomon követő parasztfelkelésből minden vallásos elemet kiküszöböljön. Fontosságban alig túlbecsülhető sajátossága ez a magyar népies mozgalmaknak, hogy bennük a korszerű vallásos reformmozgalmaknak csak leszűrt alapja, a gazdasági és szociális követelések játszanak szerepet, ellenben a vallásiak mindannyiszor, ha tette kerül a dolog, teljesen háttérbe szorulnak. Megfigyelhetjük ezt az összes magyar parasztmozgalmakban. S szinte bizonyosnak vehetjük, hogy az az új vallásreformációs áramlat, amely az Alföld magyar népében ma mind erősebb gyökereket ver, a nazaritizmus sem fog magas hullámokat vetni, hanem azon túlnyomóan gazdasági és társadalmi irányt, a szocialisztikus földművesmozgalmat készíti elő, és abba megy át.

Az a két fennmaradt szerződés, amelyet az 1437-i fölkelés folyamán urak és parasztek egymással kötöttek, ha bizonyára nem is teljesen hű tükre a harcos felek hangulatának, annyit kétségtelenné tesz, hogy az erdélyi magyar jobbágyság közvetlenül csak a főpapok és az urak zsarolása ellen támadott. Minden oka megvolt rá. A „nagy” királyok* akiknek szívét történetíróink lépten-nyomon a jobbágysággért dobogtatják, folyton fokozzák terheit. Lajos, hogy hódító harcai számára a nemességet, de különösen a főurakat hadra képessé tegye, 1351-ben törvényileg elrendeli, hogy a jobbágy nemcsak az egyháznak tartozik termése egy tizedével, hanem földesurának is egy kilenceddel. Az 1397-i országgyűlés továbbmegy a terhek

fokozásában. Lajos még azt hagyta meg szigorúan, hogy úgy a tizedet, mint a kilencedet természetben kötelesek elfogadni; Zsigmond alatt törvénybe megy, hogy az egyháziak a fél dézsmát, sőt, egyéb egyházi jövedelmeket is, pénzben is behajthassák. S hogy miképpen élt az egyház már akkor ezzel a jogával, mutatja ugyanezen törvény záradéka, mely szerint a papok ne mérészkedjenek egyházi átokkal kikényszeríteni a parasztoktól a készpénzfizetést.

Meglátjuk még, hogy ez nem volt a nemesség részéről indokolatlan óv-szabály. Az 1437-i forradalom egyáltalán tanulságos példája annak, mekkora volt az egyház hatalma ebben a korban; oly nagy, hogy a pápa világos rendelkezése ellenére a nemességet is megadóztatta. A kisnemesség ezért igen nagy számban csatlakozott a parasztfölkeléshez-, melynek sikerét kezdetben ezen elem részvétele és a gazdagabb nemességnek az egyházzal való viszálya nagyon elősegítette. Mihelyt azonban a veszély nagy lett, az egyház engedett, és a hűtlen nemességgel karöltve verte le a forradalmat.

Az adóztatás mellett, melyet más módon is folyton fokoztak, és amelyhez hozzá kell még számítani a jobbágy katonáskodási kötelezettségét, szabad költözködési jogának folytonos csorbitása bántotta leginkább a jobbágyságot. Az 1405-i országgyűlésen azt rendelték, hogy csak akkor szabad a jobbágynek elköltöznie, ha a földbért és más szokott tartozásait megfizette; továbbá, ha földesura semminemű tettel nem vádolná, és bűnösnek nem találná. De hát mikor róta le a jobbágy százféle tartozását; és ha megfizette, vajon mikor nem találta földesura bűnösnek, ha nem akarta, hogy elköltözzék? Viszont a földesurak minden úton-módon édesgették magukhoz a mások jobbágyságait; de a szökevényt régi ura bosszújától megmenteni kevesen tudták vagy akarták.

Ilyen állapotok között valóban csak gyűjtő szikra kellett, hogy az elégedetlenség lángra lobbanjon. Zsigmond uralkodásának utolsó évei bőven szolgáltaták a gyújtóanyagot. 1433-ban, hogy császárrá koronáztatása költségeit fedezhesse, rossz pénzzel árasztotta el az országot, végtelenül megnehezítvén ezzel a jobbágy helyzetét, kitől a papok jó pénzben követelték a dézsmát. Ugyanekkor, 1434-35-ben, szabályozták a telekkatonaságot olyformán, hogy minden 33 jobbágy után egy jól fölfegyverzett lovas állítsák ki. Ezzel új elem került a hűbéri hadseregbe, és kétségtelen, hogy ezek a nem pusztán alkalmilag fegyverbe szálló, hanem rendszeresen szolgáló, begyakorolt és fegyelmezett, önértesebb és műveltebb jobbágykatonák

a lázadás szításában és azután szervezésében nem kis szerepet játszottak.

Az elégedetlenség leelőször a huszitizmusnak nagymérvű elterjedésében nyilvánult meg. Ennek vallási hajtásait Marchiai Jakab 1436-ban kínzással és máglyával lenyeste; de nem fojthatta el egyéb okait.

1436-ban és 1437 elején mind gyakrabban történik meg, hogy az egyházi tized fizetését megtagadják. A vajda és a székely ispán hiába fenyegetőznek; hiába az „igazi rabszolgahajcsár lelkületű” adóbiztosok kegyetlenkedése. Erre az erdélyi püspök – Lépes Györgynek hívták a keresztényi férfiút, és testvére volt a vajdának – nem törődve az országgyűlés tilalmával, kiátkozza a fizetni nem tudókat. S nem elégszik meg az egyházi átokkal, hanem azonkívül a késedelmeskedő adózókat – a király külön engedelmével – egyhavi határidő után még három márkányi bírságra kényszeríti.

Ezzel azonban utolsó kártyáját is kijátszotta a hatalom. Az utolsó vigaszától, a vallásától is megfosztott népnek most már csak egy menedéke maradt: a fejeves fölkelés.

Az alsó Fejér megyei parasztság fölkelése indította meg a forradalmat, 1437 tavaszán Kardos János vezérlete alatt előbb otthon pusztítottak, majd a szászok földjére vonultak. A meglepett nemesek és szászok egymást hívo-gatták segélyül, de seregük nem volt, s így eleinte nem bírtak a fölkelőkkel. Végre a szászok elnyomták őket; de bár Kardos nyomtalanul eltűnt, szét-szört csapatai mindenhová elvitték a lázadás tüzét. Szatmárban, a Nyírségben, Szolnokban, Tordában, Kolozsban, a Szamos mentén egyre-másra kelnek föl a parasztok. Hozzájuk csatlakozik számos kismanes, kik az egyházi terhektől reméltek szabadulni.

A magyar parasztság ugyanazon hibában leledzett, amelyben később a német. Nem volt egység, tervszerűség a mozgalmában. Ahány falu, annyi sereg és annyi vezér. A nemesség időt nyert a szervezkedésre, s a paraszthadak csak akkor egyesültek, amikor hírül vették, hogy a nemesek Csáki László vajda és Lépes Lóránt alvajda vezérlete alatt ellenük vonulnak. Alparéten ütött a parasztsereg táborát, és eleinte békeköveteket küldött a nemességhez. A vajda úr a követeket válogatott kínok közt kivégezteti, útját vágván ezzel a békés kiegyezésnek. Most már a parasztok sem hagyják annyiban. A Bábolnahegy oldalán igen ügyesen elsáncolják magukat, s oly vitézül védekeznek, hogy a nemesség hiába intézi rohamait ellenük. A helyett azonban, hogy fölényüket kihasználnák, megint alkudozásokba bocsátkoznak, s a nemesek, ravaszul, belemennek a béketárgyalásokba. Így

jött létre július 6-án egy egyezmény, melyet a kolozsmonostori káptalannál kötöttek.

Ez a szerződés olyan jámbor, olyan békés hangú, mintha nem is parasztok, hanem a nemesek győztek volna. Követeléseik a legszerényebbek, a fennálló terhek nagy részét alig érintik, és inkább a törvényellenes visszaélések ellen irányulnak; lényeges könnyítést csak az a rendelkezés jelent, hogy a földesúri kilencedet ezentúl ne fizessék.

Azt hisszük azonban, hogy ha formai helyességéhez nem is, de tárgyi hűségéhez ennek a szerződésnek szó fér. Valószínű, hogy az írástudatlan parasztokat a káptalan becsapta, sőt, még a nemeseket is. Hogyan egyezhettek volna ezek bele, hogy nemcsak a papi tized, mely ellen pedig elsősorban irányult a jobbagység elkeseredése, maradjon fenn érintetlenül, hanem még a készpénzben szedés joga is, ellenben ők fő jövedelmüktől elessenek? Bármily diplomatikusak voltak az urak, nehezen hihető, hogy csak ravaszságból is lemondjanak az egyház javára fő jövedelmükről. Viszont a parasztok bármily engedékenyek voltak, ezért az eredményért aligha lehetek hajlandók kibékülni.

De az előzmények és a fejlemények is ellentmondanak ennek az egyezésnek. Maga Gombos állítja, hogy a fölkelő sereg „jelszava a szolgaság megszüntetése volt! Azok az eszmék érvényesültek tehát, amelyek a huszita tanok hátramaradt politikai magvaiból keltek ki”. Miként a cseh táboríták közt, így a fölkelő magyarok közt is vagyonszövetség uralkodott. A szákmányolt jószágot „egymás között egyenlően fölosztották”. Elképzelhető-e, hogy ezek az egyenlőségi és kommunisztikus irányzatok hirtelen nyomtalanul eltűnjenek – nem vereségek, hanem győzelem után?

A fennmaradt írott szerződésben csakugyan benne is maradt egy pont, mely világos bizonyítéka, hogy ez irányzatok igenis nem veszték ki. Elrendelték ugyanis, és szigorúan megtartandónak határozták, hogy ezután évenként minden egyes tanyából, uradalomból és községből két-két értelmes és szavahihető ember a Bábolnahegyen megjelenjen, és ott megállapítsák, vajon az ő uraik őket saját szabadalmaikban meghagyták-e vagy nem? És ha úgy találják, hogy a nemesek közül valaki az előrebocsátott rendeletet megsértette volna, esküszegőnek tartassék, és a többi nemesek annak vizsgálásától tartózkodjanak és óvakodjanak. Mai nyelvre áttéve ezt a pontot, mi egyebet jelent, mint a parasztságnak gyülekezési és képviselői joggal fölruházását, sőt, önálló törvénykezési jogot: oly jogokat, melyeket akkor

csak a szabadok élveztek? Ha a parasztság, amely írásban az egész szerződésen végig csak alázkodik és lemond, tényleg is ily hangulatban volt, hogyan mert volna ily gyökeres közjogi változtatást követelni!

S a fejlemények is az ellenkezőt bizonyítják. A parasztok a szerződés dacára sem mentek haza, hanem tovább is együtt maradtak, s számuk folyton nőtt. Vezetőik: Budai Nagy Antal, Vajdaházi Nagy Pál, Kolozsvári Mester János, Gaál Kend, Zeéki Tamás stb. folytonos portyázásokban gyakorolták őket, s teljes katonai szervezetet adtak a seregnek. Nem volt az többé rendetlen tömeg, hanem kiképzett hadi szervezet, mely – mint Bonfinius mondja – négyszögbe osztott hadoszlopokban támadott s nyomult előre.

Ily körülmények közt a nemesség és a papság a legrosszabbtól tarthatott, ha a viszályokat a maga kebelében meg nem szünteti. Kénytelen-kelletlen engedett végre a püspök, s örökre lemondott a nemesektől szedett tizedről. Ugyanakkor az erdélyi három kiváltságos nemzet: a magyarok, székelyek és szászok, kik addig valóságos külön kis országokat alkottak, kiváltságaik egy részéről lemondtak, s egymással Kápolnán véd- és dacsövetséget kötöttek.

Mindkét esemény nagy csapás volt a fölkelőkre. A hozzájuk csatlakozott nemesek nagy része, mielőtt a püspök engedékenységének hírére vették, azonnal cserben hagyta őket, s átpártolt osztályosaihoz, akik most a székelyek és szászok némi csapataival is erősödtek. Mindazonáltal a szeptember végén Deés környékén vívott nagy harc eldöntetlen maradt. Erre a nemesek, hogy időt nyerjenek, megint békealkudozásokba kezdtek. Rábeszélték a parasztokat, hogy ügyük elintézését bízzák Zsigmond királyra; addig pedig, amíg a küldendő követek visszatérnek a királyi döntéssel, kössenek ideiglenesen békét. A parasztok ismét fölültek a ravasz ajánlatnak.

Az új szerződést Apátiban írták alá, október 6-án. Négyszáztizenkét évvel később, ugyanazon a napon, gyűlölt küllelenség mért fájdalmas csapást a legyőzött magyar nemzetre. 1437-ben a magyar nemesség játszotta a díktátort, magyarokkal szemben.

Az apáti ideiglenes egyezségben alig van szó a jobbágyok jogairól; még azokról a csekély javításokról, melyeket a kolozsmonostori szerződés tartalmazott, sem történik említés; annál határozottabban formulázzák az urak az ő jogaikat. Pedig ugyan okosabban tették volna, ha szelídebb hangon beszélnek. Hiszen cselfogás volt az egész, hogy időhaladékot nyerjenek. Ez

pedig nem sikerült. A parasztok, úgy látszik, rosszul fogadták a táborba visszatérő, egyezkedő vezéreket, mert éppenséggel nem várták be a királyi követek visszaérkezését (talán el sem küldték őket), hanem újra fölvtették az ellenségeskedést.

Legfontosabb haditettük volt, hogy – nyilván a városban letelepült sok paraszt titkos segítségével – bevették Kolozsvár városát, s azt hadműveleteik középpontjává tették.

Itt történt, a város és Kolozsmonostor határán, december 10-14-e közt, a döntő ütközet a parasztság és az időközben a magyarországi nemességgel is megerősödött nemesi sereg közt. Miután Budai Nagy Antal, a legbátrabb vezér elesett, a parasztok rendetlen futásban menekültek. Egy részük Kolozsvárba vette magát, egy másik Enyedbe; de a forradalom ügye ezzel volt intézve.

Enyed már december 15-én az ostromlók kezébe került. Kolozsvárt kétségbeesetten és hősieen védelmezték; de hasztalan. Bent a városi polgárság intrikák a parasztok ellen, kint, a szász segédcsoportok megjelenésével, mind súlyosabb lett a helyzet. Végül az élelem is elfogyott. Január utolsó napjaiban a város kénytelen volt meghódolni.

A levert forradalmat lezárta az urak kegyetlen bosszúja, akik a kézre került parasztokkal a legembertelenebbül bántak el. „Némelyeknek a szemeit tolták ki – írja Bonfini –, nagy részének az orrát, fülét vágták le, egyeseknek az ajkait csonkították meg, vagy kezeit vágták le úgy, hogy mindazok, akik ez istentelen lázadást előidézték, bűneiket undok sebekkel hirdetve térnek vala vissza lakóhelyükre.” Az elfogott vezéreket – szám szerint kilencet – Tordára vitték, és ott a város előtti hegyen valamennyit karóba húzták.

Miután így jól elvégezték dolgukat; megújították a három nemzet szövetségét „az istentelen parasztok ellenében”, s széjjelozslásra készültek. De a püspök nem engedte. Hátha a parasztok nem fizetik meg a hátralékokat. A nemesség azonban – kényelemből-e vagy okosságból – engedményekre intette, és jól végzett munka után hazaszéledt.

Mik voltak a forradalom következményei? A jobbágyság helyzete nem javult, bár nem is rosszabbodhatott. A nemesség ellenben egy időre annyira meggyöngült, hogy a török inváziót nem tudta föl tartóztatni. És egy másik inváziót, a hazafiaknak oly fájdalmasat, szintén magának tulajdoníthat: azt, hogy Erdélyben a kipusztított, megritkult magyar jobbágyság helyét szerte

a románság foglalta el. Amikor ma nemzetiségi veszedelemről panaszkodnak: magukra vessenek az urak.

Az 1437-i erdélyi forradalomnál sokkal nagyobb szabású és mélyebbre ható volt az 1514-i, amelyet közönségesen Dózsa-féle lázadásnak neveznek. Sokkal jobban ismerjük, és ezért sokkal érdekesebb is, mert a fennmaradt tudósítások nemcsak a pusztá haditettekről számolnak be, hanem ennek a parasztforradalomnak programjáról, eszmei céljairól is többet hagytak ránk, mint az 1437-iről. Ahelyett tehát, hogy ennek a fölkelésnek is külső mozzanatait vázolnók – az 1437-inek fenti leírása, azt hisszük, teljesen elégséges annak a bizonyítására, hogy a magyar királyság, papság és nemesség éppen semmivel sem volt más, mint az egykorú angol, német vagy francia, s hogy a magyar parasztforradalom lefolyása szakasztott mása ezen nemzetek parasztforradalmainak –, csupán általános politikai és társadalmi követeléseit ismertetjük.

Az a körülmény, hogy az 1514-i forradalom egész Magyarország területén dühöngött, azt mutatja, hogy a jobbágyok helyzete általánosságban rosszabb volt, mint nyolcvan évvel azelőtt. Ami ezt a mozgalmat más oldalról is megkülönbözteti az 1437-itől, az tudatosan megfogalmazott forradalmi programja.

A huszitizmus 1514-ben sokkal nagyobb szerepet játszott. Marchiai Jakab, ha pillanatnyira el is nyomta, kipusztítani nem tudta az eretnokséget; ehhez a jobbágyokot is ki kellett volna pusztítani. A felső vármegyékben oly mély gyökeret vert a tan, hogy a hívők 1506-ban az egyházújítás érdekében még nyílt kérelmet is kockáztattak Ulászló királyhoz, 1508-ban pedig védőiratban cáfolgatták tanaik megtámadóit. Sőt, püspök is akadt – a győri Gosztonyi János –, aki rokonszenvezett velük. Ennek a tannak demokratikus és liberális nevelő befolyásán ment tehát át a magyar parasztság nagy része; s hogy ez a befolyás ne gyöngüljön, arról gondoskodtak a forradalomhoz nagy számban csatlakozó, a néppel együtt elszegényedett alsópapok és diákok, akik úgy is, mint a fölkelés katonai vezetői – például Mészáros Lőrinc –, úgy is, mint közkatonák, nem szüntek meg a teljes főlzabadtítás eszméjét a hadviselés alatt is folyton hirdetni.

Ehhez járult, hogy az 1514-i forradalomnak olyan vezére akadt, aki úgy katonai képességeinél, mint jelleme kiválóságainál fogva kitűnően alkalmas volt arra, hogy a parasztság szükségleteit és vágyait személyében központosítsa. Bármennyire igyekeztek a nemesség történetírói Dózsa Györgynek

a forradalom előtti katonai érdemeit lekicsinyelni, lehetetlennek kell tartanunk, hogy egy tetszőleges nemes embert és katonát állítsanak a keresztes had élére, amelynek sikerével – azt hitték legalább – az egyház oly nagy érdekei fűgnek össze. Dózsa bizonyára legképeőbb, legvitézebb katonája volt akkor a királynak, és – minden jel arra vall – okos, becsületes és önzetlen is. Semmi nyoma nincs sem tetteiben, sem szavaiban, hogy önző, személyi hatalmi érdekeket követett volna a forradalomban; mindvégig őszintén a népszabadság ügyét szolgálta, amellyel – bár nemes volt – teljesen azonosította magát. Eszes, önérzetes, büszke és bátor ember volt, akinek halálában tanúsított magatartása a kereszténység vértanúinak legnagyobb-szerű példáit elhomályosítja. Dózsa a magyar parasztforradalom Flórian Geyerje.

Dózsa – úgy látszik – jó szónok volt, és ismételten lelkesítette beszéddel seregeit. Ha beszédeinek fönmaradt leírásai bizonyára koholtak is, a beszédek magva mindenütt ugyanaz. S így a belőlük szónoklatokat készített krónikások tanúságát bizvást elfogadhatjuk.

Ceglédi főhadiszállásáról indította meg Dózsa, 1514. május 23-án, a szervezett forradalmi hadat. Elindulás előtt beszédet intézett hozzá. Ebben – Taurinus szerint – nagyjából a következőket mondta:

A nemesek untalan őseik érdemeire hivatkoznak, feledve, hogy csak igaz bátorság nemesít. Az osztálykülönbség nem Isten műve. Ha mindnyájunknak egy apánk vona, úgy igazi urak nem is létezhetnek. Mégis ők úgy élnek, mintha egész más fajta volnának. Kendőzik magukat, feslett életet folytatnak, részegeskednek, minden ingyencvágyukat kielégítik, s egy éjszaka néha hosszú élet keresményét pazarolják el. Szerintök nincs isteni és emberi jog, amit pénzzel el nem hallgattathatnának. Ők tehetnek akármit: úgy sem bűnhődnek érte. Nem kímélik az özvegyek és lányok tiszta hírnevét, s még a menyasszonyok iránt is tolakodók. Húzzák-vonják a népet, s ez nem bántja lelkiismeretüket. Könnyebb feladat volna megoldvasni tavasszal a fűszálakat, nyáron a búzagalászt, ősszel a termést, télen a hópelyhet s a derült ég csillagait, mint elmondani s megnevezni bűneiket.

S mi, kiket ők rabszolgák gyanánt tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat.

Ez nem maradhat így sokáig. Le kell rázni az igát. Ellen kell állnunk a zsarnokoknak, és gyakorolnunk jogainkat. Meg kell buktatni a királyokat. Szabadok akarunk lenni, és leszünk is. Javítani fogunk a törvényeken;

összezúzzuk a nemeseknek elévült jogait. Osztozkodni fogunk az urak vagyonán.

Nem lesz ő királyunk – csak testvérünk. Minden fontos dologban aláveti magát a nép akaratának, s a szerint jár el. Ha kívánják, leteszi a fő hatalmat, s szóltanul fogadja ítéletüket.

S ha majd út az óra, ők se habozzanak, ha mindjárt szüleiket, testvéreiket kellene is levágníok. Ki nagyra vágyik, olyasmit is merjen, amiért különben börtönbe jutna. A jelen becsülni, a jövő tisztelni fog bennünket. Egész könyveket írnak majd rólunk, és századokra szól hírnevünk . . .

Csak kivonatosan közöltük e beszédet, melyen nagyon is meglátszik, hogy Taurinus számára inkább retorikai gyakorlatul szolgált. Kihagytunk belőle számos kitétel, mely ellentmond a beszéd egész irányzatának. Mindazonáltal sok ok van rá, hogy az 1514-i forradalom programjaul elfogadjuk. *A törvények reformálása, az egyenlőség, a vagyonközösség és a demokrata királyság* oly követelések, melyek Dózsa egész további viselkedésével és a forradalom egész lefolyásával teljesen összhangban állanak.

Ugyancsak elfogadhatónak látszik egy másik, régebbi történetírónak, Cuspinianusnak tudósítása, mely szerint Dózsa az egyházat is reformálni akarta. Az egész országban egyetlen püspököt hagyott volna meg; akarta, hogy minden pap rangban egymáshoz hasonló legyen, miként rangot, jogot, tulajdont a teljes egyenlőség alapján rendezzenek újra.

Mindezek az eszmék logikusan folynak a parasztság helyzetéből, és a kor szellemi áramlataihoz harmonikusan hozzásimulnak. Ami később Münzernek és a német parasztforradalmak többi szellemi vezérének, ami a korábbi angol, francia, olasz vallási és társadalmi újjítóknak írásaiban, szavaiban és tetteiben kifejezésre jut, ugyanaz a magyar parasztforradalomnak is jellemző sajátossága. S így a magyar parasztforradalom is fönntartás nélkül beleilleszkedik abba az egyetemes törvényszerűségbe, amelynek a különböző nemzetek története csak egy-egy láncszeme.

Marx-Engels Válogatott Művei 2. köt. 1909. 16-23. oldal.

RÉVÉSZ MIHÁLY:
A MAGYARORSZÁGI MUNKÁSMOZGALOM
TÖRTÉNETE 1867-1913

Budapest, 1913., Népszava Könyvkereskedés, 95 p.

Nem könnyű agitációs célokra megírni egy olyan munkásmozgalom történetét, amely ma nyilvánvalóan túl van a kezdetein, de kezdetekben is nélkülözötte a hőskor legtöbb attribútumát. Elméleti tekintetben a magyar munkásmozgalom sohasem volt sokkal több, mint a német marxista ortodoxia kreatúrája, gyakorlati tekintetben egész életében teljesen „gyakorlati” volt, vagyis nem ismert olyan utópista szocialista törekvéseket és próbálkozásokat, amelyek által más országok munkásmozgalmának kezdetei érdekesen és vonzóan alakulnak; ellenkezőleg, mindig inkább volt „demokrata”, mint „szociális”. Ilyen körülmények között az ügyes történetírónak – ha művecskéje agitációs célokat is szolgál – egyfelől a kevés egyéni vonást és személyes jegyet kellett volna különleges gonddal kidolgoznia, másfelől a személytelen fejlődés okait világossá és érthetővé tennie. Mert túlnyomóan konvencionális jellege ellenére a magyar munkásmozgalomnak is megvoltak a megoldást követelő, sajátos problémái.

Magyarország olyan ország, amelyben az uralkodó osztály forradalmi hagyományait össze kellett egyeztetni a magyar vagyontalan osztályok és a nemzetiségek leghatározottabb elnyomásával. Az osztrák uralom elleni harc sokáig fékezte az osztályellentétek tudatossá válását. Ahol és amennyiben nem ez volt az eset, ott vaskézzel dolgoztak. Ugyanazok az államférfiak és hivatalnokok, akik szüntelenül a 48-as szabadság emlékeit idézték, megtagadták a munkásság minden szabadságjogát. Magyarországon a munkásoknak máig sincs választójoguk, sztrájkjoguk, törvényes egyesülési és gyülekezési joguk; és a sajtószabadságot éppen nemrég szállították le törvényes úton az orosz szintre.

Így történt, hogy bár több mint 30 éve van szociáldemokrata párt, mégis csupán kb. 3 éve vannak szociáldemokrata pártszervezetek. A párt máig sem egyéb, mint a szakszervezetek politikai exozitúrája. Másfelől máig sem a szakszervezetek azok, amelyek a gazdasági harcot vívják, hanem az ún. szabad szervezetek, félig titkos és illegális szövethézések. Noha így

a magyar munkásmozgalom főként a legprimitívebb demokratikus jogokért folyó harcból állott, amelyeket a hatalom magyar birtokosaitól kellett kicsikarni, mégsem tudták magukat mindig távol tartani osztrákellenes hangulatuktól, illetve attól, hogy gyakorlati problémákat, amelyek az Ausztriához való kapcsolatokat érintették, ne sajátos nézőpontból szemléljének. Ez túlságosan gyakran eredményezett bizonytalanságot a nemzeti problémát illető állásfoglalásban, és nem ritka a hivatalos nemzetiségi politikára emlékeztető magatartás a hazai németek, szlovákok stb. munkásmozgalmával szemben.

A környezet e meghatározói mellett ideológiai gátjai is voltak a „nemzeti”, vagyis az ország sajátos viszonyaihoz alkalmazott munkásmozgalomnak. A pártcentralizáció német sémáját a nemzetileg széttagolt Magyarországra is alkalmazták. Ugyanígy a magyar agrárproblémák sajátosságával mit sem számoló agrárelméletet. Ugyancsak Németországtól kölcsönözték a különvélemények és kisebbségek iránti türelmetlenséget, ami sohasem tette lehetővé, hogy a pártban önálló elméleti mozgalom létrejöjjön. Hiszen az itt ismertetett írás is így szól: „Minden törekvés, amely a munkásmozgalmában szakadást idéz elő, akadályozza a munkát, visszaveti, elítélendő.” (22. old.) Ezért a magyar munkásmozgalomnak ez az első összefoglaló története sem ad számunkra mást, mint a mindenkori „hivatalos” pártpolitika személytelen vázlatát.

Ezzel nem akarom mondani, hogy ez a történet nem számolhatna be gyakran olyan harcokról és megoldásokról, amelyek felkelhetnék a tudományos és morális érdeklődést. Ezt megteszi. De ugyanezt elvégzi más értelemben egy másik, szintén hivatalos történeti forrása a magyar munkásmozgalomnak: a budapesti államrendőrség évkönyve, amelyben 1894 óta évente összehordják – persze, a leghanyagabb hivatali stílussal egybekötötten – a magyar munkásmozgalom összes irányainak és próbálkozásainak minden valamiképpen elérhető írásos vagy nyomtatott dokumentumát, újabban már 1000 oldalt meghaladó terjedelemben. Ahol ilyen forrásanyag áll rendelkezésre, ott a szociáldemokrata párt hivatalos történetírójának nem szabad arról lemondani, hogy munkásolvasóinak azt nyújtsa, ami ezekből a mindenki számára hozzáférhető, „objektív” forrásokból hiányzik: a sajátosságokat, a személyeset, az emberileg érdekeset.

Annak számára azonban, aki ilyen előismeretek nélkül, és nem tevékeny érdeklődéstől vezetettve veszi kezébe a Révész-féle ábrázolást, használ-

ható vezérfonalat ad a magyar munkásmozgalom legfontosabb eseményeinek ismeretéhez.

Révész anyagát 3 részre osztja. Az I. rész az 1867-tel, az Ausztriával történt állam jogi kiegyezés és az alkotmányos korszak kezdetének évével induló, és 1890-ig tartó időt foglalja magába, és felöleli az első, még tapogatózó kezdetek történetét. A II. az 1900-ig haladó részben mutatja be az első szilárd szervezési kísérleteket és az ezekre gyorsan bekövetkező hatósági üldözéseket, a magyar „szocialista törvény” periódusát – törvény nélkül, amelyre nálunk egyáltalán nem is volt szükség. Végül a III. rész - 1900-tól – a választójogi harc periódusának volna nevezhető, a párt aktívan fellép az országos politikában.

A tulajdonképpeni történetet a 48-as előfutárok rövid említésével vezeti be. Semmi sem sajnálatosabb, mint az, hogy a szerző e kezdeteket oly röviden intézi el. Már az agitáció szempontjából sem kevésbé fontos, hogy erősebben kapcsolódjék a nemzeti – forradalmi hagyományokhoz. Bár hallunk a pesti kommunista klubról, Birányi Ákos *Köztársasági katekizmus*-áról és Táncsics Mihály Munkásújságjáról, de nem arról, hogy az ún. márciusi ifjak kiváló tagjai, mint pl. Vasvári Pál, meg voltak fertőzve Fourier, Cabet és Lamennais eszméitől, sőt, hogy még a forradalom költője, Petőfi Sándor is a 48-as parlamenti választásokon kommunizmussal vádolva bukott meg, míg egy másik képviselő, Kricsfalusy Lajos mandátumát állítólagos kommunista ígéretetek miatt támadták meg. Ami különösen Táncsics Munkásújságját illeti, amely 1849 elején nem utolsó sorban Kossuth forradalmi kormánya üldözésének vált áldozatává, véleményem szerint e lap a nemzetközi munkásmozgalomban is figyelemre méltó jelenség, korai visszhangja a proletár osztályöntudatnak, és gyakran egyenesen meglepő lázadás a nemzeti szolidaritás ellen. „Szálljanak csak a nemes urak Kossuthtal táborba, mi közünk nekünk Ausztriához?” A forradalmi kormány hivatalnokai visszaéléseinek, az új, szabad törvények általuk való megszegéseinek és azok ellen való cselekedeteinek leleplezése az újság jó néhány hasábját tölti meg. Es amikor a kiadó a képviselőházban és lapjában ragaszkodik hozzá, hogy először – a forradalom legsajátabb érdekében – az új telek-tehermentesítési törvényeket vigyék keresztül, Kossuth (1848. dec. 14-én) szenvedélyesen feleli neki: „Először meg kell mentenünk a hazát, és a néplapok hagyják abba, hogy nyomorult füzeseken veszekedjenek” – és Táncsics bátor lapocskáját nemsokára betiltják.

Figyelmesebben kezeli már Révész Táncsics ellenforradalom alatti titkos tevékenységét, majd az 1867 utáni első hivatalos pártlap szerkesztőjeként való működését.

A szocializmus az első magyar elméleti művelőjének az 50-es évek kezdetén írt dolgai (*Mi a tulajdon?*, *Kik a vörös republikánusok?*, *A szocializmusról és kommunizmusról*) naivitásai, ellentmondásai és különbségeik ellenére is megérdemelték volna egy rövid elemzést. Az elemzés Fourier által erősen befolyásolt szövetkezeti szocialistának mutatta volna őt. Az írások, sajnos, csak 1885-ben jelentek meg nyomtatásban, amikor a mozgalom már teljesen túlhaladta azokat, semmi hatásuk sem lehetett. Azonkívül Táncsics csak a földmunkás lelkéhez értett. Ő maga is jobbágy és cseléd volt, aki huszadik évéig alig tudott írni és olvasni, és nem érintették őt az abszolutisztikus éra után színre került szocialista elméletek. Ekkor már jól benne járt hatvanas éveiben, és félig megvakult.

Az iparimunkás-mozgalom kezdeteit 1867 körül a Lassalle-Schulze ellenét határozta meg. Mint más országokban és különösen Németországban, így az első mozgalmakban Magyarországon is részt vettek felvilágosult politikusok, többek közt Jókai, a regényíró. Ezek a munkásművelődési egyesületek azonban csak nagyon rövid ideig maradtak a liberális nemzeti vonalon, és már 1869-ben felülkerekedik az „internacionalisták” befolyása. Ebben az évben fogalmazzák az első programot is, amelyet azonban az általános választójog követelése vezet be, és a további 10 pont sem tartalmaz tulajdonképpeni szocialista célkitűzéseket. Ennek ellenére a vezetőket erősen szorongatták, előbb bizonyára főként a bíróságok útján – az intenzív és céltudatos adminisztratív üldözésben csak a kilencvenes évek megerősödött mozgalma részesei –, és a Párizsi Kommün után Pesten is volt szabályszerű hűtlenségi per, amelyben az államügyészség az ekkor Bécsben ugyancsak felségsértés miatt elítélt Scheu Andreas egyik előadásából indul ki, akinek 70. születésnapját éppen e napokban ünnepelték.

A hatóságoknak ez az aggályoskodása egyelőre, persze, kevésbé volt indokolt. A nyolcvanas évek végéig a mozgalmat aligha nevezhetjük pártmozgalomnak. A marxista Frankel Leó, a kommün egykori minisztere, és néhány más derék ember, mint Külföldi Viktor, Irlinger Antal stb. működése ellenére, tulajdonképpeni szervezetről nem beszélhetünk. Ahol nem állanak tömegek a vezetők mögött, és hiányzik számukra az igazi tevékenységi terület, ott a mozgalom menthetetlenül belesüllyed a személyi veszekedések

mocsarába. Egyszer kizárják Külföldit, mert a pártadó bevezetése ellen harcol – az igaz, hogy egészen naiv érvekkel –, máskor Frankelt is eléri ugyanez a sors, hol a németek és magyarok veszekszenek, hol pedig a betegpénztár ellen rohannak ki. Aztán Frankel 1878-ban megrendezi az első szabályszerű országos kongresszust mint a „Nemválasztók pártjának kongresszusát”, majd 1880-ban az újraegyesített párt alkotja meg első programját, melynek élén „a föld és a munkaeszközök szocializálása, a bérmunkarendszer megszüntetése és a társadalmi munkarendszer bevezetése” szerepel. Csakhogy a rendőrség nem engedi meg e pont tárgyalását, de a választójog, a leszerelés, az egyházi kérdés, a sajtó- és gyülekezési szabadság, sőt, még az esküdtbíróságok és a mezőgazdasági munkaszövetkezetek megtárgyalását sem.

Ily módon ez a program a régebbieknél már világosabban tükrözi a német szociáldemokrácia befolyását. Még bensőségebben alakulnak a kapcsolatok Béccsel, mint Németországgal. Amikor Bécsben a 80-as években elburjánzik az anarchista mozgalom, és később üldözik, központját nemsokára Budapestre teszi át. Peukert nevét itt nem említik kevesebbszer, mint Bécsben. Az anarchista betörési és lopási ügyek azután több évre megbénítják mind az anarchista, mind pedig a szociáldemokrata mozgalmat, amihez persze az is hozzájárul, hogy Frankel, egy hosszabb börtönbüntetés letöltése után, végleg Párizsba költözik.

Csak az 1889-es nemzetközi kongresszus ad a földre tepert mozgalomnak újabb ösztönzést. A talajt a bontakozó szakmai szervezkedés készíti elő. A mozgalom élére néhány évre a bécsi pártvezetőség bizalmi embere, Engelmann Pál kerül, a párt (1890-ben) nyíltan a hainfeildi program alapjára helyezkedik, agitátorok utaznak a falvakba, megkezdődik az agrármozgalom. Ezzel megindul az üldözések korszaka is.

A történetíró számára vonzó és az agitátor számára hasznos feladat lett volna ezt a korszakot, amely 1894-től 1898-ig tartott, egyénitettebben és anekdotikusabb módon rajzolni. Ismeretes, milyen erős a fluktuáció a munkásmozgalomban, milyen rövid életűek a generációk, milyen rövid távra nyúlnak mindenkor a tradíciók. A bátor, gyakran hősiés tettekre és személyiségekre való emlékezők felkutatása nemcsak azt a célt szolgálja, hogy példaadásként hasson; ez egyszersmind a legszorosabb értelemben való történelem is, mert a valódi történet nemcsak a gazdasági fejlődés, kultúrahalmozódás és tömegmozgalom teszi, hanem magában foglalja a

személyiségek működését is. Még ha az akkor kiváló személyek egy része ma is a mozgalomban van, mint többek közt Csizmadia Sándor, a földmunkás és költő, a szerző akkor is úgy alakíthatta volna, hogy a munkásolvásoknak ne csak e kor tanulságosabb, hanem helyesebb képét is nyújtsa.

Mint ahogyan másutt, Magyarországon sem volt képes a kivételes állapot arra, hogy az iparimunkás-mozgalomnak komolyan ártsen. Persze, a földmunkásmozgalmat a megfélemlítés és még inkább az 1898. évi 2. törvénycikk (az ún. rabszolgatörvény) – amely a földbirtokosok és földmunkások jogviszonyait szabályozza, a mai napig is megbénította – az 1905/6-os epizód kivételével –, és ennek az osztálynak minden elégedetlensége csak a mérhetetlenül növekvő tengerentúli kivándorlás által enyhül. Ezzel szemben a városi munkások mozgalma csak az üldözések (1899) után kezdett szilárdabb, konszolidált alakot ölteni, félreismerhetetlen az elméleti tisztulás, és a párt szerepe a parlamentáris politikában nagyon is észrevehető annak ellenére, hogy a munkásság nincs, és nem is lehet a Parlamentben képviselve.

Igaz, hogy a párt ezt az immár kb. 10 éve elért helyzetét nem csupán saját erejének köszönheti. Ahhoz értett, hogy a viszonyokhoz szabott szervezetet teremtsen magának.

Az L, az 1899-es szakszervezeti kongresszus óta nem takarékoskodtak az energiával, hogy minden szakmának meglegyen az országos szervezete; viszont ezek az országos szakszervezeti szövetségek, illetőleg a kebelükben titkosan működő „szabad szervezetek” a politikai mozgalom szilárd támaszai. Míg az első szakszervezeti kongresszuson nem egészen 10 000 szervezett munkás volt képviselve, addig ma százezer fölött van a számuk. Ennek megfelelően emelkedtek a pártkassa bevételei 1899-1912/13 között a kevesebb mint 50 000 koronáról 891 000 koronára. Egy iparban szegény országnál, ahol a biztosításra kötelezettek száma alig több egymilliónál, ez nem is kevés. Egy másik tényezőnek azonban szintén hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy segítse a pártot az utóbbi tíz év parlamenti történetében játszott nem jelentéktelen szerepéhez. Ezt a tényezőt a magyar Alkotmány válságának nevezhetjük.

Magyarországot általában parlamentárisán kormányzott országnak tartják. Ha azonban parlamentarizmuson olyan kormányzati rendszert értünk, amelyben a törvényhozó hatalom megoszlik az államfő és a legmagasabb tanácskozó testület között, és a végrehajtó hatalom e testület mindenkori

többségének a megbízása alapján jár el, e testület pedig a nemzet egészének vagy legalábbis több osztályának képviselője, akkor ki kell jelentenünk, hogy a magyar parlamentarizmus nem több, mint fikció, amely alkalmas arra, hogy kifelé megőrizze az állami szuverenitás látszatát, befelé pedig a demokrácia látszatát. Amit azonban a parlamentarizmus formája eltakar, az kifelé a Habsburg militarizmus uralma, befelé pedig két osztály uralma: a földbirtokosoké és a fináncoligarchiáé.

Addig, amíg a 67-es kiegyezés által teremtett egyensúlyi állapot nem volt komoly veszélyben, vagyis az ún. közjogi ellenzék nem volt elég erős, hogy függetlenségi programja megvalósításához kezdjen, és amíg másfelől a tömegek nem tagadták meg, hogy e közjogi pártokat kövessék, addig e fikció fennmaradhatott. Amikor azonban a 67-es párt uralma ingadozni kezdett, először is napfényre kellett jutnia a királyi hatalom fölényének a Parlamenté fölött, a továbbiakban félre kellett tolni a többségi elvet. Az ún. parlamentarizmusra a legerősebb csapást az mérte, hogy a tömegek mind az egyik, mind pedig a másik pártot elhagyták; mert ami politikailag érdeklődő és aktív tömeg volt, az évek folyamán szociáldemokratává lett. A pártok azonban – a mindenkori kormányzó pártok éppúgy, mint az ellenzékiek - nem akarták feladni a parlamentarizmus fikcióját, részben mert nem vették észre, hogy fikcióról van szó, részben mert szükségük volt rá legsajátabb életérdekekben. Kénytelenek voltak ezért a szociáldemokrata párt kegyeiert versengeni, így legalább megőrizhetik azt a látszatot, hogy általános, vagyis tömegérdekeket képviselnek.

Ezért látjuk a szociáldemokrata pártot egyszer az ellenzékkel fegyverbarátságban, máskor a Fejérváry-Kristóffy ún. illegális kormány követőjeként, majd pedig újból az ellenzékkel kötött szövetségben. Tíz év óta nincs egyetlen olyan politikai konstelláció Magyarországon, amelyben a gyengébb fél nélkülözhetőnek tartotta a szociáldemokraták segítségét. Az ár, amit ezért minden alkalommal fizetnie kellett, az általános választójog érdekében való állásfoglalás volt.

Nem lehet e sorok feladata a párt e taktikájának bírálata. Csak arra tettünk kísérletet, hogy a mozgalom jelentős megerősödésének okait megtaláljuk. Ugyancsak történeti szempontból még egy körülményt kell itt megemlítenünk.

Feljebb utaltunk – mint az utóbbi évek egyik tünetére – a párt elméleti tisztázására. Ezen azt értjük, hogy az elismert pártvezetők túlnyomó több-

sége a német-ortodox felfogású marxista elmélethez csatlakozott, amellel kötötte le magát. Ez úgyszólván hivatalos hitvallásnak számít, és senkit se tűrnek meg vezető állásban, aki más elméleti nézeteket vall. Ezzel szemben a mozgalom gyakorlata a legtipikusabb képét mutatja annak, amit a pszichológiában kettős tudatnak, a szociológiában illuzionizmusnak neveznek. Elméletben a munkásmozgalom német koncepciója uralkodik: intranszigiens osztályharc, minden szövetség elutasítása más osztályokkal, békés szervezkedés, az erőszak elítélése stb. Ezzel ellentétben a gyakorlat teljesen magyar, vagyis alkalmazkodik a viszonyokhoz: szövetkezés minden osztállyal és párttal, titkos szervezet, hatalmas tüntetések, és még véres felkelések is. Ne kutassuk azt sem, hogy e magatartás helyes-e vagy sem. Csak arról van szó, hogy a tényből megmagyarázzuk, hogy a hiányos demokrácia mindenütt a demokráciáért való harcot teszi a munkásmozgalom leglényegesebb tartalmává: hogy milyen elméleti lobogó alatt folytatják a harcot, a lényegét illetően ez már eléggé közömbös kérdés.

Egyelőre kevésbé változtak azok a körülmények, amelyek egy évtizede meghatározzák a magyar szociáldemokrácia demokratikus orientációját. Ezért sem várhatók a legközelebbi években a fejlődési irányában lényeges változások.

Archiv für die Geschichte des Sozialismus 1914. 298-304. old.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR SZOCIALISTA KÖNYVBARÁTSÁGRÓL

Szeretnénk e cikkhez néhány sort fűzni a magyar szocialista könyvkedvelésről, de bizony kevés erről a mondanivaló. Mert van ugyan ez is, de majd oly kezdetleges és kisszerű, mint maga a magyar szocializmus a némethez vagy osztrákhöz képest.

E szemle 2. kötetében ismertették dr. Krejcsi Rezső¹ gazdag könyvtárát. Az övén kívül még dr. Pap Dávid² ügyvéd és talán e sorok írójának magánkönyvtára³ jön számba. Tudunkkal ezzel ki is merítettük a szocialista irodalom jelentékenyebb magyar gyűjtőinek sorát (de nagyon örülnénk, ha e cikk kapcsán mások is bejelentenek igényüket, hogy ide soroztassanak).

Ezekben a magyar szocialista könyvtárakban is viszonylag igen kevés a szocializmus magyar nyelvű vagy eredetű terméke. Nem azért, mintha ilyesmi nem volna. Hisz idestova egy emberöltő óta tucatjával jelennek meg évről évre a különböző szocialista párt- és szaklapok, jegyzőkönyvek, jelentések, naptárak, almanachok, évkönyvek, ünnepi lapok és plakátok és természetesen könyvek és füzetek. De mindez nagyon új sütetű, szinte még nyomdafestékszágú irodalom; és a könyvkedvelőnek – még a szocialistának is – szinte természetrajzához tartozik, hogy jobban vonzódik a régihez, mint az újhoz.

Márpedig régi – viszonylag régi, mondjuk: harminc-negyven év előtti - magyar szocialista irodalom mennyi van! ? A Népszava és Volkstimme elődeinek sorozatai; Táncsics, Külföldi, Csorba stb. néhány röpirata; néhány nagyobb pör tárgyalása; néhány röplap stb. efféle. Egy polcon elfér valamennyi.

S ez is majdnem föltalálhatlan. Hisz mennyi üldözés, hány rendőri házkutatás tizedelte ezt az anyagot! A munkásegyleteket és a Népszava szerkesztőségét is, melyek könyvtáraiban sok helyt gondosan gyűjtötték, hányszor oszlatták fel, ugrasztották szét! Erről az irodalomról is áll az, amit a szabadságharc irodalmának gyűjtői keservesen panasznak: amit a kortársak kegyelettel megóvtak, azt az egyebekben konzervatív fensőbbiség

pusztította el. A magyar forradalmi kormánynak volt gondja arra is, hogy napjai története megírhatásához az adatokat összegyűjtse, és 1849 márciusában az egyes hadvezérek táborába is küldött történeti jegyzőket. De mi maradt meg ebből! „Nemzeti hírlapjainkat pedig – írja Szeremlei Samu *Króniká*-jában, 4. 1. – a ránk nehezült abszolút osztrák kormány olyannyira elpusztította azon időről, hogy azok ritkábbak az ezeréves kódexnél, és megszerzésök annyira hihetetlen nehézségekkel jár, hogy a történetírás érdekében kívánnunk kell, vajha a becsesebbek (például a Közlöny) újra nyomattatnának.”

Természetesen nemcsak a hírlapokkal bánt így az osztrák rendőrség, hanem a röpiratokkal, könyvekkel, falragaszokkal és egyéb forradalmi emlékekkel is. De mióta Szeremlei e sorokat írta, a földerült szabadság e kincsekből sokat napfényre csalt féltékeny rejtkehelyeikből. Ha az öreg Szinyei új kiadását készíthetné érdemes könyvészetének a forradalom hírlapjairól, sok új adattal bővíthetné azt.

S ez a bővített könyvészet a magyar könyvészet, a magyar szocialista irodalom kedvelőjének is fontos segédeszköze volna. Mily kevesen tudják még ezek közül is, hogy a magyar szocializmus kezdetei 48-ba, sőt, a 40-es évekbe nyúlnak vissza. Igaz, a szabadságharc és a reformkorszak közkeletű történeteiben kevés szó esik erről; nem is jelentettek sokat e dér csipte hajtások. Mégis, a magyar szocialista könyvkedvelésnek idáig kell visszamennie. Helyesebben: joga van idáig visszamennie. Mennyire kibővül ezzel anyaga!

Sok följegyzésünk van arról, hogy Owen és Fourier, de főként Lamennais írásait olvasták minálunk is. Lamennais híres *„Livre du peuple*-jét le is fordították 48-ban. Egészen az ő modorában írta *A szabadságról* című szövegét a néphez Kornis Károly pesti jogtanár. Magából Lamennais-ból szemelvényeket közölt a Vas Gereben és Arany János szerkesztette Nép barátja, melyből a kultuszminiszter, Eötvös József báró, 600 példányt rendelt a néptanítók számára. (Más idők, más emberek!) Vasvári Párról írja Thallóczy, hogy nagy hatással volt rá a híres kommunista utópista, Cabet. E példákat még soká halmozhatnók.

S maga 48 viharos időszaka! Mily kevesen tudják, hogy a „vörös republikánus” jelző mily közkeletű volt akkor, s hogy a „kommunizmus” mennyire foglalkoztatta az egykorú publicisztikát. Kevés joggal, azt hisszük, amitől Kemény Zsigmond, Jósika Miklós a Pesti Hírlapban aggodalommal

telt cikkeikben óvták a magyar népet, a szinte szokványos földosztó parasztmozgalom volt csupán. De maga a fogalom, a szocializmus és kommunizmus gondolata élt a köztudatban⁴, és ezért irodalmi kifejezései – pro vagy kontra – ide vágnak.

Ezért a magyar szocialista irodalom ritkaságai közé kell sorolni elsősorban Táncsics híres Munkások Újságát. Mert valóban ritka. Egyetlen teljesnek látszó példányát ismerjük, mely az Egyetemi Könyvtár tulajdona. Nyolcadrét alakú első 33 száma megvan a múzeumban és a Városi Könyvtárban, ahová Hentaller Lajos hagyatékából jutott. A Hentaller-példány alapján akarta e sorok írója vagy tizenkét évvel ezelőtt anasztatikus úton újraprintni, de szándékát külső okokból meg nem valósíthatta. Más példányok azóta sem kerültek szeme elé.

Ugyancsak ide sorozzuk a márciusi ifjúság, majd a radikális író- és újságíró-agitátorok néhány, a szocializmussal barátkozó tagjának írásait. Maga Táncsics egyes füzetei és *összegyűjtött Művei*, Vasvári Pál, Irinyi József, Kornis Károly, Kocsiss Imre, Dobsa Lajos, Magos Ernő, Birányi Ákos stb. tartoznak ide. Ez utóbbinak 12 számot élt újságját, a Köztársasági Lapokat, valamint a két Madarász különböző lapjait (Radical-lap, Népelem), Magos Ernő Forradalom-át, Horárik Der 14-te April-jét stb. is ide kell számítani.

De többé-kevésbé ismert neveken kívül sok vár még föltárára. A Pesti Hírlap vezércikkeiből és vidéki leveleiből látjuk, hogy a közönségesen kommunistának nevezett agitáció nagy hullámokat vert országszerte. Lehetetlen, hogy ez az agitáció ne élt volna a sajtó fegyverével, ne adott volna ki legalább röplapokat. Egyről a P. H. is tesz említést: a lázításért le tartóztatott Kecskés nevű pesti ügyvéd proklamációjáról, melynek címe volt: *Kenyeret a népnek!* Alighanem sok született ilyen ezekben az izgatott napokban.

De nem volna teljes e korszak irodalma a kommunizmus bírálatai vagy ismertetései nélkül. A forradalom idejéből elsősorban maga a Pesti Hírlap mellőzhetetlen. Abban írta az angol demokratikus parlamentarizmus eszméitől telített Kemény Zsigmond ragyogó cikkeit minden túlzás ellen: a konzervatív és nemzeti ellen éppen úgy, mint a szociális és politikai ellen. A 48 előtti időkből Trefort dolgozata a Tudománytár 1842. évi folyamában és Lukács Móricé az 1843-i Athenaeumban méltó említésre.⁶ Ugyancsak nagyon figyelemre méltó ugyanennek Owentől inspirált cikke Bajza Ellenőr-jében: *Néhány eszme az egyesületi jog körül.*

S a forradalmat követő évek irodalmából lehet-e mellőzni ismét Kemény Zsigmond briliáns köteteit (*Forradalom után, Még egy szó a forradalom után*), amelyekben éppoly tág látókörrrel vizsgálja a szocializmus magyar lehetőségeinek kérdését, mint Magyarország és a Monarchia sorsának és viszonyának külpolitikai meghatározóit. És természetesen nem lehet kihagyni Eötvösnek *Uralkodó eszméi*-t sem.

S azután is, főként a 60-as és 70-es években, a szocializmussal gyakrabban találkozunk, kivált a folyóiratokban, mint az a magyar munkásmozgalom akkori fejlettségi fokának és jelentőségének megfelelő. Az emigráció sok tagja élénk összeköttetésben volt a munkás internacionálé úttörőivel és vezetőivel, és hazajövén, sok tekintetben más szemmel nézte a szocializmust, mint osztály- és pártállásukból következett volna. Így megérthető, hogy pl. a Vasárnapi Újság hamarabb közölte Bakunin és Marx arcképeit, mintsem ezek eszméi itt gyökeret eresztettek volna. Ez irányban is, azt hisszük, úgy a magyar történetírásnak, mint a könyvkedvelésnek termékeny mezői fekszenek még.

S ha majd a bibliofilek rávetették magukat erre az irodalomra, elvárhatjuk, hogy a mi közkönyvtáraink is több figyelemmel lesznek reá. Hisz ezzel is úgy vagyunk, mint a társadalom egyéb funkciójával: a játék megelőzi a munkát. Néhány évvel ezelőtt még azt róttá meg a Fővárosi Könyvtár egy bírálója, hogy ringyrongy szocialista röpiratokat gyűjt. Néhány évtizeddel ezelőtt meg arról panaszkodott két igen kiváló, azóta vezető angol szociálpolitikus, hogy a British Museum ignorálja a munkásmozgalom irodalmát. Most meg azt olvassuk a Zeitschrift für Bücherfreunde legújabb számában (1916. H. 3. Beiblatt, p. 128), hogy az amsterdami egyetemi könyvtár kiadta a Quack-féle híres szocialista gyűjtemény lajstromát: s a Zeitschrift nagy részletességgel ismerteti különös ritkaságait. Így hát remélhetjük hogy egy-két évtized múlva minálunk is nemcsak kedvtelés lesz a szocialista irodalom gyűjtése, hanem hivatalos kötelesség is. Siessenek hát amatőrjeink.

Könyvtári Szemle 1916. 42-46. old.

FORRADALMI EMLÉKIRATOK

(Autobiography of Thomas Jefferson¹ 1743-1790. Introd. and notes by Paul Leicester Ford, and a foreword by George Haven Putman. New York, Putnam. 1914. XLII, 162 l.)

Ha a kiadó 1914 januárjában előre látta volna a háborút, talán nem adta volna ki újra a *Függetlenségi Nyilatkozat* szerzőjének emlékiratait. Valóban, minden inkább látszhatott a háború kitörésekor időszerűnek, mint a demokrácia nagy emlékeinek felidézése. S a háború folyamán is a legkevesebben hitték, hogy éppen ez a háború fakaszt majd ki oly fejleményeket, amelyek közvetlen eszmei kapcsolatot fűznek szörnyű napjaink és a nagy európai forradalmak ideje közt.

Az orosz forradalom egészen váratlanul ismét napirendre tűzte az európai demokrácia problémáját, éspedig nem mint a törvényhozás lassú, fokról fokra haladó munkájának feladatát, hanem sok országban – minden jel arra vall – mint az állami jogfolytonosság kritikus kérdését. Bármilyen válságon megy az orosz forradalom keresztül, bármily keserves harcokat kell az ellenforradalmi erőkkel vívnia, mégis úgy látszik, mintha más országokban is hasonló megoldásokat készítené elő. Maga az orosz forradalom szörnyű konvulzióiban mintha a nagy francia forradalom ismétlődnék. Erről pedig épp Jefferson írja – akkoriban az új köztársaság képviselője Párizsban, s a forradalmároknak, úgy látszik, gyakrabban tanácsadójuk, mint harminc év múltával is bevallja –, hogy távolabbi okait az amerikai forradalomban kell keresni. „Francia és angol híres írók – mondja – már megállapították a jó kormányzat számos elvét. De úgy látszik, hogy általában az amerikai forradalom ébresztette föl a francia nemzet gondolkodó részét a zsarnokság álmából, amelybe elmerült volt. Az Amerikában járt tisztak is többnyire fiatal emberek voltak, kiket kevésbé korlátozott szokás és előítélet. . . Új eszmékkel és benyomásokkal jöttek vissza . . .” (105. I.)²

Így a francia mintákon induló orosz forradalom újra időszerűvé teszi mindnyájunk számára a 18. század két nagy forradalma egyik legkiválóbb részesének feljegyzéseit. És mindjárt előrebocsáthatjuk: érdekessé is, nemcsak mint történeti forrást, hanem mint lélektani okmányt is.

Jefferson följegyzései nem egyidősek az eseményekkel. 77 éves volt,

amikor hozzáfogott írásukhoz, tizenkét évvel elnöksége után, minden politikai ambíción túl, sőt, minden közéleti tevékenységen is kívül. Az amerikai forradalom egy emberöltő távolságában maradt el az időben mögötte. Azt hihetné az ember, hogy ez elegendő távolság, hogy a nagy eseménnyel szemben objektív perspektívába helyezkedjék. Mégis meglepő, hogy mennyivel élesebben és realisabban látta a francia forradalmat, annak mozgatóerőit és ellentéteit, mint az amerikaiét. Naplójában a francia forradalom majd akkora helyet foglal el, mint az amerikai; és a forradalmak lélektanát ennek az idegenebb élménynek leírása jóval több anyaggal gyarapítja, mint azé, amelynek – bár harminc-negyven évvel azelőtt – magna pars fuit.

Nem mintha romantikus illúziók ködében látta volna hazája szabadságharcát. Józan utilitarizmusa olykor szinte megdöbbeníti az embert. Az *Emberi Jogok Szózatá*-t írja egy helyen – az európai nemzetek közül elsőnek Franciaország fogadta el. Innen származott el délre, és el fog jutni északra is, az ottani zsarnokok ellenállása dacára. „Csodálatos esete ez a kis okokból fakadó nagy eseményeknek. Oly kifürkészhetetlen az okok és következmények elrendezése ebben a világban, hogy egy elkülönített részében igazságtalanul kivetett kétpennys teavám megváltoztatja valamennyi lakójának életföltételeit.” (156. 1.)

A mai amerikaiak miszticizmussal vegyes józansága ütközik ki e sorokból. Kifürkészhetetlen okokról beszél, de a teavámot látja az emberiség egyik legnagyobb szabadságküzdelmé okozati sorának végén. Ily „józan” érveléssel gyakran találkozunk az emlékiratok azon részében is, ahol a forradalmat megelőzőt kongresszusi vitákat és harcokat írja le. Általában keveset hallunk a mélyebb okokról, s amit, az mintha a bibliai kor lehiggadságával volna föltálva. Mégis, nem az író éveit fosztották meg a függetlenségi harcokat színüktől és lendületüktől. Maguk a kongresszus 1776-i vitái a függetlenségi nyilatkozatokról, a halogatók és a radikálisok érvelése úgy hat, mint két ügyvédi perirat. Érdekessé és elvi jelentőségüvé a rögtöni szakadást követelők érvelése – akikhez Jefferson is tartozott – csak ott válik, ahol az újkori forradalmak szinte törvényszerű argumentuma szólal meg, amely a nép többsége nevében tagadja meg a gyökeres változtatástól idegenkedő képviselői többségtől a jogot, hogy a nép nevében beszéljen. Napjaink hangjai szólnak ezekből a mondatokból:

„Hogy a nép arra vár, hogy megmutassuk az utat;

Hogy ők (a nép) a rendszabály hívei, bár némely képviselőik utasításai ellentétesek;

Hogy a képviselők szava nincs mindig összhangban a nép szavával.” (25.1.)

Íme: a demokrácia számára is a képviseleti elv is csak addig abszolút, amíg a pártakarat érvényesülését megengedi. De hogy mikor áll be, hogy miért állt be a gyarmatokban is a lélektani pillanat, amikor a kisebbség a többség igényével lép és léphet föl, erre az emlékiratokban nem találunk feleletet.

Már a francia forradalom tárgyalásában több világot vet ez okokra. Látja az elaggott királyi kormányzat romlottságát és tehetetlenségét, ingadozását és félelmét, késedelmességét a megígért reformok végrehajtásában és a szörnyű visszaélések (monstrous abuses) továbbélését; látja az osztályok ellentéteit, a nemesség többségének szellemi és lelki elmaradottságát; és látja azt, hogy néhány ember: az uralkodók és környezetük egyéni tulajdonságai, tudatlanságuk, makacsságuk, kényelmességük, gyávaságuk és egyéb emberi gyöngéik miként sodorhatnak egy nagy népet vértengerbe.

„Hollandiából meg jövet, Párizst még erősebb forrongásban találtam – írja 1787-ről –, mint amilyenben hagytam. Ha az érsek a nemesek gyűlése után haladéktalanul foganatba vette volna a tervezett rendszabályokat, a parlament bizonyára mind elfogadta volna. De ő lassú volt, rendeleteit nem egyszerre, hanem egyiket a másik után bocsátotta ki, és tekintélyes időközökben, mialatt aztán a nemesek tanácskozásai által felizgatott érzelmek lehülhettek (a nemességnél), új sérelmek támadhattak föl, és nyomás keletkezhetett megszabott alkotmány irányában, amelynek változtatásai ne függjenek a király akaratától...” (127-128. 1.)

Így jött meg 1789. és az összes rendek gyűlése, amelyen a harmadik rend és a nemesség nagy ellentétei végzetesen kifakadtak. A reformerek azt hitték volt, hogy a magasabb nevelés a nemesség tekintélyes részét a polgárság színvonalára emeli majd. „Ez állt a párizsiakra, a környékbeliekre és a többi nagyobb városok környékén lakókra, akiknek gyakoribb érintkezése a felvilágosult társasággal felnyitotta (liberalized) elméjüket, és előkészítette őket az idők követelményeinek befogadására. De a falusi nemesség, amely ennek a testületnek kétharmadát tette, messze elmaradt mögöttük. Ezek folytonosan hűbéri birtokaikon székeltek, mindennapos szokás otthonossá tette őket úri hatalmukban és szokásokban, úgyhogy még alig támadt

kételyük az iránt, vajon összeférnek-e az ésszel és a joggal. Arra hajlandók voltak, hogy az egyenlő adózásnak alávéssék magukat, de nem arra, hogy lemondjanak rangjukról és előjogaikról.” (134-135. 1.)

Mégis azt tartja, hogy nem a nemességen, hanem a királyon és legszűkebb környezetén, de leginkább a királynén múlt, hogy a forradalomnak ki kellett törnie. Ő maga azt ajánlotta a „hazafiaknak” (hazafi akkor forradalmárt jelentett, akárcsak 48-ban minálunk), kössenek kompromisszumot, amely talán többet biztosított volna nekik, mint amennyit 30 évi kül- és belháború, milliányi emberélet elvesztése, magánboldogságok elpusztítása és saját hazájuk leigázása árán szereztek. De egyik fél sem engedett. A király hajlott volna józanabb tanácsadói szavára. Másképp a királyné. „Mindig azt tartottam – írja J. –, hogy ha nem a királyné, nem lett volna forradalom sem . . .” (149. 1.)

Igaza lehetett.

Kevesebb fényt derítenek az emlékiratok az amerikai forradalmat megelőző és kísérő pártharcokra, ha anyaggal szolgálnak is megismerésükre. Rendkívül érdekesek például az adókulcsról és az egyes államoknak adandó szavazatokról folytatott viták, amelyek kapcsán a négerkérdés is sajátos világtításba került. Amikor az adókulcsról volt szó, a déli államok rabszolgáikat természetesen a barmokhoz kívánták számíttatni; mikor a szavazatok számát a lélekszámhoz akarták szabni, akkor a rabszolgák lelkes lényekké léptek elő; ha a vagyont ajánlották adóalapnak, akkor lekicsinyelték ezek értékét, és a szabad munkás munkateljesítését magasztalták (de a rabszolgához váltig ragaszkodtak). (45-55.1.) Akárcsak minálunk 48-ban. Amikor a választójogi cenzusról volt szó, a mindig konzervatív felső-magyarországi követek túllícitálták a radikálisokat, és mindenáron a negyed telekre kívánták alapítani a szavazati jogot, mert agyondarabolt megyéik különben kevesebb kerületet kaptak volna; amikor a nemzetőrségi jogosításról volt szó, a fél telket is túl demokratikusnak találták.

Maga Jefferson csak regisztrálja e vitákat, de nem lát mögöttük semmit. Aminthogy politikai elvei általában nem világították meg számára az eseményeket, melyeknek tanúja és részese volt. A köztudatban egyenesen „jeffersoni elvek” gyanánt szereplő tanai nem is szolgáltak akadályul, hogy mint elnök, egész más gyakorlati politikát csináljon. Ez különböztette meg a federalistáktól, Hamiltontól, Madisontól, Adamstól, akik sohasem tudták az elmélet és gyakorlat szakadékát áthidalni.

Jefferson tudta. P. L. Ford igen értékes előszóban magyarázatát is adja, miért. Visszanyúl Anglia politikájára, amely szolgálatkész és hű gyarmati arisztokrácia tenyésztésére irányult, mely támasztéka volt az anyaország uralmának. Anglia későbbi gazdasági politikája, 1764 és 1775 között, közös ellenzékben egyesítette ezt az arisztokráciát a gyarmatok demokratikus elemeivel. Azóta a köztudat egynek látta a kettőt. „Pedig teljességgel különbözők voltak. Legtöbb nagy forradalmi vezetőnk lenézte az utóbbiakat. És ha az események némelyeket meg is térítettek a hatalom demokratikus elméletére, a többség sohasem szűnt meg félni a néptől. Ha a háború szükségletei nem parancsolták volna, hogy a tömegekhez forduljanak ... a nemzeti függetlenségből ezek semmi politikai hatalmat nem kaptak volna. De az átmeneti kormányzatban, a régi kormány lerombolása és az új felépítése közt a tömegek . . . megtanulták, hogy férfiak maguk szervezte testületei, de semmiféle törvényes fensőség nincs fölöttük, pusztá ajánlásokkal kormányozhatnak egész országot; hogy függő kormány a legerősebb a világon, mert egyeznie kell a közvéleménnyel, és ezért a tömegekre támaszkodhatnak; hogy alkotmányok és törvények tinta és papíros (papírrongy – mondanók ma), hacsak nem nyugosznak az erő és tekintély ez egyetlen alapján; és hogy nem a kormány tartja fenn a népet, hanem a nép a kormányt.” (XIV. 1.)

De a tömegek ereje inkább destruktív, és a kormányzat újjáépítésében a felső osztályok „számukat aránytalanul túlhaladó befolyást biztosítottak maguknak”. A federalisták megcsinálták az új képviselői demokrácia elméletét. „Ha a kormányzat pusztán ész és képesség dolga volna, a federalistáknak sikerült volna jellegét ellenőrizniük és megszabniuk. De hogy sohasem fogták fel az okát, hogy miután elvégezték a fölépítés munkáját, kizárták őket a hivatalokból, bizonyítja, mily kevésbé értették meg az erők irányát, értelmét és hatalmát, amelyeket megállapítani és körülírni próbáltak. Eltérőleg a federalistáktól, Jefferson hajlandó volt elvetni a hagyományt – hogy a népet meg kell védeni önmaga ellen, az ország eszei, pénze és »jobb elemei« által –, és ez okból lett az amerikai demokrácia kiválasztott vezére és szólója.” (XV. 1.)

Neki egy politikai fő elve volt, melynek minden mást alárendelt: a nép szuverenitása. Ebben növekedett már a forradalom előtt, a határszéli gyarmatok önkormányzatában. Majd a forradalom jött, és J. látta, hogy hullottak szét a legerősebb európai államtól függő kormányok. Amerikában és Franciaországban, szinte egy fújásra, tisztán mert a tömegek nem ismerték el

többé. Láta a Comités de Sureté működését, „a népnek a nép által és a népért való” e kormányzatának kísérletét. Mindezek nem ingatták meg régi elveiben, hogy: „csak maga a nép tudja igazán, mi kell a népnek; hogy azok, akik önmagukról tudnak gondoskodni, elég bölcssek és praktikusak arra, hogy segítsenek gondoskodni a nemzetekről; és hogy a törvények kikényszerítésének egyetlen útja, hogy azok csinálják, akik kell hogy engedelmessékedjenek nekik.”³ Ezért tette magát – ha ez sokszor önfeláldozást is jelentett – a népakarat eszközévé, alapította a demokrata pártot, és vetette magát mint elnök egyéni meggyőződésével ellentétes tömegkívánságoknak is alá.

Ma jó lesz emlékeznünk rá, hogy Wilsonnal is a demokraták jutottak hosszú idő múltával uralomra. De hogy Jefferson és a demokratapárt gyakorlatában általában csakugyan oly mértékben érvényesülne a tiszta népakarat, azt Forddal szemben is kétségbe kell vonnunk. Mindazáltal hiba volna lebecsülni ennek a demokratikus hagyománynak a kormányzatot befolyásoló erejét.

Végezetül megemlítjük, hogy J. leközi a *Függetlenségi Nyilatkozat* eredeti fogalmazványát, ahogy ő a kongresszus elé terjesztette. A törölt részek rendkívül érdekesek. S ha valaki vissza akarná fordítani az angolok ellen, amit ezek ma a német autokrácia és militarizmus szemére vetnek, bő aratást találna a kongresszus e törléseiben.

Pesti Napló 1917. szeptember 12.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÉS AZ UTCA 1848 MÁRCIUSÁBAN¹

A februári forradalom híre Pozsonyban a következő helyzetet találta: A rendi táblán a Kossuth vezetése alatt álló ellenzék olyan határozottsággal tért vissza a régi sérelmi politikára, hogy a főrendekkel és a kormánnyal való nyílt szakítás, sőt, az országgyűlés feloszlátása is elkerülhetetlennek látszott. Az adókérdésben, Kossuth közbelépésére, a reformpárt megelégedett a főrendek üzenetével, amely szerint, annak elismerése mellett, hogy elvben hajlandók hozzájárulni a háziadóhoz és az országos pénztárhoz, a kiküldendő bizottságnak nem adnak külön utasításokat. Az örökváltság ügyében még nem hidalták át a két párt között tátongó ellentétet. A rendek ragaszkodtak a teljes kármentesítés mellett való kényszerítő megváltáshoz, míg a főrendek legutóbbi nuntiuma, a kényszerítés elvének elvetése mellett, csupán az előkészítő lépésekre akarta meghatalmazni a bizottságot. A városok ügyében végül az ellenzék a rendi elvhez ragaszkodott; a népképviselőt kérdése egyáltalán szoba sem jött: a városi kúriának egszerűen 16 szavazatot akartak adni az eddigi kettő helyett.

A dolgok ilyen állása mellett bizonyára joggal állíthatjuk, hogy Acsády, a magyar jobbágyság történetírója, csak tökéletlenül jellemzi ezt a történelmi pillanatot, amikor azt mondja, hogy: „1848 február végén, mikor már a francia forradalom kitört, de híre még nem érkezett meg, a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is ellenezték tehát a jobbágyfelszabadítást, és csak valami megkésett félrendszabállyal óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe.”²

Valóban, nemcsak a rendi táblán, de magában az ellenzékben sem volt többsége a szociális reformok egész komplexumának, nevezetesen az örökváltságnak és a közteherviselésnek, de még kevésbé a népképviselőnek. És az ellenzéknek az adókérdésben tanúsított engedékenységből annál inkább lehetett arra számítani, hogy a tárgyalások további folyamán az örökváltság kérdésében újabb engedményeket tesznek, mert az ellenzék minden energiáját és harci kedvét megint közjogi sérelmekre koncentrált. És amíg

a kormány a reformkérdésekben hajlandónak mutatkozott arra, hogy tárgyalásokba bocsátkozzék, az adminisztrátori kérdés miatt Bécsben már február elején komolyan mérlegelték az országgyűlés felosztatását és az ellenzéki megalom erőszakos letörését.

Habár mindenestre igen kétséges, vajon a kormány állítólagos reformkészsége kibírta volna-e a teherpróbát akkor is, ha az ellenzék radikalizmusa a szociális kérdések tekintetében éppen olyan féktelen és rendületlen lett volna, mint a politikai kérdésekben, és ha ez részben igazolná is az ellenzék taktikáját, a valóság mégis az volt, hogy február végéig a rendek sem voltak hajlandók határozott fellépésre a reformkérdésekben; sőt, még csak nem is akadt a nemesség követei között olyan kisebbség sem, amely az országgyűlésen nyíltan vagy titokban valaha is megkísérelte volna, hogy a reformprogramot pártkérdéssé avassa, és legalább az ellenzékot lekösse, és további cselekvésre unszolja ezekben a kérdésekben.³ A nemzeti követelések dolgában a többség a legmesszebbmenő módon az ellenzéki vezetők mögé állt; mint reformpártnak azonban igen óvatosan kellett mérlegelniük, meddig szabad menniök.

A februári forradalom híre tehát bizonyára igen vegyes érzelmet keltett még az ellenzékiek kedélyében is. Igaz, hogy valamennyien lelkesedtek a haza törvényekben megpecsételt szabadságáért; de éppúgy lelkesedtek a dinasztia uralmáért és hatalmáért. Az egész követi karban alig akadt fél tucat, aki titokban a demokráciával, sőt, a köztársasággal rokonszenvezett volna. Az országgyűlési ifjúság és az intelligencia egy része bizonyára demokrata és köztársasági érzelmet táplált; de ezek között is csak kevesen voltak, akik a nyílt forradalommal szemben nem szívesebben csaptak volna át a „rend” oldalára.⁴

Ilyen körülmények között Kossuth új politikáját nem csupán az egyéni és pártpolitikai okosság folyományának, hanem valóban az európai és nemzeti korszükséglet igazán államférfiúi felismerésének kell minősíteni.

Mindenestre már az idők jele volt, hogy konzervatív politikus volt az, aki az emlékezetes március 3-i kerületi ülésen, a francia forradalom pénz-zavaraira való hivatkozással, a nemzeti bank kimutatásainak a közlését követelte. Kossuth nem mulasztotta el, hogy ki ne használja a hangulatot. Lendületes, bár egyszerű beszédben – amely ezúttal őszinte meggyőződésből fakadónak látszott, és híjával volt a megszokott dagályosságnak – szólította fel a rendeket, hogy „emeljük fel politikánkat a körülmények szín-

vonására”, „a nagy körülményekhez illő nagyszerű határozottságra”. Hangsúlyozza a saját és a nemzet örök ragaszkodását a dinasztiahoz; ennek jövője azonban attól függ, hogy a néppel „egy szívben-lélekleben egyesüljön”. A monarchiát minden oldalról veszedelmek fenyegetik. „Ki gondolhatna borzadás nélkül az eszmére, hogy e nép áldozatokba bonyolítottassék, szellemi és anyagi kárpótlás nélkül? Ha mi ez országgyűlésről szétosztanánk anélkül, hogy megvinnénk a népnek, amit e törvényhozástól annyi joggal és olyan méltán vár, ki merné magára vállalni a felelősséget azokért, amik következhetnek? ...” A t. rendek méltányolni fogják a javaslat indítóokait, „melyet a dinasztia iránti hű ragaszkodás, hazánk s a nép iránti tartozás s felelősség érzetében” tesz. Azért lemond a sérelmek felsorolásáról, mert a megszerkesztendő feliratban előterjesztett alapkívánalmak ezen sérelmek orvoslásának biztosítékát is magukban foglalják. A rendek reformokat kívánnak: a közös teherviselést, az örökváltságot, a városi kérdés rendezését, népképviselést, nemzeti hadsereget, az állam pénzügyeinek az ellenőrzését és mindezek előzetes biztosítására felelős nemzeti minisztérium ki nevezését.

A javaslat egyhangú elfogadása nagy haladást jelentett a reformok útján. A rendek határozatában először proklamálták a korlátlan közteherviselés és a parlamentarizmus elvét.

A forradalmi mozgalmaknak Németországban és Ausztriában való terjedéséről szóló újabb híradások hatása alatt Kossuth 6-án arra törekszik, hogy a főrendekkel való további tárgyalások nélkül, „48 órán belül” alkossák meg az örökváltságról szóló törvényjavaslatot, 11-én összeül az adóügyi választmány. És amikor a bécsi forradalom, és Metternich és Apponyi bukásának híre Pozsonyba érkezik, és a hírlaptudósító szavai szerint „roppant eszmények tornyosulnak fejünk felébe, s agyunk csaknem elkábul, s kezünk elzsibbad a váratlan óriási fejlemények villámcsapása alatt”,⁵ a rendek március 14-én este elhatározták, hogy a felséghez menesztendő küldöttség útján haladéktalanul átnyújtják a 3-i feliratot, és kiegészítik azt a vallás- és sajtószabadságra, az esküdtszékre és a nemzetörségre, valamint az Erdéllyel való unióra vonatkozó követelésekkel. Végül a másnap tartott kerületi ülésen ismételen proklamálják az általános adókötelezettséget.

Mindez néhány nap alatt játszódott le, a főrendi tábla állandó, passzív ellenállása mellett. Március 4-e óta, amikor Kossuth feliratát elutasította, csak a bécsi forradalom után, 14-én lehetett rábírní, hogy ülést tartson,

holott a türelmetlenkedő rendek, Kossuth javaslatára, már 8-án azzal fenyegetőztek, hogy a törvényes formák mellőzésével, közvetlenül a koronához fordulnak.

Csakhogy a rendek hirtelen radikalizmusa sem fakadt a reformokért való spontán lelkesedés tiszta forrásából, amely talán a külföldi események hatása alatt medréből kicsapott. Korántsem.

Folytatták bár a reformerek, emberségből és belátásból vagy egyéni szánakésból évtizedes agitációjukat: a szabadelvű gondolat terjesztése örök emberi és nemzeti érdeme az előharcosok azon kis csapatának, amelynek legjobbjai a nemesség köréből kerültek ki.

Azonban sem a józan gazdasági megfontolás, sem a parasztforradalomtól való állandó rettegés, de még a nemzeti egyesülés gondolata sem bírta, egészen a márciusi napokig, a rendek többségét, még kevésbé a nemesség többségét arra, hogy elfogadják a gazdasági szabadság és a társadalmi és politikai egyenlőség elvét.

Nem forradalmi lelkesedés, hanem a forradalomtól való félelem olvasztotta hirtelen „áldozatkész” egységgé a rendi tábla viszálykodó pártjait.

Pozsonyban a parasztforradalom szelleme kísértett, és ugyanazok a rendek, akik alig két héttel a párizsi forradalom előtt, csak február 12-én a közteherviselés kérdésében meghódoltak a főrendek előtt, és ugyancsak február 12-e óta nem értek rá, hogy a jobbágyfelszabadítás kérdését újra fölvegyék, mert a sérelmi politika és a városi polgárság igényei ellen való védekezés foglalta le őket – ugyanezek a nemesi képviselők most magát az Alkotmány megszentelt formáit is le akarták gázolni hirtelen neki-buzdulásukban.

Kossuth március 3-án tartott nagy beszédének motívuma: „ki gondolhatna borzadás nélkül arra . . . hogy szétoszlanánk anélkül, hogy megvinnénk a népnek, mit annyi joggal és oly méltán vár” – hirtelen felvilágított a nemesség lelkében, s a szállongó rémhírektől erőre kapva, végül legyőzte a többség minden aggodalmát és minden benső ellenállását.

„Félelmes hatásuk volt a februári párizsi napoknak az egész kontinensen” – írja emlékirataiban Lónyay Menyhért, az ellenzék tekintélyes tagja, március 8-áról. „Tizedikén – folytatja március 15-én – . . . szegény atyám elmondá aggodalmait a jövő iránt, félelmét a parasztlázadástól; tervezgette, hogy legjobb volna családotól nagy városba, példának okáért Bécsbe hú-

zódni. Monda, hogy kérte Apponyit, tegyen rendeletet, hogy Beregben vagy öt compania katonaság legyen ...”⁶

„Magyarországban jelenleg 15 000 embernyi hadsereg létezik – írja Kossuth egykori főkortese. – Ha mindazokra gondolunk, amelyek Európaszerte történnek, borzadály fogja el az embert ama lehetőség képzetére, hogy egy meggondolatlanul kitörő mozgalom ...”⁷

„Egész áldott nap híreket hajhásztunk; kaptunk olyan újságot is, hogy Pest alatt, a Rákoson, százezer ember csődült fegyver alá, s hogy ezen népsereg a lengyel forradalomban szolgált tisztek által a kaszaforgatás rettenetes harci mesterségében begyakoroltatik, mi szerint Kossuth parancsára bárhol helyt álljon.

Elhittük e hírt utolsó betűig.

Hanem a pecsovics párt is fejét kezdé vesztetni, minthogy a »félzs« nagyon meglátszott több ilyenekül ismert nagy és kis úron Pozsonyban.

Egyszerre, mint a derült égből lecsapott villám, úgy lepett meg mindnyájunkat a hír, hogy Bécsben március 13-án a forradalom kiütött...”⁸

A forradalomtól való rettegés ezen tűzfényében elhomályosul a „nagy-lelkűség” és „áldozatkészség” dicsfénye, amellyel a nemesség görcsösen igyekszik magát övezni; amely törekvésében már az egykori publicisztika és később a történetírás hűségesebben támogatta őt.

Petőfi azonban, aki annyira nem volt hajlandó engedményekre, már március 24-én nyilvánosan tiltakozik a legendaköltés ellen:

„Az úrbért eltörölte az országgyűlés. Nagyon szép tőle, de még szebb lett volna, ha ezt előbb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagy-lelkű nevet, de most, midőn ezt a végső szükségből tette és ijedségből, nem tarthat rá számot. A tekintetes karok és rendek s a méltóságos s nem t’om miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40 000 paraszttal egyetemben, s ezen kellemetes meglepetés indította őket azon nagy-lelkűségre, hogy az úrbért azonnal eltörölték ... Nevesség tőlük, nagy-lelkűséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is!”⁹

És a főrendek az örökváltsági törvény siettetett tárgyalásánál nyíltan ki is mondták ezt az igazságot. Így például gróf Pálffy József, március 18-án:

„Ezen törvénycikk hozatalára leginkább okot szolgáltatott az, hogy a KK. és RR.¹⁰ a zavarok kiütésétől félnek ... Miután oly sürgetős időben élünk, hogy üzeneteket felette nem váltogathatunk, én a t. KK. és RR. javaslatára minden észrevétel nélkül reá állok.”¹¹

Ugyanígy gróf Széchen Antal:

„... . Azt látom, hogy e törvényjavaslat leginkább csak a rendkívüli körülményekre van számítva, mely egyrésztől a nép megnyugtatására tüstént megszünteti a természetbeni szolgálatokat s fizetéseket... Ezen törvény alapja leginkább a fenyegető körülményekben keresendő ...”¹²

És amikor az első rémület után az ellentétes irányzatok túlságosan erőteljesen nyilvánultak meg, másrészt a néhány radikális a részletkérdésekben a lehető legtöbbet igyekezett keresztülvinni, Deák Ferenc, már akkor miniszterjelölt, nem habozott velük szemben, a március 23-i kerületi ülésben leleplezni a hirtelen nagylelkűség indítóokait:

„Felhozhatná valaki e tekintetben az úrbéri viszonyok megszüntetését mint e tábla faktumát. De itt az európai körülmények határoztak. Franciaországban megingott a trón. Németország általános mozgalomban van, s mindez visszhangra s rokonszenvre talált Ausztriában és nálunk is. A törvényhozó test tehát, igen helyesen, azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet; ily mozgalmak idején akár kormánynak, akár törvényhozásnak egyéb feladása nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak élére állani; a RR. nem érezvén magokat elég erősöknek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ezáltal polgári háború kitörését gátolták meg.”¹³

*

Senki sem volt ezekben a döntő napokban annyira tudatában a belső ellentmondásoknak, mint Kossuth, és valóban csodálatra méltó, hogy a legnagyobb izgalom napjaiban is micsoda ügyességgel és szívóssággal ügyelt arra, hogy egyrészt Béccsel szemben a törvényesség legszélsőbb határáig menjen, és a konzervatívokat továbbra is rémületben tartsa, másrészt pedig

ne engedje, hogy a rendek kezdeményezése bármiként is külső kényszerítés hatásának lássék, vagy éppen kívülálló elemek vegyék át a vezetést.

Ebben a törekvésében ugyanazok a politikai elvek irányították, amelyek kezdettől fogva vezették cselekvéseiben és mulasztásaiban: hogy minden változás ellenére is fenntartsa a nemesség vezető szerepét.

Miként már 1847 elején az adókérdésben is azzal érvelt: „Amit most tenénk, az engedmények látszatát kelthetné, és azért az egész világ nagylelkűségnek minősíthetné”¹⁴ – éppúgy a márciusi napokban az első perctől kezdve féltékenyen ügyelt az országgyűlés, illetve a rendi tábla jogaira és tekintélyére. Ugyanaz a Kossuth, aki főként az országgyűlési ifjúságnak köszönhette népszerűségét, már március 3-án megakadályozta, hogy csak tárgyalás alá is vegyék az ifjúságnak a sajtószabadság érdekében előterjesztett beadványát. A következő napok alatt fáradhatatlanul a törvényességet hangsúlyozta, és amikor a bécsi forradalom – és amint láttuk, a magyar vidékről jövő hamis rémhírek – hatása alatt döntő beszédét tartotta a reformok egész komplexumát tartalmazó felirat támogatására, a következő jellemző szavakkal vázolta a helyzetet, és indokolta a reformok szükségességét:

„... Oly időket élünk – úgymond –, melyekben kívánatos, hogy ami a táblán szóba hozatik, közegyetértséssel menjen végzébe . . . A múlt éjjel Bécsben polgári vér folyt, Metternich minisztériuma megbukott. . . Bécsben minden polgárnak fegyver van a kezében ... Nekünk most azon ropant feladás, azon nagyszerű szerep jutott, hogy a mozgalmakat bölcsen vezessük, s azon kell lennünk, hogy a gyepelő kezeink közt maradjon, mert addig alkotmányos úton lehet haladnunk; de ha kezünkől egyszer kirántatik, akkor a következtéseket Isten tudja csak.

Ha már felírásunk korábban nem juthatott a trónhoz, legalább kívánatos, hogy előbb jusson fel, mint az események híre az országban elterjed. És aki most egyes kifejezések fölött akarna vitázni, nem pedig egész erővel azon munkálni, hogy a mozgalom vezetése kezeinkben maradjon, e haza sorsával játszanék, s végtelen felelősséget venne magára. Senki ne engedje tehát magát túlragadtatni a kellő vonalon, de ezen vonalig mindent!”¹⁶

Kossuth itten egész világosan az állítólagos parasztseregekre, a pesti klubokra és a pesti utcára célzott. Mint a nyugati nagyvárosokban, az ellenzéknek Pesten is megvoltak a klubjai és az íróknak és az ifjúságnak a kávé-

háza. Ezekre is igen gyorsan átcsapott az általános erjedés. Amilyen tiszta lelkesedést keltettek a Pozsonyból jövő első hírek, éppoly izgatottá és türelmetlenné vált a hangulat, amikor március 3-a után úgy látszott, hogy az országgyűlés vonakodik a további lépések megtételétől. A Rákosmezőn népgyűléssel kapcsolatos bankettet terveztek, hogy az országgyűlést további cselekvésre késztessek. A kiküldött bizottság már március 11-én 12 pontból álló határozati javaslatot fogadott el. A pesti 12 pont részletesen körvonalazta és túlszárnyalta mindazokat a reformköveteléseket, amelyeket az országgyűlés felirata három nappal később csak általánosságban sorolt fel. Az ifjúság arra törekedett, hogy e pontokat petíció alakjában sürgősen az országgyűléshez, és ha kell, a koronához juttassa. Az ellenzéki klubhoz tartozó öregebb urak, köztük Klauzál Gábor, azonban megghiúsították a határozatot, mert attól tartottak, hogy az esetben, ha a küldöttség eredménytelenül járna el, a nép izgatottsága éppúgy, mint Párizsban, nálunk is fölkelésekben tombolná ki magát.¹⁶ Amikor azonban a bécsi események híre Pestre érkezett, a fiatalság tovább nem türtöztette magát. Március 15-én ünnepélyesen kihirdették a 12 pontot, a sajtót tényleg felszabadították, és a politikai foglyokat, köztük Táncsicsot, kiszabadították börtönükből, végül megalakították a Közcsendi Választmányt, amelyet Petőfi szeretett comité de salut public-nek nevezni; ez azután a minisztérium végleges megalakulásáig csaknem a legfőbb kormányszerző szerepét töltötte be, szervezte a nemzetőrséget, vidéki küldöttségeket fogadott, utasításokat adott, és valószínűleg központja lett a reformmozgalomnak.

Most tűnt csak ki, mennyire okosan cselekedett annak idején Batthyány, hogy Kossuth követé választásával őt a rendpárt számára biztosította. Ő, akinek irányát leghatékonyabban a tömegek helyeslése szabta meg, most éppoly kelleetlenül fogadta az utcának ezt a forradalmi beavatkozását, mint a rendek, és elől járt abban a törekvésben, hogy az országgyűlést a törvényes útról le ne téríthessék. A pesti eseményeknek csak egy népgyűlés jelentőségét igyekeztek tulajdonítani. Minél inkább mutatták a hírlapok tudósításai, hogy a vidék teljesen a pesti mozgalmak hatása alatt áll, s az országgyűléstről szinte egészen megfeledkezett – annál inkább, Wesselényi is lekicsinyli Kossuthoz írt levelében. „Csak mesterkéltnépség a mienk – írja március 23-án –, egy-két maroknyi lelkesült ifjak s írőkből improvizálva”.¹⁷ Amikor március 17-én a pesti ifjúság küldöttsége a 12 ponttal Pozsonyba érkezett, Kossuth eleinte egyáltalán nem akart beleegyezni, hogy

az országgyűlés fogadja a küldöttséget. Végül mégis engedett, de a küldöttséget az országos ülésre nem, hanem csak a kerületire bocsátották. Az üdvözlő beszédre adott válaszában Kossuth „érezte annak a szükségességét, hogy a kívülről jövő pressziónak még csak az árnyékát is elhárítsa az országgyűléstől, és elkerülje a forradalomnak még a lehet is”.¹⁸ Nyomatékosan hangsúlyozta a rend szükségességét, és határozottan tiltakozott az ellen, hogy egy város az ország szívéül tolja fel magát, és ha valakinek ez eszébe jutna, „a nemzet” elég erős lesz arra, hogy azt „eltiporja”. A konzervatív Budapesti Híradó, amelynek addig még sohasem volt egy jó szava Kossuth számára, most az „azt eltiporni kész” szavakat kövér betűkkel szedette ki, és hozzáteszi: „Soha ennél hívebben nem fejezte ki Kossuth a közvéleményt.”

Ugyancsak Kossuth javaslatára már előző nap mindkét tábla tagjaiból közös küldöttséget menesztettek Pestre, hogy ott „a nép megnyugtására hassanak”.²⁰ Kossuthnak a küldöttséghez intézett indulatos válasza után nyílt utat tört magának az országgyűlés és az utca között megindult ellentét. Az új sajtószabadság védelme alatt a pesti sajtó olyan radikalizmust fejtett ki, amely túlzottan visszhangozta az egész országban csakhamar fellépő nyugtalanságot és mozgalmakat, a szélsőig hajtotta a kölcsönös izgatottságot, és egy időre megzavarta mindkét fél tisztánlátását a reális események megismerésében.

Szocializmus 1918. 127-133. old. Előzetes részlet a Társadalmi és pártharcok a 48-49-es forradalomban című, 1921-ben kiadott munkából.

„A művészet – öntudat”

WALTER CRANE:¹ EGY SZOCIALISTA MŰVÉSZ

Fáradtan és bosszúsán rójuk évek óta a városligeti szép Múcsarnok tágas termeit. Mennyi fal, és mennyi kép, de ha azt keressük, ami minket elsősorban érdekel, a kor nagy kérdésének művészi kifejezését, szociális művészetet, várnunk kell, amíg a gyéren rendezett nemzetközi kiállítások alkalmából idevetődik egy-egy külföldi művésznek ily tárgyú műve, mely hasonló irányú művei közt talán nem is a legjobb, mert előre látja a művész, hogy méltánylásra amúgy sem talál. A mi művészeink igen lojális emberek, és mint ilyenek, jól tudnak simulni az uralkodó osztályok ízléséhez és szeszélyeihez. Ők ugyan nem csekély részben állami megrendelésből és állami támogatásból, tehát az adózó nép pénzéből élnek, de ha azt keressük, hogy mily mértékben igyekeznek a népelet igaz festése, a népet mozgató eszmék művészi formába való öltöztetése által e támogatásra érdemesnek mutatkozni, azt találjuk; hogy a mi festőink és szobrászaink hazája az a világ, amelyben a vér meg a bor patakokban foly. Csataképeket festenek, amelyekben az emberi szenvedélyek legdurvább kitöréseit dicsőítik, vagy a polgári életből vett vidám jelenetek foglalkoztatják képzeletüket. A népeletet, amint az igazán folyik, búban és gondok közt inkább, mint vidámságban, nem látják; harcokat festenek, puskát és vért, de azt a nagy harcot, melyet kalapáccsal és ásóval vívnak a munkások százezrei, az ipari harcot észre nem veszik.

Lehet-e ezeket az embereket művészeknek nevezni? Megtaláljuk-e műveikben a műremek azon fő jellegét, hogy érzelmeinknek kifejezését találjuk bennük, vagy hogy azon érzelmeket, melyek alkotójukat betöltötték, a szemlélőben is fölkeltésék? Kétségtelenül nem. Mesteremberek ezek, akik megrendelőik, az eltompult ízlésű burzsoák szemének tetszetős, általános emberi érzések nélkül szűkölködő érzelmvilágukba beleillő sablonos gyári árut állítanak elő kézzel, s azt, ami ettől elüt, durva naturalizmusnak vagy féktelen szimbolizmusnak nevezi. Elfelejtik, hogy az ő saját műveiket, amelyek a polgári életet ábrázolták, abban az időben, amikor még ez is

haladás volt az udvaroknak és főnemességnek azt megelőző művészetével szemben, ugyancsak a rúl realizmus vádjával illették.

Egy kezünk ujjain el tudnók számlálni azon magyar művészeket, akik kedvéért kivételt kell tennünk. A két utolsó tárlaton Fényes festő bizonyította be, hogy ha nem is nagy érzéssel, de kiváló technikai művésziességgel és elvitázhatatlan igazságszeretettel tudja vázolni a nagyvárosi munká nyomor egyes jeleneteit; a mezei munkás viszont Révésznek sztrájkolókat ábrázoló képében talált jóakarató ábrázolóra, kinek szép képe mellett feltűnt Vedres szobrásznak kaszát fenő aratója, a nehéz munkában meggörnyedt, megfogyott földműves munkásnak nagy igazsággal és nyilvánvaló szeretettel alkotott példánya. Ezzel vége. A kiállított művek nagy tömegével szemben szégyenletesen csekély szám.

Messze földről, Angliából kellett egy művésznek jönnie, hogy művészeti kiállítás katalógusán egymás mellett lássuk a munka és a művészet jelképes nőalakjait, vérvörös frígiai sapkával a fején a munka személyesítőjét, és hogy igazi, nemcsak szociális, hanem kifejezetten szocialisztikus művészet alkotásaiban bőven gyönyörködhesünk.

Walter Crane festő, rajzoló, író, dekoratőr, szobrász, díszműves egy személyben. Működésének ezen sokfélesége, mely szinte hihetetlen, és műveinek óriási száma, mely szinte elszédíti a szemlélőt, egyáltalán nem válik alkotásainak hátrányára: csekély kivétellel csupa műretek az, egy gazdag fantáziának és melegen érző szívnek valóságos kéjelgése a szépben, legyen az szín vagy forma, kő, vászon vagy papír, bútor vagy fényüzési tárgy. A szép megnyilatkozása minden formában, végtelen számban.

A Crane sokoldalúsága, míg egyrészt önként összehasonlításra kényszerít a Pesten jelenleg látható másik műkiállítással, az akadémiai Dürer-expozícióval, másrészt magyarázata és egyúttal természetszerű megnyilatkozása az ő szocialisztikus meggyőződésének. Az újkor első évtizedeiben működött Dürer Albert, egyik legkiválóbb képviselője annak a művészetnek, amely iparművészet néven ma újra kezd felvirágozni, és amely az emberi kifejlés legmagasabb fokát ott látja, ahol a munka egyesül a művészettel, a munka művészetté, a művészet kedvvel és szeretettel üzőt munkává lesz. Walter Crane is azt tartja, hogy a mai munka elaljasítja, elbutítja, elcsúfítja az embert; hogy ma, mikor a technikai fejlődés oly magas, hogy célszerű berendezés mellett a munka nehezebb vagy utálatosabb részét gépek végezhetnék, az emberi munkának ismét vissza kellene térnie oda, ahol a célszerűségi

szempont nem számúzi a művészi követelményeket. Hogy munkánk szép lehessen, hogy meglegyen bennünk az érzék, a fogékonyság a szép iránt, a szépek lelkes szeretete, kell hogy egész környezetünk: a ház, amelyben lakunk, szobáink berendezése, a ruha, amelyet akár otthon, akár az utcán viselünk, a kés és a villa, amellyel eszünk, a szőnyeg vagy abrosz, amelyet szobánkban fölterítünk, könyveink, ékszereink, szóval minden, de minden szép legyen. A szép szeretetében neveljük gyermekeinket, és azért művészileg illusztrált könyveket készít számunkra; szép képet fest, szép házat tervez, szép bútort rajzol, szép szőnyeget hímez, hogy mindenünk szép legyen, hogy aztán mi is, minden ember ne tudjon másképp, mint szépen cselekedni, jók legyenek a gondolatai, nemesek az érzelmei, hogy végül alkotni tudjon minden ember, művésszé legyen a munkás.

Hogyne lenne az ilyen művész szocialista! Szépet szerető szeme bármerre néz, nyomort és piszkot, bünt és rosszakaratot, durvaságot és szolgaságot lát mindenfelé. Látja, miképp lesznek az uralkodók gőgösek, kegyetlenek, rosszak pöffeszkedő elbizakodottságukban a művészetet engedelmes szolgálókká, ringyóvá lealacsonyítók, miképp lesznek a dolgozók, a munkások tudatlanok, piszkosak, durvák és csúfak. És művészelke, melynek minden indulata arra ösztönzi, hogy a benne felhalmozott szépséget az embereknek megmutassa, hogy művészetét velük közölje, kétségbeesetten keresi az utat, melyen kivezethesse népét testi és szellemi nyomorúságából. Ha igazi művész, neki kell ezt tennie, nem mert jó a szíve, és emberséges ember, hanem mert művésze parancsolja, mert az szép tárgyat keres, és szép alkotásainak felfogására fogékony lelkeket. És ha a természeti erővel erre az útra hajtott művész találkozik, íme, velünk és a forradalmi szocializmustól követett út az övé is, akkor meg lehetünk győződve, hogy jó úton járunk mi, és hogy küzdelmünk a testi és szellemi elsatnyulás korszaka helyett egy oly korszakot fog eredményezni, amelyben az ember nemcsak anyagilag független, hanem hozzáférhető lesznek a művelődés összes eszközei, és így a művészetnek is helye jut, amelyben tehát szellemi, lelki legmagasabb kifejlődése is lehetővé lesz téve.

Ismervén így a Walter Crane művészi alkotásának a motívumait, az Iparművészeti Múzeumban látható kiállításban ne csak a szorosan munkásélet képeket nézzék elvtársaink, hanem úgy tekintsenek ott minden darabot, a könyvillusztrációit úgy, mint a hímezett asztalterítőket és a falkárpitokat vagy az edényeket, mint egy különböző irányból egy gócpontja társadalmi

felszabadítás felé törekvő művészi lélek megnyilatkozását különféle formákban. Ne is keserítették el magukat azáltal, hogy mindez a szépség, a szép ház és bútor és ruha ma a munkásnak egészen elérhetetlen, hanem lelkesítse a művészeket az a meggyőződése, hogy lesz egy korszak, amikor ezeket a munkások mindenki számára fogják előállítani, amikor a *Szénakaszálás Utópiában* című festménye (108. szám) nem utópia, nem álom, hanem valóság lesz. És ha a munkásképeket nézik, ne akadjanak fenn azon, hogy a képek oly szépek, hogy szinte ellentétben vannak tárgyukkal, hanem örüljenek, hogy vannak oly lények, kik képtelenek arra, hogy még a legelszomorítóbb tartalomnak is nem szép külsőt adjanak. Még az ő szenvedő, küzdő munkásaiban is benne van a jövő munkása szépségének, nagyságának egy része, mintegy előleg a biztos győzelemre.

Nézzék meg tömegesen a sok május elseji ónrajzot (408., 523., 541. szám), az „Ügy” számára készített rajzokat (463., 483., 490., 491., 493., 530., 758. szám), a nép számára való daloskönyvet (583. szám) és a munka diadalának (245. és 301. szám) nemes képét, és ne csodálkozzanak azon, hogy míg Angliában az ország legnagyobb művésze küzd a szocializmusért oly művészi erővel, hogy még a magyar urak is kénytelenek meghódolni nagysága előtt, Magyarországon a nagy művész testvéreinek, szocialista elvtársainak kard és puska jut, ha május elsejét ünnepelni merik; mert Magyarország messze van Angliától, de közel Ázsiához!

Népszava 1900. október 20.

MŰVÉSZET

Részlet

„Ahol a szükségszerűség birodalma végződik, ott kezdődik az emberi erő-kifejtés mint öncél, a szabadság valódi hazája, amelynek azonban kizárólagos termőtalaja a szükségszerűség ama birodalma.” Marxnak e mondása (lásd: *Das Kapital*, III. kötet, 2. része, 355. lap) azt jelenti, hogy az anyagi szükségletek kielégítése (vagyis a „szükségszerűség birodalma”) az az alap, amelyen az emberi természet magasabb törekvései érvényesülhetnek. Ha az anyagi szükségletek ki vannak elégítve, magasabb élvezetek után támad vágy az emberben, amely szintén kielégítést keres. Az ember nem elégszik meg étellel, itallal, lakással, ruházattal, szóval az élet fenntartására okvetlen szükséges jóságokkal, hanem ha ezeket megszerezte, testi és szellemi erőinek a tökéletes és a szép irányában való kifejlesztésére törekszik, vagyis olyan térre, ahol már nem a természeti szükségesség uralma alatt áll, hanem *szabad*.

A tudomány, a művészetek; a szabadság birodalma.

Ennünk, innunk, ruházkodnunk *kell*: ez a természet *parancsa*, az anyagi szükségletek kielégítésének terén tehát nem vagyunk szabadok. *Szabadság* csak a szellemi szükségletek terén van.

Mi, szocialisták szabadságra vágyunk. Oly emberi társadalom megvalósítására törekszünk, amely minden egyén lehető leghabzóabb kifejlődését, tehát szabadságát, az összes emberség teljes kifejlődésével, tehát szabadságával összhangba hozza.

Mi meg vagyunk győződve, hogy olyan társadalmi szervezetet fogunk létrehozni, amelyben még a szükséges gazdasági jóságok előállítására is oly könnyű lesz, hogy a kényszert, amely ezeknek megszerzése mögött van, alig érezzük majd. Mennyivel tágabb, teljesebb lesz a szabadság a szellemi szükségletek kielégítésének a terén!

A tudománynak, a művészeteknek a mait hasonlíthatatlanul túlszámnyaló, igazán szabad fejlődése csak akkor kezdődik majd.

És azzal eljön a földre a tökéletesnek, a szépnek, az erősnek, az igaznak a birodalma.

*

Ma, persze távol vagyunk az eszménytől. Száz ember közül kilencven sohasem lakik jól, rongyosan, piszkosan öltözik, s nem tudja, lesz-e másnap hová letennie a fáradt tagjait. Az emberiségnek túlon túl nagy része odáig sem jutott még, hogy anyagi szükségleteit kellően kielégítse. Szellemi szükségletekről a legeslegtöbbnek fogalma sincs. Mi az: szellemi szükségletek? – kérdezné tőlünk a legtöbb ember.

Vagyis az emberiség legnagyobb része még a legsúlyosabb rabságban szabadtalanságban szenved, a szabadság nagyon kevesek sajátja még.

íme: Budapestnek 700 000 lakosa van, és a műkiállítás nem nézi meg talán 20 000 ember sem, még 10 000 sem. Száz közül egy vagy kettő: ez volna a rabok és szabadok aránya Budapesten, ha az a 10 000 ember is mind azért menne a műcsarnokba, hogy szelleme szabad szárnyalásának nyisson utat a művészet. De a legtöbben nem azért mennek oda, az arány hát még rosszabb.

A magántulajdon és a tőke uralma a művészetet is megfosztotta szabadságától. Nem alkotnak szabadon a művészek, és nem lelke szabadságát, legmerészebb, legegységesebb érzelmeinek, álmainak kifejezését keresi a nézők túlnyomó része. A művész teremtőerejét legtöbb esetben a vagyonosnak szolgálatába állítja – ennek a gondolatvilága pedig a legdurvább, legközönségesebb anyagiság, érzékiség talaján mozog. Jó, ha felemelkedik a család, a haza és egyéb avult intézmények eszméjéig.

Csoda-e, ha kialszik a művészből a teremtő lélek? Lélektelen minden-napiság keríti hatalmába?

A modern szociális mozgalomnak, ezen minden idők legnagyobbjából kellett jönnie, hogy lélek, szellem, eszme szállja meg újra a művészetet, hogy újra a szabadság birodalma legyen. A művészet igyekszik kiszabadulni a burzsoázia sorvasztó öleléséből, hogy vezető, útmutató, erősítő legyen azon az úton, amelyre a hivatását fölismert proletárság lépett – az úton a teljes, tökéletes szabadság felé.

Nekünk ez úton szükségünk van a művészetre.

Ne vesse senki ellenünk, hogy a művészet nem arra való, hogy segéd

legyen, hogy más ügy szolgája legyen. Hogy a művészet szuverén, csak magáért van. Rövidlátók, akik így beszélnek.

A művész is ember, akiben ösztönök, vágyak: *az élet* csakúgy lüktet, él, mint más emberben. Nincsen-e véleménye a maga céljáról, feladatáról, az emberek viszonyáról egymáshoz, e viszonynak lételemeiről? Ha nem volnának érzelmei, hogyan lehetne művész? Nem lesz-e művészete érzelmeinek a kifejezése: dicséret, magasztalás, kárhoztatás? Bizonyárai Az étellel van tehát vonatkozásban és annak küzdelmeivel, nem céltalan, nem magáért való, hanem az életből indul ki, és az élet a célja, mert egyetlen termőtalaja.

Ez a művészeknek szól. Nem nekünk, akik nem vagyunk azok. Számunkra igenis lehet, sőt, egy bizonyos fokon kell is, hogy a művészet magáért, minden járulékos hatásától eltekintve, legyen kultusz tárgya. Ám erről talán máskor.

*

De hát *mi szükségünk* van nekünk a művészetre? – kérditek. Íme, éhesek vagyunk, és rongyokban járunk, és mert munka nélkül is vagyunk, kitett a háziúr az utcára, ahol megvesz az isten hidege. Ennünk adj és meleg ruhát és lakást – munkát adj, akkor beszélj aztán – szellemi szükségletéről I

Tudom, hogy ez a válasz százszor és százszor jogosult, szemben számos jóakaróinkkal, akik erkölcsöt prédikálnak, lemondást az anyagi szükségletekről, amelyekért szellemük dús kincsei: isten, vallás, hazaszeretet, ember-szeretet nyújtanak bő kárpótlást. Jóllakottak ők – vagy ha jó emberek: gyermekesek, akiknek beszéde mosolyra fakaszt.

Mi azt mondjuk: az embernek először anyagi szükségleteit kell kielégítenie: ha ez sikerült, a magasabb, a szellemi szükségletekért való vágy föl-támad még a szellemileg legszegényebben is. Szabadoknak kell lennünk a lehetőség a gazdasági téren, hogy szellemünk is szabad lehessen.

Szabadok akarunk hát lenni minden irányban:

ez mai gondolat– és érzelemvilágunknak teljes felfordítását jelenti, és új eszmekör alakítását. Ami bilincset tulajdon és tőke, vallás és babona, család és haza szellemünkre rakott, azt le kell ráznunk. Amely új teret testünk és szellemünk jövő működésének óhajtunk, azt meg kell teremtenünk.

Végtelen változatos eszmék csírája nyugszik kebledben, szocialista proletár, és ösztönszerűen kifejlésre tör.

Tudsz-e nekik tudatos, érthető kifejezést adni?

Tudod-e küzdőtársaddal megértetni, mi él benned?

Tudsz-e csak magadnak is képet alkotni vágyaidról?

Nemi Mindennapi gondolataidnak, érzelmeidnek – igen; de legnagyobb, legmerészebb vágyaidnak, eszményeidnek nem! Élnek benned, és nem tudsz róluk, mint ahogy nem tudnak róluk ezren és milliónyian. Ezer és ezer ember közt egy van, aki meglátja, és kimondani is tudja.

Ez az ember a művész. A költő, az író, a festő, a szobrász, a zeneköltő.

A művésznek a hivatása azt, ami mint sejtés, ösztönszerű vágy, homályos eszmény, öntudatlan fájdalom és öröm az emberben él, felismerni és kifejezésre juttatni. Az eszköz, amellyel ezt teszi, a művészet, a külső, látható vagy hallható forma, amelyben ez megjelenik, a vers és a regény, a kép, a szobor, az épület, a zenemű, a dal.

Aki azt, ami bennünk mint sejtés él, vagy öbenne gazdagabban, változatosabban, teljesebben, szebben működik, úgy tudja kifejezésre hozni, hogy elrejtett érzelmeinknek rezgését ismerjük föl alkotásában – akinek művébe öntött érzelmei: szeretete, gyűlölete, haragja, lelkesedése, vágya visszhangot keltenek a mi lelkünkben – az művész.

A művész az érző és gondolkodó ember lelkének kapuit nyitja meg.

Ha megtanultál műremeket látni és hallani, minden új műnek szemlélete új eszmékkel tölt meg; gazdagabb, erősebb lesz lelkebben, tudatosak lesznek érzelmeid, ura lesz önmagadnak.

A lélek mozgalmait, szenvedélyeit hozza a művészet kifejezésre; vágyaidat, akaratodat.

Vágyaid és akaratod – az a szép és a jó.

A szépnek és jónak a tudata pedig – a boldogság.

A boldogság – erő.

Erőt ad a célnak az ismerete; erőt ad annak a tudata, hogy célod lelked összes tehetségeivel összhangban van; erőt ad, ha látod, hogy eszményeiddel egy eszmények lelkesítenek másokat; erő a tudás, erő a lelke béke, erő a küzdőtárs.

Kinek van nagyobb szüksége erőre, mint nektek, küzdő, romboló társaim?

A művészet mutatja meg legtávolabbi céljaidat, szellemed legszabadabb szárnyalásának égét; a művészet tárja föl előtted lelked legsajátosabb, legégyénibb indulatait; a művészet mondja meg neked, kik és mit akarnak

társaid, egyesítvén magában mint gócpontban valamennyiük lelki szenvedélyét.

A művészet öntudat, a művészet lelki összhang, a művészet küzdő barátság.

Akinek lelkét a művészet tölti meg, az nem tehet rosszat, annak jónak *kell* lennie. Aki tele van széppel, gyűlöli a rútát, a durvát, a közönségest, a gyöngét.

Kinek van nagyobb szüksége szépre, jóra, tökéletesre, erősre, mint nektek, alkotó társaim? 1

Népszava 1901. december 21.

KIÁLLÍTÁS A MŰCSARNOKBAN

Hogyan van az, hogy éppen a szellemi műveltség legmagasabb fokait elért írókban, bölcsesekben, művészekben csökönnyösen tartja magát a hit, hogy a szocializmus győzelme a művészetnek halála lesz, holott a szellemi élet egyéb ágaira majdnem kivétel nélkül elismerik a szocializmusnak terméke-nyítő, fejlesztő hatását?

Ennek a balhitnek első oka kétségtelenül az illetők tudatlansága. Elhiszik azokat a meséket, amelyeket kitaláltak olyanok, akik nem akartak, vagy nem tudtak teljesen belemélyedni a szocializmus társadalmi felfogásába. Azt hiszik, hogy a szocialista társadalom nagyobbfajta fegyház lesz, amelyben minden bennlakónak minden cselekedete elő lesz írva, minden percéről a hatóság rendelkezik, egyforma lesz a ruházat, a lakás, az étkezés. Ahol pedig a szabad alkotás nem lehetséges, az egyéni hajlamoknak, érzelmeknek, vágyaknak kifejezése a külvilág tárgyain tilos, ott művészet sem lehet, mert ennek alapja a szabadság és az egyéni teremtés.

Akik ezt tartják a szocialista társadalomról, azok még oly elemi fokán vannak a szocializmus megismerésének, hogy fölvilágosítani őket hosszú munka volna. Csakis alaptételünket állítjuk velük szembe: a szocialisták igenis akarnak rendet és állandóságot létesíteni, de csakis a gazdasági termelésben; meg vannak róla győződve, hogy a biztos és egyenlő anyagi lét teszi egyedül lehetővé a szellemi tehetségek minden irányú, teljes kifejtését, és a szabad szellemi versenyt, amely, hogy a szellemi kultúrának fő feltételét ők is tartják. Vagyis a szocialisták kívánják, akarják, hogy művészet legyen.

A másik oka a szocializmus és a művészet vélt ellentétének az, hogy a szocialista irodalom egész a legújabb időkig aránylag keveset foglalkozott a művészettel: azt hiszik azért, hogy a szocialisták közönyösek a művészet iránt.

Ám, akik ezt a következtetést oly gyorsan vonják, megfeledkeznek arról, hogy a szocialisták a szegényeknek, az elnyomottaknak a képviselői, azoknak, akiknek egyelőre a mindennapi kenyerük is bizonytalan, nemhogy

szellemi táplálékra gondolhatnának. A szellemi élvezetek feltétele, hogy legalább a megélhetéshez okvetlenül szükséges anyagi eszközök meglegyenek; ahol a munkásság küzdelme ennyit már elért ott a tudomány és a művészet utáni vágyat fölbreszteni, ápolni és kielégíteni éppen a szocialisták töreksenek a legbuzgóbban.

De van a művészek antiszocialisztikus irányának még egy oka, amely a legnagyobb szerepet játssza, és ez az, hogy a művészet maga összefonódott a polgári társadalmi renddel, ennek kelléke, kiegészítő része lett.

A bizonyítékot erre talán nem is kell a modern művészet jellemében keresni, mert a történeti analógia is elegendő. A művészet minden időben visszatükrözte a kor életfölfogását, illetve minden időben csakis azt tartották művészetnek, ami a kortársak fölfogását az életről kifejezte, sajátos, művészi formában külsőleg láthatóvá vagy hallhatóvá tette. A görögök például, akik a földi boldogságot, az erőt, a szépséget tették életük tartalmává, céljává, művészetnek azt tekintették, ami életörömet, életerélyt, testi szépséget fejezett ki. Az őskeresztények művészete csupán legendákból, imádságokból állott, vagyis olyasmiből, ami Krisztus magasztalására szolgált, és nem a földi, az életörömet, hanem a földi élet örömeiről való lemondást, alázatot, jámborságot fejezett ki. Hasonló jellegű volt az úgynevezett prerafaélita festészet, amely a kereszténységnek szintén olyan korszakában virágzott, amikor a keresztény vallási élet intenzívebb volt. Ellenben a reneszánsz csodás művészete abban a korban született, amikor a régi görög írók művei újra szellemi köztulajdonává lettek a művelteknek, akik bár külsőleg hívei maradtak a keresztény vallásnak, és annak külső formáihoz ragaszkodtak, belső meggyőződésükké, világfölfogásukká az életöröm evangéliumát tették.

Ugyanígy a mai kor művészete, ha azt igényli, hogy a kortársak művészetnek el is ismerjék, kell hogy kifejezésre juttassa éppen ezeknek a kortársaknak a világfölfogását. Ez, persze, csak a polgári világfölfogás lehet, mert az irányadók nem a szocialisták – akik hiszen már léteznek, és szintén kortársak –, hanem azok, akik a művészeknek a megbízást, a kenyeret adják, tehát a polgári társadalmi gazdagjai. A mai művészet azt hozza kifejezésre, amit ezek jónak, szépek tartanak, és kerüli azon eszméket és tárgyakat, amelyek az ő szemükben rosszak vagy rútak.

Ám ezen, pusztán a történeti hasonlóságra fölépített állításnak bizonyítékait szolgáltatja a művészetnek ma uralkodó elmélete is, amelyről pedig

azon hiszemben vannak, hogy teljesen független a mai társadalom vezető eszméitől, hogy semmi összefüggésben sincs a mai társadalmi renddel.

Mit követel a modern esztétika a művésztől? Lehet mondani, hogy tisztán technikai tudást. Tudjon rajzolni, vagy tudja a természet színeit híven visszaadni, vagy inkább minél meglepőbb színhatásokat produkálni. Hogy tartalma is legyen annak a műnek, nemcsak formái; hogy a színek, amelyeket gondosan összeválogat, ne csak a hatásra spekuláljanak, hanem hangulatot, eszmét fejtszenek ki és közöljenek, azt nem kívánja.

Így fejlődött ki a festészetben és a szobrászatban, valamint a zenében az az irány, amelynek irányelve l'art pour l'art („a művészet a művészetért van”), amelynek egyedül bevallott célja a külső szépet, a szemnek és fülnek szépet kifejezésre juttatni, amely, amíg érezzük, látjuk benne a művészet becsületes erőlködését amellet, hogy érzékeinket gyönyörködteti, az emberi szellem küzdelmére is emlékeztet, de mihelyt ezt nem érezzük, amikor csak az abszolút, a föltétlen technikai tudást látjuk benne, amely minden akadályt játszva legyőz, és ezenkívül nem látunk semmi mást – a művészet legrosszabb fajtájává, legveszedelmesebb elfajulásává lesz: virtuozitássá.

Mi mást mutat ez, mint a burzsoázia egyéb szellemi világa! A burzsoázia, amely győzedelmeskedett, amely – hol erővel, hol furfanggal, hol alázatos gerinctöréssel – meghódította a teret, amelyen gazdasági erőit kifejtheti, s amelyet beatus possidens létére nem bántanak ma az emberiség haladásának, boldogságának a szabadságnak, a kultúrának kényelmetlen, mert az agyat és a testi munkaerőt igénybe vevő eszméi – ez a burzsoázia olyan művészetet óhajt, amely nem is zavarja eszmékkal, filozófiával, problémákkal az ő nyugodt élvezeteit, vagy zajos élvezeteinek lelki nyugalmát, hanem csupán új élvezetekkel járul a már meglévőkhöz, a szemet, a fület, az idegeket izgatván. Ezért kell neki csak a külső: az alak, a rajz, a színek, a meglepő kompozíciók-csak a tartalom, gondolat, eszme, a lélek, az igazság keresése nem. A virtuóz – ez a győzedelmes burzsoázia győzedelmes művésze.

Ám ne higye azért senki, hogy mi nem követeljük meg a művésztől a technikai tökéletességet, természeti igazságot. Nagyon is, s ezért még százszorta jobb szeretjük a késői, kifejtett burzsoá művészetet, mint a burzsoázia naiv, kezdetleges korából valót, azt, amely például Magyarországon a 90-es évekig dominált, és némely képviselőket ma is megtartott a kis- és középpolgárság művészi szükségleteinek kielégítésérc. Ez az a művészet, amely jelszavául mintha azt választotta volna: ne quid nimis („erődön túl sem-

mit!"), a kedves, a kellemes, a nyugodt, a mindennapi érzelmeknek és eseményeknek ábrázolása megfelelő formában: szelíd színek, sima, gömbölyded rajz, sablonos, szép arcok, kezek, lábak, asztalok^ gyümölcs, kávé stb. stb., vagyis a kispolgári, bornírt, szolid szellemi és fizikai élet összes kellékei. Típusai: a zsánerkép, a csendélet, az uralkodók arcképei; kérérlhetetlen terjesztője az olajnyomat, amely elmosódó vagy kikörvonalozott rajzával és kevés változatú fényes színeivel pompásan hozzáülk ahhoz a kifejezés-telen „művészethez”.

Ez a művészet, amelyben látszólag megvan az érzelmi és a formai elem egyaránt, utálatos, mert teljesen befejezett, gyáva, kicsinyes világfelfogást hoz kifejezésre, és technikájában ugyanilyen. Hová lesz itt a művészet hivatása: hogy vezessen, utat mutasson, újat, közönséges halandóknak ismeretlent tárjon fel! Hisz amit ábrázol, azt mind jobban, alaposabban tudja, ismeri az a közönség, mint a művész. Művész-e hát akkor?

Nem, ennél a művészetnél sokkal többre becsüljük a kifejlett burzsoá művészetet, amely legalább a technikai tudás tekintetében nyújt tökéletest, egyénit, újat. Mert minden művészi alkotásnál elengedhetetlennek tartjuk ezt, mint a természetesnek, az igaznak és a természetes életörömmnek, szocialista világfelfogásunk ezen lényeges elemeinek követelményeit.

De úgy tetszik nekünk, mintha már elég volna a jóból. Még ha érdemül rónók is föl a tisztán a technikai művésziességre utaló törekvést, holott valójában társadalmi szükségesség, még akkor is azt kell ma mondanunk, hogy a művészttechnikai tudás fejlesztése oly intenzív lett már, olyannyira szinte vele született tehetsége már a mai művésznek, *hogy* idején valónak tetszik végre a művészet másik elemét, helyesebben első elemét is érvényesülésre segíteni: azt, hogy a művész érző, gondolkodó, a világ jelenségeiről magának saját véleményét alkotó lény, aki ezen tehetségeit kell hogy kifejezésre juttassa műveiben. Mert a művészet hivatása éppen ez. A művész feladata, hogy azon érzelmeket, eszméket, eszményeket, amelyek ugyan másokban is megvannak, de benne magasabb intellektusánál, differenciáltabb lelkiületénél, nagyobb intuitivitásánál fogva hamarabb keletkeznek, és teljesen, tisztábban alakulnak ki öntudatában, egyéb vele született és kifejlesztett képességei segítségével mindenki számára érthetőkké, szemléltethetőkké tegye, és ez úton terjedésüknek és majdani diadaluknak útját egyengesse.

Igazi művésznek az ő művészete eszköz, amellyel az ő világfölfogását,

egyéni és társadalmi eszményeit az együttérzőkkel közli, köztük terjeszti.

Amely műben ezt az elemet, amely öntudatlan tény és egyben akarat, nem találjuk, az nem művészeti munka.

Ebből a szempontból fogjuk szombati számunkban a tavaszi nemzetközi tárlatot bírálni.¹

Nehéz ítéletet mondani abból a szempontból, amelyet keddi cikkünkben fejtettünk ki, hogy a művészet technikai életének túltengése helyett kívánatos a művészeti alkotás első és a fő elemének előrenyomulása: hogy érzelmeket, eszméket juttasson kifejezésre, hogy a művész az ő emberi törekvéseit, világfölfogását öntse műveibe.

Hol van ennek a biztos ismérve? Mely műről mondhatjuk biztosan, hogy ez a szemmel nem látható, kézzel nem fogható elem megvan benne? Nem féltő, hogy a szemlélő egyéni hajlandóságai befolyásolják művészi ítéletét? Hogy elfogultan jönnek látja azt, ami egy csapáson jár vele, rossznak, ami ellentétes világfölfogás szülte?

Ez a veszedelem tényleg megvan. De van valami, ami csalhatatlan útmutató, minden művészi alkotásnak az a magyarázhatatlan, csodás tulajdonsága, hogy elárulja: *igaz* érzelme, *őszinte* gondolata-e a művésznek az, amit kifejezésre juttatott. Ez az a valami, amit az igaz ember kiérez a műből, bár nem ért egyet a művésszel. S ha ehhez járul, illetve ezzel jár a kifejező *sajátos*, új, szép technika, megvannak azok az alkotóelemek, amelyeket minden műalkotásban megkövetelünk.

Sorra járva hát a Műcsarnok termeit, azt kérdezzük minden múnél: akart-e a művész a *magából* valamit közölni? S ha akart, sajátos, szép módon teszi-e érthetővé közlendőjét?

Sok, igen sok mű esik így ki mindjárt szemlélődésünk köréből. Azoknak a nagy csoportja, akiknek művei első tekintetre elárulják, hogy alkotójuk nem gondolt semmi egyébire, mint arra: képet kell küldennem a tárlatra, mert különben elfelejtenek; vagy: ezzel a képpel pénzt kell keresnem. Ezeket nem említjük egyenként, mert sokan vannak, és együttvéve nem érnek tíz sort: nem is jegyeztük meg neveiket, mert hisz hamar elsiklik az ember szeme képeik fölött. Ott vannak aztán a kispolgári közepesség festői, akiknél minden oly ismerős: tárgy és technika, hogy szintén elfelejti őket az ember, mire kiért a teremből. E két osztályba tartozik a kiállító magyar festők legtöbbje.

Viszont ott találjuk a tárlaton erős képviselőit annak a művészetnek,

amely nagy technikai problémákat old meg, vagy színhatásaiban meglepő összeállításokat produkál. Mindjárt a német Eugen *Brachtra* kell gondolnunk ennél. A nagy második termet egészen megtöltik tájképei. Biztos rajz, eleven harmóniás színpompa, „érdekes” kompozíciók. De kicsoda hidegség! Az ember úgy érzi, mintha jégverembe jutott volna. Azok a pompás színek semmi meglepet nem árasztanak, azok a szép képek semmit sem mondanak szerzőjük hangulatairól. Ugyanezt érezzük a kilencedik teremben kiállított angol művek legtöbbszörénél. Imponáló az a biztonság, amellyel minden vonás meg van rajzolva, minden szín le van rakva, hogy a szem semmi bántón nem ütközhet meg. De érzést mi csak *Muhrmann* és *Sauter* képeiben fedezhettünk föl. Különösen kifejezőnek tetszik nekünk *Muhrmann* arcképe *Sauter*től, amelyen a művész épp olyan, mint művei után ítélnök egyéniségét: elmerengő, álmodozó, de bensejében megállapodott, szilárd. Érdekes ebben a teremben *Newberynek* csöszve. Általában az angolok – mint mondtuk – technikai befejezettségükkel tűnnek föl, s csak az teszi őket érdemessé, hogy magas fokon álltak meg.

Ezt mondhatjuk különben a kiállító külföldi művészek túlnyomó nagy részéről. Ok különösen tanulságosak éppen annak a művészeti iránynak a megítélésére, amelyet késői polgárinak neveztünk.

Ez az irány oly hatalmasan, majdnem kizárólag uralkodik, hogy csodálatosnak és egyben természetesnek találjuk, hogy föltűnt hirtelen egy új név, amely ritka bátorsággal, az uralkodó művészi iránnyal homlokegyenest ellenkező művészetfilozófiát hirdet.

A visszahatásnak a „csak szép” művészete ellen meg kellett jönnie. Lehetetlen elképzelnünk, és a művész lényéről, hivatásáról való minden képzetünket lerombolta volna, ha meg kellett volna elégednünk, minden művészre alkalmaznunk a tételt, hogy a művészet csak kora uralkodó fölfogását juttathatja kifejezésre. Az igazi, a nagy művész – kevés van, elenyésző kevés – lelke egyéniségét viszi alkotásaiba, amely összhangban lehet, de ellenkezhethet is kora uralkodó világfölfogásával. Az igazi, a nagy művész előre érzi, megsejdi a jövő fölfogását, amely ma eszmény: a jövő állapotait, amelyért ma harc folyik; jövőbeli ideálunk szempontjából látja és alakítja a jelent, a jövő embereinek és társadalmának mértékével méri a maiakat.

Nem a jövő prófétái, de a magukéi akarnak lenni a modern szimbolisták, misztikusok közül sokan, akik küzdenek, miként lehessen a maguk lelke

rezgéseit, futó, bujkáló áramlatait, homályos sejtéseit a természet tárgyain kifejezésre juttatni, ami sokkal nehezebb, mint a külső világ szemlélete által bennünk fölkelteit érzelmek himporát szórni azok művészi újjáteremtésére. Sikerül-e az; nem érhető-e és hihető-e, amit a modern szimboliztácák, allegoriztácák akarnak, az dönt művészi voltuk fölött. *Stuck* képe például igazán *A tavasz-e?* Elhisszük-e, hogy a művész, és éppen csak ezen művész képzetét a tavaszról ez az asszony fejezi ki? Igen. *Stuck* képe művészeti alkotás, amely lehet a szemlélőnek természet- és világfölfogásával ellenkező vagy összhangzó, de mindenképp saját érzetemenk egyéni módon mesteri közlése.

Ám *Stuck* képe is a jelen művészete, a máé, bár az övé is. A máé vagy a tegnapé, de oly nagyon igazán sajátja a *Böckliné* is. Hogy elüt ott az első teremben összes szomszédjaitól! Egy négy lábú szörny, négy ember, házfedél, darabka ég. De él benne a természet, az izzó, az erős, az életet adó természet! A görög világ csodás képzelete, amely a természet eleven erőit élőlények alakjába öltöztette, és megnépesítette velük az erdőt, a vizeket, a hegyeket! Ez a világ támadt föl újra Böcklinben, hol ujjongatva, hol rejtelmes-fájdalmasan, amilyen a természet maga.

De Böcklin is, és mások, akik az ő világához csatlakoznak, csak magukért vannak. Erősek, de csak magukat -viszik; érzők, de csak a maguk világát élik; művészek, de csak a maguk művészetével törődnek. Ők csak a maguké, a világ, az emberek, a művészek, az ő számukra nem léteznek.

Egy ember van a tárlaton, akiben benne él a küzdő, a fájdalmak útján haladó világ, aki az emberrel szenved, aki tízezer esztendeje keresi az utat, az igazságot, az életet, akinek a művészet ezen küzdelemnek, ezen keresésnek eszköze, segédje.

Erős visszahatás az uralkodó művészet ellen a *Nagy*² Sándor művészete. Amely egészen elmerült a külső szépség kultuszában, amely egészen elvesztette kapcsolatát a világ képével, amely a megnyugodott ember lelkéből merít, azzal szembeállítja azt a művészetet, amely a vajúdó világ, a magát és embertársait kereső lélek kifejezése, vigasza, reménye. És hogy az ellentét teljes legyen, elveti „a szép” cafrangjait, sallangjait, a buja színeket, a bonyodalmas kompozíciót – egyszerűen, igénytelenül, szinte kezdetlegesen mutatja be lelkét.

A Nagy Sándor képeinek tartalma a művészet hivatásának akaratlan,

ösztönszerű demonstrálása, technikája tudatos lázadás az uralkodó félművészet túltengése ellen.

Ez a művész nem *akart* mondani valamit, ennek a művésznak *kellett* mondania, belső kényszerűség hajtja, hogy azt a fájdalmat, amelyet megélt ő, és küzdő embertársaival együtt él minden nap, és azt a reményt, amely vigasztalja, amelyért küzd, kifejezze, minden emberrel közölje.

És ebben a művészen, aki nem tudja a maga személyét, fájdalmait, küzdelmeit elvontan képzelni, elválasztani a művészettől, az ő minden ízét átható tehetségétől, ebben a művészen fölébred a harag, amiért mások, akik magukat szintén művészeknek tartják, természet adta tehetségüket, amely vezetővé, útmutatóvá képesíti őket, szolgálóvá teszik. Ti a külső szépet teszitek alkotástok fő elemévé, én a külső szépet redukálom, hogy legkisebb része legyen művemnek, ne homályosítsa el az eszmét, amelyért művem van. így gondolkozhatott ő.

Ám Nagy Sándor képeinek technikai primitivitása csak külső látszat. Nézzük meg jobban őket. Nemcsak az eszme él bennük, a művész lelke; élnek az alakok, él, diadalmasan, a művész szeme, keze. A *Mester, hol lakol?* című festményen az előtérben levő három alak mily plasztikus, mily erős, kifejezésteli! A testtartásban benne van a vágyó, az ellenállhatatlan erővel Krisztus alakja felé vonzott emberek lelke. Mily biztosan állnak, előre-hajolva, és mégis szilárdan! A színekben nincs egy bántó vonás sem, amely azzá lehetne, mert talán nem törődött velük eléggé a művész. A szemnek is harmonikus, szép minden. És a sajátja mindez: az eszme alakítása, amely eredeti, megkapó, és a rajz, a színek, amely nem emlékeztet másra.

A Nagy Sándor két képe (az *Úr és paraszt*-ről még nem beszéltünk) nemcsak hatalmas támadás a régi művészet ellen, de egyben a jövő útja, iránya . . .

Azokkal a többi művészekkel, akik *mondani* akartak valamit, bár a régi modorban, de kevesebb eredetiséggel, talán harmadik cikkben foglalkozunk majd.

Azt hihetné valaki, hogy már igen jól megy a magyarországi munkásság sorsa, amiért oly hosszan, immár harmadik cikkben foglalkozunk a képkiállítással. Úgy látszik, elérte már az anyagi létnek azt a valamennyire kielégítő fokát, amikor módjában van már egyébbel, a szellem dolgaival is foglalkozni.

Persze, nem így van. Nem kell a statisztika számait bizonyosságul hívnunk,

hogy elhiggyék, nem is akarjuk most. De azt se akarjuk itt hosszasan bizonyítani, hogy éppen ezen helyzete a munkásságnak indokolja és teszi kívánatosá a művészettel való foglalkozást. A művészet hivatásáról kifejtett alaplánzettükből folyik, hogy annak kiváló szerepet kell tulajdonítanunk a mi küzdelmünkben, a szocialisztikus mozgalomban is. Ha a művész az, aki korábban, teljesebben, szebben kialakult világfelfogását juttatja kifejezésre műveiben, a művészetnek a szocialisztikus világfelfogás kifejezése tekintetében is van feladata.

Nem az, hogy szolgálójává szegődjék a mozgalomnak, hogy szorosan ragaszkodva a szocialisztikus elmélet- és érzelemkörhöz, ennek propagátora legyen. Távol áll tőlünk a gondolata is annak, hogy, a középkori tudomány módjára, új „ancilla theologiae”-t teremtsünk. Nem, abban az értelemben a művészet nekünk is öncél, hogy csak azt kívánjuk tőle, keressen és utat mutasson, új szépet tárjon fel, legyen bár az út és az új ismeret a miénkkel teljesen ellentétes.

De *ha* a művészet olyan irányt mutat, amely a miénk is, *ha* olyan eszméknek ad kifejezést, amelyek a miénkkel rokonok, *ha* oly tárgyakat választ, amelyek a mi világunkból valók, akkor botorság volna föl nem ismernünk és föl nem használnunk azt az erőt, amely *ebben* a művészetben ügyünk számára rejlik. Nem követeljük mi azt a művészettől, hogy szocialisztikus irányú legyen; de *ha* szocialisztikus irányú, örömmel kell üdvözlönnünk sorainkban, legalábbis úgy, mint minden más küzdőtársat.

Kifejezetten szocialisztikus művészetet a tárlaton nem találunk. Igaz, nehéz is volna szabatosan meghatározni, hogy mikor mondhatjuk ezt, talán amikor a szocializmus harca fő jelenségeinek, például az osztályellentéteknek és az osztályküzdelmeknek vagy a szocialisztikus végcélnak ad művészi alakot, amikor tárgyaül nemcsak a szocializmusnak vivőit, a munkásságot választja, hanem a *küzdő* és *remélő* munkásságot, nemcsak a passzív, de az aktív népet. Ilyen kép kevés van egyáltalán; a tárlaton is csak egy: a Nagy Sándoré, amelynek címe *Úr és paraszt*, ötlovas hintón vágat az úr, keresztül árkon-bokron, a paraszt kertjén, kerítését ledöntötte, és a parasztasszonyt elgázolta; most az öreg paraszt két kis lótlól húzott, kövekkel megrakott szekere kerül elébe. Talán megáll, elkerüli? Egyik paripája már kidőlt. Nem lehet! Ott ül fenn az úr mellett a csillogó szárnyú démon, a Rossz, ujját a gyepnlön tartja: rá *kell* hajtani. Az ágaskodó, toporzékoló

paripák nekiugratnak a szekérnek, amely mellett – alázatosan, levett kalappal ott áll az ősz szakállú paraszt.

A vége? A vége, az nincs *ezen* a képen, az a *Mester, hol lakol?* címűn van. Azon a képen, amely oly hatalmas kifejezése Nagy Sándor művészet-bölcséletének, amely viszont belső, alkotó része egész világnézetének.

A démon, a Rossz úzi harcba egymás ellen az embereket. Nem a birtok-különbségek maguk, nem a gazdagság maga, de a Rossz, amely elvakítja, egymást gyűlölővé, kegyetlenekké teszi őket. Ebből a viszonyból a kivezető nem a harc: ím, mindketten, úr és paraszt tönkremennek a vad hajszában: mialatt elgázolja az alázatos öreget, fölborul, és maga alá temeti az urat is a fényes hintó. Így akarja a démon: a Rossz.

Az út más: Krisztus az út, a Jó, a szeretet. Keressétek Krisztust, köves-
sétek. Szeressétek egymást, s megleszen a béke a földön, a boldogság; *A mi kertünk* – Nagy Sándor harmadik képe – az ő reménye, a jövő, amelybe vágyik, nem csupán a maga számára, amelyet mutat minden embernek.

Ez a tolsztoji hit nem vallása a szocializmusnak. Nem hiszük, hogy harc nélkül, pusztán a szeretet erejével le lehet fegyverezni az emberiség béké-
jének és boldogságának hatalmas ellenségét: a gazdagságot, a vagyont -
vagy ahogy mi nevezzük: a tőkét, a kapitalizmust. Erősebb ennek a démoni ereje az ő helytartói, a gazdagok fölött, mint a szeretet szaváé, amelyre oly igazán szívesen hallgatnánk mi. De nem elég, ha csak mi tesszük.

Ám hirdessék a szeretet igéjét, Krisztus igazi tanát. De a hatalmasoknak, a gazdagoknak elébb. Ha látjuk, hogy náluk van foganatja, ha majd maga a béke apostola nem talál oly viszonyt tárgyául, mint az úré és paraszté, akkor elfogadjuk mi is a küzdelem, a harc helyett. De addig? Hisz' a paraszt-asszony már ott fekszik elgázoltan, holtan, pedig szeretett, jó volt, és az öreg parasztot mindjárt ugyanaz a sors éri, pedig békés, alázatos. ím, elpusztul mindkettő, az úr pedig? Az bizonyos, hogy kárt szenved ő is -
lelkében, de fölborulni nem fog, vágat tovább, és elgázol új és új kerteket és szekereket.

És mi mégis szeretjük a Nagy Sándor képeit, szeretjük mint szocialisták. Nemcsak azért, mert oly bátran, oly leplezetlenül merte művészileg alakítani a gazdag és szegény ellentétét, azt, amit mi – továbbmenve – osztály-
ellentétnek nevezünk. Szeretjük, mert igaz ember, mert lelkét önti művészetébe. Szeretjük, mert nem alkalmazkodik a meglevőhöz, nem nyugszik bele az adott állapotokba, hanem fellázad, keresi az utat. Szeretjük, mert

ennek az egész lényét elfoglaló érzelmenek művésze is segédeszköze, megmutatván így, mi a művészet igazi hivatása.

És örülünk neki, miként örül az ember a ritkának, mert az egyetlen művész a tárlaton, aki művészetében a széppel együtt eszméket és érzelmeket ad.

Van ugyan a tárlatnak több, a mi szocialista szempontunkból külön is figyelemre méltó művésze. Ezek azok, akik a népet, a nép életét választották műveik tárgyául. Nem a küzdő és remélő népét, hanem a munkában élőét, a dolgozóét. Nem is az együtt küzdő és az együtt remélő szemével nézett népét. A művész szép tárgyat keresett a népben és talált. Ezt állítja elének, egyéb semmit – és jó, ha legalább ezt.

A legjobban tetszenek nekünk az ez irányú képek közül *Vaszary* János *Részesarató*-i (212. szám), ezek az igazán a szántóföldről idehozott alakok, mindegyik amily egyéni, olyannyira típus is. A meggörnyedt, öreg arató elől, akiről azt hinnéd, nem bír fölegyenesedni, de a rongyos ing mögött ott lappang a munkabíró erő, amely a kaszálásban még mindig az első sorba viszi az öreg munkást. De a munka nehéz és sok, meggörnyed belé az ember. Ilyen lesz a dacos legény is a középben, hacsak nem őrzi meg dacát, s nem lesz szocialista, aki dolgozik bár teljes erejével, de nem hajlik meg, nem görnyed.

Ám ezt már nem *Vaszary* mondja, ezt mi gondoljuk hozzá.

Sokkal kevésbé tetszik nekünk *Révész* Imre *Alföld*-je (102. sz.). Nagy igényekkel lép föl az a pompás rámajú, hármás kép, de maga nem nyújt annyit. Ez nem az *Alföld*, a *nagy Alföld*, ez külön egy hajnalban a mezőn járó lány, külön legelésző nyáj, esti tűznél melegedő férfiak. Sőt, épp a közepső kép, a fő rész, mily kevésbé az *Alföld*! Ez nem a végtelen, délibábos róna, hisz az orrunk előtt lehajlik az égbolt; nem a perzselő nap, a forró lég. Becsületesen, nagy szorgalommal, sok jóakarattal megfestett képek, amelyek közt a legjobb a harmadik, a pásztortűznél ülő juhászok.

Van aztán még egy sereg kép, amelynek a munkásnép a tárgya. Nem említjük itt a *Baditz Pacsirtaszavá*-t (83. sz.), sem a *Bruck Kévektől*-it (84. sz.). Szalonmunkások ezek, vagy legalábbis a polgári szalonok parfümös selyemkendőivel végigtörölt képek. Sokkal jobb ezeknél a *Skuteckzy Rézolvasztás*-a (14. sz.); csak hogy az olvadt réz a valóságban forró, ez pedig – bár izzópiros – hideg. *Kuehl* képe, *Ima a tárnába szállás előtt* (26. sz.) idegen világ nekünk, mert, reméljük, nemsokára elmúlt világ. Miért olyan szürkés,

elmosódó a kép? Talán, mert a bánya előcsarnoka homályos? De hisz a levegő világos, fényes. *Dettmann Magvető-jén* (94. sz.) szépek, elevenek a színek. De minek az a szívárvány? Talán a magvető reményét jelképezi? Bizony, nem lesz aratása, ha oly bágyadtan hullatja kezéből a magot. Szépen van festve a *Rippl-Rónai Somogyi kanász-a* (229. sz.). De itt már modorosság a Rippl szokott fátyolos színei; láthatok úgy tájat, szobában ülő embereket, de nem egy kezelő kanászt. *Poll* – nem tudjuk, utánozni akarta-e Rippl? *Ingyen kenyér-e.* (194. sz.) oly szomorú kép, mint amilyen szomorú maga az intézmény. *Zemplényi* kiállított egyet az ő mindig egyenlően jól megfestett, de mindig egyenlő képeiből: az *Alamizsná-t* (253. sz.), amely éppen olyan szolid, mint minden más.

Hosszú volna még csak röviden is jellemezni mind a képet, amely tárgyánál vagy kivitelénél fogva föltűnt. Lehetne még beszélni *Munkácsyról*, *Van der Stappenről*, *Gaulról*, *Olgairól*, *Kobilct(áról)*, *Schildtről*, *Dhurmerről*, *Duhemről*, *Sullivanról*, *Jogsárol*, *Huardról* és – természetesen – *Segantiniről*. De már így is többet írtunk azokról, akikről ez esetben szinte csak azért írtunk, mert Nagy Sándor révén a művészetről elméltünk.

Nem lehet végül elhallgatnunk, hogy főképp azért írtunk a tárlatról, hogy elvtársainkat annak látogatására buzdítsuk. De hogy menjenek munkások oda? A belépőjegy vasárnap 20 krajcár, a katalógus 30 krajcár, ez 50 krajcár, egy fél napibér. Nem lehetne a katalógust a mellékelt reprodukciók és egyéb, nem szorosan a katalógushoz tartozó részletek nélkül is kiadni, és 10 krajcárért árusítani?

Népszava 1902. április 22., 26., május 3.

ÚJ FOLYÓIRATOK

Vajon a két folyóirat, amelynek első számát vettük,¹ a magyar olvasóközönség hangulatából leszűrődött szellemi szükségletnek felel-e meg, vagy megint nem egyéb, mint néhány bátrabb, erősebb, új formakifejezésre törekvő tehetségnek próbálkozása, akik, mint oly sokan előttük, nemsokára „csak voltak” – nem tudjuk. Őszintén kívánjuk azonban, hogy ne a pesszimizista föltevés váljon be. Alig ismerünk a magyar nemzetnél kisebb kultúr-nemzetet is, amelynek revüirodalma oly szegényes, oly szűk keretű és – oly szűk körre kiható volna, mint a magyar; amelynél azt a csak revük által teljesíthető hivatást, hogy az új tudományos, művészeti, irodalmi, általában kulturális értékeket a szakemberek körén kívül vigyék, oly csekély érzékel az új kánt, és az írni tudás európai színvonalán álló közlésre annyira fogyatékos képességgel teljesítenék; amelynek műveltnek nevezett közönsége oly szívesen érné be dokumentált igazságok helyett szellemes féligazságokkal és paradoxonokkal, szójátékokkal és adomákkal, és nem unja meg közkedvelt íróinak modoros és sablonos kifejezésük módját, amely legjobb esetben affektált, legtöbbször azonban kiaszott, sterilissé vált féltehetségek cinikus szárazmalomtaposása.

Nemegyszer mondták – és kétségtelenül helyes megfigyelés –, hogy intellektuális közéletünk ily alacsonyrendűségének a napisajtó túlburjánzása az oka, mely közönséget és írókat egyaránt a maga üzleti érdekeihez szabott szellemi táplálék produkálására és fogyasztására kény szeri tett és nevelt. De ez csak egyik oka. Végre is nem minden magyar író tette első lépéseit az újságlapokon; és akadtak Magyarországon is hébe-korba emberek, kik nem estek áldozatul az újsághipnózisnak, és másképp művelődtek, mint újságszugesztio útján. A külföldi modern revüknek – és pedig a legjobbaknak is – oly tömege jött és jön ma is Magyarországra, amely aránytalanul fölötte áll a magyar revütermelésnek mennyiségben is. Tudunk budapesti könyvkereskedőt, akinek csak a *Die neue Rundschau*-ra. negyvennél több előfizetője van; némely francia és angol nagy revüre tíz-tizenöt; ellenben egyetlen

magyar revüre sincs ötnél több: bizonyítéka, hogy a szükséglet megvan nálunk is, de minősített szükséglet.

Emlékezésünk szerint nálunk csak kétszer történt nagyobb szabású kísérlet, hogy általános jellegű, modern revüt kapjon a magyar olvasóközönség. A 90-es évek elején nagybőra fiatal írókból álló társaság megalapította az *Élet*-et, becsületes törekvéssel, hogy a Nyugat kultúrmozgalmához kapcsolja vele közönségét. Az első folyóirat volt, amely a magyar közélet jelenségeit a szociális és természettudományi világnézet álláspontjáról kommentálta és bírálta; az első, amely a külföld nagy tudományos, irodalmi és társadalmi mozgalmainak korlát nélkül nyitott tért. Mégis, néhány évi fennállás után, meg kellett szünnie.

Az *Új Magyar Szemle* ennyire sem vitte; az első évfolyammal be is fejeződött élete.

Ha e kudarcnak okait keressük, nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy közönségünk beéri az újsággal. Ne keressük az *Élet*, az *Új Magyar Szemle* és a többi, ahogy föltűnt, úgy el is tűnt kisebb revü sikertelenségének okát csak a közönségben; hanem keressük a másik félben is: az írókban.

Hogyan teljesítették – és teljesítik – a magyar írók azt a hivatást, hogy fáklyalobogatók legyenek az emberiség új, még töretlen, még egyenetlen, még szakadékos útjain, gyönyörködtető, felüdítő a harcban, harcolók a kevesek – intellektuális és szenzuális – kiváltságai ellen? Hogyan teljesítették azt a hivatást, hogy tehetségükkel – nem szolgálatába hogy álljanak bármiféle nem művészeti mozgalomnak, de megsejtsék, intuitív erővel átütőközön művészi produkciójukon az emberiség kulturális haladása hatalmas háborújának zaja?

Ó, senki sem kívánja tőlük, hogy szocialisták, anarchisták, liberálisok vagy bármiféle pártiak legyenek. Legyenek *csak* művészek! Művészek, akiknek mondanivalójukat belső erő buzogtatja, akik bírnak a naiv, az ösztönyszerű teremtés erejével, kik hisznek magukban, kik a szülő szeretetével szeretik szülőttjüket, azt szépnek, erősnek, *tisztának*, tudni akarják. Legyenek *csak* ilyenek, és a haladó emberiség szíve dobbanását megérzi írásaikban mindaz, akiben magában is lüktet vér a kultúremberiség véréből.

Hányan voltak ilyenek a mi íróink közül? Bizony, nagyon kevesen. Jól mondja a *Figyelő* szerkesztője: Minálunk, az ideáloka halottaknál is gyor-

sabban lovagolnak. A komolyság az ifjúkori mesék közé kerül. A tollakat nagyon is hamar fogja el a »minden mindegy« blazírtsága».

Konkrét alapjaira vezetve vissza e vádat: hogyan cselekedtek a mi fiatal íróink, valahányszor összefogtak, hogy irodalmi gócpontot teremtsenek új revü körül?

Két eset tipikus. Vagy tehetségtelenek voltak, még gyöngébbek alkotásra, mint amilyen gyöngé anyagi erővel fogtak vállalkozásukhoz: s akkor folyóiratuk – amelynek első számaiban elismert nagyságoktól kikoldult, rendesen gyöngébb, és asztalfiókhalálra szánt cikkek még a legjobbak – rövidesen szellemi vérszegénységben meghalt. Ez a jobbik eset, mert a fizikai halál mégis természetes halál mód.

Milyen halállal múltak ki azonban azok, amelyek életüket a tehetség minden erejével és lendületével kezdték? Nem kellett-e számtalanszor látnunk, hogyan lett a régi bátyák megostromlására szervezkedett fiatal szabadcsapatból új, szervezett klikk, a testületi szellem olyanfajta kizárólagosságával, amely éppen nem a disztíngvált lelkek szükséges visszavonultsága? Miként tettek lépésről lépésre koncessziókat az ún. közvéleménynek, s sikerük erősödésének és olvasóköriük tágulásának arányában miként vonták mind szűkebbre a célokat jelző határozszlopokat, miként szűkösödött az eredeti, legjobb nietzschei értelemben *európai* szemhatár egy kisebb földrész, a *magyar* glóbusz periferiájává? Hányszor kellett látnunk, hogy akik a pajtáskodó kritika megtörését, elfogulatlan irodalmi közvélemény megteremtését tekintették legsürgősebb és legfontosabb föladatuknak, alattomban kölcsönös dicsérő szövetkezetté váltak, vagy a korrupst sajtó és a korrumpált ízlésű közönség fölkapott nagyságainak tömjéneztek; s akiknek kezdetben művük volt a céljuk – és mihelyt munkánkban nem ez a cél, soha nem is alkothatunk jót –, idők folyamán a saját előrejutásuk lett a cél, melyet a műnek szolgálnia kellett?

És ezzel szemben: hányan voltak azok, kiknek munkái fölfelé menő utat jeleztek, habár talán személyes – mondhatnók világi – pályájuk éles görbében tért le tőle? Az átkozott *egyéni érvényesülés* hányak a lelkét hagyta szűzen?

Hányan őrizték meg büszke, kérlelhetetlen függetlenségüket? Hányak láthattuk horizontja diadalmas tágulását? Hány őrizte meg ifjú küzdelmei szent hagyományául az utána következő újnak, a vele szemben ifjúnak kegyeletes tiszteletét?

Modern irodalmi kultúránk kifejlődésének kitűnően az utóbb említett két

defektus volt akadály. Az egyik, a féltékenység a fiatalságra, a *Bildungsphilisterium*² általános jelenség másutt is. A másik, az európai kultúrköntösnek tüneményesen gyors lekopása, speciális magyar betegség.

Ha hatalmunkban volna – valahány tankönyvben, valahány az ifjúságnak szánt elbeszélésben, versben, valahány buzdító szónoklatban azt hirdetik: *tiszteljétek az öregeket* – kitörölnék, és helyette vastag betűkkel írrok: *tiszteljétek a fiatalokat!* A fiatalokat, a hagyományoktól, megrögzött szokásoktól, megcsontosodott nézetektől tiszta fejűeket és szívűeket. Nézzetek vissza, és nézzetek magatok körül: mily lassú a haladás útja, tüskékkel kirakott, meredekekkel megszakított. Minden megvénült agy gúnyos tilalomfa, minden elfoglalt pozíció *tiltó* kerítés az új eszmék útjában. És amikor gúnyosan, kicsinyesen vagy féltékenyen útját álljátok azoknak, akiknek agyuk még ruganyos, és mohón percipálja az újat, akiknek pozíciójuk még a minden lehetőséget megengedő, korlát- és határtalan nincstelenség: az újnak, az új igazságnak, a haladásnak álltok útjába. Ez pedig fontosabb, mint a ti becses személyetek. Tanuljátok ezt meg és érezzétek. És mert féltek tőlük: szeressétek a fiatalokat. Tiszteljétek fiatal tehetségüket, még ha nem is övezi a világ dicsérete. Mert a fiatalokban a leglazább a hagyomány gyökere, bennük van az új gyümölcsöt termő föld csiráztató, szüzi ereje.

De hát persze, hogy volna ez hatalmunkban? Nevelésünk egész rendszere, miként az uralkodó osztályok minden ideológiája, és ez ideológiából lecsapódott az a fojtó pára, amelyet *közvéleménynek* neveznek, sokkal hatalmasabb érdek szolgálatában áll, mint holmi irodalmi vagy kulturális előrehaladásában. Az uralkodó osztályok hatalmi érdekei hogyan engedhetnék, hogy ily tanok hirdetésével más, veszedelmesebb eszmék útját is egyengessék, megkönnyítsék? Nevelésük – a népiskolától a legfelső oktatásig – nemhiába a politikai zsenialitás és a bürokratikus gondosság minden erejével megkonstruált rendszer, nemcsak arra, hogy az uralkodó osztályok gazdasági, társadalmi és politikai fensőbbiségét a legtávolabbról is veszélyeztető eszmét távol tartson a megnyomorított gyermekagyaktól, de arra is, hogy a társadalmi haladást biztosító módszereket is kiküszöbölje tanulásunkból, és tudatlanságban tartson felőlük. Hogyan kívánhatnók, hogy amit az iskola, a környezet – és amikor pozíciójukat keservesen kivívták: saját érdekük is szünetlenül fülükbe ordít: a tekintélyek tiszteletét ne alkalmazzák a fiatalok rovására fiatal íróink is, és ne tekintsék a maguk művét a régi nagyok fölépítette kultúrkincsesházba valónak, a maguk akadálytalan továbbjutását

kizáró kultúrérdeknek-csak azért, mert néhány évvel idősebbek másoknál!?

És itt van aztán a másik, a speciálisan magyar jelenség. Útnak indulnak mint *gute Europaer*, a nyugati kultúra vágyával-néha annak teljes bírásával –, hogy ezen legszebb cél felé vezessék nemzetüket: hogy ahol ma értelmi és érzelmi bénaság lakik, a tudás és az együttérzés vágyát fölébresszék; ahol régmúlt idők hazug dicsősége után siránkoznak, a jövő dicsőségének, nagyságának magvait vessék el; hogy akik szűk világuk furcsa sajátosságaiban látják az emberi tökélyt, azoknak a minden világok kultúrájából kiforrott embert állítsák oda példányképpül; hogy kíméletlen kézzel rántsanak le mindent, tekintélyt, hatalmat, hagyományt, szokást, intézményt, ami ez ország népének az európai kultúrközösségbe olvadásának útját állja.

És az út folytatása?

Nem tudjuk, azért-e, mert oly kevesen vannak, és ezért gyöngék a környezet bódító erejével szemben, vagy inkább azért, mert őket is megcsapja a szereplés, a tömegek népszerűségében úszás vágya: lépésről lépésre megtörik útjuk, és mind élesebb szögben jön közelebb ahhoz a kijárt, nagy út[^]hoz, melyen épp azok járnak, akiket más útra vezetni akartak – míg végre egészen beleszakad.

Akik még röviddel azelőtt büszkék voltak rá, hogy ma – és még jó ideig - kigúnyolt, magányos vándorok, azok önelégült mosollyal számlálják tömegekben szaporodó híveiket; akiket a tudás és érzés egész világa választott el az ország úgynevezett műveltjeinek értelmi és érzelmi világától, azok fraternizálnak az „intelligenciával”, akik az egészséges ember ösztönével írtóztak az avult ideálok kultuszától, rég meghalt nagyságok mesterséges konzerválásatói, azok segítenek az új ideálok megszaggatott foszlányaival toldozni a holtak foszlott ruháját, üres csontjaikba új eszméiket önteniök; akik dacosan hadat üzentek mindannak, ami ez országban otthonos, népszerű, hatalmas, ha a haladással összeférhetetlennek látták, azok felére kiegyeznek a hagyományokkal, a hatalmakkal, a közvéleménnyel.

Egyszóval: hazafiak lesznek. Hazafiak nem a patriotizmus azon értelmében, amellyel ez a szó az európai demokrácia harcok korában birt, és amelyet külön hangsúlyozni a mi emberünknek nem kell, mert lényeges tartalma – ha más nevek alatt is – benn van azon eszmények, vágyak keretében, amelyeket mint jó európai követ – hanem a lármás, a brutális, az elnyomó, a bornírt, a reakciós sovinizmus értelmében. És ezzel az író pályája be van fejezve – vagy inkább megnyílt. A mű elveszett, elpusztult: de él, virul az ember.

Nézzünk végig a *volt európeérek* (magyar fogalom, mint a volt földbirtokos) kis csoportján: nem igazolja-e az ő létük állításunkat?

*

Bemutatni akartuk a két új folyóiratot, és kritikát írtunk elődjeikről. Reméljük és kívánjuk, hogy ne legyen egyúttal majd az ő halotti beszédük. Hogy támogatást leljenek abban a frissnek látszó áramlatban, amely a magyar közönség némely rétegét most mozgatja. A bemutatóról ítéelve megérdemlik.

Az első, a *Társadalom*, a feminizmus képviselője akar lenni „mely ugyan csak egyik oldala az általános szociális kérdésnek, és végleges megoldást is csak a többi kérdéssel együtt nyerhet”. Vámbéry Ármin, Ignotus, Schwarz, Gusztáv, Vámbéry Rusztem, Czóbel Ernő, Mahler Lénárt stb. írtak az első számba.

Nagyon kívánatos, hogy a szerkesztők a fenti idézetben megállapított nézőpontot el ne veszítsék. A nőkérdés – nézetünk szerint – csak mint az általános szociális kérdés része nyerhet megoldást, és minden női mozgalom, ha elszakadt tőle, reakcióssá és a nő felszabadításának akadályává lett. Kíválóan áll ez az ún. *Frauenrechtler*³-vitájától. Nem szabad elfelejteni, hogy a nőkérdés, éppen mert nem a nők egy osztályának, hanem minden osztály nőinek problémája, megoldását csakis azon sajátos követelések teljesülésétől várhatja, melyek a túlnyomó tömeg helyzetéből fakadnak: a proletár-nőkéből. És az ő érdekeikkel a polgári női mozgalom némely ága határozottan ellentétesnek bizonyult.

Különösen a női munka korlátlan alkalmazásának kérdésében. Nem arra értjük ezt, hogy a nőknek bárminemű foglalkozásra, hivatásra *való jogát* lehetne vitatni. De amidőn a *Frauenrechtler*ek megfélemedezni látszanak a nő sajátos biológiai hivatásáról és a jövő nemzedék érdekéről – egyúttal elfelejtik, hogy a nők nagy tömege, a munkásnők számára ez a kérdés egész más formában jelentkezik: abban az irányban kiélezve, amely felől a polgár-nők mozgalmában eltompul: magasabb munkabér, rövidebb munkaidő, nagy munkaszünetek, szóval, a munkaerő legnagyobb kímélése irányában.

Van azonban a legegyszerűbb feminista mozgalomban is valami jó a munkásosztály szempontjából. A munkásosztálynak jövőendő teljes szabadsága azon a kérdésen látszik megfordulni, hogy a testi és szellemi munkának mai merev elválasztása a jövő társadalomban is megmarad-e majd, és ezzel az

intellektueleknek azon uralma a termelő munkát végzők fölött, amely a társadalmi munkának fokozódó differenciálódása folytán valóságos új osztályuralom volna. A munkásosztály felszabadulna a gazdasági osztályuralom alól, hogy a politikusok és hivatalnokok értelmi osztályuralma alá kerüljön.

Mi azt tartjuk, hogy a közigazgatási és politikai funkciók (mert hiszen ezekről van itt szó, és nem a tudósok, írók, művészek *egészen más természetű* működéséről) távolról sem oly magasrendűek, s különösen nem lesznek azok oly társadalomban, amely a magánjogi relációknak majdnem zéróra redukálása által az összes társadalmi viszonylatokat végtelenül egyszerűsíti majd – hogy a nevelésnek és oktatásnak más, a testi és szellemi munkára együttesen képesítő rendszere, de kivált a műveltségnek általánosítása mellett, különösen kvalifikált osztály fenntartása volna ellátásukra szükséges. Már ma látjuk, hogy a politikai demokrácia, a községi szocializmus hazáiban a munkásokból kikerült közfunkcionáriusok – kivált a szakszervezetek harcaiban iskoláztak – éppen nem maradnak mögöttük a *lateiner* politikusoknak és hivatalnokoknak; s ami sok esetben már ma indokolatlanná teszi a testi és szellemi munka kasztszerű elválasztását, egymás fölé és alá helyesét, az a jövőben sokszorosán fog érvényesülni.

E folyamatban pedig igen jó szolgálatot tehet a polgári női mozgalom. Ismeretes, hogy valahány foglalkozásban sikerült a nőknek a férfiak egyeduralmát megtörniök, ez maga után vonta az illető munkaág általánosodását, hogy úgy mondjuk: proletarizálódását. A nőknek behatolása lehetőleg minden, intellektuálisnak nevezett férfihivatásba egyúttal ledöntése az önző ámitástól támogatott kizárólagosságnak, lerántása a hamis piedesztálra állított foglalkozásoknak a bárki által végezhető, a proletárfoglalkozások sorába: egy-egy lépés a szellemi és testi munka közötti mesterséges válaszfal lerombolására.

A *Társadalom*-nak tehát oly széles út áll nyitva, hogy a feminizmust szolgálva sokáig járhat egyúttal az általános szociális haladás útján is.

Amivel a másik új folyóirat rokonszenvünket eleve kikényszeríti, az Magyarországon szokatlanul előkelő tipográfiai kiállítás. Gyönyörű, meleg corvin-betűi, néhány eredeti, Beck ö. Fülöptől való, szép fej- és zárólece, kellemes fogású, színű papírja bibliofili élvezetté teszik olvasását. Kár, hogy a kritikai rovat hasábjait közönséges antikva petitből szedték.

Ez a folyóirat általános, ún. *grandé revue*-nek indul, az első számból ítélve, jó erőkkal. Sokoldalú és választékos. Egy-két közleménye hangjának

keresetségét és helyenkénti homályosságát nem tarthatjuk ugyan a modernség föltétlen követelményének, de ez még nem nagy baj. Jobban féltjük attól, hogy a német befolyás, a német gondolkodás és írásmód vesz rajta erőt; némely cikkben máris erős. Kissé több francia és angol levegő, s az új folyóirat igen értékes hivatást teljesíthet a magyar légkörben.

Az első számban Osvát Ernő az új folyóiratnak nem annyira programját adja, mint a nézőpontot állapítja meg, amelyből kiindultak. Színi Gyula *Irodalom és újságírás* címen a sajtó iránt kissé túlzott elnézéssel tárgyalja a kérdést, Szilágyi Géza Panizza Oszkáról írt cikkével jó szolgálatot tesz, mert minálunk alig ismerik Panizza írásait, ezt a vehemens bomlasztót és erjesztőt; egy-két modoros kitélt azonban szívesen nélkülöznénk a cikkben. Fenyő Miksa Kierkegaard-cikke subtilis elemzőképességről tanúskodik, de stílusa nem ment a cikornyától s az akart homálytól. Sz. Gy.⁴ MecsNIKOV filozófiáját ismerteti. Róbert Jenő temperamentumos és találó szavakat mond a kritika jogáról, Borús Ödön Kosztka képeiről ír. Gazdag kritikai és szemleovat zárja be a számot, melyet mindenképpen biztató kezdetnek örömmel ismerünk el.

Husadik Század 1905. 1. köt. 160-166. old.

BARSI JÓZSEF: ÉLETEM

(Győr, 1912., Mercur nyomda, 121 l. kis 8°)

A szerző¹ kis könyvét – a címlap szerint – egy nap alatt írta a győri fogházban. Ha talán másképp nem is jöhetett volna létre, mégis sajnáljuk, hogy nem áldozott több időt és munkát rá, hogy nem gondolta át, és nem csiszolta ki élete rajzát. Nem vagyunk bővében az ilyenfajta irodalomnak, és Barsi, aki vagy tizenöt éven át vitt vezető szerepet a győri és Győr vidéki szociáldemokrata mozgalomban, szerkesztő, párttitkár, városatya s több efféle, sok érdekesebbet mondhatott volna, önállóságra törekvő ember létére sokat másképp látott és láthatott a munkásmozgalomban, mint sokan mások. Ez vitte végül, folytonosan hangoztatott elvi közössége ellenére, a hivatalos pártvezetőséggel szemben ellenzékbe. Erősebben kidomborodó másik jellemvonása antiklerikalizmusa, mely könyve minden lapján megszólal. Vallásos neveltetése, az iskola, a gyónás, az egyházi esketés stb. emlékei minduntalan heves vagy keserű kitörésekre fakasztják. Mégis „nagyon vallásos és istenfélő” öreganyjáról folyton a legnagyobb szeretettel szól: „Hogyha tényleg van mennyország a másvilágon, bizonyos, hogy édes anyám jósága folytán oda fog jutni.” Nem idegenítette el tehát, hogy „anyám az én materialista világnézetemet, természettudományi és szociológiai világfelfogásomat nevezi »ördögnek«!” Mindenesetre imponáló, hogy a nyomorúság miatt még az elemi iskolát sem végigjárt szabólegény ennyire emelkedhetett. S ha stílusának némely kizökkenései, helytelenül alkalmazott műszavak stb., nem egészen megemésztett olvasmányok zavarják is a könyv hatását – Barsi József életrajza is bizonyítéka, hogy a tömegekben rejtőző micsoda érdekes erőket nyűgöz le társadalmi és politikai rendünk.

Huszadik Század 1913. 1. köt. 257. old.

LÖHNERT MÁTYÁS: TERRA INCOGNITA

(Melyek a mai vendéglői [köz] élelmzés hátrányai, és hogyan lehet azokon segíteni? – A Magyar szakácsok köre kiadása. 1913. 60 oldal.)

Nem szeretek írással belekotnyeleskedni dolgokba, amelyekhez nem értek, s ezért nem szólok hozzá e füzet tulajdonképpeni tárgyához (mert fölötte fontosnak és érdekesnek is tartom, s bár azt hiszem, hogy a szerző alapos elméleti tudással, igen okosan beszél arról).

Nem is jutott volna eszembe, hogy írjak róla, ha amikor postán kézhez vettem, nem esett volna szemem először a bevezetés néhány sorára, amelyben a szerző haragos önérzettel fakad ki egy újságíró ellen.

A dolog úgy történt, hogy Glück Frigyes pályázatot hirdetett a szakácsok körében erre a kérdésre. Amikor a Pesti Naplóban valaki kiváló szellemességgel tréfálkozott azon, hogy a szakácsok „nem elégszenek meg az egyszerű bővített mondattal”, hanem „még az ételek táplálóerejére és emésztési idejére is gondolnak”, bár ahhoz „semmi közük”, de hát csak foglalkozozanak „illetéktelenül” a kérdéssel, mert hiszen „pályadíjat nyerni vagy kiosztani nem bűn”, s így tovább.

Bizonyára nem kell a humor ellenségének lenni, hogy ezt a fajta humorizálást elég együgyűnek tartsuk, és megértsük a szerző temperamentumos kifakadását ellene. „Pályadíjat nyerni vagy kiosztani tényleg nem bűn – írja. – De már bűn az, ha egy hivatásos újságíró a nyilvánosság porondján minden hozzáértés, meggondoltság és alaposág nélkül, igazán indokolatlanul és igazságtalanul...” „Nem szépirodalmi társaság vagyunk, tehát nem is pályázunk retorikai babérokra. És ha írásainkon ma még nagyon meglátszanék a helyes kifejezések gyötrelmes keresése – úgy érzem, hogy még ezzel a gyötrődéssel is magyar kultúrmunkát végzünk, de egyben bizonyosságát szolgáltatjuk annak is, hogy az egyszerű bővített mondatok silány szellemi nívóján már ma is majdnem annyira fölötte állunk, mint amennyire a cikkírónak a helyes táplálkozásról való ismeretei a megkívánható normáliákon alul maradnak.”

Mondhatom, jólesett ezt a talpraesett és szellemes rendreutasítást olvasni. Viszont el kell ismerni, hogy az a jámbor újságíró nem tett mást, mint

amit száz meg száz entellektüel mindennap megtesz: a szellemi munka monopóliumát védelmezte a gyakorlati emberek ellen.

Ha ma filozófiai irányok az intellektualizmus túlhajtása ellen foglalnak állást, a bölcsélet magas régióiba hangos visszhangok szállnak a legköznapiabb élet köréből. Bergson tanai és egyéb cselekvésfilozófiák erős gazdasági és politikai mozgalmakkal találkoznak.

A dolog könnyen megérthető. A szellemi munka a társadalom kezdetétől fogva különleges kiváltságokban részesült. De ami kezdetben sem jelentett mindig teremtő munkát, hanem sokszor csak átöröklött ügyességek gyakorlását, az később és kivált napjainkban mind kevesebb intuíció, s mind több iskolázás és rutin eredője lett. Akiket ma szellemi munkásoknak neveznek, azok jó kilenc tizedrésze ugyanolyan sablonok, normálék, előírások szerint végzi dolgát, ugyanúgy mechanikusan, mint az ipari és kereskedelmi foglalkozások végzői. Gondoljunk a hivatalnokok – éspedig köz- és magánhivatalnokok – százezreire, az átlagos orvosok, ügyvédek, tanárok stb. tömegére. Ezek ma még mindannyian megbotránkozva tiltakoznának olyan osztályozás ellen, amely az ipari munkások felső rétege és a közöttük szigorúan húzott határvonalat eltörölné, s féltékenyen örködnék azon anyagi vagy társasági kiváltságok fölött, amelyeket a „szellemi munkás” cím társadalmunkban még mindig biztosít viselőjének.

Azok a kevesek viszont, akik valóban szellemi munkát végeznek, vagyis: új erőket tudatosan teremtenek és mozgósítanak – ha a konvencionális osztályozás szerint is entellektüelek, vagyis iskolát végzett, és iskolai vagy egyéb könyvekből szerzett tudást váltanak át másféle energiára, nagyrészt abban a hitben vannak, hogy a megismerés legfőbb forrása – a mások régebbi megismerései és a maguk logikai dedukciói ezekből.

Az előbbieket, valóságos kasztként szervezkedve, kézzel-lábbal védik helyzetüket, amelyet a birtokos osztályok és a munkásosztály között korábban szükségszerűen elfoglalva tarthattak. Ameddig a szellemi munka kevésbé volt differenciálva, a mindenféle szellemi munkára alkalmasok kellettnek mindazon funkciók elvégzésére, amelyeket a gazdálkodó vagy csak járadékot élvező földbirtokosok, a vállalatukkal elfoglalt kereskedők és iparosok osztálya üzleti jövedelme vagy élvezete csökkentése nélkül nem végezhetett. Ma e szellemi munka nagy részét ugyanúgy adják és veszik a piacon, mint a testi munkát: piaci áru lett. Vagy előbb-utóbb azzá válik, kiváltságai lerombolása útján. De az áru tulajdonosai még mindig úgy viselkednek,

mintha ők mindenre képesek és minden szellemi munkára egyedül volnának alkalmasok.

Az igazi szellemi munkások viszont: tudósok, írók, hivatásos politikusok és az újságírók egy része is – korábbi kiváltságos állapotuk korából szintén magukkal cipelnek egy fikciót: azt, hogy a szellemi termelés valami suigeneris, más, magasabb rendű fiziológiai funkciók által föltételezett folyamat, és csupán spekulatív munka terméke. Amennyiben tapasztalás is járul hozzá, az mások tapasztalata, amelyet ők analógia és indukció útján értékesítenek megismeréseik számára.

Innen van, hogy (a természettudósok kivételével) ők is minden tudományos vagy erőket szervező feladat elvégzésére ugyanúgy képesnek tartják magukat, mint az első kategória. Hisz minden csak a gondolkodás, logikai továbbfejtés dolga, és ugyanúgy megkülönböztetik magukat a gyakorlati emberektől, a közvetlen gazdasági funkciókat végzők alsóbbrendű kasztjától, mint amazok.

Néhai Szivák Imre panaszolta nekem egyszer, hogy a délvidéki német városok polgárai (Temesvárról volt szó) azt kezdik hangoztatni, hogy a Parlamentben ne lateiner képviselje őket, hanem kereskedő vagy iparos, márpedig – úgymond – a törvényhozó munka olyan, amelyhez csak iskolázott elme érthet: hivatalnok, író, de leginkább ügyvéd.

A törvényhozó urak, a hivatásos politikusok csakugyan hiszik ezt, s egyforma szakértelemmel intézik el az iskolák, a hadsereg, az egyház, a lótenyésztés, a vasútépítés és az építőiparosok zálogjoga ügyeit. Semmi kételyük az iránt, hogy mindezt ők okosabban és jobban végzik el, mint végeznék a tanítók (és szülők), a katonák (és szülők!), a papok (és hívők), a gazdák, a mérnökök, az építőiparosok stb. És ugyanúgy a mi jó újságírónk egy pillanatilag sem kételkedett volna abban – mert bizonyára eszébe sem jutott, hogy gondolkozzék erről – ,hogy a közlélemezéshez ő ugyan nem ért, de írni írhat arról, sőt, csakis ő írhat, és legkevésbé a szakácsok írhatnak a vendéglői kosztról.

Ezt az intellektualizmust és entellektüel monopóliumot ma minden oldalról kikezdi az élet és a tudomány új fejleményei.

A tudósok intellektualizmusát a mindjobban előtérbe nyomuló természettudományos módszerek szorítják háttérbe, és legfőként a személyes tapasztalás legfontosabb tudományos eszköze: a kísérlet. A kísérlet cselekvés, az ebből származó megismerés – érzékelés útján keletkezik. Nem pusztá spekuláció.

Szellemi imperializmusuknak gátat szab a tudás tömege és differenciálódása. A mai emberek bizonyára nem ostobábbak, mint a régiek voltak (ha nem is okosabbak), de nincs az a szellemi kapacitás, amely képes volna mindazon ismeretek befogadására, amelyek ma minden téren egyformán otthonosá – s így egyformán illetékesé – tennék birtokosát. Azelőtt ez., ugyanazon szellemi kapacitással, lehetséges volt, s ezért az intellektüel könnyen érezhette illetékeségét egyetemesnek és határtalannak. Ma csak szaktudósok lehetnek.

Az elme iskolázottságát követő egyéb, szelleminek nevezett munkaeljárások mechanikusak lettek. Vagyis nagyjából minden normális ember által elvégezhető. Napról napra látjuk – és látják és tapasztalják a legközvetlenebbül érdekeltek: a munkások – a szellemi és testi munka összefolyását: az irodai hivatalnok, a művezető a nagy gyárak gépezetében még annyi egyéni invencióval dolgozik, amennyit a géppel dolgozó munkásnak is már ki kell fejtenie, ha meg akarja állni a helyét. És megállja.

Megváltoztak némely szellemi funkciókra az elméleti kiképzés módszerei is. Nem kelleneek föltétlenül iskolák, amikor vannak könyvtárak és könyvek. A munkából ugyanolyan jó szervező (organiset), újságíró, képviselő, ügyvéd (munkástitkár) lesz, ha olvas és tanul, mint az érettségét tett vagy éppen egyetemi grádussal dicsekvő intellektüelekből. Sőt, százszor jobb. Mert amit tanul, azt az átélés termékeny talajába ágyazhatja.

Hogy a munkást megzavarja az elmélet^ hogy ijesztő és undorító a félműveltség terpeszkedése l

Ha bizonyos külső formaságokon által tudunk nézni, erre csak azt mondhatjuk: az okos ember okos, ha munkás is, és az ostoba semmivel sem okosabb, ha érettségét tett. Vannak ostoba emberek a munkás-intellektüelek közt, természetesen. Nem is kevesen. De nézzen bárki körül ügyvéd és orvos és hivatalnok és író ismerősei közt: hány közöttük a zavaros, a félművelt, a butaságában gögös és pöffeszkedő.

Örüljünk ezért, amikor egy szakács joggal írhatja egy újságírónak, „hogya egyszerű bővített mondatok silány szellemi nívóján már ma is majdnem annyira fölötte állunk, mint amennyire a cikkírónak a helyes táplálkozásról való ismeretei a megkívánható normáliákon alul maradnak”. Az okosabb győzelme ez a kivénültek és az ostobák fölött.

Nyugat 1913. 2. köt. 521-523. old.

KÉT REGÉNYRŐL

Nem mesterségem az esztétika és az irodalmi kritika, de mert idestova egy esztendeje hiába szólok azoknak, akiknek ez kenyerük: magamnak kell végül megírnom, hogy van két új regény, amelyet minden kultúrembernek el kell olvasnia. Mind a kettő lengyel szerző munkája, de kitűnő német fordításban minden művelt embernek hozzáférhető.

Az egyik: W. S. Reymont, *Die polnischen Bauern*. Diederichs adta ki, 4 kötetben, fűzve 10 márka, kötve 14 márka az egész. Sohasem hittem volna, hogy képes volnék még négy kötetnyi modern regényt elolvasni. Megtettem, s nem hiszem, hogy csak azért nem tudtam abbahagyni az olvasását, mert mint társadalmi kérdések munkása a lengyel parasztok képén által tisztábban, világosabban, mélyebben, elevebben véltem látni azt a magyar problémát, amelyet Eötvös Józseftől Móricz Zsigmondig, Katonától Adyig, Berzeviczy Gergelytől Szeberényiig oly sokan próbáltak kicsomózni: a magyar falu problémáját. Igenis azt hiszem: ez a regény jobb szociológiája a falunak, mint száz, a tudományos módszertan minden szabálya szerint készült tudományos elemzés. De mondom: nem hiszem, hogy ez fogott meg oly erősen. Inkább gondolom, hogy olyan művészeti alkotás ez a könyv, amelynek ellenállni a regénytől elszokó mai ember sem tudtam. Egy darab ősvilág, egy nagy lélek- és stílusművész grandiózus konstrukciójában újraalkotva. A természetnek megemberesített, de mégis őseredeti darabja. Tolsztoj legnagyobb regényeire gondolhattam csak, a *Háború és béke*-re vagy *Anna Kareniná*-n, de ezeknél nagyobbnak, ösztönösebbnek, erősebbnek és a mai emberhez közelebbnek érzem. S hogy múlnak a hónapok, s egyetlen magyar folyóirat, egyetlen magyar kritikus nem ír róla: lelkiismereti kötelességemnek érzem, hogy figyelmeztessem őket rá. Olvassák el, és mondják meg ők, igazam van-e.

A másik: Andreas Strug,¹ *Geschichte einer Bombe*. Georg Müller kiadása Münchenben, ára 5,50 márka. Nem „nagy” regény, mint a Reymonté. De aki meg akarja érteni az érthetetlen és értelmetlen nagy orosz forradalmat

és ellenforradalmat, a nagy fölszabadulást és utána a rettenetes posványt, az embereket és az országot, amelyben egymás mellett és egymás után el-férnek a vértanúk és a kozákok, Tolsztoj és a Beilis-pör, az emberiség szel-lemi és erkölcsi erőinek legnagyobbszerű megnyilatkozásai és aljasság, embertelenség, gyávaság, becstelenség, piszok, tudatlanság, szolgaság, rabszolgaság: az ebből megértheti. Gorkij *Anyá*-ja nem magyarázza meg a forradalmat, és Arcibasev *Szanin*-ja az ellenforradalmat. Mégis ezt a két, művészileg is silány könyvet tíz nyelvre lefordították, és tízezerszám olvas-sák. Strugról pedig szintén nem beszél egyetlen hivatásos kritikus sem.

Nyugat 1913. 2. köt. 959-960. old.

PROLETÁRKÖLTÉSZE¹

Várnai Zseni verseskönyve alkalmából

Voltak és vannak a szocialisták és legkivált a *soidisant*² marxisták között, akik az egész új magyar költészet művészi értékét azon mérték, a pártprogramból mi van benne, vagy mi ütközik abba, s e szerint mondták az egyikről, hogy nagy költő, a másíkról, hogy nem költő.

És vannak s ezután is lesznek hivatásos irodalomtörténészek és kritikusok, akik készek művészi alkotást kirekeszteni az irodalomból, ha tárgya, alakjai vagy világnézete és meggyőződése ellenszenvesek nekik.

Nem kell mondani, hogy a pártprogram-esztéták ítéletének és a hivatalos esztétákénak egyformán semmi köze a művészethez.

Mindketten egyformán nem érzik és nem értik a művészi teremtés lényegét. Valaminek művészi volta nem azon fordul meg, hogy *miből*, milyen anyagból készült, hanem azon, hogy *mi* lett, *hogyan* lett? Tudással, teremtéssel, alakítással van-e dolgunk? Formákkal, színekkel, kifejezésmóddal gazdagodtunk-e ?

Hogy ezen túl – vagyis a művészi képességek előfeltételén túl – az anyag, a tárgy sem közömbös, ki tagadná? Minden művészi alkotás másik előfeltétele az őszinteség, az érzések és elgondolások becsületessége. Bizonyos, hogy csak olyasminak művészi alakítása sikerülhet, amit a művész bensőleg tapasztalt: átértett. És bizonyára egészen más értelmi, érzelmi és morális képességekre következtethetünk annál a művésznél, akinek -világa – ha csakugyan világa, lelki tulajdona – az egész világ, mint annál, aki négy falán túl nem lát.

Ostoba ember, műveletlen ember (*banauz*), léha ember nem lehet nagy művész. A művészi képességet mindkettőnél föltételezve – szükségképpen nagyobb művész kell hogy legyen egy Goethe, „csak” azért, mert okosabb, mert műveltebb, mert komolyabb, mert a nagy világegyetem legkisebb rezgése sem múlik el, hogy meg ne rezgetesse az ő lelke húrjait, mint tegyük, Szabolcska Mihály: mert azáltal, hogy többet lát, hogy többet tud, nagyobbak az ő belső tapasztalatai, nagyobb átérzéseinek tömege és intenzitása.

Azt is lehetne mondani: az alakítás erején mérem meg, hogy milyen művész valaki, tárgyain azt mérhetem, hogy milyen ember. S mivel azt tartjuk, hogy az ember fogalmában is van fejlődés, viszont a művész az emberi közösségből kiszakítva el sem képzelhető: anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk, hogy a művészen megvannak-e az emberinek azok az attribútumai, amelyek nélkül nem lehet nagy művész? Átfogó értelem, a nagyak, a világot mindenkor mozgatóknak átértése, szeretete, tisztelete?

Alakítóképesség és az emberi lehetőségek átértése: ezek viszont a zsenit teszik. Nem is lehet művész, akiben a zsenialitás szikrája nem ég.

De mert így van, és mert a lehetőségek érzése és a zseni természetete egyformán magukba foglalják a lehetetlenségnek és a végtelenségnek fogalmát: nem lehet az igazi művészt bármiféle pártprogram kereteibe szorítani. A legradikálisabb a sem. Minden pártprogram bizonyos tömegérdekek és bizonyos gyakorlati lehetőségek kompromisszuma. Ez az utilitarizmus, ez a többé vagy kevésbé racionális belátás, ez az óvatos kiegyezés, szóval mindez az érzelmi és akarati korlátoltság szabja meg a művészi elképzelés és alkotás határát? Bizonyára nem művész az, aki képes ki nem merülni ebben.

Lehet valaki alapirányára szocialista vagy anarchista, katolikus vagy feudális – és nagy művész, de nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrata vagy a néppárti, vagy az alkotmánypárti program pontjait, és megállapítani: kitűnően illenek össze. Ha képzelete sohasem lépi át a hasznos, és gyakorlati lehetőségek határát, ha sohasem voltak szentségtörő gondolatai, és azok ki nem törtek: lehet jó alkalmi verselő, jó agitátor, jó újságíró, de művészethez kevés a köze.

Nem lehet tehát proletárköltészetéről, proletárművészetéről beszélni. Éppoly kevésbé, mint proletártudományról, proletárbölcseletről, proletárszociológiáról vagy proletártechnikáról. Éppoly kevésbé, mint polgári költészetéről, hűbéri tudományról, katolikus matematikáról. Senki sem tagadja a művészetnek és a tudománynak bizonyos társadalmi kötöttségét, föltételezettségét. Sem művészi, sem tudományos termelés nem lehetséges bizonyos társadalmi erő- és vagyonfölösleg nélkül, és a leghatalmasabb zseni lábát is a földhöz kötik társadalmi adottságok: világnézetek, irányok, a megismerés határai, érvényesülés, megélés. De proletárköltészet: mi volna az?

Leggyakrabban azt a költészetet nevezik így, amely tárgyát a szegény néposztályok életéből meríti. De láttuk, hogy az anyagon magán nem múlik valaminek művészi volta. S tudjuk, hogy a szegény ember élete legmegren-

dítőbb alakítói, Dickens vagy Zola, Verhaeren vagy Dehmel beírt párttagok nem voltak, és a proletársztétika kardhordozói legkevésbé sem ismernek el őket „proletárköltőknek”.

A proletárszármazás tenné tehát? Ez magában véve, ugyebár, nem jelent sem zsenialitást, sem világnézetet, sem érdeklődést, sem meggyőződést. Egy munkás naiv verselése még nem művészet, s a *Népszava* szerkesztősége tucatjával küldi vissza hívó szerzőinek dőcögő költeményeiket. A proletár vagy helyesebben szocialista világnézetet pedig éppen nem proletárok alkották meg. A szocialista világnézet távolról sem csupán a proletár életviszonyok lecsapódása. Ezekkel az életviszonyokkal egyelőre igen jól megfér a legsötétebb tudatlanság, a legképtelenebb babona, a legnaivabb vallásosság, a legmegadóbb alázatosság, igénytelenség, lemondás, és proletárszellemnek ezt egyelőre sokkal több joggal lehetne nevezni, mint a szociális világnézetet. Ezt pedig származásukra burzsoák – nem proletárok tehát – formálják a „polgári” bölcelet és a „polgári” tudomány – és bizonyára a proletár életviszonyok – építőköveiből, mert ők is, mint minden *igazi* tudós és bölcselő, az elődök művét építették szervesen tovább.

Vagy a költő eszményei adnák a proletárjelleget? Legáltalánosabb fogai, mázasukban: mik ezek az eszmények? Szabadság, boldogság minden ember számára, szeretet, nagy emberkibékülés. De ezek az eszmények a feltörekvő polgári osztálynak is eszményei voltak. Béranger és Schiller-Petőfi és Ady nem invokálták kisebb hévvel, mint a szocialista dalosok teszik. A pártprogramok reálpolitikai követeléseit pedig bizonyára senki sem fogja másnak tekinteni, mint eszközöknek, útnak ezekhez a közös eszményekhez.

Nincs tehát semmiféle *művészeti* elem, amely által különbséget tehetnénk művészet és művészet közt, s valamelyiket is valamelyik osztály különleges termékének minősíthetnők. Csak egy van: a művészet. Amelyen belül vannak fokozatok. Van nagyobb és kisebb, gazdagabb és szegényebb, egyetemesebb és korlátozottabb. És e minősítések alapja nem lehet más, mint az alakító erő, a színek, a formák, a hangok gazdagsága és szépsége.

Hogy Várnai Zseni költeményei milyen minősítést érdemelnek, azt megítélni az esztéták illetékesek. Én úgy érzem, hogy van néhány verse, melyek alapján lekicsinylése volna őt is a „proletárköltészetbe” besorozni.

Nyugat 1914. 1. köt. 643-645. old.

VULGÁRMARXIZMUS

Válasz Bresztovszky Ernőnek

Anatole France az ő bájos utópiájában, amely *A fehér kövön* címmel magyarul is megjelent, így beszél a szocialista társadalom költészetéről: „Mostanában a költők csak gyöngéd dolgokat mondanak (des choses délicates), *amelyeknek nincs értelmük* és nyelvtanuk, nyelvük éppen úgy az övék, mint ritmusuk, asszonanciáik és alliterációik.” Szóval, a nagy szocialista költő szerint a szocialista társadalom költészete nem lesz más, mint játék szavakkal.

Én sohasem leszek költő, és így sem ma, sem a jövőben semmi jogcímem arra, hogy „játsszam a szavakkal”. Ha a „proletárköltészetről” szóló írásom mégis olyan, hogy abból jóhiszeműleg olyasmit lehet érteni, ami tartalmával és céljával homlokegyenest ellenkezik, akkor író sem vagyok, és tulajdonképp ennek a válasznak sincs semmi értelme.

Mit mondok én, Bresztovszky szerint?

Ha jól értem, körülbelül ezt: Nemcsak a művészet birodalmában, de a társadalmi jelenségek között sincsenek az osztályjelleg által determinált különbségek. Nincs például proletárhalandóság, csak halandóság van. Költői alkotás az, hogy tárgyát a társadalmi élet dolgaiból veszi, kirekeszti a művészetből. Nincs vallásos költészet, nincs hazafias költészet, csak költészet van. A zseni tehát okvetlenül párt és meggyőződés híján való. Lökjük hát ki az „igazi” irodalomból a beírt párttagokat, Gorkijt, Shaw-t, Anatole France-t.

Ahány mondat, annyi bolondság.

Mivel bizonyítsam, hogy nemcsak nem mondtam ilyeneket, de írásomból következtetni sem lehet ezekre.

Utaljak-e arra, hogy cikkemnek mindjárt második mondatában visszautasítom a hivatásos esztéták nézőpontját: hogy a művészi alkotás tárgyát és irányát tekintik a művészeti érték kritériumának? Ha azt mondom, hogy ellenszenves tárgy és iránya miatt nem lehet valakit a művészetből kizárni, nem tarthatom, hogy nekem természetesen rokonszenves iránya miatt kellene ezt tenni.

Mondjam el, hogy cikkemben olyanokról beszélek, akik „alapirányukra

szocialisták vagy anarchisták, katolikusok vagy feudálisok – és nagy költők”? Nem lehet tehát, hogy valakit, akinek meggyőződése van, csak ezért kizárják az irodalomból.

Ismételjem meg, hogy Dickens és Zola, Verhaeren és Dehmel, Petőfi és Ady nagy költők? Zsenik tehát! Azt csak én is tudom, hogy irányuk, háttározott társadalmi meggyőződéseik és elveik vannak.

Mindezt fölöslegesnek kellene hinnem. Hisz egész inkriminált cikkem annak állítására íródott, hogy Várnai Zseni költő, *Katonafiannak* címen megjelent füzeté művészet. Nem tudom, de fölteszem, hogy a Népszava hasábjain és könyvkereskedése kiadásában megjelent költemények szerzője párttag: tartalmából tudom, hogy proletár és meggyőződésből szocialista. Mégis költőnek mondom. Miért követelném hát Shaw-tól, France-tól, Gorkij-tól, hogy elvtelenek legyenek, különben kidobom az irodalomból?

*

Nyilvánvaló, hogy mindaz, amit bírálom szavaimból következtet: nonszensz, aminek cáfolata saját cikkemben benne van. Ha ezt megállapítottam: meg is feleltem. Mindazáltal érdekes annak végére járni, hogyan juthat jó-hiszemű ember ilyen következtetésekre?

Nem lehet ezt másból magyarázni, mint abból a rettenetes, a tudomány szellemével mindenképp összeférhetetlen fanatizmusból, amellyel a magukat marxistáknak vallók jó része Marx osztályharcelméletét a világ minden dolgára alkalmazza.

Miben áll ez az elmélet?

Legegyszerűbb alakjára redukálva, abban, hogy a gazdasági termelés módja szabja meg a jövedelemmegoszlását is: e kettő együtt (a társadalom gazdasági szerkezete), vagyis a termelés technikája és a jövedelemért folyó harc, amit közönségesen osztályharcnak neveznek, föltételezi (bedingt) a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot is.

Ebből az elméletből semmiképp sem következik, hogy minden társadalmi jelenség közvetlenül az osztályharc által van determinálva; vagy éppen, hogy minden, ami e társadalomban van, egyetlen osztály érdeke, és nincsenek olyan társadalmi jelenségek, amelyekhez több osztály érdeke fűződhetik.

De ha Marx tételéből bárki is logikailag ezt következtetné, el kell hallgatnia, mihelyt a *tények* mást mutatnak.

Ezt követeli az igazi tudományosság szelleme, amely – erős meggyőződés szerint – Marx szelleme is. Avagy nem ő volt az, aki az ideológiák (elméletek) nagy részét történeti illúzióknak, irreális tudatállapotoknak minősítette, és a tudományt a tények összefüggésének, a jelenségek törvényszerűségének kutatására utasította? Az *osztályharc-fanatizmus*, mint minden fanatizmus, nemcsak a tudománnyal, de a marxizmussal is összeférhetetlen.

Marx elmélete senkit sem jogosít fel arra, hogy a társadalom bármely területének bármely jelenségét osztályjellegűnek mondja, *ha ezt az állítását tények összefüggésére alapítani nem tudja*. Ez éppen olyan fölhígítása és „népszerűsítése” Marxnak, mint a közgazdaságtan klasszikus iskolájának az a lapos folytatása, amelyet Marx megvetően *Vulgárokonomie*-nek nevezett. Vulgármarxizmus!

Ez a vulgármarxizmus az, amely a munkásosztállyal szemben az összes többi osztályokat „egyetlen reakciós tömegnek” mondta: amíg Marx rájuk nem csapott, és az osztályok lényegére nem figyelmeztette őket. Az „egyetlen” reakciós tömeg nem egy forrásból húzza jövedelmét, tehát nem lehet egyetlen.

Ez a vulgármarxizmus az, amellyel szemben magának Engelsnek, a történelmi materializmus másik szülőjének, kellett az ideológiákat jogukba visszahelyezni.

Ez a vulgármarxizmus az, amely harsogva hirdeti a generális osztályharc-elméletet, mialatt közös célokért, tehát közös osztályérdekért, tehát társadalmi szolidaritásban szövetkezik hol a polgársággal, hol a földbirtokosokkal.

Ez a vulgármarxizmus az, amely a tudomány és a művészet csudáiban sem tud gyönyörködni, ha nem bizonyította be előbb, hogy milyen gazdasági jelenségekből fakadtak, és milyen osztályérdekek szülték; csak azt nem veszi észre, hogy egyelőre még a gazdaságihoz sokkal közelebb fekvő jogi, politikai vagy erkölcsi *überbau* összefüggésének törvényszerűségét sem ismerjük eléggé, nemhogy e távolabbi ideológiáikét, amelyekről sok okunk van föltenni, hogy függetlenebbek a gazdasági alaptól.

És ez a vulgármarxizmus az, amely nagy hevében végül kirúgja maga alól a saját alapjait is, azt a marxi tételt, hogy a gazdasági struktúra átalakulását követi az *überbau* átalakulása, *követi tehát, nem megelőzi* – és proletár-

tudományról, proletárbölcsületről, proletárköltészetéről beszél, amikor még nyakig benne vagyunk a kapitalista termelőrendszerben, és a szocialista jogi és politikai fölépítmény is a jövő problémája még. Proletárzenéről, proletáresztétikáról beszél, amikor nincs még „proletártermelés” és „proletár-jövedelemmegosztás”. Vagy inkább: nagyon is van, egyéb sincs csak egy nyomorgó, egyelőre a mindennapi életért, egy kis világosságért, egy kis szabadságért, egy kis örömért keservesen verekedő osztály. Kenyere nincs még, tudása nincs még, élvezete nincs még, de saját tudománya, művészete, irodalma – az már van.

Valóban csodálatra méltó marxizmus!

Népszava 1914. május 17.

MÉG EGYSZER A PROLETÁRKÖLTÉSZETRŐL

Meg vagyok győződve, hogy a Népszava olvasóinak túlnyomó nagy része kevés érdeklődéssel olvassa a Bresztovszky barátom és köztem esztétikai szubtilításokról folyó vitát. Azért e végső válaszban csupán csak két pont tisztázására szorítkozom, a többi vitás kérdésre vonatkozólag beérem azzal a megállapítással, hogy Bresztovszky félreértett.

1. Teljesen egyetértek vele abban, hogy a forma és a többi nem egyetlen feltétele a műélvezetnek. Hogy a tárgy, az anyag, a tartalom is művészeti kritérium. Annyira egyetértek ebben, hogy nem is kell egyebet tennem, mint idéznem a Nyugathól cikkemnek azt a részét, amelyet Bresztovszky a Népszava-beli kivonatból kihagyott. Így szól:

Hogy ezen túl – vagyis a művészi képességek előfeltételén túl – az anyag, a tárgy sem közömbös, ki tagadná? [..] A művészi képességet mindkettőnél feltételezve – szükségképpen nagyobb művész kell hogy legyen egy Goethe, „csak” azért, mert okosabb, mert műveltebb, mert komolyabb, mert a nagy világegyetem legkisebb rezgése sem múlik el, hogy meg ne rezgetesse az ő lelke húrjait, mint tegyük Szabolcska Mihály: mert azért, hogy többet lát, hogy többet tud, hogy látni akar, nagyobbak az ő belső tapasztalatai, nagyobb átérzéseinek tömege és intenzitása. Azt is lehetne mondani: az alakítás erején mérem meg, hogy milyen művész valaki, tárgyain azt mérhetem, hogy milyen ember. S mivel azt tartjuk, hogy az ember fogalmában is van fejlődés, viszont a művész az emberi közösségből kiszakítva el sem képzelhető: *anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk, hogy a művészen megvannak-e az emberinek azok az attribútumai, amelyek nélkül nem lehet nagy művész?* Átfogó értelem, a nagynak, a világot mindenkor mozgatónak átértése, szeretete, tisztelete?

Quod erat demonstrandum? Mire való volt az egész vita? Én az ellen az esztétika ellen írtam cikket, amely a művészeti értéket a tárgyon méri. Szid-

ja a szocialistát: jó költő – mondja a konzervatív esztéta. Dicséri az istent: jó költő – mondja a vallásos esztéta. A szocializmust magasztalja: jó költő – mondja Bresztovszky Ernő. Vagyis: első a tárgy, az írás, a világnézet. Azt írtam én ezzel szemben, hogy mindegy, milyen ember, és miről ír? Idézetem, de egész cikkem bizonyítja, hogy nem.

2. Azzal a tíz év előtti mondásommal, hogy „a munkásosztálynak idejekorán kell lelkileg hozzá alkalmazkodnia a jövő rendhez”, semmiképp sem ellenkezik az a mai nézetem, hogy sajátos, a munkásosztály osztályjellege által meghatározott művészet nincs, és nem lehetséges. Miként a művészet első kritériumának a formát, a színeket, az alakítóképesseget, a kifejezés-módot tartom, csak azt kérdezhetem: folynak-e a proletárság gazdasági és társadalmi helyzetéből és egyéniségéből új, sajátos formák, színek, új kifejezés-mód? A logika és a tapasztalás szerint: nem (ha csak a futurizmust nem tartják művészetnek). A művészeti fejlődés ugyanolyan szerves életfolyamat, mint az egész társadalmi: növés, továbbképződés, és Bresztovszky „proletárköltői” semmi tekintetben sem élnek más, az addigi vagy a „polgári költészet” által nem ismert, sajátos, új formákkal, színekkel, kifejezés-móddal. Sőt!

De erről és egyéb régi idézetekről ne beszéljünk, ha e vitának végét akarjuk vetni. Általában csak annyit régi idézetekről: én boldog vagyok, ha valamely megismerés kétségek után erős meggyőződéssé, hitté formálódik bennem; de boldogtalan volnék, ha azt kellene tudnom, hogy mindaz, amit tíz év előtt hittem, ma is igazság számomra.

Népszava 1914. május 31.

SZABÓ ERVIN – OLVASMÁNYAIRÓL

Emersonnal tartok, aki szerint az ember a könyvekből okulást nem, de ösztönzést kap.

Amennyire visszaemlékezem, sok könyvet olvastam alaposabban, vagy sok szerzőt intenzívebben, olyanokat, akiknek hatása szellemi egyéniségemre csekély volt, de akárhányat csak felületesen vagy ritkán, akiknek igen sokat köszönhetek. Szinte azt mondhatnám: akiken kvázi végig kellett magamat rágnom, azoktól kevesebbet vettem, mint azoktól, akiknek olykor csak egy könyvét, egy cikkét vagy éppen csak néhány sorát ismerem.

Talán ez az oka, hogy „újra meg újra visszatérő olvasmányom” aligha van. Még leginkább *Faust*-ot nevezhetem ilyennek. De általában élek a gyanúperrel, hogy a legtöbb ember úgy van ezzel az „állandó” olvasmánnyal, mint én.

Ellenben sok könyv van, mely ha átmeneti olvasmányom volt is, állandó hatást gyakorolt rám.

Nekem abban a szerencsében volt részem, hogy a szülői házban viszonylag nagy és igen gondosan válogatott könyvtár állt rendelkezésemre. Így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek.

Azt hiszem, hogy egész érzés- és gondolatirányomra az első erős hatást Dickens filantropikus regényeitől kaptam, amelynek teljes sorozata megvolt otthon. Kivált *Olivér Twist*-re emlékszem.

Ugyancsak otthon találtam Schiller filozófiai dolgait és Lassalle több beszédének kiadásait. Ezek még határozottabban érlelték meg a dickensi csírákat. Petőfi sok versét szerettem magamban szavalni.

Bécsben, az egyetemen ismerkedtem meg Nietzschével, illetve először *Schopenhauer ah Erzieher*-jével. S ez – mondhatom – forradalmi átalakulásokat idézett bennem elő.

Ehhez kapcsolódtak – minden ellentétességük mellett mégis valami misztikus összefüggésben – Emerson és Tolsztoj.

Amikor a szakstudium komoly ideje kezdődött, Marx és Engels kisebb, főképp bölcséleti és szociológiai értekezéseinek hatása alatt állottam; de individualisztikus hajlamaimat ébren tartották Kropotkin és Lavrov. E'fúrcsának látszó épület betetőzéséhez főként a francia Georges Sorel és az olasz Vilfredo Pareto segített.

Grünwald Béla *Régi Magyarország*-ának köszönhetem, hogy elméleteimet magyar anyagon mindig ki tudtam próbálni.

Tökéletlen volna a kép, ha nem említeném meg, hogy költők és regényírók sokszor és mindújra óvtak meg a megcsontosodástól.

Hiányosnak tartom ma is minden napomat, amelyen nem volt módomban, hogy rajtuk és általuk üdüljek fel. Egyenként megnevezni őket nehéz volna. Gyakran olvasom Goethét és a magyarok közül Adyt és Babitsot. De mellettük régiek és újak, magyarok és külföldiek, tarka egymásutánban kapcsolják össze napjaim kevés szabad óráját a goethei mondás értelmében: Man sollte allé Tagé wenigstens ein kleines Lied hören, ein gutes Gedicht lesen, ein treffliches Gemalde sehen, und wenn es möglich zu machen wäre, einige vernünftige Worte sprechen.¹

Könyvek könyve. Összeállította Kóhalmi Béla. Bp., (1918.) 206-208. old.

PETŐFI, ARANY ÉS TÁNCSCSICS AZ 1848-AS FORRADALOMBAN

Részletek a „Társadalmi és pártharcok...” című műből

...Petőfi nemcsak a magyar költészetbe vitt be ún. népies irányt, mely aztán több mint fél századig uralkodott, de a műveltebb közönség és az ifjúság széles köreibe is a föltétlen, megalkuvás nélküli demokratizmus szellemét. Nagyobb mértékben, mint bárki más, fogadja lelkébe a francia forradalom hatását, ittassul még Desmoulins és Marat példáin, és készül elő a forradalomra. „Évek óta – írja 1848. március 17-én naplójában – csaknem kirekesztőlegesen olvasmányom, reggeli és esti imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez az új evangyélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem, és ott benn a holt betűk meg-elevenedtek és élethez-jutottaknak szűk lett a hely és tomboltak és őrzöngtek bennem.” Korlátlan egyéni szabadságvágya szabadságot követel népe milliói, az egész világ számára. Mivel pedig a világszabadságot a királyok részéről fenyegeti veszély, republikánus lesz, és már 1845-ben verset ír e refrénnel: „Akasszátok fel a királyokat.” Az ősök elmúlt dicsősége és a nemesség számára csak gúnyos és csúfondáros szavakat talál. Egyenlőséget követel, és parasztlázadással fenyeget, mint ahogy már 1845 óta előre látja és megjósolja a forradalmat. „Így vártam a jövődöt – mondja folytatólag –, vártam azt a pillanatot, amelyben szabadsági eszméim és érzelmeim. . . elhagyhatják a börtönt. . . Vártam e pillanatot: nemcsak reméltem; de bizton hittem, hogy el fog jönni. Tanúbizonyosságaim erre költeményeim. . . Világosan látom, hogy Európa naponként közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázókódáshoz. Ezt többször leírtam, még többeknek elmondtam. Senki sem hitte jövendölésemet, sokan kinevettek érte. . .”

Jellemző, hogy Kossuth neve egyetleneszer sem fordul elő Petőfi költeményeiben, és csak ritkán, akkor is közömbösen vagy látható antipátiával prózai műveiben. Petőfi biztos ösztönnel megérezte mások demokráciájának őszinteségét. „Politikai életünket távolrul néztem, vagy rá sem néztem, amiért részint egyoldalúsággal, részint bűnös egykedvűséggel vádoltak. A

rövidlátók! Én tudtam azt, amit ők nem tudtak, és azért szánakoztam a napi politika kurjongató hősein... Tudtam, hogy az ő fényes tetteik és fényes beszédek nem egyéb, mint homokra rajzolt kép, melyet a bekövetkező viharok első lehelete elsöpör; tudtam, hogy ők nem azon nagy színészek, akik a világ színpadán az újjászületés óriási drámáját eljátszák, hanem csak dekorátorok és statiszták. . .”

Petőfi költeményei és ezek a kifejezések kétségkívül a legradikálisabb fiatalság hangulatát és a forradalom szellemét juttatják kifejezésre úgy, mint azt ők elképzelték: leszámolás a múlt minden hatalmával. . .

. . .A június havában végbement nemzetgyűlési választások beigazolták a parasztság politikai magatartását illető pesszimista jóslatokat. Az összes radikális jelöltek közül elenyésző kivétellel csak nemeseket választottak meg, akik, mint pl. Madarász József, törzsökös nemesi családok tagjai voltak. A nemzet két legnépszerűbb költője, Petőfi és Arany ellenben keservesen tapasztalhatták, mily csekély hordereje volt akkoriban Magyarországon az irodalmi hírnévnek; Petőfi saját szülővárosában lépett fel, és kénytelen volt élete kockáztatásával menekülni a felháborodott választók elől, akik előtt gyanús kém, kommunista és republikánus hírébe keverték. Arany ekkor községi jegyző volt Szalontán, ahol fel is lépett. „Szegény nép! – írja Petőfinek – azt hitte, hogy szabad és lehet neki, akit szeret, akiben bizodalma van elválasztani. . . Én a korteskedést az isteni gondviselésre és a jó lelkiismeretre bíztam, de biz' ezek, látom, igen rossz kortesek mai világban. . . A jegyzők szégyellték, hogy csak magukszőrű ember legyen követ. . . A bírák által 5 frt büntetés terhe alatt mindenkinek megparancsoltaték Szalontára elmenni, elannyira, hogy a megyei közmunkából fönmaradt (?) szekeres napszámok a választók beszállítására használtatnak. . .” stb. „Ha meggondolom a népképviselőnek a kezdetét, miszerint még folyton tekintélyek rendelkeznek a buta nép meggyőződésével, bizony isten el kell szomorodnom.”

A két nagy költőt személyes szomorú tapasztalataik sem ingatták meg demokratikus meggyőződésükben és a nép ügye iránti bizalmukban...

... A demokratikus elemek is azt hitték, hogy elegendő a nemzeti jelzavak sűrű és lelkes hangoztatása, hogy a népet megnyugtassák, és a nemzeti ügy táborába sorakoztassák. Minthogy a meglevő hírlapok színvonalát túl magasnak ítélték, hogy a nép között elterjedjenek, néplapok megindítását sürgették.

*

Már a Közcsendi Választmány első üléseiben és ugyanúgy a mérsékelt, de kivált a radikális sajtóban jó korán indítványozták és követelték ezt. A Választmány már április elején gyűjtött rá előfizetőket, bizottságot is küldött ki, amely hosszabb tárgyalás után szerkesztőnek Vas Gerebent, szerkesztőtársnak Petőfi útján, ki a kiküldött bizottságnak tagja volt, Arany Jánost nyerte meg. A lapot a kormány is előfizetéssel és ajánlással támogatta, így jött létre június 4-én a Nép Barátja. De még a márciusi napok első lelkes perceiben sokan szólították fel a börtönéből kiszabadított, s még a szabadsághős dicsfényével övezett Táncsicsot, hogy befolyását a népre lap útján érvényesítse. Táncsics nem soká készült; hisz neki, kinek tollából fennakadás nélkül folyt a szó, nem kellett munkatársak. Már április 2-án megindult hetilapja, a Munkások Újsága.

Ha azok, akik Táncsicsot erre az alapításra buzdították, s azok is, akik még később is azt hitték, hogy lapja arra van hivatva, hogy az új hitet sóvárgó népnek evangéliuma, a társadalmi rend reformjainak hírnöke legyen, előre látták volna a szerepet, amelyet a lapocska a parasztság mozgalmában később játszott, aligha nem fukarkodtak volna jobban támogatásukkal.

Kétségtelen azonban, hogy eleinte semmiképp sem helyezkedett ellentétbe azokkal a törekvésekkel, amelyek szolgálatára életre hívták. Miként korábbi írásaiban, úgy ebben is Táncsics folyton ingadozott nemzeti és szociális érzelmei között. Mindkettő oly erős volt benne, s ítélete és elméleti képzettsége oly gyöngye, hogy mindig a külső benyomások döntötték el állásfoglalását az egyik vagy a másik irányban. Minthogy a maga számára sohasem akart semmit, az ő állásfoglalása hű kifejezése azoknak a társadalmi erőknél, amelyek a márciusi napok után s az egész függetlenségi harc folyamán érvényesülésre törtek.

Lapjának első számában egészen a radikális sajtó szellemében szól a parasztsághoz, s annak a nyelvén igyekszik azt meggyőzni, hogy a jobbágyfelszabadítás a nemesség önkéntes műve. . . .

... Ha a Munkások Újsága azután csakhamar új hangot ütött meg, bizonyára nem azért tette, mintha szerkesztője akarta volna az erőszakosság útjára terelni a nép sérelmeit. Táncsics sohasem volt más, mint szócső, lapjának új hangja sem volt más, mint a néphangulat visszhangja. Nem az ő kezdeményezése, falusi olvasóinak az első számok után érkezett levelei terelték más irányba a lapot.

Táncsics maga nyilván nem is volt tudatában ennek a változásnak. Ahogy még később is, egy-egy hangulattól elragadva, a nemzeti egység hangját üti meg, úgy önéletrajzában sem emlékszik arra, hogy kétségek bántották, vagy ellentmondások lettek volna lapjában . . .

... Ha mindezek ellenére a Munkások Újsága csak megközelítően olyan mértékben hatott a nép hangulatára, mint azt ellenei állították, annak oka bizonyára nem volt más, mint hogy maga ez a hangulat, a szenvedett sérelmek fájdalma s főként az úrbéri viszonyok megszüntetésében elkövetett igazságtalanságok érzése – mint különben láttuk is – megvolt; s bizonyára inkább megnyugtatólag hatott a kedélyekre, s inkább a törvényes útra terelte a nyugtalanságot, ha volt a népnek hol kipanaszkodnia magát. Ahol eleve belefojtották az elégedetlen keblekbe a szót, ott a nyugtalanság nem oszlott el, de a bizalmatlanság s keserűség meggyűlt, s erőszakosságban tört magának utat.

Ez az oka, hogy – bár Táncsics azután is minden erőszakot elítélt, bár ő sem szűnt meg a haza védelmét hirdetni, és mindig a törvényes útra igyekezett terelni a panaszokat – a kormány által támogatott másik néplap, a Nép Barátja, noha sokkal nagyobb példányszámban jelent meg, úgy látszik, semmi vagy igen csekély befolyást nyer a népre. Nyilván nem másért, mint azért, mert abban a nép sérelmeiről sohasem, vagy ha igen, olyan főmában volt szó, hogy az nem nyugtatta meg a népet.

De nemcsak a népet, hanem magát a névleges, de csakhamar elkedvetlenedett segédszerkesztőt, Arany Jánost sem. Arany bizonyára nem volt forradalmi temperamentum, de még radikális is csak okkal-móddal; egészben őszinte és a népet szerető demokrata és magát megbecsülő író. Petőfihez írott leveleiben mindújra visszatérnek szerkesztői panaszai. Ő emelni akarta a népet; szerinte a jó néplap csak abban különbözik más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért folyvást a korkérdéseket fejtegesse. Közölje az eseményeket híven, jó hírt, rossz hírt egyaránt, csak igaz legyen. Nem kell félni, hogy az a népre káros lesz. Szerinte „minden politikai kérdés alapvonalaiban illeti a népet, mert a nép többé nem a misera plebs contribuens, hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom; azért a népnek ismerni kell, folytonos figyelemmel kísérni kell a politikai dolgokat”. A nép fontosabb dolgot is megért, csak nyelvén adják elő anélkül, hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kívánna. Valóságos politikai és szépirodalmi lapot kell kezébe adni, saját

erőtéljes nyelvén, de nem pimaszkodva. „így művelnök a népet költészetben és politikában.”

E helyett a néplap szerkesztője úgy áll a nép elé, mint valami praeceptor, „tudjátok-e, atyámfiak” meg „kendtek” stílusban szól hozzá, egy szót lapokon át magyaráz, mintha a nép oly ostoba volna, mint a Nép Barátja felteszi róla; az egy sovány ívet öklömnyi betűkkel nyomja tele, hírek helyett sületlen elménckedésekkel, vers helyett holmi mondva csinált poézisokkal s épületes keresztény tanításokkal tölti meg. Keserűen fakad ki Arany: „nem ily néplap szerkesztése volt az, amit én felvállalni nem mertem ... Ha valaha valamit megbántam az életben, nem egyéb az, minthogy a Néplap szerkesztését ki engedtem csúszni kezeimből... Soha pirontságosb kenyeret nem ettem, mint ez. Óhajtanám nevemet visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztet nevet.”

Nem csoda hát, hogy a kormány által is minden erővel terjesztett, és ingyen is küldözgetett lap láthatóan semmi hatást nem tett a népre, ellenben a Munkások Újsága a maga szűk érvényesülési körén belül annál nagyobbat. Mert ha Arany esztétikai követeléseinek távolról sem felelt meg, annak a másíknak, hogy a nép előtt ne titkolózzék, hogy „a napi események hű közlése által practice belevezesse a politikába, legjobb igyekezete szerint igen. És ennél is többet tett, utat nyitott a népi közérzés megnyilatkozásának ...”

Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. (Részletek) Bp., 1949. 81-82., 125., 226-227., 229-232. old.

Kultúra, munkáskultúra

A NÉPNEVELÉS

Az iskolai beírások véget értek. Sok ezer szülő nyugodtabban mehet munkája után, és kipihenheti a beírásokkal járt izgalmakat, sok ezer pedig kesereghet afölött, hogy gyermekei kiszorultak az iskolából. Úgy, mint minden évben, az idén is sok gonddal és bajjal járt a gyermekek elhelyezése. És mondanunk sem kell, hogy a legszegényebb szülők úgy, mint mindenütt, az iskolai beírásoknál is a legmostohább bánásmódnak és a legnagyobb izgalmaknak voltak kitéve. Hivatalos statisztikai adatok még nem állnak ugyan rendelkezésünkre, de azért bátran mondhatjuk, hogy úgy, mint minden évben, az idén is sok ezer szegény gyermek kiszorult az iskolából, mert – kevés az iskola.

Súlyosabb és indokoltabb vádat alig lehet a kormány és az uralmon levő polgári osztály szemébe vágni, mint azt, hogy a saját maga alkotta törvényeit sem tudja és nem akarja végrehajtani. Törvény kötelezi a gyermekeket, hogy iskolába járjanak, és maga az állam teszi ezt lehetetlenné.

Hát mit tesz az uralmon levő polgári osztály a nép érdekében, ha még iskolákat sem épített számára? Mit tettek a szabadelvűeknek csúfolt kormányok a népnevelés fejlesztése érdekében?

A nép volt az, mely uralomra emelte a mai polgári osztályt. Harcolt, vérét ontotta mások szabadságáért, dolgozott és éhezett mások boldogságáért, és jutalmul – szuronyt és golyót kapott. A nép az, mely az állam óriási terheit viseli, és jutalmul rabszolgatörvényeket és miniszteri rendeleteket kap, melyek mozgásszabadságától megfosztják, és emberi méltóságát lealázzák.

Iskolák helyett kaszárnnyákat, börtönöket és templomokat építettek! A gazdag főpapoknak és mágnásoknak, kik óriási birtokokkal rendelkeznek, mindenre volt pénzük, csak népnevelésre nem. Nekik nem jutott eszükbe, hogy egy-egy építendő iskola számára telket ajándékozzanak. Nem tették, mert szellemi sötétségben akarják a népet tartani, hogy annál jobban nyúzhassák.

A munkások gyermekei előtt az iskolák ajtói be vannak zárva. Részint nincs elegendő iskola, részint pedig a nyomorult gazdasági -viszonyok teszik lehetetlenné, hogy a szegény gyermekek eleget tegyenek iskolai kötelezettségüknek. A munkás kényszerítve van arra, hogy kiskorú gyermekét kenyérkereset után küldje, és a krajcáros lapok kiadói örvendezek ennek legjobban. Utóbbiak kihasználják a szegény gyermekeket, és terjesztetik velük az ő szennylapjaikat.

És ezekért a szomorú állapotokért egyedül a polgári osztály és ennek kormánya vonható felelősségre. A polgári osztály anyagi haszon utáni hajszolása mellett nem gondol a népneveléssel. Az igazi tudomány iránt nincs érzéke, és saját fiaival is csak annyit tanultat, amennyire hivatásuk gyakorlásához szükségük van. Innen van aztán, hogy az iskolák maguk nem felelnek meg feladatuknak. Az igazi tudomány helyett vallást és babonát tanítanak. Így kívánja ezt a mai osztályállam érdeke, így kívánják a papok és mágnások.

Az összes politikai pártok közül egyedül a szociáldemokrata párt az, mely az igazi művelődésért, az igazi tudományért lelkesül. Mi szociáldemokraták a fölvilágosultság, a tudomány eszközeivel akarunk harcolni. Ezért követelünk ingyenes oktatást a tudomány minden terén!

A fölvilágosítás fáklyája képezi a mi harci eszközünket. A nagy tömegek fölvilágosításában rejlik a szociáldemokrácia győzelme.

A népnek, ha szabad akar lenni, tanulnia kell, művelődnie kell, mert csak szellemileg képzett nép tudja jogát kiküzdeni és megvédeni. A nép tudatlansága nemcsak a szociáldemokráciára nézve káros, hanem az egész társadalmat, a haladást és kultúrát veszélyezteti.

Büszkén mondhatjuk, hogy nincs politikai párt, mely annyira fejlesztette volna a tanulás és művelődés utáni vágyat, mint a szociáldemokrata párt. Egyesületeinkben és szervezeteinkben pótoljuk azt, amit az iskolákban – a polgári osztály bűne folytán – elmulasztottunk. Tanulunk és tanulásra buzdítjuk munkástársainkat. Ahány szakegyesület van a fővárosban, mindmégannyi felsőbb iskolánk van, ahol igazi tudást és műveltséget nyernek a munkások.

A szociáldemokráciának köszönhető, hogy sok munkás tudás, intelligencia és műveltség dolgában túlszárnyalta az úgynevezett akadémiai ifjakat. Komolyság tekintetében pedig utóbbiak igazán leckét vehetnek a munkásoktól.

Ami az állam kötelessége volna, azt a munkások maguk teszik: ők keservesen keresett filléreiken tartják fenn saját nevelői intézeteiket: a munkás-képző- és szakegyesületeiket. És elég szégyen a magyar államhatalomra, hogy támogatás helyett még üldözni is merészeli a munkások iskoláit.

Népszava 1900. szeptember 11.

SZABAD-E HINNÜNK?

Heierymans drámájának, a *Remény*-nek bemutatása a Vígszínházban német színészek által több-e a művészeti eseménynél?

Azt mondják sokszor, hogy azoknak, akik a vonal alatt töltik meg a polgári lapok hasábjait, több szabadságuk van, mint a vonal fölött íróknak. Föl vannak mentve, hogy minden szavuk az osztály- és pártérdek parancsaihoz tartásák.

Lehet, hogy igaz. De kevésszer élnek nagyobb szabadságukkal a polgári lapok tárcaírói: a novellisták, a kritikusok, a társadalmi bölcselgetők. Többnyire ugyanazon szellem uralkodik vonal alatt és vonal fölött.

Melyik az a szellem? Ha azoknak, akik a burzsoá sajtó hősei, a tehetségük és tudásuk olyan nagy volna, amilyen nagy az őszinte meggyőződés, az önzetlen lelkesedés, a látóhatár szélességének és magasságának hiánya, ha olyan nagy volna, mint amilyen könnyen felejtenek és tanulnak; ha olyan nagy volna, mint amily szűk térre szorítja őket a siker imádása, elfogultságuk, bornírtságuk – nem harminc év alatt, de tíz év alatt tették volna Magyarországot azzá, ami ma: az európai kultúra kitagadott fiává, holt pontjává.

Ó, nem az az ő fő bűnük, hogy embert és népet emésztő gazdasági politikának föláldozták az ország művelődési érdekeit; nem az, hogy példátlanul önző külpolitika támogatására a hadseregbe ölték az ezermilliókat, amelyeknek igazi hatását a statisztika azon adatában látjuk, hogy a népesség fele nem tud írni, olvasni; – hanem az az ő fő bűnük, hogy a kultúra fejlődésének lelki lehetőségeit is tönkretették hosszú időre ebben az országban.

Egy országban, amelynek népe hétféle nyelvet beszél, amelyben egyetlen nemzetiségnek sincsen többsége, felállították azt az örült, azt az öngyilkos elvet, hogy a magyarosítás, a nemzeti állam eszméjének kell hogy szolgáljon minden törekvés; nem a gazdasági törekvések, mert hisz ezek inkább

forrásai a magyar nemzeti állam eszméjének, hanem a szellemi törekvések: a tudomány, a művészet, az irodalom.

Magyar, magyar, magyar legyen mind!

Magyar legyen a tudomány – s ha a benső igazsága tiltakozik ellene, legyen inkább hamis! Magyar legyen a művészet – s ha a teremtő erő más irányba hajtja, inkább legyen rossz! Magyar legyen az irodalom, a regény, a költészet, a színház – s ha az élet parancsoló szava az általánosság hangját szólaltatja meg benne, inkább legyen hazug, legyen léha, jellemtelen.

Mert ez lesz belőle, ez lesz a nemzeti műveltségből is, ha olyan emberek szabják meg irányát, akik nem tudják, mi a kultúra. És olyan emberek, akik – következképp – azt sem tudják, mi a nemzeti kultúra.

A kultúra nem a gazdasági jólét. Ez csak föltétele a kultúrának.

A kultúra nem az írni-olvasni tudás. Ez csak eszköze a kultúrának.

A kultúra nem az iskolák, a múzeumok, a könyvtárak, a színházak soka-sága. Ezek csak színhelyei a kultúrának.

A kultúra egy nép összes öntudatos elemeinek összhangzatos, egységes ritmusú törekvése, az emberiség legjobbjai által lehető magasra fejlesztett szellemi tulajdon részesévé, munkálójává, élvezőjévé tenni minden embert.

Igaz, ez a kultúra nem létezik ma sehol. A világ minden országában, minden népénél tényezők ereje működik, amelyek a harmóniát megzavarják, az egységes törekvésekre irányuló akarat kiképződését meggátolják, és a saját egyéni kultúra lehetőségeit elválasztják a más individuális kultúrájának lehetőségétől.

Szocialistának nem kell mondanom, hogy mik ezek a tényezők.

De a népek és országok kultúrájában vannak különböző fejlődési fokozatok.

Az egyikben intenzívebb, általánosabb a szellemi élet, mint a másikban.

Nagyobb és komolyabb a szellemi életben részt venni akarók köre.

És amit első helyen kellett volna mondanom: a szellemi élet vezetőiben, a tudósokban, a művészekben, az írókban, a költőkben megvan a törekvés, a legjobbat a legtöbbnek közös tulajdonává tenni.

Ahol ez van, ott nincs meg a kultúra – ma; de van magasabb kultúra.

Ott van ez, ahol vannak művészek, akik nem iránynak a szolgálatába állnak, hanem alkotásra kényszerítő belső erő újat, sajátot, irányt teremtetnek általuk: mert csak ez fogható a legjobbhoz; ahol vannak írók, akik látó lelkük vágta sebeik vérébe mártják tollúkat: mert csak akin sebeket vágott

az élet, alkothat legjobbat; ahol a tudós azon az úton jár, amelyen legtöbb az elnyeléssel fenyegető örvény, a rejtett szakadék; a leghosszabb úton, a tántoríthatatlan igazság útján – ott van a kultúrának magasabb foka.

És ott, hol mindezeknek ilyen munkája egy közös, tudatos célba fut össze, amely: a saját alkotta szellemi kincsek megőrzése, megvédése; ahol az őrizetre, a védelemre részes társakat keresnek, annál többet, minél drágább, minél többbe kerül a kincs – ott van magasabb kultúra.

Ennek a fejlődésnek még első lépcsőfokára sem emelkedett Magyarország!

Hogy ez a belátás Heiyermans *Remény*-ének német előadása kapcsán föl-ébredt némely jobbakban, újságba író polgárokbán is – ezért mondjuk a német színészek vendégjátékát művészeti eseménynél többnek: kultúr-esemény előjelének.

Ne adja ez ország szerencsétlen végzete, hogy ez a reményünk is Remény legyen: korhadt dongájú hajó, amelyet az első nemzetiségi vihar lesüllyeszt a magyar kultúrának nevezett mocsár poshadt, fojtó vizébe.

Népszava 1902. június 10.

AZ ERZSÉBET-AKADÉMIA

„A szocializmus emberi tevékenység minden terére világos tudatossággal és teljes megismeréssel alkalmazott tudomány.” Akiknek egyik legkiválóbb előharcosa – Bebel – így határozta meg a szocializmust, azok bizonyára nemcsak kiváló kötelességüknek ismerik a tudás és műveltség megszerzését, hanem elsődrendű szükséglet is számukra. És tényleg, a népműveltség minden barátja – de még minden ellensége is – elismeri, hogy a tudományszomj, amely a szocialisztikus eszme terjedésével párhuzamosan haladva, a széles munkástömegeket eltölti, példátlan a történelemben. Biztató jele annak, hogy a mai kor kultúrája nem fog elveszni még akkor se, ha – amit csak ellenségeink óhajtanak – véres társadalmi forradalom tüzén kell keresztül-mennie.

A munkásság tudományszomja kielégítésének általában két fő akadálya van. Az egyik a súlyos munkaviszonyok. Aki napkeltétől napestig nehéz munkában görnyed, a legelemibb szükségletekre alig elegendő bérért, annak – rendkívüli eseteket nem tekintve – lelke annyira elfásul törődött testében, hogy nemcsak módjában nincs, de kedve sincs tudása nagy hiányait kipótolni. A tudásszerzés második nagy akadálya a társadalom minden más rétegének – a tudás terjesztésére hivatott tanítóknak és tanároknak is - ellenséges érzülete a munkásosztály iránt. Mindannyian a fennálló társadalmat akarják fenntartani, s e törekvésnek inkább feláldozzák a tudást, a műveltséget, a kultúrát.

Mindkét irányban a legújabb időben nem kevésbé lényeges változások észlelhetők. E változások a munkásság szervezkedésének és a terjedő szocialisztikus meggyőződésnek következményei. A szervezeti munkásság fokozatosan rövidebb munkaidőt és nagyobb munkabért vív ki, és – polgári írók mondják ezt, pl. az angol Rae, nem mi – szinte csodálatos az a testi és szellemi újjászületés, amely a nyolcórás munkanap kíséretében jár. A szocialisztikus mozgalom pedig lassan felnyitotta a polgári osztály némely jobbira hivatottjainak: az intelligenciának szemét, föltárta a munkásosztály

óriási tudásszomját, és figyelmeztette őket a kultúra iránti kötelességükre. Megindult világszerte az úgynevezett népművelési mozgalom, egyaránt köszönve létét a szervezett munkásság gazdasági sikereinek, a szocialista munkásság tudásvágyának és az intelligencia feltámadt szociális kötelességérzetének.

Magyarországon úgy az előzmények, mint a következmények tekintetében egyaránt csehül állunk még. Hosszú munkaidő és kis bér az uralkodó állapot, és ellene viselt küzdelmet nemcsak a törvények nehezítik (amelyek 16 órás normál munkanapot állapítanak meg, a sztrájkot tilalmazzák stb.), hanem az államhatalom minden eszköze ellene van; a szocialista név egyelőre egyértelmű a rabló és a gyilkos névvel; és a művelt osztály körében egyelőre még nem akadt egy sem, aki – nemcsak kényszerűségből leszámolva, hanem megbarátkozva azon ténnyel, hogy az öntudatos magyar munkás is szocialista, és csak a szocialista munkás tudásvágyó is – a külföldi népművelési intézményekkel egyjellegű mozgalmat itt kezdeményezett volna.

Itt van ugyan a Szabad Lyceum¹ amelyre oly nagy garral hivatkoznak mindig, ha erről van szó. Ugyanerről azonban Reyer tanár, a bécsi népkönyvtárok világhírű szervezője és elsőrendű szaktektentély az összes népművelési ügy terén, Nörrenberg egyetemi könyvtáros – ugyancsak elsőrendű szaktektentély – és mások, kiknek könyvei hamarjában nincsenek kezünk ügyében, úgy nyilatkoztak, hogy teljesen elhibázott alkotás. Nem a munkásságnak szolgál, hanem a polgári középosztály kisasszonyainak, aminthogy a hallgatók négyötöde nő, és pedig polgárnő. Itt vannak azután a munkáskaszinóknak nevezett gyermekkertek, amelyekben vallásosság, hazafiság, alázkodás a vezérelvek, és amelyekbe osztálytudatos munkás nem, csak parádés jó-Lajoskák teszik be lábukat.

Egyéb nincs!

A munkásság tudományszomját ilyképp egyedül saját szakegyleteik elégitik ki. Az általános műveltség alacsony foka és előadók hiánya folytán teljesen ezek sem elégíthetik ki, bár némelyek egyik-másik téren igazán figyelemre méltót alkottak; például a nyomdászok szakegyletének ötezer kötetből álló könyvtára van.

Annál nagyobb örömmel üdvözlöttük tegnapelőtt azt az újsághírt, hogy vasárnap alakuló közgyűlését tartja a népakadémia, „oly központ, ahol a szellemi elhagyatottságban élő nép kielégíthesse szellemi szükségleteit”,

amely célra vonzó estélyek és előadások, könyvtár, laboratórium és szemináriumok szolgálnának a népakadémia állandó és kellően felszerelt hajlékában.

Végre összetalálkoznak – gondoltuk – azok a tényezők, amelyeket fönt a hathatós népművelési mozgalom föltételei gyanánt jelöltünk meg! Meghívó nélkül ugyan, elmentünk néhányan az alakuló közgyűlésre.

Hát ennél magyarabb gyülekezetet mi még sohasem láttunk! Ami munkásszülőlet a magyar burzsoában csak van, az ott ünnepi találkát adott egymásnak, annál feltűnőbbet, mert a Nyugat szellemének bevonulásáról beszéltek.

Nem ugyan hangosan. Az elnöki megnyitó spékelve volt hazafias szövegekkel, és csak Alexander Bernát egyetemi tanár talált néhány európai szót, s a formások ledarálása után az elnök, Kovács Gyula királyi tanácsos – és higgyék el: egyetemi magántanár! – az egyület megalakultnak j elentette ki, és az alapszabályok fölolvásásához fogott hozzá. A munkásság máris ki volt zárva a vitából; hisz nem iratkozhattunk be tagnak oly együletbe, amelynek még alapszabályait sem láttuk soha.

Ezek pedig gyönyörűek. Hívják az új intézményt Erzsébet-akadémiának: tehát legelsőbb lakájpukedli fölfelé. Célja többek közt a munkásság erkölcsi nevelése: tehát erkölcsprédikáció, amivel túlon túl korrumpálják a népet amúgy is iskolában és templomban. A tagok háromfélék: rendesek, működők és pártfogók, és mindegyik csoportnak – tehát az esetleg több ezer munkást számláló rendestag-csoportnak és az 50 tagot számláló pártfogó (nagyobb adományt tevő) tagoknak egyenlő számú képviselője ül az igazgatóságban: tehát a magyar parlamentarizmus ide átültetve. Az „állameszmét, a közerkölcsöket és a vallást „sértő” előadásokat kizárják: tehát a magyar nemzeti sajtó- és politikai „szabadság”, és így tovább.

Szóhoz jutott – de ez is csupán azért, mert tag volt – az újjászervezettek egy képviselője. Mivel a magyar állameszmét magasztalta, a hallgatóság zajos tapsa közt beszélhetett. A szervezett munkásság hozzá nem szólhatott, mert még egy nem munkást is, mert egyet-mást kifogásolt, alig-alig akartak meghallgatni.

Mi ezek után, amik a szervezett munkásság jövő magatartását ez új intézménnyel szemben egyelőre megszabják, csupán arra a tényre utalunk, hogy a szervezett munkásság közreműködése nélkül minden ilyen holt-szülött. Utalunk többek közt a szintén világhírű bécsi „Népszerű egyetemi

előadások” utolsó jelentésére, amely az intézmény sikerét „némely munkásszervezetek fáradásainak” tulajdonítja, amelyek „a belépőjegyek eladását magukra vállalták”. Hivatkozunk arra, hogy maguk a szervezett nyomdászok az összes résztvevő munkásság 14,7%-át tették, a vas- és fém munkások 29,5%-át, vagyis – mint a jelentés mondja – „a legrövidebb munkaidejű, a legjobban szervezett és a legnagyobb intelligenciájú munkások vettek részt legnagyobb mérvben az előadásokban”. Hivatkozunk az összes modern külföldi népkönyvtárak szabályzataira, amelyek nem zárják ki politikai vagy vallási kérdések vitatását, hanem csak az egyoldalú pártirányzatot tiltják; ellenkezőleg – mondja Reyer tanár – „a legkülönbözőbb irányokat” kell figyelemben részesíteni.

A szervezett munkásság, ím, látja, hogy megint őseredeti magyar intézménnyel van dolga, amelynek célja nem a munkásosztály műveltsége, hanem a „nemzeti állam”, az „erkölcsi”, szóval minden, amivel a szocializmus ellen küzdenek.

Tudjuk, íme, mihez tartsuk magunkat!

Az Erzsébet-akadémia kezdeményezőinek pedig utólag is figyelmükbe ajánljuk egy közülnök valónak cikkét az Esti Újság június 21-i számában. Ha lehet még belőlük szalonna, az talán inkább győzi meg őket, mint a mi „hazafiatlan” és „erkölcstelen” lapunk.

Népszava 1902. június 24.

A MI NÉP AKADEMIÁNK

Amikor a nyáron lelepleztük az Erzsébet-akadémiának nevezett valaminek igazi lényegét mint szocializmusirtásra alakult intézményt, azt ígértük elvtársainknak, hogy mi magunk megcsináljuk a mi népakadémiánkat.

Hamarabb teljesíthetjük ezen ígéretet, mint magunk is reméltük. Tudósokból alakult társaság ajánlkozott, hogy előadásokat tart a munkásoknak. Egyetemi és középiskolai tanárokból, miniszteri és más hivatalnokokból, orvosokból stb. áll. Legtöbbjüknek már tudományos múltja biztosíték, hogy tisztán a tudomány terjesztése, és nem a tudomány meghamisítása a céljuk. Az érintkezés folyamán módunkban volt meggyőződnünk, hogy valamennyien nem tartják hivatalos vagy társadalmi állásukból folyó kötelességüknek, hogy tudományukat az uralkodó osztály szocializmusellenes törekvéseihez alkalmazzák. Köszönettel vettük hát ajánlatukat.

A szervezett munkások tudják, hogy az a művelési és művelődési munka, amelynek a szak- és egyéb munkásegyletek eddig is színhelyei voltak, az idén fokozott buzgalommal indult meg. Az elemi oktatástól kezdve egyes előadások és kisebb előadássorozatok rendezéséig több történik az idén, mint már sok év óta.

Éppen olyan fontos, mint az elemi oktatás, a magasabb fokú tanfolyamok rendezése. Amit a mi népakadémiánknak nevezünk, ezt a célt tűzte maga elé.

Bizottság alakult a teendők megállapítására. Tárgyalásaink eredményeként a következőket közöljük már most olvasóinkkal:

Munkásokat, akik az elemi ismereteket már előbb megszerették, be akar vehetni könnyű, népszerű módon, rövid idő alatt a tudományok egy-egy ágába.

Öt párhuzamos tanfolyam lesz, négy sorozatban. Minden tanfolyam hét estére, tehát hét hétre terjed.

Gondos megfontolás után így állapítottuk meg ezen tanfolyamok rendjét:

Az *első* sorozatban, amely október első hetében kezdődik, és hét héten át

folyván, november második felében ér majd véget, a következő tanfolyamok lesznek:

1. A föld története. (Minden hétfőn.)
2. Fizika (természettan). (Minden kedden.)
3. Fiziológia. (Minden szerdán.)
4. Lélektan. (Minden csütörtökön.)
5. A társadalmi mozgalmak története és okai. (Minden pénteken.)

A *második* sorozat közvetlen ez után kezdődik, november hó végén, és ugyancsak hét-hét estén át foly. Tanfolyamait egyelőre következőképpen állapítottuk meg:

6. Politikai földrajz.
7. A gépek az iparban.
8. Egészségtan (különösen szociális egészségtan).
9. A bölcelet alapfogalmai. A bölcelet történetének I. része.
10. Világtörténelem.

A *harmadik* sorozat tanfolyamai:

11. Jogismeret I. (Közgazdasági és pénzügyi jog.)
12. Gazdasági statisztika.
13. Antropológia (embertan).
14. A bölcelet története II.
15. Társadalmi gazdaságtan.

A *negyedik* és e télen utolsó sorozat tanfolyamai:

16. Jogismeret II. (Magánjog és perrend.)
17. Fejlődéstan (darwinizmus stb.).
18. A vallások története.
19. Magyar történelem.
20. A szocializmus.

A tanfolyamokban részt vehet *minden munkás*.

Az előadásoknak programja, amely tartalmazza majd az egyes tanfolyamok rövid vázlatát, nyomtatásban a legközelebbi napokban megjelenik,¹ amikor újra és bővebben írunk a mi népakadémiánkról.

Addig is felvilágosítást pártunk titkárságában kaphatnak az érdeklődők.

Meg vagyunk győződve, hogy elvtársaink kapva kapnak az alkalmon, hogy tudományt szerezhetnek anélkül, hogy folytonos gyanúval kellene tendenciózus hamisításoktól félniök. Népszerű modorban igazságot kap-

nak: nincs öntudatos munkás, aki ennek értékét érdeme szerint becsülni nem tudná.

Munkások! Jelentkezzetek tömegesen a párttitkárságban!

Népszava 1902. szeptember 30.

A MÚZEUMOK DEMOKRÁCIÁJA

A városi múzeumok föladatai és a fővárosi múzeum¹

Részletek

A MODERN MÚZEUM FÖLADATAI

Nem lehet kétséges, hogy ha a főváros ma múzeumi programot akar megállapítani, azokból az általános elvekből kell kiindulnia, amelyek a művelt Nyugaton a múzeumok működési irányát megszabják. Ebben a tekintetben az utolsó két évtizedben lényeges változásokat lehet följegyezni. Ugyanaz az átalakulás, amelyen a könyvtári politika megy által, jelentkezik a múzeumi politikában is.¹ Ritkaságok gyűjteményéből, *Raritáten-* és *Curiositáten-kabinetekből*² vagy tudományos laboratóriumokból a múzeumok is hovatovább a közművelődés, vagy ahogy közönségesen nevezik: a népművelés szolgálatába szegődnek. Ruskin kezdeményezései Angliában és Amerikának ösztönszerű demokratikus gyakorlata tudatos kifejezést és érélyes és minden irányú folytatást nyertek a német muzeológusok mannheimi konferenciáján, amelyet – jellemző tény – a *Zentralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen* auspiciumi alatt tartottak 1903-ban. Élénk és rokonszenves visszhangot fakasztottak a mannheimi tárgyalások Franciaországban és Olaszországban. Ügy, hogy el lehet mondani: ha a muzeológusok véleményei igen sok ponton szerteágaznak, abban az általános elvben mindig megegyeznek, hogy *a modern múzeum csak mint demokratikus intézmény élhet meg, és teljesíthet hivatást a nemietek szellemi életében.*

A MÚZEUMOK DEMOKRÁCIÁJA

Ez az elv egy logikus fejlődési sor eredője, de igen sokféle ok és indíték működött közre, hogy általánosan elfogadják. Maguk a múzeumok szinte észrevétlenül vetkőztek ki eredeti arisztokratikus jellegükből. Már a 18. évszázadban akadtak egyes fejedelmek és nagyurak, akik gyűjteményeiket a közönségnek megnyitották. De gyökeres változást a múzeumok jellegében a kontinentális demokrácia szülőanyja, a nagy francia forradalom idézett elő. Amikor a nemzetgyűlés 1791-ben a Louvre múzeumát ezekkel a sza-

vakkal adta át a közönségnek: „Ez a múzeum mindenki számára nyitva álljon, és mindenki kedvére dolgozhasák benne” – akkor megszületett az elv, hogy a múzeum köztulajdon. Soká tartott, amíg egybeült is elfogadták és alkalmazták. De hamar szűknek és elégtelennek bizonyult ez is. Kitűnt, hogy nem elég, ha bizonyos órákban megnyitják a gyűjteményeket a közönségnek, hogy ez még nem biztosítja, hogy a beléjük fektetett anyagi és szellemi tőkék gyümölcsözzenek. Kevesen látogatják, azok is figyelmetlenül nézik, és senki sem lelkesedik értük. Vagyis a jogcím változása dacára a múzeumok arisztokratikus jellege alig enyhült.

Keresni kezdték az okát. A legkülönbözőbb érdekekből és szempontokból. Művészi lelkű férfiak, mint Ruskin, kikben a szépért való rajongás erős szociális alapba volt ágyazva, nem bírták el, hogy mindaz a szépség, amivel lelkük tele, ne legyen minden ember öröme, gyönyörűsége, szellemi tulajdona. Gyakorlatibb megfontolások vezettek másokat. A múzeumok gyarapodása versenyt támasztott, s a műkincsek drágulása mind nehezebbé tette a gyűjtemények fejlesztését. Pénz kellett, sok pénz: közpénz, amely fölött nem a fejedelem rendelkezik többé, hanem a többé-kevésbé demokratikus törvényhozó vagy tanácskozó testület, amelynek a közvéleménnyel is kell számolnia. Az előrelátó múzeumi szakférfiak kezdtek utakat és módokat keresni, hogy a közvéleményt barátságra hangolják. És ebben a törekvésükben találkoztak azzal a mind erősebb áramlattal, amely nem engedi meg, hogy az iskolai oktatással befejezettnek tekintsék a népművelés munkáját. Az iskolának ha nem is csődjére, de szokszor megdöbrentő hiányosságaira utalnak ezek. Hogy az iskola nem szemléletet nyújt, hanem száraz betűt: ismereteket, amelyek gyakorlati alkalmazására sohasem kerül a sor, amelyek tehát elfelejtődnek; és ami az életben kell, azt felnőtt korában, a maga erejéből kell hogy megtanulja a volt iskolás is. Rettenetes adataink vannak gyermekek és felnőttek tudatlanságáról oly dolgokban, amelyekkel a az életben szemléltetőleg nem találkoztak; és főlemelő és megható és minden jó segítségre serkentő példáink arról, milyen elszántsággal küzdenek ezek, fiatalok és felnőttek, hogy szellemi kultúránk részeseivé legyenek. Bűn volna, és semmiképp sem indokolható pazarlása a nemzet szellemi tőkéinek, ha a sok szépet, hasznosat, érdekeset, ami a múzeumokban van, meg nem nyitnák ennek a törekvésnek. És hasonlóan éreztek múzeumi vezetők: igazgatók és „örök”, akiknek egyéniségük teljességéhez tartozik a tudat, hogy a mű, amelynek erejüket, tudásukat, munkájukat szentelik, valóban éljen, hasson, a legtávolabbi körbe kisugározzon.

A MAI „TUDOMÁNYOS” MÚZEUMOK

Mindezek élénken érezték, hogy a közgyűjtemények állapota nem olyan, hogy efféle hatást gyakorolhassanak. Hibákat láttak magában a múzeumok anyagában, annak mennyiségében és minőségében, a fölállításban és elrendezésben, a hozzáférhetőségben stb.

A legnagyobb bajnak a múzeumok túlszűfoaltságát látták. A gyűjtő szenvedély túltengése az évek során annyi emléket halmozott föl, szépet és csúfat, értékeset és értéktelent, érdekest és közönyöst, és úgy megrakta azokkal a termeket, hogy még a szakértő is elfárad, és elunja, amíg az őt érdeklőt a tömegeből kihalássza. Fokozza a bajt a fölállítás és elrendezés hiányossága. Túlságosan magas és nagy, túl ünnepélyes, sokszor rosszul világított termék falai telis de teli rakva, sokszor három és négy méter magasságig műtárgyakkal, amelyeket hol valamely tudománytörténeti séma, hol a szimmetria és a tárgyak eredetétől és természetétől független, dekoratív elv rendjében helyeznek el. Az a kevés ember, aki a nyitvatartás gyér óráiban betéved ebbe a „temetőbe”, tájékozatlanul ödög a kongó termekben, és ha egyszer kiszabadult, évek múltán is csak úgy kerül ismét vissza, ha valami idegent kell a városban kalauzolni. Aminthogy sokan úgy is képzelik a múzeumok dolgát, hogy azok az idegenekért, az idegenforgalomért vannak, és legföljebb a műtörténészekért, és eszükbe sem jut, hogy a bennszü-ltek gyönyörűségére és okulására is lehetnek.

A MÚZEUMOK NEM ÖNCÉL

Erősebben kellett, és kell talán még ma is mindenütt, ahová a demokratikus múzeumi politika szele fel nem ért, hangsúlyozni az elvet, hogy a múzeumok nem a tudományért és a történészekért vannak, hanem mi magunkért, embertársainkért, sőt, elsősorban ezért. Ahogy Richárd Schöne, a porosz kir. múzeumok főigazgatója mondta: „Minden ilyen intézetnek kötelessége, hogy minden lehető hasznot hajtszon, amit csak hajthat, és kövesse a művészet, a tudomány és általában műveltségünk szükségleteit. A szellem eleven hatalmainak kell hogy szolgáljon, és éppen ez a szolgálat adhat csak az intézetnek magának is életet és fejlődést.”

A MÚZEUMOK CÉLJA A GYÖNYÖRKÖDTETÉS ÉS AZ OKTATÁS

Két dolog az, amit a múzeumoknak nyújtaniok kell, ha „a szellem eleven hatalmainak” akarnak szolgálni. Az első és legfontosabb, hogy szépséget adjanak. Mert nem lehet céljuk, hogy elriasszák az embereket. Sőt, mindent meg kell tenniök, hogy örömet okozzanak, hogy ezzel magukhoz csábítsák a tömeget. Tehát csak olyan tárgyakat állítsanak ki, amelyek szépek magukban is, vagy egészséges fejlődés csirái vagy láncszemei. Ne legyen semmi rossz, csúnya, romlott vagy beteges. Ez nem való a laikus elé. A második követelés az: ne állítsanak ki semmit, aminek oktató, nevelő értéke nincsen. Ne legyen tehát a múzeum furcsaságok, kuriozitások gyűjteményesem emlékek válogatás nélküli halmaza, hanem legyen: típusok esztétikus és rendszeres bemutatása. Csakis e két szempontnak: az esztétikainak és az oktatónak összekapcsolása biztosíthatja a múzeumoknak a nagy tömeg rokonszenvét.

A TANULMÁNYI ÉS A KIÁLLÍTÓ ANYAG ELVÁLASZTÁSA

Azt vehetik ezzel szembe, hogy a tudomány érdekei megkövetelik, hogy minden gyűjtemény lehetőleg teljes legyen, hogy a kutató megtalálja benne tudományának minden tárgyát, a szépet és a kezdetlegest, a normálist és az abnormálist egyformán; és megkövetelik azt is, hogy mindezek a tárgyak a tudományos szisztematika elvei szerint legyenek elrendezve és fölállítva.

Erre azt feleljük, hogy igenis szükségesnek és nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy a nagy nemzeti gyűjtemények elsősorban a tudomány szolgálatában álljanak. Igenis legyen minden országban egy múzeum, amely a művészet történetének van szentelve. Legyen lehetőleg teljes természettudományi, iparművészeti, technikai stb. múzeum. De semmi ok nincsen arra, hogy amiként a nagy nemzeti könyvtárak legszebb kézírataikat, miniatűrjeikét, kötéseiket, legkeresettebb újabb könyveiket, folyóirataikat külön teremben vagy termekben könnyebben hozzáférhetővé teszik a közönségnek, egyéb anyagukat, kötetek és füzetek millióit ellenben beraktározzák, azonképpen a nagy múzeumok is ne válasszák külön legszebb és legjellegzetesebb tárgyaikat egyéb anyaguktól, ne állítsák föl külön, és a nagyközönségnek ne mutassák meg ilyen módon. És amiképpen a nagy könyvtárak könyvkiállításuk anyagát újabb szerzeményekkel, kézi könyvtárukét a keresettebb köny-

vekkal időnként fölfrissítik, a kevésbé szép vagy ritkábban keresett darabokat pedig a raktárba, a maguk helyére visszahelyezik, azonképpen a nagy múzeumok sem veszítenek semmit sem tudományosságukból, sem teljességükből, ha hasonlóan cselekszenek. A kisebb múzeumok meg éppen, amelyek akár anyagi erőik elégtelensége miatt, akár jőzan önkorlátozásból teljességre számot nem tartanak, nem is tehetnek másként, mert hiszen a tudománynak csak egy részét, ágát, speciális kérdését szolgálhatják amúgy is. S így teljesen elfogadott elv ma *minden* múzeum anyagának kettéválasztása *Studiensammlungra* és *Schausammlungra*, vagyis tanulmányi és kiállító gyűjteményre. A tanulmányi anyag a közönségnek nem, csak kutatóknak hozzáférhető, de azért világos, tágas helyiségekben van rendszeresen elraktározva, míg a válogatott kiállítási anyag a nyilvános helyiségekben szolgál a közönség gyönyörködtetésére és okulására.

A NYILVÁNOS MÚZEUM ÉS A TUDOMÁNY

Természetes, hogy ezen elv általános keresztülvitele esetében is lesznek gyűjtemények, amelyekben a tudományos cél kell hogy uralkodjék, míg másokban a nyilvánosságé fog dominálni. Általában azonban azt lehet mondani, hogy a nagy nemzeti intézetek kivételével ma valamennyi múzeum bátran engedheti magát abba az irányba terelni, amely a nyilvánosság jogainak mind szélesebb körű elismerését jelenti. S attól sem kell félni, hogy ez a tudományosság rovására történnék, aminek, ha lehet, a helyi és speciális múzeumok is kell hogy szolgáljanak. Nézze meg bárki, és hasonlítsa össze bármely nemzeti múzeum kiadványaival akárhány német, angol vagy amerikai nyilvános helyi múzeum tudományos termelését: van-e oka bárkinek is mondani, hogy nem felelnek meg minden jogos tudományos igénynek?

A „MŰVELTSÉG” KIFOGÁSA

Másoknak ismét az az aggályuk lehet a múzeumok ilyen értelmű nyilvánossága, a múzeumoknak a nagyközönség igényeihez alkalmazkodása ellen, hogy ez a múzeumok színvonalát a műveletlen osztályok alacsony ízlésbeli színvonalára süllyeszti le. Ezzel szemben talán elég azt mondani, hogy a

múzeumi demokráciának éppen fő követelménye, és az anyag kettéválasztásának éppen egyedüli célja, hogy csak a legszebb és legjobb kerüljön a nagyközönség szeme elé. Mégis, egyéb aggályok eloszlatására, hivatkozhatom olyan kitűnő és mindennemű szociális radikalizmustól mentes férfiúra, amilyen Alfréd Lichtwark, a hamburgi Kunsthalle igazgatója, aki erre az ellenvetésre így válaszolt: „A művészettel szemben a német nép egy egységes tömeg. Kevés – a legtöbb esetben semmi különbséget nem tesz, hogy egy múzeumlátogató a társadalmi rétegződés magasabb vagy alacsonyabb fokán áll-e. Amit a múzeumok tesznek, azzal még mindig az egész néphez fordulhatnak.” Ez mindenképpen áll a természettudományi múzeumokra. De éppúgy érvényes a művészetiekre. Hivatkozhatom minden igazi műértő és műtörténész mindennapos tapasztalatára, mennyi sznobizmus, mennyi divathajhászat, mennyi társasági hiúság, mennyi felületesség van azoknak az ún. művelt középosztálybeli uraknak és hölgyeknek állítólagos műízlésében és műszeretetésében, akik ma a műkiállítások és – nyári és ünnepi utaikon – a külföldi művészeti múzeumok látogatóinak tömegét teszik. Meg vagyok győződve, hogy minden igazi művészettudós, ha nincsenek szociális és politikai elfogultságai, szívesebben fordul azokhoz, akiknek ösztönszerű fogékonyságát a szép iránt nem ölte ki a művészeti divatok kritikátlan, csak társasági beszélgetés témájául megkívánó hajszolása és majmolása. A igazi műértő meg éppen, aki nem hivatásos kutatás céljából, hanem csak a maga gyönyörűségére járja a múzeumokat, örülni fog, ha szakértő szem és kéz előre kiválogatta számára, amit különben önmagának kellene ezer érdektelen tárgy közül fáradságosan kikeresnie. És itten van a nyilvános múzeumok esetleges ízlésbeli lezüllesztésének vagy csak lejjebb szállásának mindenkori gátja is. Minden múzeum – és általában minden emberi intézmény – lelke, jelleme, működése olyan, amilyen az azt irányító, vezető, az abban dolgozó embereké. Legyen a múzeum a régi értelemben, tudományos vagy modern értelemben nyilvános: hogy a tudomány vagy az ízlés milyen színvonalán fog állni, az elsősorban és legfőként, sőt, majdnem kizárólag attól függ, milyen ember a vezetője. „Minden intézmény egy embernek meghosszabbított árnyéka” – mondja Emerson. Nincs az a múzeumi igazgató, aki – ha egyébként nem kötik meg kezét avatatlank, kotnyeleskedő bizottságok, bürokratikus formaságok – arra hivatkozhatnék, hogy a közönségnek ilyen vagy amolyan alsóbbrendűsége kényszerítené akár tudományos, akár esztétikai szempontból silány munkára. És ezért semmiféle

tudományos érdek nem követeli, hogy a múzeumok ne tárják föl kapuikat a legtágabb nyilvánosságnak, ne hajtsák végre anyaguknak a nyilvánosság követelte kettéválasztását, s ne rendezzék kiállított anyagukat úgy, hogy a nagy tömeg csakugyan gyönyörűségét és okulását találja benne. Vessék le az idejüket múlt hagyományokat, amelyeknek legjellegzetesebb maradványa és fenntartója a múzeumi tisztviselők „őr” címe: ne őrök legyenek, hanem segítők. Akkor majd nem lesz okuk panaszkodni a közönség közönyéről, akkor, ha kell, a közvélemény sem fog habozni, hogy a múzeumok segítőtje legyen.

A városi múzeumok feladatai és a fővárosi múzeum. Bp., 1913.

AZ EURÓPAI KULTÚRKÖZÖSSÉG A HÁBORÚ UTÁN

Akiknek a tudományok és művészetek űzése kenyerük is, és kedvtelésük munkájuk és örömük, azokat e nagy háború első pillanatától kezdve nemcsak a vérnek, a testi szenvedésnek, a szeretettek féltésének, az anyagi pusztulásnak borzalmai izgatták, s a szörnyű vihar esztétikai és morális szépségeit is áhítván és keresvén, nemcsak az erőnek és a bátorságnak homéroszi tobzódását látták – hanem egyformán s olykor talán még ijedtebben aggódtak azoknak a tudományos, művészeti és irodalmi emlékeknek, hagyományoknak, érintkezéseknek pusztulásán, amelyek alig kisebb erővel és intenzitással működő kultúrközösséget létesítettek Kultúr-Európa népei közt, mint a gazdasági érdekeltségek nemzetközi keresztül-kasul szövődöttsége.

Valóban, ez a mai háború világszerencsétlenség volna akkor is, ha nem mind az öt világrész volna belekeveredve, hanem a részes nagyhatalmak közül csak kettő vagy három. Világháborúvá, tehát világbajjá tenné nem a terület vagy az embertömeg nagysága, nem a gazdasági viszonylatok megzavarása mindenütt, ahol árut be- és kivisznek, hanem azzá tenné Európa kultúrértékeinek ma már egyetemes érvényessége.

Meg vagyok arról győződve – s bizonyára még a háború alatt is lehetne bizonyítékokat találni erre –, hogy igen sok hazafias, és a német fegyverek győzelmét epedve kívánó német ugyanoly fájdalmas megdöbbenéssel hallotta a gyönyörű Louvain rombolásának hírért, ugyanúgy remeg a csodás Brügge sorsáért ma is, mint ahogy igen sok hazafias angol és francia könynyebben viselne el kisebb vereséget, mint esetleg a bécsi Hofbibliothek vagy a weimari Goethe-múzeum pusztulásának hírért.

Mert hiába mondják képmutató emberieséggel olyanok, akiknek egyetlen idegük sem rándul meg ezrek halálára: hogy értékesebb egyetlen emberélet, mint száz műremek, melynek árán megmentették, és hiába moralizálnak, kik maguk is itthon vannak: hogy olcsó heroizmus kíméletet követelni dolgoknak, tárgyaknak, amikor életek forognak kockán – mi azt tartjuk, hogy csak aki tiszteli az ember alkotását, az ember művét, csak az tiszteli

magát az életet is. Mert mi az, ami az életet megélésre érdemessé teszi? Most, milliók vágóhidján, amikor oly olcsó az élet és mit élő alkotott, talán groteszkül hangzik a válasz. De úgy van, és azt hisszük, úgy lesz ezután is; amiért élni érdemes, az a tevékeny élet, az élet, amely alkotásokban nyilvánul meg, a vegetatív funkciókon, a pusztá reprodukción túlterjedő, termékeny, új értéket teremtő élet.

S háborúban úgy, mint békében, mi az, ami ha olykor közvetlenül hasznos is, az emberi értékek láncában a legmesszebb esik a szükségestől, a kényszerűen mindig egyformán ismétlődőtől? Ami mindig új érték, ha ezeréves is? A tudomány és a művészet ez, és az emberi kapcsolatok, amelyek körülöttük, hozzájuk szövődnek.

Ma úgy áll a dolog, hogy amit emberi elme és emberi képzelet okosát és szépet alkotott, az egész művelt emberiségnek közös munkája és közös öröme. A tudomány és a művészet a legjobb értelemben nemzetközi. A legjobb értelemben, vagyis nem a fosztogató nemzetköziség értelmében, amely mindenütt vesz, ahol csak vehet, s semmit sem ad érte, hanem annak a teremtő nemzetköziségnek értelmében, amelyben minden egyes a maga erejéből s a maga egyéniségéből a legjobbat és a legsajátosabbat adja a közös műhöz, amelynek gyümölcseit valamennyi közt egyformán igyekszik szétosztani.

Szabad-e, lehetséges-, hogy ez a háború mostan véget vessen a kulturális munka és a kulturális örömök világgközösségének? Hogy az egyetlen Szent Birodalom, mely túlélte a nemzeti eszme diadalmas forradalmát a régi világbirodalmak ellen, szintén áldozatául essék a viharoknak?

Ha hinni lehetne tudósok, írók és művészek szapora nyilatkozatainak, újságok híradásainak, a háború kitörése utáni első hetekben, akkor a nemzetközi tudomány és irodalom sorsa máris meg volna pecsételve.

Nem olvastuk-e mindennap, hogy tudósok külföldi tudóstársaságokból kiléptek – ha ugyan már előbb ki nem zárták őket?

Nem búcsúzott-e el minálunk is nem egy esztétikus Párizstól és Londontól, sőt – a most oly készségesen respektált politikai *raison* határain is túláradva – Rómától is?

S hányszor hallottuk azóta – nem gazdag változatban –, amit egy népszerű elbeszélő, Krúdy Gyula írt az idegen „kulturáról”:

„Gyávaság volna azt hinni – úgymond –, hogy a magyar kultúra és irodalom nem pótolja a külföldi nemzetekét, amelyet most elsöpört a bajonett. *Vesszen minden, ami idegen és idegenszerű.* Az utolsó évtizedekben úgyis eltűnt

nemzeti karakterünk. Azok a jó fiúk, akik eddig külföldi színdarabokat írtak a budapesti színpadnak, majd nemzetiszínű tintába mártják tollúkat. Az elbeszélők, akik Párizsról és a márkikről regéltek, honi talajból meritik közleményeiket. És parfümöt és francia pezsgőt, és angol kabátot és párizsi disznóságot, és a francia szakállt vagy az angol boyok meztelen arcát, az orosz regényírók és a hermelint igazán nélkülözhetjük, midőn életharcát vívja nemzetünk, nemcsak területéért, hanem nemzeti nagyságáért, elfelejtett magyarságáért.” (Pesti Napló, 1914. aug. 23. 11. old.)

A tudósok és akadémiák nyilatkozatairól azóta kitűnt, hogy háromnegyed részben koholtak voltak. Megmaradó negyedrészükről vigasztaljon Goethe mondása: „Die Gelehrten sind meist gehässig, wenn sie widerlegen; einen Irrenden sehen sie gleich als ihren Todfeind an.”¹ A háború után ezek is kibékülnek.

A költőkkel és művészekkel nem vitatkozunk. Mentnek hisszük magunkat attól, hogy valamit azért becsülünk, mert idegen vagy idegenszerű. Nem kellett háború hozzá, hogy export-drámairodalmunkról azt tartsuk, hogy nem dicsősége, hanem szégyene a magyar irodalomnak, vagy hogy Tömörkény vagy Móricz magyar töről metszett alakjaiban gyönyörködünk. De ahogy azt tartjuk, hogy drámaexportunk nem azért szégyene a magyarságnak, mert külföldies, hanem *pur et simple* azért, mert silány, úgy azt tartjuk, hogy gyöngé tehetségű és gyöngé művészi erkölcsű írók alakításában a szalonnaillat és a tokaji bor, a magyar gatya és a kurtakocsmai káromkodás sem lesz új és nemzeti művészeti értékeket termelő elemmé. És ha elveszne „minden, ami idegen”, akkor magyar sem volna már régen e földön. Avagy talán Árpád harcosainak kopjáival akarja Krúdy Gyula visszaverni az orosz gépfegyvereket, Árpád korabeli matematikával kiszámítani az orosz lövegek paraboláját, és a táltosok igéjével gyógyítani a tetanuszt és a kolerát? Mert nem hiszem, hogy a hátultöltőt és az algebrát és a szérumkezelést és az aszepszist a magyar kultúra már „pótolta” volna. És nem hiszem, hogy győzni tudna a magyar, ha seregei élelmezéséről nem a Fowler-ekével, hanem faekével fölszántott föld gondoskodnék, ha ruházatát kézi rokkán fonná, s nem Jacquard találmányán, s a parancsokat és jelentéseket „pihegő hírnök” közvetítené, s nem Graham Bell, Morse és Hughes gépei. Amik tudtommal mind nem a magyar kultúra termékei.

S miként a tudósok és írók az első izgalomban született nyilatkozatai, úgy a kölcsönös vandalizmusokról szóló újsághírek is kevésbé rémítenek

ma már. Nem emlékszünk mindnyájan annak a doktor Hausernek jayveszékelésére, aki a Dordogne-ban értékes történelem előtti lelőhelyeket tárt föl, a háború elején Franciaországból elmenekült, és hangosan panasztolt, hogyan pusztította el a francia népesség nagy gyűjteményeit és ásásait, élete egész művét? „Mindent darabokra törtek vagy egyszerűen elkoboztak.” Nos, *mindebből egy szó sem igaz*. Schuchhardt titkos tanácsos maga jelentette ki a Berliini Antropológiai Társaság februári ülésén, hogy úgyszólván semmi kár sem történt. Dr. Hauser maga közölte ezt vele.

E téren is a háború csak igazolta, amit azelőtt is tudtunk: hogy az újságok lelkiismeretlen hazudozása micsoda ellensége a kultúrának, amikor a nemzetek ellentéteit olyan területekre is átplántálja, amelyeken ellentétek nincsenek. Amint nincsenek lényeges különbségek maguk az újságok közt sem. Vannak igazságszerető lapok Angliában és Franciaországban is, de vannak hazugok Németországban és a Monarchiában is. Csak néhány napja állapította meg Kari Bücher titkos tanácsos, a lipcsei egyetem híres közgazdásza, a háborúról és a sajtóról tartott fölolvadásában, „hogy nagyban és egészben a német sajtó jól tartotta magát a háborúban, de mégis vannak kivételek, amelyek a vadításban nem maradnak el a külföldi újságok mögött, és oly hihetetlen dolgokat művelnek, hogy maguk a lövészárkokban levő katonák panaszkodtak róla”.

Nem mondjuk, hogy a túl vérmes tudósok, a lepkeszárnyú tárcaírók és a szenzációhajhász újságok hatás nélkül lesznek a tudományok és a művészetek egyetemes fejlődésére. Bizonyára évek fognak eltelni, míg közülük a jóhiszeműek mind s kiket befolyásuk alá vetettek, nem lesznek gátlói annak a törekvésnek, amely az igazságot az igazságért s a szépséget a szépségért műveli. De bizalmunkat, hogy a háború és a lelkek elvadítása sem fogja megbontani az európai kultúrközösséget, más tényekre alapítjuk, mint a tudósok lobbánékonyására, az írók változékonyságára és a hazugságok leleplezésére.

Bizonyára mindenkit meglepett már, aki valaha foglalkozott a könyvtermelés statisztikájával, az ebben a termelőágban is uralkodó szigorú törvényszerűség. „Semmi sem meglepőbb, mint az ellentét az irodalmi, zenei vagy művészeti művek termelésének látszólag korlátlan spontaneitása és ennek a termelésnek szabályszerűsége közt.”² Évről évre, lassan emelkedő irányzattal, az összes kultúrorságokban ugyanannyi könyv, zenemű, reprodukció jelenik meg, s az egészen belül sokszor a százalékok

hányadaig egyforma a vallási vagy bölcseleti, vagy jogi, vagy szépirodalmi munkák része.

A törvényszerűségnek oka kétségkívül nem az, hogy az írni vágyó és író teológusok, filozófusok, jogászok vagy költők száma vagy termelő-képessége évről évre szinte változatlan és egyenlő arányban megoszló volna; hanem inkább az, hogy a könyv is árucikk, amelynek termelését a piac felvevőképessége és a termelés egyes ágazataiba fektetett tőke nagysága irányítja. Mind a kettő sem egészben, sem megoszlásában nem változik gyorsan.

A könyvtermelésnek némely években való nagyobb ingadozásai is a gazdaság egészét megbolygató általános konjunkturális vagy politikai okokra vezethetők vissza. Ezek közt a háború mindig nagy szerepet játszott, amint azt német adatok igen szemléltetően mutatják.

Így a nagy szabadságharcok előtt, 1805-ben, a német könyvtermelés már 4181 darabra rúgott; 1810-ig 2855-re, 1813-ban már 1648-ra süllyedt.

Később megerősödött ez az iparág is, és a háborús kilengések kisebbek is, rövidebbek is.

A porosz-osztrák háború előtt, 1865-ben, a termelés közel 10000, 1866-ban alig 9000, de már 1867-ben megint 10 000.

A német-francia háború előtt, 1869-ben közel 12 000, 1870-ben 10 000, s 1873-ban éri el újra a 12 000-et.

Látnivaló, hogy a könyvtermelésbe fektetett tőke minden körülmények közt azon volt, hogy a termelés fönn ne akadjon („Kinek kell háborús időben könyv!” – mondták minálunk is, s bizonyára annak idején Németországban is sokan, akik, igaz, békeidőben sem nagyon kapnak rajta), s hogy a konjunktúra javulásával újra teljes mértékben érvényesüljön. Háború előtt, háború alatt és háború után egyformán teljes erejével szolgálta a maga célját.

Amily nagy kulturális érdeket képvisel a könyvtermelésbe fektetett tőke értékesítő szükséglete, ugyanannyira a nemzetközi tudományosság és művészet nagy ügyét szolgálja az a hatalmas gazdasági érdekelttség, amely a hadviselő nagy államok könyviparát és könyvkereskedelmét egymáshoz fűzi.

A túloldali táblázat, amelyet a német birodalomnak három nagy ellenfelével kicserélt nyomdai és művészeti termékei (könyvek, térképek, zeneművek, sokszorosítások, képek) mennyiségéről és értékéről összeállított

tünk, eléggé szemléltetően mutatja ennek a forgalomnak úgy kulturális, mint gazdasági jelentőségét.

Íme, a német-francia nagy háború, *gloire és revanche* ellenére, németek és franciák több mint 1000%-kal több irodalmi és művészeti terméket cseréltek ki 1910-ben, mint 1872-ben! Egymás ellen való fegyverkezés nem állta útját, hogy harminc év alatt a brit és német szellem kölcsönös megtermékenyítése 1278%-kal erősödjék! És a keleti-szláv kultúra és a germán kultúra sem lehet oly idegen egymástól, ha ma már évenként 17»-2 millió kilogramm könyv és kép tölti ki a köztük levő űrt!

A számok még meggyőzőbbek lesznek, ha összegezzük a négy nagy állam forgalmának adatait:

Németország forgalma Franciaországgal, Nagybritanniával és Oroszországgal irodalmi és művészeti termékekben, 1880-1910

	millió kg	millió M
1880	1,7	6,0
1885	2,0	7,1
1890	2,2	10,1
1895	2,8	13,6
1900	3,9	21,3
1905	4,1	24,0
1910	8,1	36,2

Különösnek látszhatik, hogy az európai kultúrközösség szellemi és erkölcsi erejének és megállapodottságának szemléltetésére rideg számokat vonultunk föl. De azt hisszük, e közösség feltésében alig hivatkozhatunk megnyugtatóbb tényre, mint arra, hogy már 1910-ben Németország és nagy ellenfelei népei *több mint nyolcmillió kilogrammnyi* irodalmi és művészeti termékkel hozták egymáshoz közelebb elméjüket és szívüket. Ez öt év előtt volt.

Ma e csere mennyisége bizonyára felül van a tízmillión. Lehetséges-e, hogy a nagy háború tartósan elszakítsa ezeket a reálisan összefűzött szellemi és érzelmi kapcsolatokat?

A Német birodalom (ill. Deutscher Zollverein) forgalma könyvekben, folyóiratokban, térképekben, zeneművekben, sokszorosításokban és képekben Franciaországgal, Nagybritanniával és Oroszországgal, 1869-1910

Év	Behozatal		Kivitel		Együtt	
	1000 millió kg	M	1000 millió kg	M	1000 millió kg	M
FRANCIAORSZÁG						
1869	80	0,3	98	0,4	178	0,7
1872	176	?	52	?	228	?
1875	184	?	726	?	910	?
1880	327	1,1	248	0,9	575	2,0
1885	374	1,3	328	1,1	702	2,4
1890	406	1,8	317	1,5	723	3,3
1895	501	2,3	365	1,8	866	4,4
1900	701	3,4	661	3,7	1362	7,1
1905	804	4,6	648	3,8	1452	8,4
1910	934	6,0	1683	7,5	2617	13,5

NAGYBRITANNIA

1869	?	?	?	?	?	?
1872	?	?	?	?	?	?
1875	?	?	?	?	?	?
1880	84	0,3	183	0,6	267	0,9
1885	121	0,4	273	1,0	394	1,4
1890	233	1,0	413	1,9	646	2,9
1895	228	1,0	714	3,4	942	4,4
1900	362	1,7	779	4,4	1141	6,1
1905	503	2,9	1021	6,0	1524	8,9
1910	915	5,0	2766	9,0	3681	14,0

OROSZORSZÁG

1869	35	0,1	379	1,3	414	1,4
1872	68	?	696	?	764	?
1875	75	?	618	?	693	?
1880	103	0,4	764	2,7	867	3,1
1885	110	0,4	818	2,9	928	3,3
1890	110	0,5	746	3,4	856	3,9
1895	135	0,6	937	4,5	1072	5,1
1900	163	0,8	1311	7,3	1474	8,1
1905	183	1,1	951	5,6	1134	6,7 ³
1910	202	1,2	1609	7,5	1811	8,7

És a négy ország könyvpiaca és könyvkereskedelme már 1910-ben több mint 36 millió márka erejéig volt érdekelve a szellemi javak e nemzetközi cseréjében. Azóta bizonyára 45-50 millió erejéig – évenként. Feltehető-e, hogy egykönnyen meghódoljon a nacionalista hangulatnak, amely az idegent ki akarja zárni?

Mi azt hisszük, hogy a nemzetközi szellemi és anyagi érdekeltségnek csak milliós számokban kifejezhető nagysága elég erős lesz arra, hogy a világháború viharát kiállja.

Annál inkább hisszük ezt, mert, múltván a háború kitörésétől kíméletlenül fölzaklatott lelkek első nagy rémülete és izgalma, mind gyakrabban emelkednek hangok, amelyek az európai szellemi köztudatnak magára eszmélését tanúsítják. Agyúk dörgése, sebesültek jajgatása és újságok vad lár-mája közepette tudósok és írók szükségét érzik máris, hogy a tudomány és az irodalom népeket összefogó közösségéről való hitüket és meggyő-ződésüket hangosan hirdessék.

Nem tagadhatjuk meg magunktól, hogy e vizsgálató nyilatkozatok kö-zül néhányat ne idézzünk.

A híres történetíró, a bajor tudományos akadémia elnöke, K. Th. v. Heigel, november 14-én tartott elnöki beszédében így szól a német tudomá-ny háború utáni föladatairól:

„Ezt a törekvést és ezt a munkát a németek folytatni fogják, akár hábo-rúban, akár békében vannak a népekkel, és munkájuknak gyümölcse lesz. . . Amit kutató nyilvánosságra hoz, az a világ számára van írva . . . Az való-ban jelentékeny utat fog magának törni, származzék bár angol, francia vagy akár – hun tollból.”⁴

A boroszlói egyetem rektora, Ottó Küstner orvostanár, tanévet meg-nyitó beszédében így szól az egyetemi ifjúsághoz:

„A tudomány nemzetközi, ezt mondjuk és hangoztatjuk mindenkor. A tudomány számára nincsenek nyelvi, nincsenek politikai határok.

Amit egy nemzet kebelében fölfedeztek, azt a sajtó, a táviró és a villamos szikra közli a többivel, és a megkezdett irányban tovább lehet dolgozni, így van ez ma; régebben természetesen nem volt ennyire . . .

A mi tudományunk (a születést) Franciaországból indult ki. Lényeges haladást köszönhetünk hollandi iskoláknak és kutatóknak, továbbá Angliá-nak, Svéd- és Norvégországnak és Dániának is. . . A múlt század elején Németország is sorompóba lép . . .⁵

És a bölcelet és lélektan nagymestere, az öreg Wundt, aki az elsők közé tartozott, amikor Németország igazát a külföld tudományos fóruma előtt kellett igazolni, *Völkerpsychologie*-ja 7. kötetének most megjelent második kiadása előszavában ezeket írja 1915. évi januári kelettel:

„Minél inkább látszik azonban ma, mintha a népek békéje távoli eszménnyé vált volna, és a szeretet éppenséggel gyűlöletté, annál inkább szeretjük remélni, hogy ismert történetbölcséleti axióma szerint – az egyedüli szerint, amelyet legalább a történet sok esetben igazolt – a mostani népek háborúja után is tartós népek békéje fog következni, amelynek a kultúrnépek kölcsönös tiszteletére és az emberiség általános kultúrjavainak szolgálatában teljesítendő közös munka köteleességének tudatára kell alapítva lennie, hogy maradandó legyen.”

örömmel állapítjuk meg, hogy a magyar tudományosságnak egész sor reprezentatív szelleme csatlakozik a németekhez.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert volt vallás-és közoktatásügyi miniszter, így nyilatkozik:

„A legműveltebb nemzeteket két, egymást ádázul gyűlölő s egymással minden barátságos érintkezést megszakító táborba osztó mai világháborút a tudomány érdeke szempontjából mindenestre károsnak tartom. De éppen, mert a nemzetközi érintkezést a tudományos téren oly szükségesnek és fontosnak ismerem, nem hihetek a mai állapot tartósságában.”

A kitűnő filozófus, Alexander Bernát egyetemi tanár:

„A világirodalom, mint a nemzetek egységre törekvésének megnyilatkozása, újra föl fog támadni, sőt, föl sem kell támadnia, mert nem halt meg.”⁷

A nemzetközi törekvéseknek mindenkor hű apostola, Giesswein Sándor prélátus, most sem veszítette el hitét:

„Én most is hiszek a kultúrnépek jövőbeli egységében, én meg vagyok győződve, hogy emez egység felé való törekvést a mostani háború sem akaszthatja meg, sőt, indirekté ennek a törekvésnek szolgálatába fog állani, mert általa még jobban öntudatára ébrednek a kultúrnépek annak, hogy a mi szellemi és technikai kultúránknak létfeltétele az egységes szervezkedés és a nemzeti géniuszokat respektáló, de egyszersmind összhangba hozó és egybekapcsoló internacionalizmus.”⁸

Végül a Földtani Intézet igazgatója, Lóczy Lajos egyetemi tanár:

„Akármilyen legyen is a háború eredménye, okozzon bár hosszan tartó

nyomorúságot, változzanak az országok határai bárhogyan is, mindez a tudomány haladását nem fogja megakasztani. Hiszem, hogy a nagy véráldozatok után a béke szeretete a nemzetek antagonizmusa helyébe fog lépni, és a nemzetközi megegyezés talán a tudományos körökön túl is tért fog nyerni.”⁹

A nemzetközi hírszolgálat mai hiányossága nem engedi tudnunk, hogy francia és angol részen mennyire viszonyozták ezeket az érzelmeket. De meg vagyunk arról győződve, hogy semmivel sem kisebb tudományos közvélemény védelmezi ottan is az európai kultúrközösség szent egységét. S oly nagyszerű ez a többnyire spontán demonstráció a világtudomány és világirodalom mellett, a tudományos és művészeti erkölcs erejébe vetett hitet olyannyira megerősítő, hogy minden gazdasági támasz nélkül, egymagában is elegendő lesz a kultúra nemzetköziségének föltámasztására a háború után.

Könyvtári Szemle 1915. 1-10. old.

MŰVELTSÉG ÉS KULTÚRA

A megismerések közt, amelyeket a szociológia a háborúnak köszönhet, egyet aligha fog későbbi tapasztalat korrigálni. Ez: az intelligencia csődje.

Az intelligencián itt nem értünk bölcséleti, sem lélektani fogalmat. Olyan folyóiratban ugyan, amelyet harci jelszóvá vált neve könnyen minősíthet a racionalizmus és intellektualizmus kizárólagos orgánumának, erről is sok joggal lehetne beszélni. Most azonban arról a társadalmi osztályról van szó, amelynek munkaszerszáma az értelem és a tudás; amelyet a társadalom többi osztályától az különböztet meg, hogy funkciója nem az anyagi termelés, hanem az emberiség szellemi javainak konzerválása, közvetítése és továbbfejlesztése; az úgynevezett szellemi munkásokról, műveltekről, az értelmiségi osztályról.

Bármennyire materializálódott is korunk erkölcsi tekintetben, mégis a tudománynak és a szellemi munkának tiszteletét átvette azoktól a korszakoktól, amelyekről sokszor olvassuk, hogy a társadalmi megbecsültség alapjává nem tették oly kizárólagossággal a gazdagságot, a vagyont, mint a polgári társadalom. A mai kapitalizmus gazdagságteremtő erejének rohamos tempója teszi, hogy a legszörnyűbb barbárság, a legelképezhetőbb banauzság¹ oly félelmetesen terpeszkedhetik a társas- és a közélet legmagasabb polcain. De korábbi korszakokban nem voltak-e az első nemzedékben ugyanolyan barbárok, banauzok, a testi erő, testi bátorság vagy ügyesség által hirtelen magas polcokra lendült nagyurak? Inkább az értelmiség nagyobb megbecsülését jelenti, hogy a mi korunkban erősebben kifogásolják és mentegetik a puszta vagyonnak vagy anyagi erőnek társadalmi helyzetet kijelölő erejét; ezt jelenti az is, hogy az új vagyonok urainak valósággal vetélkedniük kell, hogy szellemi képesítések szerzésével, a tudomány és a művészetek „pártolásával” kapjanak menlevelet a társadalom csúcsaira. Hogy diplomák és pénz nem jelentenek műveltséget - honnan tudják ezt szegények!

Amennyiben pedig társadalmunk nem becsülte meg eléggé az értelmisé-

get – bár ugyan soha nem volt korszak, amelyben aránylag annyi tudós, író, művész viszonylag oly magas társadalmi vagy anyagi helyzetbe jutott volna –, maga az értelmiség egy pillanatra sem mulasztotta el, hogy az ész és a tudás igényét nemcsak megfelelő anyagi ellátásra, hanem az állam és a társadalom legelső és legfőbb feladatainak irányítására és intézésére ne hangoztassa. És valóban: éppen mai társadalmunk az, amelyben egyrészt gazdasági termelő és megosztó rendszerünk bonyolultsága és fejlettsége, másrészt az államhatalom azelőtt ismeretlen mindenhatósága oly nagy szükségletet teremtett „szellemi munkások” iránt, hogy aligha volt valaha korszak, amelyben az értelmiségi osztály döntőbb szerepet játszott volna, mint a mienkben.

De ez az egész értelmiségi osztály: az egyetemi tanárok és egyéb tudósok, a tanárok, írók, művészek és legfőként legszámosabb csoportjuk: a mindenfajta magasabb rendű köztisztviselők ugyan mire alapították jogukat és igényüket a társadalom és az állam irányítására és vezetésére?

Arra, amit közönségesen műveltségnek neveznek. Amin a legtöbben bizonyos iskolai képzettséget, bizonyos tudáskészletet értenek; a kisszámú gondolkodók ennél többet: erkölcsi és értelmi, de főként értelmi kiképzést, amely arra képesíti emberét, hogy életét a gondolkodás, a megismerés, a belátás elvei szerint rendezze be. És ez alapon az értelmiségi osztály hivatásának hirdette, hogy irányítsa és vezesse azoknak a sorsát, akiknek élete alacsonyabb felfogó- és ítélőképességük és kisebb tudásuk, „műveletlenségük” folytán túlnyomóan az ösztönök, az érzelmek és a környezet megállapodott nyomása alatt pereg le.

Valóban, lehet-e nemesebb, szebb, hálásabb feladat! Megismerni az élet titkait, a társadalom törvényeit! Tanítani az értelmileg kiváló új nemzedékeket, és utat, irányt mutatni nekik! Vezetni a tudatlanságuk sötétjében, szenvedélyeik szövevényében botorkálókát! Megnyitni elméjüket, és értelmes, önálló életre felemelni őket is! Ezt a társadalmi funkciót követelték maguknak az értelmiségiek. Ha teljesítik: ki tagadhatja meg tőlük a legmagasabb társadalmi elismerést? Ki vonhatja kétségbe a társadalmi és állami vezető funkciókra való hivatottságukat?

Ezt a hivatottságot az európai intelligencia nemcsak gyakorlati politikai és társadalmi tevékenységgel igyekezett bebizonyítani, hanem azzal is, hogy tudósai és írói elvitatták a vallástól azt a funkcióját, amelyet amíg teljesít, semmiféle erő az emberiség lelkéből kiirtani nem fogja: hogy a végtelennel

és az összességgel való összefüggésünk törvényeit kutassa, megállapítsa és feltárja. Kivált ami ez utóbbit, az egyeseknek az összességhez való viszonyát illeti, parancsoló gesztussal jelölték ki az eszményeket és a hozzájuk vezető utakat. Írásaik tele voltak a humanizmus, az emberszeretet, a testvériség, az egyetemesség, a nemzetköziség, a tudomány, a belátás, a munka, az alkotás dicséretével és ajánlásával; és az európai műveltség kritériuma az volt, -vallotta-e valaki ezeket az eszményeket mint a tudományos megismerés posztulátumait, vagy sem.

De: „nem elegendő tudni, alkalmazni is kell; nem elég akarni, cselekedni is kell” – mondja Goethe. Minél nagyobb igényekkel lép fel egy elmélet, a társadalmi történet minél mélyebb rétegeit, nagyobb körét vagy távolabbi irányait akarja megmagyarázni, annál inkább kell megkövetelnünk képviselőitől, hogy a társadalmat megrázó, nagy események viharaiban elméleteikkel megegyező cselekvés példájával bizonyítsák be azok igazságát és alkalmazásukra való hivatottságukat.

A háború kitörése volt az a legnagyobb esemény, amely az intelligencia vezető szerepének elméletét az élet próbája alá vetette. Soha csúfosabb veresége az észnek, az értelemnek, mint ez!

Európa-szerte a háborús őrjöngők, babonázok és megbabonáztok, uszítók, kémkereső hazaárulás-szimatólok és egyéb eszük vesztett extatikusok első soraiban kik járták a legvadabb vitustáncot, ha nem az intellektuálisok! Akik egész életükben az ész és a megismerés fölényét hirdették; akik egyedül magukat tartották hivatottnak, hogy az ösztönei által kormányzott tömeget az értelem mutatta utakra vezessék; akik a logikailag legkifogástalanabb gondolatrendszereket építették föl az emberiség harmonikus életrendjének lehetőségéről, szükségességéről, kényszerűségéről: – hányat láttunk akkor együtt fetrengeni a tömeggel a legkezedtelegesebb szenvedélyek ősi mocsaraiban, hányat, aki hideg számíttással, de még többet, aki szolgalelkű gyávaságból vagy önfeledt öntudatlansággal hajtotta fejét a tömeglélek igája alá! Hová lett az értelem fölénye! Amikor a monista Haeckel és az internacionalista Ostwald, a racionalista Francé és a filozófus Bergson egyformán csak azzal váltak ki a megőrült európai mobból, hogy még hangosabban kiabáltak, még szertelenebbül hadonásztak, mint az átlag.

S ha ilyenek voltak a vezető elmék, milyenek voltak a többiek, a másodrendűek, az igazi nagy értelmiségi osztály?

Még benne vagyunk a háborúban, s még munkában látjuk az ész szer-

számának kezelőit. S lesz-e, aki tagadja, hogy nemcsak az első mámorban, hanem *azután* is, hónapról hónapra és keserves évek kínjaitól megihletlenül immár negyedik esztendeje az úgynevezett műveltek azok, akik a háborús gazdaság és politika legaljasabb és a társadalmi ésszerűség szempontjából legértelmetlenebb funkcióit látják el!

Szükséges ezekre a közismert tényekre emlékeztetni akkor, amikor arról van szó, hogy a műveltek új nemzedéke lépjen sorompóba az értelem és a humanizmus uralmáért.

Újra kell meghatározni a műveltség fogalmát. És ezzel a műveltség társadalmi funkcióját is.

Ám nevezzék műveltségnek a tudás bizonyos mennyiségét, az értelem bizonyos kicsiszoltságát, az életigények bizonyos terjedelmét.

De a tapasztalatok után senki sem igényelheti, hogy ezeket a tulajdonságokat elegendőknek tartsuk, hogy alapul szolgáljanak az értelmiség társadalmi vezető szerepére.

Láttuk, hogy a legnagyobb ész és a legtöbb tudás egymagában nem teszi viselőjét alkalmassá arra, hogy megbízható vezetője legyen más embereknek. Sokszor még arra sem, hogy csupán a tudománynak, a megismerésnek, a pusztá igazságnak gondját bízassuk reá.

Az a műveltség, amely erre egyedül képesíthet, nem merül ki értelmi tulajdonságokban. Követelményei elsősorban nem is az intellektuális, hanem a morális és a szociális szférában vannak.

Alapvető tulajdonsága: az ember minden képességének harmóniája. Ami azt jelenti: *az értelmi, az értelmi és a cselekvő erők legmagasabb kiképzése és összhangja.*

Nem igazán művelt az, aki bármennyit tud is, megismerései nem hatották át érzelmi énjét. Aki bár tudja, hogy mi a jó és mi a rossz, *pro foro interno*² bensőleg sem foglalt lelke mélyéig hatóan, megingathatlanul, rettenthetlenül állást a jó mellett.

De ne bizzuk magunkat olyanokra sem, akik meggyőződést hirdetnek ugyan, de megmaradnak a szavak, a szép elméletek területén.

Minden meggyőződés annyit ér, amennyit hirdetője a maga cselekvésével valóra vált.

Ne higgyünk azoknak, akik naiv öncsalással vagy ravaszul éppen azzal próbálják elméleteik és eszményeik nagyszerűségét és magasságát szuggesztálni kortársaiknak, hogy csak a messze jövőt ismerik el illetékes bírójuknak.

Az embereknek egymáshoz és a társadalomhoz való viszonya néhány egyszerű és örök, gyakorlatilag is többé-kevésbé folyton érvényesülő erkölcsi elvre redukálódik. A legmagasabbröptű utópia is csak ezek egyikének vagy másikának, vagy többjének elméleti alkalmazása. Aki nem talál mindennapi életében módot arra, hogy ezen elveit mindennapi cselekvésében is érvényesítse, az lehet tökéletes gondolkodó, de bizonyára gyenge meggyőződésű és gyöngé akaratú lény. Ha eleve kapitulál a kis dolgokban, hogyan állja meg helyét a nagyokban!

És ezért nem igazán műveltek, tehát a vezetésre alkalmatlanok azok is, akik bár ismerik és hirdetik a jót, azt a morális meggyőződéseikkel ellenkező eszközökkel akarják megvalósítani. Inkább maradjon meg a rossz, semhogy erkölcstelen eszközökkel változtassuk meg.

A lélek teljes harmóniája: ez az igazi műveltség. A tudás, az érzés, az akarat egybeforrása. Megismerni mindent, kiválogatni a legjobbat, hinni benne a szeretet erejével, és *heroikus elszántsággal megvalósítani belőle minden nap minden lehetőt* – ez az eszmény. *A lélek kultúrája* – megkülönböztetésül az értelmi műveltségtől. S a társadalom egyedül hivatott, megbízható vezetői nem a „műveltek”, hanem csupán ennek a kultúrának a lovagjai.

Szociálpolitikai Szemle – Szabadgondolat 1918. 4. sz. június 1.

**A bibliológia
nemzetközi élvonalában**

**SZABÓ ERVIN NEVES KÜLFÖLDI BIBLIOLÓGUSOKKAL
FOLYTATOTT LEVELEZÉSÉBŐL**

PAUL OTLET – SZABÓ ERVINHEZ

1903. október 22.

„Szabó Ervin Úrnak, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosának. Budapest

Megkaptuk a BIBLIOGRAPHIA ECONOMICA UNIVERSALIS első évfolyamának 150 példányát, amelyet címünkre feladott. Nagyon melegen gratulálunk e kiadványhoz, amely fontos hozzájárulás a mi bibliográfiai tevékenységünk egészéhez, és előrehaladást fog jelenteni a gazdasági tudományok bibliográfiájában.

Nem kételkedünk abban, hogy a szakközönség körében, akik számára készült, kedvező fogadtatásban fog részesülni. A magunk részéről igyekszünk terjeszteni. (Kérjük, legyen szíves közölje velünk, hogy milyen tartálékkal rendelkezik.)

Szabadjon mellékelni egy észrevételi jegyzéket, amelyen ön a következő évfolyamra vonatkozó módosítási javaslatait megteheti, miután minden munka tökéletesíthető és javítható . . .

Fogadja legőszintébb üdvözetemet

*Paul Otlet*¹
a Nemzetközi Bibliográfiai
Intézet főtítkára”

1910. dec. 1.

„Tisztelt Uram,
visszatérve Brüsszelbe, úgy gondoltam, érdekelheti önt, ha megküldöm új kiadványunkat az Országos Bibliográfiai Intézetről (Offices Nationaux de Bibliographie) és Intézetünk legújabb jegyzékét, amelyben ön megtalálhatja a tizedes rendszer új ismertetését.

Alkalmam volt arra, hogy megkérjem önt, amennyiben kedve van hozzá, írjon magyar nyelvű cikket, amelyben ismerteti a bibliográfiai szervezet

mai helyzetét, és Ön tudomásul vette kérésemet. Mindezek után most érkezett az alkalmas pillanat.

A nekem megküldött Emlékiratból, ezt szégyenkezés nélkül kell bevallanom, csak a címet és a statisztikai táblázatokat értettem meg. Megkérem Önt, azért hogy az Intézet Bulletinjében beszámolhassak róla, juttasson el hozzám egy francia ismertetést.

Statisztikai érdekesekek.

Megküldöm önnek a nemzetközi összehasonlító statisztikákat tartalmazó munkát is.

Remélem, hogy rövidesen kikerül a könyvtárral kapcsolatos jelenlegi bizonytalan helyzetéből. Ehhez őszinte jókívánásaimat küldöm.

Fogadja, tisztelt Uram, legszívélyesebb üdvözleteimet

Paul Otlet
főtitkár”

SZABÓ ERVIN-PAUL OTLET-HEZ

Budapest, 1910. dec. 22.

„Tisztelt Uram,

nagyon köszönöm szíves figyelmét, hogy Intézete új kiadványait megküldötte nekem. Biztosíthatom, hogy azok nagymértékben érdekelnek engem.

Igaz sajnálatomra éppen az új könyvtár előkészítő munkái jelenleg annyira lefoglalnak, hogy képtelen vagyok megírni az ön által kért magyar cikket a bibliográfiai szervezet jelen helyzetéről és Intézményükről, akár csak az Emlékirat francia ismertetését és azon munkák leírását, amelyeket új városi könyvtárunk előkészít. De remélem, hogy talán néhány napon belül lesz hozzá szabad időm, és akkor örömmel eljuttatom Önhöz.

Ugyanakkor szabadjon Önt arra kérem, hogy könyvtárunk költségére küldje meg az Intézet teljes decimális táblázatainak és különnyomatainak példányait (ezekből már 2 példányt bekötöttünk). Annál inkább bátorodom ezt kérni, mert – bizonyára az ön meglegedésére – új könyvtárunkban valószínűleg a tizedes rendszert fogjuk alkalmazni, és ezért van szükségünk az ön Manueljének újabb példányára.

Szívességét előre is köszönve, kérem, fogadja legőszintébb üdvözetemet.

Szabó Ervin”

SZABÓ ERVIN – MELVIL DEWEYNAK

Budapest, 1912. máj. 6.

„Tisztelt Uram.

Van szerencsém a mai nappal megküldeni a tizedes rendszer magyar változatának két példányát. Úgy gondolom, talán emlékszik arra, hogy én már tíz esztendővel ezelőtt alkalmaztam rendszerét a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara katalógusában és raktárának felállításánál is. Láthatja katalógusunkból, hogy a brüsszeli Intézet módosítását alkalmaztam benne. Most, amikor a Budapesti Városi Könyvtár újjászervezésével és újrakatalogizálásával foglalkozom, ismét helyesnek látom, ha a brüsszeli rendszert alkalmazom, amely az európai földrész feltételeinek jobban megfelel. Mégis az első kísérleteknél azt tapasztaltam, hogy a rendszer sokat veszít világosságából, ha a mi igen gazdag szociológiai és politikai gazdaságtani anyagunkat a brüsszeli séma alapján dolgozzuk át. Ezért arra kényszerültem, hogy teljesen átdolgozzam a 3-as (társadalomtudományi) szakot, figyelembe véve a bevezetőben említett könyvtárosok javaslatait.

Osztályozásunk nem feltétlen átvétele az ön nagy művének, mégis remélem, hogy rendszerünk valamennyiben hozzájárul elvei propagálásához.

Reméljük, hogy szívesen fogadja kiadványainkat.

Maradtam igaz híve
Szabó Ervin”

PAUL OTLET – SZABÓ ERVINHEZ

1912. jún. 19.

„Tisztelt Uram,

biztosíthatom, hogy e hónap végén Brüsszelben leszek, és nagyon fogok örülni, ha fogadhatom önt a tizedes rendszerről tartandó eszmecserére.

Fogadja, tisztelt Uram, őszinte jókívánságaimat

Paul Otlet”

SZABÓ ERVIN-PAUL OTLET-NEK

Budapest, 1912. jún. 27.

„Tisztelt Uram,

hivatkozva f. hó 19-i levelére, értesítem, hogy e hó végén közbejött akadályok miatt nem mehetek Brüsszelbe.

Legyen szíves értesítsen postafordultával, hogy júl. 10-e körül tud-e fogadni.

Fogadja, tisztelt Uram, őszinte jókívánságaimat

Szabó Ervin”

SZABÓ ERVIN – PAUL OTLET-HEZ

1912. szept. 16.

„Tisztelt Uram,

van szerencsém értesíteni önt, hogy megvitattuk és teljes mértékben alkalmaztuk a 3-as szak átdolgozása során az ön javaslatait. A 3-as szakkal kapcsolatos kívánságaik még nem teljesek, nagy segítséget jelentene, ha a lehető leggyorsabban megküldenek.

Ma levelet kaptam Bühner Úrtól, aki arról tájékoztat, hogy a Die Brücke is rá akar térni a tizedes rendszerre, és hogy Ostwald professzor határozza meg a reform irányvonalait. Szükségesnek tartom, hogy tájékoztassam önt e kiterjesztésről, a Die Brücke által javasolt változtatásokról, és tájékoztasson bennünket, hogy elfogadja-e vagy sem a reformot.

(Fogadja legőszintébb üdvözetemet

Szabó Ervin)”

PAUL OTLET-SZABÓ ERVINHEZ

Brüsszel, 1912. szept. 24.

„Tisztelt Uram,

több levele van birtokomban. Elkészítettem az önnek hiányzó 3-as táblázat másolatát. SLASKI úr, akit a munkával megbíztam, még szabadságon

van néhány napig. Megérkezése után soron kívül elvégeztetem vele a feladatot, így hát nem lesz túlságosan nagy késedelem.

Írtam Bühner Úrnak, hogy megtudjam, mi a »Die Brücke« szándéka a tizedes rendszer táblázatainak reformját illetően. Amint választ kapok, közölni fogom önnel.

Fogadja, tisztelt Uram, legőszintébb jókívánságaimat.

Paul Otlet”

WILHELM OSTWALD – SZABÓ ERVINHEZ

Grossbothen, 1912. szept. 21.

„Igen tisztelt Kolléga Úr!

Nem könnyű néhány szóban jellemezni, hogy milyen javításokat tartok szükségesnek a Dewey-rendszeren. Általános filozófiai szemléletből kiinduló munkámban elemi fogalmakból fejtettem ki az összetett fogalmakat és, talán August Comte szellemében, egy az összes tudományokat felölelő építmény megteremtésére törekszem, csakhogy alaptudománynak nem a matematikát, hanem a logikát tekintem. Ez a rendszerezés a bonyolult, összetett ismereteknek az egyszerűekből való fejlődésére támaszkodik, és az ily módon tökéletesen keresztülvitt fogalomrendszer az egész lehetséges irodalom tökéletes és részletes katalógusának alapja is lehet.

Ez a rendszer, amint ezt már ismételtelen jellemeztem, nem túlságosan tér el a Deweyétől... A Dewey-rendszer középső része sok vonatkozásban egyezik az enyémmel.

Nem sürgős annak a kérdésnek eldöntése, hogyan juthatunk közös nevezőre Brüsszellel, miután rendszerem gyakorlati kidolgozásának még csak a kezdeténél tartok, és egyelőre csak munkatársat keresek, akinek ideje és energiája van hozzá, hogy elvégezze a kiterjedt és nehéz kutatásokat, amelyekhez én csak ritkán találok alkalmat. Adott esetben talán célszerű lenne, ha majd rendszerem már a kipróbálásig jut, a Dewey-féle számok helyett betűket bevezetni, hogy ezzel is eleve megkülönböztessük az én rendszeremet az övétől. Később talán szóba jöhet a számok alkalmazása, ha a tapasztalat már bebizonyította, hogy az új rendszer számos részletében felülmúlja a régít.

Odaadó híve
Wilhelm Ostwald”

K. W. BÜHRER – SZABÓ ERVINHEZ

München, 1912. dec. 22.

„Igen tisztelt Doktor Úr,
engedelmével ma elküldtem Önnek Ottó Keller Úr, zene- és színházgyűjteményünk alapítója kéziratát, amely kísérlet a nagy Manuel megfelelő részének e célra való átdolgozására. Különleges hála kötelezne engem, ha Ön mint a tizedes rendszer tapasztalt használója, értesítene, vajon megbízottunk helyesen oldotta-e meg a dolgot, és Ön úgy véli, hogy a többi fejezetek kidolgozásánál hasonlóan járhat el. Természetesen Brüsszelbe is küldtünk egy lenyomatot. Mindenesetre az a véleményünk, hogy kívánatos lenne a tizedes rendszer továbbfejlesztésénél a munkatársak körét illetően egy felfrissítést végezni.

Újból megköszönöm fáradozását, és maradtam kiváló tisztelettel

K. W. Bühner
főtitkár”

SZABÓ ERVIN – K. W. BÜHRERNEK

Budapest, 1913. márc. 3.

Igen tisztelt Főtitkár Úr!

Csak most jutottam hozzá, hogy a tizedes rendszer 78-as (zenei) alosztályának átdolgozásáról véleményt mondjak. Előre kell bocsátanom, hogy a zene terén laikus vagyok, a zeneirodalmat nem ismerem, így a változtatások, kiegészítések és törlések szükségességéről vagy fölöslegességéről sem tudok véleményt mondani. Ezért olyan észrevételekre szorítkozom, amelyek a tizedes rendszer átdolgozásának általános elvi szempontjaira vonatkoznak. Miután azt látom, hogy Ön a Manuel több főosztályát más számokkal jelzi, mint a Manuel, általánosságban előre bocsátom, hogy a brüsszeli urakkal megállapodtam, ilyen változtatásokat csak a legszükségesebb esetben szabad végrehajtani, egyéb bővítéseket pedig csak a még le nem foglalt számokkal, amelyekkel új osztályokat lehet kialakítani. Ezen túlmenően:

a főosztályok differenciálásánál a gazdaságosság elvét kell érvényesíteni, arra törekedve, hogy a fogalmakat lehetőleg kevés számmal fejezzük ki. Végül: a számokat lehetőleg úgy kell kialakítani, hogy hosszúságukból az adott kérdés rangsorolására lehessen következtetni, ennek megfelelően a legáltalánosabb fogalmakat a legrövidebb számokkal kifejezni stb.

Úgy látom, hogy az Ön által valószínűleg nem ismert elveket az átdolgozásban nem mindig tartották szem előtt... Pl. azt látom, hogy ön a tizedes osztályozás 78.124, szakjelzetét 78.15-re változtatta, ezzel általánosabb fogalommal alakította ... emiatt arra kényszerült, hogy a tizedes osztályozás 78.14-es és 78.15-ös szakjait áthelyezze . . . (stb.)

Feszülten várom, hogy Ötlet úrnak mi lesz minderről a véleménye. Én magam eddig eljuttattam hozzá a 30 (szociológiai) és 31 (statisztikai) fejezeteket; a 32 (politikai szak) ezekben a napokban kerül postázásra . . . Bármily további szolgálatra készen állok.

Szívélyesen üdvözlöm
Szabó Ervin”

WALTER HOFFMANN – SZABÓ ERVINHEZ

Leipzig, 1914. Jan. 19.

„Igen tisztelt Doktor Úr!

Meg szeretném köszönni Önnek, hogy munkatársát, Madzsar dr. urat hozzám küldte. Nagy öröm volt számomra, hogy szakmai kérdésekről ismét egy önálló, független és művelt kollégával folytathattam eszmecsere-t. Madzsar dr. úr talán írt már Önnek a mi rendezésünkben készülő Nemzetközi Népevelési és Népművelési Kongresszus ügyében, amelyre 1914 szeptemberében Lipcsében kerül sor. Ha nem értesült volna róla, úgy a mellékelt nyomtatványok és iratok első tájékoztatást nyújtanak. Látni fogja belőlük, hogy az én külön tervemben önt »A nyilvános könyvtárak és a fiatalság« c. téma előadójának javasoltam. Madzsar úr ugyan azt mondta, hogy Magyarországot illetően még alig lehet beszélni ilyen törekvésekről, és hogy nem sok ilyen tapasztalatot szereztek. Én azt vettem ellene, hogy kívánatos lenne, ha megtudakolnánk, milyen magatartást tanúsítanak e téren a haladó magyar könyvtáros körök, milyen megfontolásokból kellene

kiindulni az első kísérleteknél, és milyen gyakorlati lépéseket lehetne tenni ezek alapján. Egy Nemzetközi Kongresszuson fontosnak látszik, hogy ne csak a már kiművelt, sok esztendő tapasztalatokra támaszkodó intézményekről legyen szó, hanem áttekintést adjunk arról is, hogy a különböző országokban egyenlő vagy egyenlőtlen szinten fejlődik az ifjúsági könyvtárügy. Erre azt válaszolta Madzsar úr, hogy ebből a szempontból Magyarországról is van mit mondani, és ő személyesen fog önnel kapcsolatba lépni. Mivel azonban a dolog sürgős, ismét én magam írok önnek, és kérem, hogy baráti indítványomat jóindulatúan fogadja. Amennyiben nem tudná és nem akarná megtartani a referátumot, úgy javasoljon nekem alkalmas szakértőt, a legjobb lenne, ha előzőleg annak beleegyezését is biztosítaná. Ha nincs lehetősége, hogy gyors javaslatot tegyen, úgy járuljon hozzá, hogy a programban az ön neve szerepeljen. Biztos lehet benne, ha ön nem tudná megtartani az előadást, úgy majd talál megfelelő személyt, és semmi problémát nem okoz, ha a későbbi programokban ön helyett helyettesét szerepeltetjük. Voltaképpen arról van szó, hogy első programiratainkban, amelyeket két héten belül szétküldünk, egy neves magyar személyiséget akarunk szerepeltetni. Az már nem lényeges, hogy az illető maga vállalja-e a feladatot, vagy más alkalmas előadót keresünk. Személy szerint én természetesen melegen üdvözlém, ha ön jönne el, és akkor ismét elbeszélgethetnénk a bennünket közösen érdeklő dolgokról. Beleegyező és lehetőleg minél gyorsabb válaszát várja

híve
Walter Hoffmann”

SZABÓ ERVIN – WALTER HOFFMANNHOZ

Budapest, 1915. jún. 23.

„Nagyrabecsült, kedves Kollégám!

A háború messzi sodort bennünket egymástól, legalábbis igen ritkán jutunk kapcsolatba. Valószínűleg önt és munkáját nem kevésbé hátráltatták az elmúlt év tragikus eseményei, mint engem és könyvtáramat. Terveinkből és elképzeléseinkből sok mindent nem valósíthattunk meg, sok mindent el kellett halasztani vagy tökéletlenül befejezni.

Emellett most rendezzük be 1. sz. fiókkönyvtárunkat, amely bizonyos mértékig mintája lesz a többieknek (jelenleg 3 további fiókállomásról tárgyalunk, egy 4. ősszel kezd meg működését). Fiókjainkat német irodalommal is alaposan el szeretnénk látni, ehhez az ön dresden-plaueni katalógusát akarjuk vezérfonalnak venni. Sajnos, egyetlen példányunk elkallódott, és a plaueniek sem tudják pótolni. Engedje meg, igen tisztelt Kollégám, hogy azt a szívességet kérjem öntől, kézipéldányát rövid időre kölcsönözze nekünk.

A Zentralstelle kis röpiratai és katalógusai anyagát nemcsak nagyon szerencsésen válogatták meg, hanem esztétikai örömet is nyújtanak. Szeretném már közvetlen tapasztalatból megismerni a Zentralstellét. Talán ezen a nyáron menni fog a dolog. Azt tervezem, hogy Dresden-Loschwitzba kezeletésre megyek (Möller dr. szanatóriuma), és akkor természetesen Lipcsébe is elmegyek. Ha valami hasonló helyet Lipcsében találnék, ez persze még kellemebb lenne.

Szívből üdvözlöm Önt, és kérem, hogy ezt feleségének is adja át,

őszinte híve
Szabó Ervin”

WALTER HOFFMANN – SZABÓ ERVINHEZ

Leipzig, 1917. szept. 1.

„Igen tisztelt Doktor Úr!

Tisztelettel mellékeljük az önnek szóló meghívót a mi Zentralstellénk ez év szeptemberében tartandó értekezetére. A háború kitérése miatt ez az első gyűlésünk az alapítás óta, és azzal a várakozással nézünk a dolgok elébe, hogy a tárgyalások fontossága miatt valamennyi tisztelt rendkívüli tagunk, a helyzet okozta nehézségek ellenére, személyesen fog megjelenni, és így szept. 28-án Lipcsében önt is üdvözölhetjük.

Kiváló tisztelettel a
Zentralstelle für Volkstümliches
Büchereiwesen
az ügyvezető
Walter Hoffman”

WALTER HOFFMANN – SZABÓ ERVINHEZ

Leipzig, 1917. oki. 20.

„Igen tisztelt Kolléga Úr!

Körülbelül egy évvel ezelőtt úgy nyilatkozott, hogy kész az általunk alapított Die Bücherhalle c. folyóirat szerkesztőbizottságába belépni. Akkoriban megállapodtunk abban, hogy önnek nem kell aktív szerkesztőségi munkát végeznie, hanem mint ellenőrző és tanácsadó áll mellettünk. Akkor katonai szolgálatom miatt le kellett mondanom folyóirat-alapítási tervemről, de most már odáig jutottunk, hogy valóra válthatjuk tervünket. A folyóirat főként a gyakorlati munkával kapcsolatos közleményeket fogja tartalmazni, szépirodalmat illetően viszont, bár más formában, azt nyújtja, amit a tudományos irodalomban egy irodalmi kalauz teljesít. Megjegyzem ennek kapcsán, hogy szakkörökben kitűnően alakul az irodalmi kalauz ügye. Egyre több könyvtár csatlakozik körünkhöz, közöttük egész sor olyan intézmény, amely eddig elutasítóan viselkedett velünk szemben, és emellett ezek a nagyobb könyvgyűjtemények évi 100 márka beszerzési keretet fizetnek. Az irodalmi útmutató arculatáról a mellékelt vázlatban talál közelebbi adatokat, ugyanott, a folyóirat bevezetésében néhány adatot a vállalkozás egészéről és arról, mennyiben határoljuk el az egyéb feladatoktól. Nagyon hálás lennék, ha lehetőleg részletesen közölné, hogy ön még mindig hajlandó nevével csatlakozni, és ezáltal már előzetesen barátokat szerezni a folyóiratnak. Nagyon remélem, hogy ez a helyzet áll fenn.

Szívélyesen üdvözli őszinte híve
Walter Hoffman”

ELŐSZÓ „A BUDAPESTI KERESKEDELMII ÉS IPARKAMARA KÖNYVTÁRÁNAK KATALÓGUSÁRHOZ”¹

Részletek

A katalógus rendszeréről kétségtelenül esik majd szó, a használók részéről csakúgy, mint a szakkörökből. Valószínű, hogy azon új rendszer, amely Magyarországon ezen katalógusban nyert tudtommal első ízben alkalmazást, nem nyeri majd meg első pillantásra mindenkinek a tetszését. Szükséges tehát igazolásul is, magyarázatul is egyet-mást elmondani.

A katalógus rendszerének megállapításánál az irányadó szempont elsősorban a kamarai iroda szükségletei voltak. A szoros kapcsolatnál fogva, amellyel a kamarát hivatása a napi élet áramlataihoz, a naponként újonnan fölvetődő közgazdasági kérdések hullámzásához fűzi, a katalógus szerkesztésénél legkivált azt kellett szem előtt tartani, hogy bármely fölvetődő kérdésnek speciális irodalma lehető gyorsan megállapítható és megtalálható legyen. Ebből a szempontból az úgynevezett tárgyi (schlagwort) katalógus látszott a legajánlatosabbnak, amely a kérdések belső logikai rendjére való tekintet nélkül, tárgyak szerint, azok betürendjében csoportosítja a könyvtár anyagát. Ez a katalógus azonban a tárgyi katalógusok nagy hibájában szenvedett volna: hogy a vonatkozó kérdések irodalmát hosszas lapozgatással kell összekeresni.

A tárgyi katalógus nagy előnyeit hátrányai nélkül láttam a Dewey-féle decimális rendszerben. Lényege az, hogy lemondván a tudományok logikus rendszerbe foglalásáról, tisztán az egyes tudományágak *állandó és könnyen érthető megjelölésével* létesíti a szükséges tájékozódás föltételeit. Erre a célra az általánosan elterjedt tizedes számrendszer számjegyeit veszi igénybe. A tudományok összességét a tizedes számrendszer 1-9-ig terjedő jegyeivel jelölt kilenc osztályba osztja, tizedik a 0-val jelölt azon általános művek osztálya, amelyek az 1-9. osztályok egyikében sem férnek el. Ez osztályok: 0. Általános művek; 1. Bölcsészet; 2. Vallás; 3. Társadalmi tudományok; 4. Nyelvészet; 5. Egzakt tudományok; 6. Alkalmazott tudományok; 7. Művészet; 8. Irodalom; 9. Történet és Földrajz. Ezek az osztályok a 0-tól 9-ig terjedő

számjegyek hozzátételével ismét 10-10 alosztályra, ezek ismét 10-10 csoportra, alcsoportra stb. oszthatók.

A tízes számrendszer végtelensége megengedi, hogy minden, nem a tudományok hierarchiájában, de a gyakorlati életben nagyobb szerepet játszó kérdés saját indexszámmal bírjon, és hogy minden új kérdés mindenkor beiktatható legyen a rendszerbe.

Azt vehetik ennek ellene, hogy ilyenformán a decimális rendszer teljesen egyezik a közönséges tárgyi katalógussal, csakhogy ennek könnyű tájékozást engedő betűrendje nélkül; viszont a tudományos rendszer előnyeit nélkülözi, mert hiszen a tudományok az önkényes tízes osztályozást nem tűrik; sem az emberi tudás összege éppen tíz osztályra nem osztható, sem ez osztályok nem szakadnak mindig tíz, hanem esetleg hét-három, esetleg tizenöt-húsz alosztályra stb.

Ez ellenvetés helyes volna, ha a tudományok bölcselet-enciklopédikus rendszere egyszerűen átvihető volna a könyvtárakra. Még ha a könyvek írásánál tekintettel volnának is a szerzők arra, hogy könyvük könnyen beállítható legyen a tudományok rendszerébe, akkor is a könyvtárak speciális érdekei nem engednék, hogy a filozofiko-enciklopédikus rendszert a könyvtáros egyszerűen elfogadja. Minden könyvtár, és különösen minden szakkönyvtár bizonyos fajta irodalmat gazdagon tartalmaz, másik fajta pedig teljesen hiányzik belőle. Micsoda képet nyújtana az a „logikus” tudományos rendszerű katalógus, amelyben a tudománynak vagy tudományszaknak alapvető kérdései képviselve nincsenek (mert nem a könyvtárba valók), ellenben a tudomány szempontjából kis jelentőségű kérdések egész nagy irodalma megvan. Mintha torzító tükörben látnók a tudomány képét!

A bibliográfiai rendszer azért szükségképp kompromisszum a tudomány és a gyakorlati szükségletek közt, és ilyen kompromisszum a decimális rendszer is. Tárgyak szerint csoportosítja a könyvtár álladékát, de amellett bizonyos logikai kapocs mégis megvan a csoportok közt, és a rokon csoportok nagyjából mégis a tudományos rendszer kívánta helyre és egymáshoz közel jutnak. Fő előnye pedig az, hogy állandó, amit semmiféle tudományos rendszerről elmondani nem lehet, és a csoportjelzésként szereplő számjegyek bármily nagyok legyenek, mégis könnyebben olvashatók és megjegyezhetőek, mint a tudományos bibliográfiai rendszereknek latin és görög betűk, római és arab számok és kitevők vegyülékéből álló jelzései...

A decimális rendszer felsorolt előnyei mellett nem akarok figyelmen kívül

hagyni egy szempontot, amely szintén lényegesen támogatta a rendszer elfogadását. A decimális rendszerhez fűződik a legújabb évek nemzetközi kultúrmozgalmainak egyik nem kis jelentőségű ága. Ezt a rendszert fogadta el a brüsszeli nemzetközi bibliográfiai intézet (Institut International de Bibliographie), bibliográfiai munkálatai alapjául. Számosak ma már azok az intézetek, tudományos társulatok és egyesek, akik hozzá akarnak járulni a nemzetközi bibliográfia nagy munkájához, és ebből az okból szintén alkalmazzák általános és speciális könyvészeti munkálataikban Dewey rendszerét. Még ha tudnám, hogy azoknak az állítása győz majd, akik sem az Institut, sem a tizedes rendszer sikerében nem bíznak, akkor is alkalmaznám a decimális rendszert, amely hisz a kamara könyvtárának könnyű használhatóságát semmiképp sem csorbítja. A kísérlet kihívja a kritikát, javításra ösztönöz, s így magától is közelebb visz a tudósok és bibliográfusok eszményéhez: a nemzetközi bibliográfiához ...

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának katalógusa. Bp., 1902. V-XIII. old.

DR. ÁRMIN GRAESEL:
HANDBUCH DER BIBLIOTHEKSLEHRE CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

Részletek

(2. völlig umgearb. Auflage der „Grundzüge der Bibliothekslehre. Neubearbeitung von Dr. Jul. Petzholdts „Katechismus der Bibliothekslehre“. Mit 125 Abbildungen und 22 Schrifttafeln. Leipzig: J. J. Weber 1902. [X. 584] lex 8°. Ara 15 márka.)

„A könyvtárra vonatkozó elméleti kérdések, általában a könyvtárügy és különösen az egyes könyvtárak története saját tudománynak – a könyvtár-tudománynak – a tárgyai.” Ebből az alapmeghatározásból indul ki *Graesel* művének második fejezetében. S valóban, ha az ember ismeri az öreg *Petzholdt*nak szerény, szegényes *Katechismus*-át sőt, még annak *Graeseltől* való 1890-i átdolgozását is, a *Grundzüge*-t, és ezekkel összeveti ezt az előkelően kiállított, 125 ábrával élénkített, vastos, nagy kötetet, amely már a *Handbuch* elnevezést viseli, érti és méltányolni tudja a szerzőnek hivatásos büszkeségét, amellyel szaktudásának a tudomány nevéet adja. Ismeretes azonban, hogy maguk a bibliológia irodalmi munkásai távolról sincsenek e tekintetben egy véleményen. Jellemző, hogy éppen *Dziatzko*, a könyvtártannak első egyetemi előadója, szintén azok közé tartozik, akik különválasztván a könyvtár ismeretét az írás és a könyv ismeretétől, tagadják a könyvtárismeret tudomány jellegét. Úgy tetszik nekünk, hogy joggal. A tudomány összefüggések, okok és okozatok, következmények kutatása és rendszeres összefoglalása. A kutató és spekulatív elem kétségtelenül hiányzik a könyvtárismeretből, hacsak nem szabjuk annak határait oly tágra, mint azt *Eichler* teszi, aki szerint a könyvtártudomány az irodalmi emlékek keletkezésének, terjedésének és használatának előfeltételeit és módjait is kutatja. Sokkal helyesebbnek tetszik *Oskar Meyernek* meghatározása, hogy a könyvtárnok működése csupán egy tudományosan képzett férfi tevékenysége bizonyos téren; nem egy, hanem több tudomány szolgálat kiképzésére és támaszául.

Ez úgyszólván az egyetlen alapvető kérdés, amelyben *Graesellel* nem értünk egyet. S azt hisszük, hogy *Graeselnek* az egész művén keresztülvonuló alapfölfogásával a könyvtárnok hivatásáról sokkal jobban egyez meg a könyvtárismeretnek mint egyszerű tannak koncipiálása. *Graesel* oly határozottan tanítja – minden kérdés vitatásánál áthatja azon nézet –, hogy a könyvtárnok igazi hivatása *mások* tudományos működésének előmozdítása, hogy ez maga is a könyvtárnoknak tudását az emberi tudás fokozataiban

szerényebb helyre utasítja. (Ami persze távolról sem zárja ki, hogy a könyvtáros tudós is legyen.)

A könyvtárnok hivatásáról való ezen demokratikus fölfogás mellett *Graesel* könyvének második alapvonása – *modernsége*. Ő ugyan mindenütt, ahol valamely kérdésben ellentétes nézetek vannak, lehetőleg óvakodik határozott ítélet mondásától; mint igazi kézikönyv, mindig megőrzi a tájékoztató, az informatív jelleget. De a könyvtártechnika és a könyv tárkezelés legújabb eredményeit oly kitűnő figyelemben részesíti, objektív szembeállításában is átesz a feltörekvő újabb iránt érzett rokonszenve, hogy sokszor azt hinnők, hogy fiatal, és így eo ipso az újért lelkesedő kezdőnek, s nem a régiben megrögzeni szokott idősebb embernek műve e könyv. Ez teszi oly nagyon vonzóvá. S ezért, és mert a könyvtárnok hivatásáról való fölfogását következetesen érvényre juttatja egész könyvében, tekinthetjük azt a modern könyvtári törekvések alapvető kézikönyvének ...

A második fejezetben a könyvtári tisztviselőkről szól; ide tartozik az első függelék is. Ez egyike a könyv legszebb részeinek. Erélyesen támadja azt az elterjedt fölfogást, hogy a könyvtárnokság nem önálló hivatás, hogy különösen könyvtár vezetésére bármely tudós alkalmas, sőt, ezt mellékhivatként is elláthatja. Meglehet benne is az a három személyi tulajdonság, amely a könyvtárnoknál elengedhetetlen, ti. rendszeretet, szorgalom és humanitás, bírhat ez is a kellő emlékezettel, ítélőképességgel, gyűjtőszenvédéllyel, továbbá az általános és a könyvtári szakismeretekkel (bár mindenesetre legnagyobb ritkaságszámba megy az ilyen); de legtöbbször csak saját stúdióma segédeszközének tekinti az alája rendelt könyvtárt, amellyel semmi esetre sem szolgálja azt a célt, amelyet *Graesel* a könyvtárnoknak kitűz, és amely mások tudományos munkájának előmozdításában áll.

Németországban alig is van ma már olyan egyetemi könyvtár, amelyben a tanár könyvtárnokok régi rendszere dívik. És ha Európában nem is tartunk még annál a fölfogásnál, hogy „a library is a school and the librarian is in the highest sense a teacher” (Melvil Dewey), az kétségtelen, hogy a könyvtárnokságnak élethivatásként való alakulása a tudomány szempontjából nagy előny; csak ez által vált lehetségessé, hogy a könyvtárak többé nem „staubige, öde und unbesuchte Sälé, in denen sich der Bibliothekar wöchentlich einige Stunden von Amstwegen aufhalten muss, um diese Zeit über – allein zu sein”¹ (Ebert)².

Ha ez a könyvtárnok előképzettségére más követelményeket involvál, nevezetesen a könyvtári szakműveltség megszerzését tekinti a hivatás gyakorlásának fő feltételéül, másrészt a könyvtárnok irodalmi működését éppenséggel nem zárja ki. A bibliológia irodalmi művelése éppen a könyvtárnoknak sajátos föladata; amellett nemcsak megengedhető, de egyenesen kívánatos, hogy a tudomány valamely ágában önállóan dolgozzék. Ez éppen a könyvtárnok azon hivatásából folyik, hogy mások tudományos működésének előmozdítója legyen; mert ez nyilván csak akkor lehetséges, ha a tudományos kutatásnak útját-módját maga is ismeri.

Itten merül föl a könyvtárnok előképzettségének fontos kérdése is. Arról, hogy a könyvtárnok polihisztor legyen, ma természetesen nem beszélünk; elengedhetetlen azonban, hogy enciklopédikus műveltséggel bírjon, hogy az emberi tudás minden ágába valamelyes betekintése legyen. Nyilvánvaló azonban, hogy ma, amikor maga a bibliológia is annyira specializálódik, hogy az egyik könyvtárnok különösen csak a könyvtártannal foglalkozik, a másik csak a szükséges nyelvismereteket szerzi meg stb., előtérbe todul a könyvtárnok speciális *tudományos* szakképzettségének kérdése is. És *Graesel* igen helyesen figyelmeztet, hogy a filológusok és a történészek túltengésének a könyvtárakban elejét kell venni, és jogászokat, orvosokat, technikusokat is kell alkalmazni. Hogy ez szakkönyvtárakra különösen áll, fölösleges hangsúlyozni. . .

A könyvnek második része szól a tulajdonképpeni könyvtárról, vagyis a könyvkincsről, és pedig az első fejezetben a könyvtár alapításáról, lajstromozásáról, felállításáról és számozásáról, végül a megőrzéséről. A második fejezet a könyvtár gyarapításáról, a harmadik a használatáról szól.

Az európai kontinensen nemigen dívik az az angol és amerikai szokás, hogy mecénások alapítanak nagy könyvtárakat, s azért minálunk a könyvtárak fejlődése igen lassú, a könyvtárak alapítása pedig a csekély anyagi eszközök vonta szűk határok közt történik. Nagyon fontos azért, hogy a könyvtár iránya pontosan megállapíttassék, hogy a beszerzéseket a lehető legolcsóbban eszközöljék stb. *Graesel* igen jó munkát végez, amikor itten a célirányos és céltalan, az értékes és értéktelen beszerzések feltételeit megállapítja. Belső tulajdonságok állapítják meg valamely könyv tudományos értékét, külsők a különösségét és ritkaságát. Ezeket tartja *Graesel* beszerzendőknek. Ennek azonban ellen kell mondanunk. Azt hisszük, hogy különös és ritka könyvek gyűjtése csak az országos könyvtárak föladata, a többiek

pedig csak a tudományos értéket tekintsek. A könyvtár nem múzeum, legfeljebb az országos könyvtárnak lehet az a hivatása, hogy könyvmúzeum is legyen. Újabb és olcsóbb sztereotip vagy anasztatikus lenyomat a tudományos szakkönyvtár céljainak jobban felel meg, és anyagi erőit is kíméli. A bibliofil azért sokszor rossz könyvtárnok . . .

A könyvtárberendezésnek legvitásabb kérdése ma kétségtelenül a könyvek fölállításának a rendje. Nincs ugyan ma szó többé a helyhez kötött és a szabad rendszerről, és a betürendes fölállításnak is mind kevesebb híve van; de a rendszeres vagy a rendszertelen fölállítás előnye még mindig vitás. Amerikában és Angliában a könyvtárnokok a rendszeres fölállítás hívei; s talán nem tévedünk, ha ennek okát – nagyobb anyagi erőik mellett – főképpen abban találjuk, hogy az angol könyvtárnokok a közönség érdekét tartják elsősorban szem előtt, míg mifelénk inkább a könyvtárnok érdeke dominál, amely az egyszerűbb és kényelmesebb, rendszertelen fölállítást kívánja. *Graesel* elismeri ugyan a rendszertelen fölállítás egyenjogúságát, de a tudományos mellett foglal állást, az osztályokon belül pedig a kronologikus rend szószólója. A formátum viszont egységes méretek szerint állapíttassék meg (a porosz utasítás szerint: 8°: 25 cm-ig; 4°: 35 cm-ig; 2°: 45-ig; n. 2°: 45-ön felül). Az ugró számozás híve.

A legkitünőbb fejezetek közé tartozik az ötödik, a könyvtár gyarapításáról. *Graesel* a beszerzésekről való rendelkezés tekintetében a könyvtárnok önállósága, szuverenitása mellett foglal állást. A könyvtárbizottságok beavatkozása fölösleges, sőt, káros. Azt hisszük, hogy *Graeselt* legutoljára érheti az a vád, hogy ezen ítéletében a könyvtárnokok egyoldalú érdekei befolyásolták. A könyvtár és a közönség érdeke vezeti itt is, amit bizonyít az is, hogy mint ellenőrző közeget elfogadja a bizottságot, de exekutív jogot nem koncedál neki. A beszerzéseknél utal a szakkönyvtáraknak jelentőségére is, amelyeknek létezése fölmenti az általános könyvtárakat azon köteleesség alól, hogy az irodalom minden ágára egyenlő figyelemmel legyenek. Szól a cseréről mint a könyvtár gyarapításának egyik fontos eszközéről, s amit ő kívánatosnak mond Németországra – hogy a brüsszeli nemzetközi cseregyezményhez hozzájáruljon –, az Magyarországra kétszeresen áll, mert mi ennél egyelőre csak nyerhetünk. Állami központi gyűjtőhelyet hoz javaslatba a könyvtárak másodpéldányai kicserélésének közvetítésére. Minálunk ilyen szerv van már; a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének 1901. évi szabályzata tartalmaz ez irányú rendelkezést (7. szakasz g.).

A könyv utolsó fejezete a könyvtár használatáról szól. *Graesel* alapirányából következik, hogy ezen kérdésben a legliberálisabb álláspontot foglalja el. Nem szabad „tote Schatze für künftige Zeiten aufspeichern³ (398. 1.). A katalógusokat a közönségnek hozzáférhetőkké kell tenni, az olvasóteremben nem szabad oly szigorú ellenőrzést gyakorolni, hogy az emberek elriadjanak; a könyvtárak több időn át legyenek nyitva, mint most stb. Vajon hozzájárulnak-e *Graesel* intelmei, hogy mifélek is meghonosodjon azon szellem, amely a közönség iránti bizalomra alapítja a könyvtárhasználás szabályait? . . .

Magyar Könyvszemle 1902. 510-516. old.

ELŐSZÓ A BIBLIOGRAPHIA ECONOMICA UNIVERSALIS-HOZ¹

Részetek

1900-ban Mandelló Gyula professzor, a Közgazdasági Szemle egyik szerkesztője ösztönzésére kezdtem publikálni havonta a politikai gazdaságtan irodalmát, eleinte csak a könyvekét, a következő évben 40 folyóiratot is bevontam a bibliográfiai feldolgozásba. 1902-től a címeket a tizedes osztályozás rendszerébe foglaltam. 1902 végén a politikai gazdaságtan irodalma már több mint 3400 analitikus címet tartalmazott, folyószámmal és a decimális osztályozás számával ellátva, örömmel tettünk eleget a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet felszólításának, hogy az általunk tizedes rendszerben összeállított bibliográfiák összességéből éves kiadványt készítsünk, a Bibliographia Universalis részeként. ..

E helyen nem bocsátkozom a bibliográfiák, és különösen jelen szakbibliográfia fontosságának bizonyításába. Mühlbrecht *Übersichten der rechts- und staatswissenschaftlichen Litteratur*-ja már 30 éve jelenik meg, és bárki is foglalkozik a társadalomtudományokkal, igénybe veszi a *Notes Critiques*-t, a *Dokumente des socialismus*-t, akárcsak Ottó Mühlbrecht, Josef Stammhammer és Max Nettleau bibliográfiai kiadványait, amelyek minden társadalomtudományi könyvtár standard segédkönyvei.

Jelen kötet kiadása annál inkább jogosultnak látszik, mert mindeddig nem állt rendelkezésre olyan bibliográfia, amely a politikai gazdaságtan könyvirodalma mellett a folyóiratokban megjelenő, olykor rendkívül fontos cikkanyagot is felölelné. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az említett szerzők kötetain kívül, amelyekben az anyagot a megjelenés évében zárták, egyetlen bibliográfiai kiadvány sem áll rendelkezésre, amelyben a címeket szakok szerint csoportosították volna.

Néhány szót kell ejteni a jelen kötetben alkalmazott rendszerről, mert bizonyos, hogy ellentmond a könyvtárakban alkalmazott tudományos és logikus rendszereknek.

A tizedes osztályozás, amelynek Melvil Dewey a szerzője, se nem tudományos, se nem logikus. Ez a rendszer egyszerűen mechanikus, és azt tűzte

ki céljával, hogy kiküszöbölje a tudományos rendszerek nagyon bonyolult jelzeteit, és elkerülje e rendszerek folytonos átalakítását, amelyeket a tudományok fejlődése idéz elő. A tizedes osztályozásban a római és arab számokat, a kis és nagy betűket stb. mindenki által érthető tizedes rendszer helyettesíti, amelynek alosztályokkal való bővítése a végtelenségig folytatható, és az osztályozás hajlékonysága helyettesíti a tudományos rendszerek nehézségét. Nagyon alkalmasnak látszik arra, hogy egy nemzetközi bibliográfia alapjává tegyék, olyan vállalkozáshoz, amelyben a Nemzetközi Bibliográfiai Intézetnek nagy része van. Magyarországon nem egészen újdonság ez a törekvés. Az Intézet egyik alapítója és vezetője, Otler úr mondta el Esztégár úrnak, aki a magyar kormányt képviselte a 2. nemzetközi bibliográfiai kongresszuson Brüsszelben, hogy amikor már létrejött az Intézet, és azon tanakodtak, hogy melyik osztályozási rendszer lesz alkalmas nemzetközi használatra, Mandelló Gyula professzor úr hívta fel az ő figyelmét Dewey szellemes rendszerére. Alapos vizsgálat, viták és kísérletek után fogadta el a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet a decimális osztályozást, és annak szerzőjével egyetértésben készítette elő a táblázatok fejlesztését. Az Intézet nemzetközi szinten alkalmazta az Egyetemes Bibliográfiai Repertóriumban (Répertoire Bibliographique Universel), amelyet Brüsszelben kéziratban kidolgozott, és amely ma kb. hétmillió osztályozott cédulából áll. Az Egyetemes Bibliográfia kooperációban készült bibliográfiai kiadványok gyűjteménye, jelenleg kilenc speciális nemzetközi bibliográfiából áll (zoológiai, filozófiai, fiziológiai, anatómiai stb. . . .). A Bibliographia Economica a tizedik . . . Szabadjon e helyen köszönetet mondani mindazoknak, akik munkámat segítették, mindenekelőtt a Nemzetközi Bibliográfiai Intézetnek, név szerint Henri la Fontaine és Paul Ötlet uraknak, akik nagy előzékenységgel támogattak tanácsaikkal és felvilágosításaikkal, és magukra vállalták a Bibliographia Economica tárgymutatójának elkészítését, és Polacsek Laura kisasszonynak, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársának, aki a névmutató készítésében segített. . .

Préface. – Bibliographia Economica Universalis 1903. III-VII. old.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRRÓL¹

A budapesti kir. magy. tudományegyetemi könyvtár olvasótermének címjegyzéke. 1906. (XI. 350.) 8°.

Az olvasók veszik legtöbb hasznát, de bizonyára a könyvtárosok tudnak leginkább méltányolni jó könyvtárkatalógust. Hisz a laikus közönség rendszerint elképzelni sem tudja, hogy mi a dolga egy könyvtárosnak. A könyvkereskedő beküldi a könyveket: el kell azokat rakni, ha kéri, kiadni. Ez minden. Tulajdonképpen értelmesebb szolga is elvégezhetné az egészet.

Valamikor ez így is lehetett (vagy lehetett volna, mert a könyvtáros foglalkozása majd mindig tudósok személyéhez volt kötve); az is bizonyos, hogy a könyvtárakban igen sok a pusztán mechanikus munka. Mégis azt látjuk, hogy a könyvtárak vezető állásait mind magasabb tudományos képesítéshez fűzik, magasabbhoz, mert nem „polihisztorokat” keresnek többé, akik mindenhez konyítanak, hanem szakembereket, akik alaposan ismernek egy-egy tudományágot, illetve az irodalomnak egy-egy fajtát.

Az irodalmi termelés oly óriási arányokat öltött az utolsó évtizedekben, hogy alig van a világon könyvtár – még ha van is benne hely bőven és kellő személyzet a gyarapodás pusztán mechanikus földolgozásához –, amely anyagi eszközeiben lépést tarthatna vele. Csak magában Németországban 25-30 000 könyv és füzet jelenik meg: évenként (a több ezernyi hivatalos nyomtatványt nem is számítva). Franciaországban, Angliában és Olaszországban körülbelül ugyanannyi, az Egyesült Államokban, Ausztriában, Belgiumban stb. is tízezer, vagy ha csupán a négy nagy világnyelven évenként megjelenő könyvek szárnak közel 100 000. Mennyi pénz, mily személyzet és mennyi hely kellene, hogy egy könyvtár mindezeket gyűjtse! Míg régebben abban kerestek dicsőségeiden egy-egy ország irodalmára vonatkozólag egy-egy ún. nemzeti könyvtár is arra törekszik, hogy sok, ha lehet minden könyvet megszerezzen ma a szigorú válogatás az elv, melyet még a mindinkább szaporodó szakkönyvtárakra is rákényszerít a tudományos irodalomnak mérték feletti megnövekedése.

Ilyen körülmények között a könyvtáraknak olyan emberek kellenek, akik ki tudják válogatni a könyváradsból azt, ami egy-egy tudományágban tényleg megőrzésre méltó, ami problémákat vet föl vagy sajátosan megold, ami helyesen, tisztán, világosan exponál tanokat, szóval ami haladást jelent vagy eredményt megrögzít a tudományok fejlődésében. Alig kétséges, hogy ezek csak specialisták lehetnek, biológusok a biológiai, botanikusok a botanikai, közjogászok a közjogi, orvosok az orvostudományi, higiénikusok a közegészségügyi, filológusok a nyelvészeti szakok vagy könyvtárak számára. Mert képtelen megítélni még ezen speciális szakmák egy-egy irodalmi termékének tudományos értékét is az, aki magát a szaktudományt á fond nem ismeri.

Azután a katalógusok, a szakkatalógusok! Könnyű volt régen a könyvtárosoknak, de könnyű a kutatóknak is! Volt két, volt három, volt öt folyóirat, amelyet pl. a közgazdának figyelemmel kellett kísérnie, hogy tudományával lépést tartson (és az ötben még közjogot, politikát és egyebet is kapott); volt száz-kétszáz könyv, amelyről évenként tudomást kellett szereznie. Ma! ? Csak a társadalomtudományok terén 6-8000 könyv és füzet jelenik meg minden évben. Egy sereg bibliográfia regisztrálja őket periodikusan. Havonként, több évenként. Aki évenként, részletkérdéssel foglalkozik – és mindenki csak részletkérdéssel foglalkozik –, csak bibliográfiáknak egész könyvtárán kell hogy keresztülvergődjék, amíg kérdése újabb és régibb irodalmát összeszedi.

Az irodalom és a használat óriási megnövekedése más speciálizáláshoz is vezetett a könyvtárak szervezetében. Általános berendezéssé vált, hogy a már válogatott könyvanyagból a legyakrabban keresett munkákat, az ún. *standard work*-öket² és az alapvető segédkönyveket (általános és szakenciklopédiákat, bibliográfiákat, szótárakat stb.) rendszerint az olvasóteremben külön gyűjteménnyé csoportosítják, hogy annál könnyebben és gyorsabban legyenek hozzáférhetőek. Ennek neve *reference library*, a kézikönyvtár. Nyilvánvaló, hogy ennél fokozottabb mértékben érvényesek azok a követelmények, amelyek a szakszerű igazgatás és katalogizálás tekintetében a törzskönyvtár irányában fönnállanak: hiszen különben haszontalan az egész különválasztás.

Mindezeknek az ideális követelményeknek ma – lehet mondani – csupán amerikai könyvtárak felelnek meg. Ott vannak gyönyörű, a könyvtártechnika minden vívmányával felszerelt könyvtárépületek, ott van pénz, ott

van annyi ember a könyvtárakban, amennyi csak kell. A *Bibliothèque Nationale*-ban egy óráig kell várnia az olvasónak a raktárból kért könyvre, a *British Museum*-ban egy félóráig, a bostoni *Public Library*-ben két percig. Ezen az egy adaton megmérheti mindenki az európai és amerikai könyvtárak közti különbségeket.

Hát minálunk? Szegény ország vagyunk, szegények a könyvtáraink is. Nincs egész Magyarországon *egyetlen* technikailag tökéletesen berendezett közkönyvtár. (Talán a kolozsvári egyetemé lesz olyan.) Nincs *egyetlen*, amelynek dotációja csak távolról is megengedné, hogy a tudományok haladásáról teljes képet nyújtson. Nincs *egyetlen*, amelynek kellő számú és kellően megválogatott személyzete volna. Mit várhatunk tőlük?

A külföldi könyvtárak szolgáltatásaival egyenértékű szolgáltatást bizonnyára nem. De bizonnyára elvárhatjuk a *törekvést* azok irányában.

Hát ezzel hogy állunk?

Melyik volt joggalható ne emlékeznek azokra a keservekre, amelyeket például a budapesti egyetemi könyvtárban kellett elszenvednie? Ha már megváltotta látogatójegyét, ha hely is akadt az olvasóteremben, amit kivált télen ugyancsak sokszor kellett az előcsarnokban kivárnia, ha megvolt a ruhatári jegye, és ha sikerült a nagy pléhjeggyel fölörgetni az öreg Jankovichot olvasmányából – az én első egyetemi éveimben ez a mogorva, vén ember osztogatta a könyvkérő lapokat (meg kell vallanom, én féltém tőle egy kicsit, mert nagyon mérgesen nézett mindenkire, aki az olvasmányában zavarta, ő pedig folyton olvasott; sokszor inkább vártam, míg egy bátrabb kolléga jött és szólt: akkor aztán arra esett a mérges pillantás) –, szóval, ha volt már látogatójegye, volt hely, volt ruhatári jegye és végül könyvkérő lapja, akkor végre remélhette, hogy könyve is lesz majd, amit olvasson. Bizony csak remélhette; mert az olvasóteremben mindjárt csak azt kaphatta, ami a kézikönyvtár katalógusában szerepelt. Ebben a katalógusban azonban, amely hozzá nem is szak szerint, hanem egyszerű betűrendben közölte a címeket, mindenféle könyv volt, csak olyan nem, amire a kezdő egyetemi hallgatónak szüksége lehetett, vagy ami érdekelhette, és így a tudományok szeretetébe bevezethette volna. Minden más könyvet fél nappal előbb kellett kérni. Vagyis annak a diáknak, aki talán félóra járásnyira lakott a könyvtártól, akinek élete az egyetemi előadásokról a kondíciók utáni hajsza és a barátságatlan, piszkos hónapos szobák, kávé- és tejszarnokok és kifőzdék közötti hányattatás volt, először be kellett mennie a könyvtárba, hogy a

könyvcímet a katalógusokból kikeresse, és kéréslapját beadja, és másodszor rendszerint azért, hogy vagy azt hallja, hogy a könyv egyáltalán nincs meg, vagy hogy ki van kölcsönözve. A normális válasz ez az utóbbi volt. Ilyformán a szegény, senkitől nem protezsált hallgató majdnem tisztán annyi hasznát látta az egyetemi könyvtárnak – amelynek fönntartásához pedig minden félévi beiratkozásnál ő is hozzájárult –, hogy az olvasóteremben levő tankönyveket használhatta. De olyan könnyen ez sem ment. Mert ha ezekből a tankönyvekből lett volna is annyi példány, amennyi kellett, azt a szolgálta uraktól sem lehetett kívánni, hogy barátságosabbak legyenek, mint a könyvtártiszt úr volt. Miért legyenek ők előzékenyebbek és szívesebbek? A fizetésük még kisebb, és a dolguk még több, mint annak. Azért hát a tankönyvkérésre is ez volt a normális mogorva válasz: nincs a helyén, vagy pedig: kézben van. De aki ismerte már a dörgést, és akinek elseje után is volt még kis aprópénze, az mégis segíthetett a bajon. Egy-két diszkrétén elhelyezett hatos oly csodálatos eredménnyel járt, hogy a könyv egyszerre megjelent a helyén, sőt, ezen diszkrét befektetésnek nagyobb arányú gyakorlása még azt is biztosította, hogy a következő napokon is, az előre bejelentett órára a szükséges könyv biztosan „a helyén” legyen . . .

Meg vagyok győződve, hogy azóta javultak a viszonyok az egyetemi könyvtárban is. Maga az a tény, hogy a kéziratkönyvtárt újra rendezték, és a régi betűrendes helyett szakkatalógust készítettek róla, bizonyítja, hogy belátták az állapotok tarthatatlanságát. Annál inkább sajnáljuk, hogy a reform nem volt oly mélyreható és eredményes, mint lehetett volna.

Jól tudjuk, hogy tudományos kézikönyvtár összeállítása sokkal nehezebb minálunk, mint tegyük Németországban. Alig van speciális kérdés, amelyről német nyelven nem olvashatna a diák alapvető monográfiát vagy világos kézikönyvet. Rendelkezésére állanak ugyancsak német nyelven a legjobb szakszótárak, speciális enciklopédiák. Az egyes tudományok régi és legrégebbi korifeusainak munkái szintén le vannak fordítva németre. Mindenesetre könnyebb egynyelvű irodalomból az alapvető, a legjobb, a legfontosabb könyveket kiválogatni.

De miből válogasson a magyar könyvtáros a magyar diák számára, aki többnyire csak magyar nyelven ért? Mert tanult ugyan öt vagy hat évig németet vagy franciát, vagy mind a kettőt; és a tanterv és az utasítás is igen szép és jó. De mit ér mindez, amikor sokszor maga a tanár sem tud németül, sem franciául, és ennek folytán a grammatikai szabályok tengerébe és a

Cid meg az *Athala* unalmába fojtja tanítványainak minden nyelvkészségét, vagy azok „hazafias”, a gaz némettől irtózó hangulatával menti a maga tudatlansága és sovinizmusa okozta eredménytelenségét? Hacsak nem nemzetiségi vidékről származik, vagy a szülők jómódja nem tudott megküzdeni az iskola idegenellenes munkájával, bizony nem tudhat minálunk a „*maturus*” sem németet, sem franciát. Mit csináljon a szegény könyvtáros? Miből válogasson? Hány magyar kézikönyv áll tudományos színvonalon? Hány modern problémának akad magyar nyelvű monografikus földolgozása? Bizony, sokszor másod- és harmadrendű kézikönyveket, félig elavult monográfiákat, tíz-tizenöt éves enciklopédiákat kell a kézikönyvtárba beállítania.

E mellett persze nem lehet mellőznie a nagy német irodalmat, mert hiszen aránylag mégis a németet értik meg a legtöbben. Az angolt és a franciát sem, mert bizony igen sok alapvető munka nincs magyarra lefordítva. Szóval, a magyar könyvtárosnak már eleve nagyobb irodalomban kell tájékozódnia, mint a németnek vagy az angolnak.

De ha már nyelvre is nagyobb terjedelmű irodalmat kell ismernie, menyivel inkább kívánatos, hogy szakember legyen valamely tudományban, általános katalógus pedig csak több szakember kollektív munkájából jöhet létre.

Az egyetemi könyvtár kézikönyvtárát Dedek Crescens Lajos és Dézsi Lajos urak rendezték újra. Két ember! Hozzá mindkettő – úgy tudom - filológus! Lehet-e csodálni, ha munkájuk egyáltalán nem mondható sikerültnek ?

Nem szólok a katalógus szakrendszeréről, amely nem ismeri például a társadalomtudományt, amely a művészetet az irodalomtörténettel, földrajzzal (!) és történettel (!) házasítja össze, amelyben a misztériumok, jövendölések, mágia a fizikával, asztronómiával és kémiával egy szakot alkotnak, az ipar, kereskedés és közlekedés az államtudományok közt szerepelnek, ellenben a mezei gazdaság, bányászat, borászat, vadászat a matematika és természettudományok közt, mint a technológia alszakai stb. stb. Mindez az egész könyvtár osztályozásának hibája, s bármennyire tudománytalan, és bármilyen nehézség a gyors és biztos tájékozódás számára, olyan nagy könyvtárban, mint amilyen az egyetemi, csak nagy munka és áldozatok árán lehet megváltoztatni. Nem szólok arról sem, hogy aki laikusnak tartom magam mindenben, ami az ún. jog- és államtudományokon kívül esik, mégis

egész sereg hibát találtam futó átnézésre a nekem idegen szakokban is.³ Csupán egy szakot, az *államtudományokat* veszem elemzés alá, hogy bizonyítsam állításomat. Sajnos, ez az egy is teljesen meggyőző.

Az *államtudományok* szak a katalógusban négy alszakra oszlik. Ezek: a) Politika és politikai röpiratok; b) nemzetgazdaságtan, pénzügy, politikai számtan; c) statisztika; d) ipar, kereskedés, közlekedés. Ezekben a keretekben – és összesen tizenhárom oldalon – kell elhelyezkednie az államelmélet és a politika, a közgazdaságtan és a közgazdasági politika, a munkáskérdés és a munkásvédelem, a szociológia, a statisztika és a demológia óriási irodalmának. Bizony szűk, -valóságos spanyolcsizma ez.

Mindenekelőtt az tűnik föl, hogy hiányzik egy általános csoport, amely – ha már nincs az államtudományok valamennyiét összefoglaló diszciplínának: a szociológiának helye – legalább az általános bibliográfiákat, enciklopédiákat és folyóiratokat tartalmazza. Az ember nem akar szemének hinni, hogy ne legyen meg az olvasóteremben a *Közgazdasági Lexikon* és a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, hogy hiányozzanak Mühlbrecht, Stammhammer bibliográfiái, hogy az egyetemi hallgató ne kaphassa rögtön kézhez az egyetlen magyar nyelvű szociológiai folyóiratot, a *Huszádik Század-ot*, vagy az egyetlen nagyobbszabású közgazdasági revüt, a *Közgazdasági Szemlé-t!* Nem akartuk hinni, és kerestünk tovább. S csakugyan meg is találtuk harminc lappal feljebb – a *jogtudományban!!* Ott találtuk a *Handwörterbuch* 1890-94-ben megjelent első kiadását, azt is a Supplement-ok” nélkül. Mintha nem jelent volna meg ennek az alapvető, nélkülözhetetlen munkának lényeges átdolgozott és bővített második kiadása. Kárpótol helyette az öreg Bluntschli két *Staatswörterbuch-Jz*, két teljesen elavult könyv a múlt század közepéről, és Mohi *Encyclopédie-ja*. 1859-ből! . . . Hisz ott van Márki József *Címmutatója a m. kir. egyetem jogi és államtani műveivel 1865-69-ből* Ez csak elég!

Hát a folyóiratok! A magyar egyetem magyar hallgatói számára nincs ott egyetlen magyar folyóirat sem! Hogy nem tették az olvasóba a *Huszádik Század-ot* – azt még értjük. De kinek vétett a *Közgazdasági Szemlé*l S ha már az sem jó, legalább a *Magyar Gazdák Szemléje* volna ott. Vagy végső esetben az *Athenaeum-tz*. történnék utalás, a M. T. Akadémia orgánumára! Mindezekről a katalógus szerkesztői – úgy látszik – mit sem tudnak . . .

Nem akarjuk olvasóink figyelmét a végleteleg igénybe venni. Ha ennyit kellett mondanunk egyetlen alcsoportról – amely, mint általános, a leg-

kevesebb szakismeretet tételezi föl, és hozzá nincs is benn a kritizált szakban! –, mennyi vajon a kivetnivaló a speciális szakokban? Szóljunk arról, hogy a magyar politikai irodalomból hiányzik Grünwald Béla, Beksics, hogy a nagy társadalom- és államtudományi gyűjteményekből éppen a legkisebb van meg és a legkevesbé tartalmaz, a *Bibliothekf. Socialwissenschaft*, a diák megtalálja *Ribot Du suffrage universel*-jét 1874-ből, de nem Meyert és sok mást, a szocializmus történetéről Lichtenbergert (*Le socialisme au XVIII siècle*), de sem Georg Adlert, sem a Kautsky-Bernstein-Mehring-félét, hogy mint egyetlen szocialista, Lassalle szerepel, oda nem tartozó munkájával (*System der erworbenen Rechte*), ellenben Marxnak és Engelsnek még magyar fordításai sincsenek ott? S ha Millnek értekezése *A szabadságról* megvan nemcsak magyarul, hanem angolul is, miért szerepel akkor Proudhon összegyűjtött műveinek csak első kötetével (és miért éppen kötetével) . . .

De ha az ember látja, hogy a nemzetgazdaságtannak és a pénzügynek szentelt nyolc oldalból majdnem négyet, tehát a felét, az Akadémia 1-3-5 íves *Értekezései* foglalják el, értekezések, amelyek közt találjuk a Szinováczy Györgyét (van-e, ki e nevet nem ismeri?) *Az uzsoráról* 1867-ből, Tóth Lőrincet Zádor Györgyről (van-e? stb.). 1869-ből, Csatskó Imrét *A büntetés-rendszerről* 1870-ből, majd Paulerét *Csatskóról*, és így tovább *in infinitum*, akkor megszűnik tovább keresgélni hibákat és hiányokat. Nyolc oldal közgazdaságtan, annak is a fele részben elavult, részben nem oda tartozó akadémiai értekezés . . . hát lehet itt még komolyan beszélni!? És lehet-e kövel megdobni azt a budapesti egyetemi hallgatót, aki inkább a kávéházba megy vagy az orfeumba! Hát Szinováczy Györgytől és Csatskó Imrétől tanuljon közgazdaságtant!?

Bezzeg más dolga van a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatónak a brit birodalom fővárosában, Londonban! Ha csak annyi nyelvismerettel rendelkezik is, mint idehaza, még akkor is hamarabb tájékozódhat *magyar nyelven* tudományos vagy aktuális kérdésekről *Londonban*, mint idehaza. Csak el kell mennie a *British Museum* könyvtárába . . .

Összehasonlítottuk az egyetemi olvasóterem katalógusait a *British Museum* könyvtárának utolsó tárgyjegyzékével, amely 1901-1905-re, tehát éppen arra az időre vonatkozik, amelynek irodalmi termelését az egyetemi könyvtár kézikönyvtárának berendezésénél elsősorban kellett volna figyelemmel kísérni.⁴ Az eredményt csak néhány példán is elég lesz bemutatnunk.

A magyar agrár- és mezőgazdaságimunkás-kérdés csak elég fontos és aktuális arra, hogy az egyetemi hallgató vagy egyéb érdeklődő már az olvasóteremben találjon egy-két idevágó munkát. *Nincs egy sem.* A *British Museum*-ban ellenben első kérésre két angol munkán kívül ott találja a következőket: Németh: *Az agrár kérdések és mozgalmak*, Bpest., 1902.; Kun: *Social-historische Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn*, Jena, 1903.; Majláth: *Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn*, Wien, 1905.; Bernáth: *Agrárpolitika*, Bpest., 1903.; Bunzel: *Studien zur Social- und Wirtschaftspolitik Ungarns*, Leipzig, 1902. stb. stb.

Vagy a kivándorlás! Londonban ott van Thirring, Paikert – Pesten semmi!

És ez nem is lesz másképpen mindaddig, amíg nálunk is nem szakítanak azzal a hagyománnyal, hogy csak filológus lehet könyvtáros. A filológus értsen mindenhez: közjoghoz és magánjoghoz, közgazdaságtanhoz és szociológiához, orvostudományhoz és fizikához. Nem természetes következménye ennek, hogy még saját tudományában, a filológiában is el kell veszítenie a tájékozódás képességét és a jártasságot, amint ezt ugyancsak az egyetemi könyvtár új katalógusára vonatkozólag maga a Magyar Könyvszemle állapította meg ...

Huszdik Század 1907. 964-973. old.

A BIBLIOGRÁFIA SZÜKSÉGE MAGYARORSZÁGON

Régi meggyőződése, hogy sehol a világon nem kelne el annyira az olvasóközönség intenzívebb bibliográfiai kiszolgálása és iskolázása, mint éppen Magyarországon.

A jó bibliográfia nem csupán üzleti dolog, reklámalkalom a kiadók és könyvkereskedők számára, nagyobb forgalom és nagyobb üzleti haszon teremtője, hanem ennél sokkal több: a szellemi élet és különösen a tudományos munka nélkülözhetetlen segédeszköze.

Tudomásul kellene végre mindenkinek vennie, hogy a könyvnyomtatás föl van találva. Ha lehetséges volt azelőtt, hogy egy ember fejében tartsa az emberiség egész tudását, ma ez lehetetlen. Az emberiség tudása ma a könyvekben van beraktározva, ezer, százezer, millió könyvben. Gyarapíthatja-e valaki ezt a raktárt, ha nem tudja, mi van már meg benne! És tanulhat, és magának gyönyörűséget szerezhet-e valaki belőle, ha a rengetegben jó útmutatók nem vezetnek?

Némely nyugati országban valósággal nagyszerű munka folyik ma az emberiség könyvkincsének föltárására. Mint a legtöbb téren, úgy ezen is az Egyesült Államok és Németország vezetnek. Különösen az Egyesült Államok bibliográfiai szervezete csodálatos. A kitűnő könyvkiadói katalógusokon, a pompásan szerkesztett heti, havi, negyedéves, féléves, éves, három- és ötéves nemzeti bibliográfiákon kívül állami intézetek és könyvtárak, a híres *Congress library*¹ és a *New York State library* vezetése alatt szerves összeműködésben egyes tudományszakok és kérdések speciális bibliográfiáinak egész könyvtárát termelik évenként, amely termelésnek mértékéről fogalmat nyerhetünk, ha meggondoljuk, hogy minduntalan új vezetők jelennek meg, nem a könyvekhez, hanem a vezető könyvekhez: a bibliográfiákhoz. Hasonló munka folyik Németországban. Georg *Schlagivörterbuch*-ja² nélkülözhetetlen segédeszköze minden nagyobb magyar szortimenternek is, aki nem éri be azzal az üzleti forgalommal, amelyet csinálhat, ha mindig csak a vevő által *megnevetett egy bizonyos könyvet* szállít, hanem forgalmát fokozni

akarja úgy is, hogy maga proponálja vevőinek a *kérdés irodalmát*, amely iránt az érdeklődik. Emellett látjuk az *Internationales Institut für Bibliographie* mind szélesebb körre kiterjedő munkásságát, amellyel a tudományok több ágában immár a nemzetközi fölvilágosítás elismert szerve lett. A kurrens jogi, társadalomtudományi, orvosi és technikai irodalomról ma a legteljesebben és leggyorsabban ez az intézet tudósítja a szakköröket.

Ha a kényelmes, gyors és teljes bibliográfiai felvilágosításról így gondoskodnak ezek a gazdag, művelt és a szellemi munka egyéb előfeltételeivel ugyancsak másképp rendelkező nemzetek, Magyarországon még inkább kellene erre törekednünk.

Legfőként két okból.

Az egyik a magyar nyelvű népesség kis száma, és ennek folytán az irodalmi termelés kicsisége. Alig tizenötöd rész annyi magyar könyv jelenik meg évenként, mint német, alig ötöd rész annyi mint francia stb. A német, a francia, az angol tudós sem érheti ugyan be tanulmányai számára a saját nemzete irodalmával, de a laikus, a közönséges olvasó és a gyakorlati ember igen sokoldalú műveltséget vagy igen alapos tájékozást szerezhet, ha nem is tud más nyelven. Magyar ember ellenben sem tudományában előre nem haladhat, sem a műveltséghez szükséges irodalmi kosztot meg nem szerezheti, sem gyakorlati célú irodalmi információja nem teljes, ha csak magyarul tud. Mert a magyar irodalom igen sok kérdésre vagy egyáltalán nem ad feleletet, vagy csak későn. Könyvkereskedőink látják és tudják ezt, s különösen a városokban sok gondot is fordítanak arra, hogy külföldi, főként német irodalommal pótolják ezt a hiányt. És ez igen jó volna így, ha nem járna nyomában egy mulasztás: az ti., hogy a nagy külföldi irodalom mellett megfelelnek a, habár kicsi, de mégiscsak meglevő magyarról, s ezért bizony sokszor olyanok igényeit sem tudják kielégíteni, akik – sajnos – csak magyarul tudnak.

A magyar bibliográfiai apparátus pedig nem alkalmas arra, hogy ezt ellensúlyozza. Régi irodalmunk regisztrálása – igaz – elsőrendű, Szabó és Hellebrant, Petrik nagy munkái, Petrik és Kiszlingstein tizenöt éves jegyzékei igen kitűnő jegyzékek arra, hogy az ember egy bizonyos könyv pontos címét megállapítsa. De amire a közönségnek van szüksége, az más. Az igazi könyvvásárló sokszor keres egy bizonyos könyvet; de még gyakrabban kérdi: *erről vagy arról a kérdésről miféle könyvek jelentek meg? Éspedig miféle új könyvek?*

Erre a kérdésre a magyar könyvtermelést illetőleg a magyar könyv-

kereskedő igen hiányosan tud csak megfelelni. Petrik régi *Kalauz*-a, a *Könyvkereskedők Évkönyve* tárgyi rendszők, illetve szakok szerint rendezett jegyzékek. De mindkettő hiányos. Petrik elavult, s az új éves kötetek kezelése nagyon nehézkes. A könyvkereskedők karácsonyi jegyzéke meg egyenesen használhatatlan. S ami a legnagyobb baj: arra egyik sem felel – s erről a Corvina sem ad fölvilágosítást –, hogy ma, hogy a múlt hónapban vagy egyfél éve egy bizonyos kérdésről miféle könyv jelent meg. Pedig az igazán fontosak, a kelendők rendszerint a legújabb könyvek. S épp ezekről nem tudunk!

Ezért egyik legnagyobb hiánya a magyar bibliográfiának, hogy a kurrens irodalmat nem regisztrálja tárgyi szempontból. És ez főként a könyvkereskedők és a kiadók kára.

De kára a magyar kultúrának is, amelynek érdeke a másik nagy ok, amiért bibliográfiánk tökéletesítését kívánunk kell. Tény és igaz, hogy még az ún. műveltek közt is mind nagyobb és nagyobb azoknak az aránya, akik a magyaron kívül más nyelven nem tudnak. (Sokan örülnek ennek; én súlyos bajnak tartom: de számolnom kell vele.) Viszont az ún. alsó néposztályokból: a kis középosztályból és főként a bémunkásságból mind nagyobb tömegek kérnek részt az emberiségnek nemcsak anyagi, de szellemi kultúrájából is. Hogy ezek a rétegek csak magyarul tudnak, s így kizárólag a magyar irodalomra vannak szorítva, az természetes. Nekik tehát a magyar irodalmat kell gyorsan, könnyen, kényelmesen hozzáférhetővé tenni. Igaz, erre nem elég a bibliográfia; más kell elsősorban: nyilvános könyvtárak kellene. De lényeges és fontos eszköz a bibliográfia is. S így a jó bibliográfia egyenesen a magyar kultúra haladásának eszköze lesz, s hozzá fog járulni ahhoz, hogy azt a nagy úrt, amely a magyar kultúra és a Nyugat kultúrája közt még mindig sötétben tátong, fogyassza, kitöltse.

A magyar bibliográfiai apparátus tökéletesítése ilyképp egyformán üzleti és kulturális érdek; s így nemcsak üzleti, de kulturális érdek is *A% Irodalom* fennállása és tökéletesedése.

Az Irodalom 1911. 1. sz. 1. old.

A KÖNYVTÁR ÉS A HÁBORÚ¹

Részlet

A könyvtár szerves része a környező társadalomnak; a társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem. Ha kiemenekedtünk volna a háborúból, talán új eredményekről és új fejlődésekről számolhatnánk be. Így, sajnos, csak a régi háborús irányzatok továbbélését állapíthatjuk meg.

Ezek pedig hovatovább végzetes helyzetbe sodorják a magyar könyvtárügyet. Az 1916. év végére a könyvek átlagos drágulását 45%-ra becsültük. De már jeleztük, hogy az igazi drágulás a könyvkiadó és a könyvkötőiparban tulajdonképp csak azután indult meg. Ezt ma, sajnos, számszerű adatok igazolják. 1914 óta 1917-ig, vagyis három év alatt a magyar szépirodalmi könyv közel 70%-kal, a magyar tudományos kerekén 200%-kal drágult meg. A német ipar e téren is inkább tartott mértéket csakúgy, mint a termelés más ágaiban; mégis az átlagos drágulás úgy a szépirodalomban, mint a tudományos irodalom terén ott is körülbelül 60-70%. Hasonló az arány az angol és a francia könyvpiacra. Számítsuk ehhez a rendkívüli árfolyamkülönbségeket és a szokásos könyvkereskedői engedelmények megkurtítását, s akkor bizvást elmondhatjuk, hogy csak a nyers könyvek drágulása átlagosan legalább 100%.

Ehhez kell vennünk a könyvkötés drágulását. 1914-ben egy félvászon kötés átlagos ára 3,60 K volt; 1917 második felében 7,55 K; ez 110%-os emelkedést jelent. A félbőr kötés megfelelő árai 7,34, illetve 20,30 K; ez 176%. A granitol kötés 188%-kal drágult. 1914-ben az új gyarapodásnak még 53%-át tudtuk kötött állapotban beszerezni; 1916-ban még 38%-át; 1917-ben már oly kevés könyv került kötött állapotban piacra, hogy hánnyaduk gyarapodásunkban 29%-ra esett le. Azelőtt beszerzéseink kisebbik felét, most már 70%-át kellett magunknak kötetnünk. Helyesebben: kellett volna; mert a múlt évben már felét is alig tudtuk a mestereknél elhelyezni, és értékes és aktuális könyvek ezreit nem bocsáthattuk forgalomba.

Ezekkel a nehézségekkel és ezzel az ilyenformán legalább 200%-ra becsül-

hető drágulással hogyan birkózhattunk volna meg! Hisz összes könyvbeszerzési és könyvkötési hitelünk 1914 óta mindössze 17%-kal emelkedett.

Hasonlóképpen tovább is érvényben voltak a múlt évi jelentésünkben megállapított egyéb háborús bajok: a személyzet hullámzása, a könyvbeszerzés nehézségei stb. Ezekhez számszerűleg is megállapíthatóan újabbak járultak. A háború egyik újabb tünete gyarapodásunk nyelvek szerinti megoszlásában nyilatkozik meg: abban, hogy míg egészen 1915-ig a magyar nyelvű gyarapodás évről évre fogyó tendenciát mutatott, azóta ez az irányzat megfordult. A fogyó irányzat magyarázata azelőtt sem az volt – amint azt egy idevágó nyilvános bíráló alkalmából kétségbevonhatatlan számadatokkal bebizonyítottuk –, mintha bármiképpen előnybe helyeztük volna az idegen nyelvű irodalmat; kimutattuk, hogy a Könyvtár sokszorosan nagyobb arányban gyarapszik magyar könyvek által, mint amilyen a magyar könyvtermelés aránya a külföldihez; a könyvtár telítve volt magyar könyvvel, és valósággal erőlködünk, hogy antikváriusok ajánlataiból és katalógusokból kihalásszuk azt a kevés, szakmánkba vágó magyar könyvet, amely könyvtárunkban nincs meg. A háború ezt a helyzetet gyökeresen megváltoztatta. Nem ugyan a magyar könyvtermelés arányainak eltolása által, hanem a nemzetközi tudományos és kereskedelmi kapcsolatoknak mind erősebb meglazításával. 1915-ben beszerzéseink 55,8%-a volt magyar nyelvű; 1917-ben már 77,5%-a. Alig hisszük, hogy ebben valaki is, aki a kultúra és a tudomány fejlődési törvényeit ismeri, örvendetes hatását állapítaná meg a háborúnak. A magyar kultúra azokban a korszakokban volt a legvirágzóbb és legtermékenyebb, amikor önálló életerejé tudatában nem zárkózott el a külföldi kultúrkapcsolatok elől; példa rá Mátyás korszaka, a reformáció ideje, az irodalmi megújulás, a múlt század reformkorszaka. Félő, hogy ezeknek a kulturális kapcsolatoknak a meglazulása senyvesztő hatással lesz a most felnövő nemzedék kulturális és tudományos állapotára és alkotóerejére.

Annál inkább lehet ettől tartani, mert a forgalomnak nyelvi megoszlása még fokozza ezt az irányzatot. A Központi Könyvtárban 1916-ban a magyar nyelvű olvasmányok aránya 41,3% volt; 1917-ben már 48,4%. Ebben a háború egy másik hatásának tünetét is kell látnunk, amelyet az itthon maradt polgári népesség megoszlására gyakorolt. Minél tovább tart, annál erősebben tizedeli meg az értelmiség katonaköteles korosztályát. 1914-ben Központi Könyvtárunk kölcsönzőinek két legerősebb kontingensét a sza-

bad foglalkozásúak és a főiskolai hallgatók szolgáltatták; azok 19, ezek 21%-kal. Ez természetes volt, és megfelelt könyvtárunk anyagának és hivatásának. Azóta mindkét kategória aránya évről évre csökkent, míg végül 1917-re a liberális foglalkozások fokozatosan lesüllyedtek 11%-ra, a főiskolai diákok 12%-ra. Helyükbe nyomult a középiskolai tanulók tábora. Bár a Központi Könyvtár csak 16. évüket betöltött ifjakat vesz föl kölcsönzői sorába, arányuk 7,8%-ról fokozatosan 24,2%-ra emelkedett, s így ma ők alkotják a Könyvtár használóinak legerősebb rétegét. Nyilván ezeknek csekélyebb nyelvismerete okozza a használatban is a magyar nyelv előrenyomulását. Bizonyára örülnünk kell annak, ha ily nagyszámú fiatal ember foglalkozik már ebben a korban komoly tanulmányokkal; hiszen a Központi Könyvtár anyaga eleve csakis komolyabb stúdium eszközéül szolgálhat. Mégis, nem lehet elnyomni azt az aggodalmat, hogy az értelmiségi foglalkozásúaknak és az értelmiségi pályára készülő főiskolai hallgatóknak oly jelentékeny hányada szakította meg kapcsolatát a tudománnyal, hogy ez a háború befejezése után is kulturális életünk folytonosságának oly mélyreható megszakítását, akkora hézagot fog teremteni, amelyet csak évek múltával fog kitölteni a háború által intellektuális útjairól le nem térített legifjabb nemzedék szellemi termelőmunkára megérése.

Minden jól szervezett, a tudományos és a gyakorlati életet egyforma gonddal szolgáló könyvtár működése és különösen forgalma valóságos mikrokozmosza a környező szellemi világnak. Ezért hisszük, hogy a Könyvtárunk életéből levont ezek a tapasztalatok nagyjából érvényesek Magyarország egész szellemi életére, de mindenesetre a szellemi tudományok körére...

A Városi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1918. 1-3. old.

**„A legtöbb embernek
a legjobb könyveket”**

MUNKÁSKÖNYVTÁRAK¹

Jules Destrée: Bibliothèques ouvrières. Bruxelles, 1901. pp. 32. 16. – (Bibliothèque de propagande socialiste.)

Abban a mozgalomban, amely ma a munkásosztály körében népszerűsíti a tudományt különböző nevek alatt, eddig alig' jutott valakinek eszébe, hogy magukat a munkásokat kérdezze meg, mit szeretnének leginkább megismerni. A tanítás irányának megállapítása rendszerint úgy történik, hogy mások előző kísérleteinek statisztikai földolgozásából vonják le a szükséges adatokat. Hogy ezzel a módszerrel a tanulók (munkások) törekvéseinek tendenciájáról helyes képet kapni nem lehet, az nyilvánvaló; mert nem általuk, hanem tanítóik által önkényesen előre megszabott körben érvényesül.

A fölvilágosodott abszolútizmus helyébe az alkotmányosságot kísérte meg bevinni e térre is J. Destrée, a belga szocialista pártnak kiváló tagja. Azt akarja, hogy minden munkásegyletnek legyen saját könyvtára. (Meglépődéssel értesülünk, hogy ma a legkevesebbnek van.) Ez költséges dolog, s azért kezdetül igen kevés művel kell megelégedni. Húsz kötettel. Melyik legyen e húsz könyv? Mindenesetre a legjobb könyveknek kell lenniök; de meg olyanoknak is, amelyeket a munkásság szívesen olvas, és amelyek továbbolvasásra serkentik. Különben a kezdet kezdet marad.

Hogy ezt megtudja, Destrée azon kérdést intézte a belga szocialista párt központi napilapja, a *Peuple* olvasóihoz, tehát az intelligensebb munkásokhoz, hogy írják meg neki: „melyek azok a könyvek, amelyek a legmélyebb nyomot hagyták életükben, amelyeknek olvasása után jobbaknak, bátrabaknak, önértetesebbeknek, önzetlenebbeknek érezték magukat?”

Az eredmény igen érdekes, mert első megállapítása annak, mely forrásokból táplálkozik a (belga) szocialista munkások legjobbainak műveltsége.

Általánosan azt tanácsolták, hogy mindenekelőtt „érdekelni” kell, azaz olyat adni, amit a tanulatlan és olvasáshoz nem szokott ember is szívesen olvas. Tehát szépirodalmat. (Ez a nézete ma a népkönyvtárak terén irányadó férfiaknak is mindenütt.)

Legnépszerűbb könyvektől a következők tűntek ki: V. Hugó: *Les Misérables* és Zola: *Germinal*; azután Erckmann-Chatrian: *l'Histoire d'un Paysan*;

Tolsztoj: *Résurrection* és *A la Recherche du Bonheur*; Ch. de Coster: *Uylen-spiegel*; Corneille tragédiái; V. Hugó: *La Légende des Siècles*; végül a *Biblia*. Voltak, akik Sue-t (*Juif-Errant* és *Mysteres du Peuple*), Dickenst (*David Copperfield*)² stb. kívánták.

A jelzett okból Destrée a könyvtár felét a szépirodalom, másik felét a tudomány köréből állította össze. E téren La Bruyère, Rousseau, Lamennais, Proudhon, Kropotkin, Reclus, Grave, Spencer, Smiles, Michelet, Le Bon, Vandervelde-Destrée (*Le Socialisme en Belgique*), Nansen stb. neveivel találkozunk.

A húszkötetes gyűjtemény végleges összeállítására, az olvasók kívánságai mellett, propagandisztikus és hasznossági érdekek is befolyván, Destrée a következő listát állapította meg eredményképp:

Tolsztoj: *A la Recherche du Bonheur* és *Résurrection*; Zola: *Germinal*; V. Hugó: *La Légende des Siècles* és *Les Misérables*; Ch. de Coster: *Uy lenspiegel*; L. Délastre: *Contes de mon Village*; Sue: *Le Juif-Errant*; Erckmann-Chatrian: *l'Histoire d'un Paysan*; a *Biblia*; Ferri ere: *Le Darwinisme*; Geikie: *Géologie*; Scháffle: *Quintessence du Socialisme*; De Paepe: *Services publics*; A. Menger: *Le Droit au Produit Intégral du Travail*; Ferri: *Science et socialisme*; Destrée et Vandervelde: *Le Socialisme en Belgique*; Kropotkine: *La Conquête du Pain*; Bayet: *Histoire de l'Art*; Nansen: *AuPôle Nord*; Terwagne: *Portez vous bien*; Marx: *Le Manifeste du Parti Communiste*.

Hasonló kísérletek, szélesebb körben és több országban ismételve, igen kívánatosak. Engednék megítélnünk, kik azok, akik a jelen szellemi kultúrájához a legtöbbet járultak.

Huszadik Század 1902. 2. köt. 433-435. old.

A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR¹

Az a hatalmas mozgalom, amely Nyugat-Európa és Észak-Amerika városait a nyilvános könyvtárak sűrű hálózatával vonja be, a modern városnak sajátos terméke, egyúttal újabb tünete annak a társadalomfejlődési iránynak, amely a kollektív szolgáltatások folytonosan szaporodó tömegével helyettesíti a szükségletek egyéni kielégítésének rendszerét. Könyvtárak azelőtt is léteztek. Gazdag emberek kedvtelése, tudományos intézetek és egyes tudósok irodalmi szükséglete nem egy értékes könyvtárt létesített és fejlesztett naggyá; de a nagy nyilvánosság, a tudományos képesítéssel nem bírók óriási tömege a legújabb időkig ki volt zárva a fölhalmozott irodalmi értékek élvezetéből, sőt, jórészt még ma sem férhet hozzájuk. A régi könyvtárak féltékenyen őrzik kincseiket, ritkaságaikat; s az ember úgy van velük, hogy még csak rossz néven sem veheti zárkózottságukat: valóban a régi könyvek túlnyomó része s az újak közül az idegen nyelvűek jobbra csak a könyvkedvelőt és a szaktudóst érdekelhetik. Azok az elemek, amelyek korunkban léptek az olvasók sorába, a régi könyvtáraknak már ezért is alig vehetik hasznukat.

Új könyvtárak kellettek tehát a régiek mellett, s újak ott, ahol azelőtt semmiféle könyvtár nem volt: a megnövekedett városokban és a városokká tömörült falvakban. Olvasni akarnak olyanok, akik azelőtt nemigen zavarták a könyvtárak csendjét: az ipari munkás, aki gazdasági és politikai érvényesüléséért folytatott harcának gerjesztő elemeit és értelmi igazolását keresi a technika és a természettudomány, de főként a társadalomtudomány és a szociálpolitika új eredményeiben. Derűsebb s mindenestre egészségesebb környezetbe menekül az a munkásnő, ki nyomorult, szűk, zsúfolt, kopár lakását munka után néhány órára a népkönyvtárak és népolvasótermek szépirodalmi olvasmánnyal dúsan fölszerelt helyiségeivel cseréli föl. S a szegényebb középosztály nőiben is nagyobb az olvasás szüksége, mióta a háztartási munka nem kis része házon kívül végzett, vagyis közgazdasági munkává változott. Mindezekhez csatlakozik a szellemi munkások óriásilag

megnövekedett tömege is, fokozott igényeivel, melyeket a régi könyvtárak kielégíteni képtelenek.

Ezek a népesedési és gazdasági módosulások teremtették meg azt az eredményeiben is csodálatos mozgalmat, amely mindennél alkalmasabb az emberi szellem alkotásainak közkinccsé tételére, legalább azoknak körén belül, kiknek anyagi helyzetük vagy munkaviszonyaik nyomorúsága abszolút akadályul nem szolgál bárminemű szellemi élvezet számára.

Hasonló viszonyok Budapesten is régen aktuálissá tették a népkönyvtárak kérdését. De miként sok másban, úgy ebben is tapogatózó kísérleteken túl nem jutottunk. Meglevő népkönyvtáraink vagy elégtelen anyagi és szellemi erővel működnek, vagy vallási és politikai irányzatok szolgálatában állnak, s így elejétől fogva nélkülözik az általánosság kellékeit; a szervezett munkásság pedig szakegyeleti könyvtáraival pótolja némileg a népkönyvtárak hiányát.

Ily körülmények közt a fővárosra háramlott a kötelesség, hogy népkönyvtár alapításával elégítse ki az olvasni vágyó tömegek szükségleteit. Mégis a főváros közönsége városi népkönyvtár helyett a tudományos könyvtárak számát szaporította újjal. Nem konzervatív indokokból történt így, hanem főként azon megfontolás folytán, hogy a főváros már meglévő könyvgyűjteményeiben főlhalmozott anyagot aránylag kevés kiegészítéssel könnyen ki lehet bővíteni a szintén nélkülözhetetlen közigazgatási szakkönyvtárrá, ellenben városi népkönyvtár – helyiségben, személyzetben, könyves újságköltésekben – oly nagy apparátust jelentene, amelyet jobbnak látszott csak a közigazgatási szakkönyvtár kiépítése után kezdeményezni.

Így jött létre az 1903. év elején az új fővárosi könyvtár, a régi, 1895-ben alapított Fővárosi Könyvtárnak és a Fővárosi Statisztikai Hivatal szakkönyvtáranak egyesítéséből. Célja – miként a vonatkozó szabályrendelet megállapítja – „egyrészt a közigazgatás menetét általában, másrészt a statisztikai hivatal feladatát különösen elősegíteni, továbbá a fővárosra vonatkozó mindennemű irodalmi termékeket gyűjteni”.

Ez a meghatározás, ha a Fővárosi Könyvtár kereteit szűkebbre vonja is, mint népkönyvtaréi volnának, mégis elég szabadságot ad a könyvtár vezetőségének arra, hogy tágabb olvasóközönség igényeit kielégítse, s így legalább részben pótolja azt a hiányt, amelyet ma mind többen éreznek.

A modern közigazgatás fokozatosan oly területeket von szabályozó és gondozó működése körébe, amelyek azelőtt kizárólag a magánélet körébe

tartoztak. Alig van ennek folytán közgazdaságnak, a szociálpolitikának, az egészségügynek olyan kérdése, amelyet könyvtárunkban művelni nem kellene, ha a gyakorlati közigazgatás problémáival nemcsak lépést akarunk tartani, hanem megelőzni is akarjuk azokat. A statisztika elsősorban szintén a gyakorlati közigazgatás céljait szolgálja; de anyaga, módszerei összekötik a társadalomtudomány elméleti kérdéseivel és a demológia, a földrajz, az etnológia és az antropológia tényeivel és problémáival. Ilyformán a Fővárosi Könyvtár nem szorítkozhatik a szoros értelemben vett közigazgatás és statisztika művelésére, hanem körébe kell hogy vonja a határos tudományágak egész sorát, a társadalomtudományt és a szociálpolitikát, a közgazdaságtant, a közegészségügyet és a természettudományoknak az emberre vonatkozó részeit: éppen azokat, amelyek a közdolgozókkal foglalkozó embert érdeklik, és ezért a népkönyvtárak sajátos területei is. Amellett a könyvtárt mindenki látogathatja; mint a nyugati népkönyvtárakban, itt is semmiféle formáság nem gátolja a látogatót olvasótermünk, katalógusaink, könyveink és folyóirataink használatában; s nem is volt eddig okunk, hogy liberalizmusunkat megbánjuk.

A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1907. május.

ÁLTALÁNOS IRÁNYELVEK NÉPKÖNYVTÁRAK KÖNYVEINEK MEGVÁLOGATÁSÁRA¹

I.

A társadalom jelenségeinek kauzális nézése követeli, hogy minden intézménynek „célját” azokból az *okokból* igyekezzünk megállapítani, amelyek keletkezésére és létezésére vezettek. Azon a nézeten vagyunk, hogy semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegeknek, helyesebben a társadalom egy vagy esetleg több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekéből fakad, és annak tovább is megfelel. Bizonyos, hogy minden intézményt, amely akár eredeti céljától eltért, akár azon tömegek szükségletei változtak, amelyeket kielégíteni hivatva volt, csakis kényszerrel – a politikai és jogi hatalom esetleg szelídebb, a fegyveres hatalom durvább kényszerével – lehet fönntartani.

Amikor a népkönyvtárról van szó a *szabad* tanításnak szentelt kongresszuson, természetszerűleg eleve is ki kell zárunk a népkönyvtárak szervezésének, irányításának, fönntartásának minden oly alakját és módját, amely előreláthatólag egyedül a fizikai hatalom kényszerével vagy politikai, vagy erkölcsi nyomás alatt volna képes létezni. Azért, hogy ezt az intézményt azzá tehesük, aminek lennie kell: élő valósággá, szerves alkotórészévé az olvasók és használók mindennapi életének, ahhoz vizsgálnunk kell és megállapítanunk, hogy a népek mely rétegeinek szükségleteit hivatott kielégíteni, milyenek azok a szükségletek, és hogyan közelíthetjük meg a legkönnyebben azoknak teljes kielégítését?

A népkönyvtárak történetéből tudjuk, hogy azok – elenyésző kivétellel – a városokban jöttek létre, vagy pedig oly helyeken, amelyek a városi életnek jellegzetes tüneményét: ipari munkáságnak agglomerációját – mutatták, ha nem is régi falak és emeletes házak között: nagy gyártelepeken. Azt is tudjuk, hogy ezek a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a *tudásnak* és a *műveltségnek* félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és a proletárság között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő föladatok ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal nem

tudásukat, hanem *erkölcsüket* hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a „lázasadás” szellemét öljék ki belőle. Azt is tudjuk, hogy ez a törekvés csütörtököt mondott, hogy a munkásosztály gazdasági és politikai szervezkedése és harca – amit régen „lázasásnak” neveztek – országunként és időnként több vagy kevesebb hevességgel, hol szelídebb, hol erőszakosabb formák közt, de mindenütt megindult, és csak balga önámítás tagadhatja, hogy a munkásosztály mind szélesebb rétegeit vonja körébe. És azt is tudjuk végül, hogy a népkönyvtárak ennek dacára nemcsak hogy fönmaradtak, hanem szerte a világon elterjedtek, hatalmasan megnövekedtek, sőt, már-már – lehet mondani – minden tekintetben háttérbe szorítják a régi, tudományos könyvtárak jelentőségét is.

Mi következik ezekből a történeti tényekből?

Két megállapítás.

Az első az, hogy a népkönyvtárak a népei, a munkásságéi. Ez a kijelentés mindenesetre közhelyként hangzik, annyira magától értetődőnek látszik. Valóban az is. Mégis, nem fölösleges hangsúlyozni. Mert nemcsak a múltban igyekeztek a népkönyvtárakat művelő hivatásuktól eltéríteni, és az alapítók és fönntartók, gyárosok, az egyház stb. szolgálatába szegődtetni; ez a törekvés helyel-közzel ma is érvényesül. És minél kezdetlegesebb valamely ország népkönyvtárügye, annál erősebben tör érvényre. Ezt látjuk Magyarországon is. Ezért nem fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a népkönyvtárak a népei, nem pedig azon osztályokéi, amelyek sokszor igen dicséretes buzgalmukkal a népkönyvtárügy fejlesztése iránt gazdasági és politikai törekvéseket lepleznek.

A másik megállapítás ennek logikus folyománya. A nép könyvtárainak nem lehet más céljuk, mint hogy a nép szükségleteit művelődés és szórakozás iránt szolgálják. Vagyis a tudomány köréből azt kell nyújtaniok, ami a munkásság gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van, azok eredetét, történetét megvilágítja, elméleti alapjukat szélesíti és tudományos perspektívát nyit a jövőre. Szóval mindazt, ami az egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb, egyszóval: emberiesebb létért való törekvéshez fegyvereket szolgáltat. A szórakoztató irodalom, a szépirodalom és művészeti irodalom köréből pedig nyújtaniok kell azt, amit a tömegek *tényleg* élvezettel olvasnak.

Sillabuszomban² bővebben vázoltam azokat az *általános* irányelveket, amelyek az imént mondottak alapján népkönyvtárak könyveinek megválo-

gátására kínálkoznak. Itten most a külföldi népkönyvtárak történetéről és a szakemberek ítéleteiből vett néhány adattal szeretném bizonyítani, hogy úgy a tudományos, mint a szépirodalmi anyag olyan összeállítása, amely a sillabuszomban kifejtett általános elvekkel ellenkezik, teljesen sikertelen maradt.

Prof. Reyer, a népkönyvtárügy terén elsőrendű szakteknitély és a tisztelgetet parancsoló bécsi népkönyvtárak legeredményesebb fejlesztője említi, hogy az olyan népkönyvtárakban is, amelyek mindenfajta tudományos irodalommal bőven föl vannak szerelve, a munkásosztály mindennapi életétől és törekvéseitől messze eső irodalom használata minimális, majdnem semmi, így pl. Berlinben 100 könyvkölcsönzésre esett

görög és római klasszikus	5
teológia és erkölcsös iratok.....	2,5
filozófia	2,5

Semmiféle erőltetés, kínálás ezt az irodalmat megkedveltetni nem tudja. Álljon a könyvtárnak akár tized része is vallásos és teológiai irodalomból, még Angliában és Amerikában sem bírják ezek használatát még csak 1%-ra is föllendíteni.

Ellenben Berlinben is, Bécsben is, Saint-Louisban és egyéb amerikai városokban is általában tapasztalták, hogy a történelem, a természettudományok és a technika mellett a szociális és az etikai problémák vonzanak a legerősebben. Ezeknek a használata együtt 12-14, sőt, helyenként 18-20%-ra is fölemelkedik.

Tudjuk, hogy a népkönyvtárakban olvasott könyveknek 70-90%-a a szépirodalomra esik.

Ernst Schultze, Emil Jaeschke és más német szakemberek írásai, továbbá az amerikai könyvtárak mintakatalógusai viszont abban értenek egyet, hogy sem a tendenciózan hazafias vagy erkölcsös regények és novellák, sem a rémregények, sem az érzelmes családi regények a legkeresettebbek, hanem azok a könyvek, amelyeket mindenki: szegény és gazdag, „művelt” és „műveletlen” kell hogy olvasson: vagyis a régi írók közül azok, akik mai esztétikai igényeinket is kielégítik, az újak közül azok, akik tárgyban és formában maiak, modernek.

Az amerikai könyvtárakban Dickens, Scott, Victor Hugó kedveltsége

egyáltalán nem csökken, ellenben Mark Twain egy-egy könyvét megjelentése után az első éven túl alig kéri.

A hamburgi könyvtárban egyáltalán nincs még Marlittnak, Wernernek, Heimburngnak, Nataly v. Eschstruthnak és a többi lagymatag, vizenyős, lapos stílusú és torz pszichológiájú „családi írónőnek” egyetlen munkája sem. Akik először jönnek a könyvtárba, és kéri valamelyikét, mást kapnak helyette: nem esik meg, hogy ezen olvasók közül egy is recidív lenne.

A jó könyvek terjesztésére alakult wiesbadeni egyesület elsősorban mai írókat vesz föl kiadványai közé. Úgy tapasztalat, hogy azokat inkább olvasásák, még ha meséjük a múltban játszik is: mert „a szerzőket oly eszmék és nézetek töltik el, amelyek a jelenhez közel állanak”. Viszont egyáltalán nem róják föl bűnül, ha valaki nem tud a *Walthrie-Lied*-ben vagy Klopstock *Messias*-ában gyönyörködni, és barbarizmusnak minősítik annak a tanító- vagy tanárnak eljárást, aki azokat tanítványaira ráerőszakolni próbálja.

Ugyanez a véleményük az ún. népszerűsített szépirodalomról, „a nép” számára írt vagy átdolgozott regényekről, történetekről stb. Találón mondja erről az irányzatról Ernst Schultze, hogy „a nagyszámú pseudo: szépirodalom nagyra pepecselésére vezetett. . . azaz kis szellemek, irodalmára, akik »a nép« számára való érthetőséget az anyag laposságában, a tárgyalás lendületnélküliségében és moralizáló hangjában és az összes gondolatok sekélységében keresik”. Eredményük: gyöngé használat, „képmutatás és utálatos alázkodás és szolgálkúség”.

Minálunk ezt a gyönyörű műfajt még mindig kultiválják pedagógusok és – sajnos – könyvtárosok is.

II.

A törekvés, hogy a népkönyvtárak csak vagy túlnyomóan a vázolt irányelveknek megfelelő könyveket tartalmazzanak, korán fölébresztette a szükségletet *mintakatalógusok* iránt, amelyek főként az újonnan keletkező és a kisebb könyvtáraknak útmutatóul szolgáljanak.

Ismeretesek az amerikai könyvtáregyesületnek és sok amerikai könyvtárnak *annotated list*-jei, a német *Musterkatalog*-ok stb. Azt is tudjuk, hogy ki-elégítő egy sincs közöttük. Pedig ezek a könyvtárak régi tapasztalatokra támaszkodhatnak, és a kollektív munka előnyeivel rendelkeznek.

Magyarországon ilyen jegyzék annál inkább elkelne, mert könyvtáraink kezdetlegeseek, anyagi erőink csekélysége csak a legeslegjobb könyvek beszerzését engedi meg, ezeknek kiválogatásában pedig egyáltalán nem vagy csak részben érvényesülnek azok az elvek, amelyeket ma a művelt külföld szakemberei szinte egyértelműleg vallanak.

Az egyetlen ilyenforma jegyzék – *a múzeumok és könyvtárak orsz. tanácsa által adományozott népkönyvtárak könyvjegyzéke* – oly kevéssé elégíti ki a magasabb igényeket, hogy alig jöhet számba.

Nézzük a nagyobb (2000 koronás) könyvtár jegyzékét.³

Két részre van osztva: I. Mulattató könyvek; II. Ismeretterjesztő könyvek. Ezen belül semmi osztályozás.

Az olvasó, aki német vagy angol szerző regényét szeretné olvasni, vagy csillagászati munkát keres, kell hogy az egész jegyzéket végigbetűzze, amíg a keresettre akad.

De ez csak szerkezeti, külső hiba.

Nagyobbak a hibák a könyvek megválogatása körül.

Legelőször az ötlík szemünkbe, hogy a regényírók és költők között csak elvétve akadunk külföldi névre.

Bizonyára senki sincs közöttünk, aki ne helyeselné, hogy a magyar talajból sarjadt szépirodalmat adjuk a magyar olvasó kezébe. De csak addig a határig, ameddig a fönt vázolt esztétikai követelményekkel össze nem ütközik.

Hogy pedig ez a magyar irodalom a külföldével szemben elenyészően kicsi, azt csupán nagyfokú elfogultság tagadhatja.

Én azt hiszem, hogy kis, 2000 koronás népkönyvtárba nem valók Ambrozovics-Meszlényi Ilona, Bánfi János, Bársony István, Beniczky-Bajza Lenke, Boross Mihály, Böngérfi János, B. Büttner Lina, Csengey Gusztáv, Cyprián, Hentaller Elma, Kincs István, Lőcsei Emma, Pósa Lajos, Rákosi Jenő, Vékony Antal stb. stb. regényei és versei. Talán nagyobb népkönyvtárba sem, amelyben Csehov és Tolsztoj egy-két írása mellett képviselve volna Dosztojevszkij, Gorkij stb. Coppée és Daudet mellett Eugéne Sue, Victor Hugó, Zola, Francé, Maupassant, a skandináv irodalmat nemcsak Andersen és Pajeken képviselné, hanem Björnson, Lie, Ibsen stb. stb. Ha Marlitt három könyvvel szerepel, Tosztoj ellenben csak kettővel, akkor talán juthatna másoknak is hely.

Nem venném be népkönyvtárba a Göre Gábor-féle dolgokat, a magyar parasztnak ezen lealacsonyító kifigurázását sem.

Viszont nem tennék különbséget „az átlagnál magasabb fokú műveltségű olvasóknak” és az egyéb „népnek” való olvasmány közt. Minden jó könyv való a „népnek”, amelyet pedig nem olvasna „művelt” olvasó, az a „népnek” sem való.

Ugyanúgy hiányos és rosszul összeválogatott az ismeretterjesztő rész.

Nincs egyetlen könyv, amely a modern szociális problémákról, nagyon kevés, amely a természettudományok fölforgatásairól tájékoztatná az olvasót. A közgazdaságtant Maurice Blocknak manchester-liberális régi könyve képviseli. Modern egészségtanok mellett találunk a 80-as és 90-es évekből való, rég idejüket múlt salabaktereket. A magyar parasztlázadások történetéről nem olvashat a magyar paraszt, de megtalálja Cornelius Nepos életréírásait, Cicerónak, a korrupt fiskálisnak ömlengéseit, a régi magyar társasélet, a magyar hölgyek stb. leírását. Még jó, hogy a mulattató részben ott van a nagy Eötvös gényje az 1514-i forradalomról.⁴

III.

A külföldi népkönyvtárak vezérelveiről elmondottakból és az egyetlen magyar – de hivatalos – mintakönyvjegyzéknek azokkal egybevetéséből következik, hogy népkönyvtáraink irányításában nem érvényesülnek azok az elvek, amelyek legerősebb, legeredményesebb, leggyümölcsözőbb használatukat biztosíthatnák. Minthogy pedig népkönyvtáraink vezetőinek átlagos irodalmi és esztétikai műveltsége nem lehet kezdetben oly sokoldalú és oly fejlett, hogy a kifejtettük általános irányelveket a könyvek megválogatására a gyakorlatban helyesen és következetesen alkalmazni is tudják: szükségesnek látszik ilyen mintakönyvjegyzéknek összeállítása és terjesztése.

E mintakönyvjegyzék összeállításánál két nehézséggel kell megküzdeni. Az egyik annál a kérdésnél jelentkezik majd, hogy *kik* csinálják: a másik annál, hogy *miből* válogassanak.

Bizonyos, hogy a könyvjegyzék csak kollektív munka eredménye lehet. Nincs senki, aki a tudományos irodalom minden ágában, a szépirodalom egész tömegében oly otthonos lehessen, hogy mindenkől a legjobbat, vagyis a legalaposabbat, legmodernebbet és legszebbet kikereshesse. Csak szak-

emberek – tudományuk mai színvonalán állók – képesek erre, s ezek is csak akkor, ha tisztán tudományos és esztétikai szempontok által vezetetik magukat, ha minden tendenciától menten, *l'art pour l'art* alapon történik választásuk.

Ez a választás pedig annál nehezebb minálunk, mert a magyar tudományos irodalom oly szegény, hogy alig lehetséges minden fontosabb problémának megfelelő, a laikus közönséghez szóló képviselőt találni; a magyar és a magyarra fordított külföldi szépirodalom oly kicsi, hogy a szorgalmasabb olvasó hamar végezhet vele. A jegyzék szerkesztői sok esetben alig tehetnek mást, minthogy idegen nyelvű könyveket is jelöljenek ki; azt hisszük, hogy népkönyvtárügyünk fejlődésével párhuzamosan könnyen akad majd ezen idegen nyelvű műveknek nemcsak fordítójuk, hanem kiadójuk is.

Azt hisszük, hogy a kongresszus jó irányban indul, ha a sillabuszomban kifejtett irányelvek alapján szerkesztett mintakönyvjegyzék kiadását kívánatosnak jelenti ki.

Népmívelés 1907. 9-10. sz.

KÁVÉHÁZAK ÉS KÖNYVTÁRAK

Annyiszor idézték már, hogy szinte szégyenli az ember újra leírni annak a bizonyos angolnak a mondását, hogy a kultúrának a szappanfogyasztás a fokmérője. Nem is azért írjuk le, hogy további böles következtetéseket vonjunk le belőle, vagy – mint a címből vagy a nevünk alá írt hivatalos címünkől hinni lehetne – ötletes analógiákat, például a szappanfogyasztás és a könyvolvasás közt. Egészen másért.

Ha ugyanis azt hallanók, hogy valamely, szappanfogyasztásáról éppen nem nevezetes népnek – tegyük fel a cigánynak – érdemes tagja azzal felelne az angolnak: ti angolok azért fogyasztok annyival több szappant, mint mi, mert sokkal piszkosabbak vagytok, mint mi – akkor azt mondanók: milyen okos a cigány!

Amikor azonban Budapest székesfővárosi iparügyi bizottsága szótöbbséggel kimondja: Budapesten azért járnak az emberek kávéházba, mert léhák, fölületesek, élvhajászók – akkor egy-két újság kivételével senki nem mond semmit.

Az iparügyi bizottság ugyan nem így mondta szorul szóra. Ott csak azt mondták ki: *numerus clausus* kell a kávéházakra kiszabni. De hát miért? Nyilván csak azért, mert a kávéházak elszaporodása a népesség valamelyes kóros vagy erkölcstelen hajlandóságának tünete. Meg rosszra csábító. Meg kell hát nyesegetni a rosszat. Mondjuk ki a zárlatot. És kössük a kávéház-ipart engedélyhez.

Ezt pedig ugyanabban a városban tették, ahol alig három héttel ezelőtt csúfos bukásban volt része egy feudális kísérletnek; és ahol nem is egészen egy héttel ezelőtt demonstrálták igen nyomatékosan a polgárságnak liberális és demokratikus hajlamait.

Nem gondoltak rá, hogy feudális maradvány van ebben az országban éppen elég? Vagy olyan biztosnak és megállapodottnak érzik az iparszabadságnak még alig negyvenéves rendszerét, hogy egy-egy iparágban visszaállíthatják a céhrendszert? Ugyan nézzék meg az elmúlt kormány ipartör-

vénytervezetét! Van ottan a céhrendszert restituáló törvényszakasz éppen elég. Szaporítsuk hát! És éppen egy ilyen katexochén¹ nagyvárosi ipart kössünk engedélyhez! Nem elég, hogy a gyógyszerészek élveznek püspöki stallumokat!?

Vagy inkább a türelmetlenül toporzékoló demokratikus ösztön diktálta a határozatot? Hisz ismerjük a nagy, a sokszor döntő befolyást, amelyet a demokratikus államokban, Angliában, az észak-amerikai unióban a vendéglős és kocsmáros *boss*-ok² a választásokra és az egész politikai machinében gyakorolnak? Tudjuk: az angol liberálisoknak mindnyájunk által óhajtott nagy győzelmét nagy részben mi fogyasztotta le oly soványra? A *licensing bill*³ miatt haragos pálinkamérők és vendéglősök ellenzéke. Csináljunk hát mi is, hatósági segédlettel, egy privilegizált korteskasztot, amely majd jó privilégiumért jó szavazatokat liferáljon.

Minderre – jól tudjuk – bizonyára nem gondoltak az iparügyi bizottságban. Ott csak az járt az urak eszében, hogy Budapesten többet ülnek az emberek a kávéházban, mint akárhol másutt, tehát kevesebbet otthon, a családi körben. Család – szorgalom – józanság – erkölcs: a logikai lánc hamar kész. De amilyen gyorsan készült, olyan törekeny.

Mert ugyan – kérjük – hol üljön a szegény budapesti lakos? Talán otthon? Ó, az édes otthon! Budapesten több az ágyrajáró, mint akárhol a nyugati Európában. Több a zsúfolt lakás, mint akár Moszkvában. Több a hónapos szobában lakó albérlő, mint a lakását mással megosztani nem kénytelen főbérlő. Azt otthon! Az édes otthon!

De a zsúfolt lakás is lehet otthon. Ugyan? Hisz a nem zsúfoltat is úgy építik Pest-Budán, hogy gyönyörűség!

Én négyszobás lakásban lakom, úgynevezett „úri” lakásban tehát. (Angliában a szervezett munkások tízezrei laknak négyszobás villában.) És az én „úri” lakásomban hallanom kell, ha a fejem fölött levő lakásban fölcsavarják a villanyt. Hallanom kell a dolgozószobámban, amelyet a szomszéd lakástól nemcsak a közfal; hanem azt teljes szélességében és magasságában eltakaró könyvvállványaim is elválasztanak, szomszéd uram horkolását. És még sok egyéb, nagyvárosi idegeket oly kellemesen érintő zaj. Mert így építik Pesten az új házakat.

– De ha nagyságod bolond, mért nem megy a városon kívül lakni, családi házba?

– Azért, uraim, mert néha társaságba, színházba, hangversenyre, föl-

olvasásra is akarok menni. Mert nemcsak dolgozni akarok a nagyvárosban, hanem néha örömeit is akarom élvezni. És nincs automobilom, uraim, sőt, fiakkerre sem telik, hogy kimehessek este „a villámba”. Mert talán tudják, hogy Budapesten nem jár este a villamos. És amikor jár: akkor is – olcsóbb a kávéház.

Igenis! A kávéház az egyetlen *nagyszabású* kultúrintézménye Budapestnek. Kultúrintézménye! Mert demokratikus. Sokaknak hozzáférhető, kevés pénzért. Olcsó és jó. Két-három hatosért egyenletesen fűtött, jól világított, kényelmesen berendezett helyiségben találkozhatom barátaimmal, olvashatom a lapokat, külföldi folyóiratokat, a Pallas-lexikont és a helységnévtárt és a címtárt, telefonálhatok tizenötször stb., stb. Különben mindezt sokszor megírták már.

Nem is erről akarok most szólni. A kávéház kultúrintézmény – igaz. Százszor különb például a németek *wein-* és *bierstubé*-inál, *kaffeekränzchen*-jeinél, sőt, az angolok szép, de drága, hozzáférhetetlen, arisztokratikus klubjainál is. De – ezt koncendálom az iparügyi bizottságnak – csak Budapesten teljesít kultúrmissziót.

Nyugati Európában és Amerikában ugyanis másképp gondoskodtak a nagyvárosi ember kultúrigényeiről. Ott különbek ugyan a lakásviszonyok, és az otiumra több ideje és pénze jut az egyénnek. Mégis a köz gondoskodik helyette erről is.

Hogy Budapesten a lakásviszonyok kergetik az emberek tízezreit a kávéházakba, arról már beszéltünk. De még egyet kérünk: hová menjen a budapesti lakó, akinek történetesen van tűrhető lakása, de szabad idejét például olvasással szeretné eltölteni? Gyakorlati célú vagy szórakoztató olvasmánnal! Hová?

Külföldön tudja, hogy hová menjen? A könyvtárba. A városi könyvtárba! Hát Budapesten? A városi könyvtárba? Budapest városi könyvtára délelőtt kilenc órától délután két óráig van nyitva, Berlin vagy Pittsburg könyvtára este tízig. Bécsben nincs igazi városi könyvtár. De van egy gyönyörű, szabad intézménye: a *Verein Zentralbibliothek*. Amely egymaga hárommillió kötet könyvet kölcsönzött ki 1908-ban. Két nagy testvérintézte: a *Volksbildungssverein* és a *hesehalle* szintén kétmilliónál többet. Hármán együtt 5 millió 90 ezer kötetet. Ez egy nap átlag 13 940 kötet.

Budapesten a városi könyvtár kiadott 1908-ban 7035 kötetet. A legnagyobb könyvtáregyesület, a budai, 38 459 darabot. Ez 45 500 kötet. A

többi nyilvános könyvtár, ha együtt forgatott 54 500 kötetet: igen sokat mondunk. Ez volna egy évben 100 000 kötet. Egy napra 274 kötet.

A következtetés kézenfekvő. 13 940 mínusz 274 = 13 666. Tizenháromezer-hatszázhatvanhat egy napon. Ennek a 13 666 könyvnek az olvasója Bécsben otthon maradhat, ha olvasni akar. Budapesten a kávéházba kell hogy menjen, mert egyebütt nem kap sem könyvet, sem újságot, sem folyóiratot, sem lámpát, sem széket.

Vagy nézzünk egy kisebb várost, egy amerikai várost, de Budapestnél kisebb lélekszámút. Például St.-Louist, 1908-ban 674 000-re becsülték népességét. Mennyit olvastak a st.-louisiak? A st.-louisi városi könyvtárnak 1908-ban volt 79 008 beírt olvasója. A budapestinek ugyanakkor talán 79. Volt tehát Budapesten 79 ember, akinek nem kellett kávéházba mennie, ha olvasni akart. De annak is csak 9 és 2 óra közt. St.-Louisban ellenben 79 ezer ember látogathatott el mindennap márványcsarnokos, barátságos palotába, ülhetett kényelmes karosszékbe, elolvashatta, amit szíve és esze megkívánt, közben, ha megéhezett, bekaphatott a könyvtár olcsó étkezőjében valamit, és tovább olvashatott, a könyvtár mindenkitől használható telefonján megüzenhette anyjának, hogy ne várja vacsorára, mert kilenckor ugyancsak a könyvtár hangversenytermében klasszikus koncertet fog hallgatni, koncert után, tizkor kivette a könyvtár ingyenes kerékpárgarázsából meg nem adóztatott biciklijét, és hazahajtott. Ennek az embernek nem kellett kávéházba mennie, mert olvasni akart, se nappal, se este.

És mennyit olvasott ez a 79 ezer st.-louisi polgár? Olvasott a könyvtárban 1 millió 252 ezer könyvet és folyóiratot, és odahaza is 1 millió 552 ezer kötetet, összesen 2 millió és 804 ezer darabot. Vagyis egyenként 35 könyvet és folyóiratot. Budapest polgárainak ebben az arányban körülbelül 3 és fél millió kötetet kellett volna 1908-ban elolvasniuk. És elolvastak, ha sokat, százezret! *Azaz harmincötödrész annyit!*

Azaz – dehogyan annyit. Becsületükre Budapest lakóinak, többet olvastak. Csak a statisztika nem tud róla. Mert a többit – kávéházban olvasták. Az erkölcsstelen, a léha kávéházban. Mert könyvtárban nem olvashattak. Mert Budapesten nincsenek nyilvános könyvtárak. Budapesten csak kávéházak vannak.

Akiknek tehát fáj a kávéházak nagy száma és zsúfoltsága, azoknak jó tanácsot adhatunk: csináljanak nyilvános könyvtárakat és olvasótermeket.

Igaz, ez drágább, mint a *numerus clausus*. De legalább liberálisabb és demokratikusabb. És még egy haszna lesz: Nem kell visszamenni a feudalizmusba. És mégis mentve a család és az erkölcs!

Világ 1910. április 12.

EMLÉKIRAT

Községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten¹

Részletek

I.

Angolszász és európai könyvtári közvélemény

1871-ben tűzvész pusztította el Chicago városát. A segélyakciók közt, amelyek mindenfelől megindultak, volt egy, nekünk feltűnő: Thomas Hughes angol író és társai kiáltványt bocsátottak ki Nagy-Britannia íróihoz, kiadóihoz, tudományos és irodalmi társulataihoz, hogy a leégett város elégett könyvtárát pótolják. Rövidesen 7000 kötet gyűlt össze, és 1872-ben, egy évvel a tűzvész után, az újraépülő város új városházán meg is nyílt az új könyvtár. Ma körülbelül 400 000 kötetet számlál, külön palotájában.

Ez az egy esemény mindennél élesebben jellemzi az angol-amerikai közvélemény különbségét az európaiktól. Angliában és az Egyesült Államokban a könyv az elsődrendű életszükségletekhez tartozik, és nagy, mindent elpusztító katasztrófák után is éppen úgy van a könyvtárra gondjuk, mint a gazdasági vagy a politikai gépezet helyreállítására. Ha új városokat alapítanak, a községháza és az iskola mellett mindjárt kijelölik a *public library* telkét is. A régi kultúrájú európai kontinensen ellenben tucatjával találunk sok százezres várost, amelyekben csak a legújabb években kezdenek a nem hivatásból olvasó közönség könyvszükségletéről is gondoskodni.

A könyvtár az ipari társadalom szükséglete

Bizonyos, hogy az Egyesült Államok kultúrpolitikájának ezt a jellegét lényegesen az okozta, hogy híjával voltak a régi tudós könyvtáraknak, amelyeknek Európa bővében van. De Angliában is voltak és vannak híres és gazdag régi könyvtárak – köztük a ma is páratlan *British Museum*. Mégis alig van valamelyes angol város, amelyben nyilvános községi könyvtár nem volna. Mert Angliában, a modern kapitalizmus szülőföldjén, korán számoltak a nagyiparnak a népesség régi rétegeződését és eloszlását kíméletlenül

megbontó hatásával, és korán felismerték, hogy az új városi népesség oktatása koránt sincs befejezve, ha írni és olvasni megtanult, és talán valamely szakiskolát elvégzett. Gondoskodtak tehát oly intézményről, amely a *dolgozó* népesség művelődési szükségletének kielégítését teszi lehetővé. A régi tudós könyvtárak ellenben csak a *tanuló* népességgel törődtek.

A könyvtár a közoktatásügy része

Valóban a modern nyilvános könyvtár funkcióját csak úgy ismerhetjük meg helyesen, ha az új intézményt a modern társadalmak közoktatási és közművelési politikája keretébe helyezzük. Pedagógusok és a közoktatásügy történetének kutatói közt kevesen vannak ma olyanok, akik ne ismerték volna föl, hogy az iskolai oktatásban az ismeretek közlése nem öncél, hanem kiváltképpen „politikai ügy”, a gazdasági és politikai életre képesítő, „hasznos” ismeretek közlése. Napjainkban is a géptechnikán alapuló nagyiparnak és intenzív mezőgazdaságnak éppen úgy, mint a törvényhozás ezzel járó demokratizálásának, az általános iskolakötelezettség nemcsak következménye, hanem sokkal inkább előfeltétele. Műveltebb emberanyagra van szükség. Amikor sokan arról panaszkodnak, hogy kivész a munkából mesterségének ismerete, nem veszik észre, hogy az egyetlen mesterségben jártas és tanult, de más kézfogásokra vagy cselekvésekre képtelen, elnyomrodott, egyoldalú munkáselem helyét lassanként olyanok foglalják el, kik talán nem tudnak egy egész ruhát vagy cipőt megvarrni, nem tudják egy iroda vagy áruház üzemének minden ágát ellátni, de önművelés által eleve nem tartott, természetes értelmességükkel igenis képesek ma ilyen, holnap olyan munkát végezni, bármilyen gépet kezelni, bármilyen áru termelésének és egyéb gazdasági vagy sokak munkájából összetett cselekvésnek folyamatát megérteni. És a kereteiben és tartalmában folyton változó kapitalista gazdaságnak éppen úgy, mint összes politikai és közművelődési szerveinek ilyen, szellemében ruganyos tisztviselő- és munkáselemre van szüksége: természetes eszköket megóvott, jó judíciumú és új ismeretek befogadására mindig képes emberekre. Szellemi individualításokra. Kulikkal és írástudatlan műszikkal nem lehet gépet építeni, sem fűkaszázó gépet kezeltet- vagy a nemzetközi közlekedést fenntartani.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a képességeknek megszerzésére a népiskola

vagy akár szakiskolák elvégzése nem elég. Mert amit az iskola nyújt, az éppen az ismeretek és tehetségek uniformizálása, a legjobb esetben az utak, módok megismertetése, amelyeken egyéni ismereteket szerezni lehet. Nekünk pedig éppen arra van szükségünk, hogy az egyéni képességek ébren tartásának, az egyéni hajlamok ápolásának eszközeit nyújtsuk. Olyan művelő intézményre van tehát szükség, amelyben mindenki megkapja, ami egyéni ízlésének megfelel, ahol mindenki számára egyformán előírt oktatási renddel és kötelező tankönyvekkel nem szegik szárnyát az egyénekben ezerféleképp rügyező és bontakozó szellemi érdeklődéseknek, ahol nem kell azzal törődni, hogy egy bizonyos penzumot valamennyien: tehetségesebbek és tehetégtelenebbek, élénkebbek és lustábbak, frissebbek és törődöttek egyenlő idő alatt végezzenek el; amelyben ezért mindenki kedvére vesz részt, *con amore* olvashat nehezebbet vagy könnyebbet, lassan vagy gyorsan, regényt vagy gépszervezettant, mert hiszen minden kedvvel űzött olvasmány - némely káros könyvektől eltekintve, melyek éppúgy megárthatnak, amint megárthat a szesz is vagy egyéb közkedvelt fizikai mérgek – az egyéniséget fejlesztő olvasmány. Ha nem felelne meg a természetes hajlamoknak, nem olvasnák kedvvel.

Ilyen intézmény az angol-amerikai *public library*. Azok a társadalmak, amelyekben a legkorábban vert gyökeret a nagyipar, és a legexpanzívabb a kapitalista szellem a közgazdaság összes terein, tehát a mezőgazdaságban is, teremtették meg a legteljesebben azokat a helyeket, „ahová legelsőbb megy mindenki, aki szakmájában vagy hivatásában, tanulmány céljából vagy kedve töltésére valamit tudni akarna”.

S azon mértékben, amint egy ország iparosodik, és mezőgazdasága belterjesebbé válik, kezd szintén gondoskodni hasonló helyekről. Míg Angliában és az Egyesült Államokban már a múlt század ötvenes éveiben kezdeményezték az intenzív közkönyvtári politikát, addig Németországban csak a nyolcvanas években kezdtek alakulni modern városi közkönyvtárak. De akárcsak közgazdaságában, úgy közoktatásügye terén is ide s tova tizenöt éve lázasan törekszik angolszász versenytársai nyomába, s már 1902-ben körülbelül hetven német városban volt modern közművelődési könyvtár vagy arra irányuló kezdeményezés. Ma bizonyára messze túl vannak a százon.

II.

Budapest könyvtáriügye

Közismert tény, hogy Magyarország városi közművelődési könyvtárak dolgában szinte a kezdet kezdetén áll még. Két-három iparosabb vidéki városban van általános jellegű és közhasználatra szánt városi könyvtár, de egyiknek sincs olyan szervezete és akkora forgalma, hogy a külföldi modern könyvtárakkal össze lehetne mérni. Az ország fővárosa, Budapest pedig egyáltalán nem tart fenn általános könyvtárt.

Pedig Budapest népességének társadalmi rétegződése gyökeresen eltolódott az utolsó évtizedek folyamán. A kiegyezés idejében körülbelül negyedmilliós városban 1890-re már félmillió lelket számláltak, és valószínű, hogy az 1910. évi népszámlálás nem fog 800 000-nél kevesebb lakóról beszámolni. Már 1900-ban 25 000-re rúgott az iparban, kereskedelemben és közlekedésben alkalmazott hivatalnokok, körülbelül 160 000-re a bérmunkások száma. Az 1910-i népszámlálás előreláthatólag legalább 40 000 magánhivatalnokot és 240 000 munkást fog találni. A közszolgálatban álló vagy szabad szellemi foglalkozást űző egyének száma is majd 22 000-et tett ki 1900-ban; most bizonyára 30 000-nél jóval több él Budapesten, köztük 8-10 000 tanár és tanító. A budapesti iskolákban az 1896/7. tanévben 96 000 tanuló volt; 1905/6-ban 135 000; ma bizonyára legalább 150 000, köztük talán 10 000 főiskolai hallgató. Ha ezekhez hozzávesszük az önálló keresetet nem űző nőket: legalább 600 000-re kell tennünk már ma azoknak a számát, akik Budapesten közkönyvtár olvasóiként számba jöhetnek.

Hogyan gondoskodik a főváros közönsége ezeknek a tömegeknek művelődési szükségleteiről?

Iskolai oktatásukról elég jól. Míg 1896/7-ben 355 tanintézet működött Budapesten, és a tanszemélyzet 3800 tagot számlált, addig tíz évvel később, az 1905/6. tanévben 527 iskolát és 5600 tanítót találunk. Maga a község 1873/4-ben 100 iskolát tartott fenn, 612 000 K költséggel, 1909/10-ben 375 iskolát 12 430 000 K kiadással. S míg 1873-ban 27 K 60 f-t költött egy elemi népiskolai tanulóra, s egy lakóra átlag 1 K 57 iskolaköltség esett, 1909/10-ben egy tanuló 116 K 14 fillérbe került, s egy-egy lakó átlag 13 K 79 f-rel járult hozzá az iskolák fenntartásához.

Ezek mindenesetre imponáló számok.

Ennek a következetesen emelkedő iskolapolitikának meg is volt az eredménye. Míg 1869-ben a hat éven felüli lakoságnak nem kevesebb mint 27,8%-a nem tudott sem írni, sem olvasni, addig 1900-ban, bár Budapest népességének majd kétharmada bevándorolt, csak 10,7% analfabétát számoltak. Az országos átlag ugyanakkor, mint tudjuk, 41%.

De míg ilyképp az iskolafenntartási költségek mind nagyobb hányadát teszik ki a székesfőváros kiadásainak, és a főváros e tekintetben mind bátrabban állhatja ki az összehasonlítást a nyugati Európa nagyvárosaival, addig a közművelődésügy másik, a fejlett viszonyaink közt nem kevésbé fontos ága, a könyvtárügy, kevés figyelemben részesült.

Az összehasonlításra alkalmas és rendelkezésünkre álló adatok szerint a főváros 1906-ban kb. 50 000 koronát költött könyvtáraitra, ha a különböző iskolai könyvtárakra kiadott 30 000 koronányi összeget is könyvtári kiadásnak tekintjük. Ez, mivel az iskolai könyvtárak költségei már az iskolafenntartási költségekbe be vannak számítva, összes rendes kiadásainak alig $\frac{1}{20}$ százaléka (0,05%); ma, 1910-ben, négy év múltával, még nem egészen $\frac{1}{10}$ százalék (0,09%). Alig ismerünk nyugat-európai várost, amelyben a könyvtári kiadások ily csekély hányaddal szerepelnek. Nem is szólva Liverpoolról, ahol ez a hányad 1,4%, London például rendes kiadásainak 0,93%-át költi könyvtári célokra, Berlin 0,2%-át, és még a népkönyvtárügy terén nagyon elmaradt Párizs is 0,13%-át. Pedig nyilvánvaló, hogy minél nagyobb egy város, költségeinek annál kisebb hányada elég arra, hogy lakosságának legalább elemi könyvszükségletét kielégítse. Ezért is más nagyvárosokban ez a hányad nagyobb..

Budapest tudományos könyv szükséglete és tudományos könyvtárai

Vajon Budapest városa felhozhatja-e még elmaradottsága mentségéül az állami, intézeti, egyesületi és egyéb könyvtárak nagy számát?

Ez a kérdés annak a megállapítását követeli meg, hogy Budapest könyvtárai a lakosság olvasószükségletét mennyiben elégíthetik ki.

Pusztá számszerű összehasonlításokkal ezt a kérdést alig lehet eldönteni. Ha azt látjuk a főváros statisztikai évkönyvében, hogy Budapest jelentősebb könyvtáraiban 1906-ban kb. $1\frac{2}{3}$ millió kötet könyv volt, és ezzel szemben azt olvassuk, hogy Greater London nyilvános és közigazgatási,

egyesületi és intézeti könyvtáraiban kb. 8 millió, Berlinben kb. 5 millió kötetet számlálnak, vagyis Londonban egy, Berlinben két, Budapesten el- lenben majd két és egyötöd kötet esik egy lakóra: akkor kedvünk volna elbíznunk magunkat. Amikor azonban tudományos könyvtárakról van szó, ez az arányszám keveset jelent. Nagy tudományos központokban a kérdés az: megtalálhat-e a kutató minden könyvet, amelyre tudományos munkájában szüksége lehet. Erre a kérdésre pedig még a 8 000 000 kötettel és – amit első helyen kellett volna említeni – a páratlan *British Museum*-mal bíró vá- rosra vonatkozólag is így ír egy kiváló szakember: Boswell kijelentése, hogy „azt hiszem, Londonban minden könyvet meg lehet találni, amely bárhol másutt található”, ma még kevésbé igaz, mint volt 1780-ban, amikor leír- ták. Mennyit ér ilyen nyilatkozat világában Budapest $1\frac{2}{3}$ milliója!?

Valóban, a szakemberek és kutatók régen tisztában vannak azzal, hogy Budapest tudományos könyvkészletei a legelemibb tudományos szükségletet sem elégítik ki. Hogyan is lehetne ez másként? Budapest Magyarországnak nemcsak gazdasági és politikai, de szellemi és tudományos fővárosa is. Sőt, lehet mondani, hogy az egyetlen, nyugat-európai mértékkel mérhető szel- lemi központ Magyarországon. 1900-ban az értelmiségi foglalkozást űzők száma közel 22 000 volt itten, köztük 300-nál több főiskolai tanár és 600-nál több tudós, író és hírlapíró. Magyarország irodalmi termelésének kilenc tizedrészét Budapest szolgáltatja. Itt székelnek az összes, országos nevű tudományos és irodalmi intézetek, testületek és egyesületek, innen indul ki a legtöbb haladottabb szellemi mozgalom, és itt futnak össze a vidék vala- mennyi életképes kezdeményezésének szálai. Ha Budapest szellemi ver- senyre akar kelní a külfölddel, a szellemi munka ugyanolyan apparátusával kell bírnia, mint a művelt külföld szellemi központjainak. Mégis, nincs Budapestnek egyetlen, nyugat-európai méretekkel mérhető tudományos könyvtára!

Olyan jellegű nemzeti könyvtár, amilyen Angliában a *British Museum*, Franciaországban a *Bibliothèque Nationale*, az Egyesült Államokban a *Library of Congress*, Németországban a *Kgl. Bibliothek*, Ausztriában a *Hofbibliothek* stb., Magyarországon egyáltalán nincsen. Mert ezek a nemzeti könyv- táruk, nemzeti irodalmukon kívül, a külföld tudományos és szépirodalmát is gyűjtik, és tudvalevő, hogy némelyik közöttük, például a *British Museum* vagy a *Library of Congress*, gazdagabb gyűjteményekkel bír más országok irodalmából, mint maguk az illető országok nemzeti könyvtárai. A mi nem-

zeti könyvtárunk, a *Nemzeti Múzeum* könyvtára ellenben csak az aránylag kis termésű magyar irodalmat kultiválja, és – sajnos, de be kell vallani – ebben sem teljes. Mint általános jellegű tudományos könyvtár ilyképp csak az *Egyetemi Könyvtár* jöhet számba. De mit nyújthat egy általános tudományos könyvtár, amelynek egész állománya 1908-ban 315 000 kötet, ugyanakkor, amikor az említettük nemzeti könyvtárak *legkisebbiké*: a bécsi *Hofbibliothek* is 1 000 000 kötettel bír? A legjobb akarattal sem tarthat a tudományokkal lépést, ha évi dotációja 41 000 K, és könyvekre ebből is alig jut 30 000, holott a *British Museum* egy fél milliót, a *Kgl. Bibliothek* majd egy negyed milliót költ könyvekre, és a 150 000 koronát fogyasztó *Hofbibliothek* mellett a bécsi egyetemi könyvtár is még 104 000 koronáért vásárol évenként? Vagyis Bécs két nagy, mindenkinek hozzáférhető tudományos könyvtára körülbelül négyszer-ötször annyi könyvet vásárolhat, mint Budapest hasonló jellegű két nagy könyvtára. Ami különben az évi gyarapodás arányából is kitűnik. A bécsi egyetemi könyvtár évi gyarapodásának átlaga 25 000 kötet, a budapestié 5000.

Ha Budapest valamennyi, különösebb nehézségek nélkül hozzáférhető tudományos könyvtárának statisztikáját vizsgáljuk, az eredmény akkor sem kedvezőbb. Ennek a kilenc könyvtárnak igen egyenlőtlen értékű állománya ma is alig tesz egymillió kötetnél többet, és könyvek vásárlására alig költöttek 1907-ben 100 000 koronánál többet. Vagyis még mindig kevesebbet, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga. Minthogy pedig ennyi könyvtárnál, ha nincs közöttük tervszerű munkamegosztás, elkerülhetetlen, hogy sok könyvet többen is meg ne szerezzenek, ellenben a bécsi egyetemi könyvtárban ez bizonyára nem történik meg: meg kell állapítanunk, hogy Budapest összes hozzáférhető tudományos könyvtárai együtt még annyira sem követhetik nyomon a világ tudományos könyvtermelését, mint a bécsi egyetemi könyvtár *egymagában*. Aminthogy együttvéve alig gyarapodnak évenként több kötettel, mint az *Universitätsbibliothek* egymaga.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy ez az egymillió tudományos könyv Budapesten kilenc helyiségben, a városnak nem kevesebb, mint öt különböző kerületében van szétszórva, hogy kilenc különböző szerkezetű katalógusban van lajstromozva, hogy a bécsi egyetemi könyvtár majd az egész éven át reggel 9 órától esti 8-ig, tehát 11 órán át van nyitva, ellenben Budapesten a kilenc könyvtár napi olvasóóráinak átlaga aligha több 6-7-nél, akkor azon sem fogunk csodálkozni, hogy tudományos könyvtáraink hasz-

nálata is oly kevéssé intenzív, hogy 3 kötetre alig esik 1 használat évenként, mialatt a bécsi egyetemi könyvtár 3 kötetet kétszer forgat meg. S mennyi még a többi bécsi tudományos közkönyvtár forgalma! Csak természetes ilyen körülmények közt, hogy Budapest drágábban dolgozik, mint Bécs: míg az *Universitätsbibliothek*-ben a használat egy-egy esete átlag 55 fillérbe kerül, addig Budapest tudományos könyvtárai kb. 110 fillért adnak ki esetenként, vagyis éppen kétszer annyit.

Szándékosan mélyedtünk ennyire bele Budapest tudományos könyvtárügyének vizsgálatába. Rá kellett egyszer kézzelfogható számok világitásában mutatni, hogy nemcsak ún. népkönyvtárak dolgában maradtunk el, hanem tudományos könyvtárak tekintetében is csehül állunk. Senki sem vádolhat túlzott igényekkel. Hiszen mellőztük az összehasonlítást a fejlettebb Nyugattal, és csak a hozzánk nyugatra legközelebb eső nagyvárossal mértük össze magunkat. Pedig hogy ott is mélyen alatta maradnak az angol-amerikai, sőt, még a német -szívnonalnak is: nem lehet kétséges. Mégis, Bécsnek egy könyvtára kétszer akkora eredményt ér el, mint Budapestnek kilenc könyvtára. Ez az egy tény szinte elég egész tudományos könyvtárügyünk jellemzésére.

A laikus közönség könyvszükséglete és a budapesti „népkönyvtárak”

Még szomorúbb képet nyerünk Budapest könyvtári viszonyairól, ha azokat a laikus nagyközönség és különösen az ún. nép, vagyis a keze munkájából élő népség könyvszükséglete szempontjából vizsgáljuk.

Ezt a szükségletet – amely tudvalevőleg túlnyomórészt szépirodalmi olvasmány iránt élénk – Budapesten ma a könyvtáraknak öt kategóriájával igyekeznek kielégíteni.

Kaszinói és egyéb polgáregyleti könyvtárak látják el a középosztályt olvasmánnyal. Ezek mellett néhány, magánvállalkozáson alapuló kölcsönkönyvtár is mind nagyobb szerepet játszik e téren.

Külföldi mintákra létesült ún. népkönyvtárak, valamint szakegyleti könyvtárak a munkásosztályhoz fordulnak.

Iskolai és intézeti könyvtárakkal közelítik meg a tanuló ifjúságot.

Vizsgálatunk köréből teljesen ki kell kapcsolnunk a kaszinói és a magán kölcsönkönyvtárakat; más helyen kell foglalkoznunk az iskolai könyvtárakkal.

A kaszinói könyvtárakat azért, mert csak a klubtagok kis és zárt köre számára hozzáférhetőek, tehát a nyilvánosság azon csekély attribútumait is nélkülözik, amelyekkel némely tudományos egyesületek szakkönyvtárai is bírnak. De – köztudomás szerint – még a klubtagok is alig használják a többnyire régi ajándékkönyvekből szedett-vedett gyűjteményeket. Irodalmi színvonalon álló klubkönyvtár, tudomásunk szerint, Budapesten nincsen, s ha van: úri klubok hozzáférhetetlen tulajdona.

A magán kölcsönkönyvtárak közt újabban több jól fölszerelt vállalat virágzott föl. Bár egyik sem vetekedhetik a nyugat-európai nagyvárosok, például a londoni *Mudie*- vagy a bécsi *Leist-féle* kölcsönkönyvtárral: térfoglalásuk bizonyára egyik jele annak a szükségletnek modern irodalom iránt, amely a budapesti középosztályban s különösen annak asszonyaiban és leányaiban mind erősebben érvényesül. De ezek a kölcsönkönyvtárak aránylag magas kölcsöndíjakat szednek (a bécsi *Zentralbibliothek*-ben a legmagasabb kölcsöndíj 1 K, Budapesten a legalacsonyabb 2 K), és így szintén csak keveseknek hozzáférhetőek; azonkívül – a dolog természete szerint – formalmi adataikat titokban tartják.

Az iskolai könyvtárakról későbbi összefüggésben fogunk szólni. Itten csak annyit bocsátunk előre, hogy a népiskolai és középiskolai könyvtárakat – a főváros legújában bevezetett iskolai olvasótermeitől eltekintve, amelyek egyelőre jól funkcionálnak – alig használják, és sokszor értékes könyvanyaguk szinte teljesen parlagon hever.

Ilyformán vizsgálatunk tárgyául csupán az ún. népkönyvtárak, valamint a szakgyeleti könyvtárak kategóriája marad meg.

Sajnos, a könyvtárak ezen két kategóriája is majdnem kicsúszik a vizsgálat alól. Nagyobb részük sokkal kisebb, semhogy működésük statisztikai földolgozást vagy leírást megérdemelt volna. S a nagyobbak közt is alig van kettő-három, amelyet külön meg kellene említeni. A legnagyobb a *Budapesti Könyvtáregyesület*, központjában és hat fiókjában összesen 32 000 kötetet adott ki 1907-ben. Valamennyi többi könyvtárnak kölcsönforgalma ennél csekélyebb. Ezért csak az összesített eredményeket elemezzük.

Azt látjuk mindenekelőtt, hogy az összes budapesti népkönyvtárak állománya 1907-ben alig lehetett több 55 000 kötetnél, s mivel az évi gyarapodás kb. 5000 kötet, máig is alig haladta meg a 65 000-et. Kiténik továbbá, hogy mindezek a könyvtárak mintegy 115 000 kötetnyi forgalmat, ebből 92 000 kikölcsönzést értek el. Végül azt látjuk, hogy mintegy 10 000 koro-

nát költötték könyvekre, 5000-et személyzetre, és összesen kb. 20 000 koronát adtak ki.

Ezek az adatok magukban véve semmit sem mondanak. Értelmüket csak úgy ismerhetjük meg, ha hasonló adatokkal összevetjük.

Ezúttal megint nem megyünk messzire. Megint megállunk Bécsnél, amelynek népkönyvtáruge még alkalmasabb a miénkkel való összehasonlításra, mint tudományos könyvtáruge. Bécs városa éppoly keveset költ nyilvános könyvtárakra, mint Budapest, s így azok ott is majdnem kizárólag a társadalom áldozatkészségén épültek föl; az állam és község támogatása aránylag ugyanolyan méretű, mint Budapesten, sőt, talán valamivel kisebb.

Bécs népességének olvasósükségletét ma nagyjából négy egyesület látja el, amelyek az 1909. évben 3,4 millió kötetnyi kikölcsönzést értek el. Ez azt jelenti, hogy Bécs egy-egy lakójára átlag 1,7 kölcsönzés esett. Budapesten ellenben az összes népkönyvtárak kölcsönforgalma ugyanakkor körülbelül 100 000 kötetet, tehát fejenként 0,12-t tesz ki. Ez a bécsi hányadnak $\frac{1}{14}$ része. Vagyis mialatt Budapesten 10 ember 1 kötetet, addig Bécsben ugyanannyi ember 15 kötetet olvas el. . .

Szóval, akár az összes számokat nézzük, akár egyes könyvtárakat hasonlítunk össze, az eredmény mindenképp lesújtó. Budapest népkönyvtárai abszolúte $\frac{1}{34}$ -ét, relatíve $\frac{1}{14}$ -ét is alig érik el Bécs népkönyvtárai forgalmának. Pedig – ezt itt is meg kell mondanunk – csakúgy, mint tudományos könyvtárak dolgában, Bécs a nyilvános könyvtáruge terén is sok tekintetben igen elmaradt Anglia vagy Amerika mögött.

A szakegyleti könyvtárak

Nem sokkal válik kedvezőbbé Budapest népkönyvtárugeének képe, ha a szakegylet! könyvtárakat is bevonjuk vizsgálódásunk körébe.

Nehéz megállapítani, hogy mennyi a különböző munkásegyletek könyvállománya. A Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakegyletek közül a főváros statisztikai évkönyvében csak egyet találunk, a nyomdászokét, 6400 kötettel, holott köztudomású, hogy sok külföldi országgal szemben is kitűnő tulajdonságuk a magyar szakszervezeteknek, hogy kisebb-nagyobb könyvtárral valamennyi fel van szerelve. A *Magyar Minerva* utolsó kötete,

amelynek adatai 1902-ről szólnak, a nyomdászokén kívül még öt szakegyleti könyvtárt ismertet, és egyéb munkásegyleti könyvtárt is hatot, összesen kb. 10 000 kötetnyi könyvet. A Szakszervezeti Tanács 1904. évi kimutatása a kötelékébe tartozó budapesti szakegyletek könyvállományát 28 000 kötetre teszi. Az egyéb munkás- és magánhivatalnok-szervezetek könyveivel együtt ez kb. 40 000 kötet.

Általában elmondhatjuk – és nyomtatott katalógusaiknak összehasonlítása mindenkit meggyőzhet arról –, hogy a szakegyletek könyvtáranyaga jobb, mint a népkönyvtáraké, és hogy használatuk intenzívebb. A nyomdász szakegylet 1907-ben például egymaga 4000 koronát költött könyvekre, és 27 000 kötetet kölcsönzött ki, tehát kötetjét 4,3-szor forgatta. Ugyanakkor az összes budapesti népkönyvtárak 10 000 koronán vásároltak könyvet, összesen 90 000 kötetnyi forgalmat értek el, és kötetenként 1,7 kölcsönzést. Mindazonáltal ezek az eredmények is alig lendítenek valamit az összesített arányszámokon. A végeredmény mégiscsak az, hogy Budapest 800 000 főnyi népességének könyv szükségletét kb. 100 000, nagyrészt silány, szegényesen gyarapított, szegényesen elhelyezett, ötvenfelé szétforgácsolt kötettel kell kielégíteni, minek folytán, mialatt Bécsben 1 család átlag 8-9 kötetet olvas egy évben, Budapesten 4 családra egész éven át alig jut összesen 3 kötet! Ez majdnem annyi, mint semmi!

Így a könyvtárak mindkét, Budapest, tehát egész Magyarország kultúrája számára oly fontos típusáról: a tudományosakról és az úgynevezett népkönyvtárakról meg kellett állapítanunk, hogy a reánk lehetőleg legkedvezőbb összehasonlítás világításában is úgy a könyvanyag, mint annak racionális kihasználása tekintetében igen kezdetleges igényeket sem elégítenek ki. Ha a nálunk méltán sokkal népszerűbb angol-amerikai mintákkal mérjük volna össze könyvtárainkat, az ítélet sokszorosan súlyosabb volna: egyenesen megsemmisítő . . .

A könyvtárügy a községi politika tárgya

Nem szükséges ennél a kérdésnél soká időznünk. Akiket az angol-amerikai könyvtári adó intézménye, az összes kultúrországok nagy- és kisvárosainak áldozatai esetleg még meg nem győztek, azoknak is meg kell hajolniuk, ha Budapest könyvtári viszonyainak fent megkísérelt kritikáját olvasták. Ha

egyáltalán hiszi valaki, hogy általános nyilvános könyvtárakra Budapesten éppen úgy van szükség, mint minden más kultúrárs városban, akkor nem zárkozhatik el az elől a megismerés elől sem, hogy ezt a szükségletet Budapest is csak a község láthatja el kielégítően.

És aki ezt az új szükségletet logikusan a közoktatási feladatok körébe utalja, az az új kiadásoktól sem ijed meg. Ugyan mit jelent egy tizenkétmillió tanügyi kiadással dolgozó költségvetésben 200 000 korona! Budapest nettó tanügyi kiadásai az utolsó 20 évben évenként átlag félmillió koronával emelkedtek. Egy lakóra 1890-ben 5 korona, 1906-ban 11 korona közoktatási költség esett; ma 13 korona 79 fillér. Megérzi-e majd Budapest népessége, ha ez a költség 30 fillérral meggyarapszik, 13 korona 80 fillérről 14 korona 10 fillérré emelkedik? A főváros összes kiadásaiból egy lakóra eső hányadot ez alig $\frac{1}{2}\%$ -kal növeli.

III.

A községi nyilvános könyvtár föladata

Az új községi nyilvános könyvtár föladata tisztán és világosan áll előttünk: a főváros anyagi képességének lehető kímélésével jó olvasmánnyal kell ellátnia azokat, akik maguk gyönyörűségére vagy okulás céljából máris olvasnak; és föl kell keltenie az olvasás és önművelés vágyát azokban, és bele kell vinnie a könyvet azoknak körébe is, akik ezt a szükségletet még nem ismerik. „A legjobb könyveket a lehetőleg legtöbb olvasónak a legolcsóbb úton” – mint az amerikai könyvtárak jelszava szól.

Az olvasók köre

A legelső követelmény az olvasók körének legtágabb kiterjesztése. Akik különböző nyilvános könyvtárainkat ma leginkább használják: a tanuló ifjúság különböző kategóriái, a kispolgárság asszonyai és lányai és a munkásosztály némely keskeny rétegei, kell hogy az új nyilvános könyvtár híveit is megmaradjanak; de ezenkívül be kell vonnunk az ipari munkásságnak azon százezres seregét, amely ma tudatosan távol tartja magát a legtöbb, nem az ő kezdeményezéséből fakadt továbbképző intézménytől; meg kell

nyernünk az iparban és kereskedelemben alkalmazott hivatalnokokat és -amennyire lehet – magukat az iparosokat és kereskedőket is; meg végül az értelmiségi középosztályt, a tanítók és tanárok, írók, művészek és egyéb intellektüelek ezreit. Szóval: Budapest egész írni és olvasni tudó népességét, talán azoknak kivételével, akiket gazdasági helyzetük végső nyomorúsága minden nagyvárosban minden egyéb kultúrközösségből is kizár, a menthetlen paupereknek, sajnos, minálunk is nagyszámú, fekete tömegét, a *lumpenproletariat*-ot. És az sem baj, hogy a ritkaságok kedvelői, a *book-hunter*-ek, akiknek költséges amatőrkedvtelései a tudományos könyvtárak szellemét is sok helyt megmetyeltyezték, és azokat igazi hivatásuktól eltérítették, szintén távol maradnak az új könyvtártól. Csak ha az összes *dolgozó* elemek élvezeteinek közös forrása lesz, teljesítheti az új intézmény majd tökéletesen hivatását.

Több okból is kell arra törekednünk, hogy a népességnek minél nagyobb részét egyesítsük a könyvtár használatában. A legelső ok anyagi. Rendszerint minden jól szervezett intézmény általános kezelési költségei aránylag annál kisebbek, minél nagyobb annak üzeme. Bármennyire eltérőek is sok tekintetben a népesség különböző osztályainak szellemi szükségletei: éppen a könyvszükséglet terén igen sűrűn találkoznak, és ugyanazok a könyvek a legkülönbözőbb társadalmi és műveltségi osztályoknak egyformán szolgálnak. Valószínű ezért, hogy könyvtár, amely az olvasók valamennyi osztályát akarja kiszolgálni, s ezért nagyobb üzemet kénytelen fenntartani, a koncentrációnak összes előnyeit élvezheti, mert nagyrészt ugyanazokkal a könyvekkel, ugyanazokkal a helyiségekkel és ugyanazzal a személyzettel valamennyi olvasóját kiszolgálhatja.

A második ok könyvtárpolitikai. Általános tapasztalat, hogy a munkásosztálynak kétségkívül legfejlettebb rétegét, a szervezett munkásokat, akikben pedig a tudásvágy a legerősebb, és akik önművelésükért legtöbbet tesznek, nem lehet olyan könyvtárba becsalogatni, amelyre már előre rásütötték a jótékonyág bélyegét, amely már előre abban a színben jelentkezik, hogy azt a gazdagok és jómódúak csak a szegényeknek csinálták. Ugyanaz a szellem, amely egyéb tereken is perhorreszkál minden jótékonyágot – s amely különben ma már nemcsak a szervezett munkások, hanem a legtöbb szociálpolitikus szelleme is –, idegenkedik minden olyan kultúrintézménytől, amelyet csak a szegény osztályok számára csináltak, amely ezért menthetetlenül lesüllyed a szegény osztályok konvencionális kultúrnívójára, arra,

amelyből haladottabb rétegei annyi véres áldozattal éppen kiszabadulni, fölemelkedni akarnak. Alig lehet kétséges, hogy már meglevő népkönyvtárainktól is ez az irodalmi népkönyha jellegük riasztja el a szervezett munkásokat. Őket megnyerni csak olyan könyvtárral lehet, amely, mert a népesség intellektuális elemeivel is számol, kénytelen magát ezeknek színvonalán tartani. És a tapasztalat azt mutatja, hogy a munkásosztály elitjének könyvszükséglete sem alacsonyabb rendű, mint az ún. művelt osztályoké.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy akik az új könyvtárt használni fogják, azok az összes osztályok legjobbjai lesznek. És „a nép minden rétegének elitjét csak elit könyvtárral lehet meghódítani”. Ne higgyük tehát, hogy amikor Budapest népességét könyvekkel akarjuk ellátni, alapjában nincs egyébről szó, minthogy a mostani könyvállományt gyarapítsuk, 100 000 kötet helyett talán 300 000-et tartsunk készen, hogy a könyvtárakat tovább tartsuk nyitva, s több efféle külsőségről. Mindezt természetesen szintén meg kell csinálni. De itt egyébről van szó: a népkönyvtár feladatának más *elvi* fölfogásáról. Arról az elvről, hogy a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni...

IV.

Specializálás és munkamegosztás mint a költségek leszállításának egyik eszköze

Az első bizonyos korlátozó elvek föllállítása a könyvtár anyagának fejlesztésére nézve. Nem azt értjük ezen, hogy az új könyvtár mondjon le az általánosságról, tegyen le arról a követelményről, hogy az irodalom minden ága képviselve legyen benne. Minden ilyen kísérletnek csak az a hatása lehetne, hogy a népesség egyes rétegeit elriassa a könyvtártól. A könyvtárnak általános könyvtárnak kell maradnia. De, mint tudjuk, az általános könyvtárak összetétele is igen különböző. Némelyekben a régi irodalom túlnyomó, másokban az új; egyesek főként természettudományi irodalomban gazdagok, másoknak a történelmi irodalom gyűjteménye nagyobb; helyenként a szépirodalom az állománynak háromnegyedére is fölemelkedik, másutt a központi könyvtárban egyáltalán nincs szépirodalom, e helyett a fiókok vannak dúsan fölszerelve ezzel. Helyi szükségletek és hajlamok, tradíciók, adományok stb. idézik elő ezt a változatosságot.

Mindenképpen kívánatos volna, ha a változatosságnak ezen véletlenül Budapesten racionális munkamegosztás által tervszerűvé és törvényszerűvé tennők. Budapesten is van néhány, irányában már megállapodott nagy, tudományos könyvtár. A *Nemzeti Múzeum* könyvtára magyar és Magyarországra vonatkozó irodalomnak gazdag gyűjtőhelye; az *Egyetemi Könyvtár* a humanisztikus és a magyar politikai irodalomban gazdag; az *Akadémiai Könyvtár*-ban a világ tudós társaságai nagy értékű kiadványait találjuk, szinte tökéletes teljességben, amellet gazdag filozófiai gyűjteményt; a *Központi Statisztikai Hivatal* könyvtára az összes kultúrországok hivatalos statisztikáit tartalmazza, s. i. t. Emellet azonban mindezek a könyvtárak csonkább-teljesebb általánosságra törekzenek. így természetes, hogy azokon a könyveken kívül, amelyeknek racionális munkamegosztás mellett is minden könyvtárban meg kell lenniök, évenként százával vásárol valamenynyi könyvtár olyan drága munkákat is, amelyek nem is egy, hanem több budapesti könyvtárban is megvannak már. Pedig nem volna szabad, hogy Budapest könyvtárai ezt a fényűzést megengedjék maguknak. Beszéltünk már arról, hogy a főváros összes tudományos könyvtárainak dotációja *együttvéve* sem akkora, hogy a tudományok haladását csak annyira is nyomon kísérhessék, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga, amely pedig a húsz legjobban dotált könyvtár közt éppen az utolsó helyen áll. S a sokkal nagyobb, sőt, a legjobban dotált külföldi könyvtárak sem képesek már anyagilag az irodalom mennyiségi fejlődésével lépést tartani. Ez a gazdasági ok már ma külföldön is a specializálás irányába tereli a könyvtárakat. Az igazi általános könyvtárak ideje elmúlt. S ha Budapesten egyelőre mégis kell általános könyvtárakat fönntartani: nem volna-e ezen könyvtárak használóinak, nem maguknak a könyvtáraknak érdekükben, hogy kis dotációjuk a lehető legtervszerűbben oszolják meg a tudományok különböző ágai közt? Ha nagy könyvtáraink némely külföldi város, pl. Frankfurt a. M. példájára kölcsönösen elhatárolnák munkakörüket, és – ha szükséges – általános jellegük megóvása mellett mindenik az irodalom más-más ágára specializálná magát, bizonyos, hogy rövidesen sokkal több tudományos könyvet bocsáthatnánk a kutatók rendelkezésére, mint a mai, egymással konkurráló, egyforma általánosságra törekvés állapotában.

Ebbe a munkamegosztásba az új könyvtár is igen jól behelyezkednék. A népkönyvtárnak az intézmény célja által megkívánt természetes tagolását központi, ún. *reference library*-re és kerületi fiókokra úgy használná ki, hogy

a fiókok általános jellegét tisztán megóvná, vagyis azokat szépirodalommal és minden águ oktató irodalommal a szükség szerint egyformán ellátná; a központban ellenben nem törekednék szépirodalomból raktárt tartani, a tudományos irodalom egyéb ágait csak annyiban ápolná, amennyire azt minden komoly könyvtárban tenni kell, de tökéletességre és teljességre a tudományos irodalomnak csupán egy területén törekednék. Szinte magától kínálkozik a gondolat, hogy ez a társadalmi és politikai tudományok – vagy mint azelőtt nevezték: az államtudományok – területe legyen.

A fővárosnak már most is van, ha új keletű is, de elég nagy államtudományi könyvtára, amely hamarosan hézagpótló intézménnyé lett. A tudományok fejlődése okozza, hogy a régi könyvtárak inkább a régi, humanisztikus tudományok irodalmával vannak fölszerelve, és hajlandóságuk is ezek irányába vonzza őket; a sokkal fiatalabb, de mind nagyobb szerepet játszó társadalmi tudományokkal nehezen tudnak megbarátkozni. De ha akarnák is, nem tehetnék csekély dotációjukkal, amely arra is bajosan elegendő, hogy régi készleteiket kellően fejlesszék. Hogy ezt a hézagot kitöltötte: a *Fővárosi Könyvtár* már ma fontos funkciót teljesít a budapesti könyvtárak sorában.

Természetes az is, hogy az új nyilvános könyvtár megalakításánál másból mint a fővárosnak már ma 80 000, addig bizonyára majd 100 000 kötetet számláló gyűjteményéből kiindulni nem lehet. S így már ez a tekintélyes államtudományi könyvkészlet is előre megszabja az új könyvtár kidomborodó jellegét.

Mindezek alapján azt hisszük, hogy az erők célszerű fölhasználása és a helyi szükségletek irányába eső korlátozás volna, ha a *fiókok általános jellegének csorbítatlan megóvása mellett* az új könyvtár központja csak a társadalmi tudományok – és természetesen határtudományaik terén törekednék oly teljességre, hogy a szakemberek és kutatók igényeit is kielégíthesse; s bár az irodalom egyéb ágait sem hanyagolná el, sőt, ezek irodalmával szükségképp gyarapodnék (minthogy a fiókoknak időről időre kicserélt anyaga kell hogy a központba visszakerüljön) – azokban az elsőbbséget a régi tudományos könyvtáraknak engedné át.

Csak az ezután talán létrejövő munkamegosztás a tudományos könyvtárak közt és azonkívül a gyakorlat alapján lehet majd pontosan megállapítani a társadalmi tudományoknak ma még igen ingatag határait, és kijelölni a társadalmi tudományoknak azon ágait, amelyekre a központi könyvtár

különösen specializálná magát. Azt az egy szempontot azonban már itt is szükségesnek tartjuk kidomborítani, hogy a könyvtár nem érhetné be az elméleti diszciplínákkal, hanem éppen olyan, sőt, talán nagyobb súlyt kel-
lene helyeznie a gyakorlati életet és a dolgozó emberek közvetlen gyakorlati érdekeit és mindennapi életét szolgáló irodalomra. Számolnia kell azzal, hogy a könyvtár tudományos részét nem teoretikusok, hanem főként olyanok fogják használni, akik az olvasmányból közvetlen hasznot akarnak húzni, új ismereteiket gazdasági és társadalmi helyzetük megjavítására akarják felhasználni. Ezért kell, hogy orvosoknak orvosi tudományt, technikusoknak technikai irodalmat, fémmunkásoknak vatechnológiát, varrónőknek talán divattörténetet, szóval, mindenkinek a mesterségéhez szükséges könyveket megadhassuk. Számolnia kell a könyvtárnak azzal, hogy Budapest az országnak egyetlen nagyszabású ipari városa, és ezért a gyakorlati közgazdasági politika irodalmát is nagy figyelemmel kell kísérnie. És különös figyelmet kell fordítania azokra az iparágakra, amelyek bizonyos erők működése folytán éppen Budapest specialitásai, ide koncentrálódnak, és itt virágznak legjobban. Az ilyen, gazdasági tendenciákkal számolás, mint számos amerikai példa mutatja, sok olvasót vonz a könyvtárba.

Bizonyítani sem kell, hogy ilyen és ehhez hasonló munkamegosztás mily lényeges kimélését a költségeknek tenné lehetővé valamennyi budapesti könyvtárban amellet, hogy azok szolgáltatásainak minőségét nem hogy leszállítaná, hanem bizonyára fokozná. Maga az új nyilvános könyvtár, hozzávetőleges becslésünk szerint, évenként legalább 10-20 000 koronát takaríthatna meg ezúton, senkinek kárára, sőt, éppen egyéb gyűjteményeinek nagy hasznára. És ha ezzel a munkamegosztással más, főként technikai jellegű összeműködések (pl. központi katalógus, központi cédulaárusítás, központi bevásárlás stb.) lehetne a nagy könyvtárak közt megindítani, Budapest egész közművelődési ügyén tetemesen lendíthetnének . . .

Kooperáció a határos községekkel

Végül a kooperációnak egy, községpolitikai és kulturális szempontból egyaránt fontos, és esetleg pénzügyileg is előnyös módjára is gondolhatunk. Budapestet körülbelül harminc olyan község veszi körül, együtt nem kevesebb, mint 200-250 000 lakóval, amelyek területi szomszédságon kívül

szoros gazdasági és kulturális közösségben élnek a fővárossal. Népeségüknek nagy része Budapesten keresi kenyerét, tulajdonképp budapesti lakosok, akiket a nagyváros lakásügyi fejlődése kizorít munkahelyükről, de egész életüknek minden érdekszálával tovább is idefűz. Már évek óta folytak is előmunkálatok arra, hogy a gazdasági és politikai érdekeknek ezt a közösséget formailag is szankcionálják, és a környék községeit közigazgatásilag Budapesthez csatolják. Nem lehetne-e addig is, amíg a bekebelezés megtörténik, ezekkel a községekkel a könyvtárra nézve ún. üzemműködést (*Betriebsgemeinschaft*) létesíteni? Ma nincsen közöttük egy sem, amely valamirevaló könyvtárral bírna, és tudomásunk szerint alig van egy-kettő, amelyben egyáltalán tengődik kis népkönyvtár. Pedig ott van köztük Újpest, ma bizonyára túl az 50 000 lakón, Rákospalota, Kispest, Erzsébetfalva, túl a 20 000-en stb. Ha ezek a községek rászánnák magukat, hogy erejükhöz mért rendes évi összeggel hozzájárulnak a fővárosi nyilvános könyvtár fenntartásához, akkor a könyvtár kölcsönzőhelyeket, esetleg fiókokat állíthatna nekik; s bizonyos, hogy hasonlíthatatlanul jobban, tökéletesebben gondoskodnának ezzel polgáraik olvasósükségletéről, mintha gyöngye erőiket szétforgácsolnák...

VI.

Az új könyvtár és a Népháza

Utoljára hagytuk – bár rangsorban mindenképpen az első közé számítjuk – a kooperációnak egy módját, amely nem annyira az évi költségek leszállítása nézőpontjából jön számba, mint inkább az új könyvtár működésének általános elvi programja tekintetéből.

Akik először láttak amerikai vagy angol könyvtárakat, csodálkozva veszik észre, hogy ezekben a könyvtárakban nemcsak raktárhelyiségek, olvasó- vagy kölcsönzőtermek vannak, hanem előadó- és tantermek, hangversenyek és műkiállítások, sőt, esetleg klubok számára való helyiségek is. Valóban, ezek a helyiségek az angol-amerikai könyvtáraknak épp olyan organikus részei, mint a sajátképpen könyvtári célokat szolgálók. És semmi sem jellemzi élesebben az angolszász népek felfogását, amellyel a könyvtárügyet annak szerves kiegészítő részeként a közoktatás és népnevelés keretébe illesztik, mint a könyvtáraknak ilyen művelő intézményekkel összekapcsolása . . .

Alig lehet kétséges, hogy a népművelés ezen, az európai kontinensen egymástól szervezetiesleg többnyire független funkcióinak összekapcsolása mindkettőre előnyös. Mindenki, aki a felnöttek oktatásában valaha részt vett, újra és újra megbotlott érdeklődő hallgatóinak abban a kérdésében: A tárgy igen érdekes, szeretnék róla többet tudni: mit olvassak róla? És az előadónak sokszor kell felelnie: Sokat írtak e tárgyról, de hogy megtalálja-e azokat a könyveket, nem tudom. Viszont könyvtárosok igen sokszor akadnak meg azon, hogy bár tele van könyvtárunk hasznos és érdekes könyvekkel, bár szóval és katalógusokban ajánlják is ezeket, a használat mégsem koncentrálódik a legértékesebb munkák körül, hanem vakon bukácsol a százféle értékű könyvek rengetegében.

A legracionálisabb gondolat ezért – és a praktikus angolszászokban hamar meg is fogant –, hogy a két hiány egyazon szükségletnek kétoldalú megnyilatkozása, tehát együttesen lehet kielégíteni mindkettőt. A szabad tanításnak könyvekre van szüksége? Jöjjön a könyvtárba. A könyvtáros terjeszteni akarja a legjobb könyveket? Beszéljen róluk az előadóteremben, így jött létre az amerikai-angol könyvtárápület normál típusa, amelyben a könyvraktárak és olvasótermek mellett előadó- és tanteremek vannak. . .

Alig lehet szerencsésebb kombinációt elképzelni, mint ennek a tervezett Népházának területi egyesítését és szervezeti kombinációját az új könyvtárral. A Népháza céljaira kb. egymillió koronányi összeg áll rendelkezésre. Ha ezen alap terhére építenők meg a nyilvános könyvtár azon helyiségeit, amelyek az angol-amerikai könyvtártípusban a könyvtárak szerves részei, a könyvtár viszont könyvanyagával segítené ki a Népházát, akkor a szolgáltatások kölcsönössége mellett a könyvtár alapítási és fenntartási terheinek jelentékeny része találna fedezetet; eredményként pedig oly intézményt állítana a főváros dolgozó népessége művelődési törekvéseinek szolgálatába, amely mindenképpen méltó volna egy, a magasabb kultúra nyomába törekvő nagyvárosához.

Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. Bp., 1910. A. Fővárosi Könyvtár Közleményei 5. sz.

EGYESÜLT ERŐVEL

A minap azt írta nekem egy bécsi könyvtáros és egyetemi tanár, amikor Ottó Wagner tervét az új egyetemi könyvtárról megküldte: klasszikus dolog volna, ha önök Budapesten megvalósítanák a bécsi tervet, s mi Budapest közvetítésével jutnánk majd új könyvtárpülethez.

Nem hiszem, hogy a bécsi kolléga reménye ezúttal beteljesednék. De mindenesetre jellemző, hogy íme, odaát is kezdik fölteni Budapestről – nem első eset! –, hogy megelőzi vagy túlszárnyalja Bécset. Nem orfeumok vagy a leányexport dolgában, hanem kultúrdolgozóknak.

De éppen a könyvtárügy tekintetében nehéz lesz megbirkóznunk vele.

A nyáron a fővárosi könyvtári bizottság megbízásából emlékiratot dolgoztam ki községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. Ebben az emlékiratban, hogy kellően szemléltessem elmaradottságunkat, összehasonlítottam a budapesti könyvtárak szolgáltatásait a bécsiekével. Az eredmény – miként egyik, éppen nem Budapest hátrányára elfogult kritikusom mondta – Budapestre szinte teljesen megsemmisítő. Kítűnt pl., hogy Bécsnek egy tudományos könyvtára, a *Hofbibliothek*, többet költ évenként könyvekre, mint Budapest összes tudományos könyvtárai *együttvéve*; hogy egy másik, mindenkinek hozzáférhető tudományos könyvtára, az *Universitätsbibliothek* többet, mint Budapest *nyolc* hozzáférhető tudományos könyvtára *együttvéve*. Kítűnt a népkönyvtárakra vonatkozólag, hogy Budapesten 10 ember együtt 1 kötetet olvas el, mialatt Bécs ugyanannyi lakosa átlag 15 kötetet olvas, tehát mindenik bécsi tizenötöszer annyit, mint egy-egy budapesti polgár.

Ezek borzasztó számok, megszégyenítőek és megdöbbentők mindenki számára, aki ennek a városnak és ennek az országnak szellemi kultúrájával törődik. Mivégre költ Budapest megszámllátlan milliókat iskoláira, ha akik elvégezték, úgyszólván soha többet könyvet kezükbe nem vesznek!

Mit tehetünk ilyen rettenetes szegénység leküzdésére?

Emlékiratomban megjelöltem a segítség egyetlen útját. Nincs más mód,

mint hogy a község, Budapest székesfőváros közönsége vegye gondjába a könyvtárügyet. Létesítsen az angol, az amerikai, a német városok mintájára nagy nyilvános könyvtárt, sűrű hálózatával a fiókoknak, és lássa el ő Budapest minden rendű és rangú népét jó olvasmánnyal, tudományossal és szó, rakoztatóval egyaránt. Hogy csökkenjen végre az a rettenetes műveletlenség!

De az ilyen könyvtár fönntartása, amely ekkora munkát kell hogy végezen, nagy pénzbe kerül. Nem olyan sokba ugyan, mint a községi iskoláké- amelyekre ma már vagy tizenötmilliót költ a város évenként, de sokba. Vagy egy negyedmillióba. Többe hát, mint amennyit az állam költ összes könyvtáira Budapesten. Hogyan könnyítsünk a község ezen terhén?

Volt szó erről is. Többek közt úgy, hogy az a sok mindenféle egyesület, amely ma népkönyvtárakat tart fön, ki ezerkötettest, ki kétezrest, amelyek együttvéve azt a rettenetes eredményt produkálják, amelyet kimutattunk, mert egyenként szegények, gyöngék, tehetetlenek, mondjon le „önállóságáról”, és bocsássa könyvvállományát és egyéb anyagi és szellemi erőit a nagy községi könyvtár rendelkezésére. *Egyenként* az egy- és kétezer kötetek, az ötszáz és ezer koronák minden reális hatás nélkül emésztődnek föl; *együtt* tízezrekre rúgnak, és már latba eső erőt jelentenek. Ennek a valószínűsége evidens Budapesten is; Bécsben már meg is mutatták.

Szándékosan beszélek a nagy községi könyvtár programjának éppen ezen pontjáról ennek a lapnak a hasábjain. Mert jó része ezeknek a kis könyvtáraknak szabadkőművesi alkotás, és mert a szabadkőművesek anyagi és szellemi támogatásából élnek ma is.

És mert mit látunk? Azt, hogy nemcsak némely már meglevő és búsan tengődő intézmények fejtenek ki hatásos passzív ellenállást a központosítás ellen, hanem itt is, ott is új tervek és új elhatározások fogannak, hogy új kis könyvtárakat, új porszemeket szórjanak el a milliós nagyváros sivatágában. *Nincs egyetlenegy* csak a legszerényebb követelményeket kielégítő módon működő népkönyvtárunk, s *ezek a sikerek* utánzásra buzdítanak másokat!

Nem lehetne-e, ha már az eddig létesített könyvtárak nem akarnak „egyéni” életükről lemondani, legalább a csírázó, s csak most jövő kezdéseket eleve bekapcsolni a nagy központi könyvtárba? Hisz minden velük járó mellékes – és magában véve teljesen tiszteletre méltó – célt biztosítani lehet azért. Hány pompás fiókja van a New York-i, a londoni könyvtárnak,

amely alapítója vagy valamely nagy adományozó nevét viseli és hirdeti évszázadokon át! A százezrektől látogatott olvasótermekben hány arannyal vésett emléktábla buzdít utánzatra más polgárokat vagy egyesületeket! Minálunk sem lelhetik ezután kultúráért áldozó polgárok kedvüket abban, hogy szurtos utcában, szurtos házban, szurtos szobában, szurtos könyvek csak az ő egyéni dicséretüket hirdessék – ugyan kinek? Száz, kétszáz, háromszáz véletlenül odatévedt melegedőnek.

Aki Budapesten ma kultúráért áldozni akar, tényleges, effektív könyvtári munkát csinálni, támogatni akar, annak, a főváros kezdése után, csak egy irányelve lehet: Egyesült erővel!

Világ 1910. december 25.

MIT OLVASNAK ÉS MIT OLVASSANAK?

A régi és az új könyvtár közt főként az a különbség, hogy a régi könyvtárakat azért csinálták, hogy legyen hely, ahol a könyveket megőrzik; s ha be téved néha kutató, és keres egyet: jó; de ha nem téved be egy sem: még jobb. Ma azért csinálják a könyvtárakat, hogy legyen hely, ahonnan szétszórhatják a könyveket, hogy minél többen olvassák; nevelni akarnak általuk, és gyönyörűséget szerezni az embereknek.

A modern könyvtárnak ezért tulajdonképp csak egy fő problémája van: a könyvek terjesztésének kérdése. Minden egyéb – épület, személyzet, bútorzat – csak ezekért van, csak másodsorban jön számba.

Mely könyvek azok, amelyekkel a kívánt hatást el tudjuk érni? És mit kell tennünk, hogy a hatás minél szélesebb körű és mélyebb legyen?

Mind a két kérdésre csak akkor felelhetünk meg, ha ismerjük a közönséget, amelyre hatni akarunk. Tudnunk kell, milyen az emberanyag, amellyel dolgozunk van.

Elvben a nyilvános könyvtár mindenkire fordul. Nem mondja ki, hogy csak graduált embert bocsát át küszöbén, de nem zárja ki a művelt embert sem. Mindenki könyvtára akar lenni.

De a „mindenki” mindenütt másféle. Más a falun, más a kisvárosban, más a nagyvárosban. Hiába hirdetem a falun, hogy a könyvtár egyformán mindenkié. Azért a földesúr mégsem fogja igénybe venni, ha a paraszt is használja. Ha használja! Ha ez sem használja, hát senkié. A kisvárosban sem igen olvassa más, mint a kispolgárság, annak is inkább az asszonya és lánya. Csak a nagyvárosban – helyesebben az ipari városban – valóban mindenkié. Vannak városok, amelyekben a könyvtárt használók megoszlása foglalkozás és osztályhoz tartozás szerint majdnem pontosan párhuzamos a népesség foglalkozásra és osztályra tagozódásával; s ha másutt a párhuzamosság nem is ilyen tökéletes, azt mégis szabálynak tekinthetjük, hogy a népesség minden osztálya látogatja és használja a könyvtárt.

Milyen könyveket adjon a városi nyilvános könyvtár ezeknek? Nyilván

nem kezdheti másfélékkal, mint amelyeneket szívesen olvasnak. Meglevő, minősített szükségletbe kell mindenekelőtt belekapcsolnunk munkánkat, hogy hatást érjünk el.

Itt kezdődik a nézeteltérés.

Vannak könyvtárosok és könyvtárpolitikusok, akik – bár a városban élnek – még mindig a földesúr szemével nézik a népet. Úgy látják, hogy akik szegények anyagi javakban, azok szegények érzelmi és észbeli jószágokban is. Ennek felel meg – azt tartják – olvasmányuk is. Szeretik a selejtes, vizenyős, szentimentális női vagy „népies” regényírókat, a kalandos útleírásokat és históriákat és leginkább a rablőhistóriákat, a rossz detektív- és egyéb szennyirodalmat. És nem olvassák el, amit a műveltek olvasnak: a klasszikusokat és a művészi moderneket, a tudományos és a komoly gyakorlati irodalmat. Nem is kell hát mást rájuk kényszeríteni.

Ezek a könyvtárpolitikusok némely népkönyvtárak használati statisztikájára alapítják véleményüket. Alapíthatnák másra is: némely szociológusok ítéletére a modern proletárságról. Werner Sombart például, akinek neve a legjobb körökben visszhangos, *Das Proletariat* című művében olyan jellemzést írt a nagyváros munkásnépességéről, hogy éppen nem kell hogy megleljen, ha azt halljuk, hogy olvasmányuk a legselejtesebb és legkezdetlegesebb.

De vajon igaz-e ez? Vajon azért nem olvassák-e a proletárok a jó könyveket, mert a jó könyveket nem szeretik? Vagy talán inkább azért, mert csak rosszakat kapnak, s a jókhoz egyáltalán nem vagy csak nehezen férnek hozzá?

Vannak könyvtárosok, akik ezt tartják.

Olyan könyvtárak használati statisztikáját kell vizsgálni, amelyekben megvan a rosszabb fajta irodalom is, de legalább annyi vagy több a jó könyv.

Ezekben a könyvtárakban egészen másképp fest a használati statisztika.

A Drezda melletti Plauenben Walter Hofmann¹ két éven át vezetett igen pontos föl jegyzéseket minden olvasójáról és minden olvasmányukról. Pontosan megkülönböztette a proletárolvasókat (A) a kispogáriaktól (B) és ezeket az entellektüelektől. Ez utóbbiak azonban az ő könyvtárában nem nagy szerepet játszanak, s így összehasonlításra csak az első két kategória alkalmas. Kitűnt ebből egyebek közt, hogy az összes kölcsönforgalomból az első csoportnál 40,70, a másodiknál csak 35,46% esik az oktató irodalomra. Ezen belül megint a tudományágak közti megoszlás sem kedvezőtlen a

proletárkategóriákra. Mert ha magasabb arányszámmal szerepel is a könyvebb fajsúlyú földrajz és néprajz (A: 25,01; B: 20,73%), egyéb ágakban mégis kedvezőbb arányszámái vannak. így a természettudományokra az A kategóriában 15,73%, a B-ben csak 13,69%, a közgazdaságtanban és szociológiában A-ra 4,11, B-re 2,42% esik. S i. t.²

A proletárolvasóknak ezt a komoly irányzatát a szépirodalomra vonatkozólag megerősítik – sok egyéb közt – az esseni Krupp-féle könyvtár eredményei.³ A 30 legsűrűbben olvasott író közt a selejtesből egyedül Marlitt szerepel, s ez is csak a 21. helyen. Az első helyen Schiller áll, akinek forgalmából 76% esik proletárolvasókra. Követik Lessing, Kleist, Dickens, Scott, Goethe, Anzengruber, Rosegger, K. F. Meyer stb., nyilvánvaló bizonyítékaul annak, hogy a legtipikusabb nagyipari munkásság is méltányolja és szereti a legjobb és legfinomabb költőket és írókat.

Semmiképpen sem szükséges tehát modern nyilvános könyvtár berendezésénél más mértékkel mérni a könyvtár proletárolvasóinak, mint az ún. művelteknek. Mert semmivel sem alacsonyabb rendű azoknak a könyvszükséglete, mint ezeknek. (Ez egyúttal a legélesebb cáfolata a Sombart-féle jellemzésnek is.)

Le kell mondani ezért a modern nyilvános könyvtár könyvanyagának összeállításánál az ún. fejlett és fejletlen olvasó, az ún. magasabb és alacsonyabb fokozatok közt való megkülönböztetésről. Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében, és mindenikben van fogékony-ság a jó olvasmány iránt. S így a válogatásnál csak egy kritériumunk lehet: az ízlésben legfejlettebb és fogékonyságban legdifferenciáltabb olvasó szükséglete.

Ami különbségeivel az olvasóknak a nyilvános könyvtárban is számolnunk kell, az nem az ízlésben, hanem a tudásban, az előismeretekben van. Éspedig két irányban.

A proletárolvasók nem olvasnak kritikai lapokat, s társas életük uralkodó beszéd tárgya más, mint az irodalom. Ezért nem is tudhatják eleve, hogy melyek a jó könyvek, melyeket kell hát a könyvtárból kérniök. Ez bibliográfiai tájékoztatlan-ság.

A másík ismeretkülönbség a tudomány terén nyilvánul meg. Egy ipari munkás érdeklődése százszor is lehet intenzívebb sok művelténél magasabb matematika, filozófia vagy kémia iránt; de mivel sem egyetemet, de még középiskolát sem végzett, szükségképpen híjával van számos előismeretnek,

amely a magasabb tudományokhoz lépcső, s amelyet a középosztály fia iskoláiban megszerezhetett.

Ebbe a két hiányba kapcsolhatja be a könyvtáros azon működését, amely a használat fokozására és minőségének emelésére irányul.

A bibliográfiai tájékoztatásról megelőzi azzal, hogy pusztán esztétikai szempontok szerint összeállított könyvanyagról ügyesen tájékoztató jegyzékeket készít, és azok használatára ráneveli az olvasót. Viszont a tudományos irodalom összeállításában tekintettel lesz a különböző fokozatokra, és gondoskodik arról, hogy mindenki mindig a neki illőt kaphassa meg.

Ezen a határon a könyvtárosnak túlmennie nem szabad. Ha többet akar, mint hogy az olvasó egyéni ízlésének és egyéni értelmességének megfelelő irodalmat nyújtson neki, ha politikai vagy erkölcsi nézeteit akarná ráerősíteni, ha – bár a legjobb szándékkal is – gyámkodni akarna fölötte: menten beáll a visszahatás – a használat csökkenésében. Mert miként az ún. műveltek nem tűrik a gyámkodást, épp úgy nem tűri a munkásolvasó sem. S minden ilyen kísérlet eredménye összeütközés a nyilvános könyvtár céljával, amely a lehető legtágabb expanzivitás.

Tanuljunk meg, hogy a könyvtár nem elemi iskola, hanem felnőttek iskolája. Szabad iskola tehát!

Népmívelés 1911. 2. sz.

A NYILVÁNOS KÖNYVTÁR

Vasárnapi számunkban részletes tudósításban számoltunk be a Deák Ferenc Könyvtár felavatásáról. Tudósításunk kiegészítéséül ma dr. Szabó Ervintől, a Fővárosi Könyvtár nagy tudású igazgatójától a következő helyreigazító sorokat kaptuk:

Igen tisztelt Szerkesztő Úr, engedje meg, hogy a Deák Ferenc-Könyvtár megnyitásáról szóló tudósításukat helyreigazítsam az ügy érdekében.¹

A Deák Ferenc-Könyvtár *nem az* első népkönyvtár Budapesten. Nem tudom mióta, de bizonyára legalább ötven esztendeje vannak itt népkönyvtárak. S van, nem akarok sokat mondani, legalább ötven. De lehet, hogy száz. Ha csak azért végeztük volna munkánkat, hogy még egyet csináljunk: igazán szót sem érdemelne az egész.

Munkánk jelentőségét mi éppen abban látjuk, hogy a Magyarországon és Budapesten is népkönyvtár néven ismert könyvtártípusokat másikkal próbáljuk kiszorítani, amelyet angol, amerikai mintára *nyilvános könyvtárnak* nevezünk. Hogy miért van erre szükség, s miben különbözik ez a népkönyvtártól, arról itt terjedelmesen nem írhatok. Annyi írásomban megmondtam már, hogy szinte röstellem megismételni. De szabadjon valamit mégis fölemlítenem megvilágításul.

A magyarországi népkönyvtárakról szóló hivatalos évi jelentés, az állam folyton fokozódó anyagi támogatása ellenére, legújabbban is e könyvtárak forgalmának lényeges *csökkenéséről* ad számot. Mi ennek az oka? Nézetünk szerint legfőként az, hogy e gyűjtemények könyvanyaga túlnyomórészt úgy van összeválogatva, mintha az olvasók valamifajta szellemi kiskorúak, a művelt emberek szép dolgokra éretlenek és az élő világból kikapcsolt alvajárók volnának. Népies könyvek, a nép számára lepárolt irodalom, a gazdasági, társadalmi, politikai, vallási küzdelmek „kényes” kérdéseivel szemben a pártatlanság hazug mezébe öltözködött és elavult tudomány – szóval, amolyan szellemi gyámság alatt állóknak szánt szegényházi koszt: ez a régi-módi népkönyvtárak anyaga – és programja. A magyar tapasztalat is bizo-

nyitja, hogy ez a koszt senkinek sem kell – hisz az összes magyar népkönyvtárak együttvéve nem forgatnak meg egy évben annyi könyvet, mint egy közepes angol város, pl. Bristol vagy Salford egymagában –, a nyugat-európai és amerikai viszont megmutatja: mi kell? *Kellenek*, és pedig *szegénynek és jó módúnak, munkásnak és iparosnak és hivatalnoknak*, „műveletlennek” és „műveltnek” egyaránt: a) a régi irodalomból némely jó könyvek, b) új könyvek, c) praktikus, az élet problémáira őszintén megfelelő könyvek. *Egyaránt, egyformán*. A könyvtár ne gyámkodjék tehát. Adjon jó könyveket, adjon új könyveket, és adjon az élet kérdéseire minden szempontból megfelelő könyveket. Akkor aztán olvasni fogják százezerszám, milliós szám, mint Bécsben, Berlinben, Liverpoolban, Chicagóban, s olvasni fogják munkások és munkáltatók, gyerekek és egyetemi hallgatók, utcaseprők és tisztviselők – egyformán. S ha ezenkívül újságokat és folyóiratokat is tart, nyitva van mindennap, és pedig este, a gyermekekkel is törődik, és ami fő: anyagát folyton fölfrissíti – akkor nyilvános könyvtár lesz valóban, *public library*, és nem „nép”-könyvtár, amely épp a „nép”-nek nem kell.

Hogy ehhez az új *könyvtár-politikáboz* – és nem könyvtárhoz – segített az alapokat lerakni a Deák Ferenc-páholy: ez kezdeményezésének nagy érdeme. Vagyis épp az, hogy népkönyvtárat nem alapított, hanem a népkönyvtári eszmét temetni segített.

Tudósítója félreérthette *Madzsar* kollégámat. Természetes, hogy sem a szépirodalom nem „kevés”, hanem ellenkezőleg: sok, sem az „összes” lapok nem fognak járni, hanem csak az összes pártokat képviselők, sem a Budapestre vonatkozó „egész” irodalom nem lesz ott stb. Természetes, hogy ő egészen mást mondott, vagy másképp mondta. Természetes, hisz az egész Deák Ferenc-Könyvtárat épp az a fent csak nagyon hiányosan és vázlatosan jellemzett program szellemében ő szervezte, és ő rendezte be, az ő legszemélyesebb műve az. Hogy ezt a helyreigazítás kapcsán itt megmondhattam – ezért köszönettel tartozom tudósítójának.

Fogadja szerkesztő úr őszinte tiszteletem kifejezését.

Világ 1913. december 30.

TÍZ ÉV

A jelentés évében telt be tizedik éve annak az időszaknak, amelyben Könyvtárunk mint közigazgatási és közgazdasági szakkönyvtár kezdte meg működését, és fejezte is be. Korábbi kiadványokban ismételten kitértünk a Könyvtár korai történetére. Ismeretes, hogy kezdetei az ötvenes évekbe nyúlnak vissza. A főváros különböző hivatalaiban szétszórt könyvanyagból a hetvenes években a Statisztikai Hivatal szakkönyvtára fejlődött ki, majd a kilencvenes években, Toldy László akkori főlevéltárnok kezdeményezésére, ezzel párhuzamosan az ún. Budapest Székesfőváros Könyvtára. Ez általános jellegű szépirodalmi és ismeretterjesztő könyvtárnak készült, azonban csak rövid ideig működhetett. 1903-ban a két könyvtárt közgyűlési határozattal egyesítették, éspedig a Statisztikai Hivatal igazgatójának vezetése alatt, és mint statisztikai, közigazgatási és közgazdasági szakkönyvtárt szervezték. 1904-ben a Könyvtár önálló személyzetet kapott, és mint hivatali szakkönyvtár meg is kezdte munkáját.

A két könyvtárnak közel 54 000 kötetet kitevő anyagából ki lett selejtezve mind az, ami szakszerű jellegét zavarhatta volna, s az új gyűjtemény körülből 40 000 db-bal indult új fejlődése útjára.

Az első évek a gyűjtemény rendezésének és a katalógusok egyesítésének munkájával voltak kitöltve, és sem a gyűjtemény fejlesztésére, sem hozzáférhetővé tételére nagy gondot nem fordíthattunk. Attól kezdve azonban, hogy az erők mindkét föladatra fölszabadultak, viszonylag rohamos fejlődés állott be.

Mint minden élő intézmény, csakis működése által nyeri a valóságos szükségletnek és létföltételeinek és lehetőségeinek megfelelő természetét, úgy a Fővárosi Könyvtár sem maradt meg azoknak a szabályrendeletileg is megállapított programpontoknak keretében, amelyekkel megindult volt. Anyaga, helyisége, pénzfóorrásai és személyzete tekintetében egyformán arra volt alapítva, hogy szoros értelemben vett városi hivatali szakkönyvtár legyen, és mindent meg is tett, hogy a bizottsági tagokat és a városi

tisztviselőket magához vonzza. Az első években a városügyi irodalom gyarapodása mindenkor a legerősebb volt, de hamarosan bizonyos telítettség állott be ezen a téren is, annál inkább, mert a propagandának semmiféle eszközével sem tudta a fővárosi tisztviselők érdeklődését fokozni. Még 1907-ben a használók közt a legnagyobb százalékszámmal azok szerepeltek, akik számára a Könyvtár elsősorban létesült: a fővárosi bizottsági tagok, tisztviselők és tanítók – a használatnak több mint egy ötödével; de 1908-tól kezdve ennek a kategóriának arányszámai évről évre csökkennek. Már 1909-ben az egyetemi hallgatók vezetnek, és 1912-ben a fővárosiak részese-dése a használatban alig 10%. Nem segített a nyomtatott szakkatalógus kiadása, nem a városügyi irodalom új jelenségeinek, a különböző ügyosztályok és hivatalok tárgy- és érdeklődési köre szerint részletezett jegyzékeinek a hivatalok helyiségeiben havonként kifüggesztése, sem délutáni könyvtári órák bevezetése a fővárosi tisztviselők számára.

Annál erősebb igényekkel lépett föl a Könyvtárral szemben a főváros egyéb, tudományos olvasmányra vágyó közönsége. Mihelyt ismeretessé lett, hogy van a fővárosban újabb tudományos könyvtár, kis olvasótermét, mely összesen 20 olvasónak adott helyet, az alkalmatlan könyvtári órák dacára állandó ostrom alatt tartották nemcsak egyetemi hallgatók, hanem ügyvédek, hírlapírók, magánhivatalnokok, mérnökök és egyéb szabadfoglalkozásúak is. Rövidesen úgy alakult a helyzet, hogy a könyvtár könyvtártani újítást honosított meg: az állva olvasást, mert sok órája volt a napnak, amikor annyira megtelt a szűk olvasószoba, hogy ablakmélyedésekben és az állványokhoz támaszkodva nem kevesebben olvastak, mint az asztalok mellett ülve. Ez az oka annak, hogy a Könyvtár használata 1910-től kezdve úgyszólván alig emelkedett, mert már akkor elérte teljesítőképessége szélső határát. 1910-ben naponként átlag 37-en vették igénybe a raktárt, 1911-ben 40-en és 1912-ben sem többen. Ezek a lehetetlen állapotok már 1908-ban tárgyalásokat váltottak ki; 1910 elején még a közgyűlésen is meginterpellálták a polgármestert miattuk, és maga alulírott 1912-ben kénytelen volt kijelenteni, hogy a helyiségi viszonyok folytán a Könyvtár állapotáért a felelősséget nem vállalhatja. Mégis hat év telt el az első panaszok után, amikor végre megfelelő helyiségben folytathattuk megzavart munkánkat.

A közönségnek ilyen formában megnyilvánult szükségletei természetesen túlhajtották a helyiség kérdését az eredeti kereteken. Kítűnt, hogy Budapesten éppen olyan szükség van nyilvános és általános könyvtárra, mint a

művelt Nyugaton mindenfelé, s hogy erről a szükségletről éppen úgy a községnek kell gondoskodnia, s éppen úgy csakis nagy központi könyvtár és a város minden részében fölállított fiókkönyvtárak útján gondoskodhatik, mint ugyancsak a nyugat-európai és amerikai városok régóta teszik. 1910 elején kb. egy időben kezdeményezték egyrészt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa a polgármesterhez benyújtott emlékirat útján és Lengyel Endre bizottsági tag közgyűlési interpellációjában a Fővárosi Könyvtárnak nagy nyilvános könyvtárrá átszervezését és fejlesztését. Ennek az ügynek bonyodalmas és fájdalmas peripetáit nem szükséges itten részletezni. Az új központi könyvtáráépület alapkövét, az előkészületekre fordított végtelen sok szellemi és idegmunka dacára, máig sem tettük le, bár eredetileg azt hittük, hogy 1914-ben beköltözünk. Ellenben a Könyvtár maga csakugyan átalakult nyilvános könyvtárrá, az 1913. év végén megnyíltak első fiókjai is, s ha a háború nem zavarja meg munkánkat, 1914 végén nem 4, hanem 6 fiókkönyvtárral teljesítjük hivatásunkat. Hogy decentralizációs munkánk ennyire is fejlődött, azt igen nagy részben köszönhetjük két alapítónknak, a *Deák Ferenc szabadkőműves páholy*nak és *Körössy Albert Kálmán* udv. tanácsos, műépítész úrnak, akik egy-egy fiók költségeinek följánlásával a közfigyelmet erre a fontos ügyre felhívták.

De a fővárosi közönség mind erősebben megnyilatkozó könyvéhsége sem öltött volna akkora méreteket, ha főként a jelenlegi polgármester úr szerető érdeklődése és a székesfőváros közönségének rendkívüli áldozatkészsége nem adta volna meg a lehetőséget fokozatos kielégítésére. 1904-ben az új szakkönyvtár egész költségvetése 13 600 K, ami a székesfőváros összes kiadásainak 0,04%-a. öt évvel később a könyvtári kiadások összege majdnem négyszerese a kezdő évének. De még ezt is szinte szédítő úr választja el a Nyilvános Könyvtár első költségvetési évének, az 1914-inek költségvetésétől, amely közel 300 000 K: a 10 évvel azelőttinek 20-szorosa és a főváros összes kiadásainak 0,31%-a. 1904-ben a lakosságra fejenként eső évi könyvtári kiadás csak 2 fillér, 1914-ben már 30 fillér. Ha ez az arány ugyan még mindig messze elmarad amerikai és angol nagyvárosok megfelelő arányszámai mögött (30 amerikai nagyváros fejenkénti átlagos könyvtári kiadása 31 cent vagy 150 fillér, a maximum, Bostonban, 54 cent, vagyis 270 fillér, a minimum, New Orleansban 65 fillér), hálásan ismerjük el, hogy európai nagyvárosokhoz képest – természetesen Londont és Berlint nem tekintve – igen mutatószám.

A költségvetés ez emelkedésének a Könyvtár szükségleteinek minden ágában láttuk eredményét. Természetesen a legfontosabb tételek a személyzeti és a könyvbeszerzési költségek emelkedései. Az 1903. évi könyvtári szabályrendelet két tisztviselőben állapította meg a Könyvtár személyzeti létszámát; az 1904. évben az összes kiadások 50%-a személyzeti kiadás volt. Öt évvel később, 1909-ben a személyzeti létszám, tisztviselőket, ideiglenes hivatalnokokat és szolgálókat beleértve, már 10, és a személyzeti kiadás ezekben az években mindig az 50% körül mozog, többnyire fölötte. A nyilvános könyvtárnak sokkal nagyobb személyzeti igényei az 1914. évben abban jutnak kifejezésre, hogy a létszám (9 gyakornokot is beleértve) már 42, de a személyzeti költségek lemennek 38%-ra, mélyen leszállván ezzel az amerikai átlag alá, amely 48,83%, s csak valamivel haladván meg az angolt, amely 35%. Reméljük, hogy a nyilvános szolgálat érdekeinek csorbítása és a személyzet anyagi helyzete javulásának hátráltatása nélkül sikerülni fog a személyzeti kiadások arányszámát még lejjebb szorítani.

Még kedvezőbb fejlődést mutatnak a könyvbeszerzés adatai. Magától értetődik, hogy itten az arányszámokból nem lehet a fejlődésre következtetni. Könyvtár, amelynek egész költségvetése 10-20 000 K, s annak több mint fele személyzeti kiadás, természetesen alig költhet ezen felül egyéb, mint könyvbeszerzésre és könyvkötésre. így tehát magától értetődik, hogy a Könyvtár e kiadásai az első években 35 és 45% között mozognak. Csak az utolsó években kezd ésszerű arány helyreállni. 1914-ben a Könyvtár e kiadása 14-szerese a tíz év előttiének, de az összes kiadásoknak csak 30%-a; maga a könyvbeszerzés hitele 24%-a az összes könyvtári hitelnek, vagyis jóval magasabb, mint az angol 15%-os átlag, vagy akár az amerikai 20,8%-os arányszám.

örömmel és büszkeséggel állapítjuk meg, hogy viszonylag ekkora összeget egyetlen magyar könyvtár sem fordíthat könyvbeszerzésre. De ennek megfelelően alakultak a gyarapodás számai is. 1904-ben még alig 2000 db a növekedés, 1906-ban már eléri az 5000-et, 1908-ban a 9000-et és azontúl 8-10000 között mozog egészen 1912-ig, hogy 1913-ban, az első fiókok megnyitása évében a 25 000-et is meghaladja. Bár elejétől kezdve szigorúan kereteken túl ne terjeszkedjünk, és kíméletlenül kiselejteztünk és kizártunk mindent, ami azokon kívül esett, mégis megállapíthatjuk, hogy nincs az országban még egy könyvtár, amely évről évre ily mértékben növekszik.

És ugyancsak megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy az utolsó években alig volt könyvtár, amelynek könyvgyűjtők oly gyakran hagyományozták vagy ajándékozták volna szeretettel gyűjtött könyvtárukat. Sok kisebb, de még mindig több száz kötetes adománytól eltekintve, elegendő gróf *Zichy Jenő*, *Trefort Ágoston* és *Vámbery Ármin* nagy értékű gyűjteményeire utalnunk, amelyek állományunknak nemcsak mindenkor értékes részei lesznek, hanem a Könyvtár törekvésének, hogy a könyvbarátok jóindulatát mindenkor megtartsa, folytonos ösztönzői.

Éppen úgy alig került az utolsó években piacra értékesebb szakkönyvtár, amelyet nem a Fővárosi Könyvtár szerzett volna meg. Különös említésre méltó ezek közül is *Kautz Gyula* közgazdasági, *Vajda Adolf* budapesti, *Ballagi Géza* politikai röpirat, gróf *Dessewffy Lajos* magyar történeti, *Strausz Antal* irodalomtörténeti, *Szűry Dénes* magyar irodalomtörténeti és politikai, *Emich Gusztáv* kultúrtörténeti, *Hentaller Lajos* 48-as és *Hanuy Ferenc* teológiai gyűjteménye, valamennyi Könyvtárunk büszkesége.

Mind e beszerzések folytán a Könyvtár állománya jóval felül kellene hogy legyen a 140 000 db-on, vagyis több mint háromszorosa volna a tíz év előttinek. Mindazáltal alig becsülhetjük ma 100 000-nél többre. Hogy ez így van, annak belső szervezeti változásokban -van oka.

1911 óta a Könyvtár, amely már az utolsó években sokkal több vezető munkát igényelt, semhogy tűrhette volna, hogy másképp, mint formailag igazgassák mellékhivatalként, szervezetileg is elvált a Statisztikai Hivaltól, és önálló intézetté lett. Ez alkalomból ki kellett válogatni anyagából mindazt, amiből a Statisztikai Hivatal szakkönyvtárát kellett helyreállítani. Ezzel kapcsolatosan belsőleg teljesen újjászerveztük, új katalógus készült, a felállítás új rendje, s kiselejteztünk mindent, ami a most már nyilvános könyvtárrá s központjában társadalomtudományi szakkönyvtárrá átalakuló gyűjtemény programján kívül esett. Az újjászervezés e rendkívüli és a nagy könyvtárak életében igen ritka műveletéről részletesen beszámoltunk múlt évi jelentésünkben. Ahogy az 1913. év végén az újjászervezés és selejtezés még nem volt befejezve, úgy 1914-ben sem értünk végére, s így nincsenek végleges adataink. Mindenesetre a nagyarányú selejtezés dacára is túl járunk a 100 000-en.

Végezetül még egy tényt kell e visszatekintésben megemlítenünk, amelyben a Könyvtár jó irányú fejlődésének egyik fő tényezőjét látjuk. Annál a körülménynél fogva, hogy a székesfővárosnak saját kezelésében elsőrendű

nyomdája van, nekünk talán könnyebben esett, mint más hazai könyvtárnak, hogy különböző nyomtatott jegyzékekkel tegye anyagát ismertebbé és könnyebben hozzáférhetővé. Mégis azt hisszük, viszonylag többet tettünk ez irányban, mint mások. 1907 óta, amikor Értesítőnk megindult, nem kevesebb, mint 41 különböző, kisebb-nagyobb terjedelmű szakkatalógust adtunk ki, egyenként 200-2000 példányban. Maga az Értesítő terjedelme a 8 év alatt nem kevesebb, mint 3366 hasáb, s ennek túlnyomó részét az új gyarapodás majd teljes, majd válogatott jegyzékei foglalják el, összesen kb. 30 000 dm.

Más helyiségben ily bibliográfiai tevékenység a Könyvtár használatának sokkal magasabb számaiban jutott volna kifejezésre; így, sajnos, csak a használat minőségére lehetett kedvező befolyással.

Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. 1-4. old.

ÚJ VÁROSI KÖNYVTÁR DEBRECENBEN

Szabó Ervin levele Debrecen közművelődési tanácsnokához

Debrecen város közművelődési tanácsnoka, dr. Csűrös Ferenc, a múlt év nyarán nagy tudással, szépen megírt előterjesztést készített egy debreceni városi könyvtár létesítése ügyében. Csűrös Ferenc érvei szerint az új debreceni könyvtárnak az volna a feladata, hogy a gazdaközönség és a közigazgatási tisztviselők könyvszükségletét elégítse ki. Az előterjesztés, mely a Debreceni Közlöny 1915. július 10-i számában jelent meg, nagy érdeklődést váltott ki könyvtári körökben. Dr. Szabó Ervin, a fővárosi könyvtár igazgatója egy, az előterjesztés készítőjéhez, a Debreceni Közlöny főszerkesztőjéhez intézett hosszabb levélben válaszol Csűrös Ferenc fejtegetésére, mely a D. K. december 26-i számában jelent meg. Az érdekes levélből – melyet helyszűke miatt egész terjedelmében nem közölhetünk – itt adjuk a következő részleteket:

„Azt írod a bevezetésben – írja Csűrös Ferenc dr.-nak –, miután sorra vetted várostok különböző könyvtárait, hogy a közigazgatási tisztviselők és a gazdaközönség kivételével Debrecen népességének minden rétege el van látva olvasó lehetőségekkel. »Ebben az irányban pótolnivaló nincsen.«

Hát mi is azt hittük itt Budapesten, úgy tizenkét esztendeje, hogy ha megcsináljuk a Fővárosi Könyvtárt, akkor a városnak egyéb földadata a könyvtárügy terén majd nincsen. Az a közigazgatási, szociálpolitikai és közgazdasági könyvtárnak szerveződött, és így hittük jónak. Hisz itt a Múzeum és az Egyetemi Könyvtár és a sok szakkönyvtár, a számtalan iskolai és intézeti könyvtár, népkönyvtárak tucatszám és egyleti és kölcsönkönyvtár számszám. Elég az, sok is.

Ma már másképp tudjuk. Tudjuk, hogy mindenekelőtt két dologra van szükség, hogy az a körülbelül kétmillió kötet, ami Budapest könyvtáraiban rejtőzik, valóban hatékony legyen, valóban könyvtár legyen, ha »une bibliothéque, c'est des livres qu'on lit.¹« Az első: a meglevő erők racionális, gazdaságos megszervezése, okos összeegyeztetése, célszerű megosztása – kooperáció és centralizáció; a *másik*: a régiek mellett, amelyek korábban

volt társadalmi szükségleteknek és rétegződéseknek feleltek meg, a modern városi népesség szükségleteivel, lelkével és szellemével számoló, új könyvtártípus – a nyilvános könyvtár, a public library, az öffentliche Bibliothek. Ami nem egyenlő a népkönyvtárral.

Debrecenben, ebben a pompásan lendülő, gazdaságilag és szellemileg oly erővel előretörő városban sincs másképp.

Pedig talán nem is tudják, Debrecen jó polgárai, mennyi tömértelen könyv van a hajdúk városában. Mert ha tudnák, még a városi könyvtárt sem sajnálnák meg.

A Magyar Minerva utolsó kötete szerint Debrecen különböző könyvtáraiban együtt valami 257 232 kötet van! És ezek az adatok három-négy esztendősek. Bátran mondhatjuk ma: egy negyedmillió kötet! Ki hitte volna! Majd három kötet egy lélekre. Budapesten sincs ennyi.

De ha azt nézzük, hogy ennek a sok könyvnek hogyan vették hasznát, hogyan forgatták, akkor ugyancsak más képet látunk. Mert egy egész évben összesen 31 780 kölcsönzést számolnak.

Ha föltesszük, hogy a tökéletlen adatszolgáltatás ennek a számnak felét ejtette el, akkor sem kapunk többet 45-50 000-nél. Vagyis a régi főiskolájáról híres, sok iskolával, egyetlennel és egyéb kultúrintézménnyel bővelkedő városban egy-egy polgárra évenként átlag csak fél kölcsönzés esik. Évenként csak minden ötödik könyvet forgatnak meg.

Milyen pazarlás parlagon heverő kultúrmezőkkel! Angol és német nagy- és középvárosokban ma ott tartanak, hogy a városban levő könyvanyagot évenként átlag háromszor-négyszer-ötször forgatják meg. Hogy akkora német várost vegyek például, mint Debrecen: Lübeckben a nyilvános könyvtár 14 000 kötetével már 1909-ben 120 000 kölcsönzést ért el, kötenként átlag 8-9-et, 16-18-szor annyit, mint Debrecen.

Mi ennek az oka? Bizonyára az alacsonyabb átlagos műveltség is. De minden bizonnyal nem utoljára az is, hogy az a negyedmillió kötet nem kevesebb, mint 44 helyen van szétszórva, hogy aki egy helyről tud is, nem tud a másik negyvenháromról, s ha tud is, nem tudja, mit találhat azokban, s ha ezt is tudná, nem férhet hozzájuk, mert vagy nincsenek lajstromozva, vagy féltékeny kapzsisággal őrzik.

Nem szabad, hogy ahol oly világosan ismerték föl, hogy »mily végtelen nagy fontosságú, szinte nemzeti létkérdés, hogy az ország földje termelő-képességének minél magasabb fokán álljon«, hogy ott meg ne lássák, hogy

a szellemi termelőképesség mily lehetőségei pusztulnak el évről évre ennél a rendszernél. A debreceni 50 000 kölcsönzés 100-120 000 koronájába kerül a város népességének, egy-egy kölcsönzés 2-2% koronájába. Kell-e bizonyítani, hogy ily idejét múlt termelés mellett a hozadék aligha múlja felül a termelő költségeket?

»A patriarkális művelési módok ideje lejárt. A nagy világverseny a mi gazdáinkat is rászorítja, hogy igazodjanak a modern gazdasági eljárásmodokhoz, mert különben lemaradnak a versenyben, s ezt az egész nemzet megsínyli« – írta te. Nincs ez másképp a könyvtárügy terén sem.

Mit kell tenni? Amit akkora pénzzel, 100-120 000 koronával, okos terv és takarékos felhasználás mellett tényleg ki lehet termelni, azt *ki kell* hozni Debrecen könyvtárából is. Mi célt szolgál a sok csipcesup könyvtár, valóságos könyvtári törpeparcella? 12 népkönyvtár együtt 2461 kötet! Egyenként 200-zal. (S még ezek a legjobbak!) Ifjúsági könyvtárak 500 és 1000 diák számára 100-200-500 kötet! Tanári könyvtárak huszadrész annyi használat, ahány könyvük stb. stb.

Nem bocsátkozhatom e helyütt a megoldás részleteibe. Rájöttök arra magatok is, miként Zürichben, Brüsszelben, Lübeckben, hogy szörnyű pazarlás ennyi kis könyvtár külön kezelése, külön lajstromozása, külön helyisége stb. stb., egyesítitek majd az önálló életre képteleneket, közös katalógust készítitek egész Debrecen számára, hogy a kutató ne kényszerüljön tízben keresni, míg egy könyvet megtalál, gondos munkamegosztást állapítottok meg, hogy a kevés pénzen ne vegye meg tíz könyvtár ugyanazt a könyvet, míg más, éppen olyan fontos, egyikben sem található. Amint azt különben jól kifejtette már évekkal ezelőtt éppen várostok fia, egyik hivatalnokom, Dienes László dr., *Centralizáció a könyvtárügy terén* címen, a Népművelés 1911. évi 2. számában.

Persze, a megvalósítás nem oly könnyű, mint a terv egyszerű. S hogy egyáltalán meg lehessen csinálni, annak is van egy nélkülözhetetlen szervezeti és lelki előfeltétele. Az, hogy a városi könyvtárügynek legyen megfelelő szerve, s ez valóban szellemi központja is legyen a város művelődési törekvéseinek.

Így jutunk el a másik föladathoz, a városi nyilvános könyvtárhoz. Mely nélkül, ha centarizáltak is, igazi könyvtári életetek mégsem lesz.

Mert a városi könyvtár mai keretében, mert a sok egységesítendő kis könyvtár, mert a népkönyvtárak is mind valamennyi a népességnek csak

egy-egy rétegét szolgálja. A centralizáció ezen sokat változtatna. De az, ami a modern városokban mindenütt parancsoló szükségként lépett föl: az Einheitsbibliothek, a könyvtár, amely a városi népesség minden rétegét és valamennyinek mindennemű olvasószükségletét elégíti ki, a szoros szak-tudomány kivételével, az tovább is hiányozni fog. Pedig erre van szükség, hogy a német és angol átlagokat érijük el, 2-3-4 kölcsönzést fejenként, és kölcsönzését nem 2 és 3 korona, de 20 és 30 fillér átlagos költséggel.

Csak figyelmeztetni akartalak: ne higgyétek, hogy a városi könyvtár megszervezésével a város könyvtári feladatai teljesedtek. Mi is így hittük, s csináltunk elég jó szakkönyvtárt. S ma nyilvános könyvtárt csinálunk, s azt látjuk, hogy a kezdet kezdetén vagyunk.”

Könyvtári Szemle 1915. 188-190. oldal

A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA

E kötet a korábbiaknál szélesebb körképet próbál nyújtani a több területen is maradandót alkotó teoretikusról. E megfontolás jegyében marxista elméleti, politikai és könyvtártudományi cikkek mellett önálló fejezetek ismeretik meg az olvasót a szociológus, a történetíró, az irodalom- és művészetkritikus Szabó Ervinnel.

A tematikának ez a kiterjesztése, az életmű rendkívüli gazdagsága és sokrétősége miatt, több nehézséget okozott. A cél érdekében számos igen fontosnak tartott, nagy terjedelmű dokumentum közléséről kellett lemondanunk, illetve néhányat rövidítettünk. Sorolhatnánk azoknak az írásoknak címeit, amelyeket sok tépelődés után hagytunk el. Igyekeztünk arra is tekintettel lenni, hogy az adott dokumentum az olvasóközönség számára mennyire hozzáférhető. Erős rövidítéseket alkalmaztunk a művelődéspolitikai, könyvtártudományi műveknél, elsősorban azoknak a részeknek rováására, amelyek csak a szűkebb szakmai közönséget érdeklik. Kihagytuk Szabó Ervin *Hol az igazság!?* című politikai röpiratának azokat a passzusait, amelyek napi aktualitásokat tartalmaztak. A *Konkuráлом Budapestén* című, 1908-as pamflet rövidítésénél figyelembe vettük a Kossuth Könyvkiadónál 1975-ben megjelent *Tanúságtevők című* kiadványt, *ettől* eltérő, lényeges részleteket közöltünk.

E válogatásnak közel fele a századelő óta sehol *sem jelent meg*, sőt, néhányat csak most fordítottunk le németből és franciából magyarra.

A *bibliológia nemzetközi élvonalában* című fejezetben helyet szorítottunk több olyan levélnek, amelyek dokumentálják Szabó Ervinnek a nemzetközi könyvtártudományban betöltött és külföldön maradéktalanul elismert szerepét.

Nem törekedtünk arra, hogy kizárólag vitán felül álló elméleti értékű írások kerüljenek a gyűjteménybe. Annak hangsúlyozása mellett, hogy Szabó Ervin a századelő egyik legjelentékenyebb szocialista gondolkodója volt, nem feledkezhetünk meg tévedéseiről sem. (Lásd pl. a Marx-Engels-

válogatáshoz írt szerzői recenzióját, *A szocializmus átalakulása*-t, illetve *A Kossuth ünnepe* című cikkét.)

Reméljük, hogy Szabó Ervin gazdag irodalmi hagyatékához képest szerény válogatásunk, a felsorolt nehézségek ellenére, eléri célját – közelebb hozza a mai olvasókhöz a szocialista Magyarország e korai előfutárát.

Remete László

Jegyzetek

CURRICULUM VITAE

1. Szabó Ervin a főváros első „könyvtárnoki” állását pályázta meg ezzel az önéletrajzával, melynek eredetijét Köhalmi Béla hagyatékából 1975-ben kapta meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. (Szerk. jegyz.)
2. Das Buch wird... = Ez a könyv mint bibliográfiai segédeszköz jó szolgálatot tesz majd a német könyvtárosoknak is a társadalomtudományok területén. (Szerk. jegyz.)
3. Wer die Schwierigkeiten ... = Aki tapasztalatból ismeri, milyen nehézségekkel jár egy megközelítően rendszeres bibliográfia elkészítése, az csak a legnagyobb elismeréssel adózhat ennek a munkának. (Szerk. jegyz.)
4. Une entreprise á laquelle ... = Olyan vállalkozás ez, amelynek a legmegérdemeltebb sikert kell kívánnunk, és a kezdet nehézségeinek ellenére a megjelent első évfolyamot ebben a műfajban máris mintaképnek nevezhetjük. (Szerk. jegyz.)
5. „A társadalmi osztályok...” címen tervezett művét végül nem dolgozta ki Szabó Ervin. (Szerk. jegyz.)

Szabó Ervin kinevezését a Fővárosi Statisztikai Hivatal keretében önálló intézményként szervezett Fővárosi Könyvtár élére a Hivatal igazgatója, Körösy József szorgalmazta, de mint 1904. február 12-i leveléből kiderül, bizonyos várospolitikuskok aggályosnak tartották Szabó Ervin alkalmazását szocialista elkötelezettsége miatt. Szabó Ervin válasza kielégítette Körösyt, mert 1904. márc. 27-én sor került kinevezésére.

Az alábbiakban idézzük Körösy és Szabó Ervin levélváltásának a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjában található szövegét:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1904. február 12.

Ábból az alkalomból, hogy a fővárosi könyvtárosi állás betöltéséről javaslatot kell tennem, s a folyamodók közt Önt szándékozom mint legilletékesebbet javaslatba hozni, nem lehet teljesen szemet hunynom azon, más oldalról is ezen ajánlás ellen felhozott érv előtt, hogy ön irodalmi működésével a társadalmi tudományokban határozott szint vallott, mégpedig híve azon szocialisztikus felfogásnak, mely az egész mai társadalmi rendet elhibáztottnak tekinti, s mely teljes erővel törekszik annak minden ágában való átváltoztatásán, ami pedig a szocialista pártok elismert programjai szerint csakis az egész jelenlegi társadalmi rend feldöntésével volna lehetséges.

Tölem, ki a gondolatszabadság és a véleménynyilvánítás jogát annyiszor és oly gyakran az uralkodó áramlat ellen vettem igénybe, természetesen nagyon is távol áll az a felfogás, hogy valaki tudományos nézete kifejtésében akadályoztassék. Azonban nem kell külön kifejtennem, mily nagy különbség létezik egyrészt az elméleti kutatás, azaz a tudo-

mányos működés, másrészt a társadalmi átalakulásoknak gyakorlati propagációja, az érdekelt tömegek tetterre indítása közt. Ismervén az ön eddigi nyilvános működését, a magam részéről meg vagyok győződve, hogy ön tisztán a tudomány embere, csakis elméleti munkálatai által törekszik a társadalmi és politikai felfogások haladásában és tisztulásában részt venni, és nincs szándékában oly szerepet vállalni, mint ez a szocialista pártok politikai vezéreinek nemcsak joga, hanem kötelessége is. Nehogy azonban engem az a vád érhesen, mintha egy kiváló fővárosi hivatal betöltésénél kellő körültekintést nem gyakoroltam volna, szívesen venném, ha ebbeli feltevéseimet személyes nyilatkozatával megerősítené.

Kiváló tisztelettel
Dr. Körösy József
igazgató.”

[Dátum nélkül, 1904. február]

„Mélyen tisztelt Igazgató Úr,
engedje meg, hogy mindenekelőtt megköszönjem a kítüntető jóakaratot, amely ma vett levelében is kifejezésre jut, hogy súlyos aggályai dacára is engem szándékozik a könyvtárosi állásra javaslatba hozni.

De köszönetet kell mondanom azért is, hogy Igazgató Úr előre is biztosít arról, hogy tudományos nézeteim kifejtésében akadályozni nem fog. Magyarországon a liberalitás ez irányban nem nagy, és így kétszeresen tudom ez álláspontnak erkölcsi magasságát megbecsülni.

Ami Igazgató Úrnak esetleges jövő praktikus politikai működésekre vonatkozó aggályait illeti, szabadjon Nietzsche-nek egy mondását magamra alkalmaznom. Némely ember – mondja Nietzsche – csak azért lett összeesküvővé, mert suttogó beszédre alkalmas hangja volt. Megfordítva áll ez a mondás rám is. Lehet, hogyha éreznék magamban képességet a fórumon való szereplésre, akkor élne bennem a vágy is, hogy ezen tehetségemet érvényesítsem. De mivel úgy érzem, hogy teljesen híjával vagyok mindannak, ami a tömegek politikai vezérévé, agitátorrá képesíthetne, meg vagyok győződve, hogy mélyen tisztelt Igazgató Úr nem fog abba a helyzetbe kerülni, hogy e tekintetben mulasztást vehessenek szemére. A szocializmus szolgálatára irányuló vágyaim egyelőre kimerülnek abban a munkában, amelyet ezen mozgalom tudományos vizsgálatának szentelek.

Ezért pedig, azt hiszem, helytállhatok, és helytállhat mindenki, aki nem egyenesen reakciós, még akkor is, ha közhivatalnok.

Remélem, hogy mélyen tisztelt Igazgató Urat ezen kijelentésem teljesen megnyugtatja, és vagyok. .” [stb.]

Szabó Ervin

A levelek szövege megjelent először a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 16. kötetében (1972-1973) Bp., 1975. Remete L.: „Elfeledett kéziratok források Szabó Ervin mozgalmi és könyvtárosi tevékenységéhez” c. közleményében.

Emlékeztetni kell itt arra, hogy Körösy, lényegében apolitikus ember létre, nemzet-

közileg is elismert úttörő statisztikai módszereivel és elemzéseivel, nyilván őszinte humanizmusától is ösztönözve, Budapestre vonatkozóan először tárta fel a betegségek, az élettartam és az élelmezés, a lakásviszonyok és az osztályhelyzet közti összefüggéseket, amelyekkel a magyar kormány haragját zúdította magára. Feltehetően tisztában volt Szabó Ervin politikai tevékenységével, s bizonyára csak a feleslet hatóságok s a reakciós várospolitikuskok előtt akarta dokumentálni politikai „éberségét”, hiszen Szabó Ervin kinevezését elsősorban ő szorgalmazta, ez kiderül még 1903-ban folytatott levélváltásukból. (L. Szabó Ervin Gyűjtemény. Párttörténeti Intézet Archívuma.) (Szerk. jegyz.)

VÁDÁK A MAI TÁRSADALOM ELLEN

1. Szabó Ervin 1899 nyaratól dolgozott a Népszavának, cikkei névtelenül vagy különböző szignókkal („-sz-”, „Sz”, „S” stb.) jelentek meg. Azonosításukat megkönnyítette, hogy nagy részüket lapkivágatok formájában ő maga félretette, s azok kolligátuma aláírt cikkeinek kivágataival néhai Kőhalmi Béla professornál megmaradtak. A szerzőség megállapítását az is elősegítette, hogy a Szabó Ervintől a róla elnevezett könyvtár által örökölt, bekötött Népszava-kötetekben a volt tulajdonos kék, illetve piros keretekbe foglalta saját névtelen cikkeit, melyek egy része egybeesik a kolligátumban megmaradtakkal. (Szerk. jegyz.)

A MAGYAR SZABADSÁG

1. Az eredeti cím: „Die ungarische Freiheit.” A röpirat eredetileg németül jelent meg. Szabó Ervin szerzőségét felemlítette 16 év múltán a róla írt nekrológban a bécsi Arbeiterzeitung 1918. okt. 1. száma.

A röpirat első konceptusának kéziratrövidékét Kőhalmi Béla professzor őrizte meg, az a korábbi, ugyancsak német nyelvű fogalmazvány még az 1900-as párizsi nemzetközi diákkongresszusra készült. (L. erről bővebben Remete László: „Elfeledett kéziratok források Szabó Ervin mozgalmi ... tevékenységéhez.” A Főv. Szabó E. Könyvtár Évkönyve, 1972-1973, 62-73. old.) A kötetben közölt dokumentum az 1902. szept. 25-re Budapestre meghirdetett 3. Nemzetközi Diákkongresszus tagjaihoz szólt. A magyar kormány az utolsó percben a kongresszus megtartását meghúította. (L. erről bővebben Tömörny Márta cikkét a Századok c. folyóirat 1958-as évf.-ban.) (Szerk. jegyz.)

HOL AZ IGAZSÁG!?

1. A Népszava április 9-től „saját tudósítójától”, aki feltehetően Szabó Ervin volt, folyamatosan tájékoztatta olvasóit a sztrájkról. Április 28-án már recenziót hozott a sztrájkot bemutató „Hol az igazság!?” c. röpiratról. (Szerk. jegyz.)

KOZÁKURALOM BUDAPESTEN

1. Az eredetileg névtelenül megjelent röpiratból bő részletet közölt a „Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1905-1918. október” (Kossuth K. 1976.) c. gyűjtemény 131-142. old. Jelen kötetünkben az iméntiben nem szereplő, további, más részleteket idéztünk. (Szerk. jegyz.)

2. Hát a halomra lövöldözött sztrájkolok talán nem családapák? Vagy a háborúba kényszerített tartalékosok nem azok?

3. Tehát kisebb bűn szegény emberekre lesni szűk utcában, mint az első utcában gazdagokat gyilkolni! Ó, keresztényi humanizmus!

KORLÁTLAN SAJTÓSZABADSÁG

1. Halász Imre „A sajtó viharos korszakából” (Nyugat, 1914. 1. köt. 23-42. old.) című történelmi visszapillantására írt reflexió a Nyugat „Disputa” rovatában jelent meg. Halász Imre (1841-1918): újságíró. A Pesti Napló, a Magyarország, a Pester Lloyd, a Kelet Népe, a Nyugat munkatársa. (Szerk. jegyz.)

JOGÁLLAM

1. Alkotmányos államnak nevezi a magyar államot, szemben az osztályállammal és a jogállammal. Ez azonban a kormányformák összevegyítése az állam uralmi elemeivel. Úgy az osztályállam, mint a jogállam lehet alkotmányos és lehet abszolutisztikus. Példa az elsőre épp a régi magyar állam, a másodikra – elvben, mert tényleg osztályállam az is – a József-féle atyáskodó uralom.
2. Lukács György (1865-1950): konzervatív jogász, miniszter (1906). (Szerk. jegyz.)

TÖMEG VAGY EGYÉN

1. Az eredeti cím: „Masse oder Individuum.” A cikk szövegének jelentős része egyezik a „Megöltek egy minisztert” c. vezércikkkel (Népszava, 1902. márc. 19.). (Szerk. jegyz.)

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÉS A SZOCIOLÓGIA

1. Szabó Ervin személyi kapcsolatba is került az általa ismertett olasz könyv szerzőjével, ezt valószínűsíti, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtára hagyott magánkönyvtárában a neves olasz szociológus egyik Szabó Ervinnek dedikált tanulmánya (A. Asturaro: „Sociologia zoologica” című munkája) az „Al chiarissimo Sig. Ervin Szabó l'autore riconoscente” („A kitűnő Szabó Ervin úrnak a hálás szerző”) szövegű szerzői ajánlással maradt fenn.

Szabó Ervin a német szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában is közölt recenziót Asturaro „Materialismo storico e sociologia” című könyvéről. Kritikája első részében az olasz marxista elméleti kutatás helyzetét jellemezte, rámutatva arra, hogy olasz szociálista társadalomtudósok hazájukban viszonylag szép számmal egyetemi katedrához is jutottak, ennek is szerepe van abban, hogy az olasz marxista irodalom a legkiterjedtebb és az olasz elméleti kutatás a legelmélyültebb, melynek képviselői közül Antonio Labriola emelkedik ki. A csupán rokonszenvező, sőt, még az ellenséges szociológiai és politikai irodalomra is rányomta bélyegét a marxizmus, s „nincs érdemleges társadalomtudományi munka, amely valamilyen módon ne méltatná Marxot”. A bírálat további részének gondolatmenete, néhol szövege is egybe esik a kötetünkben közölt magyar recenzióival. (Szerk. jegyz.)

GUMFLOWITZ: STAATSTHEORIEN

1. Gumplowitz, Ludwig (1838-1909): lengyel származású szocial-darwinista szociológus. (Szerk. jegyz.)

MARX ÉS ENGELS VÁLOGATOTT MŰVEI

1. A Mouvement Socialiste a francia, a Divenire Sociale az olasz szindikalisták akkori elméleti folyóirata. A latin országokban az 1900-as években emelkedő szakaszát érte meg a szindikalizmus, amellyel Szabó Ervin e cikkében már egyértelműen azonosította magát. A Mouvement Socialiste szerkesztője, Hubert Lagardelle ifjúkori eszményeitől gyorsan távolodva, utóbb, Franciaország 1939-es náci lerohanása után, Hitler vichy bábkormányában vállalt tárcát. (Szerk. jegyz.)

TÁRSADALMI HARCOK

1. Les luttes sociales. Études et paroles de E. Levasseur, Lord Avebury, René Worms, J. Novicow, Lester F. Ward etc. etc. – Tome XI. des *Annales de rinstitut International de Sociologie*, publiées sous la direction de René Worms, Paris, Girard & Brière éditeurs, 1907. Un vol. in 8° de 560 pages. Prix: 10 francs.

2. Úgy látszik, hogy a pragmatizmus új iskolája ezen hajlamot igazoló tudományos irányzat; mint ilyen, teljes ellenlábas a szociológiának, s csak arra vezethet, hogy a filozófia és a pszichológia közt egyrészt, a szociológia közt másrészt levő űrt még tágitás.

3. Artúr Bauer könyvét Szabó Ervin előbb a Neue Zeit 1903-1904-es évfolyama 2. kötete 62-64. oldalán, majd a Huszadik Század 1904.1. kötete 153-154. oldalán ismertette. (Szerk. jegyz.)

4. pro foro externo = a közönség számára. (Szerk. jegyz.)

5. pro foro interno = belső használatra. (Szerk. jegyz.)

6. Gumplowicz igen helyesen figyelmeztet arra, hogy ha a csoportok és kollektivitások mindig önző érdekükért harcolnak is, ebből korántsem következnek, hogy tagjaik mind egoisták. Távolról sem. Lehetnek idealisták, altruisták, fanatikusok is, életüket is áldozhatják ideális célokért. Nem lehet ezt elég sokszor hangoztatni a történelmi materializmus tudatlan vagy képmutató ellenfeleivel – de némely hívével szemben is. Bizonyos, hogy ezek az egyéni diszpozíciók és kvalitások mit sem vagy végtelenül keveset változtatnak a csoport jellemén; éppen ezért kell az egyéni lélek és a tömeglélek, az individuálpszichológia és a szociálpeszichológia közt különbséget tenni. Ez az, amit némelyek képtelenek befogadni.

7. Az állam szerepére ebben a fejlődésben más alkalommal szeretnénk visszatérni.

8. Az utolsó kettőnek címe: *Les classes pauvres*, Paris, Girard & Brière, 1905. és *Forza e ricchezza*, Torino, Bocca, 1906.

AZ AGRÁRKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON

1. A cikket németül O. Blum felkérésére az orosz Naucsnaja MiszP című folyóiratnak írta Szabó Ervin, mint ez 1908. febr. 9-i Kari Kautskynak írt leveléből kiderül. Ugyanott jelzi, hogy az orosz változat megjelenéséről nem tud, ezért csekély változtatással felajánlja Kautsky lapjának, a Neue Zeitnek. Kautsky febr. 11-i válaszában közölte, hogy Blum folyóirata talán azért nem jelent meg, mert a szerkesztőt a cári rendőrség letartóztatta. (L. erről bővebben a Párttört. Int. Archívumában Szabó Ervin levelezését és a két levél fordítását a „Szabó Ervin válogatott írásai” c. 1958-as gyűjt. 451. old.) (Szerk. jegyz.)

2. A „Földmunkások Országos Szervező Bizottsága” agrárprogramja.

Az agrárprogram a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1908-as pártkongresszusán került napirendre, de annak érdemi letárgyalására sohasem került sor. (Szerk. jegyz.)

3. A világrekordot kétségkívül az a község érte el, amelynek adóhátraléka nem kevesebb, mint 4252%-ot tett ki. Ez állapotoknak megfelelően csak Oroszországban találunk, ahol a Magyar Gyáriparosok Szövetségének egy közleménye szerint az adóhátralékok a legtermékenyebb központi kormányzóságokban 1871-től 1875-ig 10%-ot, a keleti kormányzóságokban 22%-ot, 1898-ban már 177, illetve 232%-ot tettek ki; a többi kormányzóságban az arány még kedvezőlenebb.

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA 1909

1. Ohne Parteien... = pártok nélkül nincs fejlődés, döntés nélkül nincs haladás. (Szerk. jegyz.)
2. Post tot discrimina rerum = annyi hányattatás után. (Szerk. jegyz.)
3. Post equitem sedet... = a lovas mögött a fekete gond. (Szerk. jegyz.)

FILOZÓFIAI ÉS SZOCIOLÓGIAI ALAPOK

1. A cikk részlet Szabó Ervinnek Marx., Adalékok a közgazdaságtan bírálatához” c. műve elé írt bevezetéséből. (Szerk. jegyz.)

LEHETSÉGES-E TUDOMÁNYOS POLITIKA?

1. F. Müller-Lyer: „Phasen der Kultur und Richtungslinien des Fortschritts”, J. F. Lehrmann, 1908. XIV. 370 old.
2. Alfréd Vierkant: „Die Stetigkeit im Kulturwandel” Lpzg. Dunckeru. Humblot, 1908. XIV + 209 old.

A PROLETÁRSÁG LÉLEKTANÁHOZ (1910)

1. Broda, Róbert (1880-1932): osztrák szociológus, szociáldemokrata, a Dokumente des Fortschritts szerkesztője. – Deutsch, Július (1884-1968): osztrák szociáldemokrata politikus.
2. . . . zwei Seelen wohnen ach ... = két lélek lakozik benne.
3. Sombart, Werner (1863-1941): német polgári szociológus, közgazdász. (Szerk. jegyz.)

GYERMEKEKRŐL, AKIK NEM SZÜLETTEK MEG (1911)

1. A körkérdésre még dr. Bókay János, Magyarevits Mladen, Jászi Oszkár és Pikler J. Gyula válaszoltak. A cikket Pásztor Mihály szerkesztette. (Szerk. jegyz.)

A TŐKE ÉS A MUNKA HARCA

1. A kis összefoglaló mű hatását érzékelteti, hogy Kun Béla a Pravda 1918. okt. 19-i számában „mintaszerű alkotásnak” minősítette a könyvet, Károlyi Mihály pedig azt írta, hogy Szabó Ervin „A tőke és a munka harca” c. könyve „a szocializmus lényegének legszabatosabb ismertetése, amely valaha a kezembe került” (Károlyi M.: „Egy egész világ ellen.” München, 1923.). Szabó Ervin e munkáját kiadták az 1919-es Tanácsköztársaság alatt, majd 1947-ben, Horváth Zoltán bevezetőjével. (Szerk. jegyz.)

A NAGYIPARI MUNKÁSSÁG ÉLET- ÉS LÉLEKTANÁHOZ

1. Gladbacher Spinnerei und Weberei = gladbachi fonó- és szövőgyár. (Szerk. jegyz.)
2. Aus welchem Grund . . . = miért választotta ezt a hivatást? (Szerk. jegyz.)
3. Nach welcher täglichen . . . = naponta milyen hosszú munka után jelentkezik Önnél fáradtság? (Szerk. jegyz.)
4. Welches Lebensziel hoffen Sie . . . = milyen életcélt tűzött ki maga elé? (Szerk. jegyz.)
5. Welches Ziel hatten Sie . . . = régebben mi volt az életcélja? (Szerk. jegyz.)

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FŐLADATAI (ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD)

1. Tartott a Társaság jubileumi közgyűlésén
2. Éloge = magatartás (Szerk. jegyz.)
3. „Auch in den Wissenschaften ...” = A tudományokban sem lehet semmit tudni, mindig cselekedni kell. (Szerk. jegyz.)

A MAGYAR KARTELLEK

1. Varga Jenő ismertetett tanulmánya előbb a Népszava 1912-es évfolyamán folytatásokban jelent meg, 1956-ban újból kiadták. (Szerk. jegyz.)

A TAYLOR-RENDSZERRŐL

1. A híres és hírhedt Taylor-rendszerrel a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet múlt év novemberében és decemberében vitasorozatot rendezett, amit Méhely Kálmán, a Gépgyárosok Egyesülete vezértitkára vezetett be, kétórás előadással. A vita során csupa mérnök szólalt föl, a szerző volt az egyedüli nem technikus. A vita anyaga a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye idei 1-8. számaiban és igen kevés példányban külön is megjelent (Vitasorozat a Taylor-rendszerrel. Sajtó alá rendezte Méhely Kálmán. Pátria, 1913.) – Az itt betoldott magyarázó jegyzetek a szerző eredeti fölszólalásában nem voltak meg.
2. Az üléseken (1912. nov. 23., nov. 30., dec. 7., dec. 11.) felszólaltak még Méhely Kálmán, Sóváry Emil, Hollerung Gábor, Cukor Kálmán, Szandner Gyula, Munkácsi Andor, Przyborski Ottó, Opler Hugó, Székely Gyula és Szúk Géza. (Szerk. jegyz.)
3. Efficiency szó szerint hatékonyság; hatékonysági mozgalomnak nevezik Amerikában a taylorizmus kapcsán megindult áramlatot, hogy minden emberi erőkéifejtés és szervezet hasznos teljesítőképességét a lehetőségig fokozzák, és minden fölösleges erőkéifejtést kiküszöböljenek. Vagyis a gazdaságosság (ökonómia) elvét az emberi erőkéifejtésben is teljes érvényre juttassák.
4. A normalizálás a géptechnikával és a tömeggyártással járó egyformasága a műveleteknek; a gyár igyekszik minden termékét lehetőleg egyféle nagyságra, formára, összetételre stb. hozni, mert csak így lehet tömegesen és olcsón előállítani, lehetőleg kevés típust lehet egyformán előállítani.
5. Első osztályú emberek: legjobb teljesítőképességű munkások.
6. Taylor differenciális prémiumrendszere abban tér el a többi prémiumos bérrendszertől, hogy míg ezeknél legfőljebb a kitűzött prémiumtól esik el a munkás, ha az előírt teljesítményt el nem érte, Taylornál maga a teljesítmény pontosabban van előírva, de aztán, ha a

munkás ezt a kitűzött idő alatt el nem érte, nemcsak prémiumot nem fizet, de az akkordárat is leszállítja.

7. Abszolúten: yes sir. We have absolutely no regard for machinery or for men. (Id. *American Féder rationist*, 1911. p. 278.)

8. Nagyozolás, hencgés.

9. 1. A tudományos idő- és mozgástanulmányon Taylor és iskolája a hagyományos munkaeljárások kiküszöbölését és a legcélravezetőbb, legracionálisabb, tehát leggazdaságosabb eljárások megállapítását érti. Szakértő mérnökök próbálják ki és írják azután pontosan elő, hogy egy-egy munkarészlet teljesítéséhez milyen mozgásokra van szükség, és melyek fölöslegesek, milyen szerszám, anyag, ruházat, helyzet stb. és természetesen mennyi idő. Ezen célra minden munkateljesítést legegyszerűbb elemeire bontanak, és egyenként vizsgálják célszerűségét vagy célszerűtlenségét; és az időmegállapítások is a célszerűeknek fölsimert, és kötelezően minden munkásnak előírt mozgáselemekre vonatkoznak. 2. A mai gyári szervezetben a munka ellenőrzését és irányítását úgynevezett mesterek vagy előmunkások végzik, akikről ilyenformán megkövetelik, hogy mindenhez tudjanak kalkulálni, a munkásokat oktatni, az anyagot kezelni, a béreket kiszámítani, munkát mindig készen tartani stb. Nincs ember, aki a fokozódó munkamegosztásnál erre képes volna, s a mesterből szükségképp egyszerű hajcsár lesz, akinek fő, sőt, majdnem egyedüli funkciója a hajszolás. Ez ellen a *Meisierwirtschaft* ellen kel ki Taylor is. Ő először is föl-osztja a mester mai teendőit funkciók szerint, s irodaiaikat és műhelyeket különböztet meg. Az irodaiaikat ismét funkcióra osztja: 1. az időfölfelvő hivatalnok az időutasításokat tölti ki, és az akkordbéreket kiírja; 2. a munkamenetrend-készítő előírja a munkák egymásutántját és azok átadását a gyár más osztályának; 3. az utasításkészítő és használó gépeket, szerszámokat írja elő; végül 4. a főfelügyelő a műhelymester és a munkás közti nézeteltérésekben dönt. A műhelyben szintén négy hivatalnok vagy mester van: 1. az ellenőrző megmagyarázza a munkásnak, ha kell, a rajzokat és utasításokat; 2. az előkészítő beállítja a sebességeket, kioktatja a szerszámok használatára stb.; 3. a sebességmérő a gépek, mozdulatok gyorsaságára ügyel; 4. a karbantartó a gépek tisztán tartására, kiszolgálására tanítja, a javításokat elvégzezteti. Vagyis a mai egy mester helyett, akinek mindenhez kell értenie, ugyanazon műhely számára 8 szakértő mester vagy hivatalnok.

3. A magas bér – alacsony termelői költség elve Taylornál azt jelenti, hogy csak az átlagosaknál jóval magasabb bérekkel lehet a kívánt legmagasabb teljesítményt elérni; de a nagyobb munkabéreköltség bőven megtérül a teljesítmény még magasabb arányú növekedésében. Taylor azt hirdeti, hogy – természetesen az egyéb szervezeti változások eszközésével – a béreknek 100%-os emelése (megduplázza) a teljesítményt megötszörözi (400%-os emelkedés).

10. Üzemvezető mérnökök, főként olyanok, akik az idő- és mozgástanulmányokat végzik.

11. Itten körülbelül: megközelítő átlagos.

12. Fluktuációs koefficiensnek nevezem a létszámváltozásoknak egy munkásra átlag eső számát: az a hányados ez, amellyel, ha a munkáslétszámot megszorozzuk, a munkahelyváltoztatások (közvetítések) számát kapjuk.

13. Azóta megjelent németül is: „Die Grundsätze wissenschaftlicher Betriebsführung” címmel. (München, Verlag R. Oldenbourg, 1913. XXX. 153. old.)

KÖZTISZTVISELŐK ÉS MUNKÁSOK

1. E cikk előzményei: Jancsó Károly: A magyar köztisztviselők (Nyugat, 1917.2. köt. 21-31. old.), Hesslein József: A köztisztviselő-probléma (Nyugat, 1917. 2. köt. 433-450. old.) és Erdély Jenő: Megjegyzések egy rezignált sőhajhoz (Nyugat 1917. 2. köt. 559-562. old.). A vitát Hesslein József: A tisztviselők, a sajtó és a munkások (Nyugat, 1918. 1. köt. 101-103. old.) c. cikke zárta le. (Szerk. jegyz.)
2. Verelendung = elnyomorodás. (Szerk. jegyz.)

A SZOCIALIZMUS A MAGYAR TUDOMÁNY ELŐTT

1. Földes Béla (1848-1945) neves polgári közgazdász, egyetemi tanár. (Szerk. jegyz.)
2. Gaál Jenő (1846-1939) polgári közgazdász, egyetemi tanár. (Szerk. jegyz.)
3. Kuriózumképpen említjük, hogy az 55 sorban, amely a magyar mozgalomnak jut, Mezőfi „újjászervezett” pártjának is jut kettő. Az óbudai Somogyi már lokálpatriotizmusból nem tűrhette, hogy a szintén óbudai pártvezér kimaradjon a világtörténelemből.

A SZOCIALIZMUS ÉS AZ EMBERI TERMÉSZET

1. Körösy József (1844-1906) világhírű statisztikus, az MTA tagja. 1870-től 36 éven át a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója, 1904-ben az ő hivatala keretében nyílt meg az önálló Fővárosi Könyvtár s mint ennek gondozója ő alkalmazta Szabó Ervint a főváros első szervezett könyvtárosi állására. (Szerk. jegyz.)
2. Mayr György (1841-1925): német statisztikus, a bayeri Statisztikai Hivatal igazgatója. (Szerk. jegyz.)

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA. A SZOCIALIZMUS

1. Szabó Ervin e munkája a Társadalomtudományi Társaság 1904-ben megtartott vitaciklusa keretében főreferátumként hangzott el. „A társadalmi fejlődés iránya” címen tartott előadásorozatán Gratz Gusztáv a liberalizmusról, Batthyány Ervin az anarchizmusról, Geöcze Sarolta a konzervatívizmusról – keresztény szocializmusról tartott főreferátumot. A hozzászólók között szerepeltek Giesswein Sándor, Prohászka Ottokár, Leopold Lajos, Pikler Gyula, Schmitt Jenő Henrik, Máday Andor, Farkas Gejza, Garami Ernő, Hegedűs Lóránt és mások.

Szabó Ervin 1904. március 13-án tartotta referátumát, majd ugyanő foglalta össze a ciklus végén a vita anyagát. „A szocializmus” kötetben először 1904 végén jelent meg, a sorozat teljes anyagát felölelő „A társadalmi fejlődés iránya” című gyűjteményben (Bp., Politzer Ny.) a „Huszadik Század könyvtára” sorozat 8. számaként. Szabó Ervin művét önállóan adta ki a Népszava könyvkereskedés 1906-ban. Ez utóbbi előszavában említette fel Szabó Ervin, hogy munkája egyik fejezetét, amely a Népszava Naptár 1905-ös folyamában „Szabadság a szocialista társadalomban” címen jelent meg, lefordították németre, és közölte a Neue Zeit 1903-1904-es évfolyama (2. köt. 414-416. old.), németből lefordították oroszra, szerbre, és angolul is megjelent egy amerikai folyóiratban. Ez utóbbi három fordítás közelebbi adatai még felderítésre várnak. Az 1904-es munka ismét új kiadást ért meg 1919-ben, Szabó Ervin egy másik tanulmányával együtt, majd ismét közölte a „Szabó Ervin válogatott írásai” c. Litván György szerkesztésében a Kossuth Könyvkiadónál megjelent 1958-as gyűjtemény is, a „Szabadság a szocialista társadalomban” címen

közreadott rész újból megjelent a „Szabó Ervin 1877-1918” c. Remete László szerkesztésében készült, és a Föv. Szabó Ervin könyvtár kiadásában publikált emlékalumban (Szerk. jegyz.)

E cím alatt a Társadalomtudományi Társaság négy előadásból álló ciklust rendez, amelyet viták fognak követni. Jelen számunkban adjuk a ciklus harmadik és negyedik előadását, mely a társaság f. é. március hó 6-án, illetve 13-án tartott ülésén olvastatott föl.

A SZOCIALIZMUS ÁTALAKULÁSA

1. Szerkesztői kiegészítés.

FÖLDES BÉLA: A SZOCIALIZMUS

1. L. „A szocializmus a magyar tudomány előtt” c. jegyzetet. (Szerk. jegyz.)

A MAGYAR JAKOBINUSOK

1. Eredetileg a Népszava 1902. május 27.-június 14-i számaiban tárcasorozatként jelent meg. A május 27-i első rész élén „Történelmi igazságosság” címen szereplő fejezet mondanivalóját Szabó Ervin az általunk közölt önálló kiadásban „Előljáró beszéd” cím alatt sűrítette, rövidítette.

A kötetünkben szereplő füzetes kiadás szövege néhány helyen eltér a Népszava-sorozatétól, egyes helyeken kihagyott, más helyeken betoldott mondatokat. A Népszavában megjelent utolsó két részt változatlanul csatolta a füzetes kiadáshoz. (Szerk. jegyz.)

2. Aki alaposan akar megismerkedni a magyar jakobinusok történetével, az olvassa Fraknói Vilmosnak könyvét: „Martinovics és társainak összeesküvése”, Budapest, 1880. 441 lap. – Fraknói elfogult ítéletének helyesbítésére pedig Pulszky Ferenc füzetét: „Martinovics és társai”, Budapest, 1882. 80 lap. Ára 20 fillér. Kapható a Népszava könyvkereskedésében.

A KOSSUTH-ÜNNEP

1. A Népszava 1902. szept. 6-i számának vezércikke „Pártunk és a Kossuth ünnep” címmel az MSZDP vezetősége határozatát közli, amely szerint a párt nem vesz részt a Kossuth születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken. Szabó Ervin cikkének gondolatmenete egybeesik az iménti cikkével. A Népszava okt. 4-én közölte „Ünneprontók?” cím alatt Szabó János ref. lelkész levelét, mely elítélte a párt magatartását. Az okt. 7-i számban Szabó Ervin „Ünneprontók?” címen visszautasította a bírálatot. A Nagyvárad-i Napló 1902. szept. 7-i száma ugyancsak elítélte a Szociáldemokrata Párt elutasító magatartását, s azt mind politikailag, mind taktikailag hibásnak minősítette. Az Ady Endre összes prózai művei c. sorozat 1964-ben kiadott 3. kötete (251-253. old.) a Nagyvárad-i Naplóban talált „Kétes hitelű Ady cikkek” közé sorolta az iménti állásfoglalást, amelyben többek között a következőket olvashatjuk: „Nemcsak a gyalázat fáj, amit e sorok Kossuthra hánynak, de fáj az is, hogy a magyar szocialisták, kiknek igazait végre is mindtöbben kezdik elismerni s nem (egyszer) védtük meg magunk is, ilyen rettenetesen meg tudtak botlani. Higgyék el nekünk a magyar szocialisták, hogy a «burzsoá» sajtó szász cikke nem ártott annyit az ő ügyüknek, mint az ő határozatuk csak magában, minden kommentár nélkül...” (Szerk. jegyz.)

MÁRCIUSI BESZÉD – TÍZ ÉV ELŐTT

1. Az illusztris szerző ezt a nemes és tartalmas beszédet tíz év előtt tartotta a szocialista diákok előtt: a beszéd ma is dokumentum, és e lap különös megtiszteltetésnek tekinti, hogy a szerző szíves engedelmével közreadhatja.
2. Lóránt Richárd.

AZ 1514-I FORRADALOM

1. A történelmi nevek írásánál a mai helyesírást követjük. (Szerk. megj.)
2. Dósa György és forradalma. írta dr. Márki Sándor. Második kiadás. Budapest: Ráth M. kiadása 1886. VIII. és 216 oldal. 8°.
3. Helyénvaló itten helyreigazítani egy másik legendát, amely Mátyás királyból a szegény nép védőjét, „igazságos Mátyást” csinált. Ő anyagilag javított ugyan a parasztok helyzetén, de törvényhozás útján alig tett többet, mint 1298-ban az előtte már majdnem két századdal élt III. Endre. Biztosította a személyszabadságot, amit az is megtett. „Hogy azonban intézkedései nem gyökereztek elég mélyen, mutatja, hogy a törvényt már közvetlen utóda alatt ki lehetett forgatni a maga mivoltából.” (Márki S.)
4. „Die Kreutzer thun keinen armen man kein laydt, nehmen nichts mit gewalt, und was man ihnen zufurt, deshalb bezalen sie alsó gar” – mondja az egykorú Auffrur.

A MAGYAR PARASZTFORRADALMAK

1. (Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909. 6-28. old.) Engels: „A német parasztforradoxon” c. munkájához Szabó Ervin négy részből álló bevezetőt írt:
 - I. Vallás és egyház a középkorban
 - II. A parasztforradalmak okai
 - III. A magyar parasztforradalmak
 - IV. Miért buktak el a parasztforradalmak? (Szerk. jegyz.)

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR SZOCIALISTA KÖNYVBARÁTSÁGRÓL

1. Krejcsi Rezső (1859-1937): haladó jogász, publicista, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára. Szocialista könyv- és sajtóritkaságokból álló gyűjteményét utóbb, már Bécsben, a szovjet állam vásárolta meg, végül Krejcsi is a Szovjetunióba emigrált. (Szerk. jegyz.)
2. Pap Dávid (1868-1919): ügyvéd, közgazdasági író, bibliofil gyűjteményének sorsáról mindaddig nincsenek adataink. (Szerk. jegyz.)
3. Szabó Ervin páratlan magyar és külföldi munkásmozgalmi ritkaságokban igen gazdag, 5000 kötetes bibliofil gyűjteményét végrendeletileg az igazgatása alatt állott Fővárosi Könyvtárra hagyta. (L. erről bővebben Remete L.: „Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Főv. Szabó Ervin Könyvtárban.” A Főv. Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1964-1965. 104-123. old., 1966-1967. 104-122. old. és különnyomatban.) (Szerk. jegyz.)
4. Nemcsak élt, hanem majdnem történetírót is talált. Idézett „Kroniká”-jában írja Szeremlei (I. k. 76. old.), hogy az 1847/8. évi időszak alatt felmerült osztályúrlódásokra és birtokszertő mozgalmakra és a magyar communismusra vonatkozólag gyűjtött adatait „rövid időn másutt igyekszik nyilvánosság elé bocsátani”. Sajnos, ez nem történt meg. Eziránt hozzá intézett kérdésünkre az ősz író ez évi május 24-én kelt levelében azt a szíves

felvilágosítást adta, hogy a 60-as évek közepén készült dolgozatát Csengery Antalnak küldte el, a Budapesti Szemlében való közzététel végett, aki azonban a közlést megtagadta, s kézirati művet hihetően félredobta, minek következtében az megsemmisültnek tekinthető, melyet újra készíteni többé időm és erőm hiányzása miatt magam sem tudnék.”

5. L. ezekről: Emst [Ernö] Czöbel: Zur Verbreitung der Worte „Sozialist“ und „Sozialismus“ in Deutschland und Ungarn. Archiv f[ür] die Gesch[ichte] d[es] Sozialismus, Bd. 3,1913. 484-485. old.

FORRADALMI EMLÉKIRATOK

1. Jefferson, Thomas (1743-1826): filozófus, államférfi, az Egyesült Államok harmadik elnöke (1801-1809) (Szerk. jegyz.)
2. Zárójelben hivatkozás Jefferson, T.: „Autobiography . . .” c. művének oldalszámaira.
3. Laws should be made by those -who are to obey them – az önkormányzat klasszikus meghatározása.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÉS AZ UTCA 1848 MÁRCIUSÁBAN

1. Részlet a szerzőnek „Társadalmi és pártharcok a 48/49-es magyar forradalomban” című, előkészületben levő munkájából (Szabó Ervin eredeti jegyzete a Szocializmus c. folyóiratban). A mű Szabó Ervin halála után jelent meg először, „Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban” címen (Bécsi Magyar Kiadó, 1921), a jelen részlet a könyv 103-113. oldalán szerepelt. (Szerk. jegyz.)

2. Acsády Ignác: „A magyar jobbság története”, Bpest, 1906. 499 old.

3. Somssich Pál, a rendi tábla konzervatív vezére erről így nyilatkozik:

„Ő (Kossuth) mindig határozottan monarchikus és dinasztikus érzelmű volt. ő alku-dozott velünk az úrbéri terhek megváltására nézve, szólott Magyarországnak parlamentá-lis értelemben veendő felelős kormányának érdekében, a képviseleti rendszer iránt; és mindezen tanácskozásoknál buzgó, közelítő, szorgalmatos volt, nem pedig olyan valaki, ki semmi eredményt nem, hanem csellel csak tévútra vinni akar.

Ez a párizsi februári forradalom híre után mind megváltozott...” (Somssich Pál: „Magyarországnak és királyának törvényes joga”, Bécs, 1850. 14-15. old.)

Hasonlóképpen ítel Somssich néhány évtizeddel később, amikor még kevesebb oka volt, hogy Kossuth ártalmatlan voltát igyekezzék kimutatni. Vö. Kónyi Manóhoz, Deák beszédeinek kiadójához intézett közléseit: „Deák Ferenc beszédei” II. Bpest, 1886, 12-13. l.

4. A Pesti Hírlap 1848. március 10-i számának vezércikkében ezt írja: „Az újabb esemé-nyek, amellyek a Rajnán túl történtek, új eszmékből keletkeztek, s új eszméket fognak előidézni... Mi bennünket illet: a reformok terén ne engedjük magunkat az új eszmék által szélsőségesekre ragadtatni: ne feledjük, hogy állásunk a franciáktól merőben különbö-zik. Ott a «munkaorganizáció» áll az ideiglenes kormány programján: s mi még az adó és örökváltás ügyével sem vagyunk tisztában.”

5. Pesti Hírlap, 1848. március 18., 2. sz., 230. old. Pozsonyi levél március 14-éről.

6. Lónyay Menyhért 1847-48-i naplója. Budapesti Szemle. 86. k. 1896. 40. és 43. old.

7. Báró Podmaniczky Frigyes: „Naplótörödékek” II. Bpest, 1888. 224. old.

8. Paskay Gyula: „A jurátusélet 1847-48-ban”, Bpest., 1885. 29. old.

9. összes művei, V. Bpest., 1896. 425. old.
10. KK és RR = Karok és Rendek
11. Főrendi Napló. 342. old.
12. Uo. 343-44. old. – Vö. továbbá István nádornak március 19-én délután a magyar, udvari vicekancellárhoz intézett sürgönyét: „Tegnap az első rémületben mindkét táblán keresztül, hogy a robotot, a dézsmát és minden tizedet örök időkre megszüntessék.” Szögyény-Marich László országbíró Emlékiratai. L. Bpest., 1903. 216. old.
13. „Deák Ferenc Beszédei.” II. 1848-61. Bpest., 1886. 30-31. old.
14. Pesti Hírlap, 823. 1847. február 2.
15. Kerületi ülés március 14-én. Pesti Hírlap, 2. sz. 1848. március 18.
16. Klauzál volt 15-e után is az, aki a fêkező szerepét játszotta. Március 20-án azt írja Lónyay Menyhért a naplójába: „. . . Klauzál azt monda, hogy kérjük az országgyűlésnek azonnal való lejövetelét, mert különben a mozgalomnak többé ura nem lesz; a fő agitátorok, Jókai, Petőfi, Irinyi, Vasvári a diéta nullítására izgatnak; neki is, Nyárynak is nagy bajába kerül a mozgást visszatartani s beszélt ez öt embernek veszedelmes agitációjáról, a város lázas állapotáról, az embereknek azon fenyegetődzéséről, hogy falura mennek agitálni, azon versről, melyet Petőfi a földesuraság ellen írt stb.” Lm.47.old. – Hasonlóan az öreg Wesselényi: „Igen jó, hogy Klauzál Pesten van ...” „B. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz”. Kiadja Ferenczi Zoltán. Bpest., 1900. 118. old.
- 17.1. m. 118. old.-Vö.még: Kéry Gyula: „A magyar szabadságharc története napi krónikában”. Bpest., 1899. 146. old. – Hasonlóképpen Lónyay, i. m. 45. és 47. old. Pulszky Ferenc: „Életem és korom”. II. Bpest., 1880. 53, 57, 59. old. Mint Kossuth rendületlen híve, bizonyára kifogástalan tanú. Továbbá: Márczius Tizenötödike I. sz. 1848. március 19.; valamint Petőfi és Széchenyi naplóit, kivált ennek gúnyos tréfáját a „paraplé-forradalomról” és Petőfi felháborodott tiltakozását a márciusi napok forradalmi jellegének letagadása ellen.
18. Pulszky i. m. II. 57. old. Hasonlóképpen Kemény Zsigmond: „Még egy szó a forradalom után”. Pest, 1851. 65-66. old.
19. Bpesti Híradó, 791. sz. 1848. márc. 21.
20. Főrendi Napló, 339. old.

WALTER CRANE: EGY SZOCIALISTA MŰVÉSZ

1. W. Crane (1845-1915): angol festő és grafikus a szecessziós irányzat egyik vezéralakja. Szabó Ervin az 1900-as években az általa szerkesztett Népszava Naptárban és Május elseji emléklapokban több munkásmozgalmi tárgyú grafikáját közölte. (Szerk. jegyz.)

KIÁLLÍTÁS A MŰCSARNOKBAN

1. A tárcasorozatot a Népszava folytatásokban közölte. (Szerk. jegyz.)
2. Nagy Sándor (1869-1951): festő, iparművész, Körösfői Kriesch Aladárral a gödöllői művésztelep alakítója, a magyar szecesszió egyik fő képviselője. Az 1900-as években közeli kapcsolatba került Szabó Ervinnel, akinek ösztönzésére számos munkásmozgalmi tárgyú grafikát készített. Schmitt Jenő Henrik ideális anarchizmusának híve. (Szerk. jegyz.)

ÚJ FOLYÓIRATOK

1. Társadalom. Szociológiai, különösen feminista havi szemle. Szerkesztik: Pogány József, Bass (Basch) Imre, Czóbel Ernő, Mahler Lénárt (Budapest VI., Teréz körút 17.). Előfizetési ára egy évre 6 K. Első szám, 32 old. 2. Figyelő. Havi szemle. Szerk. Osvát Ernő. Kiadja Deutsch Zsigmond és Társa könyvkereskedése. Előfizetési ára egy évre 12 K. Első szám, 80 old.
2. Bildungspilisterium = nyárspolgári szintű műveltség. (Szerk. jegyz.)
3. Frauenrechtlter = a nők egyenjóságáért küzdő ember. (Szerk. jegyz.)
4. Sz. Gy. = Szini Gyula.

BARSI JÓZSEF: ÉLETEM

1. Barsi J. (1870-1918): szociáldemokrata újságíró. A Győri Munkások Lapja és az ottani Népakarat szerkesztője. (Szerk. jegyz.)

KÉT REGÉNYRŐL

1. Andrzej Strug (1871-1937): lengyel szocialista író. (Szerk. jegyz.)

PROLETÁRKÖLTÉSZET

1. *Proletárköltészet. – Vulgarmarxizmus – Még egyszer a proletárköltészetéről.* Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitájáról 1. Pándi Pál tanulmányát az Irodalomtörténet 1951-es évfolyamában. (Bresztovszky Ernő [1882-1922] szociáldemokrata író, publicista, egy ideig a Népszava irodalmi rovatának vezetője.) (Szerk. jegyz.)
2. állítólagos.

VULGÁRMARXIZMUS

1. Viszontválasz következni fog. (Sz. E. jegyz.)

SZABÓ ERVIN – OLVASMÁNYAIRÓL

1. Mann sollte . . . = naponta legalább egy kis dalt kellene meghallgatni, egy művészi festményt megcsodálni, egy szép verset elolvasni, s ha tehetjük néhány okos szót mondani. (Szerk. jegyz.)

AZ ERZSÉBET-AKADÉMIA

1. A Szabad Lyceum 1893-ban, az Erzsébet Népakadémia 1902-ben létrehozott népművelő intézmény. (Szerk. jegyz.)

A MI NÉP AKADÉMIÁNK

1. A Népszava 1902. okt. 4-i száma 1. oldalán részletesen felsorolta az előadások círiét, helyét és az előadókat. A föld története, fizika, élettan, lélektan és társadalomtudomány szerepeltek a tantervben. Zigány Zoltán, Kacsóh Pongrác, Schein Mór, Hajós Lajos és Réti Lóránt voltak az előadók. (Szerk. jegyz.)

A MÚZEUMOK DEMOKRÁCIÁJA

1. 1910-ben, amikor először került hivatalosan napirendre, hogy a Fővárosi Könyvtár

számára méltó, nagy, központi palotát építsenek, a költségigényes program racionálisabbá tétele érdekében a könyvtári épületben egy nagyszabású művelődési központot is létre akartak hozni. Bár a költségfedezet megvolt, a főváros szűk látókörű törvényhatósági tagjai igyekeztek elgáncsolni a terv valóra váltását. A további racionalizálás érdekében került napirendre, hogy a palotában a városi múzeumnak is helyet adnak. Szabó Ervint ez ösztönözte, hogy a múzeumokra vonatkozó szakirodalomban is elmélyedjen, és marandó értékű tanulmányát megírja. (Szerk. jegyz.)

2. Raritáten . . . = ritkaságok és különlegességek gyűjteménye. (Szerk. jegyz.)

AZ EURÓPAI KULTÚRKÖZÖSSÉG A HÁBORÚ UTÁN

1. Die Gelehrten sind . . . = A tudósok többnyire gyűlölködnek, amikor valamit elutasítanak; a téves nézeteket vallókban halálos ellenségüket látják. (Szerk. jegyz.)

2. The Publishers Weekly, 1915. jan. 23. p. 227.

3. Az orosz forradalom éve.

4. K. Th. von Heigel: „Krieg und Wissenschaft”. Rede. München, 1914. p. 9.

5. Ottó Küstner: Nation un Wissenschaft. Rektoratsrede am 15. Okt. 1914. Breslau, 1914. p. 4. 18-19.

6. A háború és a tudósok szolidaritása „Magyar Figyelő. 4. évf. 1914. 4. k. 250. p.

7. Alexander Bernát: „Világirodalom és világháború”, Budapesti Szemle, 459. sz. március, 370. p.

8. Giesswein Sándor: „A háború és a társadalomtudomány”, Nemzetközi Élet, 1915 1/2. sz. 14. p.

9. Magyar Figyelő, 4. évf. 1914. 4. k. 268. p.

MŰVELTSÉG ÉS KULTÚRA 1918

1. banauszág = műveletlenség. (Szerk. jegyz.)

2. pro foro interno = belső használatra (Szerk. jegyz.)

SZABÓ ERVIN NEVES KÜLFÖLDI BIBLIOLÓGUSOKKAL FOLYTATOTT LEVELEZÉSÉBŐL, 1900-1917.

1. P. Otlar (1868-1944): H. la Fontaine-nel (1854-1943) 1895-ben alapította meg a brüsszeli Institut International de Bibliographie-t (Nemzetközi Bibliográfiai Intézet), a mai FID (Federation International of Documentation) egyenes elődét, ezzel az egész földkerekségre kiterjedő egységes bibliográfiai és dokumentációs rendszer megteremtésének elindítói lettek. Szabó Ervin már 1900-ban kapcsolatot keresett a dokumentáció legújabb története e két kimagasló személyiségével. La Fontaine 1903-ban, Otlar 1912-ben Budapesten is járt. A levelezés először 1903-1904-ben vált rendkívül intenzívvé közöttük a Bibliographia Economica Universalis első kötetének Szabó Ervin által végzett szerkesztése kapcsán. Szabó Ervin ez idő tájt tette meg első javaslatait a brüsszeli intézet által világszerte propagált és elterjesztett tizedes osztályozási rendszer 3-as, társadalomtudományi osztályának átdolgozására vonatkozóan. Kisebb megszakításokkal 1911-ig továbbra is fennmaradt a kapcsolat közöttük, majd 1911-1913 között ismét erősen megszorodtak a levelek. Szabó Ervin Brüsszelben is felkereste partnereit. A 3-as szak tökéletesítését, majd teljes átdolgozását a brüsszeli Intézet Szabó Ervinre bízta. A közel száz levél egy

része a FSZEK központjának régi irattárában maradt fenn, másik része a brüsszeli Intézet archívumában, ez utóbbiakról Marc Speilers brüsszeli történész volt szíves 1975 nyarán fotóképeket küldeni.

Walter Hoffmann (1879-1952): a német népkönyvtári mozgalom egyik legjelentősebb képviselője, az első német könyvtárosiskola szervezője, drezdai, majd lipcei könyvtáros. Wilhelm Ostwald (1833-1932): Nobel-díjas kémikus, filozófus, élete utolsó évtizedeiben a tudományos munka megszervezésének kérdései foglalkoztatták, e célból hívta életre a Die Brücke című intézményt. (Szerk. jegyz.)

ELŐSZÓ „A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA KÖNYVTÁRÁNAK KATALÓGUSÁRHOZ

1. Szabó Ervin az 1850-ben keletkezett könyvtár vezetését 1900-ban vette át, az Alkotmány utca 12. alatt ma is fennálló épület, a Kamara 1900-ban Meinig Artúr neves építőművész által tervezett otthona könyvtártermét már Szabó Ervin elgondolásai alapján alakították ki. 1904-ig tartó működése alatt Közép-Európában itt honosította meg Szabó Ervin elsőként az akkor legkorszerűbb amerikai könyvtártechnikai eredményeket, a még újnak számító fiókos katalógusrendszert, a könyvek egy részének szabad használatát, a tájékoztató szolgálatot, a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszert stb. (Szerk. jegyz.)

2. Melvil Dewey (1851-1931): amerikai könyvtáros a ma már világszerte alkalmazott tizedes szakrendszer (decimái classification) kidolgozója, szerkesztője. 1876-ban adta ki először, azóta folytonosan tökéletesített, továbbfejlesztett és számtalan kiadást megért táblázatait. Bizonyos módosításokkal az ő rendszerét választotta ki és terjesztette el nemzetközi viszonylatban az 1895-ben alapított Nemzetközi Bibliográfiai Intézet. (Szerk. jegyz.)

A. GRAESEL: HANDBUCH DER BIBLIOTHEKSLEHRE

1. „staubige, ode . . .” = poros, sivár, néptelen termék, amelyekben a könyvtárosnak hivatalos kötelességből néhány órát kell eltöltenie, hogy eközben egyedül legyen. (Szerk. jegyz.)

2. Ebért, Friedrich Adolf (1791-1834): a drezdai királyi könyvtár vezetője 1823-tól, a modern könyvtártudomány egyik megalapítója.

3. „tote Schätze . . .” = holt kincseket halmozni az utókor számára. (Szerk. jegyz.)

ELŐSZÓ A BIBLIOGRAPHIA ECONOMICA UNIVERSALIS-HOZ

1. Az 1903-ban megindított sorozat 2. kötetét Szabó Ervin már az előszóban munkatársaként említett Pollacsek Laurával közösen szerkesztette, az 1904-ről 1905-ben kiadott 3. kötet szerkesztését teljesen az általa a brüsszeli Intézetnek beajánlott Pollacsek Laura végezte. A további kötetek szerkesztése már külföldön folyt – akadozva. (Szerk. jegyz.)

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRRÓL

1. A Huszadik Század ugyanazon számában jelent meg Madzsar József (1879-1941) orvos, Szabó Ervin legbensőbb barátja, utóbb a Fővárosi Könyvtár vezetője, 1914-től aligazgatója, az Egyetemi Könyvtár kézikönyvtára orvostudományi részéről írt ugyancsak kö-

nyörtelen bírálata. Hangsúlyozta, hogy a kézikönyvtár riktó hiányosságai, elavultsága az egész magyar orvosképzést károsan befolyásolja. (A pécsi kongresszusról 1. alább az „Általános irányelvek . . .” c. tanulmányhoz fűzött jegyzetet.) (Szerk. jegyz.)

2. standard Work = alapvető mű. (Szerk. jegyz.)

3. Ezek közt a legmulatságosabb, hogy bár tizenegy oldalt foglal el a teológiai irodalom, és bár egész sereg idegen nyelvű biblia és bibliaszótár szerepel ott: a biblia magyar fordításai nem kaptak benne helyet, hanem be kell érniök a *Vegyesek* közé soroztatással.

4. G. K. Fortescue: „Subject index of the modern works added to the Library of the British Museum in the years 1901-1905”, London, 1906. (IV. 1161.) lex. 8°.

A BIBLIOGRÁFIA SZÜKSÉGE MAGYARORSZÁGON

1. Congress Library = az USA nemzeti könyvtára Washingtonban.
2. Sachlagwörterbuch = tárgyszómutató. (Szerk. jegyz.)

A KÖNYVTÁR ÉS A HÁBORÚ

1. Kevesebb mint fél esztendővel halála előtt írta a Fővárosi Könyvtár 1917-es működéséről készített hivatalos, az intézmény 1918-as Értesítőjében közreadott jelentésében a fenti, a szakirodalomban szinte egyedülállóan tömör, találó, szakszerű, tudományosan megalapozott értékelését a háborúnak a könyvtárakra gyakorolt pusztító hatásáról. A cikk eredeti címe „Előszó”, ellentétben az előző (1914-1916) évi jelentésekével, amelyek visszatérően „A könyvtár és a háború” cím alatt láttak napvilágot. Az itt közölt 1918-as cikk még átfogóbb, és mélyrehatóbban elemzi a problémát, mint az előző éveké, ezért használtuk fel a Szabó Ervin által korábban alkalmazott címet az eredetiben szereplő „Előszó” helyett. (Szerk. jegyz.)

MUNKÁSKÖNYVTÁRAK

1. Szabó Ervin az ekkoriban általa szerkesztett Népszava Naptár 1902-es évfolyamában maga is írt útmutató cikket a szakegyletek számára, munkáskönyvtárak szervezéséről és berendezéséről. (Szerk. jegyz.)

2. A belgiumi adatgyűjtésben felsorolt címek: Les Misérables = A nyomorultak. - L'Histoire d'un paysan = Egy paraszt története. - Résurrection = Feltámadás. - A la recherche du bonheur = A boldogság nyomában. - La légende du siècle = A század legendája. - Juif errant = A bolygó zsidó. - Contes de mon village = Történetek falumból. - Services publiques = Közszolgáltatások. - Le droit au produit intégral au travail = Jog a munkatermék egészéhez. - Science et socialisme = Tudomány és szocializmus. - Le socialisme en Belgique = A szocializmus Belgiumban. - La conquête du pain = A kenyér meghódítása. - Histoire de l'art = A művészet története. - Au pole nord = Az északi sarkon. - Portez vous bien = Viseljétek jól magatokat. - Manifeste du Parti Communiste = A Kommunista Párt kiáltványa. (Szerk. jegyz.)

A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR

1. A könyvtárt az 1870-ben létesített városi Statisztikai Hivatal és a Fővárosi Levéltár falai között 1892-től kialakult két régebbi Fővárosi Könyvtár együttesen több mint ötvenezer kötetének összeolvasztásával, a Statisztikai Hivatal is igazgatójának felügyelete

alatt a budapesti törvényhatóság 1903 januárjában hozott közgyűlése teremtette meg. Szabó Ervint 1904 márciusában állították, a főváros első „könyvtárnokaként”, az új gyűjtemény élére.

A hivatali könyvtárnak tervezett gyűjteményt Szabó Ervin kezdettől fogva szociológiai irányban fejlesztette tovább, és már ekkoriban felvetette egy közművelődési könyvtár-hálózat kiépítésének perspektíváját. (Szerk. jegyz.)

ÁLTALÁNOS IRÁNYELVEK NÉPKÖNYVTÁRAK KÖNYVEINEK MEGVÁLOGATÁSÁRA

1. Az 1907 októberében Pécsen megtartott országos szabadtanítási kongresszuson előadott referátum. A kongresszus a századelő egyik legjelentősebb kultúrhistoriai eseménye lett, ahol először került sor a konzervatív és klerikális, valamint a progresszív, a haladó polgári, a szocialista kultúrpolitikai irányzatok képviselőinek nyílt szellemi összecsapására. A vitának, amely még a jobboldali sajtó beismerése szerint is a balszárnny óriási szellemi fölényét igazolta, esztendőkön át gyűrűző utóhullámai keletkeztek.

A témákat szakosztályi üléseken tárgyalták meg, Szabó Ervin a második (könyvtári és múzeumi) szakosztály keretében tartotta meg előadását, amelyhez többek között Prohászka Ottokár, Waldapfel János, Ágoston Péter, Négvesy László, Vass József szöveget hozta. A konzervatív kormánypolitika védelmezői természetesen élesen elutasították Szabó Ervinnek a magas színvonalú és pártatlan szemlélettel kialakított tömegkönyvtárakra vonatkozó javaslatát. „Világnézetek csatája folyik itt...” – jegyezte meg az egyik hozzászóló.

A historiai nevezetességű pécsi kongresszus „Napló”-ját, teljes jegyzőkönyvi anyagát közölte Vörösváry Ferenc a Franklin Kiadónál 1908-ban megjelent 650 oldalas kötetben. (Szerk. jegyz.)

2. Általános irányelvek népkönyvtár könyveinek megválogatásában.

1. A népkönyvtár célja, hogy olvasóinak ismereteit a jelen és a múlt idők természeti, társadalmi és tudományos eseményeiről, nézeteiről és törekvéseiről gyarapítsa, és hogy a szépirodalom és a művészet kiváló termékei útján szórakoztatásukról és érzelmviláguk differenciálásáról gondoskodjék.

2. Ezen célnak követésében csak az igazság és a szépség elvei vezethetik.

3. Minthogy azonban ezek az elvek igen változók, és az osztályok és pártok folytonos harcának reflexeként minden korban és minden osztály és párt számára más-más tartalommal bírnak, senki sincs, aki az objektív igazság ismeretével dicsekedhetnék; ezért a *népkönyvtár is eltéveszti hivatását*, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik.

4. Nem tartozhatik ennek folytán a népkönyvtár feladatai közé, hogy a „hazafiságot”, a „vallást”, a „nemzeti eszmét” stb. védelmezze, terjessze. *Hazafisága, vallása, nemzeti eszméje minden osztálynak van, s mindenkié más.* A legkevésbé azok a könyvek fejezik ki, amelyek irányzatosan egy általános, a nép minden osztályát és rétegét egyformán felölelő hazafias eszményt konstruálnak. Mert szülőföldje, kedves helyei és emberei, ősei és hősei, eszményei és vágyai minden lelkében művelt embernek (legyen az „úr” vagy „paraszt”) vannak; de hogy mi az, amit szeret, mi az, amire vágyik, mi az, amire törekszik, az főként társadalmi helyzetétől és műveltségétől függ, és ezek a tényezők határozzák

zák meg kényszerűséggel: ezért minden népkönyvtár, amely egy ilyen irányzatot akar olvasóira reáerőszoakolni, reménytelen és haszontalan munkát végez.

5. Az egyetlen irányelv: öntudatos, igaz és bátor embereket nevelni. Hogy *minden ember ismerje helyét és szerepét a természetben és a társadalomban*, hogy meggyőződéseit leplezetlen őszinteséggel képviselje, és bátran törekedjék azon irányban, amelytől a társadalomnak, amelynek ő is része, jobb berendezését reméli: ezt tartsa mindenki, akinek népkönyvtárak intézésével dolga van, legfőbb vezető elvének.

6. A népkönyvtár ezt azzal segíti elő, hogy a múlt és a jelen összes világmozgató problémáit legjobb képviselői útján ismerteti: akár kedvesek azok valakinek, akár nem. Csakis a vélemények harcából alakul öntudatos lét, egyéni nézés, szellemi önállóság; csak az így nevelt emberek látják világosan a társadalmi és politikai problémákat és harcot mint a természetes fejlődés láncszemeit, és mozdítják elő tudatosan ezt a fejlődést, melynek hátráltatása vagy megakasztása csak igen kisszámú rétegnek az érdeke.

7. Az egyetlen követelmény, amelyet minden irány és minden párt irdalmi képviselete iránt támasztani kell, az, hogy *tudomány színvonalán álló becsületes munka legyen*.

8. Ugyanezekből folyik, hogy a szépirodalmi rész megválogatásában is csak a legfejlettebb esztétikai ítéletek vezethetnek. Nem „hazafias” irodalom, sem „erkölcsös” irodalom, sem a régi íróknak sokszor csak irodalomtörténeti érdekel bíró munkái, hanem szép irodalom. Nem régi, nem „hasznos” könyvek, hanem csak szép könyvek.

3. A rendelkezésemre álló példány 1902-ből való.

4. Előadásom elmondása után figyelmeztettek, hogy az Orsz. Tanács 1905-ben új, lényegesen javított mintajegyzéket adott ki, s így bírálatom *deplacé*. Én magam is föltételeztem, hogy újabb jegyzéknek kell léteznie, és kerestem: de megszerezni sehogy sem tudtam. Így más, mint az 1902-it, nem bírálhattam. A kongresszus után megint tettem lépéseket az új jegyzék megszerzésére: azt felelték, nem küldhetnek, mert elfogyott. Privátságosság végre hozzájuttatott egyhez. Az új jegyzék jóval terjedelmesebb, mint a régi. Annál nagyobb hiba, hogy elhagyták a szépirodalmi és az ismeretterjesztő anyagnak elkülönítését, ezt a kevés tagolást, amely a tájékozódást megkönnyítette. Azt is sajnálattal látjuk, hogy bár kihagytak egyet-kettőt a kifogásoltak magyar szépírók közül és, az ismeretterjesztő résznek némely hézagait is pótolták, mégis a jegyzék összeállításának alapelvei alig vagy egyáltalán nem módosultak. Mert törölték ugyan Ambrozovics-Meszlnéyi Ilonát, Csengey Gusztávot, Cypriánt stb., de helyükbe léptek Anchi, Baksai Iliása, újabb Bársonyok, Beniczky-Bajzák stb. Nem lett kevesebb a Marlitt, de Tolsztoj már csak egy művel szerepel, és tovább nem kapott kegyelmet egyetlenegy mű sem a külföldi regényírók közül, akiket fölsoroltunk. Az ismeretterjesztő rész is bővült, de főként sok selejtes történelmi, agronómiai és házigazdasági monográfiával. Van ugyan már néhány broszúra szociális kérdésekről, sőt, Márki *Dósa*-ja is megvan, de még mindig hiába keressük a modern természettudományi fölforgatások képviselőit, a modern szociális elméletek legnevezetesebbjeit. Szóval: az új jegyzéknek csak azt az engedményt tehetjük, hogy rossz ugyan, de magasabb színvonalon rossz.

KÁVÉHÁZAK ÉS KÖNYVTÁRAK

1. kat exochén = sajátosan. (Szerk. jegyz.)

2. boss = főnök. (Szerk. jegyz.)

3. licensing bill = engedély szerzését előíró törvény. (Szerk. jegyz.)
4. Kaffeekränzchen = „kávédélután”. (Szerk. jegyz.)

EMLÉKIRAT KÖZSÉGI NYILVÁNOS KÖNYVTÁR LÉTESÍTÉSÉRŐL BUDAPESTEN

1. Szabó Ervin legjelentősebb, legnagyobb terjedelmű könyvtártudományi-könyvtárpolitikai tanulmánya. Megírására több kedvező tényező találkozása ösztönözte: 1910 elején a kultuskormányzathoz tartozó Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa intézett átiratot Budapest vezetőségéhez, közművelődési könyvtárhálózat szervezését javasolja. Az előbbi véleményezésére Szabó Ervin kapott hivatalos felszólítást, és ebben első alkalommal jelezte egy társadalomtudományi központ és a hozzá csatlakozó közművelődési könyvtárhálózat kiépítésének programját. Ugyanekkor a főváros törvényhatóságában is interpellációk hangzottak el ez ügyben. Mindennek eredményeként Bárczy István polgármester felkérte Szabó Ervint „Emlékirata...” elkészítésére, és annak megtárgyalására 1910. június 10-re kiváló szakemberekből széles körű konferenciát hívott egybe a városházára. (Szerk. jegyz.)

MIT OLVASNAK ÉS MIT OLVASSANAK?

1. Walter Hoffmann: I. a Szabó Ervin Paul Otlet-vel stb. folytatott levelezéséből c. jegyzetet. (Szerk. jegyz.)
2. Vö. Walter Hofmann: „Die Organisation des Ausleihdienstes in der modernen Bildungsbibliothek.” Volksbildungsarchiv. Bd. I. p. 291. és passim.
3. Uo. p. 307.

A NYILVÁNOS KÖNYVTÁR

1. Szabó Ervin cikkéhez egyetértően szólott hozzá a Világ 1913. dec. 31-i számában Balázs Béla, az író, és Alpári Gyula, aki 1911-től az angyalföldi „Népház” már Szabó Ervin elvei szerint kiépített könyvtárat vezetett ekkor. (Szerk. jegyz.)

ÚJ VÁROSI KÖNYVTÁR DEBRECENBEN

1. Une bibliothéque . . . = Könyvtárrá akkor válnak a könyvek, ha olvassák őket. (Szerk. jegyz.)

TARTALOM

Ajánlás	7
Szabó Ervin	9
Curriculum vitae (1903).....	17

„VÁDAK A MAI TÁRSADALOM ELLEN”

Vádak a mai társadalom ellen, Népszava 1899. október 21.....	23
Proletárgyermekek pusztulása, Népszava 1900. február 27.,.....	26
Harc a megélhetésért, Népszava 1900. július 3.....	29
A magyar szabadság. Néhány szó az 1902-es Nemzetközi Diákkongresszushoz. 1902.....	31
Hol az igazság!? A közúti alkalmazottak sztrájkja és a villamospanama (Részletek), 1903	45
Kozákuralom Budapesten (Részletek), 1908	57
Korlátlan sajtószabadság, Nyugat 1914. 1. köt. 151-152. old.....	64

„TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÉS SZOCIOLÓGIA”

Jogállam, Népszava 1901. december 14	69
Tömeg vagy egyén, Volksstimme, 1902. április 24.....	76
A történelmi materializmus és a szociológia, Huszadik Század, 1904. 2. köt. 243-244. old.	80
Ludwig Gumplowicz: Geschichte der Staatstheorien, Die Neue Zeit 1904-1905. 2. köt. 861-862. old.....	82
Marx és Engels Válogatott Művei 1. köt. Szerzői recenzió, Dokumente des Sozialismus. 1905. 250-251. old.....	85
Társadalmi harcok, Huszadik Század 1907. 2. köt. 792-805. old. ...	88

Az agrárkérdés Magyarországon, Die Neue Zeit 1908. 2. köt. 58-63. old	104
A szerkesztő előszava. Marx és Engels Válogatott Művei 2. köt.....	110
Filozófiai és szociológiai alapok. Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909. V-VI. old., 138-140. old.....	112
Lehetséges-e tudományos politika?, Huszadik Század 1910. 1. köt. 133-136. old	116
A proletárság lélektanához, Huszadik Század 1910. 2. köt. 538-540. old	121
Gyermekekről, akik nem születtek meg, Világ 1911. február 19.....	125
A tőke és a munka harca (Részlet), XI. Holnap és azután. Bp., 1911.	128
A nagyipari munkásság élet- és lélektanához, Huszadik Század 1911. 2. köt. 227-231. old	132
A Társadalomtudományi Társaság föladatai, Huszadik Század 1912. 2. köt. 459-470. old.	137
Varga Jenő: A magyar kartellek, Huszadik Század 1913. 1. köt. 123-126. old	149
A Taylor-rendszerről, Szocializmus 1912-13. 245-262. old	153
A kizsákmányolás védelme, Világ 1914. április 12	175
Köztisztviselők és munkások, Nyugat 1917. 2. köt. 731-735. old. ...	181

„SZABADSÁG A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN”

A szocializmus a magyar tudomány előtt, Népszava 1901. július 2., . .	191
Kereszténység és szocializmus, Népszava 1902. július 15	200
A szocializmus és az emberi természet (Részletek), Népszava, 1902. augusztus 26., 30., szeptember 2., 6., 16., 20	204
A társadalmi fejlődés iránya. III. A szocializmus (Előadás a Társadalomtudományi Társaságban), Huszadik Század 1904. 1. köt. 245-274. old	219
A szocializmus átalakulása, Budapesti Napló Album Naptára 1907. 52-53. old	245
Földes Béla: A szocializmus, Archiv für die Geschichte des Sozialismus 1911. 523-525. old	250

„AZ EMBERI HALADÁS KRÓNIKÁJA”

A magyar jakobinusok, Népszava 1902. május 27., 31., június 3., 7., 10., 14. és Bp., 1902. önálló kiadás.....	255
A pesti hűtlenségi pör, Népszava 1902. május 1.....	271
A Kossuth-ünnepek, Népszava 1902. szeptember 18.....	280
Márciusi beszéd-tíz év előtt (1903.), Szabadgondolat 1913. 75-80. old.	286
Az 1514-i forradalom, Népszava Naptár 1903. 92-102. old.....	293
A magyar parasztforrádalmak, Marx-Engels Válogatott Művei 2. köt. 1909. 16-23. old.....	306
Révész Mihály: A magyarországi munkásmozgalom története 1867-1913, Archiv für die Geschichte des Sozialismus 1914. 298-304. old.	316
Néhány szó a magyar szocialista könyvbarátságról, Könyvtári Szemle 1916. 42-46. old.....	324
Forradalmi emlékiratok, Pesti Napló 1917. szeptember 12.....	328
Az országgyűlés és az utca 1848 márciusában (Előzetes részlet a Társadalmi és pártharcok a 48-49-es forradalomban című, 1921-ben kiadott munkából), Szocializmus 1918. 127-133. old.....	334

„A MŰVÉSZET – ÖNTUDAT”

Walter Crane: Egy szocialista művész, Népszava 1900. október 20... 345	
Művészet (Részlet), Népszava, 1901. december 21.....	349
Kiállítás a Múcsarnokban, Népszava 1902. április 22., 26., május 3.	354
Új folyóiratok, Huszadik Század 1905. 1. köt. 160-166. old.....	366
Barsi József: Életem, Huszadik Század 1913. 1. köt. 257. old.....	374
Löhnert Mátyás: Terra incognita, Nyugat 1913. 2. köt. 521-523. old.	375
Két regényről, Nyugat 1913. 2. köt. 959-960. old.....	379
Proletárköltészet, Nyugat 1914. 1. köt. 643-645. old.....	381
Vulgármarxizmus, Népszava 1914. május 17.....	384
Még egyszer a proletárköltészetéről, Népszava 1914. május 31.....	388
Szabó Ervin – olvasmányairól, Könyvek könyve. Összeállította Kóhalmi Béla. Bp. 1918. 206-208. old.....	390
Petőfi, Arany és Táncsics az 1848-as forradalomban, Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. (Részletek) Bp., 1949. 81-82., 125., 226-227., 229-232. old.....	392

KULTÚRA, MUNKÁSKULTÚRA

A népnevelés, Népszava 1900. szeptember 11.....	399
Szabad-e hinnünk?, Népszava 1902. június 10.....	402
Az Erzsébet-akadémia, Népszava 1902. június 24.....	405
A mi népakadémiánk, Népszava 1902. szeptember 30.....	409
A múzeumok demokráciája. A városi múzeumok föladatai és a fővárosi múzeum (Részletek), Bp. 1913.....	412
Az európai kultúrközösség a háború után, Könyvtári Szemle 1915. 1-10. old.....	419
Műveltség és kultúra, Szociálpolitikai szemle – Szabadgondolat 1918. 4. sz. június 1.....	429

A BIBLIOLÓGIA NEMZETKÖZI ÉLVONALÁBAN

Szabó Ervin neves külföldi. bibliológusokkal folytatott levelezéséből 437	
Előszó „A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának katalógusához (Részletek), 1902.....	447
Dr. Ármin Graesel: Handbuch der Bibliothekslehre (Részletek), Magyar Könyvszemle 1902. 510-516. old.....	450
Előszó a Bibliographia Economica Universalis-hoz (Részletek), 1903.....	455
Az Egyetemi Könyvtárról, Huszadik Század 1907. 964-973. old. ...	457
A bibliográfia szüksége Magyarországon, Az Irodalom 1911. 1. sz.....	465
A könyvtár és a háború (Részletek), A Városi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1918. 1-3. old.....	468

„A LEGTÖBB EMBERNEK A LEGJOBB KÖNYVEKET”

Munkáskönyvtárak, Huszadik Század 1902. 2. köt. 433-435. old. ...	473
A Fővárost Könyvtár, A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1907. május.....	475
Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. (Referátum az 1907-es Pécsi Szabadművelődési Kongresszuson.) Népművelés 1907. 9-10. sz.....	478
Kávéházak és könyvtárak, Világ 1910. április 12.....	485

Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten (Részletek), A Fővárosi Könyvtár Közleményei 5. sz. Bp., 1910.....	490
Egyesült erővel, Világ 1910. december 25	509
Mit olvasnak és mit olvassanak?, Népmívelés, 1911. 2. sz.....	512
A nyilvános könyvtár, Világ, 1913. december 30.....	516
Tíz év, A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője 1915. 1-4. old.....	518
Új városi könyvtár Debrecenben, Könyvtári Szemle 1915. 188-190. old.....	524
A szerkesztő utószava	528
Jegyzetek	533

Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Dékán Ágnes . Műszaki vezető
Sebestyén Lajos • A kötetet Romhányi Katalin
tervezte • Kiadványszám 2918 • Megjelent 35
(A5) ív + 32 oldal melléklet terjedelemben,
Garamond betűtípusból, 1977-ben • MA 3100

77. 71292 Petőfi Nyomda, Kecskemét

ISBN 963 270 599 8